RÜYALARIN SOSYOLOJİK YORUMU

BERNARD LAHIRE
çeviren ZUHAL KARAGÖZ

PİNHAN

Bernard Lahire (1963 -), Fransa'nın Lyon kentindeki École normale supérieure'de sosyoloji profesörü olarak çalışmaktadır ve Institut Universitaire de France isimli kuruluşun kıdemli üyesidir. Lahire aynı zamanda müdür yardımcılığını yaptığı Université de Lyon 2 bünyesindeki Centre Max Weber isimli araştırma merkezindeki "Dispositions, pouvoir, cultures, socialisation" [Yatkınlıklar, iktidarlar, kültürler, toplumsallaşmalar] ekibinin liderliğini üstlenmektedir. 1990 yılında savunduğu sosyoloji doktora tezinde, ilköğretim seviyesinde başarısızlık üzerinde çalışmıştır. Araştırma alanları ilkokuldaki başarısızlığın üretimi, yüksek öğrenim alanındaki farklı eğitim alma biçimleri, "okuma yazma bilmeme" adı verilen toplumsal sorunun tarihi, Fransızların kültürel pratikleri, yazarların yaşam ve yaratım koşulları, Franz Kafka'nın eserleri, Batı'daki sanat ve tahakküm arasındaki ilişkilerin tarihi ve rüyalar gibi konuları kapsar.

Lahire'in çalışmaları onu hem yatkınlıksalcı hem bağlamsalcı bir eylem kuramını geliştirmeye götürmüştür. Bu düşüncesi, Pierre Bourdieu'nün tesis ettiği alanlar kuramı ile habitus kuramına nüanslar kazandırarak onları belirginleştirmeye katkıda bulunmuştur. Lahire aynı zamanda sosyal bilimler ile onların toplumsal işlevleri hakkında da epistemolojik bir çalışma yürütmüştür.

2002 yılından bu yana Fransa'nın köklü yayınevlerinden olan Éditions La Découverte'de "Laboratoire des sciences sociales" [Sosyal bilimler laboratuvarı] isimli bir koleksiyonun başında bulunan Lahire'in yaklaşık yirmi tane yayımlanmış eseri bulunur. *L'Homme pluriel* (Nathan, 1998), *Franz Kafka. Éléments pour une théorie de la création littéraire* (La Découverte, 2010), *Dans les plis singuliers du social* (La Découverte, 2013), *Ceci n'est pas qu'un tableau* (La Découverte, 2015) ve *Enfances de classe* (Le Seuil, 2019) bunlardan bazılarıdır.

Zuhal Karagöz: Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde lisansını tamamladıktan sonra Fransa, Montpellier'de, Université Paul Valéry'de, sosyoloji yüksek lisans derecesini aldı. 2010 senesinde *Maison méditerranéenne des sciences de l'homme* adlı araştırma merkezinde sosyoloji doktorasına başladı. Çalışma alanları kentsel dönüşüm, uluslararası göç ve diasporada örgütlenme biçimleri gibi konuları kapsamaktadır. 2014 yılından beri Fransızcadan Türkçeye çeviri yapmaktadır.

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 40676

RÜYALARIN SOSYOLOJİK YORUMU
Bernard Lahire

Kaynak metin:
L'interprétation sociologique des rêves
Bernard Lahire
© Editions La Découverte, Paris, 2018

Avec le soutien du

CNL CENTRE NATIONAL DU LIVRE

BU KİTAP, FRANSA ULUSAL KİTAP MERKEZİ'NİN ÇEVİRİ DESTEĞİYLE YAYINLANMIŞTIR.

© Pinhan Yayıncılık, 2022
Türkçe çeviri © Zuhal Karagöz
Birinci Basım: Mart 2022

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 44865

Pinhan Yayıncılık | 311
ISBN: 978-625-8393-00-2

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

RÜYALARIN SOSYOLOJİK YORUMU

Bernard Lahire

çeviren **Zuhal Karagöz**

İçindekiler

Çevirmenin Notu | *9*
Teşekkürler | *13*

Giriş
Sosyal Bilimler İçin Bir Rüya | **15**

1
Rüya Bilimindeki İlerlemeler | **21**
Freud'dan Önce Rüya | *23*
Bütünleştirici Bir Kuramın Gerekliliği | *29*
Bilimsel İlerleme ve Görecilik | *33*
Topallama Sanatı: Saf Nazariyenin Sonu | *39*
Rüyaların Bilimsel Yorumu Üzerine | *45*
Freud'un Ötesinde | *51*

2
Rüya: Özünde Toplumsal Bir Bireysel Gerçeklik | **57**
Toplumsal, Beyinselin İçinde Çözünür mü? | *58*
Sosyal Bilimlerdeki Birkaç Öncel | *67*
Çevreselci Yaklaşımların Sınırları: Rüyanın Ekolojisi | *75*
Sözcük Anlamına Bağlı Yaklaşımların Sınırları:
Rüya Öykülerinin İçerik Analizi | *80*
Rüya Hangi Bakımdan Toplumsaldır? | *96*
Rüyanın Yorumlanmasına İlişkin Genel Bir Formül | *108*

3
Psikanaliz ve Sosyal Bilimler | **121**
Biyolojik ve Toplumsal Arasında | *122*
Psikanaliz ve Pratiklerin Yorumlanmasına
İlişkin Genel Formül | *126*
Çocukluk Odaklı Açıklama | *130*
Cinsel Odaklı Açıklama | *134*
Rüyanın Üstleri ve Altları: Cinsellik ve Tahakküm | *143*

4

İçselleştirilmiş Geçmiş ve Bilinçdışı | 163

İçselleştirilmiş Geçmişin Güncelleştirilme Biçimleri | 165

İstatistikçi Beyin veya Pratik Öngörü | 175

Deneyimin Düzenliliklerinin İçselleştirilmesi | 178

Oneirik Şemalar ve İçselleştirilmiş Geçmiş | 185

Olaysalcılığın Eleştirisi | 191

5

İrade Dışı Bilinç ve Bilinçdışı | 197

Rüya Gören Kişinin İrade Dışı Bilinci | 197

Bilinçdışı ya da İrade Dışı Bilinç | 203

Bastırmanın Olmadığı Bir Bilinçdışı | 211

6

Biçimsel Sansür, Ahlaki Sansür: Çifte Gevşeme | 219

Mahremin Mahremi: Sahneler ve Kulisler | 224

Her Rüya Doyurulmamış Bir Arzunun Gerçekleştirilmesi Değildir | 245

7

Varoluşsal Sorunsal ve Rüyalar | 253

Rüya ve Rüya-Dışı | 260

Duyguların İtici Kuvveti | 267

Sorunların Açıkça Ortaya Konmasının Terapötik ve Siyasal Etkileri | 269

8

Tetikleyici Olaylar | 273

Günün Kalıntısı: Kuramsal-Yöntembilimsel Belirsizlikler | 277

Günün Kalıntısı: Alışkanlığın Eylemsizliği | 282

Tetikleyici Olayların Gecikmeli Etkileri | 283

Gece Algı ve Duyumları | 285

9

Uykunun Çerçevesi | 289

Beyinsel ve Ruhsal Engeller | 290

Etkileşim Akışının Geri Çekilmesi | 292
Kendi Kendiyle İletişim: İçsel Dil,
Biçimsel ve Örtülü Gevşemeler | 294

10
Psişik Yaşamın İlksel Biçimleri | 307
Pratik Analoji | 307
Rüyada Analoji | 311
Analojik Aktarım Olarak Analitik Aktarım | 317
Çağrışım: Analoji ve Bitişiklik | 320

11
Oneirik İşlemler | 325
Rüyanın Sözsel Dili, Simgeleştirme Kabiliyeti ve İmgeleri | 327
Görselleştirme | 332
Dramalaştırma-Abartma | 334
Kişisel ya da Evrensel Simgeleştirme | 336
Metafor | 345
Yoğunlaşma | 357
Tersine Çevirmeler, Karşıtlıklar, Çelişkiler | 363

12
Dışavurum Biçimlerindeki Değişimler | 367
Dışavurumsal Bir Süreklilik | 369
Dışavurum Biçimleri, Psişik Etkinlik
Biçimleri ve Toplumsal Bağlam Türleri | 378
Rüyanın Sahte "Serbest Dışavurumu" ve Bağlamsal Kısıtlamaların
Derecelenmesi | 381
Özümleme ve Uyumlama Arasında Rüya | 386
Edebiyattan Farklı Olarak Rüya | 389
Oyun ve Rüya | 391
Rüya ve Gündüz Düşü | 395
Analitik Tedavi: Rüyanın Koşullarını Yeniden Yaratmak | 400

13
Bir Rüya Sosyolojisi İçin Yöntembilim Unsurları | 405
Rüyanın Geçici Mahiyeti ve Rüya Öyküsü | 406

Birinin Rüyalarını Anlamak İçin Onu Taramak Gerekir mi? | 411
Rüya-Dışına Erişim: Çağrışımlar | 414
Çağrışımların Ötesinde | 417
Rüya-Dışına Erişim: Sosyolojik Biyografi | 421
Açıklamalar, Çağrışımlar,
Kısmi ya da Sistemli Biyografik Öyküler | 424

1. Sonuç
İşlevsiz Bir Rüya | 431

2. Sonuç
Rüya, İrade ve Özgürlük | 441

Final
Pratiklerin Yorumlanmasına İlişkin Formülün Anlam ve Önemi | 449

Kaynakça | 459

Çevirmenin Notu

Yakın geçmişe kadar psikanalizin tekelinde bulunan ve çok uzun bir dönem boyunca sosyal bilimlerin ilgi alanının dışında kalan rüya aslında Bernard Lahire'in de bu eserde isabetli bir şekilde gösterdiği gibi son derece cezbedici olduğu kadar temel bir sosyolojik nesnedir. Sosyal bilimler alanında yeni bir sayfa açacak olan bu yenilikçi araştırmanın temel amacı rüyaların üretilme mantığını anlamak ve onların, bireylerin toplumsal deneyimleriyle bağlantılı olduğunu açıklamaktır.

Görece genç bir bilim olan sosyolojinin tarihinin büyük bir kısmı, daha önceden başka bilim ve bilim dallarının konusu olan nesneleri ele alarak, geçmişte farklı bilimsel bakımlardan (ekonomik, psikolojik, vb.) incelenmiş bir fenomenin tam anlamıyla toplumsal boyutunu ön plana çıkarma gayretleri olarak anlatılabilir (Émile Durhkeim'ın intihar meselesini salt psikolojinin sahasından çıkarıp sosyolojinin sahasına dahil ettiği *İntihar* eseri buna verilebilecek en iyi örneklerdendir). Bernard Lahire de rüya meselesini ele alma ve hatta psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'un ünlü eseri *Rüyaların Yorumu*'na gönderme yaptığı *Rüyaların Sosyolojik Yorumu* başlığını seçme cesaretini göstererek işte bu geleneği sürdürmekte ve rüyayı psikanaliz ve sinirbilimin dışına taşıyarak sosyolojinin nesnelerinden biri hâline getirmeyi hedeflemektedir. Tıpkı intihar ve zihinsel hastalıklar gibi rüyanın da toplumsal bir olgu olduğunu ve esasında diğerlerinden daha toplumsal nesneler olmadığını gösterir. Lahire bu sayede sosyolojinin işi olarak görülen "normal" ile psikolojiye bırakılan "patolojik" arasındaki bilimsel iş bölümünü reddeder ve bugüne kadar psikanalizin ayrılmaz bir parçası olarak görülen rüyayı sosyolojinin araştırma sahasına sokar.

Lahire, *Rüyaların Sosyolojik Yorumu*'nda mahrem olarak nitelendirilebilecek bir alana girerek ve bireysel ölçekte bir sosyolojik inceleme sunarak son yirmi yıldır geliştirmekte olduğu eylem kuramına da kesinlik kazandırmaya çalışır. Sosyolog böylelikle geçmiş kuramsal, epistemolojik ve ampirik çalışmalarıyla belirli

bir devamlılık içinde yorumlama şemasını yeni bir araştırma nesnesi olan rüya işlemi üzerinde uygular. Aynı zamanda, bugüne kadar rüyaya bilimsel yönden yaklaşmış bazı sosyolojik (Maurice Halbwachs), psikanalitik (Sigmund Freud, Erich Fromm), psikiyatrik (Allan Hobson), psikolojik (Jacques Montangero, Jean Piaget) çalışmalarla da belirli bir devamlılık gösterir. Dolayısıyla, davranış kalıpları ve yatkınlıklar biçimini alan içselleştirilmiş geçmiş ile eylemin bağlamı olarak ortaya çıkan şimdiki zaman arasındaki eklemlenmenin önemini ortaya koymak suretiyle bireyin, toplumsal etkilerin ağırlığından kurtulmuş gibi göründüğü bir alanla ilgilenir. Psikanaliz, psikoloji ve sinirbilim gibi çeşitli bilimsel alanlarda biriktirilmiş bilgilerden yola çıkarak, toplumsal mantıklar ile rüyadaki toplumsal belirlenimleri bütünleştirmeyi amaçlayan bir kuram sunar.

Bernard Lahire'in rüya hakkındaki bilimsel çalışmalarının ilk bölümünü oluşturan *Rüyaların Sosyolojik Yorumu*'nun devamı da 2021 yılında aynı yayınevinden *La part rêvée* başlığıyla çıkmıştır. Lahire, rüya araştırmalarının bu ikinci kısmında, rüya biçiminde dışavurum yollarını kavramak adına bir dizi uzun ve tekrarlı sosyolojik mülakat sonucunda elde ettiği rüya öykülerinden yola çıkarak oluşturduğu örneklemin analizine yer vermektedir.

Lahire'in yeni bir sosyolojik alan açmayı hedefleyen bu eserini Türkçeye çevirirken hem bu yenilikçi çalışmayı dilimize kazandırmanın hem de ülkemizde henüz pek tanınmayan bu önemli sosyoloğu okurlarımıza tanıtmanın verdiği sorumlulukla hareket ettik. Bu yolda zaman zaman yazarın diline sadık kalmakla okur tarafından kolaylıkla anlaşılır olmak üzere kimi değişiklikler yapmak arasında gidip geldik. Metnin akıcılığını bozmamak ve akademik dilin bazen sahip olabildiği karmaşıklığa bir yenisini eklememek adına küçük müdahalelerimizi metne yedirmeye gayret ederken daha önemli olanları dipnotlarla belirtmeyi tercih ettik. Ayrıca, rüyanın sosyoloji alanı için çok yeni bir araştırma nesnesi olmasından ötürü kullanılan terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak ya da geçmişteki bazı çeviri psikanaliz eserlerindeki kullanımlar arasından tercih yapmak mecburiyetinde kaldık.

Bu kapsamlı ve titiz araştırmanın Türkiye'de sosyal bilimcilere olduğu kadar rüyalara sadece kişisel bir merak duyanlara da içerik ve yöntem açısından ilham olmasını dileriz.

Zuhal Karagöz

Anneme

Teşekkürler

Bu araştırma Institut universitaire de France'taki heyetim tarafından tahsis edilen zaman ve "Rüyalar sosyolojisi: içselleştirilmiş geçmiş, gündüz yaşamı ve gece yaşamının çerçevesi arasında oneirik üretimler" başlıklı araştırma programı çerçevesinde bu çalışmayı somutlaştırmaya olanak tanımak üzere ayrılan bütçe olmadan hayata geçemezdi.

Bu araştırma programı karşısındaki teveccühleri nedeniyle (geçmişte University of Washington'a bağlı olarak çalışmış) Howard Becker, Gary Alan Fine (Northwestern University), Christian Baudelot (ENS Ulm) ve Roger Chartier'ye (College de France); doktora tezini, henüz savunması gerçekleşmemiş olmasına rağmen benimle paylaşan Ludwig Crespin'e (Université de Clermont-Ferrand); bu kitabın yazımının öncesindeki fikir alışverişlerimizden ötürü Perrine Ruby'ye (INSERM); başlatmış olduğum bu düşünceye olan kıymetli "şematik" yardımı dolayısıyla Julien Barnier'ye (Centre Max Weber, CNRS) ve 2014 yılının Ocak ayından bu yana rüyalarını düzenli olarak benimle paylaşan ve benimle saatler süren görüşmeler gerçekleştirmeyi kabul ederek bu eserde geliştirmiş olduğum kuramsal ve yöntembilimsel düşünceyi test etmeme yardımcı olmuş rüya görenlere teşekkür ediyorum. Onların gerçek ve rüyası görülmüş hikâyelerini ikinci bir ciltte keşfedeceğiz. Son olarak; coşku dolu olanlar kadar şüpheye kapıldığım anlarda bana eşlik eden ve aynı zamanda pek yerinde birkaç başlık önerisinde bulunan Nathan'a ve metnin baskıdan önceki hâlini dikkatli bir biçimde okumuş olmasından, tavsiyelerinden ve sürekli desteğinden ötürü Hugues Jallon'a özel bir teşekkür sunuyorum.

Giriş
Sosyal Bilimler İçin Bir Rüya

"Rüya, hayatınızı bastırarak içine doldurduğunuz bir sosis kıyma makinesidir."
Benjamin WHITMER, *Pike*,
Gallmeister, Paris, 2017, s. 58

Rüya, bir sosyolog için hem çok cezbedici hem de çok endişe verici bir nesnedir. Cazibesi, merakımızı celbeden ve pek çok kez kendiliğinden anlaşılamayan deneyimimizin bir parçası hakkında sahip olabileceğimiz fikirden ileri gelir. Tüm maceraperest araştırmacılar için anlaşılmaz olanı anlamaya çalışmak heyecan verici bir bilimsel sınav teşkil eder.

Fakat böylesi bir nesnenin yol açtığı merak ve düşünsel heyecan, yerini kısa sürede endişeye bırakır.

Endişe her şeyden önce söz konusu nesnenin çok sayıda ayırt edici özelliğine bağlıdır. Rüya, özneler uyudukları ve dolayısıyla konuşamadıkları esnada ortaya çıkan zihinsel bir fenomendir. Hayal gücünün ürünüdür ama rüya gören kişiler rüya deneyimini, sanki en canlı gerçekliğin içine dalmış gibi yaşarlar. Rüya, uyanma anında her zaman hatırlanmaz ve hatırlandığında da genellikle kısa sürede değişikliğe uğrar ya da unutulur ki bu da araştırmacının işini, [görüşmecileri] uyanık hâlde gerçekleştirilen faaliyetlerden konuşturmayı amaçladığı görüşmelere kıyasla çok daha zorlaştırır. Nihayetinde rüya, onu üreten kişinin gözüne bile tuhaf, tutarsız, hezeyanlı ya da saçma görünür. Bu durumda araştırmacıların işi kuramsal ve yöntembilimsel bakımdan çok çetindir ve rüyanın incelenmesi kısa sürede kabusa dönüşebilir.

Yalnızca bu kadar değildir. Nesne-rüya, tıpkı peri masalındaki içine girmeyi dilediğimiz şato gibi dikenli bitkilerle çevrilidir ve bir ejderha tarafından korunur. Rüyaya erişimi güçleştiren bu dikenli bitkiler ve bu ejderha, geçmişte bilhassa psikanaliz tarafından gerçekleştirilmiş tüm rüya yorumu denemeleridir. 21.

yüzyıldaki bir araştırmacı için rüyayı, Sigmund Freud isminden ayrı olarak düşünmek pek mümkün değildir. Freudcu külliyatın kapsamı ve kabul edilmiş ya da söylenmemiş düşünce bükülmeleri, mahal verdiği yorumların bolluğu, mirasını paylaşmış olan ekol ya da akımlar; tüm bunlar, bilme arzumuzu söndürebilir ve meraklıları uzakta tutabilir.

Sosyal bilimler, uyku ve rüya hakkındaki bilimsel araştırma tarihine en az dahil olan bilimlerdir. Psikanalizden bilişsel psikolojiye psikolojinin tüm biçimlerinin ya da daha yakın bir tarihte nöropsikiyatriden nörobiyolojiye nörolojik bilimlerin sürekli dahlinin aksine, genel olarak sosyal bilimlerin ve hususi olarak sosyolojinin katılımı son derece sınırlı kalmaktadır.

Kimileri bunun yalnızca çok normal olduğunu düşünecektir: Rüya hem evrensel (herkes rüya görür), hem bireysel (herkes rüyasında çok münferit şeyler görür) hem de tam anlamıyla istenç dışı bir faaliyet değil midir? Sosyologların, antropologların ya da tarihçilerin rüyanın farklı dönemlere, toplumlara ya da gruplara göre nasıl kavrandığını, ele alındığını ya da yorumlandığını sorgulayabiliyor olması doğaldır. Ancak onun üretim mantığına girmeye çalışmalarının, onu rüya görenlerin toplumsal dünyanın içindeki durumlarıyla ilişkili bir sürecin sonucu olarak kabul etmelerinin ise tutar yanı yoktur.

1997 senesinde Berkeley Üniversitesi'nde misafir olduğum bir dönem sırasında –rüya sosyolojisinin ilk ürünlerini[1] okumalarım sırasında tesadüfen ve ilgiyle orada keşfettim– tahayyül ettiğim ve burada ilk bilimsel ifadesinin okunacağı araştırma programının şekillenmeye başlaması, başka araştırmaların yanında yirmi yıllık okuma ve çalışma gerektirdi. Çok farklı bilim dallarından (psikanaliz, psikoloji, nörolojik bilimler, dilbilim, sosyoloji, antropoloji, tarih, vs.) gelen, rüya üzerine gerçekleştirilmiş geçmiş ve güncel çalışmalar hakkında elde ettiğim bu bilgiler yeni ve bütünleştirici bir kuram geliştirmeme olanak verdi. Bu kuram, Freud'un kendi zamanında önerdiği sentetik[2] yorumlama modelinin kazanımlarından yola çıkarak, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ke-

[1] G. A. FINE ve L. FISCHER LEIGHTON, "Nocturnal Omissions: Steps Toward a Sociology of Dreams", *Symbolic Interaction*, Cilt 16, Sayı 12, Yaz 1993, s. 95-104.

[2] Sentetik [*synthétique*] kelimesi bu kitap boyunca sentez [*synthèse*] yapan yani yalından karmaşık olana, unsurlardan bütüne, ilkeden onun uygulanmasına, nedenden etkilere, öncülden varılan sonuca giden düşünme biçimini, yöntemini uygulayan anlamında kullanılacaktır -çn.

siştiği dönemde *Rüyaların Yorumu* kitabının temsil ettiği olağanüstü bilme gayretinden bu yana gerçekleştirilmiş çok sayıda bilimsel ilerlemeden faydalanarak bu modelin zayıflıklarını, eksikliklerini ve hatalarını düzeltmeye gayret etmekte.

Nesne-rüyayı çözülmesi gereken bir *problem* olarak görürsek, bu durumda bu problemin parçalarının tamamını tanımlamayı ve tatminkâr bir çözüme ulaşmak amacıyla kuramsal bakımdan olduğu kadar ampirik olgularla uyumluluğu bakımından da tutarlı bir biçimde onları eklemlemeyi başarmak gerekir. Uyku sırasında gerçekleşen istenç dışı psişik bir faaliyet olarak rüya, böylelikle, rüya görenin uyanık yaşam sırasında onu az çok bilinçli bir biçimde meşgul eden her türden problemi işlediği belirli bir ifade biçimi olarak da nitelendirilebilir. Ben böyle bir simgesel ifadenin ancak rüya görenin bütünleşik geçmişiyle ilişkili bir dizi unsuru, hayatındaki yakın tarihli koşulları ve rüyanın ortaya çıktığı (ve bilhassa olağan toplumsal etkileşim ve talep akışlarının geri çekilişiyle, zihinsel faaliyetin muhakeme kontrolünün zayıflamasıyla, ve çoğunlukla görsel ve fazlasıyla örtülü kendi kendiyle iletişimin ortaya konmasıyla nitelenen) uyku çerçevesini hesaba katarak gerçekten anlaşıldığını göstermeye gayret edeceğim.

Bu farklı unsurlar, rüyanın üretilme sürecini dinamik bir biçimde ele almaya olanak tanıyan *genel bir rüya yorumu formülü* kapsamında açığa kavuşturulacak, ayrıntılandırılacak ve eklemlenecek. Rüya, daha genel anlamda, psişik faaliyetin ortaya çıktığı koşullara göre değişiklik gösteren bir ifade sürekliliği (rüya, uyanık düş, sayıklama, sanrı, oyun, edebî yaratım ya da sanatsal ifade, vs.) içine yerleşmiş özel bir *ifade biçimi* olarak düşünülecek. Bitişiklik vasıtasıyla çağrışım ve insanın –tarihsel doğasının ayırt edici niteliği olan– psişik yaşamının temel biçimlerinden pratik analoji, rüyanın ifadesini bu denli farklı kılan (simgeleştirme, yoğunlaştırma, metaforlaştırma, ikame ve benzeri) oneirik[3] işlemlerin merkezine yerleştirilecek. Ve nihayetinde, rüyanın varoluşsal arka planını oluşturan bir rüya-dışı duruma eklemlenir eklemlenmez o rüyanın bilimsel olarak nasıl yorumlanabileceğini göstereceğiz.

[3] Kitap boyunca kullanılan rüya olgusuna ilişkin, "oneiro" ya da "oniro" ile başlayan bu gibi terimler Yunancada rüya anlamına gelen *oneiros* kelimesinden türetilmiştir. Oneirik kelimesi de rüyaya ilişkin anlamına gelen bir sıfattır -çn.

Sosyolojiden yola çıkarak açık ve kesin bir biçimde ortaya konmuş ancak bir tutarlılık içinde ele alınmış birden fazla bilim dalından gelen çok sayıda bilgiyi içine alan bu oneirik ifade kuramı, hem yatkınlık [*disposition*] hem de bağlam perspektifini gözeterek rüyanın sosyal bilimlere giriş yapmasına olanak tanıyor. Rüyayı sosyal bilimler için bir araştırma nesnesi hâline getirmeyi başarmak, bugün büyük ölçüde bir *terra incognita*[4] olarak kalan bir şeye erişim sağlamak suretiyle bu bilimlerin araştırma alanını genişletmenin bir yoludur.

Norbert Elias, sosyal bilimler alanındaki araştırmacıların "toplumları" millî sınırlar içinde incelerken ve hâlihazırda toplumsal olarak teşkil edilmiş yetişkin-bireyler (sanki onlar hiç çocuk olmamışlar gibi) üzerine yoğunlaşırken, uzun zaman kendi kendilerine, daima bilinçli bir şekilde olmasa da, dayattıkları sınırların altını çiziyordu. Fakat keşfedilmemiş alan ve boyutların listesi burada bitmiyor. Çünkü araştırmacılar şu ana dek neredeyse yalnızca uyanık bireylerin en kolektif örgütlü davranışlarına dikkatlerini verdiler ve onların zamanının yaklaşık üçte birinin uykuya ayrıldığını ve rüyaların bu uykuya eşlik ettiğini gözardı ettiler.

Bu rüyalar bireylerin ve içinde yaşadıkları toplumların yaşamı hakkında bize ne söyler? Rüya görenlerin toplumsal deneyimleri, maksatlı bilincin artık imge akışını kontrol etmediği anlarda dahi onların imgelemlerini dokumaya nasıl katkıda bulunur? Bunlar çok mühim ve sosyologların yanıtlamaya çalışmadığı sorular. Görüşmeciler uyuduklarında sosyologlar da gözlerini yumuyorlar.

Ama bir oneirik ifade kuramı aynı zamanda, ve bilhassa, sosyal bilimlerin dönüşümüne katkıda bulunmaya olanak verir, çünkü uzmanlaşmanın ve standartlaşmış bir profesyonelleşme biçiminin azımsama eğiliminde olduğu meşru amaçları o bilimlere tekrar sağlar. Araştırmacılar, bu denli tuhaf bir nesnenin üzerine eğildiklerinde ve çokdisiplinli bilgileri kendi bünyelerine katmak üzere konfor alanlarını terk etmeyi kabul ettiklerinde karşılarına çok mühim bilimsel meseleler çıkar: Bunlar; toplumsallaşmış insanlar tarafından temsil edilen tarihsel ve dilsel varlıklara özgü temel psişik mekanizmalara ilişkin mesele; her tür toplumsal düzenlemenin en küçük fırsatta, hatta uykuda bile dı-

[4] Latincede bilinmeyen toprak -çn.

şavurulmaya hazır *yatkınlık* ya da *bütünleşik şema* şeklinde içselleştirilmesine ilişkin mesele; insanın tecrübesindeki geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki ilişkilere dair mesele; bilincin ve bilinçdışının, istençli olanın ve istenç dışı olanın, kontrolün ve kontrolsüzlüğün psişik işleyişte ve insan davranışında ayrı ayrı sahip oldukları paylara ilişkin mesele; son olarak, eylem ya da düşüncelerimizin "nedenleri" hakkındaki tartışmaları bugün her zamankinden daha fazla canlandıran özgürlük ve belirlenimciliğe dair meseledir. Rüya sosyal bilimlerin büyük evine giriş yapıyorsa bu, orayı olduğu gibi bırakmak için değil, oranın alışkanlıklarını değiştirmek ve mekânı farklı bir şekilde düzenlemek içindir.

Rüya son olarak, Freud'un inandığının aksine (bu inancın nedenlerini yakından inceleyeceğiz), rüya görenleri uyanır uyanmaz amansızca ele geçiren, formel olduğu kadar ahlaki her türlü sansürden en eksiksiz biçimde kurtarılmış bir simgesel oyun alanı olarak ortaya çıkacaktır. Rüyanın dilsel ve anlatısal uzlaşımları alt üst ederek ve rüya görenleri her türden kendini tutmadan kurtararak dışavurulduğu kendi kendiyle iletişim, bir anlamda günlüklerin en mahremi ve tüm açık sözlülük biçimlerinin en açık sözlüsüdür. Dolayısıyla rüya, bu konuyla ilgilenmek isteyenlere, olduğumuz kişiyi anlamak için derin ve incelikli unsurlar sunar. Rüyanın incelenmesi, temelde, *bizi anlaşılması zor bir biçimde meşgul eden şeyi* bilmeye ve irademizin haberi olmadan *içimizde düşünen şeyi* anlamaya imkân tanır.

Her bilimsel araştırmada bir yanda genel bir kuramsal modelin ve onunla ilişkili yöntemlerin geliştirilmesi ile öte yanda toplumsal gerçekliğin içindeki belirli bireylere ya da birey gruplarına özgü toplumsal ve tarihsel yapıların, süreçlerin, mekanizmaların ya da mantıkların gün ışığına çıkarılması arasında bir denge bulunmalıdır. Böyle bir denge, araştırma sonuçlarının iki ayrı ciltte yayımlanmasını gerektirmektedir.

Dışavurum biçimi ve münferit süreç olarak rüyanın sosyolojik yorumu, emsalsiz mahiyetinden ötürü, ilk olarak rüyayı (yalnızca kullanımlarını ya da yorumlanmalarını değil, üretiminin mantıklarını) sosyal bilimler evrenine sokmaya olanak tanıyan bütünleştirici ve ampirik bakımdan tutarlı –yani şimdiye kadar üretilmiş kuramsal ve ampirik bilgileri hesaba katan– bir kuram inşa etmeyi gerekli kılıyordu. Bu düşünme aşamasında, ele alı-

nan rüya ya da rüya alıntısı vakalarının tek amacı, kuramsal modelin ya da onunla ilişkili yöntembilimsel araçların tutarlılığını ve verimliliğini kanıtlamaktır. Bu, bu vakaların basit örneklemeler olduğu anlamını taşımaz; aksine onların herhangi bir tür vaka için kullanılacak modelin yeterliğini göstermek ve bu modelin belirli yöntemlerden yola çıkarak icra edilme biçimini vurgulamak için kullanıldığı anlamına gelir. Birinci cildin amacı budur.

Buna karşılık, benim kuramsal ve yöntembilimsel düşüncemi geliştirmek ve desteklemek için yaptığım gibi belirli rüya külliyatlarını sistemli bir biçimde incelemek; tesis edilen kuramsal modelin, iyileştirmelere ve değiştirmelere daima izin verse dahi, sınırları hayli belirlenmiş bir ampirik malzemenin anlaşılmasının hizmetine sunulmasını gerektirir. Bu durumda ağır basan şey, incelenen gerçeklik ve onun özellikleridir. Tıpkı yöntembilimsel araçlar gibi kuramsal model de sahneyi, anlaşılmasını mümkün kıldıkları bu gerçekliğe bırakmak üzere geriye çekilir. İkinci cildin amacı da bu olacaktır.

Kanaatimce, iki cilt şeklindeki bu ayrımı kuram ve ampirik veri arasındaki bir karşıtlık olarak düşünmemek önemlidir zira kuram ve ampirik veri her iki eserde de mevcut olacaktır. Bunlar yalnızca, gerçekleştirilen bilimsel çalışmanın düzeltilip ilk hâline getirilmesinin tasarrufunda aynı yeri tutmamaktadırlar. Eğer bu iki araştırma aşamasını nitelendirmekte mutlaka ısrar ediyor olsaydık, (sentetik kuramsal modelin inşasında, birikmiş ampirik bilgilerin hesaba katılmasıyla) ampirik olarak temellendirilmiş kuramsal-yöntembilimsel icada ilişkin bir *deneysel aşama* ile belirli ampirik külliyatlar hakkında, kuramsal ve yöntembilimsel bakımdan yönlendirilen bir *sistemli keşif aşamasından* söz etmek daha iyi olurdu.

1
Rüya Bilimindeki İlerlemeler

> "Şu sıralar (rüyalar hakkında) okuduğum her şey beni serseme çeviriyor. Okumak, yazan tüm insanların çarptırıldığı korkunç bir ceza. Buna maruz kalırken kendinize ait olan her şeyin dağıldığını görüyorsunuz. Sık sık, yeni olarak ne kattığımı hatırlayamadığım oluyor ama aslında her şey yenidir. Okumaların açtığı ufuklar artık göz alabildiğine uzanıyor."
> Sigmund FREUD, Lettre à Fliess du 5 décembre 1898 [Fliess'e 5 Aralık 1898 tarihli mektup],
> *La naissance de la psychanalyse*, Almancadan Fransızcaya çeviren Anne Bergman, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, Paris, 2013, s. 240

Şair ve matematikçi Jacques Roubaud, gerçek yenilikleri mümkün kılmak için sanatta olduğu kadar bilimde de geleneklerden destek almanın gerekliliğini hatırlatmıştır: "Yapacağımız yeni şeylerin tohumları çok geçmiştedir. Bu, şiir meselesini aşan bir fenomendir: Onu matematikte, bilimde buluruz. Matematikçiler topluluğu belirli bir dönemde belirli meselelerle yakından ilgilenir ve başka meseleler unutulur ve onları çok daha sonra yeniden bulmak gerekir. Yani geçmişe de bir gelecek gibi bakmak gerekir. [...] Yenilik yapmaya çalıştığımızda, gerçekten yenilik yaptığımızdan emin miyiz? Bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz. Ama geçmişteki şiirlere baktığım zaman bunu, daha önce yaptığım şeylerden farklı bir şey yapmak amacıyla yapıyorum. Dolayısıyla yine de geleceğe doğru yönelmiş oluyorum."

Güncel araştırma mantıklarının yanı sıra, bugünkü rekabetlere ve "harikalar"a ilişkin mantıkların, ki bunlar son yayımlanan çalışmalar daima haklıymış gibi yapma eğilimindedir, ele geçirdiği araştırmacılar, anlamlı bilimsel ilerlemelerin geçmişten dersler çıkarmayı ve kendi bilme gayretini uzun bir tarih içine yerleştirmeyi gerektirdiğini bir süre sonra unuturlar. Oysa çok sayıda

âlim nesli kesin, mümkün, hayal edilebilir ve imkânsız arasında bir ayıklama yapmayı, bu tarih sırasında yavaş yavaş öğrenmiştir.

Marx, Durkheim, Weber ya da Freud gibi birbirinden bu denli farklı âlimler kendilerini çok mühim sorunlara adamak ve mevcut olan çok çeşitli bilgileri cömertçe kucaklamak suretiyle gerçek ilerlemeler kaydedebilmişlerdir. Ama Erich Fromm'un ironik bir dille söylediği gibi, "dikkatini temel sorunlara çevirmemiş bir bilim insanının bilimsel yöntemi de bir sonuca ulaşır ve belki akademik kariyerini yükseltecek birçok makale yayımlaması için de yararlı olur."[1]

Bilimsel ilerlemenin tarihi (farklı bilim dallarında ve bu bilim dallarının her birinin farklı bölümlerinde) araştırmacıların belirli hususlar üzerinde dağınık bir biçimde ve birbirlerine danışmadan çalıştıkları uzmanlaşma dönemleri ile araştırmacıların bir araya geldikleri ve saçılmış olan şeyleri birbirlerine eklemledikleri, bilim dalına özgü çok sayıda dilde yazılmış anlamlı sonuçlar bütününü ortak bir dile çevirdikleri ve bütünleştirici kuramlar ya da sentetik modeller geliştirdikleri sentez dönemlerinden meydana gelir. İşte bu eserde içerilen muhakeme de bu ikinci aşamaya aittir.

Sentezin gerçekleştiği ortak bir dil söz konusu olduğu için, [kullanılan dilin] açıklığının gerekliliği esastır. Etrafındaki kıvrımlara olabilecek en az şekilde takılarak doğrudan sorunların merkezine inmek, zaman zaman edebî retoriğin yapmacıklarından kopmakta zorluk çeken sosyal bilimler için büyük bir bilimsel meseledir. Fransa gibi bir ülkede fazla sıklıkla derinliği karanlıkla ya da, başka bir sanatsal türde, zekayı tarzın hafifliği ve parlak yetenekle karıştırma eğiliminde oluyoruz. En iyi okullar tarafından teşvik edilen kuramsal gizeme ya da yaklaşık olarak edebi olana yönelik beğeni; okurların, herkesin birbirini üstü kapalı kelimelerle anladığını sandığı seçilmiş bir dünyanın parçası olmaktan aldıkları aristokratik hazzın dışında bir şeyle pek de açıklanamaz. Bununla birlikte, kelimelerle yetinmeyen ve "iki kelime arasında, en kısa olanı seçmek gerekir" (Paul Valéry) diye düşünen yazarları tercih edebiliriz.

Sorunların çözümünü, cezbetme etkilerine yeğlediğimizde, yazım yeterliklerimizi ya da özgünlüğümüzü göstermekten zi-

[1] E. FROMM, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, İngilizceden Türkçeye çeviren: Aydın Arıtan, Say Yayınları, İstanbul, 2019 (2. Baskı), s. 28.

yade bir soruyu aydınlatmayı ya da onu daha iyi sormayı hedeflediğimizde sadece gelebiliriz. Bu, iyi yazmaya engel olmasa da "aradığımız şey zarafet değildir" (Wittgenstein).

Bilimsel çalışmaların tarihine dair bilgiyle, çok genel temel sorunları çözme azmiyle, çokdisiplinli bir merakla, çok farklı çalışmaları birbirleriyle karşı karşıya getirmek yerine onları eklemlemeye yönelik bir iradeyle, bilgide gerçek ilerlemelerin mümkün olduğuna ilişkin bilimsel bir inançla ve muhakeme ile yazım alanlarında açık ve anlaşılır bir çizgide ilerleme politikasıyla donanmış her araştırmacı, öne doğru birkaç adım atma şansını kendine tanıyabilir.

Freud'dan Önce Rüya

Rüya, Batı'daki âlim dünyalarını uzun zamandır, kimi zaman akıl dışı beklentilere sokarak, büyülemektedir. Âlimler bu şekilde düşlerin, her şeyden önce de en önemli şahsiyetlerin (kralların, liderlerin, kahramanların, vs.) düşlerinin gizemini aydınlatmak ve böylelikle, oradaki ilahi ya da şeytani mesajları çözmek yahut rüyayı görenin ya da içinde yaşadığı dünyanın geleceğini öngörmek istemişlerdir.[2] 11. yüzyıldan itibaren Batı'da, daha mütevazı insanların anlam atfedilen rüyalarına ilgi duyulmaya başlamasıyla birlikte tarihçi Jacques Le Goff'un deyimiyle "kutsallıktan arındırma" ve "rüyaların demokratikleşmesi"[3] süreçlerine tanıklık edilir.[4] Daha sonra 12. yüzyılda, "öyle denilebilir ki rüyalar vücut bulur, rüya görenin münferit kişiliğiyle, onun somut varlığıyla, ona özgü duygularla, fiziksel gerçekliği içinde uykuyla gitgide daha fazla, en az meleklerle iblislerin etkisiyle

[2] J. CARROY ve J. LANCEL (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves. De l'Antiquité à Freud*, Les Belles Lettres, Paris. 2016.

[3] J. LE GOFF, "Les rêves dans la culture et la psychologie collective de l'Occident médiéval", J. LE GOFF, *Pour un autre Moyen Âge* (1977) içinde, Gallimard, Tel, Paris, 2010, s. 299-306. Yavaş yavaş, "azizler rüyanın antik seçkinlerinin yerlerini alırlar: Krallar (Firavun, Nebukadnezar) ve liderler ya da kahramanlar (Scipio, Aeneas)" ve "basit din adamları –sıradan laiklerden önce– anlamlı rüyalarla şereflendirilirler" diye yazar Jacques Le Goff, *a.g.e.*, s. 305.

[4] Tüm Erken Orta Çağ döneminde "toplumsal önyargılar gerçeğe uygun, ilahi kökenli rüyaların, sıradan insanlara, okuma yazma bilmeyenlere, laiklere, *rusticiye* [Latincede *taşralılar*] ve daha da ötesinde kadınlara kıyasla elbette azizlere ve onların yanı sıra krallara, keşişlere ve din adamlarına" daha fazla atfedilmesine neden olmuştur. J.-C. SCHMITT, "Le sujet et ses rêves", J.-C. SCHMITT, *Le Corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale* içinde, Gallimard, Bibliothèques des histoires, Paris, 2001, s. 299.

olduğu kadar, ilişkilendirilirler."[5] Rüyalar üzerine psikolojik bir bilim olasılığı bizzat Hıristiyanlık kapsamında hazırlanmıştır çünkü yazarlar rüyaları fizyolojik fenomenler[6] olarak ele almakla kalmayıp onların otobiyografik gerçeklikler[7] olarak görülmelerine de izin vermişlerdir. Bununla birlikte, rüyanın, doğaüstü kuvvetlerden ziyade rüya gören-bireyle ve özellikle onun beyni ve sinir sistemiyle bağlantılı olarak görülmesi için 17. yüzyılı ve bilhassa Descartes'ı beklemek gerekecektir. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın birinci yarısı arasında ortaya çıkacak olan rüya üzerine çok sayıda bilimsel araştırmanın kökeninde, eleştirilse dahi, bu "fizyolojist ve bireyselci paradigma" yer alacaktır.[8]

Fakat 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir yazar, Vézélay kanonikusu ve âlim, 1795 yılında zooloji bölümüne seçilen, *Institut de France*[9] üyesi, Rahip Jérôme Richard, Descartes'ın *Traité de l'homme* [İnsan üzerine inceleme] (1633) eserinin izinden giderek rüyalar hakkındaki ilk büyük bilimsel düşünceyi başlatmıştır. Onirokritiğin,[10] birkaç nadir peygamberin ya da azizin gelecekten haber veren rüyalar görebilmiş oldukları iddiasını kabul etse de ona göre, rüyaların gelecekle hiçbir türden bağı yoktur. Bir rüyalar ve uyku bilimi kurmaya çalışan 19. yüzyıl yazarlarının genellikle bir öncü olarak bahsettiği Rahip Richard, bilimsel bilginin insanları mutlu edebileceğine içtenlikle inanır: "Onlara rüyaların gerçek nedeninin ne olduğunu ve rüyaların gelecekle çok az bağlantısının olduğunu öğretmek, onların mutlulukları için çalışmak değil midir?"[11] Buna karşılık, 1766 yılında yayımlanan *La théorie des songes* [Rüyalar Kuramı] isimli eserinde, Antik çağdan beri uzun zaman rüyalar hakkındaki düşüncelere hâkim olan "önyargıları", "kabiliyetsizlikleri", "batıl inançları", "sahtekârlığı" ve "yalanı" şiddetle eleştirir. Bu eserde "halk tabakası-

[5] A.g.e. s. 303-304.

[6] A. TIMOTIN, "Techniques d'interprétation dans les clés des songes byzantines", J. CARROY ve J. LANCEL (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves* içinde, *a.g.e.*, s. 47-60.

[7] J.-C. SCHMITT, "Les clés des songes au Moyen Age", J. CARROY ve J. LANCEL (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves* içinde, a.g.e., s. 61-71.

[8] J.-C. SCHMITT, "Le sujet et ses rêves", J.-C. SCHMITT, *Le Corps, les rites, les rêves, le temps*. A.g.e. içinde, s. 308.

[9] 1795 yılında kurulan Institut de France [Fransa Enstitüsü], bünyesindeki beş akademiyle bilim, edebiyat ve sanat alanlarının bağımsız bir şekilde gelişmesine katkı sağlamayı hedefleyen ulusal bir kurumdur -çn.

[10] Onirokritik [*onirocritique*], rüyaları yorumlama sanatıdır ve onirokrit [*onirocrite*] de bu sanata vakıf olan kişidir.

[11] J. RICHARD, *La théorie des songes*, Frères Estienne, Paris, 1766, s. 16.

nı aldatma sanatı"nı "falcılar"dan[12] öğrenmiş biri olarak Daldisli Artemidorus'tan da bilhassa bahsedilir.

Rahip Richard, özellikle, Tanrı'nın geleceğimize neden insanların büyük çoğunluğunun anlamadıkları rüyalar aracılığıyla erişmemizi sağlayacağını sorgular. Dolayısıyla, hayli kartezyen bir biçimde "beynin dokuları"na ve "diriksel ruhların" eylemine başvurarak rüyayı "harikulade"den ve "doğaüstünden" kurtarmaya niyetlenir. Jérôme Richard, yeniden insan dünyasına gönderilen rüyayı, onirokritikle arasına mesafe koymak suretiyle bir sekülerleştirme işlemine tabi tutar. Ama her şeyden önemlisi, kullandığı ifadeler, kendi ürettiklerine daima dikkat etmeyen ve zihinsel temsillerinin akışını sürekli olarak kontrol etmeyen rüya görenin zihninin vasıtasıyla rüyayı açıklamaya giden yolu açar: "İmgelemin uyku esnasında bu çeşitli imgeleri sergilediği ve ruhu kuvvetli bir şekilde etkileyen karmaşıklık, uyanıklık hâlinde [insanı] meşgul eden her şeydir; şaşkınlığa ve hayrete teslim oluruz; halbuki gerçekleşen şey hakkında düşünme alışkanlığı rüyaları, tıpkı duyularla daha az algılanabilir olmasalar bile dikkatimizi üzerlerine çekmeyen binlerce başka doğal ve gerekli eylem gibi, farkına varmadan kendi kendimize meydana getirdiğimize ikna edebilir; fakat burada doğalın dışında hiçbir şey görmeyiz ve burada harikulade ya da ilahi bir şey aramayı hayal etmeyiz."[13]

19. yüzyılın tamamı boyunca, aynı bilimsel bilgi ateşine yakalanan çok sayıda âlim, esasen gece gerçekleşen bu simgesel üretimi daha iyi anlama ümidiyle kendi rüyalarını ya da yakınlarının rüyalarını not alacaktır.[14] Moreau de la Sarthe, Gotthilf Heinrich von Schubert, Théodore Jouffroy, Antoine Charma, Alfred Maury, Léon d'Hervey de Saint-Denys, Karl Albert Scherner ya da Joseph Delboeuf[15] gibi Fransız, Belçikalı ve Alman yazarlar ta-

[12] A.g.e., s. 4.

[13] A.g.e., s. 40.

[14] J. CARROY, *Nuits savantes. Une histoire des rêves (1800-1945)*, Éditions de l'EHESS, Paris, 2012. Kullanabileceğim "gece düşünceleri", "gece algıları", "gece hülyaları" ya da "gece görüleri" gibi ifadeler yalnızca basit, pratik kısayollardır. Rüya tabii ki uykuyla bağlantılıdır ama özellikle geceyle ilişkili değildir. Şekerleme anlarında ya da gün içindeki uyku dönemlerinde de rahatlıkla ortaya çıkabilir.

[15] Nam-ı diğer Sarthe'lı Moreau Jacques-Louis Moreau Fransız bir doktor ve anatomi uzmanıdır. 1820 yılında *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales* (A. Dechambre, L. Lereboullet, L. Hahn (ed), *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales*, Masson, Paris, 1876) içinde "Rêve" ve "Songe" başlıklı makaleleri yayımlamıştır. Gotthilf Heinrich von Schubert (1780-1860) Alman bir fizikçi ve doğa

rafından daha sistemli ve kesin araştırmalar[16] yürütülmüş, bu isimler rüyaların yorumlanmasına ilişkin Freudcu yaklaşımın[17] öncülü olmuş ve onu mümkün kılmışlardır. Rüya yorumu alanındaki en meşhur yaklaşım olan Freudcu yaklaşım, bir bilinçdışı kuramına dayalı özgün bir görüş önermek için bu yazarların çok sayıdaki düşüncelerinin bir sentezini oluşturacak ve birkaç vaka çalışmasından destek alacaktır.[18]

Freud, düşüncesinin özgünlük derecesi ne olursa olsun, kendi çalışmasını mümkün kılan uzun bir çalışmalar dizisinin içinde yer alır. İyi ve kötü argümanları ya da kavramları ayıklar; iyilere yeni bir kuvvet katarak onları saflaştırır ve ikincileri bertaraf eder; muhafaza ettiği unsurları hiyerarşik bir düzene sokar ve onların tutarlı bir bütün, bastırılmış bilinçdışı ve sansür hakkındaki bir kurama dayalı birleştirici bir kuramsal model içinde sağlam bir şekilde birlikte durmalarını sağlayarak onları düzenler. Doğrusunu söylemek gerekirse, Freud'un düşüncesinin hiçbir noktası gerçekten benzersiz değildir.

Freud'un kuramının kaynaklarını teşkil eden öncellerinin

---

bilimleri uzmanıdır, *Die Symbolik des Traumes* isimli eserin yazarıdır (Kunz, Bamberg, 1814). Théodore Jouffroy (1796-1842) Fransız filozof ve siyaset adamıdır, "Du sommeil" (1827) isimli makalenin yazarıdır (*Mélanges philosophiques* içinde, Paulin éditeur, Paris, 1833, s. 318-343). Antoine Charma (1801-1869) Fransız filozof, arkeolog ve paleograf, *Du sommeil* eserinin yazarıdır (Hachette, Paris, 1851). Alfred Maury (1817-1892) Fransız arkeolog, tarihçi, kütüphaneci ve Collège de France'ta profesördür. *Le Sommeil et les rêves. Études psychologiques sur ces phénomènes et les divers états qui s'y rattachent* (1861) isimli eserin sahibidir (Didier et Cie, Paris, 1865). Léon d'Hervé de Saint-Denys (1822-1892) Çin uzmanı ve Collège de France'ta profesör, adı geçen eserde *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867) başlıklı makaleyi yayımlamıştır. Karl Albert Scherner (1825-1889) Alman filozof ve psikolog, 1861 yılında *La Vie du rêve* isimli kitabı yayımlamıştır (Almancadan Fransızcaya çeviren: Marc Geraud, Theetete editions, Paris, 2003). Son olarak, Joseph Delboeuf (1831-1896) Belçikalı matematikçi, filozof ve psikolog, *Le Sommeil et les rêves considérés principalement dans leurs rapports avec les théories de la certitude et de la mémoire* isimli eserin sahibidir (Felix Alcan, Paris, 1885). http://psychanalyse-paris.com/Rapports-du-sommeilet-des-reves.html.

[16] Örneğin, Léon d'Hervey de Saint-Denys on üç yaşında rüyalarını bir günlüğe not almaya başlar. Renklendirilmiş şekillerle dolu yirmi iki defter bin dokuz yüz kırk altı gecelik bir diziyi yani beş yılı aşkın bir zamanı temsil etmektedir. Bkz. Léon d'HERVEY DE SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), FB Éditions, Paris, 2015, s. 10.

[17] S. FREUD, *Rüyaların yorumu*, Türkçeye çeviren: Selçuk Budak, 2 cilt, Öteki yayınevi, İstanbul, 2016 (3. Baskı).

[18] H. F. ELLENBERGER, *Bilinçdışının keşfi. Dinamik psikiyatrinin tarihi ve evrimi*, Türkçeye çeviren: Ebru Kılıç, Albaraka Yayınları, İstanbul, 2021.

eserlerini okuyan her okur, psikanalizin babası tarafından gerçekleştirilen olağanüstü yeniden sahiplenme çalışmasını fark etmeden duramaz. Tüm büyük özgün âlimler gibi Freud da çok fazla bir şey icat etmez: Simgeleştirme, dramalaştırma, yoğunlaştırma, yer değiştirme, görselleştirme, uyku esnasında maruz kalınan dış uyaranlar kadar vücudun içinden gelen uyaranların da rüyaların üretimindeki ikincil rolü, fikir çağrışımları, bilinçdışı, sansür ve sansürü atlatma, aktarım ya da yansıtma, vs.; tüm bunlar şurada ya da burada Freud'dan önce gelen farklı yazarların eserlerinde bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Freud'un rolü azımsanamaz. Sanki Freud farklı yerlerden gelen, bir eski eşya odasındaki tozlu sandıkların içinde biriktirilmiş ve bazıları aslında kocaman fakat montaj planı kaybolmuş bir uzay gemisine ait çok sayıda Lego parçasının içinde yer aldığı bir nesne yığınının karşısına yerleştirilmiş gibidir. Dolayısıyla Freud'un işi 1) gereksiz nesneler ya da uyumsuz Lego parçaları ile başlangıçta şeklini bilmediği bir nesneyi –uzay gemisini– inşa etmesine yarayabilecek parçaları ayıklamak; 2) her parçaya yeniden parlaklık katmak için onları temizlemek ve tamir etmek ve 3) bu parçaları, her birinin yavaş yavaş şekil alan montajın içindeki yerini bulabileceği şekilde bir araya getirmektir. Uzay gemisinin böyle bir montaj planının ve görüntülerinin bir gün gerçekten var olduğunu farz etsek bile, bu tür bir metaforun bazı sınırları vardır. Ama bu metafor, hem bilim insanlarının kendi bakış açıları dışında kalan gerçeklik noktaları karşısında tökezledikleri fikrini hem de yavaş yavaş yanlış izlerden uzaklaşarak ve üzerinde hemfikir oldukları farklı unsurları, o zamana kadar olduğundan daha tatminkâr bir biçimde düzenleyerek ilerlemeler kaydettikleri fikrini anlaşılır kılmaya olanak tanır.

Bu nedenle, *Rüyaların Yorumu*'nu insanların rüyayla kurdukları ilişkilerin tarihindeki her şeyi değiştirecek TEK KİTAP olarak kabul etmek imkânsızdır. Oysa Michel Foucault, anlamsızdan anlamlıya, anlam-dışından anlama, anlaşılmazdan anlaşılıra doğru bir geçişi betimlerken bunu yapar: "Rüya, diye yazar, *Traumdeutung*[19] ile insani anlamlar sahasına giriş yapar. Rüya dene-

[19] Freud'un eserinin Almanca özgün başlığı. Fransızcaya şu başlıklarla farklı şekillerde çevrilmiştir: *La science des rêves* [Rüyalar bilimi], *L'Interprétation des rêves* [Rüyaların yorumu] ya da *L'Interprétation du rêve* [Rüyanın yorumu]. [Türkçeye de iki farklı şekilde çevrilmiştir: *Rüyaların Yorumu* ya da *Düşlerin Yorumu* -çn.]

yiminde davranışların anlamı belirsizleşiyor gibi görünüyordu; tıpkı uyanık bilincin kararması ve sönmesi gibi rüya da anlam düğümünü gevşetiyor ve nihayet çözüyor gibi görünüyordu. Rüya bilincin anlam-dışı gibiydi. Freud'un bu önermeyi nasıl tersine çevirdiğini ve rüyayı, bilinçdışının anlamı haline getirdiğini biliyoruz."[20] Gök gürültüsü sevdalıları için bu güzel, açık ve çok cezbedicidir ama bununla birlikte tarihsel ve antropolojik bakımdan hatalıdır. *Rüyaların yorumu* 1900 yılında cehaletin karanlık gecesinde gökyüzünü aniden katman katman aydınlatan bir bilgi şimşeği gibi ortaya çıkmaz.

Foucault'nun –çok sayıda başka düşünürle paylaştığı– Batılı ve entelektüelci etnomerkezciliği, geleneksel toplumların tüm şamanik uygulamalarını ve aynı zamanda, insanlık tarihinde iz bırakan Mezopotamyalı, Mısırlı ya da Yunan onirokritlerin yahut çok sayıda rüya tabiri yazarının uygulamalarını kibirli bir şekilde gözardı etmesine neden olur. Bizzat Freud, rüyalarda sadece rastlantısal imgelerden oluşan düzensiz diziler gören kimi bilim insanlarındansa Daldisli Artemidorus'a (M.S. 2. yüzyıl) kendisini daha yakın gördüğünü beyan etmiş olduğu için, Foucault'nun bu sunumu daha tartışmalı hâle gelir.[21] Yani rüyanın insani anlamlar sahasına girişi Freud'dan sadece birkaç bin yıl önce gerçekleşmiştir.

Merhametli davranırsak, Foucault'nun aklında beşerî bilimler tarihinin olduğunu ve rüyanın insani anlamlar sahasına girişinden bahsettiğinde, aslında rüyanın araştırma konusu olarak beşerî bilimler sahasına girişini düşündüğünü kabul edebiliriz. Ama öyle olsa dahi böyle bir giriş Freud'dan bir yüzyıl önce gerçekleşmiştir. Ondan önce, rüyanın bir anlamı olduğunu ve bu anlamın rüya görenin bedensel, duygusal ya da kültürel tecrübesiyle ilişkisiz olmadığını, her biri kendine has biçimde, göz önünde bulundurmuş birçok isim vardır.

Ondan sonra bu düşünceyi devam ettirecek ve onun modelini

[20] M. FOUCAULT, "Introduction [au livre de L. Binswanger, *Le Rêve et l'existence*]", *Dits et écrits*, Cilt 1, *1954-1988*, Gallimard, Paris, (1954) 1994, s. 69.

[21] Freud, Daldisli Artemidorus'la rüyalara anlam yüklemeyi paylaşmakla kalmaz, Andreas Mayer'in de altını çizdiği gibi (A. MAYER, "La *Traumdeutung*, clé des songes du XXe siècle? Freud, Artémidore et les avatars de la symbolique onirique", J. CARROY ve J. LANCEL (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves*, a.g.e., s. 162), onunla şu iki usulde birleşir: Bir yandan, rüyayı yorumlayabilmek için onu unsurlara ayırırlar ve öte yandan, her ikisi de rüya görenin bireyselliğini hesaba katar.

sınayacak olanlar da çoktur. Freudcu kavrayış psikanaliz alanından (Otto Rank, Carl Gustav Jung, Alphonse Maeder, Erich Fromm, Thomas M. French, vs.) ya da psikolojinin farklı dallarından (Joseph Breuer, Théodore Flournoy, Alfred Adler, Eugen Bleuler, vs.) olduğunu iddia eden başka şahsiyetlerin eleştirilerine konu olacaktır ama her şeyden önemlisi, on yıllar sonra psikolojiden[22] ve sinirbilimden[23] gelen radikal bir eleştiriye maruz kalacaktır. Anlayacağımız, her şey ne Freud'la başlar ne de onunla biter.

Bütünleştirici Bir Kuramın Gerekliliği

Avusturyalı fizikçi Erwin Schrödinger'in tüm bilgi ufalanması biçimlerine karşı çıkmak için hayli radikal bir üslubu vardı: "Açık ve ortada görünse de şunu söylemek gerekir: Bir uzman grubunun dar bir sahada elde ettiği izole bilgi kendinde hiçbir türden değere sahip değildir; ancak onu bilginin tüm geri kalan kısmıyla birleştiren sentezde ve bu sentezin içinde 'Biz kimiz?' sorusunu yanıtlamaya gerçekten katkı sağladığı ölçüde değer kazanır."[24] Ona göre, uzmanlaşma hiçbir durumda "bir erdem değil, kaçınılmaz bir kötülüktü" ve "bilginin bütünleşmiş toplamına" katkı sağlamak ona gerekli görünüyordu.[25] Sentez ruhu, bilginin tüm alanlarında en büyük problemleri çözmeye olanak veren şeydir. Genellikle bilginin farklı bölümleri tarafından kesin ve açık bir dille ifade edilmiş, birbiriyle uyumsuz mikroproblemlerin çözümlerini bağdaştırarak, birleştirerek ve birbirlerine eklemleyerek en büyük problemlerin çözümünün üstesinden gelmeyi başarırız.

İngiliz matematikçi Andrew Wiles, çok sayıda matematikçi tarafından çözülemez olarak kabul edilen meşhur "Fermat'nın son teoremi"ni[26] bu şekilde yol alarak çözebilmiştir. Bu, Alexand-

[22] Freudcu modele karşı çok sayıda argüman şu eserde sentezli bir biçimde sunulmaktadır: G. W. DOMHOFF, "Why Did Empirical Dream Researchers Reject Freud? A Critique of Historical Claims by Mark Solms", *Dreaming*, Sayı 14 (1), Mart 2004, s. 3-17.

[23] Bu meselelerin genel bir sunumu için şu esere bakılabilir: F. PAROT, *L'Homme qui rêve*, PUF, Paris, 1995.

[24] E. SCHRÖDINGER, *Physique quantique et représentations du monde*, Seuil, Points, Paris, 1992, s. 25.

[25] A.g.e., s. 27-28.

[26] Bu çözümün hikâyesini Simon SINGH'in kaleminden okuyacak ve ondan çok şey öğreneceğiz: *Le Dernier Théorème de Fermat*, Hachette, Paris, 1998.

re Grothendieck gibi bir matematikçinin de, başka yollardan olsa dahi, ilerleme biçimidir. Bilimsel çalışmanın bölünmesinin büyük bir sorun teşkil ettiğini düşünen Grothendieck[27], ancak üzerinde çalıştığı problem daha genel bir probleme ulaşmasını sağladığı zaman düşünsel anlamda tatmin oluyordu. Her vakayı olası olanın vakası olarak anlamasını sağlayan kapsayıcı bakış açısını arıyor ve ancak problemin daha genel bir şekline varamadığında sorunsallaştırma işini bırakıyordu.

Wiles'ın ispatlamasından ya da Grothendieck'in çalışmalarından uzun zaman önce Maurice Halbwachs'ın çok doğru bir biçimde yazdığı şey tam olarak buydu: "Matematik ispatlama yalnızca görünürde ve sonradan bir analizdir. Aslında bir sentezi yani farklı araştırmacı grupları tarafından tesis edilmiş birden fazla önermenin uzlaşmasını gerektirir."[28] Bu açıklama ayrıca insan davranışlarının yorumuna ilişkin sosyolojik modeller için de bir o kadar uygundur: "Sosyologların, diye yazıyordu Norbert Elias, bir şey keşfetme şansları, çalışmalarını yönlendiren kazanılmış bilgi daha az uzmanlaşmış, daha zengin ve daha çeşitli olduğu zaman çok daha yüksektir. Kuramsal ve ampirik bilgilerle adamakıllı donatıldığımızda, o zamana dek bilinmeyen ilişkilendirmelere, pek alışıldık olmayan ve belki biraz beklenmedik bireysel gözlemlere karşı; düzeltilebilir yanlış tanımlanmış kavramlara ve pek çok başka şeye karşı gözlerimizi açık tuttuğumuz sürece –ki bu kapsamlı bir iştir– bilimsel çalışmalar için çok sayıda fikre karşı açık olabiliriz."[29] Rüyanın incelenmesi de bu kuralın dışına çıkamaz: İlerleme, çok farklı araştırmacılar tarafından incelenen rüyaları meydana getiren unsurlar bağdaştırılarak kaydedilmiştir ve ancak bu şekilde gerçekleşmeye devam edebilir.

Özellikle 19. yüzyıldan itibaren[30] ve 20. yüzyılın tamamı boyunca Avrupalı bilim insanları, kişisel rüya defterleri tutarak[31] ya da başkalarının rüya öykülerinden yararlanarak, geceleyin ger-

[27] A. Grothendieck, "Allons-nous continuer la recherche scientifique ?", 27 Ocak 1972 tarihinde Cenevre CERN'de gerçekleşen bir konferans bildirisi. https://archive.org/stream/Allons-nousContinuerLaRechercheScientifique/Grothendieck_ARS_djvu.txt.

[28] M. HALBWACHS, *La Psychologie collective*, Champs classiques, Paris, 2015, s. 158.

[29] N. ELIAS, *La Dynamique sociale de la conscience. Sociologie de la connaissance et des sciences*, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2016, s. 312.

[30] J. CARROY, *Nuits savantes*, a.g.e.

[31] D. HOLT, *Eventful Responsability. Fifty years of dreaming remembered*, Validthod Press, Oxford, 1999.

çekleşen bazı olayları gözlemleyerek ya da onlara istemli bir şekilde neden olarak, rüyaların öncesinde gündüz gerçekleşen olayları not ederek, rüya görenlerin kişilik özelliklerini analiz ederek ya da onların geçmişleriyle, ilgi alanlarıyla ve meşgaleleriyle ilgilenerek rüyaları bilimsel olarak incelemeye başladılar. Bunun sonucunda, çok sayıda rüya öyküsü ve rüya görenler hakkında bilgilere sahip olmuş olduk ve araştırmanın esasen mustarip olduğu şeyin "veri" eksikliği olmadığını söyleyebiliriz.[32] Mevcut yüzlerce araştırmanın içinde, yeni verilerin düşünülmeden üretiminin içine sanki daha önce hiçbir şey yapılmamışçasına körlemesine dalmaya ihtiyaç duymamamıza yetecek kadar rüya örneği bulunmaktadır. Buna karşılık genellikle eksikliğini hissettiğimiz şey; hangi tür bilgileri toplamanın önemli olduğunu, onları toplamak için hangi tür tedbirler alınması gerektiğini ve rüya öykülerine bilimsel olarak kabul edilebilir bir anlam vermek için hangi hiyerarşik düzen kurma ve eklemleme işlemlerinin yapılması gerektiğini bilmeyi sağlayan kuramsal bir çerçevedir. Dolayısıyla, hâlihazırda yayımlanmış ve yorumlanmış rüya örneklerini araştırmaya dahil etmeye olanak tanıyan sağlam bir sorunsala sahip olmak gerekmektedir.

Bazı araştırmacıların gerçekleştirdikleri ve bazen yeni verilere ve bilhassa, çalışmalarını ortaya koymayan ya da onları birbirlerine yakınlaştırabilecek şeyi görmeden birbirlerine karşı çıkarak ortaya koyan araştırmacılar tarafından üretilen verilerin benzersiz eklemlenmesine dayanan sentez çalışmasını ve genel kuramsal yeniden düzenlemeyi tanımlamak için Norbert Elias'la birlikte "bütünleştirici kuramsal model"den bahsediyorsak, Freudcu kuramın bu tanıma yeterince uyduğu aşikârdır. Bilimin son derece farklı alanlarının psikanalizi defalarca tamamen itibarsızlaştırılmaya çalışmasına[33] rağmen, rüya hakkındaki bilgilerin tarihi üzerine ciddi bir inceleme, bu türden ilk sentetik ve bütünleştirici kuramsal modeli Freud'un önerdiğini kesin olarak doğrulamaya olanak tanımaktadır.[34] Genellikle haklı olarak ve kimi zaman da yetersiz ya da aşırı bir biçimde çok kez eleştirilmiş olan Freudcu

[32] Özellikle, psikologlar Adam Schneider ve George William Domhoff tarafından yönetilen Amerikalı internet sitesi Dreambank 1897'den günümüze uzanan yaklaşık yirmi iki bin rüya öyküsüne erişme imkânı sağlamaktadır.

[33] Bkz. C. MEYER (ed.), *Le Livre noir de la psychanalyse. Vivre, penser et aller mieux sans Freud*, Éditions des Arènes, Paris, 2005.

[34] P.-H. CASTEL, *Introduction à* L'Interprétation du rêve *de Freud*, PUF, Paris, 1998.

rüya yorumu modeli, birkaç araştırmacı bu yönde övgüye değer gayretlerde bulunmuş olsalar da[35], o dönemden bu yana egale edilememiştir.[36]

Bu durumun böyle olmasının nedeni, Freud'un eserini kaleme aldığı dönemdeki mevcut araştırma ve düşüncelerin tamamından yararlanma gayretini göstermiş ve bunlardan yola çıkarak psişik faaliyet hakkındaki bir kurama dayalı özgün bir sentez önermiş olmasıdır. Bu şekilde, "daha önce kavramların erişim kapsamının dışında bulunan algılanabilir fenomenlerin *nexus*una [Latincede *bağlantı noktası*] uygulanabilir kavramlar (simgesel temsiller) geliştirerek, henüz birbirlerine bağlanamamış olaylar arasındaki ilişkileri açığa çıkararak ve kavramsallaştırarak, gözlemlenebilir olgulara daha uygun kavramlar geliştirerek, vs."[37] insan hakkındaki bilgi birikimi sahasını genişletmeyi sağlamıştır.

Tatminkâr bir rüya kuramı, nesnesine bağlı bir dizi mikro-problemi çözen, bu mikro-problemlerin birbirlerine nazaran göreli önemini ölçen ve onları tutarlı bir biçimde eklemlemenin yolunu bulan bir kuramdır. Ayrıca, şayet bu kuramın, rüyanın hangi bakımdan sadece *muhtemel olanın bir örneği* olduğunu izah etmek suretiyle, nesne-rüyanın dışında başka nesneler hakkında da düşünmeye muktedir olduğu ortaya çıkarsa, [işte] o zaman çok daha kuvvetli bir genel kurama dönüşür. Bu bakış açısından hareketle Freud, insanın psişik faaliyetinin gizlerinin gün ışığına çıkarılmasına ilişkin genel bir iddiadan yola çıkarak, yöntem meselelerini (serbest çağrışımlar) ve çok geniş kuramsal meseleleri (bilinçdışı, bastırma, sansür, rüyanın işleyişinin farklı özellikleri, gece algıları, günün kalıntıları, vs.) birleştirmek suretiyle rüya araştırmaları tarihindeki en büyük sentezleyici-kuramcılardan biri olmuştur.

[35] Özellikle Amerikalı psikanalist Thomas M. French'in, Amerikalı psikiyatr Ernest Hartmann'ın ya da İsviçreli bilişselci psikolog Jacques Montenegro'nun bu gayretlerin örnekleri olduklarını göreceğiz.

[36] *Rüyaların yorumu* ya da *Sur le rêve* [Rüya üzerine] eserlerinde sunulan rüya kuramı hakkında şu cümleleri yazan Didier Anzieu ile ancak hemfikir olabiliriz: "Hiçbir psikanalist onu sorgulamamıştır ve komşu bilim dallarındaki (sosyoloji, etnoloji, psikiyatri, nöropsikoloji, deneysel ve bilişsel psikoloji) araştırmacılardan hiçbiri yaklaşık bir yüzyıldır başarılı bir yeni rüya kavramı önermemiştir." (D. ANZIEU, "Table d'hôte", S. FREUD, a.g.e., s. 37). Ama genel kuramlar alanında egale edilememiş olsa da yine de bazen çok iyi nişan alan çok sayıda eleştiriye maruz kalmıştır fakat pek çok psikanalist bunun karşılığında bir reform başlatmak ya da modeli yeniden düzenlemek için söz konusu eleştirileri kayda almamıştır.

[37] N. ELIAS, *La Dynamique sociale de la conscience*, a.g.e., s. 181.

Genel bir bilgi bakış açısı olmadan rüya hakkında hiçbir anlamlı ilerleme mümkün olamazdı. Freud, "adımlarımızı nereye yönlendirmemiz gerektiği"ni[38] bilmenin öneminin bilhassa farkındaydı çünkü "bir problemle ilgilensek de bu, onun çözümünü hangi yönde aramamız gerektiğini bilmediğimiz sürece yeterli olmaz."[39] *Rüyaların yorumu*'nu yazdığı dönemde (kulak burun boğaz uzmanı doktor) Wilhelm Fliess'e gönderdiği mektuplar, Freud'un tutarlı ve sağlam bir genel kurama ulaşmak için giriştiği, problemlerin çözümüyle sentezlemeye ilişkin, harekete geçirici ana hatların önderliğindeki muazzam çalışmayı göstermektedir. 2 Mart 1899 tarihli mektupta şöyle yazıyordu: "Belirsizliğin alanı hâlâ son derece geniş, problemler çok sayıda ve ben ele aldığım problemlerin henüz yalnızca çok küçük bir kısmını anladım. Bununla birlikte, her geçen gün bana yeni ışıklar getiriyor ve kâh burayı kâh şurayı aydınlatıyor fakat ben artık çok daha az beklenti içindeyim ve uzun yıllar sürecek bir çalışmaya, sabır gerektiren derleme süreçlerine ve tatilden ve karşılaşmamızdan sonra kullanılabilir hâle gelecek birkaç fikrin takviyesine güveniyorum."[40]

Bilimsel İlerleme ve Görecilik

Bilimsel araştırmalarda yalnızca birbirleriyle uzlaşamayan, bilimsel ya da bilimdışı dönemlere ve bağlamlara göre değişen, gerçekten iletişim kuramayan ve dolayısıyla ne bir tartışmaya ne de eklemlenmeye konu olamayan bakış açıları gören belirli bir görecilik yanlısı görüşün düşündürtebileceğinin aksine, bu eserde bahsedeceğim problemler sürekli olarak incelenmiş, yeniden ifade edilmiş ve tarihteki çok sayıda araştırmacı neslinin yanıt bulmaya çalıştığı problemlerdir. Kanımca, bu devamlılıkları basit kültürel değişmezlere ya da *episteme*[41] türlerine mal etmekten ziyade, araştırmacıların takıldıkları problemlerin sürekliliği bizzat araştırma nesnesinin yapısına bağlıdır.

Araştırmacılar, olguların gerçekliğiyle karşı karşıya kaldıklarında gerçeğin özelliklerine dokundukları için bu problemlerle

[38] S. FREUD, *Introduction à la psychanalyse*, Almancadan Fransızcaya çeviren: S. Jankelevitch, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1962, s. 17.

[39] A.g.e., s. 84

[40] S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, Almancadan Fransızcaya çeviren Anne Berman, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, Paris, 2013, s. 248.

[41] Eski Yunancada *bilgi* -çn.

karşılaşmayabilirler. Dahil oldukları bilim dallarına, şahsi bilimsel kültürlerine ve bilimsel çalışmaların durumuna göre problemleri yeniden düzenleyebilirler; hatta öncellerinin görmedikleri başka problemleri ortaya çıkarabilirler ama asla bu problemlerin gerçekliğini tamamen keşfetmezler. Bu problemlerin bazılarını çözmeyi ya da tamamını tutarlı bir kurama dahil etmeyi başardıklarında, çok açıkça bilimsel gelişme adını verebileceğimiz şeyi ifa etmiş olurlar.

Bilimsel bir gelişmenin olasılığını yeniden teyit etmek bana bilhassa önemli görünüyor çünkü zamanın göreci ruhu bu kelimeyi tabu hâline getirdi ve bu, önemli ilerlemeler kaydetme arzusunu teşvik etmiyor. "Bazen, diye yazar Norbert Elias, sosyologların kendi bilim dallarında doğa bilimlerinde olduğu kadar anlamlı ve gerçek keşifler yapmanın henüz mümkün olmadığına inandıkları izlenimine kapılıyoruz. Buna inanmadıkları için bunu başarma olasılıkları yoktur. Oysa beşerî bilimler sahasında keşfedilecek çok şey var!"[42] Gerçekten de göreci ya da inşacı bir iklim, rakip araştırma programlarını karşılaştırmaya yönelik tüm istekleri dizginleyerek –ki bu programlar bu suretle yakından incelenmeden dahi, eşit biçimde ilgilenilmeye layık bakış açılarına dönüştürülürler– ve beşerî ve sosyal bilimlerin tarihinde değişmezleri açığa çıkarmayı ve bilimsel olarak ilerlemeyi sağlayan destek noktalarını aramaktan vazgeçirerek beşerî ve sosyal bilimler tarafındaki bilim insanı cemaatlerini ele geçirdi.

"İlerleme" kavramına karşı yapılan mükerrer saldırılara rağmen, "bilinçdışının keşfi"nin[43] tarihi kadar oneirik üretimin analizine dair çok sayıda denemenin tarihi de, rüyaların bilimsel olarak incelenmesinin sahiden ilerlediğini ve bazı meseleler geliştirilirken ya da tasdiklenirken diğerlerinin tutarlılık, sağlamlık ya da saptanan olgularla uyuşma eksikliğinden dolayı ortadan yok olduğunu göstermektedir.

Bu bakımdan, rüya hakkındaki kimi tarihsel ya da etnolojik çalışmalar, araştırmacılar rüyalar bilimini geliştirmeyi hedefledikleri zaman onlara sorun çıkarabilir. Gerçekten, bilim tarihçileri ve etnologlar inceledikleri aktörlerin (tarihteki âlimler kadar şamanların ve onirokritlerin) bilgilerinin doğruluğu hakkındaki tüm yargıları sıklıkla askıya alırlar. Rüya öykülerinin toplumsal

[42] N. ELIAS, *Théorie des symboles*, Seuil, La librairie du XXIe siècle, Paris, 2015, s. 30.
[43] H. F. ELLENBERGER, *Bilinçdışının keşfi*, a.g.e.

kullanımlarının ve farklı toplumlarda ya da bizim toplumlarımızdan önceki dönemlerde onlara yüklenen anlamın incelenmesi, her rüya kavranış biçimi kendi mantığına ve nedenlerine sahip olduğu için, bilgi alanında böylelikle hiçbir gerçek ilerleme olmadığı ve yalnızca oneirik olgunun kavranışında kültürel kopukluklar olduğu izlenimini vermektedir. Oysa Wajuu halkı (Kolombiya ve Venezuela sınırında yaşayan Amerika yerlileri)[44] kadar, o dönemde dahi "doğaüstüne ve ilahiye karşı belirli bir mesafe konmasına"[45] işaret eden Daldisli Artemidorus gibi onirokritlerin de rüyaların gelecekten haber verdiğini öne sürdüklerinde yanıldıklarını ve Hıristiyan Orta Çağ'ın rüyaların ilahi ya da şeytani mesajlar olduğuna inanarak bilimsel bir yanılgıya düştüğünü ya da kimi nörolojik biyologların bir dönem rüyaların yalnızca paradoksal uyku aşamaları sırasında ortaya çıktığına hatalı bir şekilde inanmış olduklarını söylemek onur kırıcı olmaz...

Şayet beşerî ve sosyal bilimler Daldisli Artemidorus'un düşler dünyasını açacak bir anahtar sunarken, Freud'un ise bilinçdışı kuramına dayalı başka türden bir yorum önerdiğini saptamakla yetinselerdi bu göreciliğe katılmış olurlardı.[46] Rüyaları benimseme usullerinin (tepki verme ve yorumlama türlerinin) tarihi, rüya araştırmaları alanındaki bilimsel ilerlemelerin tarihine mâni olmamalıdır. Rüyalara gelecekten haber verme işlevi atfedenlerin, rüyaları kehanet olarak yorumlayanların ya da rüyalarda ilahi ya da şeytani kökenler görenlerin yanıldıklarını söyleyebilmeliyiz; tıpkı rüyanın hiçbir anlamının olmadığını ve onun rastlantısal bir imge, ses ve duygu dizisinden ibaret olduğunu düşünenlerin; rüyaların köklerinin doğum travmalarına, ceninin tec-

[44] M. PERRIN, *Les Praticiens du rêve. Un exemple de chamanisme* (1992), PUF, Quadrige, Paris, 2011.

[45] J. DU BOUCHET, "Artémidore, homme de science" J. CARROY ve J. LANCEL (ed), *Clés des songes et sciences des rêves*, a.g.e., s. 45.

[46] Örneğin Jacqueline Carrot ve Juliette Lancel "Batı tarihi boyunca dikkat, gelecekten haber veren rüyalardan doğal rüyalara doğru götürülmüş ya da yönelmiştir." ve "18. yüzyıldan itibaren ilgi uyandıran şey -ruhu ve bedeni karıştıran (fizyolojik ve/veya psikolojik) dahili fenomenler olarak- rüyalardır." diye yazarlar. J. CARROT ve J. LANCEL, "Introduction", J. Carroy ve J. LANCEL (ed), *Clés des songes et sciences des rêves* içinde, a.g.e., s. 11. Bu söylem tarihsel olarak doğrudur. Fakat bir rüyalar biliminin gelişimi açısından -ki onların hedefi elbette bu değildir- epistemolojik olarak daha "gerçekçi" bir biçimde, rüyaların *yalnızca* "doğal" ya da "insani" olduğunu ve ne Tanrı ne de Şeytan tarafından gönderildiklerini *keşfettiğimizi* yazabiliriz.

rübelerine ya da kolektif bilinçdışına kadar uzandığını farz edenlerin ve onların, sadece dolaysız çevreden gelen uyaranlarla ya da uyku sırasındaki bedensel uyaranlarla meydana geldiklerine ikna olanların yanıldıkları gibi. Sıraca hastalığının iyileşmesi, telepati, astroloji, kehanet ya da önseziyle ilişkili söylem ve uygulamaların tarihini, bunların olguların doğruluğuyla belli bir uygunluğunun olduğunu, tek bir an bile düşünmeksizin yazabilmeliyiz.

Fakat kimilerinin nazarında bu türden sözler, şüphesiz, hâlihazırda bütünüyle kutsallıklara yöneltilen bir hakaret niteliğindedir ve günümüz araştırmacısının etnomerkezciliğinin tezahüründen ibarettir. Tarihsel ve etnolojik olarak farklılaşmış rüyaları yorumlama ya da kavrama biçimlerinin analizi ile oneirik olgular hakkındaki bilimsel bilgi nasıl bir araya getirilebilir? Aslında bu türden sorunların çözümü bana hayli basit görünüyor. Çok farklı iki konu ile karşı karşıya olduğumuzu kabul etmek kâfi: ilki, *rüya etrafındaki insan faaliyeti* yani olduğu gibi değil, yalnızca kullanımları, benimsenmeleri, yol açtığı uygulama ve söylemler, vs. bakımından sorgulanan rüya öyküsü; ikincisiyse, buna karşılık, söz konusu *olguyu doğuran insan faaliyeti* ve dolayısıyla, rüyanın imgelerinin ve öyküsünün üretilme sürecinin kendisi. Birinci durumda, rüyanın etrafını kuşatan temsil ve uygulamaların sosyolojisi, antropolojisi ya da tarihi yapılarak rüya öykülerinin kullanımları ve benimsenmeleri incelenir.[47] Diğerinde ise bir rüyalar bilimi çerçevesinde bizzat rüya incelenir.

"Bu toplumlar ya da bu âlimler rüya hakkında işte böyle söylüyorlardı ya da kültürel olarak onunla işte bunu yapıyorlardı" demek ve kimi zaman, ikinci olarak, bu kullanım, söylem ve yorumları belirli bir dönemin ya da toplumun ayırt edici özelliklerine mal etmek bütünüyle meşru bir yöntemdir. Fakat bu, oneirik olgunun incelenmesinde her tür bilimsel ilerleme ya da gelişme fikrini terk eden bir bilimsel göreciliğe götürmemelidir. Aynı göreci araştırmacılar, çelişkili bir biçimde, kendi alanlarındaki bazı araştırmacıların –onları kendilerinden farklı bir söylem, kendi geliştirdikleri kadar ilginç ve ilgi görmeye değer bir söylem geliştirebilen araştırmacılar olarak düşünemeden– haklı bir biçimde çok ciddi olmadıklarına hükmedebilirler. Ve aynı şekilde, rüya-

[47] Bkz. *aşağıda*, "Limites des approches environnementalistes: écologie du rêve", s. 69-74.

larının incelenmesi yoluyla, rüya görenlerin geleceğine dair tahminlerde bulunmanın hiçbir bilimsel uygunluğu olmadığı konusunda bu araştırmacıların hemfikir olamamalarına çok şaşırılabilir. Başka araştırmacılarla rekabet içinde bir araştırmacı ve olgular üzerine kurulu akılcı bir muhakeme yürüten bir bilim insanı olarak, göreci bir bakış açısını sonuna kadar götürmek fiilen zordur.[48] Göreci bakış açısı araştırmada, uygulama ve eylemleri batıl inanış, kusurlu inanış ya da anlamsızlık vasıfları altında ezmekten kaçınmak için faydalıdır. Fakat olguların doğruluğunu araştırmayı ve doğruyu yanlıştan ayırmayı artık istemeneye ittiği andan itibaren çok tartışmalı bir hâl alır. Dolayısıyla, bilgi tarihindeki tüm ilerlemeleri inkâr eden radikal bir görecilik ile üretilen bilgilerin üzerindeki tüm toplumsal etkileri inkar eden bilimci bir dogmacılık arasında bir orta yol bulmak gerekmektedir.

Öte yandan, bir rüyanın ne olduğuna, rüyanın belirli rüya görenler tarafından gerçek anlamda nasıl üretildiğine dair hakikati ilerletmeye niyetli bir araştırmacı, rüya üzerindeki temsiller bakımından her şey aynı değerdeymiş gibi yapamaz. Geçmişten ödünç alınan bazı yorumlama izleri ampirik delil eksikliğinden ötürü terk edilirken bazılarının da onaylandığını, sağlamlaştığını ya da incelik katılarak geliştirildiğini gözlemler. Aynı zamanda, tarih boyunca düzenli olarak bilimlerin içinde bulunduğu durumun onlara sağladığı en sağlam destek noktalarının tamamının özgün sentezlerini önerme gayretindeki araştırmacıların faydalı eylemini de saptar.

Elbette, 17. yüzyıldan bu yana rüyalara artık hiçbir haber verme gücü teslim etmeyen ve oneirik üretimlerle ruhlar, iblisler, melekler, Şeytan ya da Tanrı arasında hiçbir bağlantı kurmayan Batılı bilim insanlarının, dünyanın sekülerleşmesine ilişkin tarihsel bir sürecin içinde yer aldıklarını söyleyebiliriz. Tanrılar ve iblisler yavaş yavaş kentten ve aynı zamanda rüyadan kovuldular. Fakat bu tarihsel görecilik, bu toplumsal ve tarihsel süreç sırasında olguların gerçekliği göz önünde bulundurulduğunda gerçekten de bağlamsal uygunluğun arttığını ve bunun sonucunda

[48] Örneğin tarihçi Jacqueline Carroy rüyaların bilimsel kavranışlarının tarihi hakkında verdiği konferanslardan birinin sonunda kendisine yöneltilen bir soruya, uyanınca rüyalarımızı yazma alışkanlığını ne kadar çok kazanırsak uyandığımız zaman rüyalarımızı hatırlamanın o kadar kolaylaştığını "iyi biliyoruz" diye cevap verir. Dolayısıyla bu, doğru, kurulu ve destek alabileceğimiz olguların gerçekten var olduğuna inanmayı gerektirir.

rüyanın, doğaüstü varlıklar tarafından gönderilmiş şifreli bir mesajdan ziyade rüya görenin yaşamına bağlanabilir simgesel bir üretim olduğunu söylemenin daha doğru olduğunu düşünmemize engel olmaz.

Öte yandan, "dönem" ya da "toplum" bakımından düşünmek o kadar basit değildir çünkü kavrayışlarımızın ilk adımlarının kökleri bazen, kültürel ortamlarından kısmen kopmuş, uzun zaman sonra bile [bazı] yazarların yararlanmaya devam ettikleri, her ne kadar tereddütlü bir biçimde olsa da, uzlaşı çözümleri arayan çok eski yazarlara kadar uzanır. Hipokrat (M.Ö. 460) müneccimlerin kabiliyet alanına giren doğaüstü rüyalar ile tıbbın alanına giren –ve bu sayede, rüyalar üzerinde çalışan 19. yüzyıl yazarlarının bu şekilde açılmış gedikten içeri dalıvermek suretiyle onu alıntılamasına izin veren– doğal rüyaları becerikli bir biçimde işte böylelikle ayırmıştır.[49]

Üstelik Hipokrat yegâne örnek değildir. Antik dünyada "doğal rüyalar"ı diğerlerinden ayıran tek yazar olmamıştır. İskenderiyeli doktor Herophilos (M.Ö. 3. yüzyıl) da bir tanrı tarafından esinlenen rüyalarla kendisinin de "doğal" olarak nitelendirdiği rüyaları birbirinden ayırır. "Şüphesiz Antik Çağ'daki tek tıbbi rüya yaklaşımı olduğunu iddia edemeyecek bu gelenek, diye yazar Vincent Barras çok haklı bir biçimde, Hipokrat'tan Galien'e, gelecekten haber veren ya da ilahi rüyalarla bedensel yaradılışa bağlı –ve bu nedenden ötürü doktorun tekelinde olan– rüyaları, doktorun onları pratik kullanımı bakımından, net bir biçimde ayırt etmesiyle kendini gösterir. Galien'den sonra, 19. yüzyıla kadar gerçekleştirilen kuramsal gelişmeleri ve onlardan çıkarılan pratik kullanımları ayrıntılı biçimde ele alan bir tarihin eksikliği çekilmektedir. Fakat bu kadim iddiaya benzer bir şeyin, 'rüya bilimi'nin ortaya çıktığı o mühim anda birkaç doktor yazarda hâlâ yankılanıyor olduğu kesindir."[50] Rüya imgelerinde dış-algısal ya

[49] Claude-Jean Cognasse des Jardins'in tıp doktorası buna örnektir. C.-J. COGNASSE DES JARDINS, *Essai sur les songes*, 29 Mart 1801 tarihinde Montpellier École de Médecine'de [Tıp Okulu] sunulmuş tez, Imprimerie Jean Martel Aîné, Montpellier, 1801, s. 5. 1867 yılında, Hipokrat'ın cesur bir biçimde kendi döneminin düşünce çerçevelerinin dışına çıkma denemesinin altını çizen Léon d'Hervey de Saint-Denys de buna örnektir. L. d'HERVEY SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), a.g.e., s. 30-31.

[50] V. BARRAS, "Le rêve des médecins antiques", J. CARROY ve J. LANCEL (ed), *Clés des songes et sciences des rêves*, a.g.e. içinde, s. 31.

da iç-bedensel uyaranların basit ürünlerinin dışında bir şey, yani rüya görenin geçmiş ve o anki deneyimine bağlı bir şey görmeden önce elbette başka bir bilimsel aşamadan geçmek gerekecektir. Fakat bilimsel kırılmalar yavaş yavaş, küçük adımlarla gerçekleşir ve 19. ve 20. yüzyılların bilim insanlarının kendilerinden eminliği, uzak bir geçmişte yer alan yazarların tereddütlü ilerlemelerine dayanır.

Öte yandan, bilimsel gerçekçilik psikolog, antropolog ya da sosyologların rüya görenlerin kültürel nedenlerden ötürü rüyalarında ruhları, melekleri, Şeytan'ı ya da Tanrı'yı görebildiklerini anlamalarını veya rüyasını gördükleri şeylerin şu veya bu biçimde doğadışı varlıklar tarafından dikte edildiğini düşünmelerini engellemez. Bilim insanları rüyanın, *gerçekte,* kolektif temsillerin ürünleri olan bu tür varlıklarla hiçbir bağının olmadığını onaylayabiliyor olsalar da aynı zamanda, geçmişe ait rüyaları ya da bizimkilerden farklı toplumlarda görülen rüyaları yorumlarken bu inanışları hesaba katabilirler.

Topallama Sanatı: Saf Nazariyenin Sonu

Rüyalar bilimini ilerletmiş olan bilim insanları araştırma konusu olarak kendilerini kullanarak ya da başkalarını sorgulayarak, az çok düzenli aralıklarla yorumlu ya da yorumsuz rüya defterleri tutarak, dış uyaranların rüyaların doğası üzerindeki olası etkilerini kaydetmek üzere uyku süreleri boyunca çeşitli deney türleri deneyerek, vs. saf nazariye alanından ayrılmışlardır.

Örneğin, filozof ve psikolog Karl Albert Scherner 1861 yılında *Das Leben des Traums* [Rüyanın hayatı] eserini –Sigmund Freud kendi çalışmasında bu kitabı oneirik dilin simgesel boyutunun altını çizmesinden ötürü hem çok eleştirmiş hem de çok alıntılamıştır– yayımladığında en başından beri rüyanın, ampirik bir malzemeden yola çıkılarak düşünülmesinin önemi üzerinde durur: "Öncelikle, kesin bir sonuca ulaşmak istediğimiz zaman ruhu keşfetmek için nasıl bir yol izlememiz gerektiğine bakarız. Yalnızca saf nazari düşünceden faydalanmak istersek sonuç elde edemeyiz çünkü aklın saf hareketi, gözlemlenen şeyi dikkate almadan (yani bilgi nesnesine muhakkak eklemlenen bilme melekesinin algısallığını hiçe sayarak) daima ve ebediyen sadece aklın tek yanlı öznel bir hareketi olarak kalır ve bu hareket –felsefe yapan özne kendini ne kadar yüce hissederse hissetsin; tefekkür,

gelişim süreci boyunca ne kadar ustalıklı, titiz ve ince olursa olsun– bizzat psişik nesnenin özneye söylettiği ve zihnin öznelliğinin keskin, nüfuz eden ve kapsamlı sınavına teslim ettiği şeyi değil; özgürce ilerleyen yani gerçek psişik nesne hakkında endişelenmeyen tefekkürün düşünmeyi seçtiği şeyi ve tam olarak sistemin özgürce seçtiği temelin ve sonuçlarının ruh hakkındakileri kabul etmeye olanak tanıyan şeyleri açıklar sadece."[51]

Sigmund Freud sıklıkla eleştirildi. Yorumlayıcı bir aceleciliğe ya da aşırıya kaçan belirli bir kuramsal genelleştirmeye sahip olmasına ve aynı zamanda, analizlerini destekleyen ampirik malzemenin toplanma yönteminde ve rüyaları yorumlama yönteminin uygulanmasında kimi zaman yöntembilimsel ciddiyetin eksik olmasına ilişkin eleştirilere maruz kaldı. Bu eleştiriler temelsiz değildir ve ben de bu eserde, bilimsel bir düşünceyle, çok sayıda başka araştırmacı tarafından başlatılmış eleştirel çalışmayı sürdüreceğim. Fakat Freud'un her şeye rağmen bir bilim insanı gibi hareket ettiğini –ki bu benim gözümde çok önemlidir– unutmamak gerekir. Kendi özgün sentezini inşa etmek için rüya süreçleri analizleri ya da tekil rüya yorumları sunan herkesin çalışmalarından yararlanarak bir bilim insanı gibi hareket etmiştir. Yorumlarını analiz edilen hasta vakalarına, yaşamöyküsüne, hastalıklarının tarihine ve rüya anındaki durumlarına az çok hâkim olduğu kişilerin belirli rüyalarına dayandırarak yine bilimsel bir tutum içinde olmuştur. İddialı kuramcıların, ki kuşkusuz Freud da onlardan biridir, yürüttükleri tüm girişimlere içkin sınırlara rağmen, tüm bunlar bazı filozofların rüyalardan bahsetme biçimlerinden bin kat daha değerlidir.

Örneğin, aynı Karl Albert Scherner en bariz psikolojik katkılarını, Freud'un "şatafatlı saçmalıklar" (ve kendi öğrencilerinden birinin "gizemli karmakarışıklık" ve "görkemli ve parıltılı dalgalanma"[52]) olarak nitelendirdiği bir felsefi üslup içinde bütünüyle boğmaktadır. Günümüzün tüm bilgili okurları Freud'un kavramsal açıklık ve hâkim olunan ve doğrulanabilir bilgilerin arayışındaki üslubunun, Scherner'in süsleyici metaforlarla dolu metafizik ifadelerine gömülmüş retoriğinden ziyade, o dönemden bu yana hüküm süren bilimsel uygulamaya çok daha yakın olduğunu gözlemleyebilir. Yaklaşık yüz sayfa boyunca, rüya hak-

[51] K.A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 10.

[52] Bkz. Marc Géraud'nun Scherner'in yapıtına yazdığı önsöz. A.g.e., s. 5.

kındaki felsefi genellemeleri tumturaklı bir biçimde ortaya koyan ve ardından, rüyaların karmaşıklığını çözmeye, onları analiz etmeye, rüya görenlerin deneyimleriyle ilişkilendirmeye ve sınıflandırmaya çalışan Scherner'in yapıtı, sürekli olarak felsefeye karşı duyulan aristokratik arzu –"beşerî dünyanın içindeki zihnin yüce saygınlıklarını teslim alan odur [felsefedir]"[53]– ve ampirik bilgiler üretmeye karşı duyulan bilimsel arzu arasında sıkışmıştır. En tutarlı bilimsel unsurları, kimi zaman onları nesir biçimindeki şiirin ya da tinselci hezeyanın[54] sınırlarına hapseden bir nesirden çıkarmak için Freud'un büyük bir sabır göstermesi gerekmiştir.

Husserl'in talebesi toplumsal fenomenolog Alfred Schütz için de aynısı geçerlidir. Schütz rüyayı –*Rüyaların yorumu*'nun yayımlanmasından kırk beş yıl sonra– psikolog William James'in farklı gerçeklik düzenleri hakkındaki düşüncesini başka bir kuramsal dilde tekrarlamakla yetinerek çeşitli anlam bölgeleri arasından "sınırlı bir anlam bölgesi" gibi ele alır: "Tüm bu dünyalar –rüyalar, imgeler, imgelem dünyası ve bilhassa sanat dünyası, dinî deneyim dünyası, bilimsel tefekkür dünyası, çocuğun oyun dünyası ve delilik dünyası– sınırlı anlam bölgeleridir" ve bu sebeple, her biri "belirli bir bilişsel tarz"a sahiptir.[55] Yazar, ne gerçekliğe erişimin yöntemine ne de dolayısıyla inceleyebileceği ampirik malzemeye sahip olduğundan, sözünü ettiği "çoklu gerçeklikler"in tasvirinde daha ileri gitmesini sağlayacak hiçbir imkânı olmadığı için gerçekliklerin çokluluğuna dair bu çok esnek genel varsayımı süresiz olarak çekmekle yetinmek zorundadır.

Schütz, ayrıca, "şok deneyimler"den söz ederken bir "dünya"dan ya da "bölgeden ötekine" geçiş sorununu çözebileceğini

[53] K.A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 9.

[54] "Ruhun yaşamı sınırların habercisi olur, evrendeki yaşamının kapsamının ve sınırlarının uç noktalarına özlem duyan varlığın şafağıdır." diye yazar Scherner (A.g.e., s. 28). Ya da şöyle söyler: "Her bilinç, her gündüz düşüncesi bir ışık, tinsel bir ışık içerir." (A.g.e., s. 31). Yahut "duyusal rüya [...] apaçık bir şekilde bitkileri taklit eder" (A.g.e., s. 33) der ya da "yaşamın parıltılarında hareket eden duygu melekesi"nden (A.g.e., s. 70) söz eder. Ya da son olarak, ruhun yaşamı üzerine uzun bir tirada girişir: "Dolayısıyla ruh, her şeyi birleştiren insanlığın kültürünün kozmik akışında olduğu kadar bireysel gelişimin tekli çemberlerinde ve dolayısıyla, rüyanın yaratıcı ve dokumacı fısıltısında olduğu kadar tetikteki zihnin keskin ışınımlı hareketlerinde kendini gösterir; ruh, yaşamı her yerde nokta nokta; noktalardan çizgi ve çemberlere, çemberlerden spirallere, vs. giderek dokur." (A.g.e., s. 50).

[55] A. SCHÜTZ, *Le Chercheur et le quotidien*, Méridiens Klincksieck, Paris, 1987, s. 131.

düşünür. Ona göre, "bizi rüyalar dünyasına fırlatan" uykuya giriş, sahneye dalmamıza neden olan tiyatro perdesinin açılışı, bir tablonun üzerine görsel olarak odaklanma, çocuğun oyun dünyasına girmek için oyuncağı ele alışı, "dinî alana sıçrayış niteliğindeki 'an'ın Kierkegaardcu deneyimi" kadar "bilim insanının 'bu dünya'nın işlerine her türlü duygusal katılımın yerine tefekkürlü ve yansız bir tutum koyma kararı"nın her biri şok deneyimlerdir.[56]

Bununla birlikte, ne "şok"un imgesinin –ne de Kierkegaard'un eserinden alınan "an"ın fazladan eklenmiş imgesinin– tüm bu gerçekliklerin anlaşılmasına ne kattığını göremeyiz çünkü bu imge sadece bir dünyadan diğerine geçişi "şok" olarak nitelendirmek suretiyle ona dikkat çekmeye yarar. Bu deneyimlerin tamamının altındaki ya da şu veya bu "dünya"ya özgü bilişsel süreçlerden, nesnel çerçevelerden (uyuyan kişinin ya da oyun oynayan çocuğunkine benzer durumlardan; müze, laboratuvar, kilise ve benzeri kurumlardan) hiçbir şey öğrenemeyiz çünkü konuşan kişi bize bunları öğretme gayretini göstermemiştir. Schütz, "tefekkürlü ve yansız tutum"un ve onu destekleyen bilimsel kurumların toplumsal doğuşunu incelemektense –bu onu elbette ki tarihsel sosyal bilimler sahasına çekerdi– bunu, araştırmacının *bireysel kararına* ilişkin bir mesele olarak ele alır.

Fakat rüya hakkındaki, tüm ampirik temellerden yoksun bu tür bir felsefi söylemin doğruluğu; söylem sahibi, kendi kendine yani bir bilgi pratiğiyle[57] öğrenmediği konular hakkında, her şeye rağmen yazmaya devam etmesine olanak tanıyan salt sözel tercüme işlemini açıklığa kavuşturduğunda onun tarafından teslim edilmiş olur: "Tüm bunlar Freud ve psikanaliz tarafından titizlikle incelenmiştir ve mevcut sezgimiz *onların vardıkları, bizi ilgilendiren konu için önemli sonuçların bazılarını kendi dilimize çevirmeye ve onlara kendi kuramımızda bir yer vermekten* ibarettir."[58] Filozofun, (bilim insanlarının, başka meslektaşlarının ampirik araştırmalarının çok sayıdaki sonuçlarından eleştirel bir biçimde sentez yaparak ve kendi ampirik malzemeleri üzerinde çalışarak güç

[56] A.g.e., s. 130-131.

[57] Filozof Karl Albert Scherner'i rüya psikoloğuna dönüşmeye götüren şey böyle bir bilgi pratiğinin gerekliliğidir. Scherner, bilimsel bir yola girerek, her şeyden önce rüyanın bileşenlerinin simgesel mahiyetini ve uyku sırasında bilinç kontrolünün serbest bırakılmasının etkilerini vurgulamayı başarır.

[58] A. SCHÜTZ, *Le Chercheur et le quotidien*, a.g.e., metnin aslında vurgusuz, s. 144.

bir şekilde geliştirmeyi başardıkları) ampirik kuramların içinden "kendi kuramını" besleyecek unsurları komplekssizce çıkarması, yağmacı (felsefe) ile yağmalananlar (beşerî bilimler) arasında kurulan tahakküm [*domination*] ilişkisini göz önüne sermektedir. Fakat Jean-Claude Passeron'un deyimiyle bu gibi "ikinci derece kuramlar"ı[59] kuran şey hakkında ciddi ciddi düşünebiliriz. Bu ikinci derece kuramlar, gerçek dünya hakkında sadece başkalarının araştırmalarında söz edilenleri bilir ve bu çalışmalardan (seferber edilen yöntemleri ve ampirik malzemeleri bir kenara bırakıp) onların tarımayı ve itibar etmeyi öğrendikleri tek boyutunu, yani kuramsal boyutu alırlar yalnızca. Alfred Maury 1861 yılında şöyle yazıyordu: "Ruhun tecellileri ve düşünce işlemleri hakkındaki bilimde sabırlı ve yöntemli gözlemin, bizi doğruya götürebilecek tek yolun yerine, sıklıkla, peşin hükümlü fikirlerden ya da salt nazari kuramlardan elde edilen kavramlar konur; psikolojinin çok yavaş ilerlemesi bundan kaynaklanmaktadır."[60]

Bir diğer önemli örnek de İsviçreli filozof ve psikiyatr Ludwig Binswanger'in örneğidir. Psikiyatr olmasına rağmen *Rêve et existence* [Rüya ve varoluş] başlıklı metnini filozof olarak yazar. Peki Binswanger rüya hakkında ne söyler? Ona göre, müspet bilim "dünyanın; içinde yaşadığımız, hareket ettiğimiz ve hissettiğimiz, bizim için basit bir bilgi nesnesi olmayan bir dünyanın tamamını açıklayamaz. Dolayısıyla, ancak dünyayı tecrübe edişimizin ruhani boyutunun felsefe vasıtasıyla hesaba katılması bize rüyanın kapısını gerçekten açabilir."[61] Filozof bizi müthiş bir gerilemeye doğru götürür. Bilimin her şeyi açıklayamayacağını bahane ederek dine, gizeme ya da ruhaniliğe doğru gitmek üzere bilimden ayrılmaktan başka bir şey önermez. Ama Binswanger bilimden çıkışların; yerini hislerin, inanışların ve yaşamın gizeminin kabulünün belirli bir biçiminin aldığı tüm bilme gayretlerinin durdurulmasının dışında gerçekten ne ürettiğini sorabilirdi kendine.[62] Dolayısıyla Freud'un bu düşünceye karşı verdiği tep-

[59] "Tipolojik kavramsallaştırmalar sadece içerdikleri anlam ve ampirik işlemler vasıtasıyla bilgilerdir: İkinci derece sosyolojik kuramlar yoktur." J.-C. PASSERON, *Le Raisonnement sociologique. L'espace non poppérien du raisonnement naturel*, Nathan, Paris, 1991, s. 165.

[60] A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves*, a.g.e., s. II.

[61] F. DASTUR, "Préface", L. BINSWANGER, *Rêve et existence* içinde, Fransızcaya çeviren: F. Dastur, Vrin, Paris, 2012, s. 31.

[62] Binswanger, rüyanın sözde edilgenliğiyle uyanık durumdaki insanın etken mahiyeti arasında hatalı bir karşıtlık kurarak ("Rüya gören insan, daha önce yaptığım

ki, bilimsel açıdan ancak çok normal olabilir: "Binswanger'de keşfettiği metafizik ve dinî sarhoşluğa Freud [...], kendi bilimsel ölçülülüğüyle karşılık verir."[63]

İster fiziksel ister biyolojik ister toplumsal olsun, gerçeğe ilişkin bilgi, birbirinden ayrılamaz şekilde kuramsal bakış açılarını, onlardan kaynaklanan gerçeğe erişim yöntemlerini ve bu yöntemlere göre üretilmiş ve angaje kuramsal bakış açılarından yola çıkılarak yorumlanmış ampirik malzemeleri gerekli kılar. İlgili alandaki çalışmalara dair geniş bir bilgi birikiminin, bu çalışmaların eklemlenmesinin ve eleştirel olarak yeniden benimsenmelerinin yanı sıra araştırma mantığının ortaya koyduğu soruları yanıtlamayı sağlayan yeni ampirik malzemelerin üretim yöntemini de gerektiren bu süreç genellikle çok uzundur ve çok hareket eder görünüp yerinde sayan kişinin telaşından ziyade uygun adım yürüyen kişinin sabrını gerektirir.

Psişik faaliyet hakkındaki kuramsal modelini geliştirmeye devam eden Freud, "Haz ilkesinin ötesinde" (1920) başlıklı meşhur yazısının sonuç kısmında, "şimdi yanıtlanmaları mümkün olmayan" soruların uçsuz bucaksızlığını kabul eder. Fakat sebatkâr bir bilim insanı olarak, bu durum karşısında umutsuzluğa kapılmaz: "Sabredilmeli ve araştırma için diğer araç ve fırsatlar beklenmelidir. İyi bir sonuca ulaştırmayacağı görüldüğünde bir süre izlenilmiş olan yolu da terk etmeye hazır bulunulmalıdır. Ancak bilimden terk edilmiş bir inanç sisteminin yerini tutmasını bekleyen iman sahipleri, araştırmacıların görüşlerini değiştirip geliştirmelerini hoşgörmezler. Bilimsel bilgilerimizin yavaş gelişimi için ise Harirî'nin *Makamlar*'ından biri bize teselli sunabilir: 'Uçarak ulaşamadığına topallayarak ulaş. [...] Kitap der ki topallamak günah değildir.'"[64] Daha iyi anlatılamazdı.

---

bir ayrıma bağlı kalarak söylemek gerekirse, bir 'yaşam fonksiyonu'dur, uyanık vaziyetteyken, 'yaşamöyküsü'nü yazar." L. BINSWANGER, *Rêve et existence*, a.g.e., s. 84-85) her halükârda rüya eyleminin doğası hakkındaki karışıklığı beslemeye katkıda bulunur. Daima yapılmış ve yapan, yapılandırılmış ve yapılandıran, üretilmiş ve üretenizdir. Rüyada, harekete geçen olduğumuz kadar harekete geçirilenizdir de, tıpkı uyanık yaşantımızda harekete geçen olduğumuz kadar harekete geçirilen olduğumuz gibi.

[63] F. DASTUR, "Préface", L. BINSWANGER, *Rêve et existence* içinde, a.g.e., s. 23.

[64] S. FREUD, *Haz ilkesinin ötesinde. Ben ve Id*, Türkçeye çeviren: Ali Babaoğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2020 (7. Baskı) s. 78.

Bu eser, rüyaların bilimsel bir yorumunun mümkün olacağını öne süren –kuramsal ve ampirik olarak temellendirilmiş– bir iddiaya dayanır. Bu, her şeyden önce, rüyanın sadece –üretimlerinin hiçbir düzenleyici çerçeveye ve örgütleyici mantığa dayanmadığı– imgelerin, seslerin ve hislerin rastlantısal ve tutarsız akışı olabileceği fikrini bir tarafa bırakmayı gerektirir. Rüyaya tutarlılık yükleyen fakat onu gelecekten haber veren bir tür mesaj gibi gören eski onirомansi[65] inanışlarına kimi zaman karşılık veren bu rüya temsili, çok sayıda bilim insanı tarafından benimsenmiştir.

Anlam-dışılık ve saçmalıktansa anlam, tutarsızlıktansa tutarlılık; Freud da pek çokları gibi *Rüyaların yorumu*'nda bunu gün yüzüne çıkarmaya gayret etmiştir. İsviçreli psikiyatr Eugen Bleuler 13 Eylül 1913'te ona bunu yazıyordu: "Sizin büyüklüğünüz, rüyanın anlam-dışılığından ve deliliğinden mantıklı bir şey çıkarmış olmanızdan ileri geliyor."[66] Bu nedenle Freud'un en önemli kitabında Daldisli Artemidorus'un (M.S. 2. yüzyıl) *L'Onirocritique* [Onirokritik] eserine gönderme yapması tesadüf değildir çünkü ünlü onirokritle, rüyaların anlamdan yoksun olmadığına yönelik düşünceyi paylaşır. Freud'un zamanında, "Bilge onirologların gece imgelemlerini anlamsız ve rastlantısal fenomenler olarak kavradıkları"nı[67] bildiğimiz için psikanalizin babasının tarihte ilk kez rüyaya anlam yüklemiş ve rüya ile evvelindeki durum arasında ilişki kurmuş –bu, bilimsel bakımdan uygun olmayan bir gelecekten haber verme açısından yapılıyorduysa dahi– kişilere karşı neden ilgi gösterdiğini anlıyoruz.

Freud, rüyaya bilimsel bakımdan anlam yükleyen ilk kişi değildi. Özellikle Çin uzmanı Fransız Léon d'Hervey de Saint-Denys (1822-1892) bunu ondan önce yapmıştır. D'Hervey de Sa-

[65] Onirомansi [*onirомancie*] rüyalar aracılığıyla gelecekten haber verme uygulamasıdır.

[66] S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, Gallimard, Connaissance de l'inconscient, Paris, 2016, s. 176. Psikanalist Thomas Morton French ve Erika Fromm da bunun altını çiziyordu: "Freud, başından beri, rüyaların anlamdan yoksun olmadığı konusunda tekrar tekrar ısrar etti." (*Dream Interpretation: a new approach* (1964), International Universities Press, Classics in psychoanalysis, Madison, Connecticut, 1986, s. 164).

[67] J. CARROY, *Nuits savantes*, a.g.e., s. 263. Örneğin sosyolog Gabriel Tarde "rüyada, her şeyin, yalnızca beynin sinirlerinin oyununun bizde sürekli olarak yarattığı doğal birleşimlerin sonucundan ibaret olduğunu" düşünüyordu. G. TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, Éditions BHMS, Lozan, 2009, s. 79. Aynı düşünceye Henri Bergson'da da rastlanır (J. CARROY, *Nuits savantes*, a.g.e., s. 168).

int-Denys, 1867 yılında *Académie des sciences morales et politiques* [Ahlaki ve siyasal bilimler akademisi] kurumunun düzenlediği uyku ve rüyalar kuramı hakkındaki yarışmanın 1855 yılındaki kazananı Albert Lemoine'ın, rüyanın sadece birbirinden tamamen ayrı algıları birbirine dikmekle yetindiğini farz ettiğini eleştirel bir biçimde not ediyordu.[68] Fakat *Rüyaların Yorumu*'nun yayımlanmasından yirmi yıl sonra, zoolog Yves Delage hâlâ kesin olarak şunu söyleyebiliyordu: "Rüyalarımızın büyük bir kısmı, belki yüzde doksan dokuzu, özel bir anlam içermez ve onlardan bir romandan talep edeceğimizden fazlasını yani bizi gerçek yaşamın monotonluğunun dışına çıkarmalarının dışında pek bir şey beklememeliyiz [...]".[69] 1960'lı yılların sonundan bu yana, rüyaları yorumlamanın mümkün olup olmadığına ilişkin şüphe bu kez kimi zaman nörolojik bilimler cephesinde ifade edilmiştir. Bu bilim dallarından gelen bazı araştırmacılar için rüya, yalnızca, "beynin rastlantısal uyarımlarının" ürünü "çeşitli imge ve izlenimlerden oluşan karmakarışık [bir] yığın"dır.[70]

Bilimsel bir yorumun mümkün olduğunu düşünmek, yorumlamanın sıklıkla tahayyül ettiğimiz gibi gizemli yani öznel, çoklu ve hatta sınırsız bir uygulama olmadığından emin olmayı da gerektirir. Bilimsel yorum basit bir hünerli zekâ meselesi değildir ve vahşi yorumbilimle hiçbir ortak yönü yoktur. Yorum; serbest yorum[71] sevdalıları için olumlu olarak ya da en dogmacı bilim insanları için olumsuz olarak sıklıkla, haksız bir biçimde, bilim-

[68] L. D'HERVEY DE SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger*, a.g.e., s. 80. D'Hervey de Saint-Denys taçlandırılmış belleğin, "konusunu önceden sağlanmış bir çerçevenin beklentilerine uydurma mecburiyeti" (a.g.e., s. 8-9) olan bir bilim insanına özgü olduğunu yazıyordu.

[69] Yves DELAGE, *Le Rêve. Étude psychologique, philosophique et littéraire* (1920), PUF, Paris, 1924, s. 574-575.

[70] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, Odile Jacob, Paris, 2013, s. 101. Psikanalist Tobie Nathan, sinirbilimcilerin büyük bir kısmı için "rüyanın hiçbir mesaja aracılık etmediğini, hiçbir yorumu hak etmediğini" ve bu nedenle "sadece onun ortaya çıkış şekillerini betimlemenin uygun olduğunu" söylerken aynı saptamada bulunuyordu. T. NATHAN, *La Nouvelle Interprétation des rêves*, Odile Jacob, Poches, Paris, 2013, s 21. Bununla birlikte bu araştırmacıların uykunun farklı aşamalarının nörobiyolojik ya da nörofizyolojik özellikleriyle rüyaların ortaya çıkış koşullarının üzerinde yoğunlaştıklarını ve rüya öykülerinin sahip olabileceği anlam meselesini neredeyse tamamen bir kenara bıraktıklarını söylemek daha ihtiyatlı olur.

[71] Bkz. B. LAHIRE, *Franz Kafka. Éléments pour une théorie de la création littéraire* içindeki eleştirel analizim, La Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2010, s. 588-599.

sel olmayan edebî bir uygulamayla bağdaştırılmaktadır. Ve elbette ilk grup ikinci grubun tüm yorumların mutlaka bilim dışı olduğu yönündeki inançlarını kuvvetlendirmektedir.[72]

Örneğin, bilimsel bir akılla hareket eden bir okur, psikanalist Tobie Nathan'ın şu "araba rüyaları" yorumunu okuduğunda: "Erkekler sık sık rüyalarında araba görürler çünkü rüya, hareket hâlindeki bir makinedir. O kadar ki, otomobilin rüyaya benzemek için icat edildiğini düşündüğüm olur."[73] Bundan, meşru bir biçimde, yorumun gerçeklik hakkındaki kişisel hezeyanların basit bir rastlantısal yansıması olduğunu çıkarabilir. Fakat rüyaların psikanalitik yorumları daima, bu örnek türünün düşündürtebileceği kadar hatalı değildir. Ve hatta, ciddi psikanalistlerin büyük bir çoğunluğunun bu tür söylemleri tamamen anlamsız ve bilimsel olduğu kadar tedavi bakımından gereksiz bulacaklarına inanmak için iyi nedenler vardır.

Psikanalistlerin analitik kürler ya da hastanedeki tedavi işlemleri çerçevesinde topladıkları ampirik malzemelerin hacmine rağmen, psikanalizi küçük görenler "rüya hakkındaki psikanalitik kuramın, ampirik bir dayanaktan yoksun olduğu için bilimsel olmadığı"nı[74] söylemeye devam etmektedirler. Bu mübalağanın temelleri, rüya hakkındaki beyin araştırmalarının ürettiklerinin dışındaki ampirik dayanaklı tüm araştırmaların bilimsel değil, edebî olduğu inancına dayanır.[75]

Hatta rüya öyküsü kimi yorumbilimciler için edebî eserin başkaları için ifade ettiği şeydir: sonsuz zenginliğinin en ustaca ya da en incelikli yorumlayıcı usullere direnebileceği bir nesne.

[72] Freud'un yönteminin tereddütsüz bir biçimde bilimsel mahiyetini defalarca dile getirmesine rağmen, 1966 yılında Jean-Bertrand Pontalis, Freud'un önerdiği şeyin bir "rüyalar bilimi" değil bir "rüyalar yorumu" olduğunu söyler ve böylelikle, bir yorumun bilimsel bir doğasının olamayacağına ilişkin inancını üstü kapalı bir biçimde belirtir. Georges Charbonnier'nin radyo programı, "Le sommeil et le rêve", *Les matinées de France Culture*, 30 Aralık 1966.

[73] T. NATHAN, *La Nouvelle Interprétation des rêves*, a.g.e., s. 216.

[74] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, Gallimard, Paris, 1992, s. 77.

[75] *Le Mystère des rêves lucides* (ZDF, 2013) başlıklı Alman yapımı bir belgeselinde, ABD'li nöropsikiyatr John Allan Hobson şöyle bir beyanda bulunuyor: "Rüyaların içeriğini bilimsel olarak inceleyemeyiz çünkü bu, edebî bir içeriktir. Bir bilim insanı olarak ben edebiyatla meşgul olmak istemiyorum. Ben yalnızca rüyaların nereden geldiğini anlamaya çalışıyorum. Rüyalar kesinlikle arzu değildir. Arzular rüyanın içinde ifade edilir ama rüyanın kökeninde değildirler. Rüya, beynin harekete geçmesinin sonucunda ortaya çıkar. Dolayısıyla beynin neden harekete geçtiğini sorgulasak daha iyi olur."

Bazılarında, metnin belirli bir gizeminin kutsallaştırılmasının istendiği gibi rüyanın gizemini de korunmasına ilişkin arzu hissedilir.[76] Onlara göre bilim, sanatsal esere ya da rüyaya nazaran en başından beri mağlup olarak çıkar yola ve büyük muzaffer edaları takındığında aslında bunu, yorumu zorlayarak, indirgenemez olanı yersiz yere indirgeyerek, kaynayan gerçekliği dondurarak, o önceden yapılmış korkunç çerçevelerini, gizemlerini neşeyle karşılamakla yetinmemiz gereken gerçekliklerin üzerine çakarak yapar.

Bununla birlikte, rüyanın yorumlanabilir olmakla kalmayıp bilimsel olarak temellendirilmiş biçimde, yani rüya görenin bütünleşik geçmişinin ve mevcut yaşam durumunun belirlediği sınırlar dahilinde, yorumlanabilir olduğunu göreceğiz. Ve rüya görenin geçmiş ve şimdiki yaşamının teşkil ettiği bu kısıtlayıcı çerçeveye rağmen çok sayıda yorumun birbirine akıl yoluyla anlaşılır biçimde eklemlenebileceğini de göreceğiz. Çünkü görünürde birbirinden ayrı ama analojiye dayanan ilişkiler kuran gerçeklikleri (kişileri, hayvanları, nesneleri, yerleri, durumları) yoğunlaştırmak, rüyanın doğasında vardır.

Rüyanın bilimsel yorumu aynı zamanda, yorumlayıcı iş için gerekli verileri toplamaya izin veren katı bir bilimsel yöntembilim gerektirir. Araştırmacı, rüyayı doğru bir biçimde yorumlayabilmek için hangi verilere sahip olmalıdır? Bunları nasıl toplamalıdır? Vahşi, temelsiz yorumlamalardan yani bize, rüya ve rüyayı gören kişiden ziyade yorumlayıcı hakkında daha fazla bilgi veren yanılmalardan kaçınmak için ne yapmalı? İşte Freud'dan bu yana psikanalistlerin ve rüyayla ilgilenen diğer bilim dallarından araştırmacıların (kendilerine) sorup durdukları sorular bunlardır. Çünkü "pratisyen nörolog Freud tedavi faaliyetini bir araştırma aracına dönüştürmeyi başarsa dahi [...] titiz bir yöntembilimsel disiplinden yoksundu; bu da onu, özel vakalardan su götürmez önermelere ve aşırıya kaçan [...] genellemelere götürüyor olmalıydı."[77]

Freud'un çağdaşı araştırmacıların, hatta onun yorumlama modelinden en ciddi biçimde etkilenen araştırmacıların bu temel

[76] "Rüya, kendisinde daima gizemli bir çekirdek taşıyacak olan muammalı bir fenomendir." M. HEBBRECHT, "Les interprétations des rêves: de Freud à Bion", *Cahiers de psychologie clinique*, Sayı 42, 2014/1, s. 42.

[77] M. SCHRÖTER, "Bleuler et la psychanalyse. Proximité et autonomie", S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e. içinde, s. 272.

kuramsal, yöntembilimsel ve ampirik sorular karşısında direnmediklerini düşünmemek gerekir. Örneğin İsviçreli büyük psikiyatr Eugen Bleuler ampirik olarak fazlasıyla yetersiz bir şekilde kurulmuş bazı yorumların karşısındaki rahatsızlığını dile getirmekten çekinmiyordu. 17 Ekim 1905 tarihli bir mektupta Freud'a şöyle yazıyordu: "Bende eksik olan şey, sonuçlarınızı çıkardığınız malzeme. Doğal olarak bu malzemenin çok fazla olduğunu sanıyorum."[78] Bleuler altı yıl sonra, Başkan Schreber'in paranoya vaka incelemesinde "[Freud'u] bazı varsayımlara ve bilhassa genelleştirmeye iten nedenler" (6 Ekim 1911) karşısında hâlâ şaşkınlığa düşüyordu ve ondan "daha fazla delil" (4 Aralık 1911) talep ediyordu.[79] Bleuler, Freud ve yakınları tarafından "ikircikli" olarak algılanmıştı ama o sadece "nesnelliğe yakinen bağlı bir *ethos*un sarsılmazlığı"nı gösteriyordu.[80]

Birkaç on yıl sonra, 1964 yılında, sağlam bilimsel niyetlerle hareket eden Amerikalı psikanalistler Thomas Morton French ve Erika Fromm, örneğin, yorumlamayı genelde olduğundan daha kontrollü bir uygulamaya dönüştürmek için çalışmışlardır. French ve Fromm, psikanalizin kavramlarının hâlihazırda fazlasıyla stereotipleşmiş (oral erotizm, anal erotizm, fallik erotizm, Oedipus kompleksi, suçluluk, vs.) olduğu ve dolayısıyla toplanan malzemenin yeterince bilinmeyen (çocukluğa ilişkin ya da daha yakın tarihli) deneyimleri önceden varsayarak önceden tasarlanmış bir yorumlama kılavuzunun ağlarına biraz fazla çabuk düştüğü saptamasından yola çıkarlar. Dolayısıyla, yorumlama şemalarını kusurlu ya da iyi kullanılmamış bir ampirik malzemenin üzerine çakan kuramsal zorlamadan kaçınmak gerekir. Ayrıca, Freudcu ya da post- Freudcu kavramların bu stereotipleşmiş kullanımına, genellikle yeterince veri toplamaya zaman ayırmayan ya da eldeki verilerin yalnızca bir kısmına dayanan sezgisel, kendiliğinden bir yorumlama eşlik eder. Böylelikle kimileri tarafından kaçınılmaz olarak görülen yorumlayıcı çoğulluk, genellikle yorumcuların aynı rüyaya ilişkin yorumlarını oluşturmak için aynı unsurları hesaba katmamalarıyla açıklanır.

French ve Fromm, sezginin psikanalitik yorumdaki rolünü

[78] S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e., s. 61.

[79] A.g.e., s. 123 ve 128.

[80] M. SCHRÖTER, "Bleuler et la psychanalyse. Proximité et autonomie", S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e. içinde, s. 252.

inkâr etmezler fakat bu sezgiyi sanattan bilime geçirmeyi arzu ederler. Yorum, belirli bir bilimsellik iddiasında olmak istiyorsa sistemli yöntemlerle doğrulanmalı ve kontrol edilmelidir. Çünkü nihayetinde, sezgi kolaylıkla yanlış çıkabilir, psikanalistin duygu ve temsillerinin etkisi altında kalabilir. Elindeki tüm delilleri hesaba katmamış da olabilir ve bundan dolayı, elde edilen malzemelerin daha belirli ve kapsamlı bir biçimde göz önünde bulundurulmasıyla düzeltilebilir. Dolayısıyla French ve Fromm "daha ayrıntılı delillerden yola çıkarak titizlikle muhakeme yürütme"[81] kaygısıyla hareket ederler. Her halükârda, rüya öyküsünün ve onun hakkındaki çağrışımların temsil ettiği bilgi miktarı tek bir bakışta –bu, en uzman kişinin bakışı olsa dahi– geneliyle anlaşılmak için fazla büyüktür. Bilimsel yorum, analistin elindeki farklı unsurların yavaş yavaş dahil edilmesiyle adım adım inşa olunur.

Dolayısıyla, stereotipleşmiş yorumlama modellerine kuşkuyla yaklaşmakla kalmayıp, aynı zamanda yorumlama kapsamında elde edilen çağrışımların tamamının sorumluluğunu yüklenmek için yeterince sabırlı olmak gerekir. Yalnızca psikanalistin bilinçdışının rehberlik ettiği çalkantılı dikkat hastada, rüyalarının belirli noktaları hakkındaki çağrışımları tetiklemeye yetmeyebilir. Dolaysız sezgisel anlama duygusunun karşısında, zaman ayırmayı ve direnişlerle yani beklediklerimizle örtüşmeyen ve önerilen yorumla çelişen ya da onu başarısızlığa uğratan unsurlarla karşılaşmayı kabul etmek gerekir. Yorum, parçaların nihai genel görüntüyü yeniden meydana getirmek üzere yavaş yavaş bir araya geldikleri dev bir yapboz gibi inşa edilir: "Analistin, kavrayışın bölük pörçük parçalarıyla yetinmemesi bilhassa önemlidir. Onun değişmez hedefi, hastanın çağrışımlarındaki farklı eğilimleri ve konuların nasıl akıl yoluyla anlaşılabilir tek bir bağlamda yer aldığını anlamak olmalıydı. Bir hastanın çağrışımlarını anlamaya çalışmak bir yapbozun parçalarını bir araya getirmeye çalışmak gibidir. Tek bir makul bilişsel yapının içindeki bu tür bir toplanma, yorumlarımızın doğruluğuna nazaran tek güvenilir dolaysız kontrolümüzdür. Bunun sonucunda, eğer parçalar birbirlerine makul biçimde uymuyorsa, müsamaha göstermemeliyiz; aksine, bilfiil kafamız karışmalı."[82]

French ve Fromm tarafından ortaya konan ve burada açıklığa

[81] T. M. FRENCH, E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e., s. 19.
[82] T. M. FRENCH, "The art and science of psychoanalysis", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 6, 1958, s. 207.

kavuşturulan övgüye değer yöntembilimsel çabaya rağmen, tartışılmamış en saf psikanalitik gelenekte analistin, (sadece bir saat süren) seanslarını asla kaydetmediğini ve yalnızca hastanın söylediklerini not aldığını rastlantı eseri öğreniyoruz.[83] Fakat bu husus teknik bir ayrıntı değildir çünkü yazarların haklı olarak arzuladıkları kesinlik derecesine yaklaşmak için seansların kayıt altına alınması zorunlu olur. Ancak –günümüzde sosyologların yaygın olarak uyguladıkları– görüşmelerin kaydedilmesi ve tamamının çevriyazımı, ilk bakışta sıradan ya da anlamlı fakat bizzat seans sırasında ayrıntılı bir biçimde not etmek için fazla zengin veya fazla karmaşık ayrıntılara gerektiği kadar geri dönmeye olanak tanır. Tedavinin süresi boyunca not almak da analiz edilen kişinin anlatmaya devam ettiklerine karşı dikkatini kaybetmemenin en iyi yolu değildir ve şüphesiz, onun söylediklerini daha iyi anlamak ve gerekli ek bilgileri elde etmek amacıyla kaldığı yerden devam etmesini sağlamak için çok sayıda fırsatın kaçmasına sebep olur.

Dolayısıyla rüyaların bilimsel olarak yorumlanması, genel olarak yorumcunun, kendisinden ziyade rüya görenin hakkında (ilgi alanları, yorumlama çerçeveleri, vs. hakkında) daha fazla şey öğrenmek için yöntembilimsel olarak her türlü şeyi uygulamasını gerektirir. Eğer yorum, analistin rüyalarda gördüğü şeyin onların üzerine basit bir yansımasından ibaret olsaydı hiçbir bilimsel yönü olmazdı. Rüyanın doğru bir biçimde yorumlanabilmesi için analistin, rüyaları nitelendiren tüm "boşlukları" kendine özgü unsurlarla değil, bizzat rüyayı görenden özenle ve olabilecek en titiz biçimde topladığı unsurlarla doldurması gerekir.

Freud'un Ötesinde

Freud'u onurlandırmak; hem gerçekleştirmiş olduğu şeyin boyutlarını belirleyerek onu çok ciddiye almak hem de çalışmasını, rüyaları yorumlama modelini destekleyen kuramsal önermelerin tamamını kademe kademe inceleyerek eleştirel sınava tabi tutmaktır. "Psikanalitik kuramlarda, diye yazıyordu Eugen Bleuler, doğru ve yanlış; psikanalitik uygulamada iyi ve kötü kısımlar vardır. Bay Hoche ve başka birkaç kişi yanlış olan yüzünden tüm psikanalizi çöpe atmayı istiyorlar; ben, doğru olan yüzünden onu muhafaza etmeyi ve yavaş yavaş hatalı unsurların-

[83] T. M. FRENCH, E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e., s. 15.

dan arındırmayı istiyorum."[84] Ayrıca şöyle ekliyordu: "Freud'un düşünceleri kendi yollarını bulacak ve eğer onları mübalağalarından kurtarırsak onlardan geriye o kadar güzel şeyler kalacak ki bunlar uzun zaman psişe hakkındaki bilgi alanındaki en önemli ilerlemelerden birini meydana getirecekler."[85] Bilimsel bakımdan en verimli tutum biçimi işte budur.

Şayet Freudcu model karşısındaki konumumu özetlemem gerekseydi, Freud'un her şeyden önce rüyanın rastlantısal ve düzensiz bir imge, ses ve izlenim üretimiyle alakası olmadığını, aksine, kendi mantığı olan ve yorumlamayı istemenin makul olduğu bir üretim olduğunu ispat etmesi dolayısıyla övgüyü hak ettiğini söylerdim. Aynı zamanda, uzak geçmişe ait gündüz deneyimlerini, yakın geçmişe ait gündüz deneyimlerini (rüyadan evvelki günde yaşanan olayları) ve gece deneyimlerini birbirine bağlamakta haklıdır. Son olarak, rüya görenin "iç dil"inin bazı büyük biçimsel özelliklerinin ve rüya çalışmasının ayırt edici niteliklerinin (figür oluşturma-görselleştirme, simgeleştirme, metaforlaştırma, yoğunlaştırma, dramalaştırma-hiperbol[86] kullanımı-abartma) büyük ölçüde yerinde bir tasvirini yapmıştır.

Bununla birlikte, kanımca Freudcu analiz pek çok noktada tartışmalıdır ve çok yetersiz kalmaktadır: rüyanın bir dileğin ya da doyurulmamış bir arzunun gerçekleşmesi olduğunu öne süren ana düşünce hususunda; bilinçdışının doğası hususunda; rüyada bastırma, sansür ve sansürün atlatılması düşünceleri hususunda; çocuklukla ilgili, cinsellik ve olaysalcı türden açıklayıcı indirgemecilikler[87] hususunda; rüyadaki simgelerin (evrensel ya da kişisel) doğası hakkındaki iki anlamlılıklar ve ikirciklikler hususunda; yöntemine hizmet eden kimi yorumlayıcı akrobasiler hususunda; belirli bir doğalcılık ya da biyolojik belirlenimcilik ile öne çıkardığı mekanizmaların ya da komplekslerin tarihsel ve toplumsal mahiyetine yeterince önem vermemesi hususunda;

[84] M. SCHRÖTER, "Bleuler et la psychanalyse. Proximité et autonomie", S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e. içinde alıntılanmıştır, s. 256-257.

[85] A.g.e.

[86] Hiperbol, bir fikri ya da gerçekliği ön plana çıkarmak üzere ölçüsüz bir abartıya başvurmaya yönelik ifade biçimi, bir söz sanatı türü -çn.

[87] Benim kullandığım şekilde "indirgemecilik" ya bir karmaşıklığın tek bir etkene veyahut tek bir boyuta indirgenmesine (örneğin, tüm rüyaları cinsel bir kökene dayandırmak) ya da bir gerçeklik seviyesinin başka bir gerçeklik seviyesine indirgenmesine (örneğin, toplumsal olanı biyolojik olanla açıklamak) gönderme yapmaktadır.

çok sayıda yöntembilimsel bulanıklık ve yaklaşıklık hususunda; analitik tedavi çerçevesindeki aktarımların ve karşı-aktarımların tekilliği hususunda; rüyanın bir işlevi olduğunu ve uykunun muhafızı olduğunu ileri süren düşünce hususunda ve bu kitap boyunca ele alınacak olan başka birkaç husustа.

Psikanalizi bazı hatalardan ve bazı genellemelerden kurtarmak fakat bize öğrettiklerini korumak; Freud'u ve diğer psikanalistleri işte bu niyetle okudum ve sosyolojik bir rüya yorumu modeli hazırladım. Freud'un mümkün kıldığı ilerlemeleri dikkate almak ve yenilerine olanak tanımak için Freud'la birlikte ve ona karşı düşünmek; dogmacı olmayan her bilimsel düşüncenin normal seyri işte budur. Böyle bir yol izleyerek genellikle, zamanında Bleuler'in yaşadığı gibi "iki ateş arasında kalma" ve "iki taraftan saldırıya uğrama"[88] tehlikesiyle karşı karşıya kalıyoruz: Bu saldırı, psikanalizi küçümseyen ve Freud'unkileri olduğu kadar ondan esinlenen çok sayıdaki yazarın tüm eserlerini de düşünce tarihinin "sözde bilim" başlığı altında sınıflandırabilmeyi dileyenlerin tarafından olabileceği gibi, Freud'un modelinin tek bir noktasına bile dokunmayı majestelerine karşı işlenmiş bir suç gibi gören en gelenekçi Freud dalkavukları tarafından da olabilir.

Ancak bilimsel pratik, özünde bilim dışı menfaat temelleri üzerinde karşı karşıya gelen kamplaşma ya da klan mantıkları yürütmekle ilgilenmez. Bleuler'in 1911 yılında Freud'a söylediği gibi, "'Bizim için olmayan bize karşıdır' ve 'Ya hepsi ya hiç' temel ilkeleri, kanımca, dinî cemaatler için gerekli ve siyasi partiler için faydalıdır fakat bilim için öyle değildirler."[89] Önemli olan sadece çözülecek problemlerin alakaları ve onların çözümünde kullanılan argümanlar ve ampirik delillerdir.

Rüya hakkındaki araştırmalar Freud'dan bu yana hayli ilerleme kaydetti fakat bu ilerlemeler genellikle ancak onun tutarlı kuramsal bir bütün oluşturmak üzere dikmeye gayret ettiği parçaları sökmek suretiyle gerçekleştirilebildi. Freudcu kuramı meydana getiren ve bazen Freud'un öncelleri tarafından zaten kısmen çözülmüş olan mikro-problemlerin tamamını yakından inceleme gerekliliği, araştırmaları bir bölümlenmeye ve uzmanlaşmaya doğru götürdü. Bilişsel psikologlar analojik muhakeme ya da günün kalıntıları üzerinde; dilbilimciler rüya öykülerinde-

[88] S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e., s. 126.
[89] A.g.e., s. 256-257.

ki metaforlar ya da özel yahut iç dilin özellikleri üzerinde; sinirbilimciler beynin uykunun farklı aşamalarındaki faaliyetleri, bilinç ve bilişsel bilinçdışı meselesi, vs. üzerinde çalıştılar.

Bundan sonra ihtiyacımız olan şey, Freud'unkine kıyasla bilimsel bakımdan daha doğru, daha titiz ve daha tutarlı bir rüya kuramıdır; onun kazanımlarına dayanan ama bir yandan da onun döneminden bu yana (dilbilimde, bilişsel psikolojide ya da nörobiyolojide ve sosyolojide) gerçekleştirilen bazı bilimsel ilerlemeleri de hesaba katan bir kuram. Benim sınava tabi tutacağım işte böyle bir kuramdır; rüyayı, tüm insani dışavurum biçimleri içinden hususi bir dışavurum (ya da simgesel üretim) biçimi olarak düşünmeye izin veren yatkınlıksalcı-bağlamsalcı türde bir kuram.

Dolayısıyla benim formüle edeceğim ve bireysel ölçekteki bir sosyolojinin kazanımlarına dayanan rüya kuramı, ancak *uygulama ve insani dışavurum hakkındaki genel bir kuramın tekil çeşitlemesi* olarak bir değere sahip olur. Benim zihnimde bu kuram, hem genel olarak insan uygulamalarını hem de özel olarak içselleşmiş yatkınlıklarla eylem (ve dışavurum) bağlamlarının kesiştiği yerdeki dışavurumun insani biçimlerini ele alan bir araştırma programını özgülleştirmenin ve karmaşıklaştırmanın bir şeklidir sadece.[90] Ama aynı zamanda, yatkınlıksalcı-bağlamsalcı bir sosyoloji ile Sigmund Freud'un gerçekleştirdiği, bilimsel bakımdan ciddi ilk büyük sentezden önceki ve özellikle de sonraki çok sayıda araştırmacı tarafından üretilmiş pek çok kısmi kuramsal-ampirik sonuç açısından bir kavramsal sentez ve eleştirel yeniden benimseme denemesidir. Sosyolojiden yola çıkarak, çok farklı bilim dallarından gelen problemlerin ve verilerin böyle bir sentezini yapmaya çalışmak suretiyle Norbert Elias'ın bahsettiği ve "üniversite bölümlerinin ayrışmasının ve buna bağlı rekabetlerin, bu bölümlerin farklı araştırma alanlarına yansıması"[91] olan *academismus*u aşmayı hedefliyorum.

Dolayısıyla söz konusu olan, rüyayı, mevcut hâlleriyle sosyal

[90] Bilhassa bakınız B. LAHIRE, *Franz Kafka. Éléments pour une théorie de la création littéraire*, a.g.e. ve *Monde pluriel. Penser l'unité des sciences sociales*, Seuil, Couleurs des idées, Paris, 2012 içinde yer alan bu programı kuramlaştırma denemeleri. Rüyaların psikanalitik yorumlanması ancak cinsellik, bilinçdışı ve sansür hakkındaki bir kuram tarafından yönlendirilmiş daha kapsamlı bir araştırma programının kısmi gerçekleşmesi olarak anlam kazanmıştır.

[91] NORBERT ELIAS, *Théorie des symboles*, a.g.e., s. 53.

bilimlerin ya da sosyolojinin sahasına sokmak değildir yalnızca; aynı zamanda sosyal bilimleri dönüştürmek ve onların kuramsal ve yöntembilimsel araçlarını, oneirik olguyla bağlı bilgileri göz önünde bulundurmalarını ve rüya gerçekliğini anlama şansına sahip olmaları için ona nerede ve nasıl bakmalarını bilmelerini sağlayacak şekilde işlemek ya da uyumlandırmaktır. Araştırmacı, bu olmadan, kendi bilim dalının söz konusu nesneyle uyumlu olmayan bilimsel rutinlerinin kılavuzluğunda ilerler ya da mevcut kuramların ve bilhassa psikanalizin ya da hiç değilse genel bilimsel kullanımın psikanalizden aklında kalan şeylerin gizlice hâkim olduğu örtük bir modeli uygular.

Yirmi yıldır geliştirmeye gayret ettiğim dışavurum uygulamaları ve biçimleri hakkındaki bilimsel program[92], elimizdeki olanaklı araştırma sürelerine ve verilere bağlı olarak ancak kısmi ampirik edinimleri doğurabilir. Ama bu genel bilimsel programın şu veya bu kısmının hususi gerçekleşmeleri şeklindeki araştırma çalışmalarının çoğalması, başlangıçtaki yapıyı yavaş yavaş sağlamlaştırmaya ya da uyumlandırmaya olanak tanır.

[92] B. LAHIRE, *L'Homme pluriel. Les ressorts de l'action*, Nathan, Collection Essais & Recherches, Paris, 1988 eserinden bu yana.

2
Rüya: Özünde Toplumsal Bir Bireysel Gerçeklik

Rüya gibi, sosyolojinin bilimsel temellerinden ve daha genel anlamda sosyal bilimlerden olabildiğince uzak gibi görünen bir nesneyi incelemek, sosyolojinin ne olduğu ya da ne olabileceği sorusu ile "toplumsal" sıfatının ne anlama geldiği sorusunu yeniden sormaya olanak tanıyan, ilham veren çetin bir iştir.

Sosyolojinin bir kolektifler bilimi olduğunu ileri süren sözleşmeye fiilen çok kez uyulmamasına rağmen pek çok sosyolog toplumsalın, grup, kurum veya kolektif hareket olduğunu düşünmeye ve araştırma konularını bunun sonucunda seçmeye devam etmektedir. Oysa farklı ve hatta atipik bir bireyin yaşamöyküsünün izlediği yol, bireysel suç eylemi, nevroz, duygular ya da rüya toplumsal olmayan gerçeklikleri kendiliğinden teşkil etmez. Bunlar, içinde üretildikleri, algılandıkları ve ele alınıp işlendikleri toplumsal dünyanın tarihinden ve onun dayattığı baskılar ağından koparılamazlar.

Toplum; bireylerin içinde kendi bireysel işleriyle uğraştıkları, izole ve özerk varlıklar gibi düşündükleri ve hissettikleri biçimsel bir çerçeveden ibaret değildir. Böyle bireyler yoktur. Oysa "Antik Çağ'dan Kant'a kadar klasik filozoflar, Maine de Biran ve Jouffroi'dan Stuart Mill ve Bergson'un kendisine kadar tüm 19. yüzyıl psikologları"[1] onları böyle görürler. "Akıldan, muhakemeden, bellekten, fikirlerin birleşiminden, algıdan" bahsederken "kendilerini ve bizi insanın –onu çevreleyen herkesten ayrı olarak ve onlarla olan ilişkilerinin dışında ele alınan öznenin– bilincinin içine kapatırlar" ve "ruhun, eğer onların farz ettikleri bir tecrit durumunda bulunsaydı melekelerini hiç geliştiremeyeceğini, işlevlerini yerine getiremeyeceğini"[2] unuturlar. Tıpkı herhangi bir başka psişik ve dışavurumsal eylem biçimi gibi rüya da

[1] M. HALBWACHS, *La psychologie collective*, a.g.e., s. 48.
[2] A.g.e.

sırlarını ancak, onu kafatasının sınırlarının içine hapsedilmiş bir ada gerçekliği olarak görmek yerine rüya görenin geçmişinin ve yaşadığı baskılar ağının içine yerleştirirsek ele verir.

Toplumsal, Beyinselin İçinde Çözünür mü?

1950'lerde bazı araştırmacılar "REM" (*Rapid Eye Movement*)[3] ya da "paradoksal"[4] denen uyku dönemlerindeki oneirik faaliyetin "yerini tespit edebildiklerini" düşündüklerinde, rüyaların nörobiyolojik alt katmanına ulaşabilme umudu beslenmiş oldu. Araştırmacılar, bu evreler (gece başına üç ilâ altı dönem, yani yaklaşık 100 dakika) boyunca kas tonusunda bir gevşeme, hızlı göz hareketleri, uyanıklık hâlindekine yakın bir beyin faaliyeti, düzensiz bir kalp ritmi ve erkeklerde bir ereksiyon saptadılar. Paradoksal uyku dönemlerinde tetiklenen uyanmaların, rüyaların %80'in üzerinde bir oranla hatırlanmasına yol açtığını gösteren (bu oran diğer dönemlerde yalnızca %6'dır)[5] ilk deneysel çalışmalar nedeniyle ve biraz aceleci bir biçimde, REM uykusunun ya da paradoksal uykunun rüya zamanına tekabül ettiği sonucuna varılmıştı. Aynı zamanda, farklı araştırmacılar "birleştirme", "mütekabiliyet", "eşbiçimlilik", "nedensellik" terimlerini ve temelde, rüya üretiminin nörobiyolojik ve nörofizyolojik koşullarını tanımlamayı ve bu uyku evreleri ile rüya arasında kusursuz bir "özdeşlik" olduğunu söylemeye izin veren çok sayıda başka ifadeyi kaleme alıyorlardı.

Fakat nihayetinde bu varsayım teyit edilmedi ve 1960'lı yılların başından itibaren başka araştırmalar rüyaların bütün gece boyunca, hafif ya da derin yavaş uyku evrelerinde olduğu kadar paradoksal uyku sırasında ve hatta, uykuya dalma (hipnagojik görüntüler) ya da uyanma (hipnopomik görüntüler) anlarında devamlı olarak üretildiğini ortaya koydu. David Foulkes'un da özetlediği gibi: "Rüya, paradoksal uykuyla sınırlı değildir. Belli ki paradoksal olmayan uyku dönemlerinde ve uyanıklıktan uykuya geçiş sırasında da üretilmektedir. Rüya görme faaliyeti –genellikle anlık olarak olsa dahi– rahat uyanıklık sırasında yani

[3] E. ASERINSKY ve N. KLEITMAN, "Regularly occurring periods of eye motility and concomitant phenomena during sleep", *Science*, 118, 1953, s. 273-274.

[4] M. JOUVET, *Le Sommeil et le rêve*, Odile Jacob, Poches, Paris, 2000.

[5] W. DEMENT ve N. KLEITMAN, "The relations of eye movements during sleep to dream activity: an objective method for study of dreaming", *Journal of Experimental Psychology*, 53, 1957, s. 339-346.

insanlar zihinlerinin "akıp gitmesine" ya da "başıboş dolanmasına" izin verdiklerinde de gözlemlenmiştir (Foulkes ve Scott, 1973; Foulkes ve Fleisher, 1975). Rüyaların, paradoksal olmayan, sıradan uyku esnasında da ortaya çıkıyor olması defalarca belgelenmiştir ve artık genel olarak kabul edilmiştir.[6] Bu araştırmalar rüyaların anımsanma olasılıklarındaki sapmanın, ilk başta ölçülenlerden çok daha düşük olduğunu ortaya koydu (paradoksal uykuda görülen rüyaların anılarının en az %80'i anımsanırken diğer evreler sırasında görülen rüyaların anıları –onlar paradoksal uyku sırasında görülenlere kıyasla biraz daha az zengin olsa da– en az %50'si anımsanmaktadır).[7] Fakat her şey göz önünde bulundurulduğunda, paradoksal olmayan dönemlerde tetiklenen uyanma vakalarının %6'sındaki rüya anısı varlığının bütüncül bir mütekabiliyet sonucuna varmayı çoktan olanaksız kılması gerekirdi.

Buna rağmen, uyku ile rüyayı ve kısacası beyinsel faaliyet ile psişik faaliyeti birleştirmeye yönelik çok kuvvetli arzu, (Amerikalı nöropsikiyatr John Allan Hobson ya da Fransız nörobiyolog Michel Jouvet gibi) ünlü araştırmacıların, ilk araştırmaların yeniden gözden geçirilmesinden onlarca yıl sonra, paradoksal uyku

[6] D. FOULKES, *Children's Dreaming and the Development of Consciousness*, Harvard University Press Cambridge, MA, Londra, 1999, s. 123-124. Ve Ludwig Crespin'in nörobiyolojik-psişik birleştirme arzusunun tartışmalı sonuçları hakkındaki yargısıyla hemfikir olmamak elde değil: "Oneirik tecrübenin ne olduğu konusundaki genel önyargılarla birleştirilen paradoksal uyku hayranlığının, tüm uyku boyunca devam eden bir oneirik zihinsel faaliyetin olduğunun kabulü önünde bir nevi 'epistemolojik engel' (Bachelard, 1938) rolü oynadığını -ve uyanıklık hâlinde bir oneirik tecrübe biçiminin yaşandığının kabulüne bugün hâlâ engel teşkil ettiğini- düşünmekten güçlükle alıkoyabiliriz kendimizi." L. CRESPIN, "*Redécouvrir la conscience par le rêve. Le débat entre théories cognitives et non cognitives de la conscience à l'épreuve de la recherche sur le rêve*, Sébastien Gandon danışmanlığındaki felsefe doktora tezi, Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, 25 Kasım 2016, s. 59.

[7] En azından 1960'ların başında şu makalenin yayınlanmasından bu yana: David FOULKES, "Dream reports from different stages of sleep", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Sayı 65 (1), 1962, s. 14-25. Bu meselelere daha yakın tarihli sentetik bir yaklaşım için bkz: M. SOLMS, "Dreaming and REM sleep are controlled by different brain mechanisms", *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 2000, s. 843-850; T. NIELSEN, "A review of mentation in REM and NREM sleep: 'covert' REM sleep as a possible reconciliation of two opposing models", *Behavioral and Brain Sciences*, a.g.e., s. 851-866 ve A. REVONSUO, "The reinterpretation of dreams: An evolutionary hypothesis of the function of dreaming", *Behavioral and Brain Sciences*, a.g.e., s. 877-901. Bu meseleler hakkında şu yayınlar da okunabilir: J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, Odile Jacob, Paris, 2007 ve *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e.

zamanının rüya zamanı *olduğunu* ileri sürmeye devam edebiliyor olmalarını açıklar. Michel Jouvet 2016 yılında, paradoksal rüya "bize, rüyanın bilincinin kapılarını açar"[8] diye yazar. Üstelik, "deneysel oneirik"ten ve "rüyanın modern nörofizyolojisi"nden[9], "oneirik faaliyetin fizyolojik ifadesi olarak kabul edilen paradoksal uyku"dan[10] yahut "paradoksal uykunun (oneirik faaliyete tekabül eden) dört ya da beş döneminden"[11] haddinden fazla bahseder.

Neden gerçekliği bu şekilde inkâr eder ve hata yapmakta ayak direr? Michel Jouvet şu satırları yazarken bu soruyu açacak anahtarı bizzat vermiş olur: "'Bilim'in tiyatrosu mutlaka nesnelliğin hâkim olduğu ve bilim insanlarının diğer herkes gibi oldukları barışçıl bir tiyatro değildir: Sahip oldukları yegâne sermaye keşifleri olduğu için onları... tüm imkânları kullanarak savunmaları normaldir."[12] Tüm araştırmacıların önlerinde eğilmeleri gereken olguların açıklığına rağmen sürdürdükleri bu ısrar, ancak bilim dalları arasındaki iktidar kavgalarıyla açıklanabilir. Çünkü aslında psikolojik araştırmaları beynin mekanizmalarını inceleyerek yönetebileceğini düşünmek, bazılarının kolay kolay vazgeçmediği cezbedici bir fikirdir. Şayet araştırmacılar güç arzusuyla kör olmamış olsalardı, açıkçası rüyalar ya da daha kesin bir biçimde söyleyecek olursak, rüya görenlerin uyandıkları zaman rüyaları hakkında oluşturabildikleri öyküler hakkında değil, dolambaçsız bir biçimde sadece uyku hâlleri veya rüya faaliyetlerine eşlik eden beyin faaliyetleri üzerinde çalışmayı kabul ederlerdi.

Uykunun farklı evreleri sırasında gerçekleşen sinir hücreleri faaliyeti hakkındaki çalışmaların ve açıkça söylemek gerekirse rüyalar hakkındaki çalışmaların araştırma nesneleri aynı değildir ve onlar ne aynı kuramlara ne de aynı yöntemlere başvururlar. Uyku sırasındaki beyin faaliyetinin nörobiyolojisine ilişkin bilgi, bizzat rüya ile onun kendine özgü mantıkları, ayırt edici özellikleri ve anlamlarına ilişkin hiçbir bilgi sağlamaz.[13] Jouvet'nin sa-

[8] M. JOUVET, *Le Sommeil, la conscience et l'éveil*, Odile Jacob, Paris, 2016, s. 15.

[9] M. JOUVET, *Le Grenier des rêves. Essai d'onirologie diachronique*, Odile Jacob, Paris, 1997, s. 17.

[10] A.g.e., s. 46.

[11] A.g.e., s. 97.

[12] M. JOUVET, *De la science et des rêves. Mémoires d'un onirologue*, Odile Jacob, Paris, 2013, s. 107.

[13] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, Oxford University Press, New York, 2011.

vunduğu gibi bir tarafta "rüyanın mekanizmaları ile onun nörobiyolojik desteğini teşkil eden paradoksal uykununkiler arasında özdeşlik" olduğu varsayımında bulunarak "'dışarının' rüyasını keşfeden nesnel ve deneysel" bir araştırma ve diğer tarafta "rüyaların anılarının çözümlenmesi yöntemiyle rüyaların öznel içeriğini inceleyen 'içeriden doğru' rüyayı keşfeden"[14] bir araştırma yoktur bile. Rüya, uykunun belirli evrelerine bağlı olmamakla kalmaz; imgeler ve onlara bağlı duyumlar dizisi olması nedeniyle ancak, sadece bu imge ve duyumların ortaya çıkış koşulu olan uyku üzerinde değil, doğrudan rüya öyküleri üzerinde çalışan beşerî ve sosyal bilimler tarafından nesnel olarak incelenebilir.

Michel Jouvet rüyayı "fizyolojik [bir] mekanizma" olarak incelediğini ve psikanalizden ayrıldığını iddia etse de[15]; çok sınırlı ve bilimsel anlamda çok ayrıntılı hiçbir yönü olmayan birkaç kendi alanı dışındaki çalışma haricinde, tüm nörobiyoloji kariyeri boyunca rüya üzerinde değil, neredeyse sadece uyku üzerinde çalışmıştır. Âdeta, 1960'lı yılların başlarındaki nörobiyolojik süreçler ile oneirik psişik faaliyeti birleştirebilmeye yönelik biraz delice heves, bundan vazgeçmeyi başaramayan araştırmacıyı ele geçirmiş gibidir. Nitekim Jouvet, hiçbir zaman ciddi bir biçimde rüya öyküsü incelememiş ve hiçbir oneirik üretim kuramı önermemiş olmasına rağmen, kendisinden "onirolog" olarak söz eder. Rüya öyküleriyle öğrenilen rüyaların, nörobiyoloğun inceleyebileceğinden farklı bir türde olmalarını sağlayan gerçeklik seviyelerinin dikkate alınmaması büyük bir bilimsel engel teşkil eder.[16] Farklı gerçeklik seviyeleri dikkate alınmazsa, biyoloğa, insan vücudundaki hücrelerin kendileri de atomlardan meydana gelen moleküllerden oluştuğu için araştırma nesnelerinin ancak atom fiziği tarafından anlaşılabileceği söylenebilir.

"*REM uykusu = rüya görme*" formülünün yetersizliğini kanıtlayan deneysel çalışmalara direnen bir diğer kişi de –psikanalize

[14] M. JOUVET, *Le Sommeil et le rêve*, a.g.e., s. 65.

[15] "Rüya, bilinçdışına erişmemizin tek yoludur" şeklinde abartılı bir iddiada bulunarak kaba bir şekilde kullanmaktan geri durmadığı psikanaliz (M. JOUVET, *De la science et des rêves*, a.g.e. s. 212). Gerçekten de psikanaliz bilinçdışına *yalnızca* rüya yoluyla erişilebildiğini asla iddia etmemiştir. Bilinçdışı; hatalı eylemlere [*acte manqué*], unutkanlıklara, dil sürçmelerine [*lapsus*] ve ayrıca zamanda tedavide ve tedavi dışında, tüm patolojilerde, vb. ortaya çıkan tüm aktarımlara varlığının damgasını vurur.

[16] F. PAROT, "De la neurophysiologie du sommeil paradoxal à la neurophysiologie du rêve", *Sociétés & Représentations*, 1/2007 (Sayı 23), s. 195-212.

yönelik radikal eleştirisine ve rüyayı, beynin REM uykusu evresindeki işleyişiyle açıklama arzusuna kapılmış– Amerikalı nöropsikiyatr Allan Hobson'dır. Ona göre, bu birleştirme görüşü nihayet rüyanın bilimsel bir biçimde (örtülü anlamda, sinirbiliminin görüş açısıyla) inceleneceğini ve, bilim dışı ve fazla "edebî" olarak değerlendirilen yaklaşımlardan ayrılmayı vaat ediyordu. "Asırlar boyunca ve bugüne kadar, diye yazıyordu Hobson, rüyalar öznel bir biçimde, gizemli ve bir tür şifre çözümü gerektiren bir anlamı olan deneyimler olarak değerlendirildi. Nörobiyolojinin ve modern bilimin uyku üzerine gerçekleştirdiği nesnel çalışmalar artık onları saydam bir şekilde ele almaya olanak tanıyor ve rüya gören kişinin, peygamberin ya da psikanalistin yardımı olmaksızın onların anlamına erişebilmesini sağlıyor."[17]

Hobson, başka araştırmacıların görüşlerinde gizlice filizlendiği hissedilen indirgemeci bir kesinliği –oysa bu kesinlik olgularla büyük ölçüde çelişmektedir– hayli doğrudan ifade etmekte tereddüt etmez: "Rüya esnasındaki zihinsel faaliyetin biçimi ile paradoksal uyku esnasındaki beyin faaliyetinin biçimi arasındaki bağlantılar o kadar kuvvetlidir ki zihni ve beyni birleştiren bir kuramı göz önünde bulundurmaya başlayabiliriz. *Beyin-zihin* melez kelimesini kullanmamın nedeni, birinin (beynin ya da zihnin) eksiksiz tasvirinin aynı zamanda diğerinin (zihin ya da beyin) eksiksiz tasviri olacağına yönelik inancımı kesin olarak dile getirmektir. Bu iki kelimenin yerini bir gün pekâlâ tek bir kelime alabilir."[18] Paradoksal uykunun ve rüyanın laboratuvar ortamında incelenmesi "bize oneirik içeriğin belirli yönleri ile beynin fizyolojisinin belirli yönleri arasında dolaysız bir bağıntı olduğunu keşfetmeyi vaat ediyor"[19] olmalı. Psikolojik ve fizyolojik alanlar arasındaki "dolaysız bağıntı", "mütekabiliyet", "birliktelik", "biçimsel eşbiçimlilik" yahut birinin diğerine tamamen özümlenmesi; Hobson'ın indirgemeciliği bu kanıtlamalarının tamamını yönlendirmektedir.

Oysa üzerinde çalıştığı verilerin cinsi onu da umulan indirgemeci programdan hayli uzak tutmaktadır. Kendisi de rüyaların hususi içerikleriyle (şundan ziyade bunun hakkında rüya görme durumuyla) ilgilenmediğini ifade eder ve dikkatini, rüya-

[17] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant* (1989), a.g.e., s. 15.
[18] A.g.e., s. 32.
[19] A.g.e., s. 193.

nın biçimsel nitelikleri üzerinde yoğunlaştırır: "Rüyaları hikâyeler olarak kabul etmektense, rüyanın biçimsel özelliklerinin dökümünü çıkarmak gerekirdi: insandaki oneirik ve uyanık zihinsel faaliyetleri farklılaştıran duyumlar, hareketler, duygular ve düşünce şemaları. Böylelikle gözlemlenen farklılıklar, laboratuvar hayvanlarındaki paradoksal uyku ve uyanıklık hâli arasındaki karşılaştırmadan elde edilen nörofizyolojik ayrıntılar bakımından açıklanmaya çalışılabilirdi."[20] Fakat hayvanlarla karşılaştırma büyük ölçüde faydasız görünmektedir çünkü hayvanlar rüya görüyor olsa bile rüyalarının raporunu tutamazlar ki bu da hayvanlardaki ve insanlardaki biçimsel özelliklerin karşılaştırılmasını imkânsız kılıyor. Rüya gören insanların "(endişe, şaşkınlık, korku ve taşkınlık gibi) yoğun duygular" yaşadıklarını ve kuvvetli bir biçimde hissedilen bu izlenimlerin şüphesiz "muhtemelen limbik beyinde yer alan duygu merkezlerinin harekete geçirilmesine"[21] bağlı olduğunu bilmek, neden o kişinin rüyasında (neşeden ziyade) korku hissettiğini, neden şu veya bu durum (örneğin bir yangın, terörist saldırı ya da tsunami) yerine o durumda (örneğin bir araba kazası durumunda) korku hissettiğini ve neden başka herhangi bir durum yerine o türde bir durumun rüyasını gördüğünü anlamaya olanak tanımaz. Kimyasal ve nörofizyolojik süreçler korkuya eşlik eder fakat korku, rüya görenlere özgü deneyimlere gönderme yapan toplumsal durumlarla ilişkilidir.[22]

[20] A.g.e., s. 277.

[21] A.g.e., s. 260.

[22] Sinirbilim alanında araştırmalar yürüten Perrine Ruby, bir konferans sırasında, bazı araştırmacıların, beyin faaliyetinin cinsine bağlı olarak bir kişinin rüyasında nesne mi yoksa insan mı gördüğünü tahmin etmenin mümkün olabileceğini söylediklerine işaret etti. Ama henüz rüyaların içeriğini gerçekten "görebileceğimiz" âna çok var. Ruby yorumlarına şöyle devam etti: "Bunu görebilseydik dahi onunla ne yapardık ki? Neticede bu bilgilerin nereden geldiğini bilmiyoruz. Bu su aygırının ortaokulun son senesindeki sınıfında yer alan su aygırı olduğunu, şu adamın sırtı dönükken matematik öğretmenine benzediğini ve bunun, ergenlik döneminde yken gittiği alışveriş merkezindeki merdiven olduğunu bilen tek insan rüyayı gören kişi. [...] Önemli olanın bir araya gelen veri unsurları olduğunu ve sabahleyin uyandığınızda rüyanızın sizi hayrete düşürüyor ya da şok ediyor olmasının nedeninin de bu unsurlar olduğunu seziyoruz. Çünkü aslında kesinlikle bir arada olmaması gereken unsurlar olduğunun farkına varıyorsunuz. Tüm bunlar gösteriyor ki, rüya ile bir şeyler yapabilmek için [rüyayı gören] kişinin neredeyse tüm hayatına hâkim olmanız gerekir." P. RUBY, "À la source des rêves", Cycle: "La science des rêves", Cité des sciences et de l'industrie, Paris, 15 Mart 2016.

Şayet sinirbilimciler bizzat rüyayı, rüyanın kendine özgü biçim ve içeriklerini gerçekten inceleyebilselerdi bu, rüya meselesinin çok ötesinde, psikolojinin, sosyolojinin, antropolojinin ya da tarihin konularının tamamının sinirbilim içinde çözünecekleri anlamına gelirdi çünkü tüm bu bilimlerin incelediği şey aslında nörobiyolojik ya da nörofizyolojik mekanizmalar sayesinde mümkün kılındı: Beyin ya da sinir sistemi olmasaydı, hiç şüphesiz psişik faaliyet, dil, kültür, toplumsal etkileşim ya da kolektif örgütlenme de var olamazdı.

Fakat *olasılık koşulları* demek, ne fenomenlerin *özdeşliği* ne de rüyaları, onlara eşlik eden ve onları mümkün kılan nörobiyolojik ve nörofizyolojik özelliklerin incelenmesi vasıtasıyla anlama olasılığı demektir. Rüyayı, uykunun özelliklerinin incelenmesi aracılığıyla incelemeyi istemek; uyku sırasında yaşandığı hâliyle rüyalara, daha sonra rüya anılarına ve nihayetinde, rüya öykülerine götüren beyin mekanizmaları ile sosyo-psişik dinamikler arasındaki tüm süreksizlikleri inkâr eden bir indirgemeciliğe teslim olmaktır. Her hâlükârda, rüya hakkında ancak rüyaya ilişkin anıların ve rüya öyküsünün anlattıklarını bilebiliriz. Uyku sırasında rüyada görülenlerin içeriğine tek erişim yolunu teşkil eden rüya öyküsü, uyku durumundaki psişik faaliyet (*yaşanmış rüya*), anımsama (*rüya anısı*) ve uyanık durumdayken, uyku dönemleri boyunca rüyada görülenlerin, kendisine ya da bir başkasına yönelik sözlü ifadesi (*rüya öyküsü*) arasındaki mantıklı bir karışım veya bir uzlaşmadır.

Gündelik uygulamalarımızda sürekli olarak seferber ettiğimiz yatkınlık ve yeterlikler sinirbilim tarafından nadiren incelenebilir nesnelerdir. Hareket eden, çalışan, yemek yiyen, aynı esnada başka pek çok şey yaparak konuşan, vs. birinin beyninin faaliyetini takip etmek güçtür. Araştırmacılar birtakım zihinsel süreçleri incelemek istediklerinde genellikle öznelerin faaliyetini hatırı sayılır biçimde azaltmaya mecbur kalırlar. Bunun için, öznelerin gerçekleştirecekleri görevin ya da çözecekleri problemin karmaşıklık derecesini düşürür ve onlardan, (öznenin vücudunun üzerine ölçüm aletleri yerleştirebilmek için) bir yatağın ya da (MR[23] çekmek için) bir borunun içine kaydırılacak bir masanın üzerine oturmalarını veya uzanmalarını isterler. Dolayısıyla; yastıksız, sert bir masanın üzerinde, alıcılara bağlanmış bir şekilde

[23] Manyetik rezonans (MR) görüntüleme.

ve hareket etme imkânı olmadan uyumak her ne kadar zor olsa da nesnel bakımdan neredeyse kusursuz denekler olan uyuyan kişilerle ilgilenilmiş olması bir tesadüf değildir...

İnsanlar arasındaki ilişkiler tarafından oluşturulmuş bir gerçeklik düzeyi üzerinde çalışan sosyal bilimciler, kendi yöntemleriyle inceledikleri toplumsal olgu ya da ilişkileri mümkün kılan beyinsel koşullar sorusunu sorma ihtiyacını pek hissetmezler. Halbuki toplumsal ve tarihsel olarak özerk biçimde ortaya çıkan ilişki tiplerini mümkün kılan, insanların biyolojik ve fizyolojik kabiliyetleridir aslında. İnsanlar, onlara bilhassa görece incelikli bir dile hâkim olma imkânıyla bir o kadar karmaşık yeterlikleri ve yatkınlıkları kendi bünyelerine katma imkânını vermek suretiyle diğer canlı türlerinden ayrılmalarını sağlayan bir beyin ve sinir sistemiyle hareket ederler. Fakat, insan türünün üyeleri olarak incelenen insanlar, dünyaya geldikleri ilk anda (istisnalar hariç olmak üzere) aynı beyinsel donanımlara ve aynı genel kabiliyetlere sahip olduklarına göre; sosyologların, antropologların ya da tarihçilerin toplumsal ilişkiler düzeninin hususiyeti üzerine ve farklı geçmişlere ve yaşam biçimlerine sahip söz konusu insanları birbirlerinden ayrıştıran şeylerin üzerine yoğunlaşmaları mantıklıdır.

Peki ama insanlar uykuda ve uyanık durumda gerçekten de aynı mıdırlar? Elbette ki düşünme, eyleme ve hissetme biçimleri özdeş değildir. Örneğin, eylem olasılıkları kas tembellikleriyle ve hareketlerin kontrol edilmesini sağlayan uyanık bilinç noksanlığıyla sınırlanır. Dilsel eylem, her türden dış uyaranların algılanması ve başkalarıyla etkileşim olasılıkları için de aynısı geçerlidir. Sosyolog, rüyayı incelemeye başladığında, bir bireyin uykusu sırasında hangi birbirinden ayrılmaz beyinsel, psişik ve toplumsal durumda bulunduğunu sorgulamaya mecbur olur. Rüyalar meselesi; uyanık durumdaki davranışları konu alan alışılmış sosyolojik üretimin unuttuğu, beyinsel olan ve toplumsal olan arasındaki ilişkileri [sosyoloğun] düşünce sahasına yeniden dahil eder. Araştırmacıyı, uyanık durumdaki ifade biçimleriyle uyku hâlindeki ifade biçimlerinin karşılaştırılmasına ilişkin içinden çıkılması güç bu problemle karşı karşıya getirerek ona, beynin ve onun, günün farklı zamanlarına bağlı olarak değişen işleyiş olasılıklarının varlığını hatırlatır. Rüya gören kişilerin dışavurumsal olasılıkları bu "koşullar"ın giriftliğine bağlıdır.

Örneğin, dikkat, temsillerin kontrolü, iş belleği ve mantıklı

muhakeme üzerinde önemli bir rol oynayan (dorsolateral) prefrontal korteksin parçalarının uyku esnasında devre dışı bırakılması rüya öykülerinin kimi zaman tuhaf ya da alışılmışın dışında mahiyetini açıklamaya katkı sağlayabilir.[24] Ama sinirbilimin bu keşfi, "psikolojik analizin" rüya öykülerini temel alarak çok daha önce "ortaya çıkardığı şeyi doğrulamak"la kalmıştır: "Gerçekten de, düşüncenin, uyku sırasında kasti kontrole sahip olmadığı ve dolayısıyla süreklilikten, düşünümsel kabiliyetlerden ve bellekten yoksun olduğu, nörolojik görüntüleme tekniklerinin kullanımından çok daha önce biliniyordu."[25] Ve [ilerleyen bölümlerde] bu fenomenin rüya görenin içinde bulunduğu (kendiyle) iletişim hâli türünden ayrılamaz olduğunu göreceğiz. Aynı şekilde, Freud ve öncellerinin birkaçı rüya öykülerinin incelenmesinden yola çıkarak rüyanın güçlü görsel boyutunun altını çizmişlerdi ve böyle bir bilginin ifade edilmesi için uyku dönemlerinde görsel korteksin yoğun bir şekilde çalıştığını gösteren araştırmaları beklemek gerekmedi.

Herkes uyur ve herkes rüya görür. İnsanın her uykuya daldığında rüya görüyor olmasının ve uyandığında rüyasını dilsel bir biçimle "aktarma" kabiliyetine sahip olmasının insanın biyolojik ve fizyolojik doğasının koşulu olduğunu söyleyebiliriz. Fakat uyku zamanlarının gerekliliği insan biyolojisinde ve fizyolojisinde yer alıyor olsa dahi ve uykudaki insan beyninin hususi mekanizmaları evrensel olsa dahi tüm rüya görenler aynı toplumsal yaşam biçimlerine bağlı değildir, aynı geçmişlere sahip değildirler, dolayısıyla rüyalarında aynı şeyleri görmezler, onlara aynı önemi atfetmezler, onlardan bahsetme eğilimleri eşit değildir ve onlardan bahsettiklerinde, onları anlatmak için seferber ettikleri yeterlikler çok değişkendir. Nörobiyolojik indirgemecilik rüya araştırmaları alanında başka herhangi bir araştırma nesnesi üzerinde olduğundan daha kabul edilebilir değildir: İnsanlar kültürel olarak verili simgesel kabiliyetlerle, verili geçmiş ve güncel toplumsal deneyimlerle rüya görürler ve sinirbilim, şu veya bu rüya görenin şu veya bu oneirik üretim kapsamında ürettiği imge, ses ve hisleri tek başına asla gerektiği gibi açıklayamaz. Freud'un

[24] Uykunun tüm evrelerinde "yürütücü bilişsel işlevlerle olan ilişkileri bilinen dorsolateral prefrontal korteksin devre dışı bırakılması"na tanıklık edilir. J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 143.
[25] A.g.e., s. 154.

her türlü organik indirgemeciliği mantığa uygun bir biçimde reddetmesinin nedeni ilkesel bir güvensizlik değil, buydu.[26] Ve sosyal bilimler alanındaki bir araştırmacıyı kendine özgü bir rüya yorumlama modeli geliştirmeye iten neden de aynıdır.

Sosyal Bilimlerdeki Birkaç Öncel

Rüyaların ya da daha ziyade rüya öykülerinin bilimsel olarak incelenmesinin tarihi boyunca, genel olarak sosyal bilimler ve hususi olarak sosyoloji, uzun zaman bu düşünce sahasının dışında kalmıştır. Birkaç cesur ya da gözü pek araştırmacı hariç. Üç tarihçi –Jacques Le Goff, Peter Burke ve Jean-Claude Schmitt[27]– Freudcu kuramla az çok uyuşarak, rüyaların kültürel ya da toplumsal tarihini yazmak üzere bazı araştırma rotaları açtılar. Rüya kadar karmaşık ve mayınlarla döşeli bir nesnenin incelenmesi macerasına atılmak için sarf edilen bu düşünce gayretlerinin altını çizmek gerekir. Bununla birlikte, bu araştırmaların dar kapsamları, aydınlatılmayı hak eden çok sayıda meseleyi tamamen aydınlatmaya olanak tanımıyor: örneğin, benimsenen gözlem ölçeklerine ve özellikle, bir rüya tarihinin tesisi için bireysel ölçekten kolektif ölçeğe geçiş gerekliliğine (ya da gereksizliğine) ve bu ölçek değişimleri gerçekleştiği zaman yarattıkları etkilere ilişkin mesele; oneirik simgelerin (kişisel ya da evrensel) mahiyetine

[26] Freud bu meseleler hakkındaki kararını, döneminin bilgilerinden yola çıkarak belirliyordu. Fakat bu bilgilerin harikulade gelişimi durumu temelden değiştirmedi. 22 Eylül 1898 tarihli bir mektubunda Fliess'e şöyle yazıyordu: "Ayrıca, düşüncelerim, seninkilerden hiç farklı değil ve ben, psikolojik olanın havada süzüldüğünü ve organik temellerinin olmadığını pek düşünmüyorum. Bununla birlikte, bu temellerin varlığına inanıyor olsam da onlar hakkında ne kuramsal olarak ne de tedavi alanında daha fazla şey bildiğimden, karşımda yalnızca psikolojik etkenler varmış gibi hareket etmeye mecbur kalıyorum." S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e., s. 235.

[27] J. LE GOFF, "Les rêves dans la culture et la psychologie collective de l'Occident médiéval", J. LE GOFF, *Pour un autre Moyen Âge* (1977), a.g.e. içinde, s. 299-306. İlk olarak 1971 yılında *Scolies* isimli dergide yayımlanan bu metin, ENS'te [École Normale Supérieure] verilen bir ders çerçevesinde yürütülen tartışmanın rüyalara adanmış bir kısmını teşkil etmektedir. P. BURKE, "L'histoire sociale des rêves", *Annales. Économie, Sociétés, Civilisations*, 28. yıl, Sayı 2, 1973, s. 329-342. Ve J.-C. SCHMITT, "Le sujet et ses rêves", J.-C. SCHMITT, *Le Corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*, a.g.e. içinde, s. 303-304; J.-C. SCHMITT, "Récits et images de rêves au Moyen Age", *Ethnologie française*, yeni dizi, Cilt 33, Sayı 4, Ekim-Aralık 2003, s. 553-563 ve G. BESSON ve J.-C. SCHMITT, (ed.), *Rêver de soi. Les songes autobiographiques au Moyen Âge*, Anacharsis, Toulouse, 2017.

ilişkin mesele; (rüyada ortaya çıkan) açık içerik ile (açık içeriğin arkasında saklanıyor olması gereken) gizli içerik arasındaki karşıtlık meselesi; ya da tarihçinin, genellikle yaşamöykülerine sahip olunmayan ya da sahip olunan yaşamöykülerinin eksikler içerdiği kişilerin, Freud'un yorumlama için gerekli gördüğü çağrışımları sağlayamayacak rüyalarını yorumlamak için sahip olması gereken bilgiler meselesi. Fakat daha genel olarak, kimi zaman (libido, açık içerik-gizli içerik, simgeleştirme, bilinçdışı, sansür gibi) bazı psikanalitik kavramları hiç tartışmadan ödünç alan bu yazarlar tarafından düzenli bir şekilde ele alınmayan şeyin, Freudcu kavramsal mirasın farklı unsurlarını [düşünceye] dahil etme ya da etmeme biçimi olduğunu görüyoruz.

Aynı şekilde, Charlotte Beradt'ın ilk olarak 1981 yılında yayımlanan, Üçüncü Reich döneminde görülen rüyalar hakkındaki hayli çarpıcı eseri[28], çok sayıda psikanalitik, tarihsel ve felsefi yorumu doğurmuştur ve bu yorumlar, kimi zaman, sosyal bilimlerin rüyayı nesne olarak ele alma biçimlerine dokunan tartışmalara yol açmıştır. Son olarak ve belki de bilhassa, 1950'li yılların başından bu yana, rüya öykülerinin toplumsal dünya içinde dolaşma biçimleri; özel hayatı kamusal hayattan net bir biçimde ayırmış toplumlardan ziyade "ilkel toplumlarda" paylaşılma biçimleri; rüya öykülerinin, anlatıldıkları kişilere göre farklılaşması ya da hatta rüyaların, kültürlere göre yorumlanma biçimleri hakkında bir dizi araştırmayı başlatan, antropoloji olmuştur.[29]

Bununla birlikte, bu mesele daha yakından incelendiğinde rüyanın birkaç sosyolojik düşüncede de ortaya çıktığı görülür. İlk olarak Émile Durkheim'ın 1883-1884 yıllarında Lycée de Sens'ta verdiği, uyku ve rüya konularına ayrılmış bir dersi özetleyen birkaç sayfadan söz edilebilir.[30] Théodore Jouffroy'nın çalışmasına dayanan Durkheim'ın bu kısa ve öz sözleri, uyanık

[28] C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich* (1981), Almancadan Fransızcaya çeviren: Pierre Saint-Germain, Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2004.

[29] Özellikle bkz. B. TEDLOCK, "The New Anthropology of Dreaming", *Dreaming*, Cilt 1, Sayı 2, 1991, s. 161-178.; M. PERRIN, *Les Praticiens du rêve. Un exemple de chamanisme* (1992), a.g.e.; S. POIRIER, "La mise en œuvre sociale du rêve. Un exemple australien", *Anthropologie et Sociétés*, Cilt 18, Sayı 2, 1994, s. 105-119; G. CHARUTY, "Destins anthropologiques du rêve", *Terrain*, Sayı 26, Mart 1996, s. 5-18. Bkz, ilerleyen sayfalarda, "Çevreselci Yaklaşımların Sınırları: Rüyanın Ekolojisi" (s. 75-80).

[30] E. DURKHEIM, *Felsefe Dersleri*, Fransızca aslından Türkçeye çevirenler: Dençа Kartun ve Adem Beyaz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2021 (2. Baskı).

hâldeki düşüncelerin uyku hâliyle fikir çağrışımı işinin sürekliliğinin altını çizmekten ibarettir. Buna karşılık, Durkheimcı sosyolog Maurice Halbwachs'ın düşünceleri daha zengindir. Halbwachs, belleğin toplumsal çerçeveleri[31] üzerine olan düşüncesiyle bağlantılı olarak rüyaya ilgi duyar: Rüya gören kişi toplumsal etkileşimlerin akışından çıkarılmıştır ve onun oneirik faaliyeti, "rüyanın çerçevesi" olarak adlandırabileceğimiz şeyin özellikleri dikkate alınmadan anlaşılamaz. Fakat "uyuyan insanın toplumun kontrolünden kurtulduğunu" düşünen sosyolog, tam rüyanın sosyolojik olarak incelenmesinin olanaklı bir yolunu işaret ediyor gibi göründüğü anda rüyayı, "ona bir karşı-örnek statüsü vermek suretiyle sosyolojinin sahasının dışına" yerleştirir.[32]

Daha sonra, ilk olarak 1932 yılında *Revue internationale de sociologie* [Uluslararası sosyoloji dergisi] isimli yayında yer alan "Matériaux pour une sociologie du rêve" [Rüya sosyolojisi için malzemeler] başlıklı makalesinde Roger Bastide "henüz az sayıda araştırmacının rüyanın sistemli bir sosyolojisini geliştirmeye özen gösterdiğini" ve halbuki "belki ilginç sonuçlar verebilecek yeni bir yol"[33] olduğunu yazar. "Sosyolojinin, uykudaki insan sanki ölü bir insanmış gibi, yalnızca uyanık hâldeki insanla ilgilenmesinden"[34] üzüntü duyar. Bir bireyin tüm yaşamı boyunca gördüğü rüyaları ya da iki kültür arasında bölünmüş göçmenlerin rüyalarını incelemeyi önerir ve "imgelemimizin, rüyanın bile içine giren toplumsal çerçeveleri"nden[35] söz eder. Fakat rüya ve kültür (ya da muhayyel) kategorilerini soyut bir biçimde ele alarak, psikanalitik şemaların (bilinçdışı, bastırma, sansür, açık içerik ve gizli içerik kavramlarının)[36] eleştirisi ile basit bir eleştirisiz yeniden ele alma arasında gidip gelerek ve yöntembilimsel ba-

[31] M. HALBWACHS, "Rüyalar ve görsel anılar" ve "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* (1925) içinde, Türkçeye çeviren: Büşra Uçar, Heretik Yayınları, İstanbul, 2019 (2. baskı), s. 21-65 ve s. 68-116.; "Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil", *Journal de psychologie normale et pathologique*, 39. yıl, PUF, 1946, s. 11-64.

[32] J. CARROY, *Nuits savantes*, a.g.e., s. 397.

[33] R. BASTIDE, *Le Rêve, la transe et la folie*, Seuil, Points, Paris, 2003, s. 27.

[34] A.g.e., s. 44.

[35] A.g.e., s. 47. "İmgelemin toplumsal çerçeveleri" ifadesi hiç şüphesiz Maurice Halbwachs'ın belleğin toplumsal çerçeveleri hakkındaki düşüncesine üstü kapalı bir göndermedir. Bununla birlikte Bastide, Halbwachs'ın rüyayı beyin fizyolojisinin ve bireysel psikolojinin nesnesi hâline getirdiğini söyleyerek onun rüyaya ilişkin pozisyonunu karikatürize eder.

[36] R. BASTIDE, *Sociologie et psychanalyse*, PUF, Paris, 1950.

kıından hayli kırılgan duran (bilhassa Brezilya'daki siyah halklardan bahseden çalışmaları çok kısa metinlere fırsat vermiştir ve yöntembilimsel hatları çok belirsizdir) çok genel yaklaşımı, okuru ikna etmekte zorlanır. Dolayısıyla, oneirik üretimler hakkında tatminkâr bir sosyolojik kurama erişmek için henüz kat edilecek çok yol vardır.

1970'li yılların sonunda, Jean Duvignaud önderliğindeki sosyologlar, Fransızların rüyaları hakkında o zamana dek benzeri görülmemiş bir araştırma başlattılar.[37] Bu araştırma, "kolektif kökleri olan oneirik senaryoyu ya da rüyaların dramalaştırılmasını" nesnelleştirmeye ve bunun için, psikanalitik türdeki "klinik külliyat"tan çıkmak üzere, "her türlü toplumsal kesimden ve yaştan gelen çok sayıda rüyayı" derlemeye çalışıyordu. Araştırmacılar Freud'un çalışmalarında işçi ya da köylü, dükkân sahibi ya da zanaatkâr rüyalarının bulunmadığının altını çiziyor ve sınıfları, meslekleri, bölgeleri ve yaşları çeşitlendirmenin önemli olduğunu düşünüyorlardı: "Bu şekilde, çeşitli gece deneyimleri ile erkek ve kadınların toplumsal uygulamalara her defasında farklı bir şekilde dahil olmaları arasındaki bağıntılar ortaya çıkabilir"di. Onlara göre, "toplumsal durumlarla rüyaların karşılaştırılması ve aralarında kurulan bağıntılar" onlara, "gece deneyiminin homojenliğini ya da evrenselliğini reddediyor" gibi görünüyordu. Bu eser, rüya sosyolojisine doğru giden ilk önemli adımı teşkil edebilecek olmasına karşın bazı yöntembilimsel zayıflıkları, kuramsal hataları ve yorumlayıcı tuhaflıkları barındırıyordu.

İlk olarak yöntembilimsel bakımdan, okur, "istatistiksel oranlarını sadece 'entelektüeller'in rüyalarıyla sınırlandırarak, Fransa'nın her yerinden toplanmış ve tüm sosyo-profesyonel kategorilerden ve tüm bölgelerden gelen iki bin rüya ya da rüya parçasının" tam olarak nasıl elde edilmiş olduğunu; bunların, görüşme ya da yazılı anket çerçevesinde teşvik edilen yeniden kurgulanmalar mı olduğunu yahut rüya görenler tarafından spontane olarak (rüya defterlerine) alınan notlar mı yoksa sosyologların talebi üzerine alınan notlar mı olduklarını asla bilemeyecektir. Araştırmacılar tarafından "yakından incelenmiş" olması gereken bu iki bin rüyadan (ya da rüya parçasından) yola çıkılarak hiçbir

[37] J. DUVIGNAUD, F. DUVIGNAUD ve J.-P. CORBEAU, *La Banque des rêves. Essai d'anthropologie du rêveur contemporain*, Payot, Paris, 1979. Tüm alıntılar bu esere aittir.

gerçek nitel işlem de sunulmayacaktır: Tek bir veri tablosu bile görünmez, tek bir rakam bile verilmez, tek bir istatistiksel bağıntı bile kurulmaz. Ayrıca, sorgulanan rüya görenlerle nasıl tanışıldığına ve onlarla olan tanışıklık derecesine ilişkin hiçbir işaret bulunmaz: Okur bazı vakalarda sadece rüya görenlerin meslek bilgisine ve bazen yaş, cinsiyet bilgisiyle bazı birkaç ikincil özelliğine ve kimi zaman da geçmişleri ya da daha yakın tarihli olaylar ile meşguliyetleri hakkında biraz daha belirli unsurlara sahip olur. Ama o yönde de sistemli hiçbir şey bulunmaz ve bu, bahsi geçen çok sayıda rüyanın -bunların tek biri bile ayrıntılı olarak incelenmemiştir- bir nebze de olsa kati bir şekilde yorumlanmasını neredeyse imkânsız hâle getirir. Ve bazı vakalarda, rüya görenlerin hususi hayatlarına hiçbir şekilde kenetlenmeyen (ölüm, cinsellik, açlık, kitle iletişim araçları, vs. gibi) belirli bir konu etrafında şekillenen analizler çıkar karşımıza. Örneğin, bir rüya gören –elli beş yaşındaki kadın bir çalışan– rüyasında televizyonda yayınlanmış sel görüntülerini gördüğünde araştırmacılar, [buradaki] rüya/medya ilişkisini yorumlarlar. Oysa oneirik mantıklar[38] hakkındaki bilgiler, burada söz konusu olan şeyin, yalnızca, gündüz yaşanmış bir tehlike hissine bağlı bir durumu sahneye koymak için başvurulan bir imge aktarımı olduğunu düşündürmektedir: "Bir önceki gün televizyonda Güneybatı bölgesindeki sel görüntülerini görmüştüm. Geceleyin rüyamda, burada, yatağımda olduğumu ve suyun her yerden içeri girdiğini gördüm. Oysa civarda akarsu yok. Odanın içinde mahsur kalmıştım ve su seviyesi yükselirken ben hiçbir şey yapamıyordum. Boğulacağım izlenimine kapıldım ve beni uyandıran şey bu oldu."

La Banque des rêves [Rüya Bankası], kuramsal bakımdan da başarısız olmuştur. Yazarlar, bu eserde hiçbir kuramı ya da hiçbir geçmiş çalışmayı tartışmazlar. Freud'un "toplumsal sınıflar"ı unuttuğunu ileri sürmekle yetinirler. Ama bu hâliyle "sınıf" argümanı pek bir şey ifade etmez. Freud, şüphesiz, sadece Viyana burjuvazisinden insanlara ve üstelik, çeşitli psikolojik bozukluklardan mustarip oldukları için kendi istekleriyle ya da yakınlarının baskısıyla bir psikanaliste danışmaya gelen kişilere erişebilmişti. Bu durum Freud'u, kendisini görmeye gelen hastaların ait oldukları ve onun, evrensel olduğunu varsaydığı aile yapısı türüyle ilişkili bir hataya itmiş olabilir ve aynı şekilde, hastaların

[38] Bkz. "Bölüm 11: Oneirik işlemler" (s. 325-366)

rüyaları sırasında üzerinde çalıştıkları sorun türleri bakımından da hataya düşmesine neden olmuş olabilir. Ancak Freud'un rüya kuramı esasen, rüya gören kişilerin toplumsal durumlarıyla ilgili rüyalarını ortaya koymayı değil, genel rüya üretimi mekanizmalarını anlamayı amaçlayan *genel* bir rüya kuramıdır. Rüya görenlerin toplumsal ya da coğrafi kökenlerini (yazarlar, "taşralı rüyaları"ndan söz ederler) çeşitlendirmek sosyolojik bir rüya kuramını tesis etmek için yeterli değildir çünkü bu yöntem, karmaşık rüya üretimi mekanizmalarına dair hiçbir şey söylemez.

Ayrıca, "açık" oneirik konu ya da senaryolar (yazarlar, rüyayı söylenmemiş ya da üstü kapalı unsurlarla ilişkilendirmeye çalışma gerekliliği fikrini eleştirirler) ile büyük toplumsal kategoriler arasında kurulan bağlar onları gerçekten bağlamına uygun kılmak için fazla üstünkörü ya da fazla zayıftır: Bir hindi yetiştiricisinin rüyasında, hindilerinin çalınmasından korktuğu için onları saydığını görmesi, bir tarım işçisinin rüyasında iş yaptığı insanları görmesi ya da yirmi yaşında bir ev çalışanının rüyasında bir öğretmenin ona ezber yapmakta yardım ettiğini ve metnini ezberlemediği için rahatsızlık duyduğunu görmesi, kişilerin rüyalarını meydana getiren imgeleri uzak ya da yakın geçmişte yaşadıkları durumlardan alıntıladıklarını söyler yalnızca. Fakat eğer geçmişteki benzer sahnelerin anısını tetikleyebilmiş yakın tarihli olaylar ile rüya görenlerin tekrar eden, sürekli ya da daha geçici zihinsel meşguliyetler hakkında daha derinlemesine sorgulamalar yapılmazsa rüyalar gerçek anlamda yorumlanamaz. Son olarak, söz konusu araştırma rüyaların sınıf gerçekliklerine karşı bilhassa duyarlı olduğu ana fikrini ortaya koysa da yazarlar, kimi zaman, rüyayı toplumsal belirlenimciliklerin sihirli bir şekilde silindiği bir yer, bir özgürlük yeri olarak gören metafizik söylemlere boyun eğerler.[39]

Maurice Halbwachs'ın fikir verici çalışmaları dışında, rüyalar hakkında toplumsal bir bilim geliştirmeyi hedefleyen en sağlam bilimsel destekler Atlantik'in öteki kıyısından gelmiştir. Her şeyden önce, rüyalar hakkındaki istatistiksel verilere dayanan araştırmalar, daha ziyade psikolojik bir kuramsal külliyata gönderme yaptıklarında dahi rüya konuları ile rüya görenlerin yaşadıkları arasında kabaca bir bağ kurmaya olanak tanır. Mary Whiton Calkins'in[40] 19. yüzyılın sonunda gerçekleştirdiği ve 205 şahsi

[39] Bkz. "2. Sonuç: Rüya, irade ve özgürlük" (s. 441-448).

[40] M. W. CALKINS, "Statistics of dreams", *American Journal of Psychology*, Cilt 5, Sayı 3, 1893, s. 311-343.

rüya ile bir erkeğin (eşinin) 170 rüyasına dayanan incelemesi ve psikolog Calvin S. Hall'un[41] kimi zaman, özel bir patolojik durumu olmayan yüzlerce rüya görenden derlenmiş binlerce rüyanın incelenmesine dayanan araştırması gibi öncü çalışmalar, rüyalarda en sık görülen durum, kişi, yer ve nesneler hakkında zengin bilgiler içermektedir. Gündüz yaşamına ait meşgale ve ilgiler ile geceleyin gerçekleşen düşsel sahneler arasında belirli bir devamlılık olduğunu kuvvetli bir biçimde kanıtlar niteliktedirler. Bununla beraber, çok sayıda rüya öyküsünü inceleyen bu çalışmalar, rüya görenlerin yaşamöykülerini ve toplumsal özelliklerini bir nebze dahi olsa ayrıntılı bir biçimde yeniden oluşturmayı bir kenara bırakır. Bu unutkanlık, Alan P. Bell ve Calvin S. Hall hapishanedeki bir pedofilin rüyalarının ayrıntılı bir incelemesini[42] sunduklarında ya da Hall ve Richard E. Lind Franz Kafka'nın rüyalarını incelediklerinde[43] kısmen onanlmış olur. Fakat bu yaklaşımlar, istatistiksel temelleri olsa da ya da derinlemesine vaka incelemelerine dayanıyor olsalar da rüya öykülerinin içerik analizine öncelik vermekte ve rüyaya götüren mantıkları –örneğin, rüyanın uyanık bireye sıklıkla, tuhaf, saçma ve kimi zaman pek tutarlı olmayan bir hikâye gibi görünmesine neden olan "rüya çalışması"na özgü mantıkları– ihmal etmektedirler. Son olarak, 1980'li yılların sonunda, köklerini sembolik etkileşimcilik geleneğinden alan ve American Sociological Association [Amerikan Sosyoloji Derneği] içinde bir çerçeveye sahip özgün bir düşünceyi başlatan Amerikalı sosyologlar olmuştur. Bu suretle *Symbolic Interaction* [Simgesel Etkileşim] dergisinin bir sayısı 1993 yılında rüya sosyolojisine adanmıştır[44] fakat bu girişim çok

[41] C. S. HALL, "What people dream about", *Scientific American*, 184, 1951, s. 60-63; *The Meaning of Dreams: Their Symbolism and Their Sexual Implications* (1966), Iconoclassics Books, BK, 2012.

[42] Bu çalışma Norman isimli bir pedofilin Eylül 1963 ile Şubat 1967 (rüyayı gören kişi o sırada otuzlu yaşlardaydı) arasında gördüğü 1368 rüya hakkındadır. A. P. BELL ve C. S. HALL, *The Personality of a Child Molester. An Analysis of Dreams* [1966], Aldine Transaction, New Brunswick (ABD) ve Londra (BK), 1971.

[43] Franz Kafka'nın 37 rüyası incelenmiştir. C. S. HALL, R. E. LIND, *Dreams, Life & Literature. A Study of Franz Kafka*, The University of North California Press, Chapel Hill, 1970.

[44] G. A. FINE ve L. FISCHER LEIGHTON, "Nocturnal Omissions: Steps Toward a Sociology of Dreams", *a.g.m.*; H.-G. Vester, "Sex, Sacredness and Structure: Contributions to the Sociology of Dreams", *Symbolic Interaction*, *a.g.m.*, s. 105-116; D. F. Wunder, "Dreams as Empirical Data: Siblings' Dreams and Fantasies About Their Disabled Sisters and Brothers", a.g.e. içinde., s. 117-127 ve R. WAGNER-PACIFICI ve H. J. BERSHADY, "Portents or Confessions Authoritative Readings of a Dream Text", a.g.e. içinde, s. 129-143.

fazla çalışma ya da düşünce tarafından takip edilmemiştir.[45] Birkaç istisna haricinde bu makaleler dikkatlerini, rüyanın kendisinden ve üretiminden ziyade rüyaların anlatılmalarına ve toplum içindeki dolaşımlarına aracı olan etkileşimlerin üzerine yoğunlaştırıyordu.

Son olarak, 2004 ve 2006 yılında J. F. Hovden tarafından Norveç Volda Üniversitesi'ndeki 266 öğrenciyle gerçekleştirilen araştırmadan söz edeceğiz. Bu araştırma rüya öykülerine değil, tekrarlanan rüyaların anıları hakkındaki sorular üzerinedir. Hovden, görüşmecilerin en sık ne hakkında rüya gördüklerini öğrenmek için kırk rüya kategorisi sunar (bunların otuz dördü, 1958 yılında Amerikalı ve Japon üniversite öğrencileri nezdinde gerçekleştirilen karşılaştırmalı bir araştırmadan alınmıştır), onlara rüya anılarının sıklığı hakkında sorular sorar, onlardan bu anıların mantıkî tutarlılık derecesini ve rüyalarının gerçek hayatta yaşanmış olma olasılığını değerlendirmelerini talep eder. Ortaya çıkan sonuçlara göre, en sık görülen rüyalar düşme, okul ve rüya görenin saldırıya uğradığı ya da takip edildiği durumlar hakkındaki rüyalarla cinsel rüyalardır. Norveçli araştırmacı, Pierre Bourdieu'nün pratik kuramına göndermede bulunuyor olsa da rüyaları, oneirik üretimin hususiyetini asla hesaba katmadan, pozitivist bir biçimde, herhangi başka bir pratik gibi incelenebilir "toplumsal pratikler"e indirger.[46] Ayrıca, "sosyolog için en verimli nesne"yi[47] "tek rüyalar"dansa tekrarlanan rüyaların teşkil ettiğini ileri süren fikir, sosyolojik nesnelerin dar kapsamlı ve "sosyolojici" olarak nitelendirebileceğimiz" kavrayışına dayanmaktadır. Hovden bu şekilde, tekrarlanmayan olayların bilimi tarih ile tekrarların ve görece sabit yapıların bilimi sosyoloji arasındaki o eski karşıtlığı yeniden canlandırıyor gibi görünmektedir. Hovden'in gönderme yaptığı Durkheim bile –intihar örne-

[45] Aynı etkileşimci akım kapsamında Barbara VANN ve Neil ALPERSTEIN'ın daha yakın tarihli şu makalesinden de bahsedebiliriz: "Dream Sharing as a Social Interaction", *Dreaming*, Cilt 10, Sayı 2, 2000, s. 111-119. Özel bir sanat ve sosyal bilimler okulundaki öğrencilerden oluşan 241 kişiye uygulanan bir soru formu, görüşmecilere daha önce rüyalarını başka birine anlatıp anlatmadıklarını ve eğer anlattılarsa bunları kime anlattıklarını, rüyaların hangi amaçla ve hangi toplumsal bağlamlarda paylaşıldığını, anlatmayacakları rüya türleri olup olmadığını ve rüyalarını kimlerle paylaşmayacaklarını soruyordu.

[46] J. F. HOVDEN, "Return of the Repressed: The Social Structure of Dreams. Contribution to a social oneirology", J. F. HOVDEN, K. KNAPSKOG (ed.), *Hunting High and Low* içinde, Spartacus/Scandinavian Academic Press, 2012, s. 137-157.

[47] A.g.e., s. 144.

ğinde olduğu gibi– hayatta tek bir kez gerçekleşen olayların, sosyolojik bir incelemenin konusu olmayı daha az hak eden olgular olduğunu düşünmüyordu. Nihayetinde, bir rüyanın tekrarlanıyor olduğuna kimin hangi dayanakla karar verdiği meselesi de önemlidir. Rüyalarında "aynı şeyler"i gördüklerini ya da "tekrarlanan rüyalar" gördüklerini söyleyenler büyük sıklıkla rüya görenlerin kendileridir. Bu, tekrarın, rüyanın –rüya göreninin tanıyabileceği– *açık* senaryosuyla ilişkili olduğu anlamına gelir. Fakat bu şema tekrarı düşündüğümüzden daha geniştir ve rüya gören, bunun muhakkak bilincinde olmaz. Bu tekrar genellikle rüyanın imgelerinin görünürdeki çeşitliliğinin arkasına saklanır. Bu tür bir tekrara erişmek için yine de beyana ilişkin olandan, rüya ile rüya görenin geçmişi hakkındaki sözlü bir malzemenin eşlik ettiği detaylı rüya öykülerinin incelemesine geçmek gerekir.

Çevreselci Yaklaşımların Sınırları: Rüyanın Ekolojisi

Beşerî ve sosyal bilimlerde rüyaları ele almanın iki temel şekli bulunur. Ya rüyanın toplumlar, gruplar veya farklı bireylerden oluşan kategoriler tarafından anlatılma, paylaşılma, yayılma, ele alınma ve yorumlanma biçimlerinin incelenmesine odaklanılabilir ya da rüyada gördüğümüz şeyi neden rüyada ve rüyayı meydana getirdiğimiz biçimler aracılığıyla gördüğümüz sorusunu yanıtlamaya çalışan, rüya üretimiyle anlamına ilişkin bir rüyalar bilimine doğru yönelinebilir. *Oneirik üretime ilişkin bilim* böylelikle (paylaşımlar, dolaşımlar ve yorumlamalarla ilgilenen) *rüyaların kullanımlarına ilişkin bilim*den hayli net biçimde ayrılır.

Birinci durumda, araştırmacılar bizatihi *rüya ile* değil, *rüya etrafında* ya da *rüya hakkında* yapılan uygulamaları sorgularlar. İnceleme onlar için hâlihazırda üretilmiş rüyadan itibaren, insanların onunla yaptıkları ya da onun hakkında düşündükleri şeyi inceleyebileceğimiz andan itibaren başlar. Farklı toplumlar ya da farklı gruplar üyelerinin rüyalarıyla ne yaparlar? Rüyanın anlatılmasını ve paylaşılmasını teşvik ederler mi ve eğer öyleyse, bunu hangi biçimlerde ve şartlarda yaparlar? Rüya, hangi koşullarda ve kime anlatılır? Aynı rüyaların öyküleri, anlatıldıkları kişiye (eşe, arkadaşa, analiste, vs.) göre nasıl farklılık gösterirler?[48] Rüya

[48] Bu, Amerikalı antropolog Barbara Tedlock için temel bir antropolojik sorudur. Bkz. B. TEDLOCK "The New Anthropology of Dreaming", *a.g.m.* Ve etnometodolojik bir yaklaşım içindeki sosyolog Richard A. Hilbert, rüyaların anlatıldıkları durumların ya da etkileşim anlarının (tek başına yazılı olarak, aile ortamında, arka-

görenler belirli bir kültürde, dönemde ya da grupta rüyaya ilişkin nasıl bir kavrayışa sahiptirler?[49] Onları nasıl yorumlar ve onlardan hangi amaçlarla faydalanırlar?[50]

Farklı bilim dalı bayraklarının altında gerçekleştirilen çalışmaların tarihinden dolayı yavaş yavaş yerleşmiş olan üstü kapalı bir paylaşım, sosyal bilimleri kullanımlara ilişkin bilimin yanına koyma ve üretime ilişkin bilimle psikolojik bilimleri (psikanaliz, bilişsel psikoloji, psikiyatri, vs.) ortaklaştırma eğilimindedir. İşaret edilen bu hususun önemi, rüya meselesinin ötesine geçmektedir. Psikoloji, psikanaliz veya psikiyatri farklı zihinsel hastalıkların mantığını kavramaya çalışırken tarih, sosyoloji veya antropoloji; nozografiler[51] ve onların gelişimleri, psikiyatrik kurumlar, zihinsel hasta gruplarının idaresi, zihinsel hastalara nasıl muamele edildiği ya da onlarla nasıl etkileşime geçildiği gibi konular üzerinde çalışırlar. Psişizmi konu alan bilimler çömleği (biçimini, malzemesini, içeriğini ve üretilme şeklini) incelerken sosyal bilimlerin, çömleğin etrafında döndüklerini[52] (ondan nasıl faydalanıldığını, onun nasıl dolaşımda olduğunu, çömlek pazarını, bu pazarı idare eden ve onun hakkında yasalar koyan kurumları, ona atfedilen anlamları, vs. incelediklerini) söyleyerek durumu özetleyebiliriz. Sosyal bilimcileri rüyanın çevresinin incelenmesine tahsis ederek, onların erişmeyi arzuladıkları şeyi, bizzat rüyaların üretim mantığının içine girmemeyi kabul eden bir tür *rüya ekolojisi*ne indirgemiş oluruz. Bu paylaşım temelde, bireye ilişkin (psikolojik) bilimler ile kolektife ilişkin (sosyal) bilimler arasındaki karşıtlığa dayanır.[53]

---

daşlar arasında, grup ya da bazı toplumlarda kabile içinde, bir psikanalistin ya da sosyolog veya antropolog araştırmacının karşısında) sosyolojik bir analizin konusu olabileceği fikrini savunur. Bkz. R. A. HILBERT "The Anomalous Foundations of Dream Telling: Objective Solipsism and the Problem of Meaning", *Human Studies*, Cilt 33, Sayı 1, Mayıs 2010, s. 41-64.

[49] Sylvie Poirier bunu "rüyanın yerel kuramları" olarak adlandırır. S. POIRIER "La mise en œuvre sociale du rêve. Un exemple australien", *a.g.m.*, s. 105.

[50] Örneğin bkz., B. KILBORNE *Interprétation du rêve au Maroc*, La Pensée Sauvage, Bibliothèque d'ethnopsychiatrie, Grenoble, 1978; ya da daha yakın bir tarihte, C. STEWART, *Dreaming and Historical Consciousness in Island Greece*, The University of Chicago Press, Şikago ve Londra, 2017.

[51] Hastalıkların bilimsel tanımı, yöntemli bir biçimde sınıflandırılması -çn.

[52] Fransızcada *tourner autour du pot* (çömleğin etrafında dönmek) deyimi bir konunun etrafında dolanmak, lafı dolandırmak anlamında da kullanılır -çn.

[53] Örneğin, Pascale Absi ve Olivier Douville Bolivyalı seks işçilerinin rüyaları hakkında şöyle yazarlar: "Antropoloji, rüyanın, her bir rüya görenin kişisel yaşamöy-

Araştırma konularının ayrımına ilişkin bu fenomen bilhassa antropolojide, şüphesiz rüya meselesiyle en sık ilgilenmiş olan bu sosyal bilim dalında görülmektedir.[54] Amerikalı antropolog Erika E. Bourguignon 1954 yılında yayımlanmış bir makalede[55], rüya öykülerini antropolojik bir malzeme olarak kullanmayı öneren Dorothy Eggan'ın[56] fikirlerini alıntılıyordu. Eggan, rüya görenleri bilinçdışı gizli içerikleri açık bir biçimde dışavurmaya iten psişik dinamiği sorgulayan psikanalizle arasına mesafe koyarak, antropolojinin dikkatini çekmesi gereken şeyin, aşikâr kültürel boyutundan ötürü yalnızca rüyanın açık içeriği olduğunu söylüyordu. İncelediği rüyalarda, ilerleyen yıllarda Calvin S. Hall ve Robert L. Van de Castle'ın da yapacakları gibi, yani farklı nesne, kişi, yer, vs. kategorilerinin rüyalarda ortaya çıkma sıklıklarını göstererek, araştırma konusunu teşkil eden (Amerikan yerlisi) Hopiler'in kültürüne ait unsurları arıyordu. George Devereux de aynı dönemde rüyaların kültürel yapılanmasına ilişkin fikri savunuyordu[57] ve yirmi yıl sonra David D. Schneider ve Sharp Lauriston rüya görenlerin kültürüne dair belirgin unsurların rüyalarda açıkça ortaya çıktığını gösteriyorlardı: Örneğin, Avustralya'daki Yir Yoront topluluğunu meydana getiren farklı gruplar

---

küsünde yarattığı özel yankıyı kavramaya olanak tanımaz." P. ABSI, O. DOUVILLE "Batailles nocturnes dans les maisons closes. L'univers onirique des prostituées de Bolivie", *Revue du MAUSS*, Sayı 37, 1/2011, s. 324.

[54] İngiltere'de, antropolog Edward B. Tylor (ona göre beşerî dinin ilk evresini olan) animizmi, rüya deneyimine dayandırmaktadır. (bkz. E. B. TYLOR, *La Civilisation primitive*, ikinci baskısı (1873) için İngilizceden Fransızcaya çeviren: Pauline Brunet, Ancienne Librairie Schleicher, Alfred Cortes Éditeur, Paris, 1920); 1912 yılında Émile Durkheim tarafından *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri* (Türkçeye çeviren: Fuat Aydın, Eskiyeni Yayınları, İstanbul, 2000) içinde tartışılan tez. Lucien Lévy-Bruhl de 1992 yılında "ilkel toplumlar"da rüya temsilleri ile kullanımlarına bütün bir bölüm ayırır (bkz. L. Levy-Bruhl, *La Mentalité primitive* (1922), PUF, Paris, 1960). Antropolojinin bu alanda erken gelişmesi ve 19. yüzyılın birinci yarısı boyunca bu konudaki antropolojik çalışmaların çoğalması, Amerikalı antropolog Roy G. d'Andrade'ın daha 1961 yılında rüya hakkındaki antropolojik çalışmaların son derece zengin bir sentezini sunmasını açıklar. Bkz. R. G. D'ANDRADE, "Anthropological Studies of Dreams", F. L. K. HSU (ed.), *Psychological Anthropology: Approaches to Culture and Personality* içinde, The Dorsey Press, Homewood, Illinois, 1961, s. 296-332.

[55] E. E. BOURGUIGNON, "Dreams and Dream Interpretation in Haiti", *American Anthropologist*, New Series, Cilt 56, Sayı 2, 1. kısım (Nisan 1954), s. 262-268.

[56] D. EGGAN, "The Manifest Content of Dreams: A Challenge to Social Science", *American Anthropologist*, New Series, Cilt 54, Sayı 4, Ekim-Aralık 1952, s. 469-485.

[57] G. DEVEREUX, *Psychothérapie d'un Indien des plaines: réalités et rêve* (1951), Fayard, Paris, 1998.

arasında sık görülen saldırılar ve annenin erkek kardeşleriyle ağabeylerin teşkil ettikleri önemli şahsiyetler rüyada ortaya çıkıyordu.[58]

Fakat Erika E. Bourguignon'u esas ilgilendiren, farklı kültürlerin rüyayı ele alma (ve kimi zaman yorumlama) ve ona daha az ya da daha çok önem atfetme biçimidir. O, Haiti köylülerinde rüya meselesini bu şekilde inceler. O dönemden bu yana çok sayıda antropolog rüyaya karşı bu türden bir ilgi göstermiştir.[59]

Aynı şekilde, sosyolojide, rüyaya ilişkin etkileşimci yaklaşımlar kapsamında öncelik verilen araştırma türü, kesin bir biçimde ifade etmek gerekirse, rüyanın ayrılmaz biçimdeki toplumsal ve psişik üretiminin incelenmesi değil, rüyanın *etrafındaki* etkileşimlerin incelenmesi olmuştur. Örneğin, Gary Alan Fine ve Laura Fischer Leighton, rüyaların "kamusal retorik" niteliğinde olduğunu (Freud'un kendisi de rüya anısından rüya öyküsüne geçtiğimiz andan itibaren rüyanın "ikincil bir işleme tabi tutulduğunun" üzerinde duruyordu), toplumsal düzene katkıda bulunan "tekrarlanan olaylar" olduklarını ve "kolektif olarak yorumlanabilir" olduklarını vurguluyorlardı.[60]

Yazarlar, rüyanın toplumsal olarak üretilmesi konusunda, rüyaların "gerçekliği yansıttığı"ndan ve rüya gören kişinin kültürel değer ve saiklerinin rüyalara "yansıdığı"ndan bahsederek eski "yansıma kuramı"nı seferber etmekle yetinirler.[61] Ve rüya

[58] D. D. SCHNEIDER ve S. LAURISTION, "The Dream Life of a Primitive People: The Dreams of the Yir Yoront of Australia", *Anthropological Studies*, Sayı 1, 1969, Washington DC: Amerıcan Anthropological Association.

[59] Burada sadece birkaç antropolojik çalışmaya ya da düşünceye gönderme yapacağız: B. TEDLOCK, "The New Anthropology of Dreaming", *a.g.m*; B. TEDLOCK (ed.), *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations*, School of American Research Press, Santa Fe, 1992; M. PERRIN, *Les Praticiens du rêve. Un exemple de chamanisme* (1992), a.g.e.; S. POIRIER, "La mise en œuvre sociale du rêve. Un exemple australien", *a.g.m.* s. 105-119; D. PRICE-WILLIAMS, "Cultural perspectives on dreams and consciousness", *Anthropology of consciousness*, 5(3), Eylül 1994, s. 13-16; D. PRICE-WILLIAMS ve L. NAKASHIMA-DEGARROD, "Dreaming as Interaction", *Anthropology of Consciousness*, 7(2), Haziran 1996, s. 16-23.

[60] G. A. FINE ve L. FISCHER LEIGHTON, "Nocturnal Omissions: Steps Toward a Sociology of Dreams" *a.g.m.*, s. 95.

[61] İster gerçekliğin rüyaya "yansıması"ndan söz edelim, ister "rüya" ve "toplum" arasındaki (nedensellik) ilişkileri meselesinden bahsedelim (C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, New American Library, New York, 1972, s. 151) veya "rüya toplum tarafından ortaya konmuş problemleri tercüme eder" diyelim (R. BASTIDE, *Le Rêve, la transe et la folie*, a.g.e., s. 69); [bu şekilde] yapay olarak ayrılmış soyut varlıkları ilişkilendirmeye çalışmış oluruz ve problemi çöz-

konusunda öncelik verdikleri sosyolojik yönelimler bir yandan, belirli kuralları olan toplumsal etkileşimler esnasında rüyaya dair anlatılanlar ve öte yandan, rüyalara yüklenen anlam ile onları yorumlamak için kullanılan kültürel işlemlerle alakalıdır.

Robin Wagner-Pacifici ve Harold J. Bershady'nin bu türde bir yaklaşımı çok iyi temsil eden çalışmaları[62], polislerin yürüttüğü bir cinayet araştırması kapsamında bir rüyanın yorumlanmasını konu alır. Yazarlar ilk olarak, rüyaların artık gelecek olayları haber veren öyküler olarak yorumlanmadığını; özel, münferit bir kişiyle bağlantılı ögeler olarak kavrandığını hatırlatırlar. Rüyasını, yakın dönemde işlenmiş bir suç olayıyla ilişkilendiren bir kişinin vakasını ele alırlar: Söz konusu kişinin evinin çok yakınında bir kadın ölesiye dövülmüştür. Eşi ve arkadaşlarının cesaretlendirdiği bu kişi, soruşturmayı yürütenlere yardımcı olmak niyetiyle rüyasını anlatmak üzere karakola gider. Fakat rüya öyküsü ile olayların gerçekliğinin ayrıntılarının örtüşmesi, rüyayı gören kişinin cinayetle suçlanmasına neden olur. Demek ki rüya, polisler tarafından bir rüya gibi değil, üstü örtülü bir itiraf gibi anlaşılmıştır ve dolayısıyla, rüyanın ögeleri başka şeylerin simgeleri olarak yorumlanmamış, [rüya görenin] suça iştirakinin kanıtları olarak gerçek anlamlarıyla ele alınmıştır. Rüyadaki metal nesne, başka bir şeyin simgesi olarak değil, olay mahallinde bulunmuş cinayet silahının tasviri gibi görülmüştür. Bu suç vakasında yazarların ilgisini çeken şey, "aynı" rüyanın farklı bağlamlarda ve farklı kişilere/farklı kişiler tarafından aynı şekilde anlatılmaması ve yorumlanmamasıdır. Rüyayı gören kişi, ancak kendisiyle az da olsa bir samimiyeti olan yakınlarına anlatabileceği rüyasını safça polise bildirme hatasına düşmüştür.[63]

Rüyanın toplumsal ekolojisine dayanan tüm araştırmalar elbette bilimsel olarak meşrudur fakat karımca, rüyaları bütünüyle toplumsal nesneler olarak ele almak için belirleyici bir katkı sağ-

---

mekte başarısız olmaktan kaçınamayız. Böylesi bir ikici düşünce, beşerî ve sosyal bilimlerin çocuk hastalığı gibidir.

[62] R. WAGNER-PACIFICI ve H. J. BERSHADY, "Portents or Confessions Authoritative Readings of a Dream Text", *a.g.m.*

[63] Fakat yazarlar temelde, rüyanın üstü kapalı bir itiraf olup olmadığıyla ilgilenmiyor gibi görünmektedirler. Sahaya ilişkin bilgi yüzeyseldir ve okur, basından alınmış verilerin basit bir sosyolojik yorumunu okuyor izlenimine kapılmaktadır. Dolayısıyla sosyologlar, böyle bir rüyanın nedenlerini ve böyle bir hikâyenin saiklerini anlamamızı sağlayacak araçları vermeden, rakip yorumlardan (rüya görenin ve polisin ya da yargıçların yorumlarından) söz edebilmektedirler.

lamazlar. Oysa çok sayıda araştırmacı üstü kapalı biçimde ya da açıkça böyle düşünürler. Örneğin Orta Çağ uzmanı Jean-Claude Schmitt şöyle yazar: "Rüyanın, yalnızca bir öyküye dönüştüğü için toplumsal olarak var olduğunu hatırlayalım. Bu öykü sadece bir bireye değil, onu dinleyen, aktaran, kendi değerlerine ve inançlarının çerçevesine uyduran bir toplumsal gruba da aittir."[64] Evet, rüya inanç çerçevelerine ve kolektif kültürel beklentilere göre paylaşılır, üzerinde konuşulur ve yorumlanır. Fakat onu toplumsal bir olgu olarak kabul etmeye izin veren tek sebep bu değildir. Hatta bu, ilk ya da en önemli sebep dahi değildir. Çünkü rüya baştan aşağıya, yani saiklerinde ve üretiminin yöntemlerinde olduğu kadar içeriğinin nesnelleştirilebilir düzenliliklerinde de toplumsaldır.

Sözcük Anlamına Bağlı Yaklaşımların Sınırları: Rüya Öykülerinin İçerik Analizi

Rüya incelemesinin yöntembilimsel yollarından biri, rüya öykülerinden oluşan az çok kapsamlı külliyatlar üzerinde nicel yöntemler geliştirmek olmuştur. Bu araştırmaların büyük bir kısmı basit bir prensibe sahiptir: Rüya öyküleri herhangi başka bir dilsel üretim gibi incelenebilecek dilsel üretimlerdir ve bu üretimlerin (sözcük varlığına, biçeme, konuya, bileşime, vs. ilişkin) dilbilimsel nitelikleri rüya görenlerin (cinsiyet, yaş, dönem, içinde yaşadıkları toplum, toplumsal ya da mesleki ortam, eğitim düzeyi gibi) birkaç önemli toplumsal niteliğiyle ilişkilendirilebilir. Tekrarlamaları ortaya çıkarmak için rüya öykülerine ve rüya görenlerin, bağlama uygun olduğunu düşündüğümüz toplumsal özelliklerine sahip olmak yeterlidir (ki bu da başlı başına çok zorlu bir iştir). Bu yöntemleri destekleyenler (özellikle psikologlar), belirli toplumsal nitelikleri olan çok sayıda rüya görenden alınmış yazılı tek rüya öyküleri (*sets of dreams*) toplamanın mı tercih edilir olduğunu ya da aynı kişilerin gördükleri rüyalardan oluşan uzun dizilerin (*series of dreams*) karşılaştırmalı incelemesine öncelik tanımanın mı daha iyi olduğunu anlamak için kendilerini sorgulayabilirler. Fakat verileri nicel olarak incelemek bazılarının gözünde tek bilimsel ve nesnel uygun yöntemi teşkil ediyor gibi görünmektedir.

[64] J.-C. SCHMITT, "Le sujet et ses rêves", J.-C. SCHMITT, *Le Corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*, a.g.e. içinde, s. 310.

Dolayısıyla salt içerik analizinin kullanımının temel nedeninin, nicel yöntemler uygulayarak "bilim yapma" isteğinde yattığı izlenimini vermektedirler. Bu durumda tipik olarak, sözcük anlamına bağlı içerik analizinin rüya araştırması durumunda bir anlamı olup olmadığını sorgulamaktansa, hâkim bilim dallarının yöntembilimsel standartlarını taklit eden araştırmacı örneğiyle karşı karşıyayız. Bu tür bir tutum, uyku ve rüya araştırması alanında hayli faal olan Alman psikolog Michael Schredl'in çalışmalarında açıkça görülmektedir: "Rüyaların içeriğinin analizi, rüya hakkındaki psikolojik araştırmalarda uygulanan temel yöntemlerden biridir (Domhoff, 1996; Hall ve Van de Castle, 1966; Schredl, 2008d). Bu yöntem, başka bir araştırma grubu tarafından tekrarlanma, güvenilirliğin değerlendirilmesi ile geçerlilik ve deneyi gerçekleştiren kişinin yanlılığının asgari düzeye indirilmesi gibi bilimsel ölçütleri karşılama avantajına sahiptir."[65] Böyle bir bilim tarımı, beşerî ve sosyal bilimler sahasından pek çok (psikolojik, sosyolojik, etnolojik, tarihsel) çalışmayı –bunlar genellikle kelimenin tam anlamıyla tekrarlanabilir değildir– doğal olarak yarış dışı bırakır. Ve bilimin nesnelliğinin arkasında saklanan bu türden bir bilimsel savaş ilanının hedefinde tabii ki öncelikli olarak psikanaliz vardır. Oysa vaka üzerinden düşünmek çok sayıda bilim dalının, hem de en önemlilerinin ayırt edici bir özelliğidir.[66] Dolayısıyla, rüyaların içeriklerinin nicel analizinin gerçek getirisini ve sınırlarını anlamak için rüyaları bu yolla ele almanın uygunluğunu değerlendirmek gerekir.

İlk rüya külliyatı incelemesi 19. yüzyılın sonunda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma henüz bazı rüya öyküsü unsurlarının ortaya çıkma sıklıkları ile rüya görenlerin özellikleri arasındaki bağıntıların istatistiksel analizine başvurmaz fakat şüphesiz, Amerikalı araştırmacıların (Hall, Van de Castle, Domhoff, vs.) savundukları süreklilik varsayımının (*continuity hypothesis*)[67] kökenini teşkil eder. *American Journal of Psychology* isimli dergide 205 şahsi rüya

[65] M. SCHREDL, "Dream content analysis: Basic principles", *International Journal of Dream Research*, Cilt 3, Sayı 1, 2010, s. 65.

[66] J.-C. PASSERON ve J. REVEL, "Penser par cas. Raisonner à partir de singularités", J.-C. PASSERON ve J. REVEL, *Penser par cas* içinde, Éditions de l'EHESS, Enquête, Paris, 2005, s. 9-44.

[67] G. W. DOMHOFF, "Dreams are embodied simulations that dramatize conceptions and concerns: The continuity hypothesis in empirical, theoretical, and historical context", *International Journal of Dream Research*, Cilt 4, Sayı 2, 2011, s. 1238-1247.

ve bir erkeğe ait 170 rüya hakkındaki bir araştırmanın sonuçlarını yayımlayan Mary Whiton Calkins bu araştırmacılardan biridir.[68] Bir rüyayı hatırlamanın güçlüğünün ve bu işin, dikkatin dolaysız olarak rüya içeriğine verilmesini gerektirdiğinin farkında olan Calkins, rüyaların derlenme koşullarını ihtiyatlı bir biçimde belirlemiştir. [Söz konusu çalışmada] iki rüya görenin uyanır uyanmaz rüyalarını yazmaları gerekiyordu ve bunun için kâğıt, kalem, kibritler ve bir mum özenle hazırlanıyordu. Notlar daha sonra yeniden okunuyor ve yorumlarla ve mümkün olduğunda, rüya ile uyanık yaşam arasındaki ilişkilerin belirtilmesiyle tamamlanıyordu. Calkins yirmi sekiz yaşındaydı, 55 gece boyunca 205 rüyasını yazmıştı; rüya gören erkek ise otuz iki yaşındaydı ve 46 gece boyunca toplam 170 rüya hakkında notlar almıştı. Her iki durumda da gece başına görülen ortalama rüya sayısı yaklaşık olarak dörttü. Rüya görenler büyük çoğunlukla rüya ile uyanık yaşamda gerçekleşmiş yakın tarihli olaylar arasında bağ kurmayı başarırlar (erkeğe kıyasla kadın, bunu biraz daha sık yapabilmiştir) ve Calkins, uyanık yaşam ile rüya dünyası arasındaki eşleşim ile sürekliliğin altını çizer.

Elbette, uyanık yaşama dair öykülere nazaran rüyalarda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Calkins bilhassa dikkat ve iradenin nispi zayıflığının, rüya görenlerin ayrım yapma yeterliklerinin azalmasının ve değişen gerçeklik algısının altını çizer. Fakat "rüyada asla kendimiz için hayati önem taşıyan konular görmediğimizi" düşünenlerin fikirlerinin aksine Calkins şöyle yazar: "[...] tüm rüya dağarcığımızda yer alan ev, aile, okul, meslek ya da iş bizim için çok büyük bir önem arz eder. [...] tüm bu konular üzerimizde sık sık duyusal etkiler bırakan kişi, yer ya da nesnelerle bağlantılıdır."[69] Rüyalarda ortaya çıkanlar, rüya görenlerin "yakın geçmişte yaşanmış duyusal algılarına ya da çok geniş hayal güçlerine bağlı kişi, yer ve olaylar"dır[70] diye ekler. Bununla birlikte, Calkins'in çok sayıda rüyanın incelenmesine dayalı yaklaşımı, rüya görenlerin, rüyada görülen şey ile rüyadan önceki yaşamda yaşanmış olan arasında bağlar kurmaya olanak tanıyan

[68] M. W. CALKINS, "Statistics of dreams", *a.g.m.* Ayrıca, büyük İtalyan psikolog ve psikiyatr Sante de Sanctis, 1899 yılında 165 erkeğin ve 55 kadının rüyasına dayanan bir kitap yayımlamıştır. S. DE SANCTIS, *I sogni. Studi clinici e psicologici di un alienista*, Bocca, Torino, 1899.

[69] M. W. CALKINS, "Statistics of dreams", a.g.m., s. 333.

[70] A.g.e., s. 334.

yorumlarına sahip olduğu ölçüde nitel yaklaşımla bağını tamamen koparmış sayılmaz.

1940'lı yılların sonundan itibaren, Amerikalı iki psikolog Calvin S. Hall ve Robert L. Van de Castle, nitel ve nesnel olarak sundukları bir rüya öyküsü içerik analizi yöntemi geliştirmeye başlarlar.[71] Bu yöntem rüyaları, öge dizilerine bölmeyi, kategori listeleri (çerçeve ya da bağlamlar, kişiler, nesneler, vücudun parçaları, hayvanlar, eylemler, kişiler arasındaki ilişki türleri ya da kişilerin oynadıkları rol türleri, rüyayı görenin duyguları, başarı ve başarısızlıkları, vs.) kullanarak bu ögeleri sınıflandırmayı, her bir kategorinin ortaya çıkma sıklıklarını elde etmeyi ve sıklıkları ya da oranları bir tanık grubunkilerle karşılaştırmayı gerektirir. Araştırmacılar hayli saf bir biçimde, bir kategorinin ortaya çıkma sıklığı ne kadar yüksekse, bu kategorinin uyanık yaşamda neden olduğu zihinsel meşguliyetin de o kadar yüksek olduğunu farz ederler. Hall 1972 yılında, dünyanın dört bir yanından gelen elli bin rüya derlediklerinden söz ediyordu.[72]

Hall ve Van de Castle'ın öncü çalışmalarının izinden giden iki başka Amerikalı araştırmacı, Adam Schneider ve G. William Domhoff bir "rüya bankası" kurmuşlardır. Santa Cruz kentindeki Kaliforniya Üniversitesi'nin psikoloji bölümünün yönetimindeki Dreambank[73], yaşları yedi ilâ yetmiş dört arasında değişen kişilerin gördükleri yaklaşık yirmi iki bin rüya öyküsüne sahipti. Rüya görenlerin bazı büyük özellikleri kimi zaman biliniyordu (kör yetişkinler, çocuklar, üniversite öğrencileri, öğretmen, böcekbilimci, deneysel psikolog, vs.) ama çoğunluğunun yalnızca yaş ve cinsiyet bilgileri vardı. Rüya öykülerinin derlenme koşulları ise birbirleriyle uyumsuzdu: Rüyalar, uyku laboratuvarında ya da sınıfta yahut kişisel rüya günlükleri vasıtasıyla derlenebiliyordu.

Yüzlerce ya da binlerce rüya öyküsü üzerinde böyle araştırmalar yaparak ne kazanır ve ne kaybederiz? Bu çalışmaların en önemli faydası; aynı gruba, aynı cemaate, aynı nüfus kategorisine mensup ya da aynı dönemin gerçekliklerini yaşayan rüya görenlerin ortak imge, konu ve söz dağarcıklarını paylaştıklarını hatırlatmak olmuştur. Sosyolog için bunun şaşırtıcı bir yönü yok-

[71] C. S. HALL ve R. L. VAN DE CASTLE, *The Content Analysis of Dreams*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1966.

[72] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 9.

[73] www.dreambank.net.

tur ama bunu, oneirik üretimler sahası gibi bu denli farklı bir sahada ispatlamak, düşünce tarihinin göz ardı edilemez derecede önemli bir ânıdır. Rüyalardaki imgeler, onları görenlerin ortak gerçeklik ve deneyimlerine (yer, nesne, kurum, faaliyet, olay, vs. ortaklıklarına) sosyolojik olarak tanıklık eder. Birleşik ve sayıca çok deneyimlerden kaynaklanan bireysel farklılıklara rağmen görece ortak deneyim sınıfları tespit edilebilir; tabii onları nesnelleştirme araçlarını edindiğimiz andan itibaren.

Bu, aynı travmatik olayları yaşamış insanların hepsinin birbirini andıran travma-sonrası rüyalar görebileceklerini[74]; Nazizm'in hızla yükseldiği bir Almanya'da insanların korkularını ve mülksüzleştirilme, aşağılanma, vb. duygularını gösteren[75] rüyalar gördüklerini; Palmi'deki yüksek güvenlikli cezaevinde tutulan Kızıl Tugaylar örgütünün eski üyelerinin rüyalarının bir kısmının ortak bir kalıba sahip olmasını[76]; engelli bir kardeşi olanların rüyalarının[77] ya da Bolivya'daki genelev çalışanlarının rüyalarının ortak özelliklerinin olabilmesini[78]; spor bölümü öğrencilerinin psikoloji öğrencilerine kıyasla rüyalarında daha fazla spor gördüklerini[79] ve hatta spor rüyalarının sıklık derecesinin gün içinde sportif faaliyetlere ayrılan zamanın hacmiyle kuvvetli bir bağıntısı olduğunu[80]; öğrencilerin müzik hakkında rüya gör-

[74] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e.; R.-L. PUNAMAKI, K. J. ALI, K. H. ISMAHIL, J. NUUTINEN, "Trauma, Dreaming, and Psychological Distress Among Kurdish Children", *Dreaming*, 2005, Cilt 15, Sayı 3, s. 178-194.

[75] C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich*, a.g.e.

[76] 1984 yılında Nicola Valentino, Kızıl Tugaylar ya da başka benzer grupların militanlığını yapma suçundan ötürü, on altı kişiyle birlikte Palmi'deki yüksek güvenlikli cezaevinde tutulmaktadır. "Küçük ve homojen bir rüya gören cemaati" oluşturan tutuklular rüyalarını yazmaya ve onları kendi aralarında paylaşmaya karar verirler. Bu bağlamda yaklaşık yüz rüya not edilmiştir ve bu "rüyaların büyük bir kısmı", "ortak oneirik senaryolar"la "aynı kalıba sahiplerdi". Bkz. N. VALENTINO, "Rêves des détenus de la prison spéciale de Palmi", *Chimères*, Sayı 86, Éditions Eres, 2015, s. 193-206.

[77] D. F. WUNDER, "Dreams as Empirical Data: Siblings' Dreams and Fantasies About Their Disabled Sisters and Brothers", *a.g.m.*

[78] S. ABSI, O. DOUVILLE, "Batailles nocturnes dans les maisons closes. L'univers onirique des prostituées de Bolivie", *a.g.m.*, s. 323-346.

[79] D. ERLACHER ve M. SCHREDL, "Dreams reflecting waking sport activities: A comparison of sport and psychology students", *International Journal of Sport Psychology*, 35, 2004, s. 301-308.

[80] M. SCHREDL ve D. ERLACHER, "Relation between waking sport activities, reading, and dream content in sport students and psychology students", *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 142 (3), 2008, s. 267–275.

me olasılıklarının, müziğin hayatlarında tuttuğu yerin önemiyle orantılı olduğunu[81]; tıp fakültesinin birinci yılındaki öğrencilerin sınavlarından bir önceki geceki rüyalarında sık sık bozuk alarmlar, aksayan metro ya da trenler, okunamayan sınav soruları, okuma hataları veya boş kağıt görmelerini[82]; Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Orta Amerikalı mültecilerin, kendilerini öldürmek isteyen insanlar tarafından takip edildikleri sahneleri içeren rüyaları tekrar tekrar görmelerini[83]; Irak'ta yaşayan ve (tehlike hissinin, ailelerinin güvenliğine ilişkin endişenin, yakınlarının kayıplarının ve korkunç olaylara dair anıların eşlik ettiği) çok sayıda travmatik olaya maruz kalan Kürt çocukların rüyalarında rahatsız edici ortamlar görmelerini[84] ya da Gazze Şeridi'nde yaşayan Filistinli çocukların, Batı Şeria'da yaşayanlara nazaran rüyalarında daha fazla şiddet sahnesi görmelerini[85] açıklar. 2003 yılında, rüya araştırmaları alanındaki ampirik literatürün büyük bir kısmını özetleyen Michael Schredl ve Friedrich Hofmann süreklilik varsayımının, sürekliliğin mahiyeti araştırmalara bağlı olarak değişiklik gösterse de olgularla büyük ölçüde doğrulandığını gösteriyorlardı: rüya ve rüya görenin yaşamının önemli olayları arasındaki süreklilik, uyku öncesi psişik durum, rüya görenin kişilik özellikleri ya da hatta bazı nevrotik bozukluklar.[86]

[81] L. VOGELSANG, S. ANOLD, J. SCHORMANN, S. WUBBELMANN, M. SCHREDL, "The Continuity Between Waking-Life Musical Activities and Music Dreams", *Dreaming*, Cilt 26, Sayı 2, 2016, s. 132-141.

[82] I. ARNULF, *Une fenêtre sur les rêves. Neurologie et pathologies du sommeil*, Odile Jacob, Paris, 2014, s. 192-194. Pierre ve Marie Curie Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki 2324 birinci sınıf öğrencisinden yalnızca 230'u ikinci sınıfa geçecektir. Sınav gününün akşamında onlara, önceki gece rüyalarında ne gördükleri ve aynı zamanda, birinci üç aylık dönem boyunca rüyalarında sınavı görüp görmedikleri ve eğer gördülerse, bu rüyaların ne anlattığı sorulur. Sınavda ilk ona giren öğrencilerin hepsi geç kaldıklarını ya da boş kâğıt verdiklerini görmüşlerdi ve "öğrenciler rüyalarında sınavı ne kadar çok –eşit derecede sorunlu sahnelemelerle olsa dahi– gördülerse notları da o kadar yüksek oluyordu." (A.g.e., s. 194).

[83] A. ARON, "The Nightmare of Central American Refugees", D. Barrett, *Trauma and Dreams* içinde, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2001, s. 140-147.

[84] R.-L. PUNAMAKI, K. J. ALI, K. H. ISMAHIL, J. NUUTINEN, "Trauma, Dreaming, and Psychological Distress Among Kurdish Children", *a.g.m.*

[85] K. VALLI, A. REVONSUO, O. PALKAS, R.-L. PUNAMAKI, "The effect of trauma on dream content. A field study of Palestinian children", *Dreaming*, Cilt 16 (2), Haziran 2006, s. 63-87.

[86] M. SCHREDL ve F. HOFMANN, "Continuity between waking activities and dream activities", *Consciousness and Cognition*, 12 (2), Haziran 2003, s. 298-308.

Ayrıca, rüyalardaki imgeler rüya görenlerin toplumsal özellikleriyle (yaş, cinsiyet, ait olunan toplumsal ya da mesleki ortam, eğitim seviyesi, medeni hâl, vs.) daha klasik bir bağıntı içinde olabilir çünkü bu özellikler rüya görenler tarafından yaşanmış gerçekliklerin ya da onların içselleştirilmiş (görme, inanma, düşünme, hissetme, eyleme) yatkınlıklarının sentetik ve biraz üstünkörü göstergelerdir. 1960'lı yıllarda yürütülmüş araştırmalar bu suretle, görüşmecinin toplumsal cinsiyetinin rüyalar üzerindeki etkisini ortaya çıkarmayı; örneğin, kadınların [birine] saldırdıkları rüyaları saldırıya uğradıkları rüyalardan daha az gördüklerini, erkekler rüyalarında daha çok dış mekânları görürken kadınların iç mekânları ve aile çevresine ait alanları gördüklerini ya da kadınlara nazaran erkeklerin rüyalarında başka erkek kişileri daha çok gördüklerini ve kadınların erkek ve kadınları eşit derecede gördüklerini, vs. tespit etmeyi sağlamıştır.[87]

Binlerce rüyayı ele alan bu analiz, son olarak, rüya dünyasına giriş yapan deneyimlerin mahiyeti hakkında önemli tespitlerde bulunmaya izin verir. Öncelikle, bireysel rüyalardan oluşan uzun diziler üzerinde çalışma imkânına sahip olduğumuzda sadece "insanların büyük bir kısmının rüyalarında gördükleri bakımından uzun yıllar boyunca ve hatta on yıllar boyunca tutarlı olduklarını" değil, "rüyalarında en sık gördükleri kişilerin, toplumsal etkileşimlerin ve faaliyetlerin, uyanık durumdayken ilgisini çeken şeylerle ve onu duygusal olarak meşgul eden şeylerle süreklilik içinde olduğunu" (Domhoff, 2003) görürüz.[88] Maurice Halbwachs da 1925 yılında, rüyaların "bir akraba, arkadaş, meslektaş grubuyla, mesleki yaşamımızın birtakım özellikleriyle, birtakım olaylar düzeniyle, duygularla, uğraşlarla, tahsille, eğlencelerle, yolculuklarla ve hatta evimiz, bir şehrin bazı mahalleleri ya da sokakları, bazı bölgeler gibi belirli bir toplumsal anlamı olan şu veya bu mekânla, son olarak da çocuklar, yaşlılar, tüccarlar, önemli kişiler, âlimler, vs. gibi şu ya da bu insan kategorileriyle

[87] Bilhassa bkz. C. S. HALL, *The Meaning of Dreams*, a.g.e.; C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e. ve G. W. Domhoff, "The Misinterpretation of Dreams", Freud'un *The Interpretation of Dreams* eserinin yeni çevirisinin eleştirisi, çeviren: Ritchie Robertson, ed., 400 s., Oxford, 1999, *American Scientist* içinde. http://www.americanscientist.org/bookshelf/pub/the-misinterpretation-of-dreams.

[88] G. W. DOMHOFF ve A. SCHNEIDER, "Studying dream content using the archive and search engine on DreamBank.net", *Consciousness and Cognition*, 17, 2008, s. 1238.

ilişkisine göre"[89] sınıflandırılabileceğini görmek için rüyalarını not etmenin yeterli olduğunu yazarken aynı şeyi dile getiriyordu. Ayrıca, "rüyalarımıza giren kişilerin, duygusal bir bağımızın ya da ilişkimizin olduğu insanlar oldukları"[90] kesin bir biçimde ortaya çıkar. Etkileşim içinde olduğumuz ve kimi zaman gerginlik ya da çatışmalar yaşadığımız ebeveynler, kardeşler, eşler ve partnerler, sevgililer ve metresler, arkadaşlar, sınıf arkadaşları ya da iş arkadaşları, rüya sahnesine en sık çıkanlardır. Kimi zaman tanınmış ya da ünlü kişiler (oyuncular, siyasetçiler, kral ve kraliçeler, gazeteciler ve âlimler, vs.) de belirebilirler ve onların ancak otorite, güç, güzellik, zalimlik, nezaket ve zekâ gibi bazı özgülükleri simgelediklerini düşünebiliriz. Aynı şekilde, uyanık yaşama ait faaliyetlerinin rüyanın bünyesine dahil olması, tıpkı kişilerde olduğu gibi, bu faaliyetlere yapılan duygusal yatırımla alâkalıdır.[91] Son olarak, rüyalar neşe, başarı ve tamamlanan işlerden ziyade endişe ve çatışmalar, gerilimler, kuşkular, başarısızlıklar ve zor durumlar hakkındadır.[92]

Ancak rüyalardan alınan unsurlarla grup ya da kategoriler arasında bir bağıntı kurarak kaybettiğimiz şey, uyanık yaşamdan rüyaya geçişi gerçekleştiren belirli mekanizmalar hakkındaki incelemedir. "Rüyaları bireysel yaşamöykülerine bağlamanın", "onları, öznel, 'özel' ve toplumsal olmayan deneyim statüsüne düşürmek"le[93] aynı anlamına geldiğini düşünen kimi antropolojik çalışmalar gibi geniş külliyatlar üzerindeki bu araştırmalar da

[89] M. HALBWACHS, "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 69.

[90] C. S. HALL, *The Meaning of Dreams*, a.g.e., s. 29.

[91] J. MALINOWSKI ve C. L. HORTON, "Evidence for the preferential incorporation of emotional waking-life experiences into dreams", *Dreaming*, 24, 2014, s. 18-31.

[92] C. S. HALL, *The Meaning of Dreams*, a.g.e., s. 245. 1960'lı yıllarda Hall tarafından açıklığa kavuşturulan bu olgular, daha yakın tarihli araştırmalarla doğrulanmaya devam ediliyor. Örneğin, müzik bölümü öğrencilerinin rüyalarının, genellikle müzikal performanslarını sergilemekte yaşadıkları güçlükleri ortaya koyduğunu görüyoruz. Öğrenme ve müzikal performans durumu, performansın değerlendirmeye tabi tutulduğu ve [öğrenciyi] başarıya ya da başarısızlığa götürdüğü bir durum modeli olarak kullanılıyor. Öğrenciler rüyalarında, çalmak zorunda oldukları parçayı bilmediklerini, enstrümanlarını unuttuklarını, vs. görüyorlar. Bkz. L. VOGELSANG, S. ANOLD, J. SCHORMANN, S. WÜBBELMANN, M. SCHREDL, "The Continuity Between Walking-Life Musical Activities and Music Dreams", *a.g.m.*

[93] B. KILBORNE, "Pattern, Structure, and Style in Anthropological Studies of Dreams", *Ethos*, Cilt 9, Sayı 2 (Yaz, 1981), s. 166.

üstü kapalı bir biçimde bireysel olana dair bir bilimin mümkün olmadığı fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla, tekillikleri uzaklaştıran istatistiksel bakış, doğrudan rüya içeriğinde yer almadan rüyaları üstü kapalı olarak yapılandıran tüm içselleştirilmiş geçmişin rolünü göz ardı edebilir –ve sıklıkla öyle yapar. Aynı zamanda, rüyanın imgelerini üretmeye katkıda bulunan metaforik ve simgesel dönüşümleri ya da yoğunlaştırma, ikame etme, vs. etkilerini hesaba katmama tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Rüya, çok sayıda anlamlı üründen biridir, fakat üretiminin münferit koşullarına bağlı hususiyetleri olan bir üründür. Dolayısıyla rüya kuramı imge, duyu ve sözcüklerin *arkasında* nelerin olduğunu; [rüyayı] yapılandıran *arka planı* neyin meydana getirdiğini ve [rüyanın] üretilmesine neyin olanak sağladığını anlamaya çalışmadan nitel içerik analizleri yapmakla yetinirse, eksik kalır.

İçerik analizinin nesnel ve bilimsel mahiyetini savunan araştırmacılar, konu ya da öge kategorilerinin tekrarlanma sıklıklarını saymanın gerçek bir bilimsel nesne oluşturmaya yetmediğini unutuyorlar. Öncesinde, sözcüklerin ya da imgelerin ortaya çıktığı bağlamlara göre farklı anlamlar taşıyıp taşımadıklarını düşünmek; hesapladığımız şeyler hakkında, bu unsurların rüya görenlerin gözünde neyi temsil ettiği hakkında ve hesapladığımız şeylerle dilsel-dışı gerçeklik arasındaki bağlantının mahiyeti hakkında sorular sormamız gerekir. İçerik analizi, rüyada görülen insan, nesne, yer, durum ya da eylemlerin nasıl bir doğaya sahip olduğu sorusunu sormaz. Bunlar gündüz yaşamında rüya gören için tanıdık mıdır değil midir? Gerçek unsurlara gönderme yaparlar mı yapmazlar mı? Rüya gören bu unsurlarla nasıl ilişkiler kurar? Bu sorulara yanıt bulamazsak bilimsel olma izlenimi veren fakat belirsiz statülü unsurları titizlikle saymakla yetinen ve nihayetinde, her türlü genel bilimsel amaca ket vuran istatistiksel bir pozitivizmin tuzağına düşeriz.[94]

[94] Örneğin araştırmacılar, geçmişe dönük rüya anısı beyanlarına dayanarak müzik bölümü öğrencilerinin diğer öğrencilere nazaran rüyalarında daha sık müzik gördüklerini gösterdikten sonra, daha ziyade rüya günlükleri üzerinde çalışarak bu varsayımı doğrulamaya devam etmek gerektiğini düşünürler... Bkz. L. VOGELSANG, S. ANOLD, J. SCHORMANN, S. WÜBBELMANN, M. SCHREDL, "The Continuity Between Walking-Life Musical Activities and Music Dreams", *a.g.m.* İşte belirli, kesin ancak bir nebze de olsa geniş bir kuramsal çerçeveden yoksun bir bilim böyle bir şey üretir. Süreklilik varsayımını benimsediğimizde, genellikle kuramsal üretimin en alt seviyesine yakın bir yerde durmuş oluruz: Kusursuz bir

Bu pozitivizm, rüyanın anlamının (hazır yorumlama formları gibi tasarlanmış) rüya kuramlarında değil, rüyanın kendisinde aranması gerektiğini iddia eden bu araştırmacıların bir kısmında hayli belirgindir.[95] Hatta Hall psikanalize karşı, "çok sayıda araştırmanın bir kişinin rüyalarının onun zihnindekileri, kaygılarını, ilgisini çeken şeyleri, endişelerini, çatışmalarını, kendisi, başkaları ve dünya hakkındaki görüşlerini ve başka pek çok şeyi doğrudan ve açık bir biçimde, yorumlanmaya ihtiyaç duymadan ifade ettiğine [onu] ikna ettiğini"[96] söylemeye kadar gider. Fakat bu, bir kuramın ne olduğu hakkında ve oneirik malzemenin basit bir okumasından doğacak bir anlamın sözde gerçekliği hakkında yanılgıya düşmektir. Jacques Montangero'nun çok doğru bir biçimde özetlediği gibi, "içerik analizine başvuran araştırmalar tamamen ampirik bir ruhla yürütülür (Hall ve Van de Castle, 1966; Domhoff, 1996; Strauch ve Meier, 1996). Söz konusu olan, çok sayıda rüya öyküsünü derlemek ve sonra, en sık rastlanan içerik kategorilerinin hangileri olduğunu bulmaya çalışmaktır. Bu araştırma, belirli bir kuramsal çerçevenin dışında ve ne bir ön varsayım ne de, genellikle, bir soruyu yanıtlama kaygısı olmadan gerçekleştirilir."[97]

Rüya öykülerini sözsel yüzeylerine indirgeyen ve sözcükleri yalnızca gerçek anlam değerleri içinde ele alan analist, özgüllükleri ortadan kaldırır ve rüya öyküleri, edebiyat, günlük, sıradan notlar, vs. arasındaki farklılıkları siler. Sözsel malzemenin özgüllüklerinin ortadan kaldırılması bu araştırmacılar tarafından kimi zaman tamamen benimsenir ve hak olarak talep edilir.[98] Onların ihmal ettikleri şey, bu sözsel anlatımların üretildiği ve ifade edildiği toplumsal çerçevelerdir: edebî oyun, etkileşimin çerçevesi, uykunun ve rüya öyküsünün çerçevesi, vs. İçselleştirilmiş deneyim şemaları veya yatkınlıklar tüm örneklerde (yazar, etkileşime giren kişi, rüya gören kişi, vs.) başroldedir ve dışavurulurlar (ya

---

özenle ve yöntembilimsel kaygıyla, çok daha geniş ve derin bir problemin yalnızca çok küçük ve yüzeysel bir kısmına dokunan gerçeklikleri teyit ederiz.

[95] C. S. HALL, *The Meaning of Dreams*, a.g.e., s. 89.

[96] C. S. HALL, "The two provinces of dreams", *Dreaming*, Cilt 1 (1), Mart 1991, s. 93.

[97] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 75.

[98] "İçerik analizi ister bir gazete makalesine ister deşifre edilmiş bir sohbete, kısa bir hikâyeye ya da rüya öyküsüne ait olsun, bir 'metin'den anlam (meaning) çıkarmak üzere özenle tanımlanmış kategoriler ve nitel yöntemler kullanmaya yönelik bir girişimdir." G. DOMHOFF, "New directions in the study of dream content using the Hall and Van de Castle coding system", *Dreaming*, 1999, 9 (2/3), s. 116.

da güncellenirler). Fakat bu dışavurumun içinde gerçekleştiği koşullar, dışavurulma biçimini kökten değiştirir. Ve nihayetinde değişen şey, kullanılan sözcüklerin mahiyeti ve bizzat anlamı olur.

Rüya öykülerinin sözcük anlamına dayalı okumalarının yol açtığı temel problem, rüya görenin uyanık yaşamıyla oneirik üretimlerde sahneye konan yaşam arasındaki çok sayıda ayrımı göz ardı etmesinde yatmaktadır. Rüyalar, gerçekliği tamamen ya da kısmen dönüştürebilir (rüya gören, ailesinin evini görür ama ev gerçekte olduğundan çok daha güzeldir ya da rüyasında erkek kardeşini görür ama çocukluk hâliyle), gerçeklikleri telafi edebilir (kişi rüyasında kendini, normalde çok rahatsız hissettiği bir durumda kendinden emin hâlde görür), simgeleştirme / metaforlaştırmalar gerçekleştirebilir (rüyasında, sonlanan bir aşk hikâyesini simgeleyen yıkılan bir köprü görür), yoğunlaştırmalar gerçekleştirebilir (rüyada, rüya görenin annesi belirir fakat karısı gibi giyinmiştir yahut rüya gören onun annesi olduğuna emindir ama aslında bir hayvan görür) ya da gerçekliği ikame edebilir (rüya gören bir yerin, bir kişinin ya da bir nesnenin yerine, zihninde analojik bir yankıya yol açan başka birini koyar).

Rüyayı gören kişiyle konuşmadan, [rüyadaki] kişinin, yerin ya da nesnenin "harfiyen" mi ele alınacağı yoksa onları başka gerçekliklerin simgeleri olarak mı düşünmek gerektiği nasıl bilinebilir? Rüyada görülen silah bir penisi mi ikame eder, bir kişinin düşmanlığını ya da saldırganlığını simgeleştiren bir nesne midir yoksa, rüya gören şahıs gerçek hayatta silahlı hırsızlar tarafından soyulduğu için, pek hakiki bir silah mıdır? Örneğin, travma sonrası görülen rüyaların, yaşananların aşağı yukarı birebir tekrarları olabileceğini (rüya gören kişi bir tren kazası geçirmiştir ve rüyasında, tıpkı gerçekte olduğu gibi raydan çıkan ve demir yoluna devrilen bir tren görür) ama aynı zamanda metaforik de olabileceklerini (rüyada tren kazası değil, bir o kadar ürkütücü olan ve olaylar üzerindeki tüm hâkimiyetin aniden kaybedildiği aynı *durum türü*nü yansıtan kasırga, yangın ya da tsunami sahneleri görülür) biliyoruz.[99] Araştırmacı, rüyaları

[99] Bkz. D. BARRETT, *Trauma and Dreams*, a.g.e.; D. HOLLAN, "The Influence of Culture on the Experience and Interpretation of Disturbing Dreams", *Culture, Medicine and Psychiatry*, (2009) 33, s. 313-322 ve R.-L. PUNAMAKI, K. J. ALI, K. H. ISMAHIL, J. NUUTINEN, "Trauma, Dreaming, and Psychological Distress Among Kurdish Children", a.g.m.

meydana getiren ögelerdeki tekrarlamaları saptadığında tam olarak neye erişmiş olur ve bu, rüyalar ve onların üretim süreçlerini yöneten mantıklar hakkında ne söylemeye olanak verir?

Tamamen gerçek anlama dayalı bir okuma edebiyat alanına uygulandığında, örneğin *Metamorfoz* eserindeki korkunç böceğin, Kafka'nın ailesinin gözünde temsil ettiğini hissettiği tiksindirici, itici varlık olduğunun anlaşılmasına engel olur. Böyle bir okuma, böcek ya da hayvan konusuyla sınırlı kalır. Bu şekilde, rüya görenin yaşamıyla, kişisel kaygılarıyla, kültürel ortamıyla, içinde yaşadığı dönemle, vs. belirli bir bağı olan, kullanılan sözsel malzemenin belirli ölçüdeki tutarlılığına erişir. Fakat rüya görenlerin yaşadıkları ve yaşamış oldukları ile rüyalarında gördükleri arasındaki karmaşık bağı yani yaşanmış deneyim ile rüya arasındaki dönüşümlerin oyununu bütünüyle gözden kaçırır. Calvin S. Hall ve Richard E. Lind, Franz Kafka'nın rüyaları hakkındaki çalışmalarında, bu incelemelerinin "bir rüya dizisi içindeki verili bir kategorinin ortaya çıkma sıklığının, bu kategorinin rüya görenin zihninde yarattığı meşguliyetin şiddetinin doğrudan bir göstergesi olduğu"nu[100] ileri süren varsayıma dayandığını söylerler. Peki ama rüyasında sık sık hayvanlar gören bir kişinin, yaşamında da muhakkak hayvanlarla ilgili olduğunu düşünebilir miyiz? Rüyadaki hayvanın gerçek anlamıyla bir hayvan mı yoksa simgesel bir hayvan mı olduğunu rüya gören kişiyle gerçekleştirilen bir görüşme yoluyla öğrenmeyi başardığımız vakit bu varsayımın saflık derecesi açıkça ortaya çıkar.

Bizzat Bell ve Hall da Norman isimli bir pedofilin rüya öykülerinden oluşan derlemesi hakkındaki analizlerinin sınırlarına o dönemde dahi işaret ediyorlardı. Bazı "unutulmuş ögeler"in rüya gören kişinin yaşamında aslında büyük bir önem arz edebileceğini yazıyorlardı.[101] Örneğin, Norman'ın babasının (Norman'ın pedofil davranışlarının kökeninde babasının onu çocukluğu bo-

[100] C. S. HALL ve R. E. LIND, *Dreams, Life & Literature*, a.g.e., s. 16. Bell ve Hall 1966 yılında bir pedofilin rüyaları üzerine yaptıkları incelemede aynı ilkeyi ifade ediyorlardı: "Böyle bir analizin temel varsayımı sıklık derecesinin, bu unsurun rüya gören kişinin yaşamında sahip olduğu önemin doğrudan bir ölçüsü olduğudur. Eğer rüyasında, tıpkı Norman gibi, sık sık annesini görüyorsa, buradan annenin onun yaşamında önemli bir rol oynadığı sonucuna varıyoruz. Buna, süreklilik varsayımı adı verilebilir çünkü rüyalarla uyanık yaşam arasında bir süreklilik olduğunu farz eder." A. P. BELL ve C. S. HALL, *The Personality of a Child Molester*, a.g.e., s. 117.

[101] A. P. BELL ve C. S. HALL, *The Personality of a Child Molester*, a.g.e., s. 119.

yunca oral sekse zorlamış olması yatar) biçimsel eksikliği, yazarları, onun Norman'ın hayatında zayıf bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmaya itebilirdi. Halbuki baba aslında genellikle tehlikeyi, gücü ve bazen de dürtüselliği simgeleyen hayvanlar biçiminde mevcuttur (örneğin Norman bir boğanın onunla cinsel ilişkiye girmeye çalıştığını görür; başka rüyalarda baba ayı, ejderha, fil, tilki ya da çifte atan at şeklinde ete kemiğe bürünür).[102]

Ancak en saf biçimci ya da yapısalcı geleneğin temsilcileri olan araştırmacılar, rüyayı anlamak için rüya-dışını bilmeye gerek olmadığını düşünürler. "Rüyaların büyük bir çoğunluğunda, diye yazıyordu Calvin S. Hall ve Vernon J. Nordby, rüya görenin kişiler, hayvanlar ve nesnelerle olan etkileşimleri üzerine basit bir inceleme bize, rüya gören kişi hakkında çok şey söyleyebilir. Rüyaların kendileri dışında başka hiçbir bilgi gerekli değildir."[103] Aynı şekilde Domhoff da izlediği rüya içeriği analizi yöntemi hakkında şöyle söyler: "[Bu yöntem] vaka hikâyelerine, serbest çağrışımlara, büyütmelere, simgesel yorumlara veya bizzat rüya öykülerinin dışında kalan başka herhangi bir malzemeye dayanmaz."[104] "Metin, yalnızca metin," diyordu Barthes[105]; rüyalar üzerinde çalışan içerik analizcileri de rüya öyküsü ve yalnızca rüya öyküsü, diyorlar.[106] Araştırmacıların burada görünmez kıldıkları şey, şimdiki zamana ya da geçmişe ait gündüz deneyim-

[102] A.g.e., s. 72-73.

[103] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 63.

[104] G. W. DOMHOFF, "Content Analysis Explained. If we don't 'interpret' dreams, what *do* we do?" http://dreamresearch.net/Info/content_analysis.html.

[105] R. BARTHES, "Les deux critiques", *Essais critiques*, Seuil, Paris, 1964, s. 255-260. Ve her iki durumda da kendimize yasakladığımız şeyi yaparız. Tıpkı Kafka'nın *Metamorfoz* eseri hakkındaki yorumlarının içine gereksiz olduğu düşünülen biyografik değerlendirmeleri yeniden dahil eden Barthes gibi içerik analizcileri de rüya görenlerin biyografik verilerine sahip olduklarında, rüyalarını yorumlamak için onlardan yararlanıyorlar. Bkz. C. S. HALL, *The Meaning of Dreams*, a.g.e., s. 74.

[106] Paul Valéry, rüya hakkındaki düşüncelerinde, "fenomenin olasılıkları ile içkin karakterleri" hakkındaki yöntemini, "[rüyanın] anlamıyla, öznenin geçmişiyle olan ilgisiyle –benim merak etmediklerimle" ilgilenen "Freud ve arkadaşları"nınkinin karşısına koyar. P. VALÉRY, *Cahiers Paul Valéry. 3 Questions du rêve*, Gallimard, NRF, Paris, 1979, s. 81. Oysa, oneirik ifadenin ve rüyaya özgü bilişsel mekanizmaların koşulları analiz edilmeden anlama ulaşılamaz (Freud'un, "rüya çalışması"nın yöntemlerini inceleyerek yapmaya başladığı şey budur.). Bilmeye karşı duyulan bu iki ilgi birbirleriyle muhalefet etmekten ziyade birbirlerini tamamlar. Fakat eğer "rüyayı *anlamlı* olan yoluyla ele almak bir hatadır" diye düşünmek suretiyle rüya çalışmasını Valéry'nin söylediklerine indirgeseydik, bu durumda rüyanın içinde olup bitenlerin tüm anlamını gözden kaçırırdık.

lerinin oneirik aktarımına dair tüm iştir. Rüya öykülerinde sözcüklere dökülen imgelerin yüzeyinde kalarak, rüyanın imgelerinin kökeninde hangi deneyim şemalarının yattığını sorgulamazlar ve bu imgelerin dolaysız bir biçimde saydam olduklarını kabul ederler.

Bu suretle, tarihçi Peter Burke 17. yüzyılda yazılmış rüyalar hakkında, kralların görüldüğü rüyaların gerçekten krallardan mı bahsettiğini yoksa bunların, rüyalarda başka güçlü şahısları –ve özellikle, psikanalistlerin de düşünebilecekleri şekilde, babayı– görmenin metaforik yolları mı olduğunu sormakta haklıdır. Ama tabii ki, monarşik bir düzende yaşarken rüyada "kral" görmekle demokratik bir düzende yaşarken rüyada "kral" görmek aynı anlamı taşımaz. Aynı şekilde, kralın yüz yüze görüşülen bir kişi olduğu bir durumda rüyada bir "kral" görmek ile kralın rüyayı gören kişi için uzaktaki bir insanı teşkil ettiği bir durumda rüyada kral görmek aynı anlamı taşımaz. Bu örnekte rüya görenlere sorular sorma imkânına sahip olmayan Peter Burke, kralın şahsının taşıdığı gerçek anlama ilişkin bir varsayıma doğru meylederek tahminlerde bulunmak mecburiyetinde kalır: "Toplam yüz yirmi rüyanın sekizinde krallar görülmüş: Biri 1. Jacques hakkında, altısı 1. Charles hakkında ve biri de 2. Charles hakkında. Elbette psikanalistler normal şartlarda kralı rüyayı gören kişinin babasının simgesi olarak ele alıyorlar. Bununla birlikte, gerçek anlam ruhuyla hareket eden bir tarihçi olarak ben, 17. yüzyılda, en azından bazı durumlarda, 'kral'ın gerçekten de kralı belirttiğine inanıyorum. Bu; kralla sık sık yüz yüze görüşen Laud'un neden rüyasında onu daha fazla (dört kez) gördüğünü, Ashmole'un iç savaş sırasında rüyasında (tamamı 1645-46 yıllarında olmak üzere üç kez) neden onu gördüğünü ve Amerika'da uzakta olan Sewall'in neden dört kişi içinde rüyasında kralı hiç görmeyen tek kişi olduğunu açıklayabilir. Krallar hakkındaki bu husus, 17. ve 20. yüzyıl arasındaki daha genel bir ayrımın hususi bir örneğidir. C. S. Hall, incelediği rüyaların yalnızca %1'inin 'ünlü ya da yüksek mevkideki şahsiyetler' olarak adlandırdığı kişilerle ilgili olduğunu saptar."[107] Ancak rüyayı görenin rüya anındaki durumuna dair belirli bir bilgiye sahip olmak rüyadaki kralın gerçekten de krala gönderme yapıp yapmadığını ve bununla birlikte aynı zamanda babaya, dolaysız bir biçimde hiyerarşik üste

[107] P. BURKE, "L'histoire sociale des rêves", a.g.m., s. 337.

ya da rüya görenin uyanık yaşamında ilişkide olduğu herhangi başka bir otoriteye de gönderme yapıp yapmadığını anlamayı sağlar. Çünkü Burke'nin çok haklı bir biçimde yazdığı gibi: "17. yüzyıl rüya görenlerinin kişisel endişelerini simgeleştirmek için siyasi olay ve şahsiyetleri kullanmış olmaları mümkündür. Bu da bizi rüyanın açık içeriği ile gizli içeriği arasındaki ayrım meselesine, Laud'un rüyasındaki 'kral'ın gerçekten kralı belirtip belirtmediğini anlama meselesine geri götürür."[108]

Douglas Hofstader ve Emmanuel Sander, sürekli olarak varlıklarımızı gizlice düzenleyen ve kimsenin, bir kişi konuşması esnasında "keramet kavukta değildir" dediği için dinî bir söylem içinde olduğunu söylemeyi ya da "öküz olmak isteyen kurbağa" ve "it ürür kervan yürür" dediği için hayvanlarla bilhassa ilgili gibi göründüğünü iddia etmeyi düşünmemesini sağlayan metaforların, analojilerin ve diğer alegorilerin rolünü kusursuz bir biçimde incelemişlerdir. Sözcüklerin söyler gibi göründüklerinin dışında başka bir şey söyleyebilme olasılıkları tüm içerik analizcilerini temkinli olmaya itmelidir: "Bir atasözünün karşıladığı kategorinin büyüklüğü, ancak yüksek bir soyutlama seviyesinde ve somut seviyelerdeki çok sayıda farklılığa rağmen ortak bir öz paylaşan durumlar arasındaki yakınlaşma kapasitesini gösterir. Bir Fransız atasözü 'Yumurta çalan sığır da çalar' derken bir Arap atasözü 'Yumurta çalan deve de çalar' der. Deve ve sığırın hayli farklı hayvanlar olmasından ötürü bu iki atasözünün çok farklı düşünceleri ifade ettiğini söyleyenler olabilir ama bu, absürt bir biçimde gerçek anlama dayalı bir yorumlama olur. Bu atasözlerinin ortak niyeti yumurtaların, sığırların ve develerin çok ötesinde bir düşünceyi aktarmaktır. Anlık bir biçimde genelleştirme eğilimimiz bizi kabaca, eğer bir kişi küçük çaplı bir hırsızlık gerçekleştirirse, çok daha büyük hırsızlıkların onu takip etme olasılığının kuvvetli olduğu fikrine götürmelidir. [...] Böylelikle kategori, *küçük kötülükler büyük kötülükleri doğurur* başlığını alır." [109] Halbuki rüyanın metaforik imgeleri için de aynısı geçerlidir ve dilsel yüzeyden ötesine geçmeyen gerçek anlama dayalı okumalar yapmaktansa oneirik sahnelemeleri[110] gizlice düzenleyen şemaları bulmayı bilmek gerekir.

[108] A.g.m., s. 338.

[109] D. HOFSTADTER ve E. SANDER, *L'Analogie. Cœur de la pensée*, Odile Jacob, Paris, 2013, s. 134.

[110] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Oneirik Şemalar ve İçselleştirilmiş Geçmiş" (s. 185-191).

Son olarak, rüya öykülerinin içerik analizinin ortaya koyduğu nihai problem, böyle bir yöntemin rüyaları kişi, yer, nesne, durum, vs. kategorileri altında parçalara ayırmasında ve bunun sonucunda, nihayetinde rüyanın genel ya da bütünsel anlamını kaybetmesinde yatmaktadır. Tıpkı bir evin, bileşenlerinin (moloz taşlar ya da taşlar, çimento, doğramalar, kiremitler, metal parçalar, vs.) toplamına indirgenemeyeceği gibi bir rüya öyküsü de dilsel bileşenlerinin basit bir toplamı değildir. Meşhur bir sözün de söylediği gibi bütün, parçaların toplamından fazlasıdır. Rüyanın farklı bileşenleri tekil *düzenler* içinde bulunur ve içinde yer aldıkları *olay örüntüler*inden ayrılamazlar.[111]

İçerik analizlerinden çıkan sonuçlar elimizin tersiyle bir kenara itilemezse de ve rüya kuramının elbette dayanması gereken bir temel oluştursalar da araştırmaları düzenlemeye, rüyaları uygun bir biçimde yorumlayabilmek için hangi verilerin toplanması gerektiğine karar vermeye, bu verilerin her birinin tam olarak hangi mahiyette olduğunu ve onları birbirlerine hangi şekilde bağlamak gerektiğini anlamaya olanak tanıyan kuramsal çerçevenin eksikliği, rüya hakkındaki çalışmaların güncel durumunun gerektirdiği kuramsal modele uzak olmamıza neden olur. Buna karşılık; büyük çaplı araştırmaların uzağında yer alan ve haklarındaki tüm tutarlı verilerin toplanmış olduğu, iyi inşa ve analiz edilmiş birkaç vaka; farklı bakış açılarını ve mevcut bilimsel sonuçları kendi bünyesine dahil etmiş bir kuramı ve sentetik bir yöntemi sağlam bir şekilde kurabilir.[112]

[111] Bkz. Michel Zlotowicz tarafından Hall ve Van de Castle'a yöneltilen, rüyaların içeriğinin yer, nesne, kişi gibi birimler hâlinde parçalanmasına ilişkin eleştiri: Michel ZLOTOWICZ, *Les Cauchemars de l'enfant*, PUF, Paris, 1978, s. 15-16. Aynı şekilde, ergenlerin gördüğü 212 kabus öyküsünün istatistiksel bir analizini sunan Max Reinert, "kelime dağarcığının ifadelerdeki dağılımını analiz etme [yönteminin] yer, nesne ve şahsiyetleri işlevlerinin ya da birer eyleyen olarak konumlarının içinde değil, adlandırılmalarının ya da fiziksel tasvirlerinin içinde değerlendirdiğini" ve "zamansal seyrin sıralı yönünün [...] göz ardı edildiğini" ve bunun da "dekorun ve sahnelemenin ögelerinin dramın kendisine ve seyrine nazaran baskın bir rol oynayacağı" sonucuna götürdüğünü kabul eder. M. REINERT, "Les 'mondes lexicaux' et leur 'Logique' à travers l'analyse statistique d'un corpus de récits de cauchemars", *Langage et société*, Sayı 66, 1993, s. 27.

[112] Freud'un kendi döneminde yapmayı başardığı şey tam olarak budur. Bu yöntemin başarısını, ilk olarak Viyanalı doktor ve fizyolojist Joseph Breuer'le üzerinde birlikte çalıştıkları histeri konusunda elde etmeye başlamış ve ardından bu yöntemi rüyalar üzerinde kullanmıştır. S. FREUD, *Otobiyografi*, Türkçeye çeviren: Ayşegül Demir, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020 (2. Baskı).

Rüyaların içeriğini ve anlamını yetersiz yollarla kavramaya çalışmaktansa, rüya görenlerin toplumsal özelliklerine bağlı olarak rüyayla olan toplumsal bakımdan farklılaşmış ilişkilerini nitel araştırmalar yoluyla daha emin bir biçimde inceleyebiliriz. Herkesin her gece rüya gördüğünü biliyor olsak da bu suretle, rüyalarını hatırlama eğiliminin toplumsal olarak hangi ölçüde değişiklik gösterdiğini düşünebiliriz. Kim daha önce rüyalarını not etmiş? Kim rüyalarını başkasına anlatıyor? Ve rüyalarımızdan etrafımızda en çok kime bahsediyoruz? Rüya tabirlerinin okurları ve kullanıcıları kimlerdir? Kimler rüyaların haberci olabileceğini ya da hiçbir anlamı olmadığını düşünüyor? Bu sorgulamalar rüyaların yorumlanması bakımından bir ilerleme kaydetmeye olanak vermese de özellikle rüyaların nesnelleştirilmesinin karşısına çıkan toplumsal engellerin hangileri olduğunu anlamak için faydalı olabilirler.

Rüya Hangi Bakımdan Toplumsaldır?

Tek başına gerçekleştirilen, salt zihinsel, uykuyla ilişkilendirilen ve ne bir kimse ne de bir toplumsal çerçeve tarafından talep edilmiş gibi görünmeyen rüya, apriori sosyolojik olarak kavranabilir bir nesneye benzemez. Öyleyse rüya hangi bakımdan derinlemesine toplumsal bir olgudur? Bu soruyu yanıtlamak için öncelikle *toplumsal* kelimesinden ne anlaşılabileceğini tanımlamak gerekir.

Toplumsalı Tanımlamak

Toplumsal sıfatı, sosyoloji alanındaki kullanımlarında uzun zaman, ya bir bütün olarak (bu yönüyle doğadan ayrılan) toplumla veya kurumlar, cemaat ya da gruplar, kolektif hareketler yahut ortak özellikler taşıyan bireylerin oluşturduğu kategoriler gibi kolektif varlıklarla ilgili olan şeyleri nitelemiştir. Bu gibi kabullerde "kolektif" tam olarak "toplumsal"a denktir ve "bireysel", "toplumsal"ın dışındaki her şeye ve özellikle, "psikolojik" olana işaret eder.

Fakat toplumsalın düzenine ait olanla psikolojiğin düzenine ait olan arasındaki bu paylaştırma, belirli bir toplumun ya da grubun her bir bireyinin neyin ürünü olduğunu, nasıl hususi görme, hissetme ve hareket etme biçimlerine sahip görece tekil o kişi olduğunu sorguladığımız andan itibaren havaya uçarak pa-

ramparça olur. "Toplumsal" olarak adlandırılan bir gerçeklik daima kolektiflere bağlı olsa da her zaman bir kolektifin şeklini almaz. Örneğin, belirli bir toplumdaki bireylerin imal ettikleri nesneler –gündelik hayata ilişkin nesneler, aletler, makineler, mimariler ve mekânsal aygıtlar, sanat eserleri, kıyafetler, vs.– tamamen toplumsaldır; tıpkı her bireyin, hayatı boyunca ilişki içinde olduğu grup ya da kurumlara bağlı toplumsallaşma süreçlerinin ürünü olması bakımından, tamamen toplumsal olması gibi.

Peki toplumsal kolektifi gerektiriyorsa ama ona indirgenmiyorsa, nasıl daha tatminkâr bir biçimde tanımlanabilir? Örneğin, bireyler arasındaki ilişkiler devreye girdiği zaman, toplumsal gerçeklik gibi bir şeyin incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bu gerçeklik, her bir hususi bireyin iradesinin ve kontrolünün ötesine geçer ve olduğu biçimiyle, kendine özgü düzeni içinde incelebilir. Fakat şayet her türlü yanlış anlaşılmadan kaçınmak istiyorsak bu ilk ifade hayli yetersiz kalır. Kısıtlı bir anlamla ele alındığında, yalnızca bireylerarası ilişkilerin sosyolojik nesneler olduğunu düşünmemize yol açabilir ki bu, mantıken iki dışarıda bırakma türüne yol açar.

İlk olarak toplumlar, cemaatler, sınıflar ya da gruplar *dışarıda bırakılır*. Çünkü örneğin aynı toplumsal sınıfın üyelerini birbirlerine bağlayan şey, aralarındaki doğrudan etkileşimler değil, toplumsal iş bölümü içindeki ve yaşam koşul ve tarzları uzamındaki benzer konumlardır. Aynı şekilde, farklı toplumsal sınıfları birbirlerine nesnel olarak bağlayan şey, karşılıklı üyeleri arasındaki ilişkilerle pek az alakalıdır, daha ziyade toplumsal iş bölümü içinde ve yaşam koşul ve tarzları uzamında kurdukları ilişkilerle ilgilidir. Çokuluslu bir şirketin hissedarlarıyla işçilerinin ya da Brezilya kahvesi toplayıcılarıyla Avrupalı kahve tüketicilerinin "karşılaşma" anlamında çok az etkileşime girme şansları olsa dahi yine de birbirlerine bağımlıdırlar, teşkil ettikleri kişilerde ve yaptıkları şeylerde birbirlerine karşılıklı olarak bağımlıdırlar.

Daha sonra, keşişler ve dünyadan elini eteğini çekmiş diğer münzeviler, ıssız adaya düşmüş Robinson ve gündüz hülyalarının içinde kaybolmuş ya da uykuya dalmış bir bireyin zihinsel faaliyeti *dışarıda bırakılır*. Yalnız bir birey, geçici ya da sürekli olarak başkalarıyla olan etkileşimden yoksun bir birey sosyolojik bir nesne olamaz mı? Aslında, bizzat bu yalnız bireyler de *toplumsallaştırıcı karşılıklı bağımlılık ilişkilerinden oluşan bir geçmişe* sahip oldukları için düşünen, hisseden ve eyleyen varlıklar olarak bir

gerçekliğe sahiptirler. Toplumsaldırlar çünkü hissettikleri, düşündükleri ve yaptıkları şeyler ilişkilerinin geçmişinin tamamına bağlıdır. Başkasıyla etkileşim içinde olmayan keşişin, (Cuma henüz yokken) Robinson'un ya da uyuyan bir kimsenin davranışları, duyguları ve temsilleri, iş birliği yapan, etkileşime giren, birlikte çalışan, eylemlere veya aynı gösterilere katılan bireylerinkilerden daha az *toplumsal* değildir. Bu izole bireylerin algı, duygu ya da jestlerinin tamamı; yatkınlıklar (yahut şemalar) ve yeterlikler biçiminde yoğunlaşmış geçmiş toplumsallaştırıcı deneyimleri vasıtasıyla yapılanmıştır. Bu geçmiş toplumsallaşmalar olmadan, bu yatkınlık ve yeterlikler olmadan, bu bireyler kişiliklerini, düşüncelerini, duyarlılıklarını ve davranışlarını yapılandıramazlardı; başkalarıyla asla etkileşime giremezlerdi ve belki de hayatta bile kalamazlardı.

Ayrıca, bireyleri oldukları kişiler yapmaya katkı sağlayan karşılıklı bağımlılık ilişkilerini, dilin kapladığı merkezî yeri dolaysız bir şekilde görmeden değerlendirmek mümkün değildir. İnsanlar yalnızca, toplumu meydana getiren insan cemaatleri olduğu için anlam kazanan (sözlü, yazılı, jestlerine ilişkin, ikonik[113], vs.) dil unsurlarının yardımıyla simgeleştirebildikleri, temsil edebildikleri ve iletişim kurabildikleri ölçüde görür, hisseder, düşünür ve eyleme geçerler. Münferit bireylerin zihinsel temsilleri ya da psişik faaliyetleri, zaman zaman yalnız veya izole olduklarında bile, bireylerin geçmişte ait oldukları grupların ve kurumların (ve onların tarihinin) varlığına ve herhangi bir grubun dışında hiçbir anlamı kalmayacak dilin (farklı dil türlerinin) verili bir tarihsel durumuna dayanmaları yönüyle temelde toplumsaldırlar. Uyuyan ya da uyanık rüya görenin, dünyada gerçekte olup bitenlerden bağımsız olarak eylemin anlatısal bölümlerini zihinlerinde canlandırabiliyor olması, rüyanın ve uyanıkken gerçekleşen hülyanın temel toplumsal mahiyetlerini başlı başına kanıtlar. Çünkü böyle zihinsel temsiller dilin yapılandırmaları –insanları birbirlerine bağlayan ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerin türlerine uyumlanan bu araç– sayesinde mümkün olur.

Dolayısıyla toplumsal, ne makrososyolojik ölçekte ele alınan gerçeklikler olan kolektiflere (topluma, toplumsal gruplara, top-

[113] Dilbilimde ikon ya da görsel gösterge, gösteren ile gösterilen arasında gerçek bir benzerlik içerir. Gerçekliği doğrudan aktaran bütün biçimler ikondur. Portreler, resimler, şemalar, vs. ikon olarak kabul edilebilir –çn.

lumsal kategorilere, kurumlara ya da toplumsal hareketlere) ne de mikrososyolojik ölçekte ele alınan toplumsal olgular bütünü içindeki belirli an ya da olgular olan, bireyler arasındaki doğrudan ve görünür etkileşimlere indirgenebilir. Kolektif varlıklar arasında olduğu gibi bireyler arasında da karşılıklı bağımlılık ilişkileri bulunduğunu farz eder ve hiçbir kolektif o anda mevcut gibi görünmese ve hiçbir doğrudan etkileşim bireysel eylemi ya da düşünceyi düzenlemiyor ya da yapılandırmıyor olsa dahi varlığını gösterebilir. Sosyoloji, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindeki birey gruplarının ya da bireylerin meydana getirdikleri konfigürasyonları (veya yapıları) olduğu kadar –bireyi, o rüya gören, düşünen, hisseden ve eyleyen görece münferit kılan– tüm geçmiş ya da güncel karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin kesişme noktası olarak her bir bireyi inceleyebilir.

Toplumsalı bir iç ve dış kısıtlamalar dizisi gibi ele alarak, aynı zamanda her bir bireyin geçmiş toplumsal deneyimlerinin ürünü olduğunu ve daima belirli eylem bağlamlarında hareket ettiğini göstererek, bireysel tekillikleri ve özellikle, bireylerin en mahrem psişik faaliyetlerini sosyolojik bakımdan anlama imkânına sahip oluruz. Sosyal bilimlerin bireyi analizin dışında bırakarak kendilerini yalnızca "eğilimler"in, "ortamlar"ın, "gruplar"ın ya da "kurumlar"ın incelenmesine adadıkları dönem artık geride kaldı. Uyku sırasındaki istem dışı psişik faaliyet olarak rüya, böylelikle, ancak rüya görenin çok sayıdaki geçmiş ve güncel toplumsal deneyiminin kesişim noktasına bakıldığında anlaşılabilen bir ifade biçimi olarak tanımlanabilir.

Rüyalar Hakkında Yatkınlıksalcı ve Bağlamsalcı Bir Program

Rüyalar hakkındaki (çoğunlukla psikanalitik, psikolojik, psikiyatrik ve sinirbilimsel ama aynı zamanda daha azınlıkla tarihsel, antropolojik, dilbilimsel ya da sosyolojik) bilimsel çalışmaların tarihine hâkim olmak, araştırmacının, bugün çözmek zorunda olduğu *problem*ine ilişkin veriler bütününün yavaş yavaş ortaya çıktığını görmesini sağlar.

Her şeyden önce, çok sayıda araştırma rüyanın "kendiliğinden gelişen ve rastlantısal" bir fenomenden başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla anlamdan yoksun olduğunu fakat rüya görenin yaşamıyla, zihinsel meşguliyetleriyle, gerilim ve çatışmalarıyla, arzularıyla, korkularıyla, vs. ilişkilendirilebileceğini kanıtlar. Antik Latin ve Yunan dönemlerindeki rüyaya ilişkin ilk dü-

şüncelerden itibaren gündüz yaşantısı deneyimleri ile gece rüyaları arasında böyle bir bağ kurulmuştur. Örneğin Lucretius *De Rerum Natura* [Doğa üzerine] isimli eserinde şöyle yazar: "Yeğlediğimiz ya da bağlandığımız, yahut bizi uzun süre meşgul eden ve zihnimizden özel bir dikkat talep eden konular ne ise, rüyalarımızda karşımıza çıktığını düşündüğümüz konular tam olarak onlardır. Avukat rüyasında savunma yaptığını ve yasalarla karşı karşıya kaldığını; general, savaştığını ve göğüs göğüse bir mücadeleye giriştiğini; denizci, rüzgâra karşı savaşmaya devam ettiğini ve biz de eserimizi oluşturmaya devam ettiğimizi, dur durak bilmeden doğayı keşfettiğimizi ve keşfettiklerimizi atalarımızın dilinde sergilediğimizi görürüz. Böylelikle tüm tutkular, tüm araştırma konuları, rüyalardaki insanların zihinlerini nafile imgeleriyle doldururlar."[114] (Lucretius, M.Ö. 1. yy.). Ve rüyaları yorumlarken, rüya gören kişinin kişiliğini ve rüya süresi boyunca mevcut olan koşulların durumunu hesaba katan yine Daldisli Artemidorus'tur.[115] Dolayısıyla bugün kimi araştırmacılar tarafından savunulan süreklilik varsayımı (*continuity hypothesis*), bundan çok uzun zaman önce ifade edilmiştir.[116]

Bununla birlikte, 1) rüya görenin "yaşamı"ndan ya da "yaşanmışlığı"ndan ne anlaşıldığı ve 2) bu "yaşanmışlığı" yeniden

[114] LUCRETIUS, *De Rerum Natura* (M. Ö. 1. yy.), Fransızcaya çeviren: Alfred Ernout, Les Belles Lettres, Paris, 1930.

[115] ARTEMIDORUS, *La Clef des songes. Onirocriticon.* Fransızcaya çeviren ve notlarla açıklayan: A. J. Festugière, Vrin, Paris, 2013.

[116] Freud, *Rüyaların yorumu* isimli eserinin o döneme kadar yapılan rüya çalışmalarının genel tablosunu çizdiği kısımda, uyanık yaşamla rüya arasındaki bu sürekliliğe ilişkin varsayımı farklı biçimlerde ifade eden çok sayıda yazarı anar. Örneğin, Peter Willers Jessen 1855 yılında şöyle yazıyordu: "Rüya içeriği değişmez bir biçimde ve şu veya bu ölçüde, rüyayı görenin bireysel kişiliği, yaşı, cinsiyeti, sınıfı, eğitim durumu, yaşam tarzı ve önceki yaşamının tamamındaki olaylar ve deneyimler tarafından belirlenir."; Alfred Maury de 1861 yılında "gördüğümüz, söylediğimiz, arzuladığımız veya yaptığımız şeyin rüyasını görürüz" diye yazıyordu ve P. Haffner 1887 yılında, "Her şeyden önce rüyalar, uyanık yaşamı devam ettirir" ve "dikkatli gözlemler, bir rüyayı önceki günün yaşantılarına bağlayan bir ilintiyi neredeyse her zaman ortaya çıkarır" diyordu. Bkz. S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, Türkçeye çeviren: Selçuk Budak, Öteki yayınevi, İstanbul, 2016 (3. Baskı), s. 67. Bu varsayımı 1930'lu yıllarda Fransız sosyolog Roger Bastide'in kaleminden de okuruz. Bastide, her zaman, "bir önceki günün meşguliyetleri ile uykudaki varlığınkiler arasında bütün bir kopukluktan ziyade devamlılık olduğunu, 'toplumsal'ın, daima, en saf hâliyle öznel olduğunu düşündüğümüz şeyin içinde gizlendiğini" düşünmüş olduğunu söyler. R. BASTIDE, *Le Rêve, la transe et la folie*, a.g.e., s. 23-24.

oluşturmak ve onu rüyalarla ilişkilendirmek için ne tür bir yöntembilimsel yol izlemek gerektiği sorgulanmalıdır.[117] Yatkınlıksalcı bir sosyolojinin görüş açısından bağlar, rüya görenin toplumsallaşma sürecinde içselleştirdiği deneyim şemaları ile oneirik olay örüntüleri arasında, varoluşsal sorunsallar ile oneirik sorunsallar arasında ve sosyolojik biyografi unsurları ile oneirik sahnelemeler arasında kurulmalıdır. Söz konusu olan, rüyalarda ortaya çıkarılan olay örüntülerinin doğasını anlamak üzere rüya görenlerin yaşamlarının en yapılandırıcı unsurlarını çözümlemektir.

Böylelikle rüyalar, *rüya görenin uyku süresince istemsizce biçimlendirdiği toplumsal deneyimlerin yoğunlaştırılmış hâlleri* olarak görülür ve sosyolojik bir analizin alanına girdikleri düşünülür. Bir anlamda tüm rüyalar otobiyografiktir. Bu, rüyanın "rüya görenin yaşamı"nın oneirik bir anlatı biçimini alan basit bir dökümü olduğu anlamına gelmez. Fakat eğer tüm rüyalar otobiyografik olarak kabul edilebiliyorsa bunun nedeni, rüyaların daima, onları gören kişinin varoluşsal durumunun onu sormaya ittiği soruların dışavurumu olmasıdır. Edebiyattan, hatta en otobiyografik edebiyattan farklı olarak rüya, başka rüya görenlerin rüyalarına verilen bir yanıt değildir şüphesiz, ama, rüya görenin deneyim şemalarına doğrudan eklemlenir. Alanlar kuramı anlamında bir oneirik alan bulunmaz: Kazanılacak ya da yeniden tanımlayacak bir oneirik sermaye, rüya görenler arasında bir rekabet ya da mücadele, birikmiş ve rüya görenlerin sahiplenebilecekleri bir oneirik geçmiş, vs. yoktur.

Aynı şekilde, çok sayıda araştırma rüyadan bir ya da birkaç gün önce vuku bulmuş olayların önemini ortaya koymuştur. Rüyadaki imgelerin bir kısmı bu suretle rüya görenin yaşamının çok yakın tarihli sahnelerinden (yaşanmış ya da gözlemlenmiş etkileşimlerden, okunmuş metinlerden, izlenmiş film ya da gösterilerden, vs.) aktarılır.[118] Ama yakın geçmişe ait gündüz yaşamından alınan bu unsurların statülerini kavramak ve bu yakın tarihli geçmişin rüya görenin daha uzak geçmişine ait unsurlarıyla veya daha iyisi, (hislere, eylemlere, temsillere, algılara, beğenilere, vs. ilişkin) şemalar biçiminde yapılanmış içselleştirilmiş

[117] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Rüya ve Rüya-Dışı" (s. 260-267) ve "13. Bölüm – Bir Rüya Sosyolojisi İçin Yöntembilim Unsurları" (s. 405-430).
[118] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 161.

geçmiş unsurlarıyla nasıl eklemlendiğini anlamak gerekir. Psikoloji kimi zaman bu unsurları "kişiliğin yapısı" olarak değerlendirir ve yatkınlıksalcı sosyoloji de onları, yatkınlıklardan ya da şemalardan oluşan bireysel bir miras yönünden ele alır.

Ayrıca, oneirik faaliyetin psikolojik ve biçimsel özellikleri çok farklı yazarlar tarafından defalarca betimlenmiş, analiz edilmiş ve onaylanmıştır.[119] Anlatının planlanmasının, düşünümselliğinin ve kontrolünün eksikliği (uykunun yol açtığı bu eksiklik; tutarsızlık izlenimini, hususi dilin üstü kapalı mahiyetini, imgelerle ifadenin, simgeleştirmenin ve metaforun görsel bir kullanımının[120] önemini üretmeye katkı sağlar), Freud'un yoğunlaşma adını verdiği şeyin varlığı (bu, rüya göreni şu ya da bu bakımdan benzer durum, yer, nesne ve kişilerden bahsetmek için çeşitli kaynaklardan gelen imgeleri bir araya getirmeye götürebilir) ya da dahası, duygusal abartmaya ya da durumların dramalaştırılmasına (örneğin, kişinin rüyasında basit bir hınç duyduğu insanların öldüklerini görmesi) yönelik eğilim bu özellikler arasında yer alır.

Son olarak, bir diğer –bu defa yöntembilimsel– problem dizisi de bilimsel literatürde saptanabilir. Bu problemler, rüyaların ve rüyaları doğru biçimde yorumlamak için göz önünde bulundurulması gereken rüya görenin yaşamı hakkındaki anlamlı bilgileri derleme koşullarıyla ilgilidir. Tamamen bir rüya yorumlama modelinin inşasına ve psişik faaliyetin kuramsallaştırılmasına yönelmiş olan Freud, aslında bilimsel bir çalışma çerçevesinde çok mühim olan bu yöntembilimsel taraflarla pek ilgilenmiyordu. Freud'un yorumladığı rüyalar uyandıktan hemen sonra not edilmiş olabildikleri gibi günler, haftalar ya da aylar sonra da an-

[119] Birkaç örnek için bkz. A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves* (1861), a.g.e.; S. FREUD, *Rüyaların yorumu* (2016), a.g.e.; S. FREUD, *Sur le rêve* (1901), a.g.e.; M. FOUCAULT, *Le Rêve. Études et observations*, Felix Alcan, Paris, 1906; Y. DELAGE, *Le Rêve. Étude psychologique, philosophique et littéraire* (1920), a.g.e.; G. LAKOFF, "How Metaphor Structures Dreams: The Theory of Conceptual Metaphor Applied to Dream Analysis", *Dreaming*, Cilt 3, Sayı 2, 1993, s. 77-98; J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, Mardaga, Bruxelles, 1999 ve "Dreams are Narrative Simulations of Autobiographical Episodes, Not Stories or Scripts: A Review", *Dreaming*, Cilt 22, Sayı 3, 2012, s. 157-172.

[120] Örneğin, bir ajandanın havada uçuyor olması, hafıza kayıplarını anlatan bir metafor olabilir (J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 50) ya da bir köprünün yıkılması, bir aşk ilişkisinin sonlanmasını simgeliyor olabilir (G. LAKOFF, "How Metaphor Structures Dreams: The Theory of Conceptual Metaphor Applied to Dream Analysis", a.g.m., s. 92-93).

latılabiliyorlardı; rüyayı görenin yaşamına ilişkin veriler, rüya gören kişi hakkında analitik tedavi kapsamında birkaç günün, birkaç haftanın ya da ayın sonunda elde edilmiş bilgiye; söz konusu olan kendi rüyaları olduğunda kendi hakkında sahip olduğu bilgiye ya da rüya görenin yakınları vasıtasıyla edinilen gıyabında bilgiye dayanıyordu; ve rüya ögelerinin etrafında fikirlerin (ya da izlenimlerin) serbest çağrışım tekniği ile analitik tedavi kapsamındaki her bir seansın süresi her zaman çok kesin bir şekilde belirli değildi ve psikanaliste göre değişiklik gösteriyordu.

Pratikleri, içselleştirilmiş yatkınlıkların ve onların kullanım bağlamlarının[121] kesişiminde değerlendiren yatkınlıksalcı / bağlamsalcı sosyoloji tüm bu noktalarda, sorunları ortaya koyma yöntemleri, yöntembilimsel araçlar ve kendine özgü yanıtlar sağlayabilir. Bu sosyolojik yaklaşıma göre rüyalar, ancak rüyaların yorumlanmasına ilişkin genel bir formül kapsamında eklemlenecek ve tüm bu eser boyunca belirli gelişmelerin konusu olacak üç ana unsuru yeniden tesis edersek anlaşılabilir:

1) Rüya görenin içselleştirilmiş yatkınlıklarının oluşturduğu mirasın ve varoluşsal sorunsalının durumunun en çok tekrarlanan unsurları. Bu unsurlar, rüya görenin *sosyolojik biyografi*nin incelenmesi (söz konusu bireyin yaşamış olduğu toplumsallaştırıcı deneyimlerden meydana gelen büyük sınıflar hakkında art zamanlı inceleme) yoluyla kavranır. Böyle bir yeniden inşa, henüz hayatta olan rüya görenlerle yapılacak uzun görüşmeleri ya da artık hayatta olmayan kişiler söz konusu olduğunda, arşiv belgelerinin incelenmesini gerektirir.[122]

2) Gündüz yaşamının, sıklıkla rüyadan bir önceki güne tarihlenen, anlık koşulları. Bazı içselleştirilmiş şemaları ve varoluşsal sorunsalın bazı unsurlarını uyandırmak suretiyle söz konusu rüyayı doğuran, bu koşullardır. Bu unsurlar ancak rüya görenle yapılacak bir görüşme yoluyla derlenebilir.[123]

3) Oneirik dışavurumun özgül çerçevesi. Bu çerçeve bilhassa sıradan toplumsal etkileşimlerin geri çekilmesi ve dış çevrenin talep edilmesinin eksikliğiyle, anlatısal kontrol kabiliyetinin za-

[121] B. LAHIRE, *Monde pluriel. Penser l'unité des sciences sociales*, a.g.e. Bkz, ilerleyen sayfalarda "Şema 1: Pratiklerin Yorumlanmasına İlişkin Genel Formül" (s. 109).
[122] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "4. Bölüm – İçselleştirilmiş Geçmiş ve Bilinçdışı" (s. 163-196), "7. Bölüm – Varoluşsal Sorunsal ve Rüyalar" (s. 253-272) ve "13. Bölüm – Bir Rüya Sosyolojisi İçin Yöntembilim Unsurları" (s. 405-430).
[123] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "8. Bölüm – Tetikleyici Unsurlar" (s. 273-288)

yıflamasıyla, genellikle ışıkların kapatılması ve hareketlerin durmasıyla, göreli sessizlikle, öncelikli olarak imgelerle ifade etme gerekliliğiyle ve özellikle, Freud ve psikanalizin tamamen göz ardı ettiği, bir "iç" ya da "özel dil"in kullanımıyla (rüya görenin bir dinleyici kitlesinin kontrolü altında olmamasından ve eliptik bir kipte kendini kendisi için ifade etmesinden kaynaklanan çok sayıda üstü kapalılığın ya da söylenmeyenlerin varlığını açıklayan şey bu dildir) nitelenir.[124] *Rüyanın çerçevesi*ne bağlı bu özellikler bütünü, rüyaların kendiliğinden, serbest ya da her türlü bağlamın dışında ifade edilen üretimler olmadığını, aksine, son derece kesin ve uyku çerçevesine özgü kısıtlamalardan ayrılamaz mantıklara karşılık verdiklerini gösterir.[125]

Geliştirdiğim bu özgül görüş açısına göre bir rüya, rüya öyküsü rüya görenin içselleştirilmiş yatkınlıklarına (bunların bir kısmı küçük yaşta şekillenmeye başlamıştır), rüya gördüğü dönemde sahip olduğu varoluşsal sorunsalın durumuna (mücadele etmesi gereken sorunların, karşı karşıya kaldığı kaygı ve takıntıların doğasına), yakın geçmişe (örneğin rüyadan bir önceki güne) ait rüyayı tetikleyen bağlamsal unsurlara ve rüyanın hareketli imgelerinin şekillendiği rüya çerçevesine eklemlenmeden doğru bir biçimde yorumlanamaz.

Benim burada başlattığım bilgisel görüş açısı her şeyden önce kişisel bir araştırma geçmişine ve özellikle, toplumsalın bireysel ölçeği hakkında[126], münferit bireylerin sosyolojik portrelerinin inşasına yönelik yöntem hakkında[127] ve sosyolojik biyografi yönteminin açıklaması hakkında[128], uzun zamandan bu yana sürdürdüğüm kuramsal bir düşünce üzerinde kurulmuştur. Aynı zamanda, psikanaliz ile sosyal bilimler arasındaki bağları konu alan eleştirel bir düşüncenin kazanımlarından da destek almaktadır.[129] Son olarak; üstü kapalı dil[130], uyanıkken görülen düş-

[124] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Kendi Kendiyle İletişim: İç Dil, Biçimsel ve Üstü Kapalı Gevşemeler" (s. 294-306).

[125] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "9. Bölüm- Uykunun Çerçevesi" (s. 289-306), "10. Bölüm – Psişik Yaşamın İlksel Biçimleri" (s. 307-324), "11. Bölüm – Oneirik işlemler" (s. 325-366).

[126] B. LAHIRE, *L'Homme pluriel*, a.g.e., Paris, 1998.

[127] B. LAHIRE, *Portraits sociologiques. Dispositions et variations individuelles*, a.g.e.

[128] B. LAHIRE, *Franz Kafka*, a.g.e.

[129] B. LAHIRE, "Postface: Freud, Elias et la science de l'homme", N. ELIAS, *Au-delà de Freud. Les rapports entre sociologie et psychologie* içinde, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2010, s. 187-214 ve *Monde pluriel*, a.g.e., s. 264-279.

ler[131], günlük ve otobiyografi[132] hakkında bir dizi ampirik araştırma ve kuramsal düşünceden destek almaktadır.

Önceki bir çalışmamda, Kafka'nın –kişiliğinin toplumsal yapılanmasını kavramayı sağlayan– sosyolojik biyografisini, sahip olduğu yatkınlıklar bütününü, varlığı boyunca mücadele etmek zorunda kalmış olduğu tekrarlayan problemler dizisini, yazılarının her birinin belirli koşullarını ve bir yaratıcı olarak dahil olduğu edebî bağlamları (Prag'ın edebî mikrokozmosu, Almanca konuşanlardan meydana gelen edebî alan ve onun ötesindeki, uluslararası edebî alan) birbirine eklemleyerek onun edebî eserini nasıl anlayabileceğimizi gösterme fırsatım oldu.[133] "Rüya" ile "edebî yaratımın", Freud'un karşılaştırmayı sevdiği bu iki simgesel ürünün arasındaki büyük fark, uyku sırasında gerçekleştirilen simgesel üretimlerin bir yandan, uyanık durumların bir kısmında yapacakları gibi bilinç akışlarını kontrol etmeyen ve diğer yandan, edebî bağlamla aynı mahiyete sahip olmayan bir toplumsal çerçeve tarafından sınırlandırılmayan bireylerin işi olmasında yatar.

Dolayısıyla rüya, *uyku sırasında kasıtsız bir biçimde gerçekleştirilen imgelerle bezeli bir anlatı* olarak analiz edilmelidir. Zaman zaman karşılaştırıldığı başka ifade biçimleri (çocuk oyunu, gündüz görülen düşler, edebî yaratım, gayriresmî sözlü anlatı, kurgusal metinlerin okunması, vs.)[134] gibi rüya da rüya görenin içselleştirilmiş deneyimleriyle ifade bağlamının kesişim noktasında kavranır. Nitekim söz konusu olan, hangi deneyim şemalarının seferber edildiğini, onları hangi olay ya da koşulların tetiklediğini öğrenmek ve uyku çerçevesinin bu aktanlmış deneyimlere dayattıklarının incelikli bir analizini yürütmektir.

Rüyaların Çeşitli Toplumsal Belirleyenleri

Tüm bu sözünü ettiğimiz nedenlerden ötürü, Maurice

---

[130] B. LAHIRE, *Culture écrite et inégalités scolaires. Sociologie de l'"échec scolaire" à l'école primaire*, PUL, Lyon, 1993.

[131] B. LAHIRE, *L'Hommepluriel*, a.g.e., s. 107-118.

[132] B. LAHIRE, "De la réflexivité quotidienne: journal personnel, autobiographie et autres écrits narratifs", *Sociologie et Société*, özel sayı: "L'archive personnelle des enquêtes, une source sociologique?", Cilt XL, Sayı 2, 2008, s. 163-177.

[133] B. LAHIRE, *Franz Kafka*, a.g.e.

[134] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "12. Bölüm – Dışavurum BiÇimlerindeki Değişimler" (s. 367-404)

Halbwachs "zihin toplumdan en çok rüyadayken uzaklaşır" ve "tamamen bireysel olan psikoloji, bilincin soyutlanmış ve kendi hâline bırakılmış bulunduğu bir alan arıyorsa bu alanı, yalnızca ve yalnızca gece yaşamında bulma şansına sahip olacaktır"[135] derken hataya düşüyordu. Rüya gören kişi şüphesiz etrafını çevreleyen toplumsal dünyadan kopuktur fakat, bu dünyanın içindeki kendi problemleriyle yoğun biçimde meşguldür. Halbwachs, toplumsal dünyanın rüyanın içine nasıl nüfuz ettiğini anlamakta güçlük çektiği ve rüyanın imgelerini gizlice düzenleyen analojik yakınlaştırma mantıklarını tam anlamıyla kavramayı başaramadığı için, rüyanın içinde kimi zaman rastlantısal belirmeler olduğunu düşünüyordu ve bunların karşısında bilhassa savunmasız kalıyordu: "Ama o zaman bilinç [...] toplumsal temsiller sisteminden neredeyse tamamen kopmuş görünür. İmgeler, artık her türden kombinasyona girebilen hammaddelerdir ve bu imgelerin arasında yalnızca tesadüfe dayalı, bedensel değişikliklerin düzensiz oyununa dayalı ilişkiler kurulur."[136]

Bununla birlikte, kendi kendini düzelttiği düşünümsel bir geri dönüşle şöyle yazdığında, yerinde itirazlarda bulunuyordu: "Bir önceki bölümde, insanın rüya gördüğü sırada benzerlerinin bulunduğu toplumla ilişki içinde olmayı kestiğini söylüyorduk. Biraz fazla ileri gitmiş olmuyor muyuz? Uykuda bile olsa insan yine de, içinde yaşadığı grup veya grupların inançlarının ve uzlaşımlarının bir kısmını benimsemez mi? Kuşkusuz, rüyaya ve uyanık zamana ait çok sayıda ortak kavram olmalı. Bu iki dünya arasında hiçbir iletişim olmasaydı, zihin her ikisinde de gördüğü şeyleri anlamak için aynı araçlara sahip olmasaydı; bazı hayvanlara ve belki küçük çocuklara atfedebilecek türden bilinçli bir faaliyete indirgenmiş olurdu; nesnelere, insanlara ve durumlara, onlara uyanıkken verdiği isimlerle aynı isimleri vermez, aynı anlamları yüklemezdi ve rüyalarını anlatabilecek durumda da olmazdı."[137]

Toplumsallaşmış bir birey grubun etkisinden "geçici ve kısmi olarak kurtulmuş" olduğunda bile "[bu etkinin] ne kadar güçlü olduğunu, ne derece derinlemesine çalıştığını ve fiziksel yaşa-

[135] M. HALBWACHS, "Rüyalar ve görsel anılar", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 65.
[136] A.g.e.
[137] M. HALBWACHS, "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 67.

mumuzı ne derece koşullandırdığını teyit edebiliriz –rüyanın soyutlamaları da dahil olmak üzere kolektif bilinci etkisi azalmış ve bastırılmış ama pekala tanınabilir olarak algılamaya devam etmekteyiz".[138] Halbwachs, "rüyadaki durumlarda ne insanları ne de nesneleri sil baştan yaratabiliriz" ve "bunları uyanıklık deneyimlerimizden ödünç alırız, yani benzerlerimizle ilişki içinde olduğumuz sırada gözümüze çarpan ve algılarımızı değiştiren şeyleri, uykunun bizi içine hapsettiği soyutlama durumunda yeniden görürüz" derken "toplumun etkisi"nin ispatlandığını düşünüyordu.[139] Ve hatta rüyamızda "pek çok beklenmedik olay" ya da "tuhaf veya olağanüstü biçimler" gördüğümüzde, bunları "uyandıktan sonra da açıklayabiliriz" ve "grubumuzdan insanların müşterek kavramları aracılığıyla"[140] yorumlama kabiliyetine hâlâ sahibizdir.

Bu eser boyunca geliştirilecek olan tartışmayı özetlemek adına, rüyanın şu nedenlerden ötürü toplumsal bir gerçeklik olduğunu söyleyebiliriz:

1) Rüya görmek toplumsal olarak teşkil edilmiş simgesel yeterliklere ve özellikle; toplumsal olarak bir anlam ifade eden duyguları, durumları, ilişkileri ve eylem zincirlerini anlatma ve metaforlaştırma yeterliklerine sahip olmayı gerektirir.

2) Rüya, her şeyden önce, toplumsallaşmış bireylerin uyanık yaşamlarına ait sorunlarla ve zihinsel meşguliyetlerle ilgilidir.

3) Bu sorunlar ve zihinsel meşguliyetler, çok sayıda toplumsal deneyimle uzun süreden beri toplumsal olarak teşkil edilmiş şemaları ya da yatkınlıkları (davranış türleri; yapma, görme, hissetme biçimleri) açığa çıkarır.

4) Bu sorunlar ve zihinsel meşguliyetler kadar bu yatkınlıklar da uyanık durumdaki toplumsal yaşam süresince yaşanmış olaylar (yaşanmış ya da görülmüş etkileşim sahneleri, duyulmuş sözler, okunmuş metinler, izlenmiş film ya da gösteriler, vs.) tarafından yeniden etkin hâle getirilmiştir.

5) Ve son olarak, rüyaya yalnızca, toplumsal olarak teşkil edilmiş ve rüya görenler arasında eşitsiz bir biçimde dağıtılmış dilsel yeterliklere sahip olunmasını gerektiren rüya öyküleri aracılığıyla erişilebilir.

[138] A.g.e., s. 82.

[139] A.g.e., s. 89.

[140] A.g.e., s. 89-90. Bu son hususta ayrıca bakınız: G. Steiner, "The Historicity Of Dreams (two questions to Freud)", *Salmagundi*, Sayı 61, 1983, s. 6-21.

Nihayetinde, rüyanın esasen bireysel mahiyetini inkâr etmek imkânsız olsa dahi bu mahiyet, tüm diğer toplumsal olgular gibi, iki çok farklı ölçekte kavranabilir: rüyanın ve rüya görenin tekilliğinin hesaba katılmasıyla birlikte bireysel ölçekte yahut rüyaların ve rüya gören kategorilerinin veya gruplarının ortak özelliklerinin yeniden inşasıyla birlikte grup ölçeğinde.

Ben burada öncelikli olarak bireysel ölçekteki rüya meselesini ele alacağım fakat bu, rüyanın kolektif ölçekteki toplumsal niteliğine ilişkin meseleyi ortaya koymayı engellemez. Aynı rüya gören kişi, şüphesiz, hepsi onun toplumsal deneyimlerinin ürünü olan çok sayıda deneyim şemasına sahip olduğuna göre bireysel ölçekte *tekrarlayan deneyim şemalarını* yeniden düzenleyebiliriz. Grubun ya da kategorinin ölçeğinde, tekillikleri silmek suretiyle *görece benzer varoluş ve birlikte varoluş koşulları sınıflarına* bağlı *görece benzer deneyim şemaları sınıflarını* yeniden düzenleyebiliriz. Bir rüya görenin belirli durumları rüyasında görme olasılığı, varoluş ve birlikte varoluş koşullarına ve dolayısıyla, kendine özgü deneyimlerinin ait olduğu deneyim şemaları sınıflarına bağlı olarak artar ya da azalır.

Rüyanın Yorumlanmasına İlişkin Genel Bir Formül

Yukarıda bahsettiğimiz rüya üretim sürecinde devreye giren ve bu eser boyunca geliştirilecek farklı unsurları, rüyanın yorumlanmasına ilişkin genel bir formülle özetleyebiliriz. Böyle bir formül, pratiklerin incelenmesine ilişkin daha önce açığa kavuşturulmuş ve rüya nesnesine uygun hâle getirilmesi için kesinleştirilmesi ve karmaşıklaştırılması gereken genel bir formülden doğar.

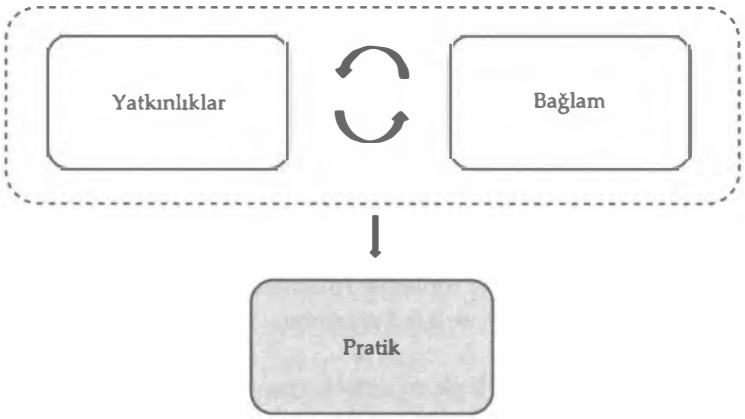
Pratiklerin Yorumlanmasına İlişkin Genel Formül

Bireylerin neden belirli bir şekilde hareket ettiklerini, düşündüklerini, hissettiklerini anlamayı amaçlayan en basit formül şu şekildedir:

Yatkınlıklar <—> Eylem bağlamı => Pratikler.

Ya da hatta şu şekilde özetlenebilir:

İçselleştirilmiş geçmiş <—> Güncel eylem bağlamı => Pratikler.

Şema 1: Pratiklerin yorumlanmasına ilişkin genel formül

Bu formül pratikleri, (geçmiş toplumsallaştırıcı çerçevelerin az çok sürdürülebilir kullanımının ürünleri olan) yatkınlıklar ile içselleştirilmiş yeterliklerin ve onların sergilendiği –daima özgül– eylem çerçevesinin kesişim noktasında düşünmeye dayanan araştırma niyetini özetlemektedir. Örneğin, bir öğrencinin sınıftaki davranışı hem geçmiş ailevi deneyimlerine hem de içinde hareket etmesi gereken okul bağlamının özelliklerine bağlıdır. Pratiklerin, daima, yapılandırıcı bir içselleştirilmiş geçmiş ile baskılayıcı bir güncel bağlam arasındaki (Freudcu anlamıyla) "uzlaşma oluşumları" olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu uzlaşmanın, sansürü hesaba katmak için başvurulan bir "kılık değiştirme"yle alakası yoktur: O, bir geçmişe (ve tüm bu geçmişin içselleştirilmiş anısına) sahip olan ve sürekli olarak bu geçmişle az çok tutarlı güncel durumlarla karşı karşıya kalan *insanın tarihsel doğası*nın bizatihi ifadesidir. Pratikler dışavurum biçimlerini teşkil ettiğinde, hem içselleştirilmiş geçmişe hem de, biçimsel olduğu kadar ahlaki, değişiklik gösterebilen dışavurum koşullarına (beyin, kişinin uyur ya da uyanık vaziyette olmasına bağlı olarak tamamen aynı şekilde çalışmaz; biçimsel gereklilikler sözsel alışveriş türüne veya söylem durumuna göre ve özellikle de dışavurum durumunun resmiyet derecesine göre değişiklik gösterir; ahlaki engeller de aynı şekilde değişiklik gösterir) bağlı olduklarını söyleyebiliriz.

Bu formül, mikrososyolojik ölçeğe (etkileşimin çerçevelerinde gerçekleşen bireysel eylemler) olduğu kadar daha makrososyolo-

jik bir ölçeğe (bir grubun, bir eylem alanının ya da bir bütün olarak toplumsal oluşumun ölçeğindeki pratikler) de uygulanma ve tüm muhtemel toplumsal oluşumları kapsama avantajına sahiptir. Böylelikle, temel bir antropolojik seviyeye yerleşir: İnsanlar, beyinlerinin sahip olduğu esnekliğin onları tüm varoluşları süresince öğrenebilir kıldığı bir türdür ve bu insanlar, az çok değişik ve az çok düzenlenmiş (kurumsallaşmış) toplumsal çerçeveler kapsamında hareket ederler. Fakat formülün tüm terimleri –belirli çerçevelerde ve toplumsal yöntemlerle şekillenmiş yatkınlıklar ve yeterlikler, eylem bağlamları, pratik türleri– tarihsel olarak değişkendir.

Bilinen tüm insan toplumlarında gruplar, kolektif eylem ve yaşam biçimleri *ile* bu gruplar veya bu kolektif yaşam biçimleri içinde hareket eden, toplumsallaşmış bireyler bulunur. Farklı toplumsal yaşam biçimlerinin az çok sürdürülebilir kullanımının ürünleri olan yatkınlık ve yeterlikler ile mahiyeti toplumun türüne göre ve hatta belirli bir toplumun içinde dahi değişiklik gösteren "eylem bağlamları", tüm insan toplumlarında birbirlerine eklemlenir. Dolayısıyla böyle bir eklemlenmenin "evrenselliği", insanın doğal ve biyolojik kabiliyetlerinden bağımsız değildir ve özellikle, mnemonik kabiliyetleriyle, beyin türüyle ve sahip olduğu ve onu diğer hayvanlardan ayıran sinir sistemiyle ilişkilidir.

Bunun gibi basitleştirilmiş bir formül[141], her şeyden önce, salt bağlamla (durumun pragmatik bağlamsalcılığı; etkileşim çerçevesinin bağlamsalcılığı; alanın, kurumun, örgütlenmenin ya da eylem sisteminin bağlamsalcılığı) veya yalnızca bireylerin içselleştirilmiş özellikleriyle (karakter ya da kişilik hakkındaki kuramların özcülüğü, mekanikçi yatkınsalcılık, vs.) açıklamanın indirgeyici olduğunu göstermektedir. Eylem bağlamlarının analizi faillerin pratiklerini bu bağlamlardan çıkarmaya olanak tanısaydı sosyoloji, *bağlamların bilimi* olurdu. Ve eğer aksine, yatkınlık ve yeterliklerin analizi faillerin davranışlarını eylem bağlamları ne olursa olsun öngörmeye olanak tanısaydı sosyoloji, *içselleştirilmiş niteliklerin bilimi* olurdu.

[141] Dinamik bir perspektifte kullanmak istediğimizde, bu formülün daha karmaşık olduğu ortaya çıkar. Örneğin, eylem bağlamı olarak adlandırdığımız şeyin, başka bir bakış açısından bakıldığında bir toplumsallaşma bağlamı olarak görülebileceği aşikârdır: Yatkınlıklar ve yeterlikler içselleştirilmiş hâldeki toplumsallaşmanın etkileridir yalnızca ve bu etkiler, çeşitli toplumsal bağlamların az çok sürdürülebilir, yoğun ve sistemli bir kullanımından doğar.

Bağlamsalcı açıklama ile salt yatkınlıksalcı açıklama arasındaki karşıtlık, sosyolojiye özgü değildir. Aynı gerilim, rüyaların psikanalitik yorumunda da bulunur ve rüyanın dinamiğini ve karmaşıklığını kavramaya engel olur. Örneğin, rüyanın, imgelerden ya da rüya görenin yakın geçmişinde yaşadığı sahnelerden beslenen açık içeriğini göz ardı ederek onu yalnızca rüya görenin çocukluğuyla ilişkili gizli bir içeriğin desteği olarak ele almak, tek yönlü yatkınlıksalcı sapmaya özgüdür. Kendisi de psikanalist olan Thomas Morton French, psikanalizin, güncel durumun ve bilhassa, güncel problemlerin rüyaların tetiklenmesindeki ağırlığını göz ardı etmek suretiyle rüyanın tüm ögelerini çocukluk geçmişinin ögeleriyle ilişkilendirmeye yönelik ağır eğilimini düzeltmek istemiştir: "Şimdi kendimize, rüyanın güncel gerçeklikle ne yapmış olduğunu soralım. Burada dikkate şayan olan şey, aktarım fenomenidir. Hasta, çocukluğa ait bir durumdansa güncel bir duruma uygun tepkiler vererek karşılık verir."[142] Rüyanın bilişsel yapısını anlamak için, rüyanın geçmişteki hangi benzer durumlarla ilişkili olduğunu sorgulamadan önce ilk olarak onu, rüya anına özgü duygusal duruma verilen bir yanıt olarak düşünmeye çalışmak gerekir.

Buna karşılık, içerik analizcilerinin yaptıkları gibi yalnızca rüya öykülerini ve onları anlık koşullara bağlayan şeyi hesaba katmak, başka imgelerdense o imgelerin seçilme nedenlerini anlamaya engel olan bir bağlamcılığa ve şimdiki zamancılığa teslim olmaktır. Çünkü güncel bağlamlar rüya görenlerin dikkatini ancak, rüya görenin davranış kalıbı, şema ya da yatkınlık biçiminde içselleştirdiği geçmiş deneyimleri çağrıştırdıkları ölçüde çekerler. Yalnızca "güncellik saiki"ni dikkate almaktan ziyade, René Allendy'nin çok isabetli bir biçimde yazdığı gibi "güncel izlenimle temeldeki eğilimin birbirlerine nasıl dolandıklarını kavramak"[143] gerekir.

Travma sonrası rüyaların analiziyle ilgili bir örnek vermek gerekirse, bu karşıtlığın [rüya yorumu] yaklaşımlarına damga

[142] T. M. FRENCH, *Psychoanalytic Interpretations*, a.g.e., s. 47.

[143] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, Gallimard, NRF, Paris, 1938. S. 187. French de rüyaların iki unsurun ürünü olduğunu söyleyerek yorumlayıcı dengeye yakın durur: (1) tepki verme modellerinin (*reaction patterns*) görece kalıcı dizilimi olarak rüya görenin kişiliği ve (2) karşılık vermesi gereken hususi durum. Bkz. T. M. FRENCH, *Integration of Behaviour*, Cilt II, *The Integrative Process in Dreams*, University of Chicago Press, Şikago, 1954.

vurmaya devam ettiğini görüyoruz: "Günümüzde, travmatik patolojiyi kavramanın iki yolu var: bir tarafta, travmatik nevroz ve diğer tarafta, travma sonrası stres durumu. Son derece basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, stresten söz ettiğimizde, yoğunluğun ve şiddetin hastalığın doğasını açıklamak için yeterli olduğunu kabul ettiğimizi söyleyebilirim. Buna karşılık, travmatik nevrozdan bahsettiğimizde, travmanın etkisini hesaba katmış oluyoruz fakat onu, öznenin dayanma gücüne nazaran görelileştiriyoruz ve travmatik deneyimi öznenin yaşamına dahil ediyoruz."[144] Travmanın etkilerinin kuvveti, travmanın, bu etkiler her ne kadar kuvvetli olursa olsun, ona maruz kalan kişinin geçmişine bağlı olarak farklı bir anlam taşıdığını ve farklı etkiler ürettiğini unutturabilir. Yorumlayıcı denge, travma geçirmiş kişinin içselleştirilmiş geçmişini (söz konusu travma acaba daha önce yaşanmış travmaya sebebiyet veren durumları çağrıştırıyor mu?) *ve* travmanın doğası ile yoğunluğunu hesaba katmayı gerektirir.

Araştırmacılar daha sonra formülün şu veya bu parçasına odaklanabilirler: toplumsallaşmanın ve yatkınlıkların içselleştirilmesinin yöntemlerini aydınlatmaya çalışmak; yatkınlık ve yeterlik miraslarının faillerin tabi oldukları toplumsallaşma etkilerine bağlı olarak aldıkları biçimleri incelemek; yatkınlıkların şu veya bu bağlamda somut olarak nasıl tetiklendiğini göstermek; belirli bir grubun, kurumun, alanın, dünyanın ya da etkileşim çerçevesinin mantıklarını ortaya koymak; bu eylem bağlamlarının toplumsal oluşumunu açıklamak; farklı eylem alanları arasındaki karşılıklı bağımlılığın yapısal ilişkilerini ya da bir eylem alanından diğerine gerçekleştirilen bireysel geçişleri incelemek, vs. Böylelikle, seçtiğimiz araştırma nesnelerine ve çözmeyi dilediğimiz problemlere göre, rüyanın incelenmesi örneğinde olduğu gibi bireylerin zihinsel ve davranışsal mantıklarının en derinine kadar inebilir ve aynı zamanda, sosyologluğu asla elden bırakmadan ve son tahlilde, pratiklerin nedenini niçinini en eksiksiz biçimde açıklamaya olanak tanıyan bütüncül formülü de gözden kaçırmadan, en geniş ve yüzyıllara yayılan toplumsal yapıların analizine katkıda bulunabiliriz.

Rüyaya Uyarlanmış Genel Bir Formül

Yine de, "pratiğin" rüya gibi çok hususi bir türünü inceleye-

[144] G. BLÉANDONU, *À quoi rêvent nos enfants?*, Odile Jacob, Paris, 2002, s. 137.

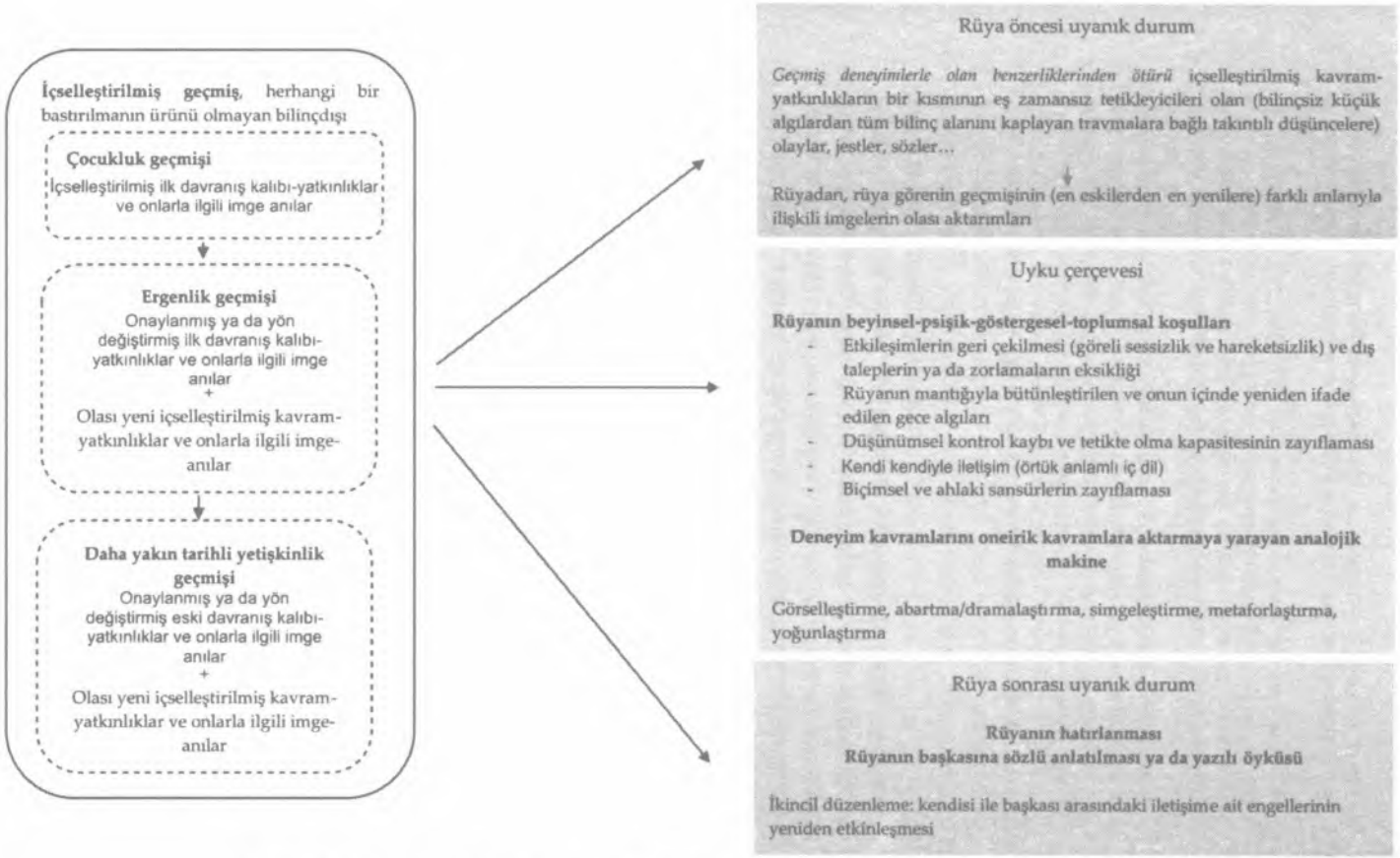
bilmek için, basitleştirilmiş formüle birden fazla aşamayı ve birkaç ek unsuru dahil ederek onu [rüyaya] uyarlamak gerekir: rüya görülmeden önce, uyanık hâlde iken ikinci aşama sırasında bir rol oynayacak olan iç uyaranların meydana geldiği birinci aşama (rüya öncesi uyanıklık); tam manasıyla *rüya*nın imge ve duyumlarının ortaya çıktığı ikinci aşama (uyku süresi); uyandıktan sonra *rüyanın hatırlanması* ve *anlatısı*na tekabül eden üçüncü ve son aşama (rüya sonrası uyanıklık).[145]

Bu üç aşamayı ve onların dinamik birleşimlerini açıkça belirtmek istersek, uyku aşamasından önceki saatler ya da günler sırasında belirli bir bağlamın (olay, görülmüş ya da yaşanmış etkileşim, okunmuş ya da görülmüş şey, vs.) rüya görenin içselleştirilmiş geçmişine ait unsurları (varoluşsal sorunsalının durumu ve içselleştirilmiş yatkınlıkları ya da davranış kalıplarını) tetiklediğini[146] söyleyebiliriz. Bu uyaranların yalnızca rüyaya ya da uyanık hâlde görülen düşe elverişli rahatlama, hareketsizlik ya da rutin faaliyetler sırasında etki ettiklerini belirtelim. Dolayısıyla, *eş zamansız olarak*, bir anlamda yedekte tutulan ve rüya anındaki mevcut çevrenin baskılamadığı düşünce anlarında serbest kalan uyaranlar gibi hareket etmektedirler.[147] Son olarak, rüya gören kişi uyandığında rüyasını hatırlar ve bazı durumlarda, yeni bir bağlamda (örneğin, ailesinden birine ya da bir arkadaşına açılarak, ki bu, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde hatırladıklarını ve sözünü edebildiklerini değiştirebilir) ve (bu örnekte yalnızca dilsel) belirlenmiş (tüm rüya görenler aynı sözcük dağarcığına ilişkin, sözdizimsel ya da anlatısal yeterliklere sahip değildir) yatkınlıklar aracılığıyla anlatır.

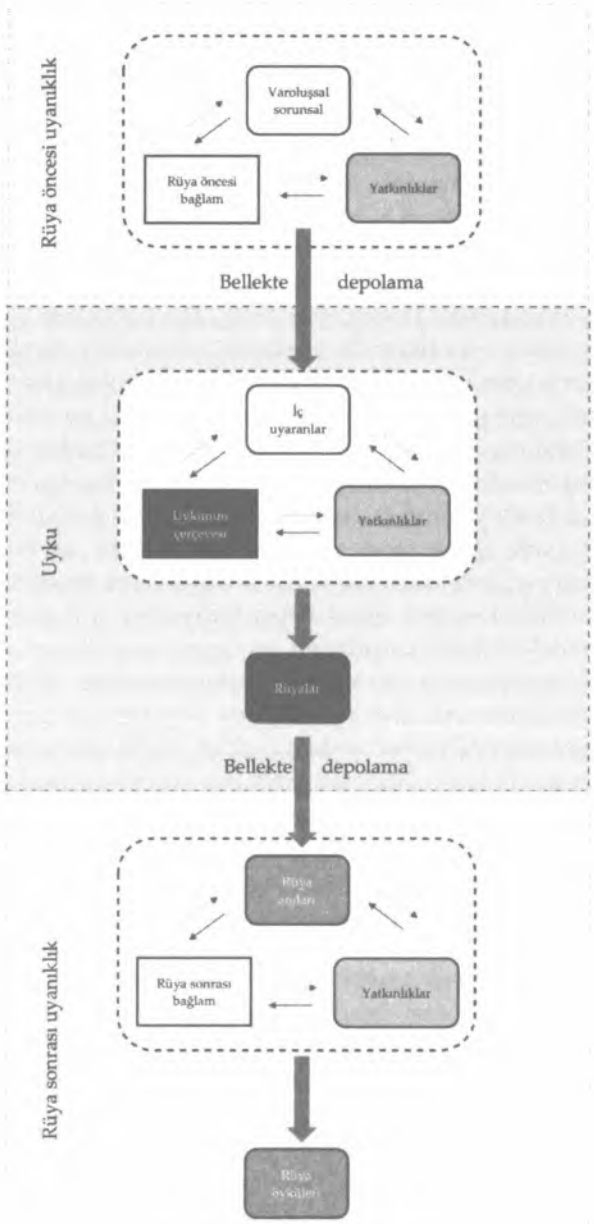
[145] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Şema 2: İçselleştirilmiş geçmiş ve rüya araştırmasının tutarlı bağlamları" (s. 114) ve "Şema 3: Rüyanın üretilme süreci" (s. 115). Bu şemalar ancak farklı unsurları ve onların birbirleriyle olan eklemlenmelerini açıklığa kavuşturacak bölümler boyunca ilerledikçe gerçekten anlaşılabilir olacaktır. Bununla birlikte, en başından itibaren okura işlemekte olan sürecin sentetik bir görüntüsünü sunmak için bu şemaları erkenden göstermenin uygun olduğunu düşündüm.

[146] French ve Fromm, rüya görenin rüya anında sahip olduğu "odak problemi"den söz ederken şunu söylerler: "Odağa ilişkin her çatışma 'tetikleyici uyaran' görevi gören bir önceki gün yaşanmış bir olaya ya da duygusal duruma verilen bir tepkidir." T. M. FRENCH, E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e., s. 206.

[147] Freud, rüyanın "uyku hâli sırasında algılanmak üzere önceden hissedilen uyaranlar" karşısındaki bağımlılığından söz ediyordu. S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 45.

Şema 2 : İçselleştirilmiş geçmiş ve rüya araştırmasının tutarlı bağlamları

Şema 3: Rüyanın üretilme süreci

Rüyanın yorumlanmasına ilişkin formül, bazı kısa edebî yaratım örneklerinde kullanabileceğimiz formülle akrabadır. Kafka'nın çok hızlı bir şekilde (birkaç saatte) kaleme aldığı kimi hikâyeler bu suretle, hem *koşullara bağlı unsurlara* (bir ya da birkaç gün önce vuku bulmuş bir olay) hem *konjonktürel unsurlara* (birkaç hafta, ay ya da yıldan beri içinde bulunduğu durum türü) hem de *yatkınlık mirasının* ve *varoluşsal sorunsalının yapısal unsurlarına* bağlıdır. Bu hikâyelerin yaratımı ancak onları tüm bu (koşullara bağlı, konjonktürel ve yapısal) unsurlara bağlayan ipleri ararsak anlaşılabilir. Yorumlayıcı denge her halükârda *içselleştirilmiş geçmiş* (yatkınlıklar ve varoluşsal sorunsalın durumu) ile rüya gören kimseyi uykusu sırasında belirli "problemler"i ya da "zihinsel meşguliyetleri" ele almaya götüren bu içselleştirilmiş geçmiş unsurlarının *tetikleyicileri* veya *etkinleştiricileri*ni birbirlerinden iyi ayırmayı ve onları birbirlerine eklemlemeyi zaruri kılar.

Rüya, farklı bilim dalı perspektiflerine ya da aynı bilim dalı içindeki farklı görüş açılarına göre incelenebilir ve bu farklı perspektif ve görüş açıları ne yazık ki söz konusu formülün bileşenlerini birbirlerinden ayırır: Beyin faaliyetinin uykunun farklı evrelerindeki işleyiş koşullarına tamamen *sinirbilimsel* açıdan; rüyadaki metaforun ya da kelime oyununun rolüne, anlatısal tutarlılık eksikliğine ve rüya öykülerinde konuların ve kategorilerin tekrarlarına *dilbilimsel* açıdan; iç dilin örtülü anlamına ve ön varsayımlarına *sosyo-dilbilimsel* veya *psiko-dilbilimsel* açıdan; günün kalıntılarına, kontrolün zayıflamasına, rüyadaki düşünümselliğe ve planlamaya veya gerçek olanla gerçek olmayanı anlama güçlüğüne *psikolojik* açıdan, vs. bakabiliriz.

Bu bakış açılarının her biri, formülün tam olarak dahil etmeye gayret ettiği unsurların bütün bir kısmının unutulmasını ya da gölgede bırakılmasını gerektirir. Fakat incelenen her husus kendi ayırt edici özelliklerine, kendi yapısına, kendi mantığına, vs. sahip olduğu için belirli bir bilim dalında gerçekleştirilen ve uzmanlaşmış araştırma, bilimsel akıl için tamamen tatmin edici olma izlenimini verir. Oysa, ancak problemi farklı bileşenlerine ayırmayı reddederek, problemi meydana getiren farklı parçalar arasındaki derin ve sistemli bağları göstererek rüyaya ve daha genel olarak insanın dışavurum biçimlerine ilişkin bir bilimin tesisine doğru ilerleyebiliriz.[148]

[148] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Bölüm 12 – Dışavurum Biçimlerindeki Değişimler" (s. 367-404). Problem rüyanın incelenmesine ya da daha genel olarak sosyal bilim-

Rüyaların üretilme sürecini anlaşılır kılma güçlüğü, bu gayretin, rüya analizlerinin genellikle (bu sürecin şu veya bu yönü hakkındaki bilgi eksikliği nedeniyle ya da sadece, uzmanlaşmanın ve bilimsel çalışmanın toplumsal iş bölümünün etkisi altında, incelenen nesnenin mikro-süreçlere indirgenmesinden ötürü) tam anlamıyla eklemlenmesine olanak tanımadığı genel bir görünüm talep ediyor olmasında yatar. Örneğin, Fransız psikanalist René Allendy, pek çok yönden dikkate şayan olsa da rüya çalışmalarında hayli nadiren alıntılanan bir eserinde, rüya görenlerin rüya öykülerini, rüyanın farklı ögeleri konusunda yapılan fikir çağrışımları ve psikanalistin yorumunun kendisini birbirlerinden titizlikle ayırmaya gayret ediyordu.[149] Hatta bazen analizi, rüyayı ve çağrışımları daha geniş bir yaşam bağlamına yerleştirmeye izin verecek şekilde, rüyayı gören kişiye ait özlü biyografik bir bağlama yerleştiriyordu. Fakat [Allendy'nin çalışmasında] rüyalar, rüyada devreye giren farklı süreçlerin bütünleşik külliyetinin anlamını vermez ve analizin şu ya da bu yönünü örneklendirmekten ibaret kalır: "Alıntılanan rüyaların çoğu derinlemesine, tüm güncel üstbelirlenimlerinin çeşitlilikleri ya da eski köklerinin tüm dolaşıklığı içinde analiz edilmekten uzaktır; böyle bir analiz her bir rüya için ayrıntılı ve değerlendirmeli onlarca sayfa gerektirirdi. Aksine, oneirik fenomenin şu ya da bu hususi yönünü örneklendirmek için özet bir biçimde sunulurlar, daha fazlası yoktur. Rüyanın çeşitli olasılıklarına ilişkin sentetik izlenim, onların çokluğundan kaynaklanmalıdır."[150] Burada en çok

---

lere özgü değildir. Örneğin, fizik alanında, Albert Einstein E = mc² denklemini formüle ederek, kendisinden önce gelen fizikçilerin ayrı olarak ele aldıkları boyutlar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerini düşünmeyi mecbur kılmıştır. Böyle bir formülle kütle, enerji ve ışık hızı birbirlerine yakından bağlı görünmektedir. Ayrıca, 19. yüzyılın başında enerji, maddenin bir özelliği olarak kabul edilmiyordu; belirli güçler, birbirleriyle ilgisi olmayan kuvvetler (rüzgârın gücü, bir ağaca düşen yıldırımın gücü, düşen bir ağacın kuvveti, vs.) bakımından düşünülüyordu. Tüm bu kuvvetlerin arkasında yer alan genel ve birleştirici bir enerjinin varlığı henüz ortaya çıkarılmamıştı. Ve tabii ki kütle ve enerji ile ışık hızı arasında bir bağ olduğunu düşünmek şöyle dursun, kütle ile enerji arasında da bir ilişki olduğunu düşünülmesine de çok uzaktık.

[149] Rüyaların kaleme alınmasının bu yönünün metodolojik bir ayrıntı olmadığını biliyoruz. Yazarlar ve kimi zaman bizzat Freud, kendilerinden gelen bilgilerle rüya görenlerden gelenleri ve bilgiler rüya görenden geldiğinde onların hangi koşullarda derlendiğini her zaman ayırt etmezler. Bilhassa bkz. J. CARROY, "Observer, raconter ou ressusciter les rêves? 'Maury guillotiné' en question", *Communications*, 1/2009 (Sayı 84), s. 137-149.

[150] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 7.

eksik kalan şey, rüya görenin geçmişi ve kişiliğinin yapıları hakkındaki daha derinleştirilmiş bilgidir.

Son olarak, rüyanın yorumlanmasına ilişkin genel formül, rüya gören kişinin uyandığı zaman aslında kendisinin üretmiş olduğu oneirik imgeleri hemen anlamlandıramamasını anlamaya olanak tanımaktadır. Bu durum büyük ölçüde insanların bir geçmişi olmasıyla ve bu yaşanmış geçmişin yok olmamasıyla, aksine, şimdiki zamanda gerçekleşen durumları çağrıştırmasıyla, her an –uyanıklık hâlinde (tek başımıza gerçekleştirdiğimiz eylemlerde olduğu kadar başkalarıyla olan etkileşimlerimizde de) olduğu gibi geceleyin de– su yüzüne çıkmaya hazır içselleştirilmiş deneyimler biçiminde varlığını sürdürmektedir. "Uykunun dünyasında, geçmiş deneyimlerle ve uyanıkken varlığının farkında olmadığımız bellekle dolu koca bir ambarın kapıları açılıyor gibidir."[151] diyordu Erich Fromm. "Rüyamızda gördüğümüz şeyleri neden rüyamızda görüyoruz?" sorusuna dolayısıyla şöyle yanıt vermek gerekir: Çünkü geçmiş yaşamımızın içselleştirilmiş yapıları ve şimdiki yaşamımızın bağlamları bizi kısıtlar ve sürekli olarak zihinsel ufkumuzun, eylemlerimizin ve zihinsel meşguliyetlerimizin sınırlarını belirlerler. Fakat bu geçmiş ve şimdiki zamanlar öyle bir şekilde birbirlerini ikame eder, birbirleriyle birleşir, birbirlerini yoğunlaştırır, birbirlerinin simgesi ve metaforu olurlar ki esasen analoji mekanizması üzerine kurulu bu işlemleri yöneten mantıklar, rüyayı gören kişinin uyandığı zaman akıl yoluyla anlayamadığı bir hâle bürünürler.

Hepimiz aynı geçmişe sahip değiliz ve aynı güncel durumları yaşamıyoruz, dolayısıyla rüyalarımız da jestlerimizin, sözlerimizin ya da davranışlarımızın herhangi biri gibi birbirlerinden mantıken toplumsal olarak farklılaşmış durumdadır. Rüyaların, sahip olabileceğimiz en çılgın arzuları ("zengin ve ünlü olmayı düşlüyorum") bu şekilde tanımladığımız zaman genel olarak onlardan anladığımız "rüya gerçekliği" ile hiçbir alakası yoktur. Rüyalar, varoluşsal ve toplumsal köklere sahiptir; derin bir biçimde gerçekçidirler ve yalnızca, rüya deneyimini simgesel olarak sahneye koymanın koşulları ve yolları dikkat dağıttığı için çılgın, anlamsız ya da tuhaf görünürler.[152]

[151] E. FROMM, *Le Langage oublié: Introduction à la compréhension des rêves, des contes et des mythes*, Payot & Rivages, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2002, s. 13.

[152] Bu nedenle, Norbert Elias uyanık hâlde kullanılan bazı imgelerin "gerçekçi" mahiyetini "gündüz ya da gece görülen düşleri sürükleyen imgeler gibi –bunlar

Rüyanın içinde açığa çıkarılması gereken hiçbir "akıl ermez gizem", şifresinin çözülmesi gereken hiçbir "sır" ya da kıracağımızı iddia edebileceğimiz hiçbir "gizemli kod" bulunmaz. Fakat, uyanık yaşamın toplumsal bakımdan çeşitli anlarında aldıkları biçimlerden farklı olarak dışavurulan varoluşsal kaygılar vardır. Bununla birlikte, karşımızda biçimsel, ahlaki, dinî, siyasi ya da kültürel sansürle asgari miktarda lekelenmiş deneyim dışavurumu biçimlerinden biri bulunmaktadır. *Kendi için, kendi kendine* deneyimin en saf dışavurum biçimlerinden biri. Dolayısıyla, oneirik temsillerin iplerini çözmek, toplumsal olarak sınırlandırılmış zihinsel işleyişlerimizi daha iyi anlamayı ve her insana, onu gizliden gizliye işleyip duran şeylere biraz daha kontrol etme imkânını vermeyi öğrenmenin bir yoludur.

---

etrafımızı çevreleyen dünyayı yönlendirmek ve kontrol etmek için kullanılan araçlardan ziyade dürtülerin kontrolünün göstergesidirler– fantazmatik imgeler"den ayrı tuttuğunda onun düşüncesini takip edemeyiz (N. ELIAS, *Théorie des symboles*, a.g.e., s. 137). Elias, burada yalnızca "gerçekte asla yapmadığımız ya da sadece uyurken yaptığımız deneyim çağrışımları" olan "fantazmalar" görmek suretiyle, "özel imgelem" ile "kamusal ya da toplumsal imgelem" arasında hatalı bir karşıtlık kurar ve özel imgelemin kendisinin "toplumsal" olmadığını düşünmeye izin verir (A.g.e., s. 132). [Psikanalizde fantazma, gerçeklik ilkesinin dayatması sonucunda vazgeçilen şeylerin telafisidir. Psikanaliz, bilinçli fantazmayı gerçek fantazma olarak nitelendirdiği bilinçdışı fantazmadan ayırır. Bilinçdışı fantazma, bilinçdışından doğan hayalî bir kurgudur ve, fantazmanın nesnesi imkânsız olmasa da, hiçbir yaşanmış deneyime tekabül etmez -çn.]

3
Psikanaliz ve Sosyal Bilimler

Rüyaların sosyolojik yorumu hakkında bir kitap, bilimsel görüntüsü hiç olmadığı kadar bulanık olan psikanalizle yüzleşmeden kaçınamaz. Psikanaliz sözde bir bilim midir, bilim dışı mıdır yoksa deneysel psikolojinin ve sinirbilimin bilimsel ilerlemeleriyle aşılmış bilimsel bir devrim midir? Freud'un döneminde onun çalışması ve farklı uzantıları hakkında çok sayıda olumsuz düşünce üretildi ve bunlar, psikanalizin kurucu eserinin ortaya çıkışının üzerinden bir asırı aşkın bir zaman sonra çoğalmaya devam ediyorlar.

Aynı zamanda, rüya üzerinde çalışan herkes her zaman gönüllü olmasa da dolaylı bir anmada bulunmak suretiyle *Düşlerin yorumu*'na olumsuz ya da olumlu atıflarda bulunmaya devam ediyor: Kimi zaman psikanalizi sert bir şekilde eleştiren John Allan Hobson ve Michel Jouvet gibi sinirbilimciler ile rüya içeriği analizinde uzman psikologlar (Calvin S. Hall, Robert L. Van de Castle ya da George W. Domhoff) kadar, psikanalizi başka bilim dallarıyla karşılaştırmak suretiyle ona üstü kapalı ya da açık bir biçimde atıfta bulunan sinirbilimciler (Mark Solms), bilişselci psikologlar (Jacques Montangero), tarihçiler (Jacques Le Goff, Peter Burke), antropologlar (Abram Kardinet, Cora Alice Du Bois) veya sosyologlar (Roger Bastide, Norbert Elias) Freud'un bu eserini alıntılıyorlar.

Bilhassa beşerî ve sosyal bilimler cephesinde, hemen hemen aynı neslin üyesi araştırmacılar tarihte pek çok [kendi dallarıyla psikanalizi] yakınlaştırma girişiminde bulunmuştur: Abram Kardiner (1891-1981) ve Cora Alice Du Bois'nın (1903-1991) temsil ettikleri "Kültür ve kişilik" isimli antropolojik akım, Roger Bastide (1898-1974) ya da Georges Devereux (1908-1985) gibi sosyolog ve antropologlara esin kaynağı olmuştur ve sosyolog Norbert Elias (1897-1990) yahut psikanalist Erich Fromm (1900-1980) gibi hayli farklı yazarlar, sosyolojiyi ya da Marksizmi psi-

kanalizle bir araya getirmişlerdir.[1] Bu eserin tamamı boyunca gördüğümüz Freudcu düşünce ve ona getirilebilecek eleştiriler, her şeyi etraflıca ele aldıktan sonra dosyayı kapatmaya olanak tanıyan tek bir bölümün içine sığmaz. Çünkü psikanalizi kendi içine ve bu çok sayıda iç tartışma ya da kırılmanın içine hapsetmektense onu, aksine, sorduğu soruların ve bu sorulara getirdiği cevapların, sosyoloğu, antropoloğu, dilbilimciyi ya da tarihçiyi psikanalisti ilgilendirdiği kadar ilgilendiren genel meseleler olduğunu göstermek suretiyle beşerî ve sosyal bilimler kültürüne yeniden dahil etmeye sürekli olarak gayret etmek gerekir.

Dolayısıyla bu bölümde, yalnızca birkaç sürtüşme noktası (biyolojik ve toplumsal arasındaki ilişkiler, psikanalizin çocukluk geçmişini ve cinseli açıklamanın merkezine almaya yönelik kuvvetli eğilimi) ile (insan davranışlarının yorumlanma formülü hakkında) psikanaliz ve sosyal bilimler arasındaki birkaç yakınsaklık noktası üzerinde yeniden duracağız. Rüyanın başka parçaları (bilinçdışı kuramı, sansür kuramı, rüya çalışması, açıklamanın olaysalcılığı, rüyanın işlevi, vs.) sonraki bölümlerde, muhakeme bizi mantık çerçevesinde onları ele almaya yönlendirdiğinde ele alınacaktır.

Biyolojik ve Toplumsal Arasında

Freud'un birey meselesi karşısındaki en büyük muğlaklıklardan biri, bireyin iki kavranış şekli arasında açık bir seçim yapamıyor olmasında yatmaktadır: psişik faaliyetinin (bilinçdışı, benlik ve üst-benlik) tamamen toplumsal olarak erken dönem aile içi ilişkiler tarafından belirlendiği toplumsallaşmış bir birey kavramı ile çok büyük ölçüde bir libidonun ve doğal içgüdülerin tahakkümü altındaki biyolojik bir birey kavramı. Bu çelişkili durum yazarların ya Freud'u toplumsal ilişkileri kişiliğin oluşumunun merkezine yerleştiren bir bilim dalının kurucusu olarak görebiliyor ya da onun biyolojizmine çatabiliyor olmalarını açıklar.

Bizzat Freud, "bireysel psikoloji" ile "toplumsal psikoloji"nin

[1] Felsefe alanında Jean-Paul Sartre (1905-1980), varoluşçuluğu Marksizmin ve psikanalizin yollarının karşılaştığı noktaya yerleştirerek tanımlıyor ve hatta düşüncesini, varoluşsal psikanaliz olarak nitelendiriyordu. Bu düşüncenin temel meselelerinden biri, söylem ve eylemleri sınıf belirlenimleriyle ilişkilendirmeye yönelik genel iddiası içindeki Marksizmin katkıları ile bilhassa erken dönem aile içi ilişkilerin incelenmesi aracılığıyla yaşamların ve bireysel güzergâhların tekilliğinin içine bir dalış niteliğindeki psikanalizin katkılarını birleştirmekti.

fazla sıklıkla karşı karşıya getirildiğini söyler. Oysa bireyin incelenmesi "birey ve benzerleri arasındaki ilişkileri, ancak nadiren ve tamamen istisnai durumlarda göz önünde bulundurmamayı başarır" çünkü "öteki, bireyin yaşamında daima bir modelin, gayenin, ortağın ya da rakibin rolünü oynar ve bireysel psikoloji en başından beri bir yönüyle aynı zamanda –kelimenin genişletilmiş fakat bütünüyle gerekçelendirilmiş anlamıyla– toplumsal bir psikoloji olarak ortaya çıkar. Bireyin ebeveynleri, kardeşleri, sevdiği kişi, doktoru karşısındaki tutumu; kısacası, bugüne kadar psikanalitik araştırmaların konusu olmuş tüm ilişkiler isabetli bir biçimde toplumsal fenomenler olarak kabul edilebilir."[2] Marie Bonaparte, Anna Freud ve Ernst Krist gibi Freudcu eseri devam ettirenler, dönemin biyolojisinden, tıbbından, fizyolojisinden ve nörolojisinden ayrılan psikanalizin açıkça toplumsal bakış açısının altını bu suretle çizebilmişlerdir: "Freud, kendi kendini analiz etmek suretiyle erken çocukluk döneminde meydana gelen çatışmaların anlaşılmasının yolunu açmıştır ve bu, onun bilimsel ilgi alanlarının değişimine neden olmuştur. Bireysel çatışmaların çocuk ve etrafındakiler arasındaki karşılıklı ilişkilerde ne şekilde ortaya çıktığını gözlemledikçe, başka bir deyişle, olayları toplumsal açıdan değerlendirdikçe, içindeki psikolojik süreçleri fizyolojik etkenlerle açıklama ihtiyacının zayıfladığını görmüştür."[3]

Bununla birlikte, Freud aile içi toplumsal ilişkilere öncelik verse de bu sosyolojik harekete, analiz ettiği toplumsal ilişki biçimlerinin evrenselleştirilmesini ekler. Küçük çocuktaki anne aşkı ve babasına karşı duyduğu kıskançlık ya da rekabet hissi derhal küçük çocukluğa ait evrensel bir olgu olarak tercüme edilir: Oedipus kompleksi eril insan psişizminin en büyük evrensel düzenleyicilerinden biri olarak düşünülür.[4] Jung tarafından formüle edilen Elektra kompleksi için de aynı tespit yapılabilir. Aslında bu gibi kompleksler, Bronislaw Malinowski ve Margaret Mead'in

[2] S. FREUD, "Psychologie collective et analyse du moi", S. FREUD, *Essais de psychanalyse* içinde, 1921 yılında Dr S. Jankélévitch tarafından Almancadan Fransızcaya çevrilmiş ve yazar tarafından yeniden gözden geçirilmiştir, Éditions Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1968, s. 83-84.

[3] M. BONAPARTE, A. FREUD, E. KRIS, "Introduction", S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e., s. 31.

[4] Erich Fromm da Oedipus kompleksinin ("anne karşısındaki rekabetten doğan baba nefreti") Freud tarafından hatalı bir şekilde "evrensel bir insan mekanizması" olarak tesis edildiğini belirtiyordu. E. FROMM, *La Crise de la psychanalyse. Essais sur Freud, Marx et la psychologie sociale*, Denoël-Gonthier, Paris, 1973, s. 155-156.

isabetli bir şekilde gösterdikleri gibi, belirli bir ailevi yapı türüne dayanır: güçlü, saygı duyulan, zamanını ve emeğini evin dışında harcayan ve gündelik aile yaşamına çok az dahil olan bir baba; babanın tahakkümü altında fakat yine de aile yapısı içinde merkezi bir rol üstlenen bir anne; cinsiyetine bağlı olarak sevmeyi ve karşı cinsten kişilerin ilgisini çekmeyi öğrenen ve dolayısıyla, aynı cinsten kişiyi potansiyel bir rakip olarak gören bir çocuk; ve ayrıca, küçük bir kardeşin gelişiyle ebeveynlerinin dikkatinin kendi üzerinden uzaklaştığını görünce erkek ve kız kardeşlerine karşı engellenme ve kıskançlık hisleri besleyen çocuk. Roger Bastide bu konuda şöyle yazıyordu: "Freud'un en büyük hatası, 19. yüzyılın Batılılarına psikanaliz uygulayarak keşfettiklerinin evrensel olarak geçerli olduğuna inanmasına yol açan biyolojizmi olmuştur. Kompleks, toplumsal bir oluşumdur; dolayısıyla, farklı medeniyetlerle ve hatta bir medeniyetin içindeki farklı toplumsal ortamlarla ilgilidir. Doğanın bir fenomeni değildir, 'kültür'ün bir olgusudur."[5]

Ayrıca, Freud çocuğu ailesinin içine ve daha belirli bir biçimde ailedeki karşılıklı bağımlılık ilişkileri dokusunun içine yeniden yerleştiriyor olsa da aile üyelerini toplumsal özellikleriyle tanımlamaz. Oysa bu özellikler tüm sosyologlar tarafından, bilhassa nesillerarası toplumsal aktarımların doğasını anlamak için temel özellikler olarak görülür. [Freud'un eserinde] babaların, annelerin, erkek ve kız kardeşlerin ne diplomaları ne meslekleri ne yaşları ne millî aidiyetleri ne inançları ne de kültürel ya da siyasi faaliyetleri vardır... Freud onları esasen sahip olabilecekleri psikolojik rahatsızlıklardan ve köken yahut güncel aile evrenindeki yerlerinden yola çıkarak ele alır. Freud, Oedipus'un, Carl Schorske'nin hatırlattığı gibi, bir kral olduğunu unutmakla kalmaz, (Laios ile Jokaste'nin) oğlu olmasına ilişkin aile içi statüsüne dair diğer tüm özellikleri de göz ardı eder. Sınıfsal aidiyetten ve ebeveynler ile çocuklar arasındaki nesnel miras ilişkilerinden söz etmez: "Şirket yöneticisi bir babanın ve mirasçı bir oğlun yerine şimdi karşımızda yalnızca annenin kocası olan bir baba ve ona rakip bir oğul var!"[6]

[5] R. BASTIDE, *Sociologie et psychanalyse*, a.g.e., s. VII. Norbert Elias, *Au-delà de Freud. Les rapports entre sociologie et psychologie*, a.g.e. içinde Freud'un bilinçdışı, dürtüler, Oedipus kompleksi, vs. üzerindeki varsayımlarının bir kısmının doğuştancılığına ve tarih dışı mahiyetine işaret etmiş ve bunları eleştirmiştir.

[6] M. BAKHTINE, *Le Freudisme*, Rusçadan Fransızcaya çeviren: G. Verret, L'Âge d'homme, Lozan, (1925-1927) 1980, s. 68.

Bununla birlikte, baba ve anneyle, kardeşlerle olan ilişkiler toplumsal bir zeminden asla yoksun değildir: Bu kişilerin toplumsal kökenleri, meslekleri, okul eğitimleri, inançsal özellikleri, kültürel zevkleri, ahlaki tutumları, vs. vardır ve nesillerarası ilişkiler maddi ve manevi kaynakların "aktarım" ilişkileri olduğu kadar cinsel arzunun (*libido sexualis*) damgasını vurduğu ilişkilerdir. Aksi yönde, toplumsal aktörler elbette toplumsal sınıfların ya da şirketlerin içine değil, ailelerin içine doğarlar; sınıfsal bilgilerini aile üyeleriyle somut bir şekilde kurdukları yakın, duygusal ilişkiler çerçevesinde, özdeşim [*identification*] ve karşı-özdeşim [*contre-identification*] ilişkileri içinde öğrenirler. Sosyologlar ve psikanalistler, faillerin birbirinden ayrılamaz ilişkisel varlıklar ve toplumsal özellik taşıyıcısı varlıklar olduklarını asla gözden kaçırmamalılar.

Freud ve talebelerinin çok sayıdaki aile dışı toplumsal yapıyı unutmaları esasen, bir yandan, patolojik olmayan sıradan toplumsal pratiklerdense belirli psişik rahatsızlıkların (histeri; paranoya; perseküsyon sanrısı; obsesyon, fobi ve endişe ile ilgili nevrozlar, nevrasteni) üzerine yoğunlaşmış olmalarıyla ve öte yandan, hastalarının hepsinin aynı toplumsal sınıfın ve aynı toplum türünün üyeleri olmalarıyla açıklanır: "İnceledikleri konu, öncelikle modern burjuva toplumunun ve hatta çoğunlukla burjuva sınıfının üyeleri olan hastalar ve sağlıklı insanlardı. Netice itibarıyla, aile yapılarını koşullandıran arka plan aynıydı, başka bir deyişle, sabitti. Varoluşlarının kaderini belirleyen ve farklılaşma unsurlarını dahil eden şey dolayısıyla bu evrensel temele dayalı kişisel, bireysel ve sosyolojik bakımdan olumsal olaylardı. İncelenen nesne daima, sınıfsal tahakküm, sınıfsal tabiiyet ve akılcı yöntemlerle elde edilen kazanç, vs. temelinde düzenlenmiş, otoriter bir toplumun sonucunda ortaya çıkan aynı psişik özelliklere sahipti. Sonuç olarak onları birbirlerinden ayıran şey; birinin fazla sert ve çocukluğunda onu çok korkutan bir babasının olması, bir diğerinin tüm sevgisini yönelttiği bir ablaya sahip olması ve üçüncüsünün de annesine, artık o libidinal saplanmadan kurtulmasını olanaksız hâle getirecek kadar kuvvetli bir bağla bağlanmış olmasıydı."[7]

Son olarak, Freud bazı metinlerde ampirik temelinin hayli hassas kalmaya devam ettiği evrimci bir psikolojiye üzerinde dü-

[7] E. FROMM, *La Crise de la psychanalyse*, a.g.e., s. 153-154.

şünülecek malzeme vermiş olabilir. Rüyanın içinde "baskılamadan ötürü" bilinçdışı hâle gelmiş "uyuyan kişinin erken çocukluğuna ait bazı izlenimler" olduğu kadar "rüya görenin ne yetişkin yaşamına ne de çocukluğuna ait" ve "çocuğun doğarken, henüz yaşamaya dahi başlamamışken yanında getirdiği, atalarının tecrübesinin sonucunda ortaya çıkan *arkaik* mirasın parçası" olan "malzemeler" bulunabilir. Bu unsurlar "insanlığın en eski efsanelerine ve hayatta kalmış bazı göreneklerin içindeki efsanelere" yakındır ve rüya "insanlığın tarihöncesine ilişkin kıymetli bir bilgi kaynağı" sunabilir.[8] Dolayısıyla Freud'un eseri tipik olarak kimi zaman "farklı kişilerin ruhlarını, aralarında herhangi bir geçiş olmayan kapalı birer ada olarak kabul eden klasik psikoloji ile kolektif temsillerin, somutlaşmış kurumların sosyolojisi arasında"[9] gidip gelen bir uzlaşma oluşumudur.

Psikanaliz ve Pratiklerin Yorumlanmasına İlişkin Genel Formül

Olaylara biraz daha geriden bakınca psikanalizin, davranışların akıl yoluyla anlaşılabilirliğine ilişkin benim formüle ettiğim yatkınlıksalcı-bağlamsalcı şemanın çok da uzağında olmayan bir şema kullandığı ortaya çıkmaktadır. Psikanaliz de kökleri erken çocukluk dönemine uzanan tetikleyici unsurlardan ve derin eğilimlerin tetiklenme bağlamlarından söz eder. Kuramsal modeller arasındaki bu benzerlik basit bir "kültür" etkisi ya da bir muhakeme yönteminin yaygınlaşma başarısının etkisi değildir. Bu, gerçek dünyanın yapılarının yavaş yavaş ortaya çıkarıldığının ve toplum içindeki insanların eylemini, temsillerini ve hislerini anlamayı sağlayan farklı unsurların ampirik bir temeli olan unsurlar olduğunun işaretidir. Yatkınlıksalcı-bağlamsalcı sosyoloğun ve Freudcu psikanalistin birbiriyle akraba anlaşılabilirlik şemalarına sahip olmaları, her ikisinin de aynı gerçekliklerden, gerçek olana ait aynı temel kuvvetlerden besleniyor olmalarıyla açıkla-

[8] S. FREUD, *Abrégé de psychanalyse* (1938), Almancadan Fransızcaya çeviren: Anne Berman, PUF, Paris, 2009, s. 30-31. "Arkaik kökler" hakkındaki bu Freudcu miras talebelerinin bazılarının eserlerinde yer bulmaya devam etmiştir. Örneğin, René Allendy bilinçdışının "örtük anılar"dan, "karanlık arzular"dan, "temel eğilimler"den ve "etnik, doğuştan gelen bilgiler"den meydana geldiğini yazıyordu. R. ALLENDY, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1926, s. 109.

[9] R. BASTIDE, *Sociologie et psychanalyse*, a.g.e., s. V.

nır. Dolayısıyla, bu farklı yaklaşımların (göreli) benzerliklerinde kendini gösteren, gerçek olanın yapısıdır.

Freud'u, "günün kalıntısı" (ya da "günden kalanlar") terimiyle tanımladığı *yakın tarihli tetikleyici unsurlar* ile "bilinçdışı" olarak adlandırdığı *içselleştirilmiş bir geçmiş* arasında yavaş yavaş bir bağ kurmaya götüren şey, Joseph Breuer'le birlikte gerçekleştirdiği histeri vaka analizi olmuştur. Psikiyatr ve psikanaliz tarihçisi Henri F. Ellenberger, histeri hakkındaki ilk çalışmalarla rüyalar hakkındaki araştırma arasındaki bağı kusursuz bir biçimde kurmuştur: "Gizli içerikte Freud, günden kalanlar dediği sabit bir unsur görür, rüyadan önceki gün yaşanmış az çok önemsiz bir olaydır bu. Freud, buluğ çağında yaşanmış bir travmayla erken yaşta yaşanmış, unutulmuş bir cinsel deneyim arasında bağ kurarken, günden kalanlar ile çocukluk hatıraları arasında da bir bağlantı olduğunu görmüştü. Rüya o gün yaşanmış birçok önemsiz olay arasında, bir çocukluk hatırasıyla biraz ilişkili olan bir olayı seçer, Freud'un deyişiyle rüyanın bir ayağı şimdide, bir ayağı da çocukluktadır."[10] Rüyanın açık içeriği histerik olanın belirtisine tekabül eder ve her iki durumda da şimdiki zamana ait davranış ya da temsiller bir bilinçdışı tarafından yapılandırılır.

Bireylerin yatkınlıksal tekillikleriyle ilgilenen yatkınlıksalcı-bağlamsalcı sosyolojinin psikanalizde ilgisini çeken şey, onun *araştırma sahası* yani tüm karmaşıklığıyla bireysel psişizm ile *gözlem ölçeği* yani kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin ve bilhassa erken dönem aile içi ilişkilerin ayrıntısına inmeye olanak tanıyan bireysel ölçektir. Psikanaliz; belirli bir sözsel alışveriş türünü (analitik tedavi) teşkil eden yarı yöntembilimsel yarı tedaviye yönelik bir aygıttan destek alarak, öncelikli olarak psişizmle ve onun patolojileriyle ilgilenir. Dikkatini; davranışların açıklanmasında ilk ailevi deneyimlere ve hatta bilhassa deneyimlerin "cinsel" boyutuna belirleyici bir yer vermek suretiyle, incelenen bireylerin –varoluşun ekonomik ve kültürel koşulları meselelerinden kopuk– ailevi deneyimlerine yoğunlaştırır. Dolayısıyla bir bireyin davranışları onun için, tıpkı yatkınlıksalcı-bağlamsalcı sosyoloji için olduğu gibi, "bellek izleri" biçiminde içselleştirilmiş bir geçmişin, bireyin katıldığı yeni bağlamlarla karşılaşmasının ürünüdür. *Homo psychanalyticus* ilişkisel bir varlıktır, içselleştirilmiş bir aile ilişkileri geçmişine sahiptir fakat bu geçmişin

[10] H. F. ELLENBERGER, *Bilinçdışının keşfi*, a.g.e., s. 476.

ekonomik, kültürel, eğitimsel, mesleki, dinî, vs. özellikleri atlanmıştır. Bu suretle, Freudcu davranış yorumlama modeli, daha önce açıkladığımız genel formülün hususi bir türü olarak ortaya çıkan şu formülü dayanak alır:

İçselleştirilmiş ailevi geçmiş <—> Kişilerarası güncel ilişki bağlamları => Davranışlar.

Ya da:

İçselleştirilmiş çocukluk dönemine ilişkin ailevi deneyimler, vurgu burada aile içi ilişkilerin libidinal boyutu üzerindedir <—> Kişilerarası güncel ilişki bağlamları => Nevrozlar, psikozlar, dil sürçmeleri [*lapsus*], hatalı eylemler [*actes manqués*], rüyalar, vs.

Sosyolojik açıdan, psikanalitik davranış yorumlama modelinin şu ana kadar bahsedilenlerin dışında başka sınırları da vardır. İlk olarak, Freud, görece analojik ve deneyim ya da yatkınlık şemalarını şekillendiren olay dizilerini yeniden inşa etmeye çalışmaktansa geçmiş deneyimleri kilit olaylara indirgeme eğilimindedir. Ayrıca psikanaliz, güncel ilişkilerin bağlamını ve onun etkin rolünü silerek ve açıklamanın esas kısmını içselleştirilmiş ailevi geçmişe dayandırarak, bir tür mekanikçi yatkınlıksalcılığa doğru sapma eğilimindedir. Bu durumda karşımıza, "sadece geçmişin şimdiki zaman üzerindeki eylemini göz önünde bulunduran doğrusal bir belirlenimcilik"[11] çıkar: Hastanın davranışları, tedavi amaçlı bir müdahale olmadan onun tüm kaderini belirleyebilecek bir "çocukluk geçmişi"ne bağlanır.[12] Son olarak, Freudcu psikanaliz ailevi yapının –bu yapının Freud'un döneminde bireylerin yaşamında sahip olduğu diğer toplumsallaşma kurumlarıyla fazla rekabet içine girmeyen, öncelikli konumundan ötürü– insan davranışlarının açıklanmasındaki önemini hesaba katmayı başarmıştır. Çocuklar toplumsal gerçekliği, aile üyelerinin zihinsel ve davranışsal şemalarının aracılığıyla bu karşılıklı bağımlılık ilişkileri düzeni içinde keşfederler. Fakat aile, temelinde toplumsal bir varlık olarak kabul edilse dahi[13] neredeyse sadece

[11] J. LAPLANCHE ve J.-B. PONTALIS, *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, 10. baskı, Paris, 1990, (1. baskı, 1967), s. 33.

[12] Bununla birlikte, Freud, zaman zaman güncel belirlenimler ile geçmişe ait belirlenimler arasındaki dengeyi korumaya gayret etmektedir.

[13] "Bireyin ebeveynleri, erkek ve kız kardeşleri, sevdiği kişi, doktoru karşısındaki tutumu; kısacası, bugüne kadar psikanalitik araştırmaların konusu olmuş tüm ilişkiler haklı bir biçimde toplumsal fenomenler olarak kabul edilebilir." S. FREUD, "Psychologie collective et analyse du moi", S. FREUD, *Essais de psychanalyse* içinde, a.g.e., s. 83.

salt kişilerarası yönleriyle ailevi deneyime odaklanmak, diğer toplumsallaşma çerçevelerine ilişkin bir körlüğe götürür. Peki ya bireylerin psişik ve davranışsal olarak şekillenmeye devam ettikleri okul, akran grubu, dinî, siyasi, kültürel, sportif kurumlar ya da mesleki ortam?

Freud, tüm bu sınırlara rağmen, rüyayı tetikleyen unsurlar meselesiyle rüyaya anlamını ve tutarlılığını veren itici ve anlamlandırıcı kuvvetler meselesini eklemlendirerek incelemeye çalışır rüyayı. Şüphesiz, analiz şemasını en anlaşılır biçimde kurduğu ve rüyanın yorumlanmasına ilişkin dengeli genel formüle en çok yaklaştığı nokta, Dora vakasının analizidir. Freud bu hususta şöyle yazar: "Normal bir biçimde oluşmuş bir rüya, tabir-i caizse, biri *rüyanın temel ve güncel neden*inden ve diğeri de *rüya gören kişinin çocukluğunu belirleyen bir olay*dan destek alan *iki bacak üzerinde* durur. Rüya bu iki etken, çocukluk sırasında yaşanmış deneyim ile yakın geçmişte yaşanmış deneyim arasında bir bağ kurar. Şimdiki zamanı, en eski geçmiş modeline göre şekillendirmeye çalışır. Rüyayı yaratan arzu daima çocukluktan gelir, çocukluğu gerçekliğin içinde yeniden dünyaya getirmeyi ve şimdiki zamanı ona [gerçekliğe] göre düzeltmeyi ister daima."[14] Problemin formüle edilmesi hâlâ belirli bir olaysalcılıktan ve çocukluğun ve ailevi deneyimin aşırı değerlendirilmesinden mustariptir fakat aranan denge tutarlıdır.

Çocukluğa ilişkin belirleyici olay <—> Rüyanın güncel nedeni => Rüya.

Ve Freud aynı araştırmanın ilerleyen kısımlarında, yalnızca *rüyanın tetikleyeni* olanı ("uyku sırasında süregiden bir önceki güne ilişkin düşünceler"), tetiklenmeyi bekleyen bir tür sanal güç olan gerçek "itici kuvvet"i teşkil eden şeyden (bilinçdışı arzu) ayırarak daha da yerinde bir tutum sergiler. *Rüyaların yorumu* eserinde, rüya gören kişinin yakın geçmişinde yaşadığı olayların ve bilinçdışı arzunun karşılıklı rollerini anlatmak için kullandığı müteşebbis ve sermaye metaforuna yeniden başvurur: "Durum bir benzetmeyle açıklanabilir. Bir gündüz düşüncesi bir düş için pekâlâ bir *entrepreneur* [girişimci] rolü oynayabilir; ama düşünceye ve onu gerçekleştirecek girişimciliğe sahip olduğu söylenen

[14] S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie*, Almancadan Fransızcaya çeviren: Cedric Cohen Skalli, Éditions Payot & Rivages, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2010, s. 144-145. İtalik vurgulama bana aittir.

entrepreneur, kapital olmaksızın hiçbir şey yapamaz; harcamaları karşılayacak bir *kapitaliste* gereksinmesi vardır; ve de düş için ruhsal harcamaları sağlayacak kapitalist, bir önceki günün düşünceleri ne olursa olsun, değişmez ve yadsınmaz bir biçimde *bilinçdışından bir istektir.*" [15]

Bilinçdışı istek (itici kuvvet) <—> Önceki güne ait düşünceler => Rüya

Sermaye <—> Girişimci => Rüya.

Freud, oneirik sürecini açıklığa kavuşturmak üzere neyin eklemlenmesi gerektiğini ve onu nasıl eklemlemek gerektiğini anlamak için el yordamıyla ilerler. Bununla birlikte, (haksız yere yalnızca "çocukluk yaşantıları"na[16] ve hatta kimi zaman çocukluk geçmişine ait *olaylara* indirgediği) içselleştirilmiş geçmiş ile rüyanın yakın tarihli tetikleyici unsurlarını (yakın tarihli olayları) bir arada tutmaya gayret eder.

Çocukluk Odaklı Açıklama

"İlk olarak, yapmak zorunda kaldığım küçük bir analiz parçası fantezilerin, şimdiki zamandan yola çıkarak geriye, erken çocukluğa doğru atılmış, daha geç dönemlerin ürünleri olduğunu doğrulamamı sağladı."
Sigmund FREUD, Lettre à Fliess du 3 janvier 1899
[3 Ocak 1899 tarihinde Wilhelm Fliess'e yazılmış mektup],
La Naissance de la psychanalyse,
Almancadan Fransızcaya çeviren: Anne Berman,
PUF, Bibliothèque de la psychanalyse, Paris, 2013, s. 240-241.

Freud, ailenin bireylerin toplumsal üretimi üzerindeki önemini anlamasıyla övgüyü hak etmiştir. İlk toplumsallaşmalar, erken çocukluğa ait deneyim ve ilişki biçimleri çocuğun kişiliğinin ve sonraki yönelimlerinin oluşmasında son derece önemli bir yere sahiptir. Çocuk, tüm hayatı boyunca bu şefkat ya da şefkat eksikliği deneyimlerinin; sağlam bir sevginin, yeterince sağlam olmayan bir sevginin ya da bütün bir sevgisizliğin; bağlılığın ya da ilgisizliğin; ebeveyn otoritesiyle olan ilişkinin; kardeşlerle

[15] A.g.e., s. 169.
[16] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. kitap*, a.g.e., s. 294.

olan yarışma ya da rekabet ilişkilerinin, vs. izini taşıyacaktır. Çocuk; gelecek eylemlerinin ve tepkilerinin yatkınlıksal temelini oluşturan görme, hissetme ve [toplumsal] dünya içinde hareket etme biçimlerini, etrafındaki yetişkinlere tamamen bağımlı bir durumda öğrenir.

Jean Piaget de bambaşka bir psikolojik yaklaşım içinde olmasına rağmen psikanalizin, tekrarlanan ve şema biçimini alarak içselleştirilen ilk ilişkilerin rolünü keşfettiğini kabul ediyordu: "Gündelik ve bilhassa psikanalitik deneyim, ilk kişisel şemaların daha sonra genelleştiğini ve başka pek çok insana tatbik edildiklerini gösteriyor. Konuşmaya başlayan çocuğun ilk bireylerarası deneyimlerinin anlayışlı bir babayla mı yoksa otoriter bir babayla mı, sevecen bir babayla mı yoksa gaddar bir babayla mı ilişkili olduğuna bağlı olarak çocuk, daha sonra diğer tüm insan türlerini (ve hatta, eğer bu ilişkiler gençlik yılları üzerinde bir iz bıraktıysa hayatını) bu baba şemasına benzetmeye itilecektir. Öte yandan; annesine karşı duyduğu hislere bağlı olarak, kimi zaman tüm hayatı boyunca belirli bir biçimde sevmeye yönlenecektir çünkü burada da, derin duygu ve davranışları şekillendiren bu ilk sevginin ardından gelen sevgi ilişkilerini kısmen o ilk sevgiye benzetecektir."[17]

Freud, nevrotik belirtilerin kökenlerine ilişkin araştırması sırasında ilk deneyimlerin önemini nasıl keşfettiğini hatırlatır: "Cinselliğin bastırılmasına ve bastırılanların yerine geçen semptomlara neden olan patojen durumlarla ilgili araştırmamda, hastanın yaşamında daha da gerilere doğru ilerledim ve çocukluğun ilk yıllarına ulaştım. İnsan doğasını araştıranların ve şairlerin her zaman ileri sürdüklerinin doğru olduğu ortaya çıktı: yaşamın bu çok uzak dönemi ile ilgili izlenimler, çoğu kısmı amnezide gömülmüş olsa da, bireyin gelişimi üzerinde köklü izler bırakmıştı ve özellikle sonra gelecek olan herhangi bir sinir bozukluğunun oluşumunda yer almıştı."[18] Hasta, analitik tedavi sırasında, "aktarımdaki tutumunda çocukluğunun bastırılmış dönemindeki ilk nesne bağlanmalarına dayanan duygusal ilişkileri *yeniden deneyimliyor* olduğuna" ikna edilerek çözülür.[19] Ve Freud, "rüyayı

[17] J. PIAGET, *La Formation du symbole chez l'enfant, imitation, jeu et rêve, image et représentation* (1978), Delachaux & Niestle, Neuchâtel, 1989, s. 222.

[18] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 39.

[19] A.g.e., s. 50. Dolayısıyla Freud, yöntembilimsel olarak yalnızca hastalar tarafından yeniden hatırlanan ve yeniden inşa edilen bir erken çocukluk üzerinde çalış-

başlatan" şeyin "çocukluktan kaynaklandığını", rüyaların içeriğinden çıkardığına inanır.[20]

Freud, bu deneyim dönemini vurgulamakta haklı olsa da toplumsallaştırıcı etkileri –sanki psikanaliste danışmaya gelen yetişkin ile erken çocukluk döneminin olayları arasında, aynı deneyim şemalarının, aynı ilişki ve tepki türlerinin dışında hiçbir şey yaşanmamış gibi– yaşamın bu dönemiyle sınırlandırmakla hataya düşmüştür. Bireyler aslında tüm yaşamları boyunca, ailevi çerçeveyle sınırlı olmayan çok sayıda deneyim ve ilişki vasıtasıyla şekillenir ve dönüşürler: Arkadaş sosyallikleri; okul deneyimleri; mesleki, dinî, siyasi, kültürel, sportif, vs. deneyimler; tüm bunlar ilk yatkınlıkların yeniden üretilmesine ya da başka bir yöne sapmasına, tekrarlanmasına ya da değiştirilmesine katkıda bulunur. Ve mücadele edilecek problemler, zihinsel meşguliyetler ve ilgi alanları da yaşamın tamamı boyunca yeni durumlara, yeni düzenlemelere, yaşam döngüsündeki anlara, vs. bağlı olarak yer değiştirir.

Dolayısıyla, erken çocukluk deneyimleri daha sonraki deneyimlerin yaşanma biçiminin ana kaynağını teşkil ediyor olsa da Freud'u, yeni deneyimlerle birlikte yeniden şekillenmeyi bırakmadıklarını göz ardı eden belirli bir *çocukluk odaklı belirlenimcilik* içinde olmakla eleştirebiliriz. Belirleyici olan asla yalnızca "ilk" deneyimler ya da erken çocukluğa ait birkaç kilit olay ya da sahne[21] değil, görece analojik deneyim dizilerinin az çok tutarlı bütünüdür. "Oedipus kompleksini insan tabiatının anahtarı"[22] olarak görmek ya da izole çocukluk deneyimlerini şimdiki zaman üzerinde, birbiri ardına gelen benzer deneyimler dizisinden geçmeden, doğrudan etki eden belirleyiciler olarak kabul etmek mümkün değildir.

Yalnızca çocukluk deneyimleriyle açıklamaya getirilen eleştiri, Erich Fromm tarafından çok doğru bir şekilde ifade edilmiştir.

---

muştur. "Tıpkı 20. yüzyılın diğer tüm psikolojik kuramların yaptığı gibi psikanaliz de erken çocukluk dönemine, daha sonraki psişik gelişim üzerinde belirleyici bir anlamlılık atfetti. Bu dönem hakkındaki kuramlarını, büyük ölçüde, yetişkin hastaların analizleri ile bu kişilerin çocukları hakkında anlattıkları üzerine kurdu." M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, Almancadan Fransızcaya çeviren: Claude Vincent, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, Paris, 2002, s. XI.

[20] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. kitap*, a.g.e., s. 286.

[21] Bkz. ilerleyen bölümlerde, "Olaysalcılığın Eleştirisi" (s. 191-196)

[22] Luc Magnenat *Freud* isimli eserinde böyle söyler. L. MAGNENAT, *Freud*, Le Cavalier Bleu, Paris, 2006, s. 94.

Fromm, Freud'dan önce, "küçük bir çocuğun yaptığı deneylerin, gözlemlerin ve yaşadıklarının karakterinin ve geleceğinin belirlenmesinde ne derece etkili, hem de önemli olduğu pek bilinmiyordu" diye yazar ve şöyle devam eder: "Böylelikle insanlar ilk kez çocuğu ve onun dünyasını ciddiye almaya başlamışlardır. Ama daha sonra psikiyatrlar bunu öyle ileriye götürdüler ki, bu kez de tüm gelişimlerin ve olayların kökeni, erken çocukluk döneminde aranır oldu."[23] Erken çocukluğun rolünün üzerindeki bu vurgunun doğal sonucu ise davranışların yorumlanmasında "daha sonraki olayların gereken ilgiyi bulamayışı"[24] oldu.

Fromm, Freud'dan özellikle "rüyanın içeriğini oluşturan konunun muhakkak çocuklukla ilgili bir mahiyeti yoktur" açıklamasıyla ayrılır.[25] Gerçekten de Freud, kısa bir süre içinde, herhangi bir uzlaşma belirtisi ya da oluşumu için olduğu gibi rüya söz konusu olduğunda da her şeyin köklerinin çocukluk dönemine uzandığını kabul etmiştir. *Rüyaların yorumu* eserinde (1900), çocukluk yaşamı hakkında "rüyaların yeniden üretim için malzeme topladığı [...] kaynaklardan biri çocukluk yaşantılarıdır"[26] diyerek kimi zaman temkinli davranmış olsa da, 1916-1917 senelerinde verdiği derslerde şu sözleri sarf ettiği vakit tüm nüanslı tutumunu yitirmiş olur: "Rüyaların, çocukluğun unutulan yaşantılar malzemesine erişebildiğini anlamakla kalmayıp, bütün tipik özellikleriyle, bencilliğiyle, ensest yönelimli sevgi nesnesi seçimiyle, vb. çocuğun ruhsal yaşamının rüyalarda –yani bilinçdışında– yaşadığını ve rüyaların her gece bizi bu çocukluk düzeyine götürdüğünü de keşfettik. Böylece *ruhsal yaşamda bilinçdışı [bilinçsiz] olanın ayrıca çocuksu [çocukluğa ait] olduğu* da doğrulanmış oldu."[27] Freud, "rüyalardaki bu kötülük dürtüleri[nin] çocuksu olgulardan, ahlaki gelişmemizin başlangıcına bir dönüşten (çünkü rüyalar sadece düşüncelerimizde ve duygularımızda bizi bir kere daha çocuk yapar) başka bir şey"[28] olmadığı şeklinde bir iddiada bulunurken, her zaman olduğu gibi aşırı bir genelleme içine girer. Freud, genellemenin doruk noktasına ulaştığı anlar-

[23] E. FROMM, *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*, a.g.e., s. 97-98.
[24] A.g.e., s. 100.
[25] E. FROMM, *Le Langage oublié*, a.g.e., s. 90.
[26] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 76.
[27] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, Türkçeye çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2018 (7. Baskı), s. 259.
[28] A.g.e.

da, "*bütün* rüyaların aslında çocuk rüyası olduğunu, aynı çocukluk malzemesiyle, çocukluğun ruhsal dürtüleriyle ve mekanizmalarıyla işlediklerini keşfettiğimiz zaman bulduk"[29] ve "rüyada temsil edilen bir arzunun, çocuksu bir arzu olması gerekir"[30] demeye kadar gider.

Freud'un ardından gelen psikanalistler bu çocukluk odaklı yorumu düzeltmek yerine kimi zaman bu eğilimi vurgulamışlardır. *Société française de psychanalyse* [Fransız psikanaliz cemiyeti] kurucusu René Allendy, Freud'un çalışması ile Otto Rank'in *Traumatisme de la naissance* (1924) [Doğum travması] isimli eserine dayanarak rüyanın, ona göre "sütten kesilmeden daha da geriye uzanan çocukluktaki kökleri"ni[31] aramaya davet eder. Ve sonrasında, "doğumun teşkil ettiği zorlu ve kaygı verici geçişin temsilini taşıyabilen ya da taşımayan rahim içi rüyalar"a ilişkin kesinlikle ispatlanamayacak örnekler verir.[32]

Cinsel Odaklı Açıklama

Freudcu antropoloji cinsel arzuyu (*libido sexualis*) insan eyleminin temel itici gücü hâline getirir; bu bilinen ve kimi zaman karikatürize edilen bir gerçektir. Tüm insan davranışlarında yalnızca ekonomik bir menfaat gören tek anlamlı *homo œconomicus* kuramı gibi, *homo psychanalyticus* da insanın *libido sexualis*ine odaklanır. Freud'a göre, diğer libido biçimleri temelde yalnızca cinsel tabiatlı dürtüleri doyurmanın yüceleştirilmiş biçimleridir. Örneğin ona göre, "kişiyi bilmeye iten dürtünün kaynağında çocukluktaki cinsel merak, yani her çocukta bulunan, çocukların nereden geldiklerini ve anne babanın buradaki rollerini bilme arzusu yatar"[33]. Fakat Freud bunu genel açıklamanın biyolojik bir

[29] A.g.e., s. 263.

[30] S. FREUD, *Rüyaların yorumu 2. Kitap*, a.g.e., s. 330.

[31] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 207.

[32] A.g.e., s. 218. Yazar aynı zamanda şöyle de diyordu: "Cenin hâline ait rüyalar tam anlamıyla doğum rüyalarından daha sık görülür." (A.g.e., s. 207).

[33] J.-M. QUINODOZ, *Freud'u okumak. Freud'un eserlerinin kronolojik olarak keşfi*, Fransızcadan çevirenler: Bahar Kolbay ve Özge Soysal, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2020 (4. Baskı), s. 109. Freud'dan farklı olarak bebek meselesi üzerinde çalışmış Martin Dornes gibi deneysel bir psikanalist ve psikolog, yeni doğanın merakını *libido sexualis*le bağdaştırmayı reddeder. Ona göre Freud bu merakı "cinsel merak"ın bir "yüceleştirmesi ve değişimi" hâline getirir, oysa bu merak aslında bebeğin çok erken dönemde ortaya koyduğu otonom yönelimi teşkil etmektedir. Bkz. M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 28.

ilkesi (ona göre, tüm rüyalar az çok doyurulmamış cinsel arzularla ilişkilendirilebilir) olarak görüyor olsa da çelişkili bir biçimde, cinsellik meselesi rüyalarda baskın olduğu zaman bu meseleyi doğrudan ele almaktan büyük bir rahatsızlık duyar. Sanki Freud, bastırılmış bir cinselliğe dayanan yorumlayıcı modelinin saflığını ya da gücünü koruyabilmek adına açık cinsel içerikli rüyaları bir kenara itmiş gibidir. Cinsel olan, temel bir açıklayıcı ilkedir ancak tam anlamıyla psikanalistin sorguladığı bir konu değildir.

Freud, rüyadan önce, genç kadınların histerisinin cinsel kökenlerinin altını çizer. Bu konu hakkında ilk olarak Joseph Breuer ile birlikte çalışır: "Histeri hastalığının oluşumunda baskın bir rol oynayan şey; psişik travmaların kaynağı ve, bazı temsillerin reddedilmesini ve bilincin dışına itilmelerini açıklayan etken olarak cinselliktir."[34] Dora'nınki gibi histerik vakalar hem genç kızların eril baştan çıkarmalara maruz kalmalarına neden olan tahakküm ilişkilerini hem toplumun cinsel meseleler üzerindeki baskılayıcı otoritesini hem de aynı zamanda, cinsellik konusunun burjuva sınıfından genç kızların yaşamının her alanında yer alıyor olduğunu (örneğin Dora, ona bu konuda kitaplar okuyan kâhya kadın aracılığıyla cinsellik meseleleri hakkında çok erken yaşta bilgi sahibi olmuştur) gösterir.

> Dora'nın dünyası ister arzulanmış, ister dayatılmış ya da engellenmiş olsun, cinsellikle doludur. Büyük bir sanayici olan babası 1889 yılında onu Freud'un yanında bir tedaviye başlamaya teşvik ettiğinde [Dora] on sekiz yaşındadır. Anne babasına, Bay K.'nin onu "baştan çıkarma"ya çalıştığını (günümüzde bunu "cinsel taciz" olarak adlandırabiliriz) anlatmıştır. Dora henüz on dört yaşındayken Bay K. ilk olarak mağazasında onu öpmeye kalkışmış ve Dora oradan kaçmış; göl kenarındaki bir gezinti sırasında ona yaklaşmaya çalışmış, Dora ona tokat attıktan sonra oradan uzaklaşmış; Dora ailesiyle birlikte K. ailesinin evinde misafirlikteyken uyandığında Bay K.'yi odasında ayakta dururken bulmuş ve odasının anahtarı gizemli bir şekilde ortadan kaybolduğu için mahremiyetini koruyamamış. Fakat Dora'nın babası bunun basit bir cinsel fantezi olduğuna inanmış, Bay K. Dora'yı baştan çıkarmaya çalıştığını reddetmiş ve hiç kimse Dora'nın hikâyesine

[34] J. BREUER ve S. FREUD, "Avant-propos de la première édition", J. BREUER ve S. FREUD, *Études sur l'hystérie*, Almancadan Fransızcaya çeviren: Anne Berman, PUF, Bibliothèque de la psychanalyse, Paris, 2014, s. IX.

inanmamıştır ki bu da onu, histeri belirtileri (nefes darlığı, sinirsel öksürük, ses yitimi, depresyon, vs.) göstermeye itmiştir. Yorumlaması sırasında eril tahakkümü simgesel olarak tekrarlayan Freud, genç hastası maruz kaldığı saldırıları ifşa edip dursa da onun, Bay K.'ye karşı bir arzu beslediğini düşünür. Yedi ya da sekiz yaşlarına doğru enürezisten [altını ıslatma] mustaripken yatağının önünde ayakta duran babasının durumu ile yatağının önünde ayakta duran Bay K.'nin durumu arasında özellikle bir paralellik kurar: Bir durumda idrarla ıslanırken diğerinde, ötekine karşı duyduğu arzuyla ıslanmıştır. Yeteri kadar eğitimli olmayan ve silik bir karaktere sahip olan anneye gelince; o, eşi tarafından cinsel bakımdan yüzüstü bırakılmıştır ve tüm enerjisini evinin takıntılı bakımına harcamaktadır. O da şefkat bakımından çocuklarını yüzüstü bırakmış ve aile yaşantısını yaşaması hayli güç bir hâle sokmuştur. K.ler, Doraların aile dostlarıdır. Dora'nın babası tüberküloz hastası olduğu sırada K. ailesi ile Merano'da tanışmış ve o dönemden beri, İtalyan kökenli çok güzel bir kadın olan Bayan K. ile evlilik dışı bir ilişki sürdürmektedir.

"Histerik hastalığın nedenlerinin kaynağının hastaların psikoseksüel yaşamının mahremiyetinde bulunduğu ve histerinin belirtilerinin onların en gizli ve en baskılanmış arzularının ifadesi olduğu doğru olsa da, diye yazar Freud, öyleyse bir histeri vakasının sergilenmesi bu mahrem şeyleri ortaya çıkarmanın ve bu sırlara ihanet etmenin dışında bir şey yapmaz."[35] Freud, yalnızca histerinin değil, daha genel olarak nevrozların tamamının cinsel nedenleri olduğuna inanır. Ona göre, nevroz fenomenlerinin ardında yatan "duygusal uyarım" değil, "ister mevcut cinsel çatışmanın olsun ister önceki cinsel deneyimlerin etkisinin olsun, cinsel bir doğanın uyarımı"dır.[36] 22 Şubat 1925'te Bleuler'e şöyle yazar: "Cinselliğin, nevrozların *özgül* nedenbilimi olduğuna kesinkes ikna olmuş durumdayım ve bu bağlamda, cinsel nedenbilimin dışlayıcı mahiyetine de tamamen inanıyorum."[37] Dolayısıyla Freud, elde ettiği ilk sonuçları genelleştirecektir. Ve bunu aniden değil ama adım adım ve cinsel olana odaklanmakla eleştirildiğinde de bunu inkâr ederek yapacaktır.[38]

[35] S. FREUD, *Dora, Fragments d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 44.

[36] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 28.

[37] S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e., s. 193.

[38] "Eleştirmenlerin dur durak bilmeksizin saldırdıkları bütün rüyaların cinsel yorum gerektirdiği iddiası *Rüyaların Yorumu*'nun hiçbir yerinde yoktur. Bu kitabın çeşitli basımlarında bulunmadığı gibi, kitapta dile getirilen diğer görüş açılarıyla

Tarihçi Lydia Marinelli ve Andreas Mayer *Rüyaların yorumu*'nun ilk versiyonunda "Oedipusçu rüyanın henüz en üstün tipik rüya olmadığını ve Freud'un rüyadaki arzuyu salt cinsel olarak nitelendirmediğini"[39] doğru bir şekilde gösterirler. Freud'un meşhur "Rüya, (baskılanmış, bastırılmış) bir arzunun (kılık değiştirmiş olarak) gerçekleştirilmesidir" ifadesi "arzunun içeriğinin ne olabileceğini kasıtlı bir biçimde açık bırakıyordu."[40] Kitabının ilk baskısında, "arzu, farklı türlerde olabilirdi"[41] ifadesi geçiyordu ve Freud, ancak üçüncü baskıda "çocukluk döneminin cinsel malzemesi"nin önemine dair bir not ekliyordu. Fakat Freud'un cinsel odaklılığı artarak devam edecekti ve "ancak yirmi yıl sonra", meşhur *Haz ilkesinin ötesinde*[42] metninde "travmatik nevroz konusunda kaza rüyalarının incelenmesi Freud'u rüyanın, arzunun gerçekleştirilmesi işlevini sınırlandırmaya itecekti".

Freud kendini ne kadar savunsa da yorumlama modelini, (Otto Rank başta olmak üzere) yakınlarıyla birlikte, "cinsel etken" etrafında daraltmaya katkıda bulunan bizzat kendisi olmuştur. *Rüyaların yorumu*'nda, bir dizi "'masum' rüya" hakkında "sansürün arkasındaki güdünün cinsel etken olduğu açıktır" diyen kendisidir.[43] Rüyalarını herhangi bir delil olmaksızın çocukluk boyunca "ayıplanan cinsel eylemler"le[44] ilişkilendiren; "rüyalarda görülen her türlü karmaşık makine ve aletin cinsel organlara"[45] karşılık geldiğini iddia eden; şemsiye, ağaç gövdesi, sopa, baston gibi uzun ve sert nesneleri, hançer, bıçak ya da mızrak gibi silahları penis simgelerine dönüştüren ve sandık, kutu, mağa-

---

da bariz bir çelişki içermektedir." S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, Türkçeye çeviren: Selçuk Budak, Öteki yayınevi, İstanbul, 2016 (3. Baskı), s.148-149. Ve yirmi beş yıl sonra da bu konumunu korur: "Bunlara ek olarak, tüm rüyaların cinsel bir içeriğinin olduğunu ya da tüm rüyaların cinsel güdülerin etkisinden doğduğunu rüya-yorumu ile ispatladığımı hiçbir zaman savunmadım, ancak bu iddia bana çok sık atfedildi. Açlık, susuzluk ya da dışkılama ihtiyacının, herhangi bir bastırılmış cinsel ya da bencil dürtü gibi, doyum rüyaları üretebileceğini görmek basittir." S. FREUD, *Otobiyografi* a.g.e., s. 54.

[39] L. MARINELLI ve A. MAYER, *Rêver avec Freud*, a.g.e., s. 112.

[40] A.g.e., s. 113.

[41] A.g.e., s. 75.

[42] S. FREUD, *Haz ilkesinin ötesinde. Ben ve İd.*, a.g.e., s. 23-78.

[43] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 282.

[44] A.g.e., s. 384.

[45] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e., s. 101.

ra, şapel ve dolap gibi nesneleri de vajina temsilleri gibi gören[46] veya rüyalardaki dejavu izlenimlerini annenin üreme organıyla ilişkilendiren (hatta "değişmez olarak"[47] söz konusu organa atıfta bulunduğunu yazar) yine odur. Son olarak, rüyalarda görülen yüksekler ile alçaklan her türlü (hiyerarşik) toplumsal boyutu inkâr ederek yorumlayan ve "aşağısı"nı üreme organlarıyla ve "yukarısı"nı ağız, yüz ya da memelerle bağdaştıran da Freud'dur.[48]

Rüyaların yorumu'ndan bir yıl sonra, 1901'de yayımlanan ve birinci kitaptaki savların bir tür özetini teşkil eden *Sur le rêve* [Rüya hakkında] eserinde de bu indirgemeyi sürdürür: "Rüyanın şeklinin bozulmasının temel sebebinin *sansür* olduğu savıyla yetinen kişi, analizin, –rüyanın yorumlanmasından çıkan sonuçta olduğu gibi– yetişkinlerin gördükleri rüyaların büyük bir kısmını *erotik arzular*la ilişkilendirdiğini öğrendiğine şaşırmayacaktır. [...] analiz, açık içeriklerinde erotik hiçbir şeyi ele vermeyen çok sayıda başka rüyanın, analiz vasıtasıyla, cinsel arzunun gerçekleştirilmeleri olduğunun ortaya çıktığını ve öte yandan, uyanıklık hâlindeki zihinsel faaliyet tarafından 'günün kalıntıları' olarak bir kenara itilen çok sayıda düşüncenin ancak bastırılmış erotik arzular yardımıyla rüyada yer alabildiğini göstermektedir. Hiçbir kuramsal ön kabulü olmayan bu vaziyeti açıklamak için, medenî hayata götüren eğitimin gerekliliklerinden ötürü başka hiçbir dürtü grubunun cinsel dürtüler kadar büyük bir baskıya maruz kalmamış olduğunun ve aynı zamanda, pek çok bireyde cinsel dürtülerin, en yüksek psişik makamların tahakkümünden çıkmak için birbirleriyle en iyi biçimde uzlaşan dürtüler olduğunun altını çizelim."[49] Bu suretle, en sıradan rüyanın dahi tüm unsurları "erotik bir menfaatin izini taşıyan bedensel parçalar ile eylemlerin"[50] simgesi olabilir.

Freudcu açıklamanın cinsel odaklılığıyla aralarına mesafe koyanlar, sosyal bilimcilerden önce, psikologlar ve hatta psikanalistler olmuştur. Cenevreli psikolog Théodore Flournoy, 1907 yılında Freud'u bu konuyla ilgili olarak eleştirmiştir.[51] Ona göre rüya, Freud'un söylediği gibi yalnızca "arzuları" değil, "tüm eği-

[46] A.g.e., s. 98-99.
[47] A.g.e., s. 151.
[48] A.g.e., s. 168.
[49] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 133-134.
[50] A.g.e., s. 136.
[51] Bilhassa bakınız: J. CARROY, *Nuits savantes*, a.g.e., s. 331.

limlerimizi" ifade eder. Flournoy, yalnızca, bilhassa cinsel konulardaki, söylenemeyen ya da hoş olmayan şeylerin bastırılmasıyla ilişkili rüyalarla ilgilenmeyi eleştirir ve Freud'un önerdiği yorumlama temellerini fazla dar görür. Rüyanın konusunu oluşturabilecek olan şey bizi duygusal bakımdan meşgul eden şeydir fakat yegâne duygu saiki cinsellik değildir: Korkutan, kaygılandıran, endişelendiren, sarsan, hüzünlendiren ya da heyecanlandıran her şey rüyalara yol açabilir.[52] Aynı şekilde, psikanalizle yakından ilgilenen ve uzun yıllar Freud'la mektuplaşan İsviçreli psikiyatr Eugen Bleuler de 1912'de Zürih'te verdiği bir konferansta bastırılmış çocukluk arzularının yeri olarak bilinçdışının "öncelikle cinsel bakımdan anlamlandırılması"nın "fazla dar ve üstelik gereksiz" bir kuram olduğunu söyler.[53]

1920 yılında Yves Delage da Freud'un aprioriciliğini ve genelleme eğilimini eleştirir: "Freud ve onun izinden gidenler; her yerde, hatta en inanılmaz koşullarda bile cinselliğin tüm düşüncelerimizin ve eylemlerimizin üzerindeki etkisini aramalarına neden olan bir tür psikozun kurbanı gibi görünüyorlar bana. Bu etkenin önemi ne kadar büyük olursa olsun, her şeyi sistemli bir biçimde apriori onunla ilişkilendirmek aşırıya kaçmak olur. [...] Freud; derin bilgilerine, çalışmasına, zengin belgelere dayandırma ve konuya nüfuz etme becerilerine rağmen, sistemli kavramsallaştırmaların boyunduruğu altında, yalnızca hususi vakalarda uygulanabilen bir etkene evrensel bir mahiyet atfetmeye engel olamamıştır ve bu da onun, olayları ve açıklamaları, önceden tasarlanmış düşüncesinin çerçevesine sokmak üzere çarpıtmasına yol açmıştır: İnsan zihniyetine başlıca kurbanının kendisi olduğu bir teratolojik biçim bozulması atfetmiştir."[54] Alfred Adler de 1911'den itibaren Freud'la arasındaki bağı koparacak onun cinsellikçi eğilimini eleştirir. Çünkü "anlamadığımız her şeyi cinsel

[52] Freud'un da ilham aldığı Scherner'in söylediği gibi: "Günün tüm korkuları, yaşamın uzun zamandır unutulmuş tüm sarsıcı sahneleri yeniden can buluyor. Utanç, onur kırılması, şaşkınlık, haksızlığa karşı öfke, çaresizliğe düşüren kaygı, neşeli ve cıvıl cıvıl bir kargaşa, başkalarından duyulmuş hayalet öyküleri, sevgi duyulan merhumlar ve yaşamın içinde duyguya ve allak bullak olmaya neden olan her şey; tüm bunlar zihnin kasırgalarında yükselir, bir araya toplanır, yoğunlaşır ve ürkütücü derecede uyarıcı yükünü, titreyen ruhun görüşü içine boşaltır." K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 44.

[53] M. SCHRÖTER, "Bleuler et la psychanalyse. Proximité et autonomie", S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e. içinde, s. 248.

[54] Y. DELAGE, *Le Rêve. Étude psychologique, philosophique et littéraire* (1920), a.g.e., s. 533.

simgelerle açıklamak ve bundan her şeyin cinsel libidonun bir sonucu olduğunu çıkarmak sağduyulu bir eleştiri karşısında direnemez": "Psişik tezahürleri bildiği tek temel ilke olan cinsel libidonun etrafında toplamaya çalışan" Freud, "kaçınılmaz olarak yanılgıya düşecekti".[55]

Son olarak, Freud'un tüm arzuları fazlasıyla sıklıkla cinsel boyutlarına (ensest arzular, hadım edilme korkusu, vs.) indirgediği görüşüne katılan Erich Fromm'un eleştirisini alıntılayacağız.[56] Fromm, Freud'un çocuğun annesine (ya da annesini ikame eden varlığa) kuvvetli bir biçimde bağlandığını anladığını kabul eder. "Onun yardımı olmadan ölebilmesine, onun şefkati olmadan zihinsel bir hastaya dönüşebilmesine" neden olan, tüm bu besinsel olduğu kadar duygusal da olan bağımlılıktır: "Çocuğa hayat veren ve onun dış dünya ile arasındaki tek bağ olan kişi yine annedir. Hatta isterse ona verdiği hayatı geri bile alabilir."[57] Fakat Fromm'un Freud'da eleştirdiği şey, "anneye olan bağlılığın cinsel yönde olduğuna"[58] inanmasıdır; oysa bu bağ, annenin koruyuculuğundan ve çocuğun emniyette hissetmesinden ileri gelir.

Fromm aynı zamanda Freud'un Oedipus mitini yorumlama şeklini de eleştirir ve "mitin temel konusu cinsel arzu değil, insanlar arası ilişkilerin temel yönlerinden biri, yani otorite karşısındaki tutumdur"[59] der. Freud, tıpkı yorumladığı rüyalarda yaptığı gibi, mitlere de cinsellik perspektifinden bakar. Oysa Fromm'a göre, "bu mitos, anne ve oğlu arasındaki bir ensest sevginin sembolü değil, ataerkil ailedeki baba otoritesine karşı yapılan bir isyandır." Ve dolayısıyla, "Oedipus ile İokaste'nin evliliği sadece ikincil bir unsurdur, babasının yerini alan ve bu suretle, onunla bağlantılı tüm imtiyazları sahiplenen oğulun zaferinin simgelerinden biridir sadece Oedipus'un İokaste ile evlenmesi, yalnızca ikinci dereceden bir öneme sahiptir. 'Kral Oedipus' daha çok babasına karşı zafer kazanmış bir erkeğin semboldür."[60] Baba-oğul çatışması kendine özgü bir mantığa sahiptir ve

[55] A. ADLER, *Le Sens de la vie. Étude de psychologie individuelle* (1933), 1950 yılında Almancadan Fransızcaya çeviren: Dr. H. Schaffer, Éditions Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1968.
http://classiques.uqac.ca/classiques/adler_alfred/sens_de_la_vie/sens.html.

[56] E. FROMM, *Le Langage oublié*, a.g.e., s. 94.

[57] E. FROMM, *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*, a.g.e., s. 50.

[58] A.g.e., s. 51.

[59] E. FROMM, *Le Langage oublié*, a.g.e., s. 188.

[60] A.g.e., s. 193.

şayet oğul babayı öldürmek istiyor ya da ondan nefret ediyorsa bunun nedeni, babanın onun üzerinde tahakküm ya da baskı kuruyor, onu eziyor veya kontrol ediyor olmasıdır. Söz konusu ister bir anne-oğul ister bir baba oğul-ilişkisi olsun, karşımıza çıkan şey bağımlılık ve iktidar ilişkileridir: anneyle aşk-bağımlılık ilişkisi ve babayla otorite-bağımlılık ilişkisi.

Freud, rüyalar gibi nevroz belirtilerine ilişkin önerdiği açıklamanın cinsellik odaklı bir indirgemecilik olduğunu her türlü gerçekliğe karşın defalarca reddetmiş olsa dahi onun ardından gelen psikanalistler her şeyi cinsellikle açıklama konusunda kimi zaman daha az tereddüt edeceklerdir: "Freud psikanalizi gelişimi içinde çocukluk dönemi cinselliği, sitemin temel taşı olarak kalmıştır"[61] diye yazar Erich Fromm. Rüyalara adadığı bir kitabında oneirik olgular hakkındaki cinsellikle ilişkilendiren görüşünü geliştiren Macar asıllı psikanalist ve etnolog Géza Róheim (1891-1953) için de aynı durum geçerlidir. Ona göre her şey üreme organlarının, kasık kıllarının, göğüslerin, mastürbasyon ya da orgazm eyleminin simgesidir. Şöyle bir rüyayı: "Okyanusta boğulmakta olan bir çocuğu kurtarmak için bir kayadan atlıyorum. Yanına vardığımda, onun oyuncak bir bebekten ibaret olduğunu fark ediyorum. Sonra çocuğun sapasağlam sahilde olduğunu görüyorum" şu şekilde yorumlar: "İçine atladığı okyanus, karısının vajinasıdır. Dalgalar üzerinde dans eden siluet, fallik bedendir [...]. Rüya, cinsel birleşmeyi, rahme geri dönme isteğini ve sahilde doğumu simgelemektedir."[62]

Paris Psikanaliz Cemiyeti'nin eş kurucusu olan René Allendy de 1926 yılında kaleme aldığı son derece ayrıntılı bir eserde rüyaların tek anlamlı cinsel yorumlarına ilişkin örnekleri çeşitlendirir (her rüya yazıya dökülmüş, belirli bir bağlama oturtulmuş, rüya gören kişinin çağrışımlarıyla zenginleştirilmiş ve yorumlanmıştır). "Yerde uzanan bir varil" "babanın fallusunu ve içselleştirilmesi gereken erkekliği"[63] simgeler, "uçağa binmek cinsel icraat anlamına gelir", 6 rakamının "fallik bir anlam"ı vardır (saat 6 olduğunda, "akrep ile yelkovan kadranın üzerinde dikey hâlde durur (yine fallik bir imge)" ve "altı [*six*] kelimesi tını olarak seks

[61] E. FROMM, *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*, a.g.e., s. 47.

[62] G. RÓHEIM, *Les Portes du rêve*, Payot, Science de l'homme, Paris, 1973, s. 30.

[63] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e.. Tırnak içindeki tüm ifadeler bu eserden alıntılanmıştır.

[*sexe*] kelimesine benzer", "köklerini toprağa daldıran ağaç cinsel bir imgedir", "uçma, havaya yükselme rüyaları erotik bir anlam içerir", "kapı, aşılacak eşik, açıklık genellikle cinsel eylemin penetrasyon kısmını çağrıştırır", "yükseklik, yükselme genellikle cinsel arzuyu ve merdiven de cinsel eylemi gösterir", vesaire vesaire.

Günümüzde, tek nedenli açıklamadan ziyade yönelmemiz gereken şey, toplumsal olarak tesis edilmiş arzulardan oluşan çoğul bir dünyadır. Temelde, insanların keşfettikleri toplumsal boyutlar kadar olası arzu (ya da ilgi) türü bulunur: cinsel, hissî, bedensel, teknik, bilişsel, ahlaki, estetik, siyasi, savaşçı, dinî, ekonomik, vs. Örneğin, hem toplumsal gerçekliğin içinde hem de rüyalarda tahakküm kurma arzusu (*libido dominandi*) tezahürleri kadar cinsel arzu (*libido sexualis*) tezahürleri de vardır ve cinsel olanın içinde tahakküm bulunsa dahi tahakküm, cinsel olana indirgenemez. René Allendy'nin anlattığı ve yorumladığı bir rüyada, burada analistin yaptığı gibi rüya gören kişinin erkekliğinden bahsedebilecek olsak da söz konusu olan şeyin, aslında, mesleki olarak kabul görmek için girişilen mücadele ve rekabetler olduğunu görüyoruz: "Genç bir avukat rüyasında yeni bir savaşın patlak verdiğini görüyor. Rüyasında, kendi yaşında bir iş arkadaşıyla birlikte askerlik bürosunda bulunuyor ve iş arkadaşı basit bir er iken kendisinin teğmen olduğunu görüyor ve buna memnun oluyor. Rüya gören kişinin, iş arkadaşının avukatlar konferansı sırasında elde ettiği başarılara özenmiş olduğunu bildiğimiz zaman rüya, çok açık bir anlam kazanıyor: askeri bir avantajı suiistimal ederek üstünlüğü yeniden kurmak. Savaş mesleki rekabet fikrini, faal ve erkeksi olma gerekliliğini temsil ediyor. [...] Özellikle bir önceki örnekte, rüya gören kişi kesinlikle bir savaş çıkmasını arzu etmiyordu: Bunu yalnızca bir rekabet simgesi ve üstünlük bahanesi gibi anlıyordu."[64]

Rüyalar, onları görenlerin zihinlerini meşgul eden şeylerin ifadesi olduğu için insani kaygıların çeşitliliğini açığa çıkarır ve netice itibarıyla, deneyimlerin cinsel boyutuna indirgenmeye izin vermezler. Norbert Elias "cinsel tınılar içermeyen birbirinden çok farklı ve alabildiğine güçlü duygusal bağlar"ın altını çizer.[65]

[64] R. ALLENDY, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, a.g.e., s. 81.

[65] N. ELIAS, *Sosyoloji nedir?*, Almancadan çeviren: Oktay Değirmencioğlu, Olvido, İstanbul, 2016, s. 201.

"[...] insanın biyolojik yapısından kaynaklanan, yani doğası gereği ötekine muhtaç olmasının cinsel ihtiyaçların tatminiyle sınırlı" olmadığını çünkü "insanların karşılıklı olarak" *libido sexualis*e indirgenmeyen "daha başka çok çeşitli duygu tatminleri için de öteki insanlara ihtiyaç duyduklarını" söyler.[66] Ona göre, her insanın psişizmi çok farklı tabiatları olan ve kişilerarası ilişkilerde ya da çok farklı faaliyet türlerinde kalıcı veya geçici olarak gerçekleşebilen ya da yerleşebilen "birleşim değerleri" konfigürasyonu şeklinde ortaya çıkar. Benim bireysel yatkınlık ve yeterlik mirası olarak adlandırdığım şeyle fikren akraba olan bu "kişisel birleşim değerleri konfigürasyonu" ilk şeklini, erken çocukluk döneminden itibaren aile yapısının içinde alır. Dolayısıyla, aile içinde yerleşen –tarihsel ve toplumsal bakımdan çok farklı– ilişki ve faaliyet türlerinin son derece bağımlı kökeninde yatar ve daha sonra, karşılıklı bağımlılık ilişkilerine ve yaşanan durumlara bağlı olarak şekillenmeye ve şeklini yitirmeye devam eder.[67] Bu suretle, böyle bir kavram vasıtasıyla, *libido sexualis*ten ya da her yerde kendini gösteren *cinsel birleşim değeri*nden *libido*ların ya da *birleşim değerleri*nin çoğulluğuna geçilmiş olur.

Rüyanın Üstleri ve Altları: Cinsellik ve Tahakküm

> "Rüyada, yerden biraz uzaklaşarak ve dik durarak *uçtuğunu* görmek bu rüyayı gören kişi için iyidir: Gerçekten de yerden ne kadar uzaklaşırsak aşağıda yürüyenlerin o kadar üzerine çıkarız ve en zengin insanlar 'en yüksektekiler' olarak adlandırılır. [...] Kanatlarla uçmak da herkes için iyidir. Bir yanda köleler, bu rüyadan sonra özgürlüklerine kavuşurlar çünkü uçan tüm varlıklar bağımsızdır ve efendileri yoktur. Diğer yandan yoksullar, değerli eşyalar elde ederler: Çünkü insanlar da değerli eşyalarını, kuşların kanatları gibi üzerlerinde taşırlar. Zenginlere ve iktidar sahiplerine gelince, bu rüya onlara yüksek mevkiler sağlar: Çünkü yüksek mevkide görev alanlar, uçan hayvanların yürüyenlerin üzerinde olduğu gibi, sıradan vatandaşların üzerinde yer alırlar."

[66] A.g.e., s. 200.

[67] Bkz. N. ELIAS, "Sociologie et psychiatrie" (1969-1972), N. ELIAS, *Au-delà de Freud. Les rapports entre sociologie et psychologie*, a.g.e. içinde, s. 47-79.

ARTEMIDORUS, *La Clef des songes. Onirocriticon*,
Yunancadan Fransızcaya çeviren ve notlarla zenginleştiren: A. J. Festugière,
Vrin, Paris, 2013, s. 172

Yapısal tahakküm[68] üzerinde çalıştıktan sonra, temsillerimizi rüyalarımıza nüfuz edecek kadar yapılandıran içselleştirilmiş tahakkümü sorgulamak bana mantıklı bir yol ve hatta bir gereklilik gibi görünüyor. Kurumlarda, etkileşimlerde, eşitsiz yapılarda, vs. katları açılmış bir şekilde gözlemlenen tahakküm, bireylerin içselleştirdikleri algı şemalarına tahakkümden ayrı işlemez. Bilinçli ya da bilinçdışı zihinsel temsillerimiz iktidar ilişkileri tarafından yapılandırılıyorsa rüya da böylesi ilişkilerin varlığına tanıklık ediyor olmalıdır. Tahakküm ilişkilerinin yanı sıra iktidara erişmek için girişilen çeşitli türden mücadeleler tarafından düzenlenen toplumsal dünya, muhakkak rüya dünyasına da nüfuz eder. Her halükârda bu araştırma sahasını başlatarak doğrulamayı önerdiğim varsayım budur.

Özneler, iktidar hayali kurar ve rüyalarında başkaları üzerinde iktidar ifa ettikleri ya da kendilerinin üzerinde ifa edilen iktidarı görürler; rüyalarında, iktidarı elinde bulunduran önemli şahsiyetleri ve iktidar ilişkilerini, tahakküm eden kişileri ve tahakküme maruz kalanları sahneye koyarlar. Ve rüya göstergesel bakımdan kendine ait –özünde görsel– imkânlarla yol aldığı için tahakkümü, uzamsal düzenlemeler ve bedenin hareketleri vasıtasıyla betimleyebilir: yukarıda ya da aşağıda bulunmak, yukarı*ya* ya da yukarı*dan* bakmak, yukarı çıkmak, yükselmek, havaya yükselmek veya düşmek, aşağı düşmek, üzerinde etki sahibi olmak, üzerinde ya da altında olmak, üstün gelmek ya da alt olmak, sorumluluğu ya da idaresi altında olmak... Bunların yanı sıra rüyalarda zirveler, yüksek yerler ve çukurlar, sığ yerler ve mağaralar da yer alır.[69]

[68] B. LAHIRE, *Ceci n'est pas qu'un tableau. Essai sur l'art, la domination, la magie et le sacré*, La Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2015, s. 29-321.

[69] George Lakoff ve Mark Johnson, kitaplarının "Les métaphores d'orientation" [yönelim metaforları] isimli bölümünde, iyilik/kötülük, bilinçli/bilinçdışı, sağlık/hastalık, yaşam/ölüm, cennet/cehennem, gökyüzü/yeryüzü, hâkim/tahakküm altında, iyi/kötü, akılcı/hissî gibi çok sayıda karşıtlığı yapılandıran yüksek/alçak karşıtlığı örneğini kullanırlar. Bkz. G. LAKOFF ve M. JOHNSON, *Les Métaphores dans la vie quotidienne* (1980), çeviren: Michel de Fornel, Éditions de Minuit, Propositions, Paris, 1986, s. 24-31.

Oysa Freud tüm bunların içinden yalnızca cinsel boyutu görmek istemiştir. Ve tahakküm ilişkilerini bu şekilde cinselliğe indirgemek, cinsel ilişkilerin de tahakküm ilişkilerinin içine sürüklendiği ölçüde çok daha kolaydı. Fakat tahakküm ilişkilerinin tamamına cinsel bir boyut yansıtmak; aslında kendi işleyiş mantıklarına sahip olan mevcut pratik evrenlerinin tamamından söz etmek için (cinsel) pratiklerin özgül evrenine ait dili kullanarak durumlar arasındaki türdeşlikten faydalanmaktır.

Dolayısıyla, çok sayıda rüya örneği aracılığıyla (uyanık yaşam boyunca aile içindeki, mesleki dünyadaki ya da genel toplumsal uzamdaki toplumsal tecrübeyi yapılandıran) iktidar, hiyerarşi ve tahakküm meselelerinin rüyaların içinde metaforik olarak uzamsal karşıtlıklar ya da daha doğrudan bir biçimde ayrım, hiyerarşi veya iktidara ilişkin toplumsal imleyicilere başvurmak suretiyle nasıl ifade bulduklarını göreceğiz. Ele alınan çok sayıda örnek alt ile üst, üstteki ile alttaki, yüksek ile alçak, vs. arasındaki karşıtlıkların "siyasi" boyutunun eril ile dişil arasındaki karşıtlığın cinsel boyutuna indirgenemez olduğunu ve tahakküm etme, üstün olma ya da üstün gelme arzusunun ya da aksi şekilde, küçük düşürülme, tahakküme maruz kalma, aşağılanma veya düşüş yaşama endişesinin rüya görenlerin zihnini fazlasıyla meşgul ettiğini gösterecektir.

Aile, İktidar ve Cinsellik

Şayet (iktidar ve cinselliğin ayırt edilemez olmamalarından ötürü) iktidar da cinsellik kadar yapılandırıcı görünüyorsa bunun nedeni, ebeveynler ile çocuklar arasındaki birincil ya da ilk ilişkilerin iktidar ilişkileri olmasıdır ve bu ilişkiler, ne kadar tatlılık ve şefkatle bezenmiş olsa da insanları yetişkinlerle onların otoritelerine başlangıçtan beri ve kalıcı olarak bağımlı varlıklar hâline getirir.[70] Baba ve anneden sonra öğretmen, antrenör, doktor, polis, ofis ya da ekip lideri, şu ya da bu birimin müdürü ya da müdiresi, imparator ya da imparatoriçe, kral ya da kraliçe, devlet başkanı, vs. gelir.

Freud, kral ya da kraliçelerin görüldüğü rüyaları açıkça baba ve anneleri sahneye koyan rüyalar olarak yorumlamıştır[71] ancak

[70] Bkz. A. R. RADCLIFFE-BROWN, *Structure et fonction dans la société primitive*, çevirenler: Françoise ve Louis Martin, Minuit, Paris, 1968, s. 172 ve J. BOWLBY, *Le Lien, la psychanalyse et l'art d'être parent*, Albin Michel, Paris.

[71] Örneğin bakınız, S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 193.

[Freud'un bu yorumunda] bunların otoriteyi ve iktidarı temsil eden şahsiyetler olduğu yeterince vurgulanmamıştır. Bu tür bir rüya onun için, rüyanın dünyasında oynanan toplumsal komedinin ardında örülen ailesel gerçekliği saklayan bir toplumsal görünüm perdesinden ibarettir. Bayağı biçimde toplumsal olan Freud'u sadece aile içi ilişkilerin simgesi olarak ilgilendirir. Sanki, bu kukla oyununun arkasındaki gerçek oyuncuların anne, baba, çocuklar ve onların bilinçdışı şehvet düşkünü bir yapı tarafından yönetilen ilişkileri olduğuna inandığı için, rüyanın açık toplumsal içeriğini kabul etmeyi reddetmiş gibidir. Fakat bir cephe (aileselci psikanalist yorumlama cephesine *karşı* daha siyasi ve kurumsal yorumlama cephesini) seçmek yerine, tüm o deneyimleri yaşamış bireyin zihninde yankılaşım içine giren deneyimlerin hepsini bir arada tutmaya ve bu deneyimleri, iktidarın kurumsal temsilcilerinin bireylerin geçmişinde (baba ile kral ve anne ile kraliçe özdeşleştirmesini hâlihazırda deneyimleyen kral ve kraliçe çocukları örneğinin haricinde) genel olarak önemli iktidar temsilcilerinin *analoji unsurları* biçiminde ortaya çıktıkları bir düzen içinde tutmaya gayret etmek gerekir. Pierre Bourdieu'nün yazdığı gibi, "kişisel tarihin en bireysel veçhelerinin dahi, hatta cinsel boyutunun bile toplumsal olarak belirlendiğini söylemekle yetineyim. Carl Schorske bunu çok iyi ifade ediyor: 'Freud, Oedipus'un kral olduğunu unutuyor.'"[72]

Freud ebeveynlere olan bağımlılığın ya da ebeveynlerin çocukları üzerinde ifa ettikleri iktidarın tahakküm biçimlerine yol açan tek ilişki türleri olmadığını çok iyi bilir. Yarışlar, rekabetler, baskılar, kıskançlıklar, kötü muameleler de kardeşler arasındaki ilişkileri ve onun ötesinde, oyun ya da okul arkadaşlarıyla olan ilişkileri, vs. yapılandırır. Baba sıklıkla anne üzerinde tahakküm kurar, ebeveynler çocuklar üzerinde tahakküm kurarlar, oğlan çocukları kendilerini babalarının, ve kız çocukları ise annelerinin rakipleri gibi hissederler, çocuklar erkek ya da kız kardeşlerinin gelişini, ebeveynlerinin ilgisini, sevgisini ya da desteğini kaybetme korkusuyla izlerler, vesaire vesaire.[73]

Ve Freud da kimi zaman rüyaların içinde yüksek/alçak türünden hiyerarşik toplumsal yapılar tespit edebilmiştir fakat

[72] P. BOURDIEU, *Sosyoloji meseleleri*, Fransızcadan Türkçeye çeviren: Filiz Öztürk vd., Heretik Yayınları, İstanbul, 2006 (3. Baskı) [1981], s. 93.
[73] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 355-364.

böyle bir durumda, "cinsel içerikli fanteziler" bakımından bir yorumlama sunar. "Güzel bir düş"[74] isimli vaka bu bakımdan hayli açıklayıcıdır. Rüya, karşıtlıklar aracılığıyla şekillenmiştir: yukarıdakiler/aşağıdakiler, yukarıda olmak/aşağıda olmak, birinci kat/zemin kat, zengin/yoksul (mütevazı), yukarı çıkmak/aşağı inmek karşıtlıkları, erkek kardeş/rüya gören kişi karşıtlığıyla üst üste biner. Freud, rüya görenin çağrışımlarının yardımıyla, rüyanın bir kısmının senaryosunu, rüya görenin önceki gün izlemiş olduğu ve "yüksek kademelerdeki", "sosyete"den insanlarla ilişki içinde olan, [toplumsal hiyerarşide] "yukarılara tırmanan" ve daha sonra "aşağı inen" bir genç kızın yaşamını sahneye koyan bir tiyatro oyunundan aldığını anlamayı başarır. Rüyada "pek gösterişli olmayan bir han"ın bulunduğu X caddesi, rüyayı gören kişinin daha önce bir ilişki yaşamış olduğu kadın oyuncunun oturduğu caddeden başkası değildir. Bir yaz mevsiminde onu görmeye gittiğinde, yakınlardaki köhne bir otelde inmek zorunda kalmış, orada "bitlenmiş" olmaktan korkmuş çünkü at arabacısı ona oranın bir otel değil, sıradan bir "han" olduğunu söylemiş. Ayrıca Freud, rüyayı gören kişi ile erkek kardeşi arasındaki yüksek/alçak ilişkisinin tersine döndüğünü de kaydeder: Rüyada erkek kardeş yukarıdayken gerçek yaşamda daha ziyade aşağıdadır çünkü toplumsal konumunu yitirmiştir. Dolayısıyla rüya hiyerarşik meselelere göndermelerle doludur. Hatta bu göndermeler rüya gören kişinin rüyasının sonunda İtalya kralına küfürler savurmasına kadar gider. Günümüz okurunun, Freud'un sunduğu bilgilerden daha fazlası olmadan rüyanın tüm yönlerini anlaması çok güç. Örneğin, rüya gören kişinin erkek kardeşini rüyasında baskın bir konuma yerleştirmek için onunla nasıl bir ilişki kurduğunu bilmemiz iyi olabilirdi. Fakat Freud'un rüyaya cinsel bir yorum getirmesi, tahakküme ilişkin toplumsal bir yapıyı anımsatan ipuçlarına hiç yer bırakmamaktadır.

Freud'a göre, bu örnekte olduğu gibi başka rüyalarda da yüksek ve alçak, yukarı çıkma ve aşağı inme eylemleri açık ve tekanlamlı biçimde cinsel boyutlara gönderme yapar: "Merdivenler, basamaklar veya bunlardan inip çıkma, cinsel eylemi temsil eder."[75] Aynı şekilde, "alt" üreme organlarına ve "üst" ağza, yüze ya da memelere karşılık gelir.[76] Bununla birlikte, yuka-

[74] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 18-23.
[75] A.g.e., s. 99-100.
[76] A.g.e., s. 163.

nın ve aşağının iktidar ve önem işaretleri olduğu nasıl unutulabilir? Yukarı çıkmak ve aşağı inmek elbette cinsel eylemle ilintili olabilir ama toplumsal ilerlemelere (yükselmelere, yukarı çıkışlara) ve gerilemelere (düşüşlere, inişlere) gönderme yapıyor olabilirler.[77]

Tahakküm Kurmak ya da Tahakküm Altında Olmak

Aslında, Fransız filozof ve arkeolog Antoine Charma henüz 1851 yılında güce ilişkin rüyaların var olduğunu yazmıştı. Bu rüyalar, örneğin, rüyasında havada süzüldüğünü ya da uçtuğunu gören biri ile yerde süründüğünü görenler arasındaki fiziki konum ayrımlarıyla ifade edilebiliyordu. Temelde, kendini beğenmişliğin, yüksek bir öz saygının ya da kibrin, tabirin de dediği gibi, "kanatlandırdığı"nı söylemenin imgesel bir biçimi. "Kendinize duyduğunuz saygı çerçevesinde, sizi etrafınızdakilerin üstüne yükselten bir kibir hareketine kapılıyor musunuz? Kardeşleriniz sizin önünüzde eğilecek mi yahut siz, ayrı durduğunuz kalabalık acizane yerde sürünürken havada mı süzüleceksiniz?"[78] Veya hatta: "Uykunun kimi zaman bize verdiği bu havada kalabilme ve hareket edebilme yetisine gelince, öncelikle benim ve daha sonra başkalarının üzerinde (anlattıklarından ne gibi sonuçlar çıkarabileceğimi bilmediklerinden ötürü, benimle paylaştıkları mahremiyetlerine şüpheyle yaklaşmıyorum) yapılmış deneyler bana, geceleyin bizi kanatlandıran ve bizi, fiziksel olarak benzerlerimizin üzerine çıkaran şeyin, gündüz tatmin edilen kendini beğenmişlik olduğunu gösterdi."[79]

Avusturyalı doktor ve psikoterapist Alfred Adler, Freud'un düşüncesiyle olan bağını kopardıktan sonra, rüyaların toplumsal ve siyasi boyutuna karşı çok daha büyük bir hassasiyet gösteren bireysel bir psikoloji geliştirir. Örneğin 1933 yılında şöyle yazar:

[77] Amerikalı antropolog Jeanette Mageo, yükselme ve yükselmenin başarısız olması modelinin yapılandırdığı bir rüya örneğini inceler. Bu, araştırmaya dahil olan öğrencilerden biri olan (114 öğrenci: 400'ü erkekler ve 595'i kadınlar tarafından yazılmış 995 rüya öyküsü), Washington State University öğrencisi Dylan'ın vakasıdır. Rüyanın temel yapılandırma hattı "tepenin zirvesine çıkmak" ifadesinde bulunur. Bu ifade, tıpkı "basamakları tırmanmak" ya da "toplumda yükselmek" sözlerinde olduğu gibi başarıyı anımsatan bir metafordur ve okuldaki başarıyla ve daha genel olarak hayattaki başarısıyla ilişkilidir. J. MAGEO, "Dreaming and its Discontents: U.S. Cultural Models in the Theater of Dreams", *Ethos*, Cilt 41, Sayı 4, 2013, s. 387-410.

[78] A. CHARMA, *Du sommeil*, a.g.e., s. 50.

[79] A.g.e., s. 97-98.

"Düşmenin söz konusu olduğu rüyalar –ve bunlar kesinlikle en sık görülen rüyalardır– rüya gören kişinin endişeli olduğuna, kendini daha az değerli hissetmekten korktuğuna işaret eder fakat aynı zamanda, uzamsal bir temsil aracılığıyla, rüya gören kişinin yüksek bir konumda olduğu yanılsamasına kapıldığını da gösterirler. Rüyada havada uçtuğunu görmek, hırslı öznelerin bir üst seviyeye erişmek, kendilerini diğer insanların üzerine çıkaracak bir şey gerçekleştirmek için verdikleri mücadeleyi ifade eder. Bu rüyaya genellikle, sanki rüya gören kişiyi hırslı ve riskli bir davranış karşısında uyarmak için, düşmenin söz konusu olduğu başka bir rüya eşlik eder."[80] Uçma rüyalarının, Freud'un algılamadığı toplumsal bir boyutu daha. Ona göre uçma eylemi, küçük çocukların havada uçuruldukları aile içi oyun pratiklerine gönderme yapıyordu: "Çocuğu omuzlarına alıp odanın içinde hızla koşarak nasıl uçulacağını göstererek, dizlerinin üstünde hoplatırken birden dizlerini açarak, ya da havada tutup birden bırakacakmış gibi yaparak onunla oynamayan tek bir amca bile yoktur."[81] Gerçekten de uçma ya da düşme rüyalarının oradan geliyor olması mümkündür ama bu rüyalar, bazı vakalarda aydınlatması güç çağrışım anlamları taşırlar: kadirimutlaklık, tahakküm, uçarak üzerinden geçme, güven, rahatlık ve neşeli hafiflik rüyaları.

Adler bireysel, ontogenetik boyut ile kolektif ve yapısal boyutu ilişkilendirir. Her birey, emekleyen çocuk hâlinden iki ayağı üzerinde yürüyen ve "aşağıda olmayı" ve "yerde sürünmeyi" bırakan çocuk hâline geçerek başkaları tarafından kabul görme derecesinin ve haysiyetinin yükselmesi tecrübesini yaşar. Hâlihazırda toplumsal tahakküm ilişkileri tarafından şekillendirilmiş –iyi ile kötünün, onurlu ile onursuzun, doğru ile yanlışın, vs. anlamını çocuğa benimsetenler toplumsallaşmış yetişkinlerdir– bu ilk tecrübenin üzerine yavaş yavaş başka toplumsal anlamlar aşılanır ya da eklenir: "Her bireyin zihninde, çocukluğunun en erken döneminden itibaren, salt uzamsal "yüksek" ile ahlaki, düşünsel, vs. diğer tüm üstünlükler arasında muhakkak yakın bir ilişki kurulur. Öfkelendiklerinde kendilerini yere atan, kendini pisletmeye çalışan ve tüm bunları isteklerini ebeveynlerine kabul ettirmek için yapan küçük çocukların tutumunda bunun çarpıcı

[80] A. ADLER, *Le Sens de la vie*, a.g.e., s. 138.
[81] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, s. 380.

bir ispatını buluruz. Bu, çocukların "alçakta olmak" ile yasaklanmış, pis, cezalandırılabilir eylemler arasındaki simgesel analojiyi sezinlediklerini gösterir. [...] Bu "yüksek-alçak" kategorisi –bu terimlerin hiçbiri insan zihninde birbirinden ayrılamaz– normal insanda olduğu kadar nevroz hastasında da mağlubiyet ile galibiyet, muzafferlik ile astlık arasındaki karşıtlığı ifade eden düşünce dizilerine yol açar."[82] Adler, "uzamsal üstünlük ile ahlaki üstünlük" arasındaki analojinin altını çizer ve çok sayıda dinî görüşün "yüksek" ile "alçak" arasındaki karşıtlığa dayandığını hatırlatır.[83]

Rüyanın öykünün görsel yönüne öncelik vermesinden ötürü, tüm eylem ve anlamlar uzamsal olarak ifade edilmelidir: "Bu 'yüksekte olma arzusu', sıklıkla, belirtilerde olduğu kadar rüyalarda da çok sayıda imgeyle dolu bir biçimde ifade edilir: yürüyüş, havaya yükselme, dağa tırmanış, merdiven çıkma, daldıktan sonra yeniden su yüzüne çıkma, vs. Oysa 'alçak' simgesel olarak bir düşme eylemi ya da hapishane duvarıyla, her türlü engellerle, bir treni, vs. kaçırmaya neden olan gecikmelerle, kısacası her türlü geriye dönük ve alçalan hareketle temsil edilir."[84] Adler hastalarının sözlerini, bu yüksek-alçak karşıtlıklarına özellikle dikkat ederek ve onları yalnızca sahip olabilecekleri cinsel anlamlarla bağdaştırmadan dinler.

Örneğin, kendisine rüyasını anlatmaya çalışan kadın bir hasta hakkında "zihninde, bazıları gelecekteki eşinin karşısındaki baskın rolüyle ilintili olan bir yığın hırslı düşüncenin belirdiğini" ve "atların ya da erkeklerin üzerine bindiğini gördüğü geçmiş rüyalarını hatırladığını" yazar. Daha sonra, "başka rüyalarda görülen uçma ya da merdiven çıkma eylemi"nin, "eril saldırganlığa eşlik eden 'yüksekte olma' arzusunun hareketli bir ifadesi gibi" görülebileceğini saptayarak devam eder çözümlemesine.[85] Yahut hasta rüyasında "herkesin kafasının üzerine çıktığını" söylediğinde Adler orada, "onun herkesten üstün olması durumunun imgelerle bezeli bir biçimde" ifade edilişini görür: "Bu rüyayı meydana getiren düşünce dizisi, hastanın nevrotik düzenine ihanet eder.

[82] A. ADLER, *Le Tempérament nerveux. Éléments d'une psychologie individuelle et applications à la psychothérapie* (1911), 1948 yılında Almancadan Fransızcaya çeviren: Dr. Roussel, Editions Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1970, s. 227-228.

[83] B. LAHIRE, *Ceci n'est pas qu'un tableau*, a.g.e.

[84] A. ADLER, *Le Tempérament nerveux*, a.g.e., s. 239.

[85] A.g.e., s. 230.

Aslında eril başkaldırısı, başkalarını küçük düşürmeye yönelik eğilimi, hırsı, hassasiyeti, kışkırtan tutumu, inatçılığı, kaprisli ruh hâli hayli görünürdür ve baş ağrılarının psişik anlamları da bu rüya ile karşımıza çıkar. Analiz, bilhassa, bu belirtinin hasta bir zayıf düşme, aşağılanma hissine kapıldığı zaman, kendi kendini fazla "dişil" bulduğu zaman, kısacası, kendi ifadesiyle anlatmak gerekirse, "kafasının üzerine çıkıldığı"nı[86] düşündüğünde ortaya çıktığını göstermiştir. Yüksek/alçak karşıtlığı eril ve dişil arasındaki ilişkileri nitelendiriyor olsa da tahakküm ilişkileri dolayısıyla salt cinsel bir mahiyete sahip değildir.

Toplumsal (ekonomik ya da kültürel) hiyerarşi, rüyaları bazen daha dolaysız bir biçimde yapılandırır. Adler'in erkek bir hastası şöyle bir rüya görür: "Eski arkadaşlarımın birinin evindeyim ve ortak bir tanıdığımızdan bahsediyoruz. Arkadaşım kendinden söz ederken şöyle söylüyor: 'Hiçbir eğitimim olmadığına göre param neye yarar ki?'" Adler, hasta ve onun bu "eski arkadaş"la olan ilişkileri hakkındaki sağlam bilgilerine dayanarak hastanın rüyasında, aşk müsabakasının galibi olabilmek için toplumsal müsabakayı kazandığını gördüğünü anlar: "Eski arkadaş yani genç bir kız karşısında hastamızın ayağını kaydıran kişi lise eğitimini tamamlamadığından ötürü verimsiz bir meyveydi. Kendisi [hasta], arkadaşından üstün olduğunu hissediyordu çünkü o, liseyi bitirmişti. Bilginin paradan daha değerli olduğunu ileri süren yüce öğretiyi savunuyor ve bu öğreti onun, 'yüksekte' olmaya yönelik kurgusal hedefiyle uyum içinde olduğu ve onu teselli ettiği için onu çok daha istekli bir biçimde savunuyor. Ortak tanıdık, her ikisinin de kur yapmış olduğu zengin genç kızdan başkası değil. Yarış, yeniden başlıyor. Hastamız rakibi tarafından galip olarak ilân ediliyor."[87] Bu tahakküm arzusu hastanın ona en uygun kişinin "karşısında bir efendi, baskın bir erkek gibi davranabileceği cahil bir köylü kız"[88] olacağını söyleme biçiminde de ortaya çıkar. Ve "kendisinden 'üstün' insanlara karşı duyduğu tiksintinin sınırsız ve mutlak olduğu" başka bir hastası da rüyasında, üyesi olduğu koronun bir konser verdiğini ve orkestra şefinin yerinin boş olduğunu görür. Adler daha önce hastanın gerçek yaşamında böyle bir durumun yaşandığını bilir

[86] A.g.e., s. 231.
[87] A.g.e., s. 240.
[88] A.g.e., s. 241.

ve onun en güçlü yatkınlıklarını tanımayı öğrenmiş olduğu için şöyle bir yorumda bulunur: "İşte ona en uygun durum: Bir şefe ihtiyacımız yok! Kendi kendinin şefi olmadığı her yerde rahatsız oluyor."[89]

Paul Borel, 1914 yılında on beş yaşındaki 90 öğrencinin (gündüz düşleriyle kıyaslanan[90]) rüyalarında büyüklük düşüncelerine nadiren rastlandığının altını çiziyor olsa da derlemesinde iki vakadan bahsediyordu: Bir kimse rüyasında, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen bir yiyecek konvoyunu korumak üzere Alman filosunu torpillemekle yükümlü olduğunu görür ve diğeri şöyle söyler: "Rüyamda, buyruğumun altında büyük ve zengin krallıklar olduğunu görüyorum." Aynı şekilde, Jean Duvignaud, Françoise Duvignaud ve Jean-Pierre Corbeau, 1970'li yılların sonunda Fransızların rüyalarını konu alan karmaşık sosyolojik araştırmalarında başarılarından ve hâkim konumlarından emin rüya gören örneklerini alıntılarlar. Bu kişilerin rüyaları, açıkça, "insanlara yukarıdan bakmak", "kendini üstün hissetmek", "üzerinde bir etkisi olmak" ya da "üst sınıftan olmak" gibi sözlerin imgelerle bezeli ifadeleridir. Örneklerden biri rüyasında, "gökyüzünde çok yüksekte" olan bir uçağın içinde olduğunu ve iniş yapması gereken adamın "uçak için fazla küçük" olduğunu görür; başka biri kendini "bir tür gözlem kulesinde" görür, "etraftaki insanları" görür fakat "aşağı inmek için fazla iyi durumda" olduğunu düşünür ve bir başkası da zaman zaman "bir plajın üzerinde uçtuğunu ve insanların ona baktığını ve ona seslendiklerini bildiğini" söyler.[91]

Bu sosyologların derledikleri rüyalarda büyük yatkınlıklar ve sınıfsal tutumlar yahut biyografik güzergâha ilişkin tutumlar ve bilhassa; "tahakküm ve zevkten kaynaklı öfori" (havuz, güzel

[89] A.g.e., s. 242.

[90] Borel'in araştırması, "uyanıkken görülen düş sırasındaki megaloman kurguların önemli sıklığı"nı gösteriyordu. "[...] yakın geçmişte yapılan araştırmaların normal ve patolojik psikolojideki önemini ortaya koyduğu ve bireylerin pek çoğunda tespit ettiğimiz bu durumlarda, büyüklük sanrılarını, zenginlik ve zafer düşüncelerini, insancıl düşünceleri, toplumsal reform düşüncelerini, düşünsel üstünlük ve icat düşüncelerini, aşk hayallerini, gelişmeci yaşam ve macera hayallerini, güç ve tahakküm düşüncelerini, inşacı fakat genellikle yaratıcı hayal gücünün iradesinin dışındaki çalışmayı farklı biçimlerde ifade eden düşünceleri teşkil eden çok sayıdaki iddialı düşünceye rastlamıştık [...]" P. BOREL, "Les idées de grandeur dans le rêve", *Journal de psychologie normale et pathologique*, 11. yıl, Sayı 5, 1914, s. 400.

[91] J. DUVIGNAUD, F. DUVIGNAUD ve J.-P. CORBEAU, *La banque des rêves*, a.g.e., s. 97.

kadınlar, görkemli şatolar, benzersiz kayak malzemeleri, vs. rüyaları), kendi toplumsal öneminden emin olma ("beni beklediklerini biliyorum", "olağandışı bir tokluk hissi") ya da yönetici pozisyonundaki erkeklerde görülen "düşme korkusu" gibi duygular ortaya çıkar.[92] Örneğin, daha alt bir sınıfa düşmekten korkan bir üst düzey yönetici rüyasında, bir çukura düştüğünü (*"être au fond du trou"* [çukurun dibinde olmak, dibi görmek anlamında da kullanılır -çn.] deyiminde olduğu gibi) ve iş arkadaşlarının ona baktıklarını fakat onu yukarı çıkarmayı başaramadıklarını görür.[93] Yahut (cinsel gücün de eşlik ettiği) mesleki başarıya ulaştığını hayal eden aynı kişi rüyasında "tüm genç kızlarla ve harikulade bir biçimde dans ettiğini" ya da herkesi dans ettirmeyi başaran ve herkesin "tebrik ettiği" bir "orkestra şefi" konumunda olduğunu görür.[94] Tıpkı rüyasında patron olduğunu ve güzel kadın işçileri üzerinde sahip olduğu gücün tadını çıkarabileceğini gören bir diğer genç yönetici gibi: "İşçilerimizle dans ediyorum ve hepsi de çok güzeller, ellerini kirletmemeleri için onları daktilografliğa terfi ettireceğime söz veriyorum, herkes mutlu ve ben de zengin olmuşum."[95]

Hiyerarşiler rüyanın genel anlamını yapılandırıyor olsa da üstü kapalı ya da çok gizlidirler. Örneğin, bir erkek rüyasında, büyük ve kısa bir pelerin giymiş ve öne doğru eğilen birinin düştüğünü ve kafasını yaraladığını görür. Rüyayı gören kişi rüyasının ögeleri üzerinde düşündüğünde, erkek kardeşinin eskiden öne doğru eğilerek koştuğunu ve pelerinin de kayınbiraderininkine benzediğini söyler. Peki bu ikisinin ortak noktası nedir? Rüyayı gören kişi "birincinin [erkek kardeşinin] yaşça daha büyük, daha güçlü olduğunu ve [çocukluğu boyunca] ona baskı uyguladığını" ve "kayınbiraderinin daha zengin olduğunu" söyler. Dolayısıyla, "rüyayı gören kişi, kendisinden üstün olan ya da genel olarak onda bir kıskançlık duygusuna yol açan herkesin düşmesini dilemektedir."[96] Yahut başka bir adam rüyasında, subay üniforması giydiğini ve basit bir er olan X isimli iş arkadaşına rastladığını görür. Rüyayı gören kişi, analistiyle olan konuşmaları sırasında, söz konusu iş arkadaşının önemli bir mesleki başarı elde ettiğini ve kıskandığı başka bir iş arkadaşının da onunla ordu

[92] A.g.e., s. 96.
[93] A.g.e., s. 101.
[94] A.g.e., s. 104.
[95] A.g.e., s. 104.
[96] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 163-164.

karşıtı düşüncelerini paylaştığını ve kendisinin bundan hoşlanmadığını belirtir. Rüyayı tetikleyen, bu iki mesleki olayın rüyayı gören kişinin daimî rekabet eğilimi üzerindeki etkisi olmuştur. Asker üniformalı X isimli iş arkadaşı, uyanık yaşamda benzerlik içeren [*analogon*] iki iş arkadaşını tek bir bünyede toplamaktadır. Rüya gören için er pozisyonu, hayli sağlam biçimde köklenmiş bir yatkınlığını teşkil eden üstünlük arzusunu (rüyasında kendini subay olarak görür) ifade etmenin bir yoludur: "Söz konusu olan doğal olarak bir iş arkadaşından üstün olma dileğidir fakat bu rekabet ruhu, rüya görenin mustarip olduğu nevrotik bir aşağılık korkusunu telafi etmek için zihnini kalıcı olarak meşgul etmektedir."[97]

Bir şeyin üstesinden gelecek yeterlikte olamama korkusu, Maurice Halbwachs'ın anlattığı ve yorumladığı kişisel bir rüya için de yapılandırıcı niteliğe sahiptir. Tıbbi bir reçetede geçen kimyasal maddelerin ne olduğunu bilemediği için gün içinde biraz "onuru kırılmıştır". Ayrıu günün akşamında rüyasında, *École normale supérieure*'den[98] arkadaşlarıyla birlikte olduğunu, kimyadan söz ettiklerini ve kireç hakkındaki sorulara cevap veremediğini görür. Ayrıca rüyasında okul arkadaşlarının bazılarına birtakım nişanlar verilmiş olduğunu fark eder. Bir gün önce hissettiği üzücü cehalet hissi onda, seçkin (madalyalı) okul arkadaşlarıyla ayrıu seviyede olamama korkusunu uyandırır. Dolayısıyla, onların bildikleri şeyleri bilmediği için kendini küçük düşmüş hisseder.[99]

Bu rüya, Freud tarafından yorumlanan meşhur "Irma'nın enjeksiyonu" rüyasını anımsatmaktadır.[100] Freud bu rüyasında

[97] A.g.e., s. 186-187.

[98] Fransa'da, üniversite sistemine paralel *Grandes Écoles* [Büyük Okullar] yapılanmasına ait okullardan biri. Edebiyat ve felsefe merkezli olan bu okul ülkenin en saygın eğitim kurumlarındandır -çn.

[99] M. HALBWACHS, "Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil", a.g.m., s. 27.

[100] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 186-203. Maurice Halbwachs bu rüyayı bizzat yorumlar ve rüya sahnesinin farklı kahramanları arasındaki ilişkileri yapılandıran çekişme ve rekabetlerin altını çizer: "Ama bizi ilgilendiren şey, yazarın yaptığı açıklamadan ziyade burada bulunan ve gerçekliği yadsınamayacak bazı verilerdir. Bu veriler söz konusu rekabetlerle ve her birinin bir diğeri üzerinde sahip olduğu yargılarla birlikte, Irma'nın, Otto'nun, Dr. M.'nin ve bizzat Freud'un ait olduğu grupta temelini bulur: Dr. M.'nin bu çerçevede en çok sözü geçen figür olması; histeriyi bilmeyen ve Freud'un alay ettiği Otto ve diğer meslektaşlar, vs. [...]". M. HALBWACHS, "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 69.

meslektaşları arasında sahip olduğu ün hakkında özel bir endişe duymaktadır. Irma, onun eski hastalarından biridir ve rüyadan bir önceki gün Otto Rank bu hasta hakkında ona şöyle söylemiştir: "Daha iyi, ama çok da değil." Freud, Otto'nun, uyguladığı tedavi yöntemini sorgulamak için durumdan istifade ettiği izlenimine kapılmıştır. Kullandığı ses tonu ve durumunun iyi olduğunu söylese de "ama çok da iyi değil" demesi Freud'un Otto'nun, temelde kendisinin eylemini yerme fırsatından zevk aldığını düşünmesine neden olmuştur. Ve Otto'yu rüyasında görür ve "şırınga temiz değildi" diye belirterek enjeksiyonun sonuçlarından onu sorumlu tutar. Bu, Otto'nun ona karşı olan tutumunun pek temiz olmadığına gönderme yapmanın bir yoludur. Freud şöyle yazar: "Rüya suçlamayı gerisingeri ona yönelterek intikam almamı sağlamıştı."[101]

Jan Frederik Hovden da, Norveç Volda Üniversitesi'ndeki 266 öğrenci üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında tahakkümün rüyalar üzerindeki etkilerini gösteriyordu.[102] Tekrarlanan rüyalara dair anılardan yola çıkarak, çok büyük sıkıntı ve zayıflık durumları hakkındaki rüyaların (bir yere ya da bir şeyle bağlanmış olduğundan hareket edememek, yere yatırılmış olmak, kapalı ya da nefessiz kalmak, ölmüş olmak, ölmüş insanlar görmek, vs.) genellikle kız öğrenciler ve daha az eğitimli çevrelerden gelen öğrenciler tarafından görüldüğünü ve iktidar ve üstünlük rüyalarının (uçma kabiliyetine sahip olmak, aniden zengin olmak, para bulmak, üstün sanatsal ya da zihinsel kabiliyetlere sahip olmak) ise daha ziyade erkek öğrenciler ve daha eğitimli çevrelerden gelenler tarafından görüldüğünü tespit etmeyi başarır.[103] Araştırma ne yazık ki kesin rüya öykülerine değil, tekrarlanan rüyalara ilişkin anılar hakkındaki önceden kodlanmış sorulara verilen yanıtlara dayanıyor olsa da (bu, nesne-rüyayı uzaklaştırmaya biraz daha katkıda bulunmaktadır) tahakküm kurma ya da tahakküm altında olma hissi dolayısıyla burada da rüya tecrübesini yapılandırıyor gibi görünmektedir.

[101] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 200.

[102] J. F. HOVDEN, "Return of the Repressed: The Social Structure of Dreams. Contribution to a social oneirology", J. F. HOVDEN, K. KNAPSKOG (ed.), *Hunting High and Low*, a.g.e. içinde.

[103] Bu örnekler Freud'un uçma rüyalarında görmek istemediği toplumsal boyutu doğruluyor.

Totaliter Rejimlerde Rüya

Fakat siyasi alanın vatandaşların öznelliğini nasıl istila ettiğine ve mahremiyetlerini nasıl sömürgeleştirdiğine (o kadar ki, insanın toplumdan ve toplumsal baskılamalardan uzaklaşmış göründüğü anlara bile nüfuz edebilir) ilişkin en güçlü ve etkileyici tanıklık, Charlotte Beradt'ın Nazi Almanyası döneminde görülen rüyalara adadığı eserinde bulunur. Beradt, rüya görenlerin kişisel tarihini araştırmaz. Rüyaları bireysel tecrübe dizileriyle değil, Naziliğin yükseliş döneminin genel özellikleriyle ilişkilendirir. Almanlardan 1933 yılından itibaren titizlikle derlediği rüyalar oneirik evrenin; adım adım totaliter bir rejimin kurulmasıyla ilgili tüm mülksüzleştirilme, kişiliksizleşme, küçük düşürülme, rıza, itaat ya da suçluluk duygularına olduğu kadar cellatlar karşısında hissedilen hayranlık ya da çekim duygularına nasıl sahne olduğunu gösterir.

Araştırma kapsamındaki kişiler rüyalarında, en özel alanlarında bile her yere mikrofonlar yerleştirmiş yetkililer tarafından dinlendiklerini, en mahrem düşüncelerinin bile mercek altına alındığını düşünürler, kendi dairelerinin duvarları gibi komşu hanelerinkilerin de ortadan kaybolduğunu görürler; sürekli bir gözetim altında olduklarını, yüksek sesli hoparlörler, siyasi görüntü ve sloganlar ya da askerî üniformalılar tarafından taciz edildiklerini hissederler; kendilerini uysal, otoriteye boyun eğmiş ve konformist bir tutum benimseyerek rahatladıklarını hisseden insanlar olarak görürler; korku ya da kaygı nedeniyle felce uğramış hâldedirler. Beradt burada "yola getirme" ve "totaliterliğe inisiyasyon ritüeli"[104] biçimleri görür ama bunlar pekâlâ korkularla yüzleşmek üzere korkulan şeyi sahneye koyma fırsatları olarak da değerlendirilebilir. Rüya, kendisine dayatılan gerçekliği içselleştirdiği ve kabul ettiği ölçüde uyarır ve tehlikeyi haber verir. Kişi rüyasında, "bütüncül tahakküm" mekanizmasını, "uyanıkken sahip olamayacağı bir kesinlik ve incelikle" betimler.[105] Ve rüya üzerindeki bu çalışma açık bir biçimde ne direniş sahasına ne de kurulan düzene tam itaat sahasına yerleştirilebilir.

Yazar, psikanalizden farklı olarak, açık içeriği gizli içerikten ayrı tutmak istemez.[106] Rüyanın görünür biçimde siyasi içeriğinin

[104] M. LEIBOVICI, "Les fables politiques de Charlotte Beradt", C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich*, a.g.e. içinde, s. 22-23.

[105] C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich*, a.g.e., s. 47.

[106] "Onların arka planları görünmez olmamakla kalmaz, aksine çok görünürdür. Yüzeylerinde olan şey dibini de meydana getirir. Çağrışımları saklayan bir ön

yadsınmasından endişe ettiği için imgelerin gerçek anlamlarıyla söylüyor gibi göründüğü şeyin tamamen uzağında kalabilecek (örneğin bakışı, erken çocukluk yıllarındaki aile ilişkilerine yönelten) bir yorumlama düşüncesini reddeder. Oysa iki bakış açısı uzlaşabilir. Rüya görenlerin yaşadıkları siyasi durumun yarattığı benlik yitimi duygusu, çocukluklarında (ebeveynlerle) yaşanan durumlara ya da daha sonraki dönemlere ait (karşılaşılan farklı otorite türleriyle yaşanan) durumlara gönderme yapmamazlık, onlarla yankılaşım içine girmemezlik ya da analoji yoluyla onları uyandırmamazlık edemez. Rüya görenleri sorgulama imkânına sahip olmadan hiç kimse, şimdiki zamandan alıntılama yapan rüya imgelerinin arkasında bütün bir yaralanma, aşağılanma ya da bambaşka mahiyetteki bağımlılık dizisinin de ifade edilmediğini söyleyemez.[107]

Ayrıca rüyaların kendileri de kimi zaman okul sahnelerini açıkça daha siyasi unsurlarla birlikte yoğunlaştırarak farklı alanlardan oluşan bir karışımı sahneye koyar: "Babası eski bir komünist olan bir kız öğrenci şu standart rüyayı görmüş: 'Bütün sınav kağıtlarımın ve karnelerimin üzerinde, pek iyi ama devlet düşmanı olduğu için yetersiz, yazıyor.' Bu eski okul ve sınav rüyası –kız öğrencininki gerçek çevresinden izler taşımaktadır– çok sayıda dönüşümden geçerek yetişkinlerde de ortaya çıkıyor: Bu bana defalarca anlatıldı. Örneğin: 'Kiliseye gittiğinizden... size ideolojik olarak tolerans gösteremeyeceğimiz için sizi sınıfta bırakıyorum.' Ya da üniversitede kara tahta üzerine şöyle bir şey yazılır –bu da yine gerçek bir kabare sahnesidir: 'Halk düşmanı oldukları için şu kişi veya bu kişi sınıfta kaldılar.'"[108] Dolayısıyla, böyle varsayımsal bir durumda, vatandaş ve devlet arasındaki

---

cephe yoktur ve kimsenin, rüya görenin yerine rüyası ile varlığı arasındaki ilişkileri kurmasına gerek yoktur; kişi bunu rüyasında bizzat kendi yapar. Bu türden rüyalar görenler, imgeleri de kullanırlar. Bununla birlikte, bunların ne simgelerini aydınlatmaya ne de alegorilerini yorumlamaya gerek vardır; belki en fazla şifrelerini çözebiliriz. Bir karikatürün ya da kabareninkiler kadar saydam kostümler seçerler ve altlarında, ancak karnavalda olduğu kadar tanınabilir kaldıkları maskeler takarlar." A.g.e., s. 55.

[107] Bkz. Reinhart KOSELLECK'in kaleme aldığı sonsöz, C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich*, a.g.e içinde, s. 173-190. Aynı şekilde bkz. eserin İngilizce versiyonuna Bruno BETTELHEIM'ın yazdığı sonsöz: "An Essay", C. BERADT, *The Third Reich of Dreams; the nightmare of a nation, with an essay by Bruno Bettelheim* içinde, Aquarian Press, 1985.

[108] C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich*, a.g.e içinde, s. 120-121.

otorite ilişkisinin öğrenci ve öğretmen arasındaki otorite ilişkisiyle yankılaşım içine girdiğini çok iyi görüyoruz. Bu iki alan, farklı durumlar arasındaki analojiyi algılayan rüya gören tarafından karıştırılıyor. Aile ya da okul deneyimleri kronolojik olarak mesleki, siyasi ya da dinî deneyimlerden önce geliyor olsa da bu, her bir bireyin psişik bakımdan birbirlerine bağladığı ve zaman zaman aralarında denklikler kurduğu farklı tecrübe alanlarının özgüllüğünü yok etmez.

Siyasi olanın içinde salt siyasi tecrübeden fazlası bulunur daima. Buna karşın, siyasi olanı ailevi olana ve tahakküm yapılarını ya da iktidar mücadelelerini insan ilişkilerinin cinsel boyutuna indirgeyebilir miyiz? Psikanalist, siyasi türdeki açık içeriğin "onun arkasında saklanan, onu kendi amaçları için kullanan ve orada gizli bir tatmin kaynağı bulan bambaşka bir düşünce düzenine erişime engel olduğu"nu[109] söylemekte kuşkusuz haklıdır. Fakat siyasi tecrübenin ya da daha geniş bir biçimde tahakküm tecrübesinin, bambaşka toplumsal çerçevelerde meydana gelmiş yatkınları dayanak aldığını ve onları kendi amaçları için kullandığını da aynı kesinlikle söyleyebiliriz. Çünkü rüya görenler tarafından hissedilen siyasi baskının ağırlığının çocukluk dönemine ilişkin cinselliğin arkasına saklandığı bir ön cepheden ibaret olduğunu söylemek uygunsuz olur ve Charlotte Beradt'ın kaçınmak istediği şey de tam olarak budur.[110] Charlotte Beradt'ın eserinden çıkarılacak en büyük ders, rüyayı yorumlayan kişinin rüyanın görünür, açık içeriğini göz ardı etmemesi gerektiğidir çünkü aksi takdirde, bambaşka bir mahiyetteki daha eski acıların ifade edilmesine de olanak tanıyan hayli gerçek –kimi zaman siyasi– güncel tecrübe ve yapıları anlayamaz.[111]

[109] F. GANTHERET, "Postface", C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich*, a.g.e içinde, s. 209.

[110] François Gantheret'nin, "çocukluk cinselliği" bakımından yorumlamayı korumak için rüyada kullanılan önceki güne ait unsurların "bastırılmış olandan gelen suretler için hem destek hem maske hem de mazeret görevi gördüğü"nü yazdığında yaptığı şey biraz budur. A.g.e., s. 233.

[111] Gary Alan Fine ve Laura Fischer Leighton sosyoloğun, iki dişi delen bir diş hekimini sahneye koyan bir rüyada söz konusu olanın başka meslekten biri değil, bir diş hekimi olduğunu göz ardı edemeyeceğini yazarlar. Daha fazla bilgiye sahip olmadan dişlerin kadınları ve işlem yapılan oyuğun cinsel bir eylemi simgelediğini kabul etmek yerine, [rüyada] tasvir edilen diş hekimi ile hasta arasındaki durumu göz önünde bulundurmak gerekir. G. A. FINE ve L. FISCHER LEIGHTON, "Nocturnal Omissions: Steps Toward a Sociology of Dreams", a.g.m., s. 100. Ayrıca bakınız: John L. Caughey, rüya gerçekçi olmasa dahi toplumsal bir çevreye ve

Hobson'ın Büyüklük Rüyası

Amerikalı nöropsikiyatr John Allan Hobson birkaç on yıldan beri rüyaları yorumlamanın faydasını kabul eden çalışmalarla tezat oluşturan bir yaklaşım geliştirmektedir. Buna rağmen, kendisi de kişisel bir rüyasını incelemeye girişmiştir. Kendi kendini analiz örneklerinde sıklıkla görüldüğü gibi, rüyayı anlayabilecek ve rüyayı gören kişinin gösterdiği yatkınlıksal özellikleri vurgulayan bir yorum sunabilecek en doğru kişi yorumlayıcı değildir. Söz konusu örnekte rüya ile ona ve başka sayfalarda bahsi geçen diğer kişisel rüyalara eşlik eden yorumlar araştırmacının hafife almayı ya da görmemeyi istiyor gibi göründüğü bir tahakküm kurma yatkınlığını ve büyüklük arzularını makul bir biçimde ortaya koymaya olanak tanımaktadır.

Eşi Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nin programlarının idaresinden sorumlu olan Hobson rüyasını, köşeli parantez içindeki notlarla birlikte şu şekilde anlatır: "Eşim Joan ve ben, büyük Rémus oditoryumunda bir konser dinlemek üzere Boston Güzel Sanatlar Müzesi'ndeyiz. Biri (belki John Gibbons), büyük bir Steinway'de (orkestra yok ama zaten görüntü bulanık) Mozart'ın piyano bestelerinden birini (konçerto?) çalıyor. [Piyano, geçen cumartesi Washington'da, Phillips koleksiyonunun büyük salonunda gördüğüm büyük Steinway'i anımsatıyor.] Tüm bu "müze" seanslarında olduğu gibi kendimi eşimin iş makinesinin beşinci tekeri gibi hissettiğimden, öfkem burnumda ve dolayısıyla dalgınım. Etrafı keşfetmeye karar veriyor ve daha eski (Mısır mumyalarının yakınındaki) küçük tiyatroya doğru iniyorum. Bu tiyatro salonu artık sadece konferanslar için kullanılıyor ama bundan yirmi yıl önce müzenin konserleri burada veriliyordu ve müzenin genç üyeleri olarak eşim ve ben de bu konserlere katılıyorduk. Programlar, günümüzde Rémus oditoryumunda verilen ve Joan'ın düzenlediklerine benziyordu. Müzik sesi işitiyorum ve belirli bir hareketlenme olduğuna işaret eden hafif bir gürültü patırtıyı fark ediyorum. Kapıyı araladığımda, Mozart'ın ta kendisinin sahnede olduğunu ve müzenin koleksiyonuna ait antika bir klavsende (ama Mozart'ın piyanosunda değil) aynı konçerto-

---

kim oldukları az çok anlaşılabilir kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerle birlikte gerçek toplumsal dünyayı sahneye koyduğunu göz ardı etmemek gerektiğini söyler. J. L. CAUGHEY, *Imaginary Social Words: A Cultural Approach*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1984.

yu çaldığını (orkestra yine yok) görerek şaşkına dönüyorum. Kapı yalnızca kısa bir süreliğine açık kalmış olsa da kırmızı brokar kumaştan redingotunun gösterişini (arabesk motifleri altın nakışlıydı), beyaz pudralı peruğunu ve keyifli yüzünü fark ettim. Arpejler âdeta kapıdan geçerek kulaklarıma doğru akıyordu. Ayrıca Mozart'ın epey kilo aldığını fark ediyor ve bunun nedenini merak ediyordum. 'Şşşt' diyerek kapıyı kapıyorum ve bu keşfimi Joan'la nasıl paylaşacağımı düşünmeye çalışıyorum. Sonra da uyanıyorum."[112]

Analiz Hobson'un şu itirafıyla, hayli isabetli bir şekilde başlar: "Bu rüyanın daha derin bir seviyede psikanalitik bir 'anlam' içerebileceğini kabul etmeye hazırım: Ben, hırslıyım. Mozart'a hayranlık duyduğum *doğru*. Bilinçli olarak onun kadar parlak olmayı *isterdim*. En yakın arkadaşlarımdan bazıları bana 'Mozart' lakabını takmışlardı." Buna rağmen, "eleştirel aklın icraatının askıya alındığı paradoksal uyku koşullarında Mozart'ın gerçekten Mozart olduğunu kabul etmeye" davet eder ve onun, "baba[sının] ikamesi" olmadığını belirtir. Ama bir psikanalistin Mozart'ta neden bir baba figürü görmeyi önerebileceğini pek anlayamıyoruz. Arkadaşları ona bazen Mozart diyorlar ve kendisi de nöropsikiyatri alanının Mozart'ı olmayı hayal ediyor. Ayrıca rüyasında, kilo almış bir Mozart görüyor ve kendisi de notlarında bunun kendi kimliğiyle bağlantılı olduğunu gösteriyor: "Fiziksel özellikler dosyası açıldı ve bunun sonucunda birtakım uyuşmazlıklar ortaya çıktı: yuvarlaklaşan karnım!" Fakat hikâyenin bu ayrıntısında hiçbir uyuşmazlık ya da tesadüf yok çünkü rüya görenin sahnenin üzerinde gördüğü kişi bizzat kendisi. Ayrıca bu sahne artık bir konferans salonu ve bu da onun mesleki faaliyetinin önemli bir boyutuna bir kez daha gönderme yapıyor. Hobson, paylaştığı başka bir kişisel rüyada bir konferans dizisine katılma başvurusunun, kendisi yerine onlara fon toplamakta yardımcı olabilecek başka bir konferans katılımcısını tercih eden komite üyeleri tarafından reddedildiğini anlatıyor ve bu suretle, konferans vermenin onun mesleki dünyası için önemli bir itibar meselesi olduğunu gösteriyor.[113]

Hobson'ın görmediği şey ise, rüyasının ve ardından gelen yo-

[112] Aksi belirtilmediği sürece, bundan sonraki parçalar şu eserden alıntılanmıştır: J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 268-271.
[113] A.g.e., s. 285.

rumlarının içindeki her şeyin rüyanın, eşinin üzerindeki iktidarını yeniden elde ettiği bir sahne olduğunu düşündürüyor olmasıdır. Eşi Hobson'ı müzeye (iş yerine) sürükler ve Hobson orada sıkılır. Dolayısıyla müzenin artık (mesleğinin önemli bir kısmını temsil eden) konferanslar için kullanılan kısmına gider ve sahnede kendisini Mozart'ın kişiliğinde; kendi gibi göbekli, konferans veren biri gibi yalnız ve orkestrasız görür. Böylelikle bu unsurlar rüyayı eşiyle olan bir kuvvet ilişkisi sahnesine dönüştürmeye katkıda bulunur. Eşinin hayran olduğu, meşhur ve altın bezemeli giysisiyle sahnedeki tek Mozart olmayı diler, kendisinden başka birinin parlamasını izlemeye sürüklenen kişi olmayı değil. Ve bu rüyanın yorumu hakkında yaptığı açıklamalar bile rüyadaki Mozart'ın pekâlâ kendisi olduğuna ve eşinin onu sahnede görmekten gurur duymasını dilediğine tanıklık eder: "Mozart'ı izlemeyi çok isterdim, eşimin onu müzeye getirerek 'övgüye boğulmasını' isterdim, onu keşfedebilmeyi ve Joan'ın bu başarısını diğerlerine anlatabilmeyi isterdim." Hatta şu muhteşem yorumu ekler –rüyasının, eşinin yaptıklarıyla pek ilgilenmediğini ve konferanslarından birinin vesilesiyle onun kendisine hayran olmasını yeğlediğini söylemenin bir yolu olduğunu düşünürsek bu yorum neredeyse ironik bir hâl alır: "Bu rüyayı keyifli, şaşırtıcı ve faydalı buldum. Onu eşime anlatmaktan keyif aldım. Rüyam, toplumsal ilişkiler açısından değerlendiğinde geç verilmiş bir düğün hediyesiydi!" Şayet rüyası bir düğün hediyesi ise, bilinçli olarak tahayyül ettiğine nazaran lanetli bir hediyeye daha çok benzemektedir.

Psikanalizin ailenin, erken çocukluk deneyimlerinin ve insani arzularla davranışların cinsel boyutunun önemini vurgulamak için haklı sebepleri olmuş olsa da; güncel tetikleyici olaylar ile bireylerin geçmişi arasındaki yorumlama dengesini kurmaya gayret etmiş olsa da açıkça görülüyor ki arzuların doğallaştırılmasını istemiş, aile konfigürasyonunun özerkliğine fazla önem atfetmiş, küçük çocukluğa ait kimi olaylara da fazla değer biçmiş ve insanların saiklerinin cinsel mahiyetini gerektiğinden fazla yorumlamıştır.

Böylelikle, ailevi çevreleri içine alan bir toplumsal dünya olduğunu; bireylerin baba, anne, erkek ya da kız evlat, erkek ya da kız kardeş, eş statüsüne indirgenebilir olmadıklarını ve aksine, yaşamları boyunca çeşitli iktidar oyunlarına sahne olan ve hiye-

rarşik biçimde düzenlenmiş bir dizi başka (arkadaşlığa ilişkin, mesleki, dinî, siyasi, sportif, askeri, vs.) toplumsal dünyanın içinde yer aldıklarını ve salt cinsel ve doğal arzularla değil, toplumsal olarak teşkil edilmiş çok sayıda arzuyla hareket ettiklerini unutmuştur. İnsanın dışavurumunun en mahrem ve kişisel biçimi olarak rüya; toplumsal dünyanın –gelişiminin durumuna bağlı olarak– rüya görenlerin kullanımına sunduğu tahakkümün toplumsal yapılarının ve *libido*ların çokluğunun kendilerini yine de göstermeye devam ettiği bir alandır.

4
İçselleştirilmiş Geçmiş ve Bilinçdışı

"Geçmiş olayların şimdiki zamanı nasıl hazırladığını görüyorum."
Sigmund FREUD, Lettre à Fliess du 27 octobre 1897,
La Naissance de la psychanalyse,
Almancadan Fransızcaya çeviren: Anne Berman, PUF,
Bibliothèque de psychanalyse, Paris, 2013, s. 200.

Rüyaların yorumlanmasına ilişkin genel formülün[1] en büyük bileşenlerinden biri, sosyolojinin içselleştirilmiş bir geçmiş biçiminde ele aldığı şeydir. Bu geçmişin kesin tabiatı bir bütün oluşturur; az çok tutarlı toplumsallaştırıcı deneyim dizileri boyunca şema ya da yatkınlıkların oluşumuna, güçlenmesine ya da düzeltilmesine dair mesele; bu şema ya da yatkınlıkların oneirik şemalar biçiminde rüyaya aktarılma biçimi; bu içselleştirilmiş geçmişin bastırılmamış olsa dahi bilinçdışı mahiyeti, bu bölümde dikkatimizi yönelteceğimiz şeyler işte bu noktalardır.

Rüya gören kişinin toplumsallaşmış bedeninde tortulaşmış bir geçmişin tanıklıkları olan şema ya da yatkınlıklar, tıpkı herhangi başka bir dışavurum biçimi gibi rüyaların da ve, herhangi başka bir pratik gibi, dışavurum biçimlerinin de peşini bırakmaz. Dolayısıyla, rüyaları gerçekten anlamak için görünürde tutarsız bir rüya öyküsünün arkasındaki tarihsel ve biyografik olarak teşkil edilmiş yapıları keşfetmek gerekir.

Bu noktada, Thomas M. French'e ve Erika Fromm'a "aradığımız mantıklı biçimde eklemlenmiş sistem, hastanın söylediği ve yaptığı her şeye temel oluşturan eyleme dökülmemiş bilişsel bir yapıya içkindir" ve "bizim temel görevimiz bu bilişsel yapıyı yıkmadan görünür kılmaktır"[2] cümlelerini kurdurtan yapının

[1] Bkz. önceki sayfalarda, "Şema 2: İçselleştirilmiş geçmiş ve rüya araştırmasının tutarlı bağlamları" (s. 114) ve "Şema 3: Rüyanın üretilme süreci" (s. 115).
[2] T. M. FRENCH ve E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e., s. 115.

gerçekçiliğine katılmadan edemeyiz. Söz konusu yapı ya da daha ziyade, diğer tüm eylemler ya da dışavurum biçimleri gibi rüyaların da üretilme sürecini yöneten yapılar analistten önce de mevcuttur ve içselleştirilmiş bir tarihin ürünleridir. Bunlar, bireyler tarafından içselleştirilmiş şema ya da yatkınlıklardır.

"Şema" veya "yatkınlık" kavramları pozitivizme karşı gerçek bir meydan okuma niteliği taşır –fakat "yapı" kavramı gibi başka bir dizi kavram için de aynısı geçerlidir– çünkü pozitivizm, bir şeyin varlığını kabul etmek için onu *görmeyi* gerektirir. Bir şema ya da yatkınlık, doğrudan gözlemlenemeyen fakat gözlemlediğimiz şeylerin tutarlılığını açıklayabilmek için faal olduklarını farz etmemiz gereken gerçekliklerdir. Örneğin, asketik bir yatkınlık geçmişte okuldaki çalışmalarla olan ilişkinin içinde olduğu kadar güncel çalışma hayatıyla olan ilişkisinde, aile bütçesini idare etme biçimlerinde, spor tercihlerinde ve bu sporları uygulama biçiminde, vs. de kendini gösterebilir. Yatkınlıksalcılığı çürütmek için şu ana kadar kimsenin bir yatkınlığı ya da şemayı görmediğini söylemek açıkça pozitivist bir hata olur. Şimdiye dek hiçbir yatkınlıksalcı, yatkınlıkların gözlemlenebilir olduğunu iddia etmedi. Gözlemlenebilir olan şey, yatkınlığın pratik ve temsiller üzerinde meydana getirdiği etkilerdir.

Amerikalı antropolog Ralph Linton "kişilik" (ya da "kişilik yapısı") kavramının önemini bu şekilde tartışıyordu: "Ayrıca onu doğrudan incelemek söz konusu değildir, ifade edildikleri alanı teşkil eden görünür davranıştan (*overt behaviour*) [kişiliğin] özelliklerini çıkarabiliriz sadece. Daha ileri gidelim: Kişiliği eyleyen ve kalıcı bir varlık olarak kabul etmemizin tek nedeni, bireyin görünür davranışının içinde belirli bir tutarlılık olmasıdır. Bireyin aynı uyaranlara aynı tepkileri vermesi –fakat bu tepkiler karmaşıktır ve içgüdüsel olarak görülemezler– deneyimini düzenlediğini ve bir bakıma muhafaza ettiğini düşünmemize olanak tanıyan tek işarettir."[3]

Sigmund Freud da "gizli düşünceler"i ya da rüyanın "gizli içeriği"ni "açık düşünceler"den ya da "açık içerik"ten ayırırken örtülü bir yatkınlıksalcı muhakeme ortaya koyuyordu. "Gizlilik" kavramı sanal, muhtemel ve açığa vurulmamış ama açığa vurulması olanak dahilindeki bir mevcudiyete gönderme yapar. Dolayısıyla, bilinçdışının statüsü yatkınlığınkine yakındır: Bu,

[3] R. LINTON, *Le Fondement culturel de la personnalité*, Dunod, Paris, 1986, s. 79.

yapılandıran fakat ancak belirli fırsatlarda ya da koşullarda açığa vurulan bir içselleştirilmiş geçmiştir. Fakat "gizli" kimi zaman "saklı" ya da "gizlenmiş" olana da gönderme yapar ki bu da Freud'un sansürlenmiş-kılık değiştirmiş-saklanmış olana ilişkin tartışmalı bakış açısını geliştirmesine olanak vermiştir.[4] Bununla birlikte, arka planın görünmez ama yine de yapılandıran mahiyeti bir sansür etkisinin değil, şema ya da yatkınlığın özelliğidir.

Bu bölümde ele alınacak olan meseleler şunlardır: içselleştirilmiş geçmişin şimdiki zaman içindeki (anı, oyun ya da rüya gibi simgesel dışavurum biçimi ya da eylem biçiminde) farklı geri dönüş biçimleri; sinirbilimin, psikolojinin ve sosyolojik yatkınlıksalcılığın nesnel düzenliliklerin ve pratik öngörünün içselleştirilmesine ilişkin fenomenlerin incelenmesine olan katkıları; toplumsal olarak teşkil olunmuş şema ve yatkınlıklarla bağlantılı oneirik şemalar ve her bir bireyin içselleştirilmiş geçmişi üzerinde en anlamlı izleri bırakan görece benzer tekrarlayan olaylar dizilerini yeniden oluşturmak yerine, küçük çocukluğa dair iz bırakan olayları fazla sıkça açığa çıkarmaya çalışan Freud'un olaysalcılığının eleştirisi.

İçselleştirilmiş Geçmişin Güncelleştirilme Biçimleri

Freud, geçmişin şimdiki zamanın içine iki şekilde geri döndüğünü belirtiyordu: bilinçli hatırlama (anı) ve analitik tedavi kapsamında (analistin şahsiyeti üzerine "aktarım" fenomeni yoluyla[5]) ya da gündelik hayatın içinde, içselleştirilmiş yatkınlıkların bilinçli olmayan bir biçimde güncelleştirilmesine dayanan (ilişkisel ya da duygusal) bir şemanın yaşanmış tekrarı. Bu iki güncelleştirilme biçimi arasındaki ayrım temeldir ve geçmişin şimdiki zamanın içindeki geri dönüşünü yalnızca anıya indirgemekten yahut –Piaget'nin "çocuk ilk olarak bildiği şemaları uygulamakla yetinir [...] bütün mesele tam olarak onları doğru an-

[4] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Bölüm 6 — Biçimsel Sansür, Ahlaki Sansür: Çifte Gevşetme" (s. 219-252)

[5] "Tedavi kapsamında, aktarım fenomenleri bastırılmış çatışmaya özgü analistle olan ilişki içinde güncellenmeye ilişkin bu gerekliliği teyit eder. Zaten Freud'u, tedavi sürecinin önemli anları olarak yeniden hatırlamanın yanında, aktarımsal tekrarı ve perlaborasyonu [Psikanalizde, analiz edilen kişinin analistin yorumuna karşı geliştirebileceği dirençleri aşmaya yönelik çalışma -çn.] tedavinin kuramsal modelini tamamlamaya yönlendiren şey, bu fenomenlerin ve onların ortaya koyduğu teknik problemlerin sürekli artan bir şekilde hesaba katılmasıdır." J. LAPLANCHE ve J.-B. PONTALIS, *Vocabulaire de la psychanalyse*, a.g.e., s. 87.

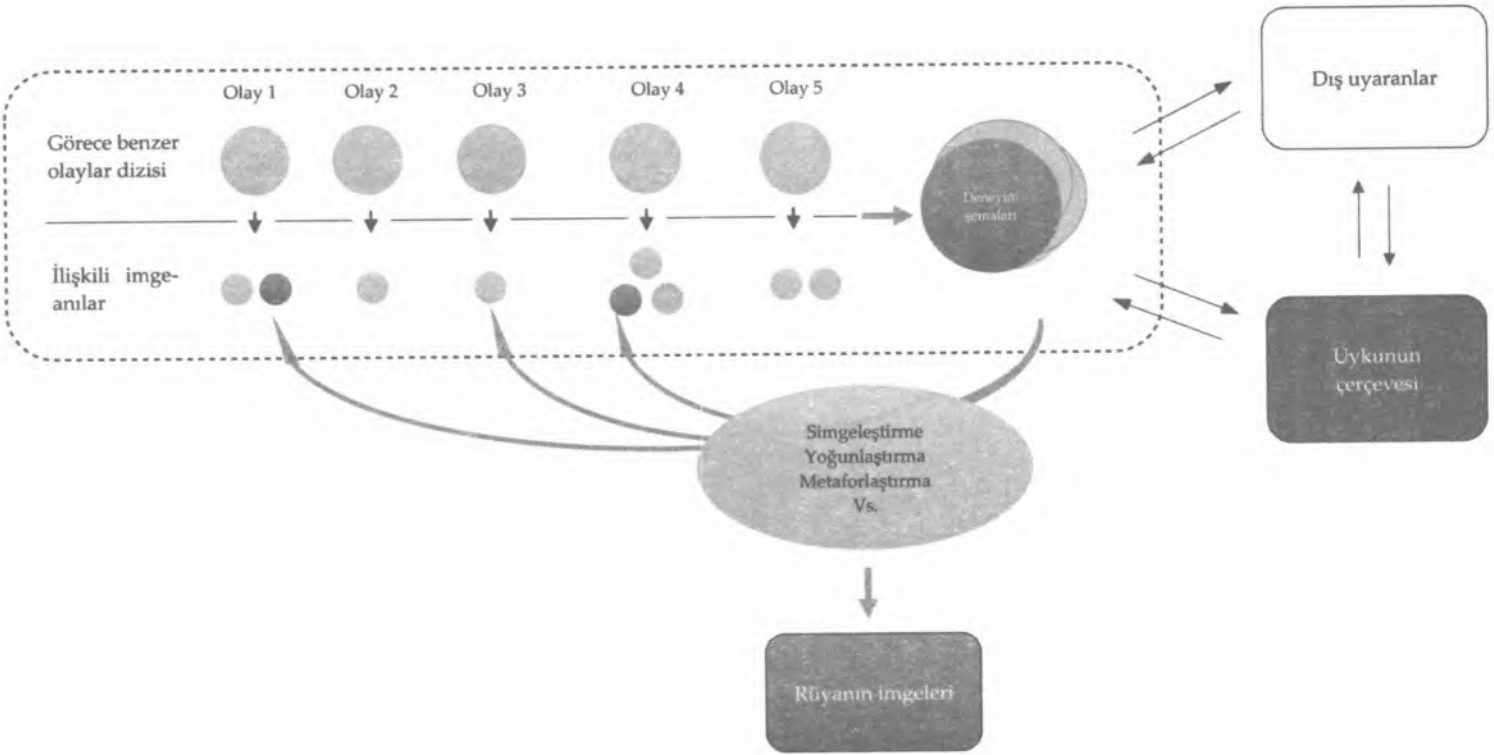
da hatırlamak ve güncel duruma uygun hâle getirmekti"[6] diye yazarken yaptığı gibi– alışkanlığın anı dili üzerindeki etkilerinden bahsetmekten kaçınmak üzere akılda tutulmalıdır. Çünkü bilişsel ya da duyusal-motor bir şemayı, geçmiş bir olayı hatırlar gibi "hatırlamayız". Bergson'un ifade ettiği gibi, alışkanlık-hafızanın, anı-hafızayla hiçbir alakası yoktur: "Anıdan ziyade alışkanlık, geçmiş deneyimimizi oynar fakat onun imgesini anımsatmaz"[7]. Bu, kendini, "imge-anılar"da değil, var olma ve eyleme biçimlerinde gösteren "bedenin hafızası"dır.

Bireylerin geçmişte yaşamış oldukları sahneleri sürekli olarak yeniden oynadıklarını fakat onları yeniden oynadıklarının bilincinde olmadıklarını anlamak için ikinci güncelleştirme yolu çok daha büyük bir önem taşır. Bireyler aynı tutumları benimser, aynı konumları alır ya da aynı tavırları takınırlar, aynı biçimde hareket eder ya da tepki verirler ve kimi zaman aynı sonuçları üretirler. İstem dışı hafıza ve "eyleme kuvveti" olarak geçmiş, yatkınlıklara dönüşür ve dolayısıyla sadece eylemlerin, sözlerin, duyguların ya da ayrıntılı düşüncelerin anıları olarak yeniden ortaya çıkmaz. İçselleştirilmiş geçmiş algılarımızın, temsillerimizin, duygulanımlarımızın ya da eylemlerimizin üzerinde *biz* bunun bilincine dahi varmadan etki eder. Hume o dönemde dahi "geçmiş deneyim"imizin, zihnimiz üzerinde bilincimizin tamamen gözünden kaçabilecek kadar "duyumsanmaz" bir biçimde etki ettiğinin altını çiziyordu. Ve bir insanın, geçmiş deneyimlerinin sağladığı pratik bilgi sayesinde "yolculuğu esnasında yolu üzerinde bir nehir olduğunu gördüğünde daha ileri gitmesinin sonuçlarını" öngörüyor olmasında rol oynayan şey gerçekten de anısız hafızadır: "Ancak bu durum karşısında herhangi bir geçmiş deneyimi düşündüğünü ve suyun canlı bedenler üzerindeki etkilerini bulmak için görmüş ya da işitmiş olduğu örnekleri hatırladığını düşünebilir miyiz? Hiç kuşkusuz hayır; akıl yürütürkenki ilerleme yöntemi bu değildir. Batma düşüncesi su düşüncesiyle, boğulma düşüncesi de batma düşüncesiyle öyle yakından bağlantılıdır ki *zihin geçişi belleğin yardımı olmaksızın yapar.* Alışkanlık biz daha düşünmek için zaman bulamadan işler."[8]

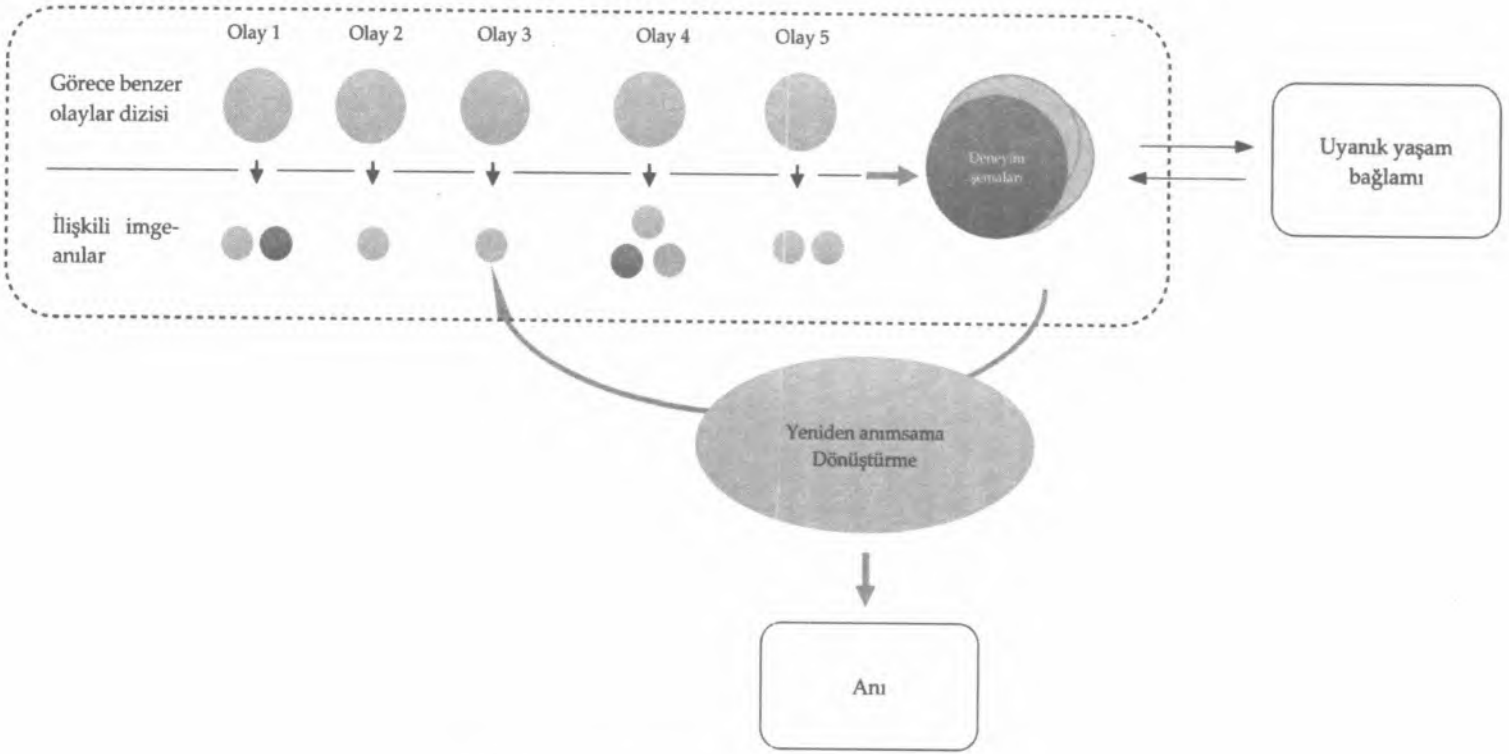
[6] J. PIAGET, *La Naissance de l'intelligence chez l'enfant*, Delachaux & Niestlé, Neuchâtel, 1978, s. 201.

[7] H. BERGSON, *Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps à l'esprit*, Félix Alcan, 5. baskı, Paris, 1908, s. 164

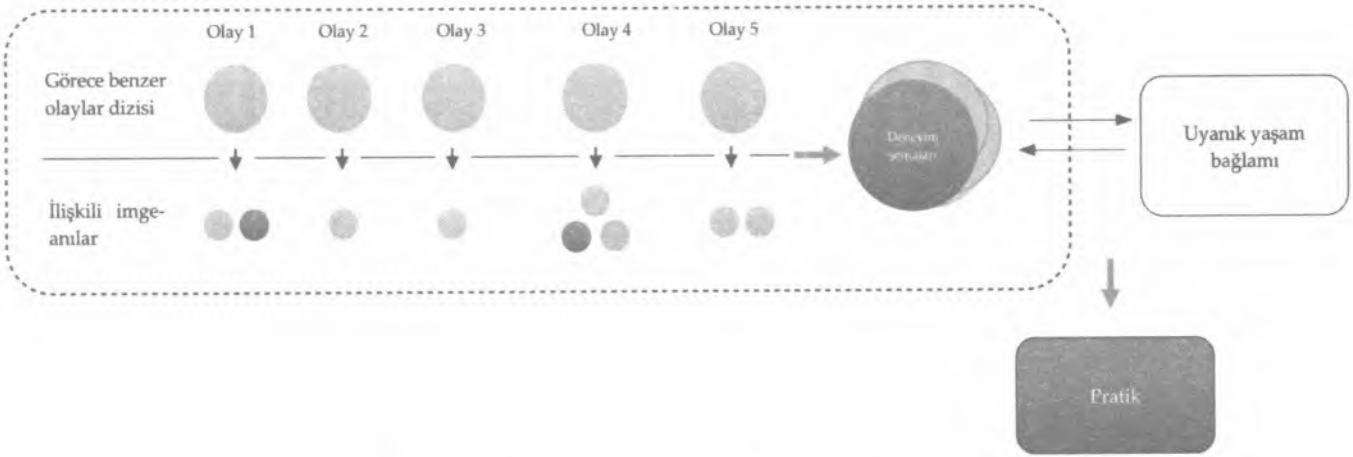
[8] D. HUME, *L'Entendement. Traité de la nature humaine*, 1. Kitap ve Ek, GF-Flammarion, Paris, 1995, s. 169-170.

Şema 4.1: Rüyanın, anının ve pratiğin karşılaştırmalı üretilme süreçleri

Şema 4.2: Rüyanın, anının ve pratiğin karşılaştırmalı üretilme süreçleri

Şema 4.3: Rüyanın, anının ve pratiğin karşılaştırmalı üretilme süreçleri

Bununla birlikte, ikinci kategorinin her türlü şema ya da yatkınlığı kapsayacak şekilde genişletilmesinin ve uyanık yaşamın pratik sahneleri ile –pratik aciliyetlerin ve önemli meseleler ile dolaysız sonuçların haricinde– simgesel dışavurum fırsatları olan tüm uyanık yaşam sahneleri arasındaki farkı göz önüne alınasının faydalı olacağını düşünüyorum. Böylelikle içselleştirilmiş geçmiş, şimdiki zaman içinde üç temel biçimde etki eder: 1) gündelik yaşamın eylem ve etkileşimlerindeki pratik etkinleşme; 2) söz konusu yatkınlık ya da şema tarafından yapılandırılmış simgesel dışavurumlarda üstü kapalı bir biçimde sahneye konma (örneğin, çeşitli karakterler ya da nesneler içeren çocukça bir oyun, sözlü ya da yazılı bir hikâye, bir çizim, bir yağlıboya resim, bir rüya, bir gündüz düşü, vs.) ve 3) bu deneyim şemalarının belirtici sahnelerine ilişkin zihinsel ya da sözlü olarak aktarılmış anı (yaşamın sıradan durumlarında ya da sosyolojik mülakat, analiz, psikoterapi, vs. sayesinde yeniden su yüzüne çıkabilen anılar).[9]

Her halükârda, geçmiş ister bir "bu bana şunu hatırlatıyor" ister bir "beni şu veya bu şekilde hareket etmeye, düşünmeye ya da hissetmeye itiyor" biçiminde geri gelsin, içselleştirilmiş geçmişimizin yeniden etkinleştirilme ihtimallerinin önünü açan ya da kapatan, şimdiki zamana ait durumlardır. İçselleştirilmiş geçmiş ve şimdiki zaman bağlamı birbirlerinden ayrılamaz. İçine daldığımız durumları her an, içselleştirilmiş geçmişimizin bize algılamayı öğrettiklerinden yola çıkarak algılıyoruz; bize sunulan ve tamamını kontrol edemediğimiz durumlar hiçbir bilinçli karar alınmış olmaksızın içselleştirilmiş geçmişimizi her an yeniden etkinleştiriyor.

İçselleştirilmiş geçmişin güncelleştirilmesine ilişkin bu farklı biçimlerin hesaba katılması, analitik tedavi kapsamında sözlü ifade etme eylemine ve çok sayıda psikoterapi şekline fazla değer biçilmesi riskine işaret etmeye olanak tanır.[10] Psikolojik bozukluklardan mustarip hastaları konuşturmak onları iyileşme yoluna sokmaya şüphesiz katkı sağlamıştır fakat her şey farkındalık

[9] Bkz. "Şema 4: Rüyanın, anının ve pratiğin karşılaştırmalı üretilme süreçleri" (s. 167-169)

[10] Farkındalık kazanmanın tedavi etmeye yönelik etkileri hakkındaki iyimserlik René Allendy'ye şu cümleyi kurdurur: "Birey, analiz yoluyla derin eğilimlerine dair açık bir farkındalık kazandıkça onlara hâkim olabilecek hâle gelir.", R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 193.

kazanma meselesine; gömülü, gizli, bastırılmış deneyimleri özgürleştiren ifade ya da sözle özgürleşme meselelerine indirgenemez. Aynı sorunların bıkıp usanmadan tekrarlanmasına yol açan, sağlam bir biçimde yerleşmiş ve belirli bir şekilde hareket etmeye yönelik yatkınlıklar; inanmaya, düşünmeye, hissetmeye, vs. yönelik yatkınlıklar da vardır. Bozukluklar, yalnızca toplumsallaşmış, âdet hâline gelmiş ya da alışılmış olmaları dolayısıyla kompülsiflerdir.[11] Yatkınlıksal kuvvetleri, aynı sorunları yeniden üretmeye, aynı eylem ya da etkileşim parçalarını tekrarlamaya veya aynı sorunsal durumlarda bıkıp usanmadan yeniden bulunmaya iter.

Freud zaman zaman analitik tedavinin rolünü "hastanın tekrarlama engeliyle baş etme[nin] ve onu yeniden hatırlama saikine dönüştürme"nin bir şekli olarak sunmuştur.[12] Fakat "anılar"dan ya da "yeniden hatırlama"dan kaynaklanan şey ile kendisinin eylemli "tekrarlamalar" olarak adlandırdığı şey arasındaki süreksizliğin de bilincindeydi: "Analiz edilen kişinin, diye yazar, unutulmuş ya da bastırılmış şey hakkında hiçbir şey hatırlamadığını fakat onları eyleme döktüğünü söyleyebiliriz. Onu anı biçiminde değil eylem biçiminde yeniden üretir, onu tekrar ettiğinin farkına varmadan doğal bir şekilde tekrar eder onu. Örneğin: Analiz edilen kişi ebeveynlerinin otoritesine karşı başkaldıran ve kuşkucu bir tutum sergilediğini anımsadığını anlatmaz ama doktora karşı da aynı şekilde davranır. Çocukluk dönemindeki cinsel arayışı sırasında durdurulmuş, ne yapacağını bilemez ve yardıma muhtaç bir şekilde kalmış olduğunu hatırlamaz ama bir yığın karmaşık ara rüya ve düşünce getirir, hiçbir şeyde başarılı olamamaktan yakınır ve hiçbir girişimi sonuna kadar götürememenin kaderi olduğunu savunur. Bazı cinsel faaliyetlerin-

[11] Psikanalizin bizi "kompülsiyon"[*compulsion*] ile "bozukluklar"ı [*troubles*] bağdaştırmaya alıştırmış olması "kompülsiyon"un en sıradan normal eylemlerden patolojik eylemlere kadar her yerde olduğunu görmemizin önüne geçmeye katkıda bulunur. Patolojik tekrarlamalar olarak ortaya çıkan ve kompülsif tekrarlamalar olarak hedef alınanlar, özneler için sorun teşkil edenlerdir. Ancak en sıradan konuşma, düşünme, hissetme ve hareket etme biçimlerimizden daha kompülsif hiçbir şey yoktur. Jean Laplanche ve Jean-Baptiste Pontalis "Fransızcada, *compulsion, compulsionnel* kelimelerinin *compulsif* ile iten, zorlayan anlamına gelen aynı Latince köke (*compellere*) sahip olduğu"nu hatırlatıyorlardı (J. LAPLANCHE ve J.-B. PONTALIS, *Vocabulaire de la psychanalyse*, a.g.e., s. 85). Ve yatkınlık, tam olarak, belirli bir biçimde görmeye, hissetmeye, hareket etmeye *iten şey*dir.

[12] S. FREUD, "Remémoration, répétition et perlaboration" (1914), S. FREUD, *La Technique psychanalytique* içinde, PUF, Quadrige, Paris, 2007, s. 117-126.

den çok büyük bir utanç duymuş ve bunların ortaya çıkmasından korkmuş olduğunu hatırlamaz ama şimdi kabul ettiği tedaviden utandığını belli eder ve onu herkesten bir sır gibi saklamaya çalışır, vs."[13]

Bireylerin sahip oldukları şema ya da yatkınlıkların sözlü olarak açıklanması onların durumunu mucizevi bir biçimde değiştirmeye yetmez. Çünkü söze dökülmemiş davranış yapıları basit bir farkındalık kazanma yoluyla değişmez. Bu anlamda, analitik tedavinin kimi zaman çok uzun olabilen süresi sadece söze dökmenin etkisindense yöntemsel bir biçimde etki etme kabiliyetiyle gerekçelendirilebilir. Psikanalist hastasına yeni bir ilişki ve duygu modeli sunar. Analist baştan çıkarmaz, cezalandırmaz; dinler, sabırlı davranır, vs. ve bu gibi ilişkiler uzun vadede hastanın "duygusal sezgiler"ini (ya da "duyumsama alışkanlıkları"nı) ve ilişkisel sezgilerini değiştirmeye katkıda bulunabilir: "Yeni duygusal sezgilerin az da olsa kalıcı tesisiyle sonuçlanması gereken psikanalitik bir tedavi (ve her türlü başka tedavi) bu denli uzun sürüyorsa bunun nedeni, aynı zamanda, eski usulleri değiştirmek için daima tekrarlanan deneyimler gerekiyor olması muhtemeldir."[14]

Belçikalı psikolog ve filozof Joseph Delbœuf, 1885 tarihli bir metinde, eylem ve düşüncelerimiz üzerinde, ister uyanık ister uykuda olalım, sürekli olarak iz bırakan alışkanlıkların öneminin altını çiziyordu: "Gayreti ve aynı zamanda dikkati azaltma sonucunu doğuran tüm edinilmiş yatkınlıkları alışkanlık genel başlığı altında toplarsak, alışkanlıkların, alışkanlık olarak, daima güncel bilginin parçası olduklarını söyleyebiliriz; dinlenme esnasında olduğu kadar hareket sırasında da daima öznenin hizmetindedirler; kısacası, uyumazlar. Dolayısıyla, en yakın geçmişte edindiklerimiz olduğu kadar en eski alışkanlıklarımız bizim bir parçamızdır. Tüm normal hâllerimizde bize eşlik ederler. İster uyanık ister düşlere dalmış ya da uykunun egemenliği altında olalım, tüm düşüncelerimize ve tüm beden hareketlerimize dolanırlar."[15] Toplumsallaşma, bireylerin doğumundan ölümüne dek süren kalıcı ve sürekli bir süreç olduğundan, bu alışkanlıklar uzun zaman önce ya da daha yakın bir dönemde edinilmiş olabilir.

[13] A.g.e., s. 120.

[14] M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 325.

[15] J. DELBŒUF, *Le Sommeil et les rêves*, a.g.e.

Fakat alışkanlıklar (şemalar, yatkınlıklar, yeterlikler, vs.) biçiminde yoğunlaşan geçmiş, geçmişin geçmişte kalmasını engeller. Bu yoğunlaşmış geçmiş deneyimlerden (Piaget, duygusal, algısal ya da duyusal-motor şemaları tanımlamak için "deneyim özetleri" ifadesini kullanıyordu) daha güncel bir şey yoktur: "Sıradan biri için, diye yazar Delbœuf, geçmiş zaman, artık olmayandır. Yanlış! [Geçmiş zaman] aksine, en somut hâliyle gerçekliktir, bozulamaz olandır. [...] Şimdiki zaman geleceğin en büyük kısmı değildir; *geçmişin en büyük kısmıdır*; tüm geçmişin toplamı ve deyim yerindeyse, taşlaşmış hâlidir. [...] Doğada bu suretle hiçbir şey kaybolmaz. Her şeyi kendinde toplamış olan şimdiki zamandır. O karmaşık ve meşhur aksiyomun, fizikî görünümü altındaki anlamı budur. Psişik görünümü altında, varlıkların evrimine ilişkin yüce yasayı ifade eder. Varlıkların güncel melekeleri geçmişe ait tüm deneyimlerin birikiminin neticesidir."[16]

Ve Delbœuf şaşırtıcı biçimde doğru olan bu düşüncesinde, alışkanlıkları ve alışkanlıkların tetiklenmelerini bir araya getiren bir rüya yorumlama türünü o dönemde dahi ortaya koyuyordu: "Tüm duygularımızda ve eylemlerimizde daima tesadüfi bir şey ve gerekli bir şey bulunur. Tesadüfi olan, dışarıdan gelen, duyarlılığımızı ve etkinliğimizi ortaya koyan şu veya bu izlenimdir; gerekli olan, bu izlenim organizma içinde izlediği yol ve bu yol boyunca karşısına çıkan alışkanlıkların uyarımıdır. Müzik kutularını yapan kişi, sivri uçları bir silindirin üzerine belirli bir düzende yerleştirmiştir. Bir düğmeye basarız ve kutu bir melodi çalar, başka bir düğmeye basarız ve başka bir melodi çalar. Ruh, bu müzik kutusudur; [...] fonografik yapraklardan oluşan bir defterdir. Dış etkenler bu defterden hiç durmaksızın kâh eksiksiz ezgiler kâh ezgi parçaları çıkarırlar. Ruhun söylediği bu ezgiler, edindiği alışkanlıklardır. Sergilemiş olduğumuz bu ilkeler, rüyayı nitelendirmemize ve açıklamamıza yarayacak."[17]

Freud, 1. Dünya Savaşı askerlerinin travma sonrası rüyalarını hesaba katmak üzere rüyaları, tatmin edilmemiş bilinçdışı bir arzunun örtülü gerçekleştirilmesi olarak açıklayan genel savını gözden geçirmek zorunda kalınca, tekrarlamanın insanın psişik işleyişindeki temel öneminin farkına varmıştır: "her insani ilişkinin aynı sonuca çıktığı böyle kimseler vardır; birbirlerinden ne

[16] A.g.e., italik vurgu bana aittir.
[17] A.g.e.

kadar farklı olsalar da himayelerindekiler tarafından bir süre sonra, nankörlüğün acılarını tatmak kaderleriymiş gibi tamahkârlıkla terk edilen iyilikseverler, her dostlukları dostlarının kendilerine ihanetiyle sonuçlanan adamlar, yaşamları boyunca sayısız kez bir kimseyi kendileri üzerinde ya da kamu için bir otorite konumuna yücelten ama belli bir süre sonra onları, yerlerine başkasını getirmek için deviren kişiler, kadınlarla her ilişkileri aynı aşamalardan geçip aynı şekilde sonlanan âşıklar, vb. Eğer burada bu kimsenin aktif bir davranışı söz konusuysa ve karakterindeki, yineleyerek hep aynı yaşantılarla kendisini belli eden, değişmeyen özelliği keşfedebilirsek, bu hep aynı şeylerin 'durmadan yeniden oluşu' bizi şaşırtmaz. Kişinin biraz pasif kaldığı ve durumu pek de etkilemiyormuş gibi görünmesine rağmen aynı kaderin yinelenişinin yaşandığı vakalar bizi daha şiddetle etkiler."[18]

Fakat Freud, aynı eylem, tutum ve tepki parçalarının geri dönüşünü, dürtülerin biyolojik işleyişine bağlar. Ona göre dürtü, "canlı/organik olanın zararlı dış etkilerle bırakmak zorunda kaldığı eski bir durumu yeniden oluşturmak için duyduğu içkin itkidir; bir tür organik esneklik ya da organik yaşamda içkin olan ataletin dışavurumudur".[19] Freud, eğer Spinoza'nın kelimelerini kullanmış olsaydı, her dürtünün varlığını sürdürmekte direnmeyi istediğini söylerdi: "Ama önce, bütün dürtülerin eski duruma geri dönüş isteğini temsil ettiği tahminini nihai sonuçlarına kadar izlemekten kendimizi alamayacağız."[20] Ve tıpkı yatkınlık gibi dürtü de ancak "dış, rahatsız edici ve saptırıcı etkilerin" altında değişir. Şayet Freud, bastırılmış bilinçdışı kuramı için uygun olan haz ilkesini tüm rüyaların açıklayıcı ilkesi hâline getirmemiş olsaydı, işler onun için çok daha açık olurdu ve şüphesiz, yatkınlıksalcılığın merkezinde yer alan bu tekrarlamayı, psişik süreçlerin merkezine yerleştirebilirdi: "Önceki bir durumu yeniden ortaya çıkarmak dürtülerin genel bir niteliğiyse ruhsal yaşamda bu kadar çok sürecin haz ilkesinden bağımsız olarak sürmesine şaşmamalıyız."[21]

[18] S. FREUD, *Haz ilkesinin ötesinde. Ben ve Id.*, a.g.e., s. 37-38.
[19] A.g.e., s. 52.
[20] A.g.e., s. 53.
[21] A.g.e. 76.

İstatistikçi Beyin veya Pratik Öngörü

Sinirbilim, başka bilim dallarının yanı sıra Hume'cu felsefenin ya da yatkınlıksalcı sosyolojinin sürekli bir biçimde üzerinde çalıştığı aynı problem türlerini, kendisine özgü yol ve araçlarla yeniden bulmuştur. İnsanlar deneyim varlıklarıdır; şimdiki zamanın içinde hareket etmek için sürekli olarak ve farkında olmadan geçmiş deneyimlerinden destek alırlar. Gördükleri, işittikleri, vs. şeyleri, geçmişte yaşamış olduklarına bağlı olarak anlamlandırırlar ve bilinçli olmayan bir şekilde, içselleştirilmiş geçmişlerine dayalı olarak gelecek şeyleri öngörürler: söylenecek sözler, yapılacak hareketler, başa gelecek olaylar, vs.

Bayesyen[22] beyin ya da istatistikçi beyin algı, dil ve eylem üzerindeki çok sayıda bilişsel sinirbilim çalışmalarına kılavuzluk eden kuramsal çerçevedir. Beyni, bilinçli olmayan olasılıkçı hesaplamalardan meydana gelen karmaşık bir sistem olarak kabul eden bir model söz konusudur. Sanki beyin, başa gelen ya da gelecek olan şeyin sadece içselleştirilmiş geçmiş deneyimlerin devamı olduğuna dair sürekli bir iddiaya girişmiştir; "şimdiki zamanı öngörmek için geçmişi kullanır".[23] Alışılageldik bir biçimde sezgi ya da oyun anlayışı olarak adlandırdığımız şeyin temelde, beyin tarafından gerçekleştirilen bilinçli olmayan olasılık hesaplamalar bütünü olduğunu söyleyebiliriz. Bilişsel psikolog Stanislas Dehaene bu konuda şöyle yazar: "'Bayesyen beyin' varsayımı beynimizin duyusal girişlerden dış dünyaya dair dahili bir model çıkarsadığını öne sürer. Bu dahili model de duyusal girişler hakkında öngörüler oluşturmak üzere kullanılabilir. Öngörücü kodlama varsayımı, beynin sürekli olarak böyle öngörüler ürettiğini farz eder ve bu tahminler beklenmedik duyusal girişlerle ihlal edildiğinde bir şaşkınlık ya da hata sinyali verir."[24]

Sinirbilimdeki bu ilerlemeler, bilinçli işlemlerin zayıf akışının her an, duyusal bilgiyi yorumlama ve onlardan bazılarını bilinçli alana iletme ya da iletmeme sorumluluğunu üstlenen çok sayıda bilinçdışı işlem ya da hesabı gizlediğini gösterir. "Hiç kuşku yok ki, diye yazar Dehaene, gözlerimizin ve kulaklarımızın önünde oynanan ve bizim, hayli hatalı bir biçimde, duyu organlarımıza

[22] "Bayesyen" terimi, olasılıklar üzerinde çalışan Thomas Bayes (1702-1761) isimli İngiliz matematikçinin soy isminden gelmektedir.

[23] S. DEHAENE, Collège de France dersi özeti, 21 Şubat 2012.

[24] A.g.e.

ait basit bir veri sandığımız sahneyi bir araya getirmek için irademizin dışında muazzam miktarda hesap yapılır."[25] Fakat bilincimiz içimizde gerçekleşen tüm bu işlemlere erişemediği için, öznel bir bakış açısıyla, beynimizin harcadığı tek düşünsel gayretin çetin bir düşünsel işle meşgul olduğumuz anlarda yoğunlaştığını düşünürüz. Ve bilinçli olmayan işlemler tıpkı bir matematik problemini çözerken olduğu gibi bu yoğun düşünsel gayret anlarında bile yine faaliyet gösterir: "Görsel sistemimiz her an, biz bilincine varmadan, tüm güncel yazılımlarımızı geride bırakan şekil tanımlama problemlerini çözüyor. Matematik problemlerini çözmeye her çalıştığımızda, bilinçdışının olağanüstü hesap gücünden destek alıyoruz."[26]

Dehaene, buzdağının bilinçli sivri ucu ile suyun altındaki devasa bilinçdışı kütle arasındaki dengesizliği çağrıştırmak için sosyopolitik bir metafor geliştirir: "Modern bilişsel psikoloji bu suretle bilince girişi 'merkezi [bir] darboğaz', 'ikinci [bir] işlem aşaması' ya da yalnızca birkaç şanslı seçilmiş kişinin davet edildiği VIP bir salon hâline getirir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda başka bir metafor daha ortaya çıkmıştır. O da bilinci, 'merkezi [bir] denetleme sistemi'ne, beynin içindeki bilgi akışlarını kontrol eden güçlü bir yönetim kuruluna benzetir."[27]

Peki tüm bu hesapların sonu, nasıl görece tutarlı ve istikrarlı bir dünya yapısına varabiliyor diye merak edebiliriz. Bana göre bu sorunun cevabı, bizzat dünyanın (fiziki olduğu kadar toplumsal) yapısında yatıyor. Bu hesaplar bireyler tarafından içselleştirilmiş ve yatkınlıksalcı sosyolojinin yatkınlık olarak adlandırdığı görece tutarlı geçmiş deneyim dizilerine dayanan pratik öngörüleri, ön-düşünümsel ya da bilinçli olmayan tahminleri teşkil ediyor. En radikal ampirizm yanlıları (Berkeley) ile aprioriciler (Kant) arasındaki felsefi tartışmalar kapsamında aprioriciler, şayet hâlihazırda yapılandırılmış bir zihne sahip olmasaydık yaşadığımız çok sayıda deneyimin, dünyaya dair yapılandırılmış bir algı ve temsiller geliştirmemizi imkânsız kılacağını ileri sürerler. Dolayısıyla bu tartışmalar tarafından ortaya konan problemin çözümü, her türlü deneyimden önce var olan, doğuştan gelen algı ve temsil yapılarının varlığında yatar.

[25] S. DEHAENE, *Le Code de la conscience*, Odile Jacob, Paris, 2014, s. 95.
[26] A.g.e., s. 125.
[27] A.g.e., s. 231.

Aprioricilerin ve ampirizm yanlılarının unuttukları şey, dünyanın hâlihazırda yapılandırılmış olması ve beynin, kendisine dayatılan, ister toplumsal (onunla etkileşim kurulma biçimi) ister fiziksel (doğal fenomenler), düzenlilik ya da tekrarları tespit edebiliyor olmasıdır. Dolayısıyla insanlar, beyinlerinin kabiliyetleri sayesinde, dünyanın düzenliliğinden zihinsel ve davranışsal düzenlilikler çıkarmayı başarırlar: "Beyin, doğumdan itibaren, dünya hakkında bilgi yağmuruna tutulur. Yıllarca yapılandırılmış bir çevreyle etkileşim içinde olmuş olmak, farklı hislerin ya eşzamanlı olarak ya da sıkı bir ardıllıkla vuku bulma sıklığı hakkında bir yığın istatistik toplamasına olanak tanır. Öğrenme, deneyim ile birlikte, belirli nöron kümelerini tanıdık cisimleri nitelendiren, tekrarlanan kombinasyonlara ayırır. Bu nöron birlikleri bir kez kurulduktan sonra, seçiciliklerini muhafaza eder. Hatta genel anestezi sırasında bile bunu korurlar –bu, bu bağlama biçiminin bilinci gerektirmediğine dair açık bir delildir."[28]

Sahip olduğumuz şey, tüm deneyimlerden önce yapılandırılmış bir zihin değil, dünya hakkındaki deneyimleri vasıtasıyla yapılandırılmayı bekleyen bir beyindir. Bu da beynin dünyadaki görece değişmez yapı, biçim ve düzenlilikleri aramak üzere üretildiği fakat aynı zamanda, tespit edilebilir şekiller olduğu andan itibaren tüm hayal edilebilir olası şekilleri almaya da hazır olduğu anlamına gelir. "Beynimiz bizim irademizin dışında sürekli olarak, bize tesadüfi görünen verilerin arkasına gizlenmiş en ufak bir düzenliliği bulmak için pusuya yatmış bir istatistikçi gibi hareket eder. Bu istatistiksel öğrenme, uyuduğumuz anlar da dahil olmak üzere aralıksız bir biçimde etkinlik gösterir."[29]

Dolayısıyla, sosyolojinin tespit edebildiği yatkınlık ya da şemaların nöronlarla ilişkili temelleri vardır ve bu temeller günümüzde sinirbilimcilerin araştırma nesnesini oluşturur: "Nöronlarımız, doğumumuzdan bile önce, sinapslarını değiştirmek suretiyle dış dünyanın istatistiklerine uyumlanır. Özellikle yaşamımızın ilk yıllarında, beynimiz içinde bulunduğu ortama uyumlanırken, her gün milyonlarca sinaps meydana gelir ve yok olur. [...] Tüm bu bilgiler birikir ve nihayetinde dünyaya dair zengin bir sezginin temellerini atarlar. Görsel alanlarda, kortikal bağlantılarımız istatistikleri, görüntüleri meydana getiren çizgi ve renk kombinasyonları üzerinde biriktirirler. Müziğe dair bilinçdışı bir

[28] A.g.e., s. 96.
[29] A.g.e., s. 121.

sezgi, işitsel ve motor bölgelere yerleşir: Yıllar boyunca piyano çalmak, gri madde üzerinde tespit edilebilir değişimlere yol açar [...]."[30]

Sinirbilimin yaptığı bu katkılar, bambaşka yöntemlere dayanan sosyolojik yatkınlıksalcılığı destekler: Beyin, (toplumsal yaşam biçimleri, fizik yasaları, biyolojik yasalar, vs. aracılığıyla) yapılandırılmış bir ortamdaki düzenlilikleri tespit eder ve onları, pratik öngörüler gibi işleyen şema ya da yatkınlıklar biçiminde içselleştirir. Bir sonraki kısımda göreceğimiz şey budur.

Deneyimin Düzenliliklerinin İçselleştirilmesi

David Hume, *Traité de la nature humaine* [İnsan doğası üzerine bir inceleme][31] isimli eserinde, tekrar edildiğinde zihinsel alışkanlıklar yaratan ve uygulamada, gelecek fenomenlere ilişkin ön-düşünümsel öngörüler gibi işleyen deneyimlerin öneminin altını çizer. Ateş, daha önce onu deneyim etmiş kişinin zihninde ısıyı ve hatta bir yanık olasılığını *çağrıştırır* ve su, suyun içinde nefes alamamayı *çağrıştırır* ki bu da söz konusu elementlerle temas sırasında doğrudan temkinlilik ya da korku davranışlarına yol açar. Ateşi ya da suyu deneyimlemiş kişi, her defasında aynı fenomenleri saptayabilmiştir ve sonunda, herhangi bir hesap yapmadan ya da düşünmeden, bu elementlerle temasın sonuçlarını öngörür.

Dolayısıyla, bir yatkınlık ya da şema, tekrar eden bir deneyimden yola çıkarak *alışma* vasıtasıyla, yavaş yavaş şekillenmiştir. Ve algılayan ve eyleyen bireyin geçmiş deneyimlerine ait içselleştirilmiş ürünü, "gelecek geçmişe uygun olacaktır" şeklinde bir varsayımla bilinçdışı bir biçimde geleceğe yansıtmasını sağlayan şey bu yatkınlık ya da şemadır: "*Gelecek geçmişe benzer* varsayımının hiçbir argümana dayanmadığını, tamamıyla gelecekten bizi alıştığımız nesneler zincirini beklemeye iten alışkanlıktan kaynaklandığını gözlemleyebiliriz."[32] İster kişilerle, nesnelerle ya da hayvanlarla etkileşim türleri[33]; ister davranış türleri ya da ah-

[30] A.g.e., s. 268.

[31] D. HUME, *L'Entendement. Traité de la nature humaine*, a.g.e.

[32] A.g.e., s. 205.

[33] "İlk kez geldiğimiz bir binadaki asansörü kullanmak için, daha önce kullanmış olduğumuz tüm asansörlerle olan analojiye bağımlı değil miyiz? [...] Altıncı kattaki daireye girmek üzere asansörden çıktığımızda ve büyük bir köpeğin bize doğru yaklaştığını gördüğümüzde bu köpeğe, köpeklerle ve bilhassa büyük olanlarıy-

laki, kültürel, estetik yahut siyasi tutumlar; otoriteyi icra etme yöntemleri ya da muhakeme yöntemleri söz konusu olsun, birey; pratikte sürekli olarak yeniden düzenlenen ve kendi aralarında birleşen çok sayıda alışkanlığı kendi bünyesine katar. Şu veya bu durumun karşısında, geçmiş deneyimlerine bağlı olarak, bu durumla bağlantılı zorunluluklar hakkında hemen tanıdığını sandığı şeylere göre hareket eder ya da tepki verir. Şimdiki zamanda gerçekleşen eylem, bütün bir içselleştirilmiş geçmişle doludur.

Hatta Hume'un analojik yakınlaştırma süreçlerini alışmayı, alışkanlığı ve analojik aktarımları birbirlerine bağlayarak ve alışkanlığın kolaylıkla ortaya çıkmasını sağlayan özdeş vakaları, az çok önemli düzenlemeler dayatan yalnızca benzer vakalardan ayırarak titizlikle incelediği görülmektedir: "Neden-sonuç ile ilgili yargılarımız alışkanlık ve deneyimden türetilir; bir nesnenin bir başkası ile birleştiğini görmeye alıştığımız zaman imgelemimiz düşünmeyi önceleyen ve onun tarafından engellenemeyen doğal bir geçiş yoluyla nedenden sonuca geçer. Oysa alışkanlık, doğası gereği, yalnızca alışmış olduğumuz nesnelerle birebir aynı olan nesneler sunulduğunda var gücüyle çalışmakla kalmaz, o nesnelere benzer nesnelerle karşılaştığımızda da daha düşük bir derecede de olsa işler; alışkanlık her farklılığı takiben gücünden biraz yitirse de, önemli koşullar aynı kalmayı sürdürdüğünde nadiren tamamen yok olur. Armut ya da şeftali tüketerek meyve yeme alışkanlığı edinmiş bir insan gözde meyvesini bulamadığı zaman kavunla idare edecektir; tıpkı kırmızı şarap içerek sarhoş olmuş birinin, kendisine beyaz şarap sunulduğunda da hemen hemen aynı şiddetle olur diyecek olması gibi. Analojiden türetilen olasılık türünü işte bu ilkeden yola çıkarak açıkladım; bu olasılık türünde, geçmiş durumlardaki deneyimimizi, daha önceden deneyimlerini edinmiş olduğumuz nesnelere benzemelerine karşın onlarla birebir aynı olmayan nesnelere aktarırız. Benzerliğin azalmasıyla orantılı olarak olasılık da azalır; ama benzerlik az da olsa var olmayı sürdürüyorsa, olasılık da belli bir güce sahip olur." [34]

---

la olan geçmiş deneyimlerimizden yola çıkarak değilse, hangi şekilde muamele ederiz?" D. HOFSTADTER ve E. SANDER, *L'Analogie*, a.g.e., s. 33. Nesneler ya da teknik aygıtlar söz konusu olduğunda, içselleştirilmiş şemalar nesnel düzenliliklerden ayrılamaz. Şayet her tür yeni asansöre, yeni evyeye, yeni kapıya, yeni bilgisayara uyum sağlayabiliyorsam bunun nedeni, gerçekte, asansörlerin, evyelerin, kapıların ya da bilgisayarın görece standartlaşmış olmasıdır.

[34] D. HUME, *L'Entendement. Traité de la nature humaine*, a.g.e.., s. 221.

Sosyoloğun yatkınlıksalcı kelime dağarcığı da tıpkı deneyime ilişkin Hume'cu felsefe gibi yineleme, göreli tekrarlama, olay dizisi ya da sınıfı düşüncesini taşır. Bir bireyin beyni (fiziki ve toplumsal) dünyada tespit edilecek nesnel düzenlilikler olduğu için bu düzenlilikleri tespit eder. Çocuklar, ebeveynleri bir davranış *tarzına* ve *alışkanlıklara* sahip oldukları için deneyimin kısaltılmış ya da yoğunlaşmış hâllerini içselleştirilmiş *şemalar* ya da *yatkınlıklar* biçiminde içselleştirebilirler. Dolayısıyla bu şema ya da yatkınlıklar, pratik öngörü ve geçmiş deneyimlerin ürünün şimdiki zamana ait bir durumun üzerine yansıtılması olarak işler. Düzenlilik her bir bireyin dışındaki dünyada olduğu kadar bu bireylerin her birinin içindedir de.[35]

Psikoloji, benim bakış açıma göre, çatışmaların ya da ebeveyn-çocuk ilişkilerinin içselleştirilmesine eğildiği zaman, kendi bünyesine katma ya da içselleştirme süreçlerinin incelikli bir sosyolojisini sunar. Örneğin, Jean Laplanche ve Jean-Baptiste Pontalis içselleştirme kavramının psikanalizde "özneller arası ilişkilerin özneller içi ilişkiye dönüşme süreci (bir çatışmanın, bir yasağın içselleştirilmesi, vs.)" olarak tanımlandığını yazıyorlardı: "Süreç *ilişkiler* hakkında olduğunda içselleştirmeden söz edilir. Örneğin baba ve çocuk arasındaki otorite ilişkisinin, üst-benliğin benlikle olan ilişkisi kapsamında içselleştirildiği söylenebilir. Bu süreç, psişizmin içinde yapısal bir farklılaşmayı gerektirir, öyle ki intrapsişik düzeyde ilişkiler ve çatışmalar yaşanabilir."[36] Ancak içselleştirme sürecinin konusu olan; duygusal şemalar, algılama, temsil etme ya da eylem şemaları olduğu kadar ilişkisel şemalardır.[37]

Alman psikanalist ve gelişim psikoloğu Martin Dornes'un ele aldığı kaygılı ya da depresif annelerle bebekleri arasındaki ilişkilerin örneği, bebeğin eylem ve tepki şemalarının, annesiyle arasında tekrarlayan etkileşimler yoluyla oluştuğunu gösterir. Şayet şimdiki zamana özellikle bağımlı ve (ağır) bir geçmişi olmayan

[35] Bkz., ilerleyen sayfalarda, "Şema 5: Deneyim şemalarının oluşumu" (s. 183)

[36] J. LAPLANCHE ve J.-B. PONTALIS, *Vocabulaire de la psychanalyse*, a.g.e., s. 206.

[37] Farklı bilim dallarından (sosyoloji, antropoloji, deneysel psikoloji, psikanaliz, sinirbilim) gelen yazarların, birbiriyle uyumsuz kelime dağarcıkları (içe yansıtma, içselleştirme, içselleşme, özümseme, dahil etme, özneleştirme, öznel sahiplenme, zihinselleştirme) vasıtasıyla ortaya çıkarmaya çalıştıkları gerçek süreçleri gizlemeye katkıda bulunmuş olmaları üzücüdür. Psikanaliz ve psikoloji ile ilgili olarak bilhassa bakınız, J.-P. TASSIN ve S. TISSERON, *100 mots du rêve*, PUF, Que sais-je?, Paris, 2014, s. 28.

bir fail varsa bu, pekâlâ bebektir. O, pragmatist faillerin en iyi örneğidir; yatkınlıksal temelleri henüz yeterince sağlamlaşmamış olduğundan, bağlamsal ve bu durumda, etkileşimsel belirlenimlere karşı çok daha duyarlıdır: "Bebek kinci değildir, diye açıklar Dornes, ve asla öyle olamaz çünkü onun duygulanım durumu güncel etkileşimsel gerçekliğe bağlıdır ve bu gerçekliğin değişimi onun duygulanım vaziyetini de değiştirir. Gücenmiş bir yetişkin, gücendiren durumunu sürekli olarak kafasında canlandırabiliyor [*fantasier*] olmasından ötürü, böyle durumlardan bağımsız olarak ya da onların ötesinde bir gücenme ya da öç alma duygusunu koruyabilir."[38] Bebek konuşmaz ve bir yetişkinin gözlem ya da analiz kabiliyetlerine sahip değildir fakat annesiyle olan etkileşimleri sırasında onun davranışlarına tepki vermek suretiyle annesinin kaygılarını içselleştirir: "Bir anne bilinçli ya da bilinçdışı bir biçimde bebeğinin açlıktan öldüğüne ilişkin bir fanteziye sahip olabilir. Bebek, söz konusu fantezi ona iletilse dahi onu anlayamaz. Bununla birlikte anladığı şey şudur: Anne, bebeğinin gıdasız kalmasından kaynaklı bitkin düşmesine ilişkin kaygısını kontrol altına almak için bebeğe, yemek vakti olsun ya da olmasın, her fırsatta yiyecek verecektir (Bunun örneklerine Cramer'ın çalışmasında rastlanır, 1987). Beslemeye yönelik bir kompülsiyon bebeğin kaçınma biçiminde tepki verdiği etkileşimi ele geçirir. Lokmasını doğru yutmaz, istifra eder, yiyeceği reddeder, dolayısıyla gıdasızlık kaynaklı bitkinlik yoluna girer ve annesinin fantezisini gerçekleştirir ya da "içe yansıtır." Dolayısıyla erken dönem içe yansıtma, ebeveynlerin fantezilerinin ve duygulanımlarının etkileşimsel bağıntı unsurları aracılığıyla iletildiği ve bebek tarafından bu şekilde anlaşıldıkları anlamına gelir. "*Bebekte 'içe yansıtma' yabancı bir psişik içeriğin içeriye alındığı etken, kasıtlı bir psişik süreç değildir; ebeveynlerin fantezilerini dışavuran bağıntı unsurlarının yeniden canlandırılması, özümsenmesi ya da onlara karşı verilen bir tepkidir.*"[39] Böylelikle bebek, annesinin onu aşırı derecede beslemesine direnmek için nihayetinde yemek yemeyi reddeder ve annesinin korkusunu doğrulamış olur.

Aynı şekilde, hareketleri yavaşlamış, üzgün suratlı, durgun vücutlu ve donuk sesli depresif anneler söz konusu olduğunda

[38] M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 49. "Fantezi"nin, terimin psikanalitik anlamıyla tahayyül edilen bir senaryoya gönderme yaptığını belirtelim.

[39] A.g.e., s. 38-39.

bebekler, hareketlerini etkileşimsel olarak annelerininkilere uydururlar ve nihayetinde depresif bir hâlin işaretlerini içselleştirirler: "Bebek, annesinin davranışını yeniden normale döndürmek için sarf ettiği ilk ve sebatkâr gayretlerden (ona daha fazla gülümser, daha fazla ses çıkarır ve genel olarak etkileşim arzını yoğunlaştırır) sonra, kendini etkileşimden geri çeker. Gözlerinin parlaklığı azalır, nefes alıp verme ritmi düzleşir, birden fazla bebek sadece bu hâlde kalır; kimi bebekler ağlamaya başlar; kimileriyse görsel teması kesmekle yetinir. Bu vakaların çoğunda, bebeğin kendini geri çekme hâli, sonunda, annenin taklit edilen depresyonunun yerini alır."[40] Bazı durumlarda da bebek, annesini "yeniden canlandırma" denemeleri başarıyla taçlandığında annesinin cansızlaşmasını engellemek, onun dikkatini çekmek ve sevildiğini hissetmek için etken, cezbedici ve ilgi çekici kalması gerektiği çıkarımında bulunabilir.[41] Bu suretle yatkınlıklar ve davranış şemaları ebeveynlerden bebeğe, ebeveynlerin "yavaşlamış duygusal-motor etkileşimsel tarz"larının, "az da olsa kronikleştiği ölçüde", benimsenmesiyle aktarılır: "Depresyonun davranışsal ve bedensel düzeyde 'içe yansıtılması' vuku bulur."[42] Ve dokuzuncu aya doğru bebek, diğer insanlara karşı vereceği tepkileri ebeveynlerinden edindiği etkileşimsel alışkanlıklar temelinde ayarlayabilecek duruma gelir.

Yine psikanalizi ve gelişim psikolojisini bir araya getiren David Stern gibi bir araştırmacının çalışmaları, düzenlilikleri ya da değişmezleri tespit eden Bayesyen bir beyne ilişkin varsayımları dolaylı olarak doğrular: "Bebeklerin kolayca sergiledikleri zihnin temel eğilimlerinden biri de dünyayı değişmeyen özellikler arayarak düzenleme eğilimidir. Birbirini takip eden varyasyonların hem tanıdık (yinelenen kısım) hem de yeni (yeni olan kısım) olduğu bir format ideal olarak bebeğin kişilerarası değişmeyen özellikleri teşhis edecek şekilde eğitilmelerine uygundur."[43] Stern de anne ve çocuk arasındaki tekrarlanan etkileşimlerin çocuğun, annesinin hareketlerini ve benimsemesi gereken davranışları doğru öngörmesine olanak tanıdığını göstermiştir: "bu genelleş-

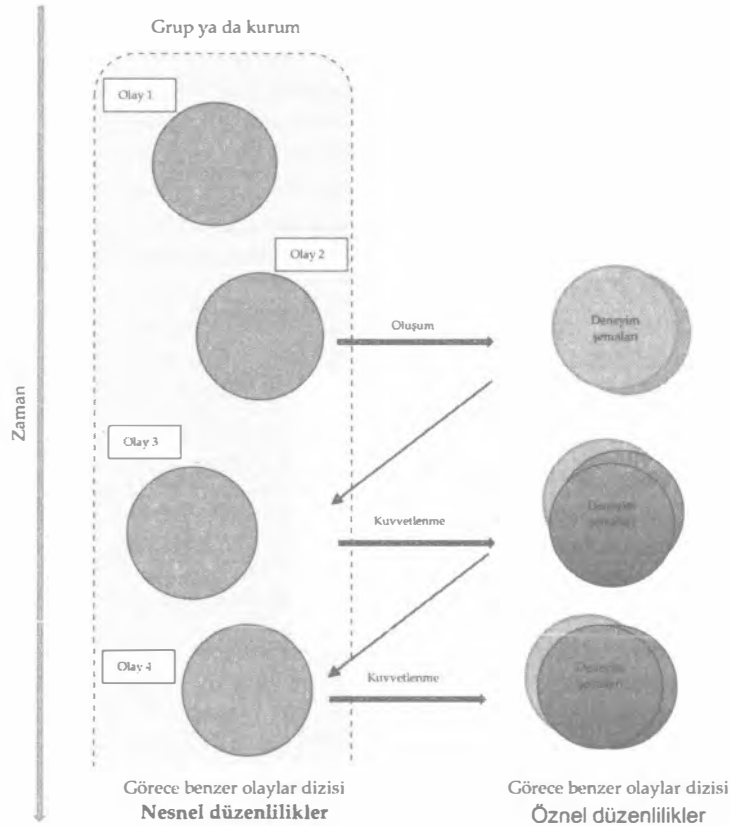
[40] A.g.e., s. 55-56.

[41] A.g.e., s. 69-70.

[42] A.g.e., s. 56.

[43] D. N. STERN, *Bebeğin kişilerarası dünyası. Psikanaliz ve gelişimsel psikolojiden bir bakış*, İngilizceden çeviren: Öznur Karakaş, Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları: 72, İstanbul, 2017 (2. Baskı), s. 94-95.

tirilmiş bellek olayların an-be-an nasıl işlenebileceğine dair bireyselleşmiş bir kişisel beklenti oluşturur."[44]

Şema 5: Deneyim şemalarının oluşumu

Örneğin, öğün zamanları küçük değişiklikler gösterebilen ritüelleri teşkil eder. Bu, bebeğin belleğinde özel öğün epizotlarının tamamını değil, "deneyimlerin ortalaması" gibi olan "göğüs-süt epizot prototipi"ni ya da görece tutarlı göğüs-süt epizotlarından yola çıkarak yavaş yavaş inşa edilmiş değişmez yapıyı depolamasına olanak verir. Dolayısıyla bebeğin içselleştirdiği şey gerçekten vuku bulınuş çok sayıda etkileşim değil, etkileşim ka-

[44] A.g.e., s. 123.

lıpları ya da şemalarıdır. Her bir "*schema-of-being-with*"[45] eylemler, hisler, görsel algılar, duygulanımlar içerir ve bebeğin beden aracılığıyla uygulamalı olarak hâkim olduğu bir bütün oluşturur. Bebekler geçmişte yaşanmış durumları hatırlamazlar ama "bir şeyin, güncel davranış üzerinde etki eden geçmişte depolandığını daha ziyade *salt davranışları vasıtasıyla* gösterirler."[46] Stern aynı zamanda, bir etkileşim ya da durum türü ne kadar çok tekrar ederse, bir prototipin de o kadar pekiştiğini ve çocuk için davranışını değiştirmenin de o kadar güç olduğunu gösterir: "Ancak ortada ne kadar çok geçmiş deneyim mevcutsa, der Stern, tek tek spesifik epizotların değişime etkileri nispeten o derece az olacaktır. Tarih atalet inşa etmektedir."[47]

Öyleyse, diğer insanlarla ve dünyadaki nesnelerle kurduğumuz ilişkilerin bizi içine soktuğu davranış düzenlilikleri aracılığıyla (ilişkisel, duygusal, duyusal-motor, bilişsel, değerlendirici, vs.) şemalar inşa ederiz. Şemalar kuramının geliştiricisi Jean Piaget bu noktada, davranışları kişiler arasındaki somut ilişkilerle ve bu kişiler arasındaki münferit sahnelerle çok fazla ilişkilendiren Freud'a karşı çıkıyordu: "Bir birey fazla baskıcı bir baba otoritesine karşı iç dünyasında başkaldırmışsa ve daha sonra kendisinden yetkin konumdaki kişilerin ve her türlü zorlamanın karşısında aynı şeyi yapıyorsa, söz konusu her kişiyi bilinçdışı bir biçimde babasının imgesiyle özdeşleştirdiğini söylemeye hiç gerek yoktur: O sadece, babasıyla olan teması sırasında bir tepki verme ve hissetme üslubu (duygusal bir şema) edinmiştir ve bu üslubu, öznel olarak benzeşen bir durum söz konusu olduğunda genelleştirir. Muhtemelen nesnelerin yere düşmesine ilişkin şemayı, bir topu beşiğinden düşürdüğü zaman edinmiştir –ileride, yere düşen tüm nesneleri bu topla özdeşleştirdiğini savunmaya gerek yoktur."[48]

Böylelikle Piaget, aile içi ilişkiler ve bu ilişkilerin oyunla ilgilisimgesel yer değiştirimleri hakkında şöyle yazıyordu: "Çocuğun çevresindeki kişilerin her biri, onunla olan ilişkilerinde bir tür 'duygusal şema'nın yani bu kişinin kışkırttığı çeşitli ardıl duyguların bir tür özet ya da kalıbının meydana gelmesine yol açar. Ve

[45] İngilizcede *birlikte olma şeması* -çn.

[46] M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 292.

[47] D. N. STERN, *Bebeğin kişilerarası dünyası*, a.g.e., s. 146.

[48] J. PIAGET, *La Formation du symbole chez l'enfant, imitation, jeu et rêve, image et représentation* (1978), a.g.e., s. 200.

temel ikincil simgeleri belirleyen şey bu şemalardır; tıpkı gelecekte, geçmiş davranış biçimleriyle bilinçdışı bir özümsenmenin dışında bir yolla açıklamanın güç olacağı birtakım sempati ya da antipatileri belirleyecekleri gibi."[49] Bireylerin, deneyimlerinden dolayı sahip oldukları şemalar (ya da yatkınlıklar) bütünü genel olarak "kişilik" ya da "karakter"leri olarak adlandırdığımız şeyi meydana getirir: "Motor şemalar ve düşünsel şemalar olduğu gibi duygusal şemalardan da bahsetmek gerekir [...] ve her bir bireyin 'karakter'ini yani kalıcı davranış biçimlerini oluşturan şey bu şemaların düzenlenmiş bütünüdür."[50] Kişiler arası ilişkileri olduğu kadar oyun pratikleri hakkında da bilgi veren bu şemalar, aynı zamanda rüyaları da düzenlerler.

Oneirik Şemalar ve İçselleştirilmiş Geçmiş

Eğer rüya öykülerini kavrayabilmek istiyorsak, kimi zaman tamamen uyumsuz bir dizinin görünümünü alabilen imge ve duygular hakkında bilgi veren altta yatan yapıları yeniden bulabilmemiz gerekir. Bu yapıları sadece rüya gören kişiyle rüyası hakkında gerçekleştireceğimiz tartışmalar açığa çıkarabilir. Ancak bu yapılar bir rüya içinde birçok kez tespit edildi mi aynı gece ya da aynı dönemde görülen rüyalarda daha kolay tanınır olurlar. Zor olan, rüyanın içinde kendini gösteren şeyin tabii ki "şemalar" değil, rüya gören kişinin yaşamının farklı dönemlerinden alınmış olabilen imgeler olmasıdır: "Rüya esnasında, [rüyayı gören kimsenin] herhangi biriyle ettiği bir kavga sırasında o kişiyi, şüphesiz, çocukça sahnelere yerleştirebileceği ve onu, babasından alıntıladığı özellikler yoluyla simgeleştirebileceği doğrudur. Ayrıca, eğer bir analiz yoluna giderse, bu güncel durumlarla geçmiş durumların kolaylıkla birbirlerinin içine geçtiğini görecektir."[51] Fakat bu imgeler her şey olmadıkları gibi rüyada görülecek şeylerin özü bile değildirler: Bunlar, şemaların münferit, değişken ve ikame edilebilir görüntülerle bezeli güncelleşmeleridir.

Filozof ve psikolog Henri Delacroix, 1904 tarihli bir makalesinde, ana konu ya da düşüncelerin bilinçdışı bir biçimde rüyalarımızı şekillendirdiğini ve rüya imgelerine musallat olan ve şekil

[49] A.g.e., s. 186.
[50] A.g.e., s. 200.
[51] A.g.e., s. 200.

veren takıntı türleri şeklinde geri geldiklerini ileri süren varsayımı savunuyordu: "Bize öyle görünüyor ki rüyaların büyük bir kısmının temelinde bir düşünce yani ilk olarak ortaya çıkan imge grubunun içinde yer alan ve bu imge grubunun temsil ettiği bir veri, özünde değiştirilebilir ve hareketli bir veri bulunuyor. Bu düşünce imge grubundan daha derin olabilir, onun altında yatıyor olabilir yani orada bulunmadan ve açık bir biçimde ifade edilmeden imgelerin hareketine yön verebilir; tıpkı gizli bir arzunun yahut bilinçaltındaki bir meşguliyetin bilincin içinde, gerçek anlamlarını ve bağlantılarını hemen anlamadığımız temsillerle ifade edildiği gibi. Patoloji bu normal fenomenden yola çıkarak bize, hasta tarafından bilinmeseler de onun temsillerinin seyrini kısmen yönlendiren bilinçaltındaki sabit fikirler aracılığıyla gerçekleşen abartma eylemini gösteriyor."[52]

Ona göre, duygu yüklü bu ana konular rüyalarımızda olduğu kadar gündüz düşlerimizde yahut sanatsal eserlerimizde de –şayet böyle eserlerimiz varsa– mevcuttur: "Düşüncelerimizde bir ya da daha fazla temel imgenin etrafında düzenlenmiş imge grupları, sistemleri; deneyimimiz sırasında oluşan, muhafaza edilen, zenginleşen ve çözülen gerçek ana konular bulunur. Bu ana konular bütün bir eğilim, duygu ve temsil takımını kapsar. [...] sıradan gündüz düşü ve sanatsal yaratım hakkındaki inceleme, bu ana konuların tüm düşüncelerimizde oynadığı rolü, genişleterek açıklamak suretiyle göstermek için son derece uygundur; hepimizin, fiilen ya da potansiyel olarak içerdikleri imgeleri uygun bir zamanda serbest bırakan gözde düş temaları olduğunu incelikli bir zekâyla ortaya koyduk [...] Oysa çok sayıda rüya, önceki gün kurulan gündüz düşleriyle benzeşir; ya önceki gün belli olmamış yeni bir ana konudan yola çıkarlar ya da önceki güne ait fakat gizli durumda kalmış bir ana konuyu geliştirirler; bu rüyalara ilişkin olarak, uykuda rüya gören kişinin de tıpkı gündüz hayal kuran gibi düşüncesini, iç bağlantısı olmayan katıksız bir imge dizisine hiç kaptırmadığını kabul etmek zorundayız."[53]

Adına ister "düşünce", ister "ana konu", ister "yapı" ya da "şema" diyelim, rüyanın yapılanma ilkesi temelde hayli ikincildir. En önemlisi, görünürde en tutarsız olan rüyada bile tutarlılık

[52] H. DELACROIX, "Sur la structure logique du rêve", *Revue de la métaphysique et de morale*, 1904, s. 930-931.
[53] A.g.e., s. 929.

olduğunu ve bilincin, uykuya dalınca "birden şekilsiz bir dünyanın içine düşmediğini" fakat sadece, uyanık hâldeyken genellikle imgeleri düzenleyen "merkezî bütünlüğünü" kaybettiğini kabul etmektir. Tutarlı rüyalar da en tutarsız olanlar da "zihinsel bir ana konunun az çok devamlı gelişmesi, birden fazla ana konunun az çok ahenkli birleşimidir. Tanıdık rüyaların gösterdiği gibi aynı ana konu, az çok uzun aralıklarla yeniden belirebilir. Her an hislerin akınının ve ikincil imge takımının tehdidi altındaki ana konu, uykuda olduğu gibi uyanıklık anında da önemine ve o anın durumuna bağlı olarak devam eder ya da dağılır; uykudaki rüyalar, uyanıkken kurulan düşler aynı dava için raydan çıkar ve kendilerini aynı biçimde savunurlar; uyanıklık hâlinde makul dikkat kimi zaman imgenin gelişimine katkıda bulunsa da uykuda, bilinç seviyesinin düşmesi ve uyarılma eşiğinin yükselmesi gelişmekte olan ana konunun tek düşünceli mahiyetini pekiştirir; öyle ki şimdiki zamana ait sistemin içine giremeyen tüm hislere nazaran yaygın bir dikkat dağınıklığı, sistemli bir duyu yitimi ile (bir hissi rüyamıza göre yorumladığımız tüm rüyalarımızın ispat ettiği) tedirgin edici hisleri, söz konusu sisteme indirgenemez olmadıkları müddetçe, bu sisteme dahil etmeye yönelik harikulade bir yeterlik doğar."[54]

Aynı rüya gören kişinin (ya da türdeş bir rüya gören grubunun) rüya dizisini karşılaştırmak suretiyle, çok sayıda rüya sahnesinden yola çıkarak ortak yapıları ya da *içkin şemaları* açığa çıkarmaya çalışabiliriz. Bu şemalar içkindir çünkü rüyalar, örneğin bir rüya tabirleri kitabının yahut Freudcu kuramın bazı sabitleşmiş şemalarının sunabileceği gibi harici bir referans çerçevesinden yola çıkarak yorumlanamaz. Her bir rüyanın aynı diziye ait diğer rüyalarla neyi paylaştığını göstermek gerekir. Bu rüya şemalarının varlığı sonucuna önceden kurulmuş yorumlayıcı kılavuzlardan değil, derlenen rüyaların akılcı bir biçimde karşılaştırılmasından yola çıkılarak varılır.

Yorumlayan kişinin işi hakkında bir fikir edinmek üzere, bilişsel bilimler alanında araştırmacı Douglas Hofstadter ile gelişim psikoloğu Emmanuel Sander'in, La Fontaine de dahil olmak üzere çok sayıda yazarın yeniden yorumladığı "Tilki ve Üzümler" isimli Ezop fablı hakkında verdikleri örnekten yola çıkabiliriz. Bu fablın sonucu olarak ortaya çıkan şema şu şekilde ifade

[54] A.g.e., s. 232-233.

edilebilir: Söz konusu olan, "sahip olmayı başaramadığımız ve bu nedenle karalanan dileklerimiz"[55] ya da çok daha yoğunlaşmış bir şekilde, "yerine gelmemiş bir dileğin karalanması"dır[56]. Hofstadter ve Sander tamamı bu yapıdan doğan çok sayıda durum icat ederler. Örneğin, internetten uçak biletlerini almayı başaramamış bir adam tatile çıkmaktan vazgeçer ama tatil yeri aşırı kalabalık olduğu için bunun keyfini kaçıracağını söyleyerek hafiflediğini düşünür. Aynı şekilde, başka bir adam oyuncu olmak istiyordur fakat başarılı olamayınca, oyunculuk ortamı zaten kendisine uygun olmayan sağlıksız bir ortam olduğundan, oyuncu olmadığı için rahatladığını ve spot ışıklarından uzakta, daha dengeli bir yaşam sürmekten mutlu olduğunu söyler kendi kendine. Vesaire vesaire. Yazarların sundukları çok sayıda özel durumun "tamamı, çok farklı temsil edenler içeren fakat buna karşılık aynı özü yani tilki ve üzümler fablından çıkan dersi paylaşan aynı kategoriye aittir. Bu senaryolar doğrudan 'başarısızlığın ardından amacın karalanması' şemasına uyar."[57] Keza, bireysel bir diziyi meydana getiren farklı rüyalar da genellikle çok farklı durumlarda benzer yapılar sunar. Rüya sahnelerinin görünürdeki çeşitliliği kimi zaman rüya şemalarının tutarlılığını görmeyi engeller.

Sanki "yumuşak parçaları sıyrılmış bir birey, elverişli bir ortama dalan bir iskelet üzerine başka bir eti giyiyormuş" ya da "bir motif başka bir ton ve tınıda çalınıyor[muş]" gibidir.[58] Aynı genel formül görece denk çok sayıda unsurla örneklendirilebilir ve altta yatan yapının bütünlüğünü görmeyi engelleyen, durumların çeşitliliğidir: "Tıpkı bir salon dekorunda -ancak sayısız salon resmedebiliriz, belirli bir oyuncu tarafından oynanan piyes gibi; ama irili ufaklı yüzlerce tür vardır. *Önemli olan piyestir.*"[59]

Şemaların yeniden inşa edilmesine ilişkin yöntemin kökenleri kısmen yapısalcı geleneğe kadar uzanır. 1930'lu yılların ortalarında üçlü işlevsellik şemasını keşfeden dil bilimci ve tarihçi Georges Dumézil'in çalışmalarında bu yönteme başvurduğunu görüyoruz.[60] Gerçekten de Hint-Avrupa mitolojisi hakkındaki kar-

[55] D. HOFSTADTER ve E. SANDER, *L'Analogie*, a.g.e., s. 142.
[56] A.g.e., s. 145.
[57] A.g.e., s. 144.
[58] P. VALÉRY, *Cahiers Paul Valéry. 3 Questions du rêve*, a.g.e., s. 63.
[59] A.g.e., s. 122.
[60] G. DUMÉZIL, *Mythe et Épopée (3 Cilt)* (1968-1973), Éditions Gallimard, Quarto, Paris, 1995.

şılaştırmalı araştırmasının sonucunda benzer anlatı yapılarına ulaşır ve bunları rahiplerin, savaşçıların ve üreticilerin üç işleviyle ilişkilendirir. Claude Lévi-Strauss[61] da mitleri incelerken bu yöntemi kullanır ve sanat tarihçisi Erwin Panofsky[62], gotik mimari ile skolastik düşünce arasındaki biçimsel bağları açıklığa kavuşturmak için aynı yönteme başvurur. Fakat yatkınlıksalcı araştırmacı, yapısalcı araştırmacıdan farklı bir şekilde, rüya şeması ile rüya görenlerin tekrar tekrar yaşadıkları toplumsal deneyim türlerini birbirleriyle bağdaştırarak şemaların toplumsal oluşumunu yeniden inşa etmeye gayret eder. Çünkü belirli bir anda kavradığımız mevcut yapı, görece benzeşen geçmiş deneyimlerden oluşan az çok uzun bir dizinin somutlaşmasından ya da tortulaşmasından ibarettir. *Morfoloji mutlaka bir arkeolojiyi gerektirir.* Rüya türlerini toplumsal bakımdan türdeş rüya gören kategoriyle doğrudan bağdaştırmak mümkün değilse de rüya şemalarının nesnelleştirilmesi ancak bu şemalar deneyim şemalarıyla ilişkilendirildiğinde tüm o toplumsal boyutunu kazanır.

Dolayısıyla bu rüya şemaları, rüya gören kişinin tüm yaşamı boyunca içselleştirmiş olduğu şema ve yatkınlıklardan ayrılamaz. Kişiyi, varoluşsal sorunsalına ilişkin belirli bir durumda belirli bir yönde rüya görmeye iten bu şema ve yatkınlıklardır. Örneğin, otorite figürlerine karşı bir muhalefet ilişkisi; bütün çatışma durumlarında ortaya çıkan endişe duygusal şeması; bağımlılığa ve teslim olmaya yatkınlık; tekrarlanan bir suçluluk ya da aşağılık, üstünlük ya da sosyal kıskançlık duygusu zaman zaman kısmen bir araya gelerek rüyanın yapısını düzenlerler.

İçselleştirilmiş geçmişin şimdiki zamanla olan ilişkisi bu nedenle edilgen değil, pekâlâ etkendir. Geçmiş, rüya gören kişinin içinden kendi fantezisinin keyfince bir şeyler çıkarabileceği amorf bir imge-anı stoku değildir. Rüya gören kişinin bilincini *bilgilendirir,* rüya göreni belirli bir yöne *iter* ve imgeleri belirli bir biçimde *düzenler.* Bu sebeple, geçmişi basit bir olası şema ya da ana konu sağlayıcısı hâline getiren fazla durağan açıklamalardan kaçınmak gerekir. Böylelikle, Jacques Montangero "bellek ve genel bilgiler rüya içeriğinin unsurlarını sağlar"[63] diye yazdığında ya da bellekten, "otobiyografik anıların içinden çıkarıldığı"

[61] C. LÉVI-STRAUSS, *Anthropologie structurale* (1958), Éditions Pocket, Évolution, Paris, 2003.

[62] E. PANOFSKY, *Architecture gothique et pensée scolastique,* Minuit, Paris, 1967.

[63] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves,* a.g.e., s. 117.

"hazne"[64] olarak bahsettiğinde, içselleştirilmiş geçmişin atıl bir stok olduğu izlenimini verir. Oysa bu geçmiş, tam aksine, eyleyen bir yapıdır, bir eylem ilkesidir, anlamlı ve önemli olanla olmayanı tanımlamaya katkı sağlayan güçlü bir motordur.

Aynı kişi tarafından görülmüş uzun rüya dizilerini çözümleme fırsatına erişmiş olan araştırmacılar, rüya gören kişinin yaşamındaki değişimlere rağmen, içselleştirilmiş şema ya da yatkınlıkların rolüyle açıklanan tekrarlar ve göreli sabitlikler olduğunu tespit ederler: "Belli sayıda yıllar boyunca tutulmuş bir rüya güncesini çözümlediğimizde aşikâr olan şey, kişinin tüm o yıllar boyunca rüyasında gördüğü şeylerdeki büyük tutarlılıktır. Elli yaşında olduğu gibi yirmi beş yaşında da rüyaları genellikle aynı ana konular etrafında şekillenir. Bu tutarlılık, uyanık yaşantısındaki koşullarda gerçekleşen hayli önemli değişimlere rağmen meydana gelir."[65] "Bir rüyanın tutarlılığı, rüya gören kişiyle yapılan konuşmalar yoluyla kavranabilir. Bu konuşmalar, rüyayı meydana getiren farklı ögelerden bahsedilirken, ilk başta uyumsuz gibi görünen imgeler ya da sahneler arasındaki kimi zaman gizli tutarlılıkları açığa çıkarır. Ancak rüya dizisi bu tutarlılıkların gözler önüne serilmesine çok daha elverişlidir: "Bir kişi rüyalarını yazıya dökmeye başladığında ilk başta farklı gecelerin konuları arasındaki bağlantıları fark etmez. Rüyalar birbirlerinden tamamen kopuk ve tesadüfi gibi görünür. Ama rüya sayısı arttıkça, rüya gören kişi tekrarları, düzenlilikleri ve tutarlılıkları görmeye başlar. Aynı kişilikler, aynı durumlar, aynı faaliyetler, aynı nesneler ve aynı ana konular tekrarlanır."[66] Calvin S. Hall ve Vernon J. Nordby böylelikle rüyaların tutarlılığının, rüya görenin kişiliğindeki değişmez genel eğilimlerle açıklandığı varsayımında bulunurlar: "Kişinin, diye yazarlar, kişilik özelliklerinin, tutumlarının ve davranış modellerinin hayli sabitleşmiş bir teşekkülü olduğuna inanıyoruz. O, deyimin de dediği gibi, alışkanlıkların insanıdır.[67] Düşünme, hissetme ve hareket etme alışkanlıkları nereye giderse gitsin ona eşlik eder. Hatta onu uykunun dünyasına kadar takip ederler ve böylelikle o, uyanıkken ya da uyurken aynı kişi olur."[68]

[64] A.g.e., s. 172.

[65] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 17.

[66] A.g.e., s. 80.

[67] İngilizcedeki söz konusu deyim "creature of habit"tir -çn.

[68] A.g.e., s. 94. Ne yazık ki yazarlar bu güzel bilimsel sezgiyi, 1) rüya görenler hakkında kesin biyografik verilere muhakkak ihtiyaç duymaksızın rüya öykülerinin

Olaysalcılığın Eleştirisi

Psikanaliz, haklı olarak ama yine de fazla dışlayıcı bir biçimde birincil toplumsallaşmalara belirleyici bir önem atfeder. Fakat bu noktayı bir tür *belirleyici olay kültü* ile birleştirir. Joseph Breuer'le birlikte yürüttüğü histeri hakkındaki araştırmasından itibaren, olay ve hatta *hadise* arayışı Freud'un düşünce şekline damga vurur. İki bilim insanı, "sıradan histeri"de "travmaya neden olan tek bir hadise değil, çok sayıda kısmi travma, ancak bir araya gelerek etkinleşen ve bir hastalığın hikâyesinin parçalarını teşkil ettikleri için birleşen çok sayıda gruplanmış saik"[69] olduğunu kabul etseler de bununla birlikte, "histerinin en çeşitli form ve belirtilerinde; söz konusu fenomeni ilk kez ve genellikle çok uzak geçmişte tetiklemiş olan sebebi, hadiseyi"[70] aradıklarını söylerler. Onlara göre, histerik bozuklukların nedeni noktasal ve koşullarıyla ayrıntılandırılmış olaydır. Freud ve Breuer "yıllarca süren histerik belirti ile tek bir hadiseye bağlı güdülenim arasındaki orantısızlığın"[71] altını bizzat çizerler fakat buna şaşırmazlar.

Ve Freud, bir kadın hastanın vakasından bahsederken ("semptom illa böyle tek bir 'travmatik' sahnenin enkazı değildi; benzer bir dizi durumun toplamının sonucuydu"[72]), görece benzeşen bir dizi olay düşüncesini açıkça çağrıştırsa da olayın ağırlığına öncelik vermeye de ayrıca devam eder: "Çocuk hakkında onun psikolojik olarak erişkinin babası olduğunu ve ilk yıllarındaki olayların tüm varlığı üzerinde temel bir önem arz eden yankıları olduğunu söyledik. Analitik deneyim bu kabulü doğruluyor. Çocukluk sırasında cereyan etmiş mühim bir olayın muhtemel keşfi bizim için bu nedenle bu kadar önemlidir."[73]

Psikanaliz, hastaların geçmişinde iz bırakan olay ya da kişileri arama eğilimindedir. Oysa, daha önce de gördüğümüz üzere, rüya görenin kişiliğinin yapısında rol oynayan şeyler görece tutarlı olay ya da olay bölümü dizileri yahut görece benzeşen kişi

---

incelenmesine yoğunlaşmak gerektiği düşüncesiyle ve 2) rüyalardaki korku ve arzuların kökenlerinin doğum öncesi deneyimlerde veya insan ırkının tarihinde yatabileceği düşüncesiyle birleştirirler (A.g.e., s. 146).

[69] S. FREUD ve J. BREUER, "Le mécanisme psychique de phénomènes hystériques. Communication préliminaire", S. FREUD ve J. BREUER, *Études sur l'hystérie*, a.g.e. içinde, s. 3.

[70] A.g.e., s. 1.

[71] A.g.e., s. 2.

[72] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 25.

[73] S. FREUD, *Abrégé de psychanalyse* (1940), a.g.e., s. 57.

türleridir. Etkileşim prototipleri (Daniel Stern) yahut duygusal sezgiler (Martin Dornes), yalnızca değişmeyen kısmı tutacak şekilde değişiklikleri silen bir "ortalama" ya da "genelleme" türleridir. Şemaların bakış açısından değerlendirildiğinde, münferit epizot ya da münferit kişi yalnızca, görece benzeşen olay ya da kişi dizilerinin ögelerinin içinden çıkarılmış ögeler gibi görünür. Dolayısıyla, olaysalcılıktan ve sorunların kişiselleştirilmesinden kaçınmak gerekir.

Freud, koşullarıyla ayrıntılandırılmış kişilerarası olayların peşindedir. Hastanın, erken çocukluğuna ait, travmaya yol açan *belirli* bir sahneyi ya da *belirli* bir eylemi (şimdiki zamanda çekilen ıstırabın kilidini açması gerekenler bunlardır) hatırlamasına yardımcı olur ve böylelikle, bir tür olaysalcı açıklamaya yönelir. Bu türden bir açıklama, ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, tekil olaysalcı darbelerdense zaman içinde meydana gelmiş zihinsel ve davranışsal mantıkları anlamayı engeller. Şimdiki zamana dahil olan ve onun içinde aniden yeniden beliren şey, çok farklı kişi, yer ve durumları içerebilen az çok benzer deneyimlerin yoğunlaşmış hâlleridir. Tıpkı Roma'nın bir günde kurulmamış olması gibi, zihinsel ve davranışsal yatkınlıklar da yerleşmek için zamana ve yinelenmeye ihtiyaç duymuştur.

Ayrıca, kolektif psikoloji ile bireysel psikoloji arasındaki ilişkilerden bahsedecekken aile sahnesinden hayli farklılaşabilen kişiler ile bireyin olduğu kişi olmasına katkıda bulunmuş çok sayıda kişi arasında var olan farkı kaydeden Freud'un kendisidir: "Birey; ebeveynlerine, kardeşlerine, sevdiği kişiye, arkadaşına ve doktora karşı olan tutumunda yalnızca tek bir kişinin yahut her biri onun için birinci derecede önem kazanmış sınırlı sayıda insanın etkisine maruz kalır. Oysa toplumsal ya da kolektif psikolojiden söz ederken genellikle bu ilişkileri hesaba katmayız ve yalnızca, pek çok bakımdan bireye yabancı olabilen fakat bazı bağlarla bağlı olduğu çok sayıda insanın birey üzerinde uyguladığı eş zamanlı etkiyi göz önünde bulundururuz. Kolektif psikoloji bu suretle bireyi bir kabilenin, bir halkın, bir kastın, bir toplumsal sınıfın, bir kurumun üyesi olarak ya da belirli bir anda ve belirli bir amaç doğrultusunda bir kitle, bir topluluk olarak örgütlenmiş bir insan kalabalığının unsuru olarak değerlendirir."[74]

[74] S. FREUD, "Psychologie collective et analyse du moi", S. FREUD, *Essais de psychanalyse*, a.g.e. içinde, s. 83-84.

Peki ama Freud'un hastaları, yaşadıkları belirli olayları ya da her halükârda, aile içinde onlara anlatılan belirli olayları hatırlamaktan başka bir şey yapabilirler mi? Onlar tekrarın, dizinin, benzer deneyimlerden oluşan tutarlı dizinin dilini nasıl konuşabilirlerdi ki? Freud hastalarının anlattıklarının kelime anlamına fazlaca odaklanır ve koşullarıyla ayrıntılandırılmış bir olayın öyküsünün bir analojik olaylar ormanını nasıl saklayabileceğini görmez. Erişkinlerle psikanalitik yaklaşımı ve erken çocukluğun (ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin) doğrudan incelenmesini birleştirmeyi başarmış Stern ya da Dornes gibi psikanalistler tek bir olay yoluyla açıklamanın sınırlarını iyi anlamışlardır: "Annenin çocuğa verdiği emeği bir anda geri çekmediği ve bebeğin, depresif anne imgesini bir anda içe yansıtmadığı fakat bu emeğin geri çekilmesinin, her gün tekrarlanan etkileşim ve etkileşim parçaları boyunca vuku bulduğu giderek daha büyük bir açıklık kazanmıştır. Tekrarlanan etkileşimlerin birikimi, analitik durumun içinde tek bir olayın sonucu gibi görünen etkiye katkıda bulunur. [...] Yeniden inşa ve hatırlama sırasında bir an gibi gelen şey, fiilî gerçeklikte sürekli olarak tekrarlanan bir sekanstır. Bununla birlikte, ani geri çekilmeye ilişkin "hatalı" yeniden inşa ve anı erken dönem etkileşimin havasının ve duygusal kokusunun özünü içerir ve bu bağlamda, kesinlikle "doğru"durlar. Ani geri çekilme fantezisi bir anın içinde çok sayıda mikro-epizodu bir araya getirir ve bu an *–an* olarak, çocuklukta asla var olmamış olsa dahi– geçmiş ya da daimi etkileşim hakkındaki duygunun hakikatini içerir."[75]

Çocuklukta yaşanan tecavüz ya da cinsel tacize ilişkin travmalar dahi nadiren tek başlarına kurbanların geçmişindeki her şeyi alt üst etmeye gelen yegâne birer olay olur. Genellikle bu eylemlerin az çok uzun zaman dilimleri boyunca tekrar edilmesidir geçmişi alt üst eden. Juan-David Nasio, on ve on dört yaşları arasında ağabeyiyle ensest ilişkilere maruz kalmış olan Isabelle'in vakasında böyle bir durumun altını çizer: "Ağabeyiyle olan dört yıllık ensest ilişki boyunca, şiddetli ve tek bir travmanın değil bir dizi düzenli mikro-travmanın kurbanı olduğunu düşünebiliriz. Gerçekten de psiko-travma muhakkak ani ve şiddetli bir ihlal gibi ortaya çıkmaz, hayli uzun bir dönem boyunca yavaş yavaş ve ustalıklı bir biçimde gerçekleşebilir."[76]

[75] M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 71.
[76] J.-D. NASIO, *L'Inconscient, c'est la répétition*, Payot, Paris, 2012, s. 67-68.

Bu hususta, *Rüyaların Yorumu*'nda kendi hikâyesine dair açıkladıklarından ve Peter Gay'in kaleme aldığı yaşamöyküsünden yola çıkılarak Freud'un kendi vakasından da bahsedilebilir. Freud, rüyalarından birini yorumlamak için "bildiğim kadarıyla hırslı birisi değildim"[77] der. Oysa aynı dönemde ama şahsi bir durumda, kendisinden bir fatih gibi bahseden de aynı adamdır: "Arkadaşı Wilhelm Fliess'e 1900 yılında şöyle yazar: 'Ben ne bilim insanıyım ne gözlemci ne deneyci ne de düşünür. Ben, mizacım dolayısıyla sadece bir *conquistador*um[78], ya da başka bir kelimeyi tercih edersen bir kâşif –bu tür adamları nitelendiren tüm o merak, gözü peklik ve sebata sahibim."[79] Freud'un yaşamındaki her şey onun ihtiraslı bir çocuk, genç ve yetişkin olmuş olduğunu kanıtlar. Çünkü her şeyden önce ailesi onun başarılı olmasını çok istemiştir. Yün tüccarı bir babanın oğlu olan Freud, ebeveynleri Jakob ve Amalia'nın ona sundukları özel bir eğitim, ilgi ve alakadan daima istifade etmiştir. Üstelik bu ilginin seçici olduğu söylenebilir çünkü erkek ve kız kardeşleri onunla aynı imtiyazlardan faydalanmamıştır. Peter Gay onun "tüm ailenin yüksek sesle de dile getirilen gözdesi" olduğunu söyler ve "kız kardeşi Anna'ya göre, her ne maddi güçlükle karşılaşılırsa karşılaşılsın, onun daima kendine ait bir odası olduğu"nu hatırlatır.[80] Hayli parlak bir eğitim hayatı olan genç adamın rahat etmesi için tüm aile elinden geleni yapmıştır: "Aile, genç oğlanın otoriterliğini kızmadan kabul ediyor ve onun kendini istisnai biri gibi hissetmesini tasdik etmeye çalışıyordu. Onun istekleri Anna'nın ya da diğerlerininkilerle çatıştığında, tercih tartışmasız olarak onunkilerden yana kullanılıyordu. Örneğin bir gün, okul kitaplarına gömülmüşken Anna'nın piyano derslerinden rahatsız olduğunu söyleyerek şikâyet ettiğinde, piyano ebediyen yok oldu. Kız kardeşi ve annesi buna çok üzüldüler ama doğrusu ona kızmadılar. Freud ailesi, Orta Avrupa'nın piyano sahibi olmayan nadir burjuva ailelerinden olmalıydılar ama bu fedakârlık, çalışkan ve parlak öğrenciye vaat edilmiş şanlı geleceğin yanında hiçbir şey değildi."[81]

Ailesi tarafından teşvik edilen, korunup kollanan, destekle-

[77] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 222.
[78] İspanyolcada fatih -çı.
[79] P. GAY, *Freud, une vie*, Hachette Littératures, Pluriel, Paris, 1991, Cilt 1 ve 2, s. 33.
[80] A.g.e., s. 59.
[81] A.g.e., s. 60.

nen ve taltif edilen Freud'un başarıları okulda da tanınmış ve ihtiraslı yatkınlıkları okul kurumu tarafından meşrulaştırılmıştır: "İhtiraslı, görünüşe bakılırsa kendine güveni tam, mükemmel bir öğrenci ve iştahlı bir okur olan genç Freud'un, önünde gerçek hayatın yerine getirmesine olanak tanıyacağı ölçüde parlak bir kariyer olduğuna inanmaması için hiçbir neden yoktu. 'Lisede, diye yazar okul yıllarını kısaca özetlerken, yedi yıl boyunca her sene sınıf birincisi oldum, imtiyazlı bir konuma sahiptim ve neredeyse hiçbir zaman bir sınava tabi tutulmuyordum.' Saklamış olduğu karneler düzenli olarak onun örnek davranışlarını ve dikkate şayan çalışmasını övmektedir. Ebeveynleri doğal olarak onu parlak bir geleceğin beklediğini öngörüyorlardı ve din dersi öğretmeni Samuel Hammerschlag gibi başkaları da gönüllü bir biçimde onlara katılıyor ve böylelikle onların müşfik ve ölçüsüz umutlarını onaylıyorlardı."[82]

Çocukluğuna dair üç anekdot bu başarı vaadini özetler. İlk olarak, Freud, "doğduğum sıralarda yaşlı bir köylü kadını, gururlanan anneme ilk çocuğuyla dünyaya büyük bir adam getirdiği kehanetinde bulunmuş"[83] diyerek küçüklük yıllarından beri böyle bir öykü işittiğini söyler. Freud bu anekdotu anlatır fakat bu "büyük adam" efsanesinin aile içinde abartılmış olduğunun ve yalnızca, ailenin, çocuğunun başarılı olmasını istemesinin işareti olduğunun bilincine varmıyor gibi görünmektedir. Muhtemelen çok sayıda "yaşlı kadın" başka pek çok anneye aynı şeyi söylemiştir. Fakat yine de ebeveynlerin bu olayı neden defalarca anlatmış olduklarını sorgulamak gerekir ("doğduğum sıralarda", "çocukluğumda sık sık duyduğum").

Hatırladığı başka bir yaşantı[84] da on bir on iki yaşlarında, anne babasıyla birlikte bir lokantada başına gelen bir olaydır. Masalar arasında dolaşan, küçük bir ücret karşılığı istenilen konuda doğaçlama birkaç dize söyleyen bir adam vardır. Çocuk, adamı masaya çağırmak üzere gönderilmiştir ve adam, herhangi bir istek gelmeden çocuğa, ileride bir gün "bakan" olabileceğini ifade eden birkaç dize söylemiştir. Bu olay, Avusturya ile Macaristan arasında bir "Bürger hükümeti"nin[85] kurulduğu hayli liberal bir

[82] A.g.e., s. 71.

[83] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 287.

[84] A.g.e., s. 287.

[85] 1867'de yeni Avusturya anayasası yürürlüğe girdikten sonra seçilen liberal eğilimli bir hükümet olan orta sınıf hükümeti -*Rüyaların Yorumu*'nu Türkçeye çevirenin notu.

dönemde cereyan etmiştir. Ve dönemin bakanları arasında birkaç Yahudi'nin bile bulunması, genç ve okullu Yahudilere yeniden umut ve ihtiras aşılamıştır. Öyle görünüyor ki bu iki olay Freud'un zihninde birbiriyle bağlantılıydı. Ama bu örnek dahilinde de böyle koşullarıyla ayrıntılandırılmış bir olayı hatırlamak, olaya tüm anlamını veren yatkınlıksal zemine işaret eder sadece.

Son olarak, babasının yaşadığı bir küçük düşürülme hikâyesine nasıl tepki verdiğini anlatma şeklini gördüğümüzde, kişiliğinin derinliklerine sağlam bir biçimde yerleşmiş ihtiraslı yatkınlıkları biraz daha iyi kavrarız. Freud, on ya da on iki yaşlarına doğru babasıyla birlikte gezintilere çıktığını ve babasının bu gezintiler sırasında ona çocukluğuna dair hikâyeler anlattığını yazar.[86] Babası ona, onun yaşlarındayken bir gün kafasına yepyeni kürklü bir şapka ile dolaşmaya çıktığını ve bir Hıristiyan'ın ona doğru yaklaşıp, "Yahudi! Kaldırımdan in!" diye bağırarak şapkasını yere, çamurlara fırlattığını anlatır. Oğul babaya ne yaptığını sorar ve baba da ona sadece yola inip şapkasını aldığını söyler. Freud bu tepki karşısında hayal kırıklığına uğrar, "küçük çocuğun elini tutan bu büyük, güçlü adam için bunun kahramanca bir davranış olmadığını" düşünür. Freud zihninde bu sahneyi okulda öğrendiği, kendisiyle özdeşleştirdiği Hannibal'in ("Kartacalı generale olan düşkünlüğü"nden bahseder) babasının oğluna, Romalılardan öç almaya yemin ettirdiği hikâye ile karşılaştırır. Freud, iktidarı ele geçiren ve Roma'yı fethetmeye çalışan o Hannibal olmayı diler. O, kendisinin lehine olmayan bir dünyada, büyük bir adam ve bir fatih olmayı dileyen bir Yahudi'dir. İhtirasları ve büyüklük arzuları, ailesinin ve Yahudilerin öcünü alma arzusu çok erken yaşta şekillenir. Ve bunlar, hiç kimsenin asla tamamen hatırlayamadığı binlerce deneyim sırasında yıl be yıl pekişen duygulardır. Freud'un belleğinin seçtiği bu münferit sahnelerden kavradığımız şey; çok erken yaşta yerleşmiş ve daha sonra, yalnızca birkaç anını yakalayabildiğimiz deneyim dizileri tarafından sürekli olarak tasdik edilmiş, pekiştirilmiş ya da engellenmiş ihtiraslı yatkınlıklardır.

[86] A.g.e., s. 292-293.

5
İrade Dışı Bilinç ve Bilinçdışı

Rüyaları incelemek, bilince ilişkin içinden çıkılması o güç soruyu sormaya olanak verir. Bilinçli olmak nedir? Farklı bilinç biçimleri var mıdır? İnsan eylemindeki ve düşüncesindeki bilincin ve bilinçsizliğin payı nedir? Rüya gören kişi rüyasının bilincinde midir ve eğer öyleyse, bilinçli özne kendi zihinsel temsillerine hâkim olmadığında hangi bilinç türüyle karşı karşıya bulunuruz? Bizzat rüya gören kişinin rüyalarını anlamıyor olması bize psişik işleyişe dair ne öğretir? Ve bu işleyişin içinde bilinçdışı varsa, hangi türdendir?

Bilinçdışının, bireylerin içselleştirilmiş geçmişi *olduğunu* gördük. Ve bilinçdışı, sahip olduğu özellikleri sansür biçimleriyle bağlantılı bastırma mekanizmalarındansa yatkınlıkların (veya şemaların) içselleştirme koşullarına ve iradeli ya da düşünümsel bilincin eylem seyri sırasında karşılaştığı sınırlara borçludur.

Rüya Gören Kişinin İrade Dışı Bilinci

Rüya araştırmalarının bilincine varmamızı sağladığı şey, insanın psişik yaşamının genellikle irade dışı, kontrol dışı ve anlaşılmaz mahiyetidir. Bastırma ve sansür meselelerinden ayrı ele alınamayan Freudcu bilinçdışı meselesine gelmeden önce, insanların hem bilinçli hem de yaptıklarının yanılsaması içinde olabileceklerinin, hem bilinçli olabileceklerinin hem de bilinç akışlarının doğası üzerinde hiçbir hâkimiyete sahip olmayabileceklerinin ve genellikle, bilinçlerinin ürünlerini neyin belirlediğini bilmeksizin ve ortaya koydukları bilişsel işlemlere dair neredeyse her şeyi göz ardı ederek bilinçli olduklarının üzerinde durmak gerekir.

Bilinç ve bilinçsizlik olguları hakkındaki psikolojik araştırmaların ve özellikle rüya araştırmalarının ortaya koyduklarından yola çıkıldığında, "faillerin faaliyetlerine verdikleri anlam"a ilişkin klasik sosyoloji sorusu, bilhassa safça sorulmuş bir soru gibi

görünür. Bireylerin, eylemde bulunduklarında, düşündüklerinde ya da hissettiklerinde ne yaptıklarını bilmek için en doğru konumda yer aldıklarını düşünmek, insanların kendilerine karşı saydam olduklarını düşünmektir. Oysa, faillerin yaptıkları şeylere –kimi zaman– verdikleri anlam, psişik ve pratik yaşamlarının teşkil ettiği kıtanın su yüzüne çıkmış pek ufak bir parçasından ibarettir. Sosyologlar görüşmecilerine düşündükleri, sevdikleri ya da yaptıkları şeyler hakkında sorular sorarak kısa mülâkatlar gerçekleştirdiklerinde yalnızca, görüşmecilerin algılayabildikleri, anımsayabildikleri ve kelimelere dökebildikleri şeyleri elde ederler.[1] Daha uzun mülâkatlar gerçekleştirdiklerinde ve koşullarıyla ayrıntılandırılmış pratik ya da deneyimleri hakkındaki öykülerini elde etmek üzere sorular sorduklarında, görüşmecilerin mevcudiyetlerini kısmen bilinçsiz şekilde yapılandıran şey hakkında daha fazla bilgi edinirler. Eylem hâlindeki ve konuşmakta olan bireyleri doğrudan gözlemleyebildiklerinde, bireylerin yaşadıkları ya da katıldıkları fakat her zaman görmedikleri ve anlatmadıkları yahut gerçekte olandan farklı biçimde anlattıkları pratik ve gerçekliklere erişirler. Son olarak, rüyaları incelediğimiz zaman, rüya görenler tarafından iradelerinden bağımsız olarak inşa edilmiş, kontrollerinin dışında seyreden, rüya süresi boyunca dahi gerçek sandıkları ve uyanma anında da nadiren anladıkları öykülere erişmiş oluruz.

Rüyanın Gerçekliğine Olan İnanç

Rüyasına dalmış kimse, bir durumu gerçekten yaşadığına inanır, o durumu hayal etmekte olduğunu yani onu zihninde inşa ettiğini düşünmez. Uyanık yaşamda olduğu gibi duygulara kapılır ve bir eylemin kalbine öznel olarak daldığını, cereyan etmekte olan olayların –bu olaylar, uyanık yaşamda uygulanan ölçütlere göre tuhaf ve fantastik olsalar dahi– içine çekildiğini hisseder.[2] Bu gerçeklik hissi, uyandıktan sonra kısa sürede dağılır

[1] B. LAHIRE, "Logiques pratiques: le 'faire' et le 'dire sur le faire'", *Recherche et Formation*, Sayı 27, "Les savoirs de la pratique", INRP, 1998, s. 15-28.

[2] Rüya gören kişinin bu saflığı, başta bizzat Freud olmak üzere çok sayıda araştırmacı tarafından kaydedilmiştir. Freud bu konuda, "Rüyalarda [...] *düşünmek* yerine *yaşarız*; yani, halüsinasyonlara tamamen inanırız" diyordu. S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 117. Freud'un ardından Marcel Foucault, Yves Delage, Calvin S. Hall ve Vernon J. Nordby, John Allan Hobson yahut Jacques Montangero gibi çok sayıda farklı yazar da aynı tespitte bulunmuştur. Jacques Montangero bu hususta şöyle yazar: "Rüya görenin, kendi zihinsel imgeleri karşısındaki saflığı sı-

ve rüya boyunca gerçek gibi görünen şey, yeniden bilincin ona ayırdığı "hayalî" ya da "simgesel" yere yerleşir. Sürecin bu şekilde işlemesinin nedeni, uyanık bilincin gerçek dünyanın durumunu rüya görenin birkaç dakika öncesine kadar içine dalmış olduğu dünyanın durumuyla *karşılaştırma* araçlarına sahip olmasıdır. Gerçek durumun algılanması, *karşılaştırma olmadan* rüya görene gerçek bir deneyim gibi görünen simgesel faaliyeti yeniden belirli bir çerçeve içine sokmaya olanak verir. Rüya, gerçek olanla simgesel olan arasındaki tüm farklılıkları ortadan kaldırır; uyanık bilinç ise onları yeniden tesis eder.

"Uyanık hâlde şeylerin gerçekliğinden emin olmamıza yardımcı olan düşünümsel öz-farkındalığın yitimi"[3], "'gerçeklik imtihanı'nın yitimi"[4]; rüya göreni bu denli saf kılan şey, karşılaştırma araçlarının ya da noktalarının eksikliğidir. Freud, Joseph Delbœuf'ün (1831-1896) düşüncesini şöyle özetliyordu: "Rüya imajlarının gerçeklerine inandığımızı, çünkü uykumuzda dış dünyadan uzaklaşmamız nedeniyle bunlarla kıyaslayabileceğimiz başka izlenimlerin bulunmadığını söylüyor."[5] Ve Yves Delage da bu görüşü yeniden onaylıyordu: "Baskın olgu şudur ki, rüya gören kişi, nadir istisnalar dışında, rüyalarının nesnelliğine inanır çünkü rüya sırasında varlığından haberdar olmadığı uyanık yaşamıyla hiçbir karşılaştırma olasılığı olmadığından, buna inanmamak için hiçbir sebebi yoktur."[6]

İçimde Düşünülüyor: İnsanın Başka Bir İmgesi

> "'Toplumsal özneler' aslında ne kadar nadiren özne konumunda olduklarını ve [...] dünyanın onlar aracılığıyla 'konuşuyor' 'olduğunu bilselerdi, özne sıfatını daha çok hak ederlerdi."
>
> Pierre BOURDIEU,
> *Genel Sosyoloji. Collège de France dersleri (1981-1983)*,
> İletişim Yayınları, Çeviren: Zuhal Emirosmanoğlu,
> 2021, s. 228.

---

nur tanımaz: temsil edilen tehlike karşısında dehşete kapılır, kimi durumlarda utançtan taş kesildiğini hisseder ve son derece acayip varlık, mekân, nesne ya da olayların gerçek olduğunu sanır." J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e., s. 9.

[3] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 18.

[4] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 23.

[5] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 118.

[6] Y. DELAGE, *Le Rêve. Étude psychologique, philosophique et littéraire* (1920), a.g.e., s. 668.

Rüyada gördüğü şeyin gerçekliğine inanan rüya görenin bu saflığı sıradan görünür. Oysa, insanların kendi dışavurum biçimleri üzerinde sahip oldukları kısıtlı hâkimiyete ilişkin ek bir delil teşkil eder. Rüyaları üretenler pekâlâ insanlardır ama bununla birlikte, rüya süresi boyunca rüyaları gerçek sanırlar. Ve uyandıkları zaman "bunun gerçek olmadığını" ve "sadece bir rüya olduğunu" fark ettiklerinde, bunları tek başlarına üretmiş olmalarına rağmen ne olduklarını genellikle anlamazlar. "Rüya, diye yazıyordu Freud, rüya görenin, anlamının büyük bir kısmına vakıf olmadığı simgesel dili sınırsız bir biçimde kullanır."[7]

Rüyalarımızın bir kısmının bu tuhaflığının başka dönemlerde ya da hatta bazı günümüz toplumlarında atalar, ruhlar ya da tanrılar tarafından gönderilmiş mesajların işareti olarak kabul edilebilmiş ya da ediliyor olduğunu anlayabiliyoruz. Çünkü kendi ürettiğimiz bir şeyden hiçbir şey anlamamak nasıl mümkün olabilir? Dolayısıyla bu anlatıları kendimizden başkasına atfetmek neredeyse daha doğal görünmektedir.

Bu anlatıların anlamlı olduğunu –onları kurmuş olanların ve bazen de onları anlatanların gözünde genellikle bir anlam ifade etmeseler de– insanın yapabilir olduklarının ve bilincinde olduklarının imgesini derinlemesine dönüştürmek gerekir. İnsanların bütünüyle kontrol edemedikleri, fizyolojik veya biyolojik olduğu kadar psikolojik süreç ve mekanizmaların, onların içlerine işlediklerini bilhassa kabul etmek gerekir. Aynı zamanda, insanların genellikle bu süreç ve mekanizmaların nihai ürünlerini anında anlayabilecek yeterlikte olmadıklarını da kabul etmek gerekir.

Freudcu bilinçdışı kuramından Bourdieu'nün pratiğin mantığı kuramına ve sinirbilim alanındaki en yakın tarihli bilişsel bilinçdışı kuramlarına kadar, insanın hiçbir durumda egemen; bilinçli; maksatlı; karar, düşünce ve eylemlerinin mutlak hâkimi; kendine karşı saydam, vs. bir özneye indirgenemeyeceğini kanıtlamış tüm bilimsel araştırmalara rağmen, çok sayıda araştırmacı düşünümsel bir bilincin ya da ne düşündüğüne kusursuz bir biçimde hâkim bir benliğin dışında düşün*üle*bileceği ya da tahayyül ed*ile*bileceği fikrine direnmektedir: "Freud'un çağdaşı ve Viyana'dan meslektaşı Sigmund Exner, 1899 yılında –Freud altbenlik, benlik ve üst-benlik (*Das Ich und das Es*, 1923) hakkındaki meşhur ayrımı hakkında yazmadan tam yirmi yıl önce– 'düşü-

[7] S. FREUD, *Abrégé de psychanalyse* (1940), a.g.e., s. 30.

nüyorum', 'hissediyorum' yerine daha ziyade 'içimde düşünülüyor' [*es denkt in mir*], 'içimde hissediliyor' [*es fühlt in mir*] diye yazıyordu."[8] Bu suretle, uyku sırasında "bir çalışmanın sürdüğünü" ve rüyanın, rüya sırasında meydana gelen ve uykudan uyanan öznenin o andaki kavrayışının erişemediği o düşünce ya da o simgesel ifade olduğunu söyleyebiliriz.

Rüya bize rüyanın, rüya gören tarafından görülse de, bir rüya görme iradesinin ürünü olmadığını hatırlatmak için oradadır. Durkheim 1884 yılında, "ruhun uykuda rahatlaması iradeye de istirahat imkânı verir" diye belirtiyordu.[9] Bunun için "rüya görüyor" yerine "içinde rüya görülüyor" demeye alışmak gerekir. Çünkü Alfred Maury'nin de çok güzel ifade ettiği gibi, "düşüncenin içinde, salt organik işlevlerimizin temsil ettiğine çok benzeyen bir iş [...] gerçekleşmektedir. Farkında olmadan sindirir, nefes alırız; hatta bazı harici hareketleri tamamen güdüsel bir şekilde gerçekleştiririz. [...] neden ya da nasıl olduğunu bilmeden müdahil olduğum eylemlere tanık oluyorum."[10] Rüya, rüya görmeye yönelik bir karara bağlı olmamakla kalmaz, rüya gören kişi, aynı zamanda, rüyasını keşfeder ve kimi zaman, söz konusu olan sanki yabancı bir dilde yazılmış bir metinmiş ya da sanki kendisinin dışında birinin (biraz sanrılı) muhayyel üretimiyle karşı karşıyaymış gibi anlamaya çalışır onu. Rüya görülür, rüyada bir çalışma yürütülür ve rüyalar hakkındaki ayrıntılı çözümlemeler bu çalışmanın sonucunun tutarsızlıkla uzaktan yakından alakası olmadığını, uyku hâlindeki bir beyin tarafından rastlantısal olarak üretilmiş imgelerin tamamen düzensiz ürünü olmadığını düşünmek için gereken her türlü nedeni sunmaktadır.

Kontrol dışı psişik ve simgesel işleyişlerimiz sadece rüya anlarında değil, gündüz düşü anlarında ve hatta, eylemlerimizin ve sözlerimizin bir kısmının bilinçli kontrolüne rağmen, bilinçsiz psişik mekanizmaların çalışmaya devam ettiği ve davranışlarımızı desteklemeye devam ettikleri anlarda da mevcuttur. Bu noktada, "yaşamımızın tüm yönetimi sürekli olarak bilinçaltı fikirlerin etkisi altındadır"[11] diyen Joseph Breuer ile ancak hemfi-

[8] S. DEHAENE, *Le Code de la conscience*, a.g.e., s. 81.

[9] E. DURKHEIM, *Felsefe dersleri*, a.g.e., s. 101

[10] A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves*, a.g.e., s. 96.

[11] J. BREUER, "Kuramsal", S. FREUD ve J. BREUER, *Histeri üzerine çalışmalar*, a.g.e. içinde, s. 274. Freud, 28 Ağustos 1898 tarihinde Fliess'e yazdığı bir mektupta, Münih'teki psikoloji profesörü Theodor Lipps'e (1851-1914) atıfta bulunuyordu.

kir olabiliriz. Fakat Breuer günümüzde artık bilinen fenomenleri [o dönemde] sadece önceden sezinleyebilmişti: "Bilinçdışı süreçlerin bu fokurdamasından bihaber, diye yazar Stanislas Dehaene, bilinçli karar alma gücümüze haddinden fazla değer verip duruyoruz –oysa aslında, kontrol derecemiz ciddi biçimde sınırlı."[12] Araştırmacılar, bilimsel bakımdan ilerleyebilmek için, uykunun bizi içine daldırdığı "benlik"siz bir durumla iradeli bir "benliğin" davranışlarımızın ve düşüncelerimizin tamamına rehberlik ettiği uyanık durumları karşı karşıya getiren, Maine de Biran usulü eski tinselci kavramlardan vazgeçmek zorunda kalacaklardı.[13]

Alfred Adler'in 1933 yılında ileri sürdüğü şey, bireylerin rüya gördükleri anlara nispetle uyanık toplumsal yaşamın çok sayıda durumundan daha fazla şey anlamadıklarıydı. Bireyler, tamamen tutarlı şekilde hareket ederler fakat bu tutarlılığa, pratik olarak nitelendirebileceğimiz bir bilgi, başka bir ifadeyle yatkınlıklar yön verir ve birey, söz konusu tutarlılığı hemen anlayamaz: "Nasıl oluyor da hiç kimse rüyalarını anlamıyor, kimse onlara dikkat etmiyor ve rüyalar genellikle unutuluyorlar? [...] İnsan, anladığından daha fazlasını bilir. Rüya sırasında, anlama yetisi uykudayken kavrayışı uyanık değil midir? Eğer öyle olsaydı, uyanıklık anında benzer hâlleri gösterebiliyor olmalıydık. Aslında, insan hedefine dair hiçbir şey anlamaz ve onu yine de takip eder. Yaşam tarzına dair hiçbir şey anlamaz ve ona sürekli olarak bağlı kalır. Ve eğer, bir sorunla karşı karşıya geldiğinde, yaşam tarzı onu belirli bir yola, bir şölene, gelecek vaat eden bir girişime doğru yönlendirirse işte o zaman düşünceler ve imgeler ortaya çıkar [...] ve takip edilen hedefle daima görünür biçimde bağlantılı olmasalar da bu yolu keyifli hâle getirmeye çalışırlar. Bir

---

Lipps, *Les Faits fondamentaux de la vie psychique* (1883) [Psişik yaşamın temel olguları] isimli eserinde, "tüm bilinçli süreçlerin temelinde yatan ve onlara eşlik eden bilinçdışı süreçler"den söz ediyordu. Freud, kendi nüshasında bu kısmın altını çizmiştir. S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e., s. 231-232.

[12] S. DEHAENE, *Le Code de la conscience*, a.g.e., s. 75.

[13] Jacqueline Carroy, Mainde Biran'ın *Journal* isimli eserinde, "desteklediği kuramsal psikolojiyi bulandıran ve daha karmaşık hâle getiren gündelik bir bireysel psikoloji"yi sahneye koyduğuna işaret eder: "Filozof, günü gününe, iklimsel ve bedensel rastlantıların, süreklilik içinde irade göstermesini ve düşünmesini engelleyen dalgın ve uyurgezer hâllerin keyfine göre savrulmaktan şikâyet eder. Kendini sık sık ben olamayan ya da pek az ben olabilen bir hâlde görür." J. CARROY, "Les réveils de Gabriel Tarde. Science des rêves et autofictions", G. TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, a.g.e. içinde, s. 13-14.

adam, karısından son derece hoşnutsuzsa, başka bir kadını genellikle çok daha arzulanır bulabilir fakat aradaki bu ilişkinin ve bilhassa da karısını suçluyor ve ondan öç alıyor olduğunun farkına varmaz. Onu yakından ilgilendiren şeylere dair bilgisi ancak yaşam tarzıyla ve mevcut sorunla birlikte değerlendirildiğinde anlama yetisine dönüşür."[14]

Rüya gören kişinin kendisi uyandığı vakit rüyasında ne gördüğünü tam olarak bilmiyorsa ve uyanık düşünce yeniden hâkim duruma geliyorsa; geceleyin aniden ortaya çıkıp kaybolan baş döndürücü şeyleri hemen anlamlandıramıyorsa bu, temelde; oyun oynarken ne "anlattığını" tam olarak bilmeden oyunlarında varlığının sorunsal durumlarını sahneye koyan çocuğun durumundan daha beklenmedik bir durum değildir. Rüya gören kişi bir kez uyandı mı kendi rüyasına yabancılaşır; sanki o rüyayı kendisi üretmemiş gibi şaşırır. Wittgenstein'ın da yazdığı gibi, "insan, her sözcüğün nasıl ve neyi imlediği konusunda hiçbir fikri olmaksızın, her anlamın dile getirilmesini sağlayan diller kurma yeteneğine sahiptir; aynı, tek tek seslerin nasıl çıkarıldığını bilmeksizin konuştuğu gibi."[15]

Psişik faaliyetimizin sıklıkla irade dışı mahiyetine ve düşünümsel bilincin sınırlarına ilişkin bu ilk düşünceler bizi, bu meselenin incelenmesinde biraz daha ilerlemeye itmektedir.

Bilinçdışı ya da İrade Dışı Bilinç

Freud, psikanalizin "psişik olanın bilinçli olanla bir tutulmasını var gücüyle reddettiğini" söylüyordu: "Hayır, bilinç psişizmin özünü oluşturmaz, o sadece onun bir niteliğidir ve istikrarsız, mevcut olmaktansa genellikle noksan bir niteliğidir."[16] Freud'un kendini ifade etme şekli rüyanın bilinçli bir etkinlik olmadığını düşündürtebilir. Kelimenin gündelik yaşamdaki farklı kullanımları, tanımlanmasını güçleştirebilir. Baygın durumdaki bir kişinin bilinçsiz olduğunu ve hatta "bilincini" kaybettiğini söylemiyor muyuz? Uykuya giriş bilinç kaybına ve uyanma da bilince yeniden kavuşmaya işaret etmiyor mu?[17] Bununla birlik-

[14] A. ADLER, *Le Sens de la vie*, a.g.e.

[15] L. WITTGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus suivi de Investigations philosophiques*, Gallimard, Tel, Paris, 1986, s. 45-46.

[16] S. FREUD, *Abrégé de psychanalyse* (1940), a.g.e., s. 20.

[17] Norman Malcolm gibi bir filozof böyle düşünmektedir. Ona göre, bilinç ve uyku birbiriyle uyumsuz iki şeydir: "Eğer bir kişi, herhangi bir bilinç hâlinde bulunu-

te, uyanma anında rüyaya dair hatırlanan şeyler rüya gören kişinin rüyada gördüklerinin bilincinde olduğunu ispat eder. Eğer kişi gerçekten haberi olmadan, bilinçsiz bir şekilde rüya görüyor olsaydı bu, rüyaya erişimi tamamen engellerdi ve bütünüyle bihaber olduğumuz bir şeyi adlandıramazdık bile. Sinirbilim alanındaki (Lionel Naccache ve Stanislas Dehaene gibi[18]) kimi araştırmacılar, psişik bir etkinliğin bilinçli ya da bilinçsiz mahiyetini tanımlamak amacıyla "aktarılabilirlik" ölçütünden bahsetmekte haklıdırlar: Algılamadığım ve dolayısıyla hakkında konuşamadığım şey bilinçsizdir ancak algıladığım ve hakkında konuşabildiğim şey muhakkak bilinçlidir.[19]

"Rüya gördüğümüz zaman, der Donald J. de Garcia, görsel, işitsel, dokunsal yahut kinestezik ve duygusal içeriklerin yanı sıra (hem bilişsel hem meta-bilişsel) düşüncelerin tamamen ve koku, tat ve acıların da daha kısıtlı bir ölçüde bilincindeyizdir. Rüyalar sırasında gerçekleşen duyusal algılara gelince, bunlar muhtemelen halüsinasyonlardır ancak her şeye rağmen bilinçli deneyimlerdir."[20] Öyleyse rüya gören kişi pekâlâ bilinçlidir ve bundan ötürü, rüyasında gördüğü şeyi hatırlayabilir fakat *belli bir biçimde* bilinçlidir. Rüya gören kişinin bilinçli olması, rüya gördüğünü bildiği, rüyanın kasıtlı olarak üretildiği, herhangi bir iradenin ürünü olduğu, güdülenimlerinin ya da belirlenimlerinin rüya gören kişi tarafından bilindiği, senaryolarının söz konusu kişi tarafından kontrol edildiği, üretim yollarının bilinçli olduğu ve rüya gören kişinin uyandığı zaman rüyasının ne demek istediğini kati biçimde bildiği anlamına gelmez. Rüya gören kişi, onu, rüyasında gördüğü şeyi rüyasında görmeye iten tüm sürecin ve

---

yorsa bu onun mantıken tamamen uykuda olmadığı anlamına gelir." N. MALCOLM, "Dreaming and skepticism", *Philosophical Review*, 65, 1956, s. 21

[18] S. DEHAENE ve L. NACCACHE, "Toward a cognitive neuroscience of consciousness: basic evidence and a workspace framework", *Cognition*, 79, 2001, s. 1-37.

[19] "'Bir şeyin bilincinde olmak'tan anladığımız şeyi tanımlamak için kullandığımız ölçüt, bilinçli 'aktarılabilirlik' ölçütüdür. Bu ölçüte göre, zihinsel bir temsilin bilincinde olmak bu temsilin içeriğini bir dil yardımıyla ya da sözlü olmayan bir biçimde kendine ya da başka kişilere aktarabiliyor olmak demektir"; "bilincinde olduğumuz her şey aktarılabilir ve aktardığımız her şey bilinçlidir", L. NACCACHE, *Le Nouvel Inconscient. Freud, le Christophe Colomb des neurosciences*, Odile Jacob, Paris, 2009, s. 229.

[20] D. J. DE GRACIA, "Les paradigmes de la conscience dans le sommeil", Center for Molecular Medicine and Genetics, Wayne State University, Detroit, MI, Fransızcaya çeviren: Florence Ghibellini.
http://florence.ghibellini.free.fr/revelucidea/dondegf.html.

tüm mekanizmaların hiç bilincinde değildir ancak rüyasının tamamen bilincindedir ve onu, sanki uyanıkmış gibi yaşar.

Dolayısıyla, bilinçle ilişkili dört büyük durum arasındaki farkları saptamak gerekir:

1) Bilinç akışlarımızı ya da eylemlerimizin birbirini izleyişini kasıtlı olarak yönetmeden de bilinçli olabiliriz. Rüya, gündüz düşü ve her türlü halüsinasyon ya da sarhoşun yanı sıra genellikle "otomatik pilotta"[21] gerçekleştirdiğimiz, gündelik yaşama ait tüm rutin eylemler buna örnektir. Rüyalarımız, hayli bilincinde olduğumuz, uyanınca hatırlayabildiğimiz ve anlatabildiğimiz fakat üretimine istemli bir şekilde hâkim olmadığımız dışavurum biçimleridir. Rüya görüyoruz, bu bizim içimizde gerçekleşiyor ve bunu tespit ediyoruz, tıpkı bazı şeylerin bize dokunduğu ve gözyaşlarımızın bunun işareti olduğu gibi. Fakat yaşadığımız şeylere ve içinde bulunduğumuz güncel durumlara bağlı olarak içimizden geçen tüm o süreçleri kontrol edemiyoruz. Dışavurum biçimlerimiz ve bilincimizin izlediği yollar; oyun oynuyor, uygulamalı bir işte etkileşime giriyor, yazıyor, rüya ya da sarhoş görüyor, vs. olmamıza bağlı olarak sürekli olarak değişir ve biz, bu değişimlerin bilinçli örgütleyicileri ya da düzenleyicileri değiliz-dir. Öyleyse rüya görmek, bilincimizin (ve dışavurumumuzun) uykuya daldığımız ve bu nedenle, dünya ve diğerleriyle olan etkileşimlerden koptuğumuz vakit aldığı biçimdir. Şayet Maine de Biran gibi, "benliğin" muhakkak "iradeli [bir] benlik" olduğunu kabul edersek, "benliğin" uyku sırasında tamamen ortadan kalktığını düşünebiliriz. Fakat "benliğe" dair sınırlı bir kavrayış üzerine kurulu bu iki kutuplu düşünce (benliğe karşılık benlik olmayan) bir bilgi çıkmazına sürükler.[22]

2) Bir şeyi yapmamızı ve düşünmemizi belirleyenin ne olduğunun bilincinde olmadan da o şeyin bilincinde olabiliriz. Örneğin, bir insan düzeni sevdiğinin bütünüyle bilincinde olabilir

[21] Bkz. S. DEHAENE, *Le Code de la conscience*, a.g.e., s. 179. Maury de kendi döneminde "az çok uzun bir düşüncenin neticesi olan iradeli akıllı eylem"i "rüyada gerçekleştiği hâliyle, kimi zaman uyanıklık hâlinde de alışkanlığın etkisiyle gerçekleşebilen akıllı fakat irade dışı eylem"i birbirinden ayırıyordu. A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves*, a.g.e., s. 97.

[22] Gabriel Tarde, bir yandan Maine de Biran'ın düşünce çerçevesinin sınırlarından çıkmadan, rüyayı anlamaya çalışırken "Peki ama benlik ile benlik olmayan arasındaki bu şey nedir ve onu, okullarda öğretilen sıradan psikoloji yollarından sapmadan nasıl kavrayabiliriz?" diye soruyordu. G. TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, a.g.e., s. 74.

ama onu düzenli olmaya iten şeyin bilincinde olmayabilir; polisiye roman okumayı seviyor olabilir ama bu edebî türe olan düşkünlüğünü neyin yönlendirdiğini bilmiyor olabilir. Sebeplere ilişkin bu bilinçsizlik, rüya anlarında olduğu gibi uyanık yaşamda da en sık yaşanan durumdur. Spinoza'nın dediği gibi: "İnsanlar, kendilerini özgür sandıklarında yanılıyorlar çünkü bu düşünce, eylemlerinin bilincinde ve onları belirleyen nedenlerden bihaber olmalarıyla ilişkilidir. Dolayısıyla özgürlük düşünceleri, eylemlerinin hiçbir nedenini bilmemeleriyle ilişkilidir. Elbette ki insan eylemlerinin iradeye bağlı olduğunu söylüyorlar ama bunlar sadece kelimelerdir ve onların, bu kelimelere neyin tekabül ettiği hakkında hiçbir fikirleri yoktur."[23] Eylemlerimiz hem belli bir seviyede bilinçli kuvvetler hem de bilinçli olmayan kuvvetler tarafından destekleniyor ya da yönlendiriliyor olabilir ve aynı zamanda, bilinçli olmayan usullere göre gerçekleştiriliyor olabilirler. Şema biçiminde içselleştirilmiş ve bilincinde olmadığımız geçmiş deneyimlerine yol açmayan tek bir eylem ya da düşünce yoktur.

3) Bazı şeyleri, onları algıladığımızın bilincinde olmadan da algılayabiliriz ama algıladığımız şeyin pratik sonuçlarını elde ederiz, tıpkı bazı deneyler sırasında araştırmacılar tarafından kullanılan görsellerin subliminal algısı örneğinde olduğu gibi. Bilinçdışı algıların varlığına ilişkin sinirbilimsel deliller bu algıların, herhangi bir şeyi algıladığını düşünmeyen öznenin davranışları üzerindeki etkilerinin ölçülebiliyor olmasında bulunmaktadır. Örneğin, kortikal skotomdan mustarip kişiler ışıklı bir noktayı bilinçli olarak göremezler ama ışıklı noktaya doğru bakmaları istendiğinde, saçma bir "cevap verdikleri"ni sansalar da bakışlarını doğru yöne çevirirler.[24] Daha genel bir durum olarak, araştırmacıların "kokteyl etkisi"[25] olarak adlandırdıkları durumu

[23] B. SPINOZA, *Éthique* (1677), Fransızcaya çeviren: R. Misrahi, Éditions de l'éclat, Paris, 2005.

[24] L. NACCACHE, *Le Nouvel Inconscient*, a.g.e., s. 18-21.

[25] A.g.e., s. 277-278. Fakat Théodore Jouffroy, laboratuvar ortamındaki deneysel çalışmalardan çok önce, uyku hakkındaki makalesinde bu tür durumlardan söz ediyordu. T. JOUFFROY, "Du sommeil" (1827), *Mélanges philosophiques*, a.g.e., s. 318-343. Jouffroy, ilk başta ilginç, tuhaf, vs. gelen sesleri duyma alışkanlığının zihnin buna alışmasına ve artık fazla dikkat etmemesine neden olduğunu söyler. Merak ya da korku artık görüklenmez ve bu sebeple zihin, dikkatini bu seslere yöneltmeyi bırakır. Bu durum, etraftaki sesler alışılmadık olduğu zaman uykunun bölünebileceğini fakat uyuyan kişi bu seslere alıştığında bölünmeden devam etti-

gözlemleyebiliriz. Herkes, tıklım tıklım dolu ve gürültülü bir odada gerçekleşen bir konuşmanın oradaki insanların, kendi sözlü iletişimleri dışındaki her şeyin gürültü patırtıdan ya da anlamsız bir uğultudan ibaret olduğunu sanmalarına neden olduğunu gözlemleyebilir. Bununla birlikte, eğer içlerinden birinin ismi aniden odadaki başka biri tarafından seslendirilirse bu, birinci kişinin dikkatini çeker ve o kişi böylelikle o sesi duyar. Bu, o kişinin algıladığının farkında olmadan algıladığını ve seçici algı sisteminin, konuşmaya odaklanmasına olanak vermek için etrafında söylenenleri sesli arka plana atmasını sağladığı fakat aynı seçici sistemin bir kelimeyi yeniden ön plana getirebileceği ve böylelikle konuşmayı durdurarak dikkatini diğer konuşmalara çekebileceği anlamına gelir. Aynı şekilde, genç ebeveynlerin yaşantısına ilişkin olarak, anlamsız ya da belirli bir tehlikeye işaret etmeyen sesler ebeveynlerin uykusunu bölmezken, bir çocuğun geceleyin hafif dahi olsa ağlamasının onları uyandırdığını biliyoruz. Bu tür algıları, Ellenberger'in *Bilinçdışının keşfinin tarihi* isimli eserinde ilk bilinçdışı kuramcısı olarak kabul ettiği Leibniz'in "küçük algıları"na benzetebiliriz. Bu algılar, "zihinsel hayatımızda büyük bir rol oynamalarına rağmen"[26] bilinç ya da dikkat eşiğinin berisinde yer alan algılardır. Bazı şeyleri, onlara dikkat etmeden algılarız ve bunlar yine de eylemimizin ya da düşüncemizin üzerinde etki edebilirler. Örneğin, alışkın olduğumuz ve artık dikkat etmediğimiz bir gürültü nedeniyle daha yüksek sesle konuşuruz. Tüm bu durumlar "bilinçdışı bilişsel süreçler"e delil teşkil eder.

Etrafımızı çevreleyen dünyayı algılamak ve yorumlamak için beyin tarafından gerçekleştirilen bilinçli olmayan sürekli "olasılık hesapları"yla ilgili sinirbilim araştırmalarının sonuçları, mantıken –şayet bilimsel sonuçlar bilim dalı dünyaları arasında dolaşıyor olsaydı– toplumsallaşma süreçlerinin incelenmesi bakımından önemli neticeler doğurmalıydı. Bu, beyni bilgilendiren şeyin büyük bir kısmının sadece çok hızlı eğitsel eylemlere ya da kasıtlı olarak eğitsel bir amaca yöneltilmiş etkileşimlere değil, genel olarak yaşanmış-algılanmış-yorumlanmış bir ortama bağlı

ğini açıklar. Jouffroy, hasta bir kişinin yanında uyuyan ve ortamdaki alışılmış seslerden dolayı uyanmayan ama buna karşılık, acı çekmekte olan kişiden gelen en ufak bir sesle uyanabilen kişileri örnek gösterir. Ona göre ruh, uyku sırasında dahi "nöbet tutar".

[26] H. F. ELLENBERGER, *Bilinçdışının keşfi*, a.g.e., s. 309.

olduğu anlamına gelir. Yaşamın nesnel koşullarının yeniden tesis edilmesi bu nedenden ötürü esastır. Çocuğun bilinçsiz bir şekilde adım adım içselleştirdiği nesnel arka planı kavramaya olanak verir. Bilinçli eğitsel eylemler, çok hızlı toplumsallaşma eylemleri, *buzdağının görünen çok küçük kısmı*ndan ibarettir. Bir kokteyl sırasında, ortamdaki tüm konuşmalar belirsiz ve algılanamayan basit bir gürültü patırtı gibi görünürken, aniden işitilen söze ilişkin örnek, etrafımızda olup bitenin daima bilincinde olmasak da beynimizin; beyin tutarlı bir bilgi tespit edinceye kadar bilincin dışında kalan sesli, görsel, kokusal, vs. bilgilerini yakalama ve ayıklama işini ara vermeden sürdürdüğünü göstermektedir. Ve bilinç söz konusu bilgiyi ancak o anda işler.

Çocuk, ona açık bir biçimde söylenenlerden olduğu kadar söylenmeyen ve bilinçli olmayandan da etkilenir, onlar tarafından şekillenir, dönüşür ve meydana getirilir. Ebeveynler ona bir şeyler söyleyebilir fakat başka şeyler yapabilirler yahut maddi çevresi ebeveynlerinin söylediklerinin aksini söyleyebilir, onlarla çelişebilir (örneğin bir anne çocuğuna yere kâğıt atılmaması gerektiğini söylerken her gün geçtikleri mahalle, bina ve asansörde herkesin yere bir şeyler attığını görüyor olabilir ya da ebeveynler çocuklarını okumaya sevk ederken kendileri evdeki kitaplarının kapaklarını nadiren açıyor olabilirler). Çocukların, ebeveynlerin gizli tuttuklarına inandıkları şeyleri hissedebilen "süngerler" oldukları düşüncesi tamamen yersiz değildir. Çünkü yetişkinler sayısız şekilde (mimikleri, tonlamaları, sessizlikleri, el kol hareketleri, davranışları ya da tepkisizlikleri aracılığıyla) kendilerini ele verirler (problemlerini ya da içinde bulundukları durumu ele verirler) ve sessizliklerini korusalar da maddi çevreleri de onların adına konuşur.

4) Son olarak, rüya gören kişinin farkında olmadan gerçekleştirdiği ve rüyayı çözümleyen kişinin, analitik tedavi sırasında elde edilmiş serbest çağrışımlarla birleşmiş rüya malzemesinden adım adım çıkardığı psişik işlemler vardır. Her biri pratik analojilere dayanan simgeleştirme, metaforlaştırma, yoğunlaştırma, yer değiştirme ya da ikame etme işlemleri bu işlemlerden bazılarıdır. Bu hususta, Pierre Nicole'ün 1715 yılında *Traité de la grâce générale*[27] [Genel letafet üzerine inceleme] isimli eserinde sözünü

[27] P. NICOLE, *Traité de la grâce générale*, J. Fouillou tarafından yeniden düzenlenmiş, Köln, 1715, 1. Cilt, İkinci kısım, Birinci Bölüm.

ettiği "algılanamaz düşünceler"e hayli yaklaşmış oluruz. Kartezyen görüşe göre böyle bir ifadeyle gerçek bir saçmalıkla karşı karşıya kalırız. Descartes'a göre bir düşünce, tanımı itibarıyla yalnızca algılanabilir. Ayrılmaz bir biçimde düşünce olduğu düşünülür. Ancak Nicole, haklı olarak, kimi düşüncelerin algılanamaz olma özelliklerinin bir dikkat eksikliğine bağlı olduğunu savunur. Ve tüm bunlar göz önüne alındığında, tehlikeli görünen Kartezyen savdır çünkü düşünmek, herhangi bir eylemdir ve sürekli olarak kendi hakkında düşünümsel bir bilinç tarafından eşlik edilemez. Düşünürken düşündüğümüzün farkına varmayız, bütünüyle düşüncemizin içindeyizdir; tıpkı genellikle yürüme eylemini eylemin kendisini düşünmeden gerçekleştirdiğimiz gibi.

Bu dört olası durum özneye dair Kartezyen düşünce için gerçek bir meydan okuma niteliğindedir. Her şeyin bilincinde olamayacağımızı, maksadımız ya da düşüncemiz dışında bilinçli olabileceğimizi ve kimi gerçeklikleri, eylemlerimizi nesnel olarak hesaba katarak fakat buna dikkat etmeden algılayabileceğimizi göstermektedirler. "Özne", bilinçli olmayan yahut bilinçli fakat maksatlı olmayan psişik süreç ve algıların merkezidir. Kendisinin ve dünyanın bilincinde egemen bir öznenin düşünen, kadirimutlak bilinciyle hiçbir alakası yoktur. Freud, filozofların bilinçdışı bir düşünce varsayımı karşısındaki dirençlerini hatırlatmakta haklıydı.

"Bu, 'bilinç' ve 'psişik'in aynı şey olduğunu düşünen ve 'bilinçdışı psişik' gibi bir canavarlığı düşünmeye karşı çıkan filozoflar tarafından tabii ki inkâr edildi."[28] Psişik, çok sayıda filozofun düşüncesinde yalnızca bilinçli olan olabilirdi ve üstelik bilinç, yalnızca düşünümsel olabilirdi. Ve 19. yüzyılda Batı'da bir bilinçdışı fikri benimsenmeye başladığında, düşüncelerimizin bilinçdışı kısmı "yaban", aptalca ve aşağı seviyedeki kısmı olarak kabul edildi.[29]

[28] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 38 [Düzeltilmiş çeviri].

[29] Lionel Naccache bu ilkel ya da yaban bilinçdışı imgesi ile "Avrupalı sömürgeci demokrasiler" arasında bir bağ kurar. Bilinç soyluyken, bilinçdışı, sömürgeleştirilen halkın ya da yabanılın suretindedir: "Bilinçdışı üzerinde bilinçli kontrol eksikliği fikri, iki zihinsel alan arasındaki kuvvetli geçirmezlik kavramını da pekiştirir: 'Bilinçdışıyla ilişki kurmayız', onunla konuşmayız çünkü o zaten kontrolün ötesindedir. Onunla hiçbir iletişim kurulamaz. Yolcu gemisinin derinliklerinde balık istifi gibi olmuş üçüncü sınıf yolcuların, güvertede dolaşan birinci sınıftan bir centilmenle hiçbir işleri olamaz. Bilimsel söylem ile Victoria döneminin ya da Habsburg hanedanının egemenliğindeki imparatorluğun üst sınıfları arasındaki bu ana-

Rüya görmek, bilincin bir kipi olsa da ne rüya görüldüğünün bilinci (rüya gören kişi daha ziyade rüyasında gördüğü şeyleri gerçekten yaşadığına inanır) ne rüyanın geçmiş ve güncel belirleyenlerine dair bilinç, ne rüyadaki bilinç akışı üzerinde bilinçli bir hâkimiyet ne de rüya görme eyleminde etkinleşen (analojik) düşünme işlemlerine dair bilinçtir. Uyanıkken hayal kuran kişi gibi rüya gören kişi de rüyasında gördüğü şeyin nazarında her şeydir; dolayısıyla rüyasında ya da hayalinde gördüğü imgelerin pekâlâ bilincindedir. Bununla birlikte, uyuduğu sırada etrafında olup bitenlerin bilincinde değildir ve kendini bulunduğu yerden başka bir yerde sanır.[30] (Gerçek bir deneyim yaşadığına inandığından) rüya gördüğü anda yapmakta olduğu şeyin, hatta onu rüyasında gördüğü şey hakkında rüya görmeye iten şeyin de daha fazla bilincinde değildir. Bilinç daima *bir şeyin bilincidir*, her şeyin bilinci değildir. Asla sabit bir özellik değildir, daima *geçicidir* ve *asıl ilgilinin büyük çoğunlukla bilincinde olmadığı saik ya da sebeplere* de dayanır.

Tüm bu nedenlerden ötürü, "bilinç" teriminin, ona her zaman sahip olmadığı özellikler katmak suretiyle yükünü ağırlaştırmaktansa bilinç, uyanıklık, dikkat ya da tetiklik, maksatlılık-irade, kontrol-hâkimiyet ve düşünümsellik arasında daima bir ayrım yapmak gerekir. Örneğin, karmaşık bir matematik problemini çözmek uyanık olmayı; problemi çözme maksadına ya da iradesine sahip olmayı (karmaşık bir problem dikkatsizlikle çözülmez); problem onun üzerinde çalışmamızı gerektirmeyen anlarda (uykuda, boş zamanlarda, uygulamalı faaliyetler esnasında, vs.) [zihnimizde] etkin olmaya devam etse dahi yapmakta olduğumuz şeye dikkat etmeyi ya da yaptığımız şeyi kontrol etmeyi gerektirir. Bununla birlikte, bir matematik problemini uykuda kesin olarak çözmek imkânsızdır. Gündüz düşü, irade yoluyla az çok yönlendirilebilir, doğası gereği o andaki ortamdan ve olası isteklerden geçici olarak kopmak suretiyle uyanık olmayı gerektirir. Son olarak, rüya sadece uyku sırasında gerçekleşir, çok istisnai olarak yönlendirilir[31], rüyasını gerçekmiş gibi yaşayan ki-

---

loji sadece öğretici bir metafor değildir, bu, Avrupalı düşünürlerin eserlerinin anlaşılması için de kendiliğinden gerekli olur." L. NACCACHE, *Le Nouvel inconscient*, a.g.e., s. 185-186.

[30] D. FOULKES, *Children's Dreaming and the Development of Consciousness*, a.g.e., s. 124

[31] S. LABERGE, *Exploring the World of Lucid Dreaming*, Ballantine Books, New York, 1991. Michel Jouvet, rüya görenlerin rüya gördüklerini bildikleri ve kısmen yön

şinin tüm dikkatini çekerek kontrol edilemez ve ona hâkim olunamaz, bu da o andaki ortama ve görülen imgelerin gerçek statüsüne ilişkin bilincin görece yitirildiği anlamını taşır.

Bastırmanın Olmadığı Bir Bilinçdışı

> "Kültürün, altta yatan, gizli ve hayli yapılandırılmış bir seviyesi; söylenmeyen, üstü kapalı ve yaptığımız her şeyi kontrol eden bir davranış ve düşünce kuralları bütünü vardır. Bu gizli kültürel genel kurallar, bireylerin çevrelerini algılama, değerlerini tanımlama ve tempoları ile temel yaşam ritimlerini tesis etme biçimlerini belirler. Biz, çoğunlukla, bu sürecin ya hiç bilincinde değilizdir ya da yalnızca yüzeysel olarak bilincindeyizdir."
>
> Edward T. HALL,
> *La Danse de la vie. Temps culturel, temps vécu*,
> Seuil, Paris, 1984, s. 14-15

Bu bölüme kadar olan düşüncelerin bütünü, Freudcu bilinçdışına ilişkin önemli meseleyi ele almamıza olanak tanıyor. Freud'a göre, bilinçdışı esasen söylenemeyen, itiraf edilemeyen deneyimlerden oluşur; ("çocukluk dönemine ait cinselliğe" ilişkin) bir bastırmanın ürünüdür. Hatta Freud, "bastırma kuramının psikanaliz eserinin dayandığı temel direk olduğu"nu ifade ediyordu.[32] Eğer bastırma kuramı böyle bir temel direk olsaydı,

---

verebildikleri "bilinçli rüyalar"ın oranının %1 ila 2 oranında olduğunu tahmin ediyor. M. JOUVET, *Le Sommeil et le rêve*, a.g.e., s. 131. "Bilinçli" denen rüyaların düşük oranını göz önüne alırsak, "bilinçli rüya görenler"in (çok kısa bir süreliğine olsa da) uyandıklarında ve rüya gördüklerinin bilincine vardıklarında devam eden rüya imgelerinden mi bahsettiklerini sorgulayabiliriz. Bazı araştırmalar "bilinçli rüyanın büyük bir olasılıkla uyku ile uyanma arasındaki bir geçiş evresinde ortaya çıktığı"nı göstermiştir. "Bu, bilinçli rüyanın nadiren görülmesini ve hayli hızlı gerçekleşmesini açıklar. Bilinçli rüya sırasında, irade ve eylemin kontrolünde oynadığı rolle bilinen bir bölge olan dorso-lateral prefrontal korteksin yeniden etkinleştiği düşünülüyor." P. RUBY: "Contrôler ses rêves, c'est possible... mais difficile: mode d'emploi", *Atlantico*, 13 Şubat 2015,
http://www.atlantico.fr/decryptage/controler-reves-c-est-possible-mais-difficile-mode-emploi-perrine-ruby-2003021.html#s0TtL57lJTWaWqEL.99).

[32] S. FREUD, "Contribution à l'histoire du mouvement psychanalytique", S. FREUD, *Cinq leçons de psychanalyse suivi de Contribution à l'histoire du mouvement psychanalytique* içinde, 1927 yılında Dr. S. Jankélévitch tarafından Almancadan

psikanaliz çoktan yıkılmış olurdu. Neyse ki psikanaliz basit bir bastırma kuramından daha fazlasıdır.

Bastırılmış bilinçdışına ilişkin bir kuram, sadece sinirbilim ve bilişsel psikolojinin bakış açısından değil –bilinçli olmayana ait kıtanın, bireyi meydana getiren fakat bireyin bilinçli hatırasını sürekli olarak muhafaza edemediği geçmiş deneyimlerin tamamından oluştuğunu gösteren– yatkınlıksalcı sosyolojinin bakış açısından tartışmalı bir noktayı teşkil etmektedir. Bunlar muhakkak acılı, söylenemeyen ve dolayısıyla "bastırılacak" deneyimler olduğu için değil; çocuk, ergen ve daha sonra yetişkin, "öğrenmek"te olduklarını kesin ve açık bir biçimde bilerek belirli bir şekilde hareket etmeyi, görmeyi, hissetmeyi, vs. öğrenemeyecekleri için. Bourdieu'nün dediği gibi, "oluşuma dair hafıza kaybı" [*amnésie de la genèse*][33] vardır. Doğumdan şimdiki ana kadar birbirinin ardı sıra yaşanan geçmiş deneyimlerimiz kişiliğimizi, algı, zevk, temsil ve eylemlerimizi meydana getirir ve biz bunun illaki farkında olmayabiliriz. Birey geçmiş deneyimlerini önünde bir "alacak" ya da "kazanç" gibi tutmaz: Bu deneyimler, bizzat onun yapısal bir parçasıdır ve bu yapısal parça, birey bunun bilincinde olmaksızın, kısmi olarak onun temsillerini ve eylemlerini belirler. Birey, tüm ilişkilerde, geçmişine ait bilinçdışı unsurlar (daha az şeyleştiren bir biçimde, bilinçli olmayan unsurlar demek gerekir[34]) ortaya koyar. Bu unsurlar görme, hissetme ve ey-

---

Fransızcaya çevirisi yazarın kendisi tarafından gözden geçirilmiştir, Paris, Éditions Payot, 1965.
http://classiques.uqac.ca/classiques/freud_sigmund/cinq_lecons_psychanalyse/contribution_hist_mouv_psy/contribution.html.

[33] Bourdieu, *Collège de France*'ta verdiği derslerden birinde bu kavramı şöyle tanımlar: "Başarılı bir sosyalleşmenin ayırt edici özelliği, sosyalleşmeyi unutturması, sonradan kazanılan şeylerin doğuştan geldiği yanılsamasını vermesidir ki buna "oluşuma dair hafıza kaybı" diyorum." P. BOURDIEU, *Devlet üzerine, Collège de France Dersleri (1989-1992)*, Türkçeye çeviren: Aslı Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 435 -çn.

[34] Freudcu kuram birinci ve ikinci topiğiyle [Topik; psişizmin farklı mahiyetlere sahip ve hiyerarşik bir yapı içindeki işlevlere (bilinçdışı, bilinçöncesi, bilinç ya da alt-benlik, benlik, üst-benlik gibi) göre düzenlendiğini ileri süren ve bireyin kişiliği ile davranışlarını genellikle çatışma içindeki bu üç güdülenim ve eylem grubu açısından ele alan kuramsal sistem -çn.] şekillenmeye başlamadan önce, Joseph Breuer daha o dönemde okurları, "bilinçaltı" gibi "metaforik yerler"in ya da "uzamsal temsiller"in yol açtığı risklere karşı uyarıyordu çünkü ona göre, söz konusu olanın bir metafor olduğu unutulabiliyor ve kelimeler gerçek bir şeymiş gibi kullanılabiliyordu: "Açık bilinç bölgesinde bulunan temsillerden ve hiç ışıkta ortaya çıkmayan bilinçdışı temsillerden söz ettiğimizde zihnimizde hemen bir imge

leme biçimleri şeklinde, kısacası yatkınlıklar (ya da şemalar) ve genel ya da özel yeterlilikler şeklinde tortulaşmıştır. "'Bilinçdışı', diyordu Bourdieu, hiçbir zaman tarihin ürettiği bir unutmadan başka bir şey değildir. Bu tarihin kendisinin, o yarı-doğa olan habituslarda ürettiği nesnel yapıların bedene dahil edilmesiyle gerçekleştirdiği bir unutmadır."[35]

İçselleştirilmiş geçmişin bilinçdışı niteliği, oluşuma dair hafıza kaybından yani bizi meydana getiren şeyi hatırlayamıyor olmamızdan kaynaklanmakla kalmaz, içselleştirdiğimiz şeyin ne açık ne de bilinçli olmasıyla da büyük ölçüde bağlantılıdır. Bilişsel psikoloji "örneğin duyusal algı ve dil kullanımı alanında sıklıkla, bastırılmış olmasalar dahi kısmen asla bilinçli olamayacak bilinçdışı kuralların kullanıldığını gösterir."[36] Ayrıca, çocuklar büyük çoğunlukla davranış kurallarını tam anlamıyla telkin değil, çıkarsama yoluyla öğrenirler: "Ebeveynlerin tepkileri ilk olarak erken dönemde ve ikinci olarak, örtülü olarak iletilir. Çocuk uzaklaştığında bunalım ya da astımla karşılık veren anne yahut oğlu onu geçtiğinde öfkelenen baba 'örtülü olarak' bir 'kural'ı iletirler: 'Benden ayrılma yoksa acı çekerim', 'Beni geçme yoksa öfkelenirim'. [...] Çocuğun ayrılma eğiliminin anne için bir tehditle yahut rekabet ihtiyacının baba için bir tehditle denk tutulması bu nedenle en başından itibaren bilinçdışıdır. Bastırmayla bilinçdışı *olmaz*, örtülü iletişim yoluyla öyle*dir* ve öyle *kalır* çünkü açık bir biçimde yani dilsel olarak kodlanmamış ve iletilmemiştir."[37] Ve eğer çocuk "bunu açığa kavuşturmayı isteseydi ya da açığa kavuşturabilseydi, muhtemelen ebeveynleri sözleriyle onu yalanlarlardı".[38] Çünkü çocuklar ebeveynleriyle birlikte yaşadıkları durumlardan hiç kimsenin onlar için açıklığa kavuşturmadığı davranış türlerini öğrenmekle kalmaz ve "genellikle, sözlü

---

belirir: Gövdesi gün ışığında ve kökleri karanlıkta bir ağaç ya da karanlık yeraltı bodrumlarıyla bir bina imgesidir bu. Ancak eğer tüm bu uzamsal ilişkilerin sadece bir metafordan ibaret olduğunu aklımızda tutar ve bu ilişkilerin beynimizin içindeki yerlerini tespit etmeye sürüklenmenin önüne geçersek, bu kısıtlamayı muhafaza etmek koşuluyla yine de bilinç ve bilinçdışından söz edebiliriz." J. BREUER, "Considérations théoriques", S. FREUD ve J. BREUER, *Études sur l'hystérie*, a.g.e., s. 183.

[35] P. BOURDIEU, *Bir pratik teorisi için taslak. Kabiliye üzerine üç etnoloji çalışması*, Türkçeye çeviren: Nazlı Ökten, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 162-163.

[36] M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 301.

[37] A.g.e., s. 307-308.

[38] A.g.e., s. 307.

olarak iletilen kuralların aksini öğrenirler çünkü ebeveynlerin eylemleri (örneğin, çocuğun saldırgan bir davranışı elbette sözlü olarak kınanmasına rağmen görünür sevinç işaretleriyle sözsüz olarak kucaklandığında) açık bir 'dil'de konuşur."[39]

Dolayısıyla çocuklar varlıklarından haberdar olmadıkları ve kimse tarafından bilinçli bir şekilde arzulanmamış deneyim şemalarının; etkileşimsel, duygusal, algısal, değerlendirmeci, vs. şemalarına sahiptirler. Bu şemaların bilinçli olmama durumunun akılcı bir açıklamasını yapmak için tabu ya da tedirgin edici nitelikte, rahatsız edebilecek yahut travmaya neden olabilecek bir gerçekliğin bastırılma mekanizmasının var olduğunu farz etmeye ihtiyaç yoktur. Ancak tabu niteliğinde, tedirgin edici, rahatsız eden ya da travmaya neden olan gerçeklikler de tıpkı *diğer gerçeklikler gibi* yani *onlardan ne daha az ne daha fazla olarak* bireylerin bilinçdışının derinliklerine gömüldüğünde, bireylerin kurtulmakta güçlük çektikleri bozukluklara yol açarlar. Bilinç, en önemsiz deneyime en travmatik deneyime eriştiğinden daha kolay erişmez. En önemsiz deneyimin bilinçdışı olması, söz konusu deneyimin sahibi kişi için yalnızca daha az sorunludur.

Psikanalist Martin Dornes, salt tüm bastırılmış deneyimlerden oluşan bir bilinçdışı düşüncesini de bir o kadar sorgular. Örneğin, bir bebek gerçekleştirdiği –emekleyerek ebeveynlerinden uzaklaşmak gibi– her bir özerklik işaretinin "ebeveynlerin duyduğu acıya ilişkin anlaşılması güç ya da net işaretler"e yol açtığını görüyorsa bundan uygulamalı olarak (kendi kendine dile getirmeden), özerklik arzularını frenlemek zorunda olduğu sonucunu çıkaracaktır: "Uzaklaştığı zaman endişe ya da kızgınlık hissedecek ve uzun vadede, bu gibi eğilimler göstermekten bunu neden yaptığını bilmeksizin kaçınacaktır."[40] *Uygulamalı çıkarımlar*ın içselleştirilmesiyle meydana gelen bu yatkınlıksal bilinçdışında hiçbir bastırılmışlık yoktur.[41] Söz konusu olan daha ziyade

[39] A.g.e., s. 324-325. Dornes, bu bakış açısına göre, iki prosedürel bilgi biçimi arasında faydalı bir ayrım yapıyor: en başından beri prosedürel olan bilgi ya da uygulandıkça prosedürel olmuş olan bilgi. Karşımızda bir yanda "önce bildirimsel/açık/bilinçli olmuş (vites değişimi gibi) ve daha sonra otomatikleşme aracılığıyla bilinçdışılaşmış bir bilgi (ikincil olarak prosedürel bilgi) ve diğer yanda, "asla bildirimsel olmamış ve başından beri örtülü/prosedürel/bilinçdışı olan" bir bilgi vardır. A.g.e., s. 309-310.

[40] A.g.e., s. 313.

[41] Kız ve erkek çocukların hane içi yazma pratikleri meselesi etrafındaki uygulamalı çıkarıma örnek olarak, benim şu çalışmama bakılabilir: B. LAHIRE, "Mascu-

Dornes'un "prosedürel [bir] bilinçdışı" olarak adlandırdığı şeydir: "Bu gelişmelerde önemli bulduğum nokta, prosedürel bir bilinçdışı düşüncesinin tesisidir: Duygularla renklendirilmiş durumlarda davranışı ve hissetmeyi belirleyen bilinçdışı bir bilgi bulunur ve bu bilgi bastırılmayabilir ya da bilinçli oluşumuna bir dirençle engel olmayabilir. Ben bu prosedürel bilgiyi (yahut bu duygusal sezgileri) *daha sonra,* bilinçdışı fantezi olarak geliştirilebilecek ya da yeniden inşa edilebilecek olan şeyin 'birinci neden'i olarak görüyorum."[42]

Çocuklar, tekrarlanan çok sayıda epizot sırasında belirli bir sayıda etkileşimsel bilgiyi, prosedürel bir düzeyde yani bilinçdışı bir şekilde öğrenirler ama onları bildiklerini bilmezler. O şeyleri öğrendiklerini bilmezler ve konuşma yetisini kazandıklarında, harici bir yardım olmadan bu bilgileri söze dökmeyi pek beceremezler: "Şayet sekiz aylık bir çocuk, emekleyerek uzaklaşmasının annesinde paniğe yol açtığını defalarca deneyimlerse, böyle bir durumda hoş olmayan duygular geliştirir, hareketini kısıtlar ve kısıtlamasını otomatikleştirir. Fakat o yaşta, emekleyerek uzaklaştığında annesinin verdiği tepkiler onun korkuyor olması sonucunu sezdiriyor olsa da, henüz 'uzaklaşma'sı ile 'anne için bir tehdit' arasında henüz hiçbir *simgesel* bir denklik kuramaz. Sekiz aylık çocuk 'eğer uzaklaşırsam annemi korkutmuş olurum/annem kendini tehlikede hisseder' diye 'düşünmez" çünkü henüz ne 'uzaklık' ya da 'tehdit' gibi kavramlara ne de böyle kavramların içinde yer aldığı 'düşünceler'e sahiptir. Daha ziyade, anneden gelen bir duygularımı algılar ve davranışını ona göre düzenler. Yakınlık ve uzaklık arasında her ikisi için de katlanılabilir olan bir uzlaşım arar. Uzaklaşmaya ilişkin özerklikten/kısıtlamadan yola çıkılarak bu şekilde geliştirilen duygusal sezgi *daha sonra* 'eğer fazla uzaklaşırsam annemi korkuturum' şeklinde dilsel olarak ifade edilebilir kural ya da bilinçdışı inanış/fantezi olarak *yeniden inşa edilebilir* fakat bebeğin zihninde böyle bir sezgi olarak yer almaz. İlk olarak sadece, dilsel ifadeden ve fantezi oluşumundan yoksun etkileşimsel bilgi olarak yer alır."[43] Pratik çıkarımların ürünü olanlar açık, söze dökülebilir

---

lin-féminin. L'écriture domestique", D. FABRE (ed.), *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*, MSH, Collection Ethnologie de la France, Paris, 1997, s. 145-161.

[42] M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 313.

[43] A.g.e., s. 315.

bilgiler değil, etkileşim şemaları ile duygusal şemalardır: "Etkin neden, otomatikleşmiş bir biçimde cereyan etmiş, yaşam hikâyesi sırasında genellikle tekrarlanan deneyimlerde yatar. [...] hasta, sanki 'uzaklaşmak' ile 'ötekini tehdit etmek' eylemlerinin birbirlerine denk olduğuna inanıyor/olduğunu düşünüyor/tahayyül ediyor gibi hareket eder. Fakat buna sadece prosedürel bir düzeyde inanıyor olması muhtemeldir. Bu inanç, olduğu biçimiyle, dilsel olarak ifade *edilmiş* bir fantezi biçimi almasa da ona [o inanca] göre *hareket eder ve hisseder.* Fakat bu inanç dilsel olarak ifade *edilebilir* ve analistin yapmaya çalıştığı şey tam olarak budur."[44]

Ayrıca, Freud'un, geçmişin "unutulması"ndan (bu, bir bastırma süreciyle açıklanabilir) söz ediyor olması bile, güncel durumlarda şema ya da yatkınlıkların yeniden etkinleştirilmesi, yeniden güncellenmesi, tetiklenmesi yoluyla geri dönen içselleştirilmiş geçmiş sahasında değil anılar sahasında konumlandığını gösterir. Eğer bastırma eylemi olmasaydı hastaların, kesinlikle tüm deneyimlerini hatırlayabilecekleri izlenimini vererek, anının dışında başka yeniden etkinleştirme yöntemleri de olduğunu göz ardı eder: "Unutulmuş olan her şey bir şekilde acı vericiydi; hastanın kişiliğine ait normlarına göre utanç verici ya da uyumsuz ya da korkutucu olabiliyorlardı. Birdenbire kafamda bir düşünce belirdi: neden unutulmuş olduğu, yani neden bilinçli kalmadığı açıkça önemliydi. Yine de onu tekrar bilinçli yapmak için hastada kişiye karşı savaşan bir şeyin üstesinden gelmek gerekirdi; onu zorlamak ve kontrol altına almak için kendine has bir çabanın harcanması gerekliydi. Hekimin harcaması gereken çabanın miktarı vakaya göre değişkenlik gösterirdi; hatırlanması gerekenin zorluğu ile doğru orantıda bu çaba artardı. Hekim tarafından harcanan güç açıkça hastanın gösterdiği *direncin* ölçüsüydü. Gerekli olan sadece gözlemlediklerimi kelimelere dökmemdi ve buradan *bastırma* teorisine ulaştım."[45]

Freud, tanımladığı biçimiyle bilinçdışı ile bilhassa -bastırılmasalar da bilinçli olmayan ve psikanalizin gün yüzüne çıkarma kabiliyetine sahip olmadığı, gizli temsillerden meydana gelen- diğer bilinçdışı biçimleri arasındaki farkın bilincindeydi.[46] Fakat psikana-

[44] A.g.e., s. 322.

[45] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 35.

[46] Bkz. S. FREUD, "Le moi et le ça", S. FREUD, *Essais de psychanalyse*, a.g.e. içinde, s. 177-234. Aynı zamanda bkz. J.-M. QUINODOZ, *Freud'u okumak*, a.g.e., s. 225.; H. F. ELLENBERGER, *Bilinçdışının keşfi*, a.g.e., s. 500.

liz, bilinçdışını sıklıkla bastırılmış olana indirgeyerek psişizme dair ahlaki ya da siyasi bir görüş geliştirir: Bir tür polisin ya da ahlaki sansürün etkisiyle gölgede tutulan saklı, itiraf edilemez, gizli şeyler olabilir. Psikanaliz cazibesinin bir kısmını şüphesiz bu bakış açısından alır çünkü özneye, kendi bilgisi dışında içinde sahnelenen en gizli, tabu, söylenmemiş ve hatta korkunç şeyleri açıkladığını ileri süren, psikanalizdir. Özellikle de saklı ya da bastırılmış olanın esasen "cinsel" nitelikte olduğunu söylemenin, böyle bir varsayımın o dönemde temsil ettiği kışkırtıcılık yoluyla cezbedici bir mahiyeti olmuş olabilir.

Bastırma üzerindeki bu vurgu (Freudcu kavramın belirgin anlamıyla, bilinçdışı yalnızca *bastırılmış* olandan meydana gelir) şüphesiz Freud'un ilk olarak ve her şeyden önce –ve çalışmalarını patolojik olandan normale doğru genişletmeye yönelik övgüye değer çabalarına rağmen– histeri ya da paranoya gibi ciddi psişik bozukluklardan mustarip erkek ve kadın hastalar üzerinde çalışmış olmasından ileri gelmektedir. Hastalarının çocukluk dönemlerinde yaşamış oldukları ve yeniden hatırlatmanın güç olduğu cinsel ya da başka türden travmalar onu o kadar çok etkilemiştir ki bilinçdışı kavramını bastırma kavramıyla sıkı sıkıya bağlamıştır. Ama gördüğümüz gibi, unutulanlar sadece yaşamın o dönemindeki travmatik deneyimler değil, en sıradan ve önemsizlerine kadar tüm deneyimlerdir.

Dolayısıyla, insanların zihinlerini uyanık yaşamda olduğu kadar uyku anlarında da meşgul eden şeyin bilinçdışı niteliğini açıklayabilmek için bastırma mekanizmasına ihtiyaç yoktur. Freud'dan önce olduğu gibi ondan sonra da bir bilinçdışı varsayımını geliştiren bilim insanları[47], insanın psişik ve davranışsal yaşamının kesinlikle temel bir gerçekliğine parmak basmışlardır ve bastırma mekanizmasına ilişkin varsayım, bilinçdışı psişik süreçlerin varlığını yeniden tartışma konusu yapmadan uzaklaştırılabilir. Fakat bu tartışma biraz daha ileri götürülmelidir çünkü Freud'a göre bastırma ancak bir sansüre nazaran anlam kazanır ve bizzat bu sansürün, (sansürü atlatmanın ürünleri olan) rüyanın belirli biçimsel özelliklerini açıkladığı farz edilir.

[47] H. F. ELLENBERGER, *Bilinçdışının keşfi*, a.g.e.; L. NACCACHE, *Le Nouvel Inconscient*, a.g.e.

6
Biçimsel Sansür, Ahlaki Sansür: Çifte Gevşeme

"Yatak odasının perdelerini kapattım ve yatağa girdim. Bu, günün derin rahatlama anlarından biriydi. Bu odada beni takip eden hiçbir yabancı kişi, hiçbir yabancı bakış, hatta belki yabancı bir kulak bile yoktu. Gözlemlenmeden ve hatta kendime karşı bir beklenti içine girmeden yalnız olmanın o ifade edilemez zevkinin tadını çıkarıyordum. Düşünmemek, çalışmamak. Hiçbir şey keşfetmeyi ya da bilmeyi istememek. Huzur içinde sırt üstü uzanmış olmak, gözleri kapatmak, nefes almak. Nefes almak. Nefes alıyorum. Düşünmüyorum. Sakinim."

Christa WOLF, *Ce qui reste*,
Almancadan Fransızcaya çeviren: Ghislain Riccardi,
Éditions Alinéa, Aix-en-Provence, 1990, s. 64

Freud'a göre, bilincin sahasının dışında bir yerde bastırılmış tüm geçmiş deneyimlerinden meydana gelen bilinçdışı, kendini dışavurmanın yolunu arar fakat onu bu dışavurumun kabul edilebileceği bir şekilde saklamaya, biçimini değiştirmeye, başka kılığa sokmaya, kamufle etmeye, maskelemeye, çarpıtmaya ya da dönüştürmeye –tüm bu terimler Freud'a aittir– mecbur bırakan sansürün kuvvetleriyle karşılaşır. Bu sansür, üst-benlikle ilgilidir. Üst-benlik, bir anlamda hem iç (ahlaki) mahkemeyi hem de sansüre ilişkin (siyasi) büroyu teşkil eder; ebeveynler tarafından belirlenen ama daha geniş ölçekte belirli bir dönem ve ortamın ayırt edici normları ile sansür biçimlerine bağlı yasak ve sınırların içselleştirilmiş ürünü olarak bir sansürcünün eşlik ettiği bir yargıçtır.[1] Bilinçdışının arzulayıcı kuvvetleri ile sansürün kuvvet-

[1] "Üst-benlik birey için daima çocukluğunun etkisini, aldığı bakım ve eğitimi, ebeveynlerine karşı olan bağımlılığını; aile yaşamı vasıtasıyla önemli ölçüde uzatılan bir çocukluğu temsil eder. Hesaba katılan yalnızca ebeveynlerin kişisel özellikleri değil, onlar üzerinde birkaç belirleyici etki bırakmış olabilecek her şey; toplumsal

leri arasındaki kuvvet ilişkisi, Freud'un "uzlaşma oluşumu" olarak adlandırdığı bir ifadeye (örneğin, oneirik) ya da belirtiye (örneğin, nevrotik) yol açar.

Bastırma, baskılama, sansür, mücadele, kuvvet ilişkisi, sansürü atlatma, uzlaşma, vs. –tüm bu ifadeler Freud'un kaleminden çıkmıştır; Freudcu psişik aygıt, zıt kuvvetlerin sürekli olarak birbirleriyle savaştığı siyasi bir arenaya benzemektedir. Psişik aygıtın işleyişine ilişkin siyasi ya da polemolojik[2] model; tüm mesajların şifrelenmesinin gerektiği ve son derece karmaşık, neredeyse makyavelik bir şifreleme makinesinin, bilinçdışından gelen ve ilkin kabul edilemez mesajının denetleyici güçler tarafından tanınamayacak bir şekil alabilmesi için her şeyi dönüştürdüğü yüksek denetimli bir dünyanın var olduğu izlenimini vermektedir. Bu modele yeterince ikna olamayan Rus filozof Mihail Bahtin şöyle yazmıştır: "Bu bilinçdışı mekanizmanın, düşüncelerimizin ve temsillerimizin tüm nüanslarına, imgelerimizin tüm en ince ayrıntılarına, vs. nasıl bir incelikle nüfuz ettiğine bakınca, I. Nikolay'ın sansürcülerinin onun yanında tam bir işe yaramaz oldukları aşikârdır!"[3]

Freud, sansürü atlatmaya ilişkin bu temel düşünce sayesinde rüyanın genellikle tutarsız ve tuhaf mahiyetinin kilit açıklamasını bulduğuna inanır: "Bir rüyayı garip ve anlaşılmaz bulmamıza neden olan şey, rüya çarpıtmasıdır."[4] Ve her türlü unutma, boşluk, tutarsızlık ya da acayiplik sansürün korkunç derecede etkili eyleminin işaretidir: "Açık rüyadaki boşluklardan rüya sansürü sorumludur. Biraz daha ileri gidip, daha net hatırlanan diğerlerine oranla bir rüya öğesinin özellikle bulanık, tanımsız, kuşkulu olduğu durumlarda da bunu sansürün bir belirtisi olarak değerlendirmemiz gerekir."[5]

Hatalı bir varsayımın her şeye rağmen Freud'u rüya üretiminde neyin nasıl inşa edildiğini araştırmaya iterek onun, bilgi dünyasında önemli bir aşamayı geçmesini sağladığını söyleyebiliriz. Rüya, sansür ağının deliklerinden geçebilmek için (bastırıl-

---

çevrenin eğilim ve beklentileri, ırkların mahiyet ve gelenekleridir." S. FREUD, *Abrégé de psychanalyse* (1940), a.g.e., s. 83-84.

[2] Polemoloji [*polémologie*], psikolojik ve toplumsal bir fenomen olarak kabul edilen savaşın neden ve sonuçlarıyla birlikte bilimsel olarak incelenmesidir -çn.

[3] M. BAKHTINE, *Le Freudisme*, a.g.e., s. 57.

[4] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 175.

[5] A.g.e., s. 179.

mış) bilinçdışı bir arzunun (kamufle edilmiş) gerçekleştirilmesinin biçimini değiştirmek zorundadır. Bu anlaşılmaz öyküleri biraz deli beyinlerin ürünü olarak görmektense, bizzat rüyanın anlaşılmazlığını maskeleme eyleminin başarılı ve tamamen tutarlı bir işleminin neticesi hâline getirir: "Rüya, *yasaklı düşünceleri ele vermemek için* anlaşılması güç olmak zorundadır."[6] Ve şayet rüyanın tutarsızlığının bir anlamı varsa, bu anlamın şifresini çözmeye ve mesajı kasten şifrelemiş olan tüm şifreleme işlemlerini (simgeleştirme, yoğunlaştırma, yer değiştirme, ikame etme, vs.) betimlemeye çalışmak gerekir.

Freud ortaya koyduğu muazzam şifre çözme işinden bahsetmek için "gerçekten de, hepsi de dışavurum arayan ve zihinlerimizde aktif olan bilinçsiz düşünce zincirlerinin bolluğu açısından bu kolay değildir"[7] der. İşinin bir kriptoloğun işi gibi olduğunu düşünür çünkü "yorumlamak, bir şeyde gizli bir anlam bulmak demektir".[8] Ve bu anlam tesadüfen değil, pekâlâ kasten saklanmıştır çünkü yerinin sansür tarafından tespit edilmemesi için saklanması gerekmektedir. Freud, olayları sunma şeklinin bir tür "iblis bilimi"ne ilişkin olduğunu bizzat itiraf eder çünkü her şey sanki küçük kurnaz bir cin sansürün kuvvetlerini tetiklemeye geliyor gibi vuku bulur: "Gerçekten de anlaşılması güç rüyanın oluşum süreci bize, bir astın muhtemelen üstünün hoşuna gitmeyecek bir sözü kaçamak bir biçimde söylemek için sarf edeceği çaba gibi görünmüştür."[9]

"Kısa, açık, tutarlı, kolaylıkla anlaşılabilir, tek anlamlı" olabilen çocukluk rüyalarının haricinde, rüyanın *açık içeriği*, tıpkı şifreli siyasi ya da askeri mesaj gibi, gerçek mesajı saklayan sahte bir mesajdır ve Freud bunu, rüyanın *gizli içeriği* olarak adlandırır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Londra'daki bir radyoda dile getirilen "Havuçlar pişti" [*Les carottes sont cuites*] cümlesi, yemekle ilgili bir eyleme gönderme yapmaz; Alınan işgali altındaki topraklarda operasyonların başlatılacağına dair bir uyarı işaretidir. Aynı şekilde, rüyanın söylüyor gibi göründüğü şeyleri gerçek anlamlarıyla ele almamak gerekir çünkü rüya daha temel düşünceleri saklar.

Freud, sansür kuvvetine ve arzunun bastırılması kuvvetine

[6] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 113.
[7] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e. s. 294.
[8] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 119.
[9] S. FREUD, *Le Rêve et son interprétation*, Folio Essais, Paris, 1989, s. 99.

ilişkin varsayımlarını, cinsellik tabusunun bilhassa kuvvetli olduğu ve ideolojik sansürün ampirik bir gerçekliği teşkil ettiği bir dönem ve toplumda geliştirir. Etkin durumda gördüğü "kınanabilir; etik, estetik ve toplumsal bakımdan uygunsuz eğilimler" ona göre temel olarak cinsel niteliklidir: "Her türlü ahlaki zincirden kurtulan *benlik* cinsel güdünün tüm isteklerine boyun eğer."[10] Psişik etkinliğin siyasi modeli tüm güncelliğiyle Freud'un gözleri önünde sergilenmektedir. 22 Aralık 1897 tarihinde Wilhelm Fliess'e yazdığı mektupta şöyle söyler: "Hiç sınırdan geçer geçmez Ruslar tarafından sansürlenen yabancı bir gazete görme fırsatın olmadı mı? Kelimeler, cümleler ve hatta bazı paragrafların tamamı sansürlenmiştir, o kadar ki geri kalan akıl yoluyla anlaşılamaz bir şeye dönüşür. Psikozlarda ortaya çıkan ve görünürde anlamdan yoksun hezeyanlara yol açan şey bir tür 'Rus usulü sansür'dür."[11] Freud psikozlar hakkında düşünmek için daha o dönemde bu siyasi durumdan faydalanır ama birkaç sene sonra rüyayı anlamak için de ona başvuracaktır.[12] Ve kendi toplumunda varlığını hissettiği ahlaki ağırlık, ilk olarak ve her şeyden önce cinsiyetle ilgilidir. Freud, örneğin bir konferans sırasında "daha sarsıcı konuları ele alacağını" önceden belirtmesi ve "daha sonra, kadınların salondan çıkabilmeleri için biraz beklemesi" istendiğinde, bu ağırlığın etkilerini bizzat görmüştür.[13]

Freud'un çağdaşı ve genç bir yazar arkadaşı olan Stefan Zweig, *Dünün dünyası*'nda, 1914 öncesi dönemin ahlaki iklimini çok iyi betimler. Bu eserde, cinsellik karşısında genel bir ikiyüzlülük olduğunu keşfettiğinden bahseder: "[...] tüm mercilerin tamamen susarak ortak boykot kararı" aldıklarını ve "okul ve kilise, sosyete ve hukuk, gazete ve kitap, moda ve geleneklerin sorundan hiçbir şekilde söz etmemeye" baktıklarını söyler. Bu mercilerin onlardan, "gizlilik ve sinsilik" beklediklerini yazar. "19. yüzyılın büyük oranda Viktoryen olan burjuva ahlakı"nın hâkim olduğu dönemde "cinsellik sorununun kaçınmada güvensizlik duygusunun rol oynadığını" söyler. Böylelikle "zaman ilginç bir uzlaşma biçimi buldu. Gençlere cinselliklerini yaşama-

[10] A.g.e., s. 127.

[11] S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e., s. 213.

[12] *Rüya yorumu* eserinde de aynı örneği verir: "Bu sansür, tıpkı Rus cephesinde, yabancı gazetelerin bazı kısımları karalandıktan sonra okurların eline geçmesine izin veren gazete sansürü gibi davranır." S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e. s. 302.

[13] S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e., s. 292-293.

larını yasaklamadan onlardan bu ayıp şeyi mümkünse kimselere sezdirmeden yapmalarını talep etti." Gizleme gerekliliği, aynı zamanda başka bir gerekliliği daha, toplumun "aklı sürekli müstehcen olana" gitmeye mecbur bıraktıran sürekli bir "müstehcenliğin izini sürme" gerekliliğini de beraberinde getiriyordu.[14] Cinselliğe gönderme yapan her şeyi sürekli olarak gizlemeye dikkat eden bir toplumdan daha cinsellik takıntılısı yoktur: "Bu beceriksizce uygulanan gizleme-örtme tekniği aslında merakımızı daha da kırbaçlayıp artırmaktan başka bir işe yaramıyordu; doğallık kendi akışına bırakılmayınca, büyük kentlerde pek de temiz olmayan yeraltı kanalları yaratıyordu kendisine."[15] Freud, siyasi metaforlarında olduğu gibi cinsellik takıntısı bakımından da tam döneminin insanıdır.

Freud, bazen muhakkak bir bastırmanın ürünü olmadığını kabul ettiği bilinçdışında olduğu gibi, kimi zaman oneirik imgelerin ayırt edici özellikleriyle ilgili başka açıklamalara da bir kapı aralar: "Rüyalardaki çarpıtmanın tek nedeninin sansür olduğunu elbette iddia etmedik; aslında biraz daha incelediğimizde bu sonucun alınmasında başka etkenlerin de bir rol oynadığını keşfedebiliriz."[16] Rüya tarafından dayatılan görselleştirme zorunluluğundan bilhassa söz eder: "Rüyanın açık içeriği, yalnızca somut durumlardan meydana gelmiş olduğundan onun içine girebilmek için gizli düşüncelerin, onları temsil için kullanılabilir hâle getiren bir kılık değiştirmeye maruz kalmaları gerekir."[17]

Fakat bununla birlikte, rüya öykülerinde gözlemlediği simgeleştirmelerin, yoğunlaştırmaların, yer değiştirmelerin, ikame etmelerin, unutma ve boşlukların nedenini açıklamak için daima ve sadece sansürden bahseder ve hiç tereddüt etmeden şöyle yazar: "Rüyada bu şekilde gösterilen çarpıtma aslında sansürün bir eylemidir."[18] Ve 1909 yılında *Rüyaların yorumu*'na eklediği bir notta yine hiçbir muğlaklığa yer vermeksizin rüya kuramının çekirdeğinin, rüya çarpıtmasını sansüre dayandırmasında yattığını düşündüğünü söyler.[19]

[14] S. ZWEIG, *Dünün Dünyası, Bir Avrupalının Anıları*, Türkçeye çeviren: Gülçin Wilhelm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020 (2. Baskı), s. 84-88.
[15] A.g.e., s. 90.
[16] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 189.
[17] S. FREUD, *Le Rêve et son interprétation*, a.g.e., s. 61.
[18] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, a.g.e., s. 249.
[19] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e. 46.

Freudcu muhakemenin çelişkili bir tarafı vardır. Rüyanın biçimsel ve ahlaki özelliklerinin tamamını aldatma ve böylelikle sansürle anlaşma gerekliliği ile açıklamaya meylederken aynı zamanda sansür düşüncesinin hiçbir zaman uykuda olduğu kadar güçsüz olmadığı ve uyanma anında geri geldiği varsayımını geliştirir: "İçlerinden biri rüya hâli olan bazı koşullarda, iki merci [bilinçdışı ve sansür] arasındaki kuvvet ilişkisi, bastırılmış olanın artık tamamen muhafaza edilemeyeceği şekilde değişebilir."[20] Ya da hatta şöyle yazar: "Öyle görünüyor ki uykunun psikofizyolojik koşulları onu [sansürü], bastırılmış olanı gün içinde rahatlıkla boyunduruğu altında tutmasını sağlayan enerjiyi serbest bırakmaya mecbur bırakmaktadır."[21]

Freud, ahlaki sansürün gevşemesine ilişkin bu kavramı açıkça Antoine Charma (1851), Karl Albert Scherner (1861) yahut Alfred Maury (1861) gibi yazarlardan almıştır. Charma "uyanıkken köleleştirilen ve küçük düşürülen tabiat, uyku saatleri sırasında özgürlüğüne kavuşur ve öcünü alır!" diye yazıyordu.[22] Scherner de kendi cephesinde şöyle yazıyordu: "Bedensel içgüdüler kendilerini zorla dayatıyorlar, onlar artık efendiler; şayet özgürleşirlerse, görgü kuralları ve ahlaki yasa onlar için neden önem taşısın! Bedenin doğasının onları meydana getirdiği hâlde, yani sınırlanmamış olduklarında yüklerini boşaltmak üzere kendilerinin dışına doğru hücum ediyorlar; umutsuzluğu ya da coşkulu zevki dışavurmak üzere imgeleme, onları imge ordularıyla donatmasını buyuruyorlar."[23] Rüya gören kişinin zekâsından, "akıl adını verdiğimiz o şatafatlı giysiyi ve bilinç adını verdiğimiz az çok yorucu o tavrı silkelediğinde" seferber olan "süssüz [bir] zekâ" olarak bahseden de yine Maury'ydi.[24] Hatta Maury, arzulayan tutkuların rüya içinde bastırılmamasını eksiksiz bir biçimde betimliyordu. Rüya, sansürlerden o kadar kurtulmuştur ki "orada [rüyada], hayalimizde, kınanabilir eylemler gerçekleştirir ve hatta, gerçek hayatta asla üstlenmeyeceğimiz suçlar işleriz". Uyanık hâldeyken kötü eğilimlerimize yenik düşmemek için onlarla "savaşabiliyor" olsak da rüya, onların kendilerini kısıtlamadan ifade ettik-

[20] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 122.
[21] A.g.e., s. 127.
[22] A. CHARMA, *Du sommeil*, a.g.e., s. 20.
[23] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 22-23.
[24] A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves* (1861), a.g.e., s. 5.

leri alandır: "Rüyalarımda daima kendimi onlara kaptırıyorum ya da daha iyi ifade etmem gerekirse onların itkisiyle, korkmadan ve pişmanlık duymadan hareket ediyorum. Kendimi öfkenin en şiddetli nöbetlerine, en sınırsız arzulara teslim ediyorum ve uyandığımda, bu hayalî suçlardan neredeyse utanç duyuyorum. Elbette düşüncemin önünde geçip giden ve rüyayı meydana getiren görüntüler bana, orada olmayan irademin bastırmaya çalışmadığı ve hissettiğim kışkırtmalar tarafından sunuluyor. Kimi zaman rüyaya eşlik eden ve şehvet düşkünlüğü, öfke, korku gibi tutkularımızın içinde özgürce ortaya çıktığı rüyalara yol açan sinirsel uyarım eylem ve duygularımıza uyanık hâldeyken sahip olmadıkları bir şiddet mahiyeti işleyebilir. [...] İnsan, rüyada, doğuştan gelen çıplaklığıyla ve sefaletiyle, tüm varlığıyla kendi kendinin karşısına çıkar. İradesinin icraatını askıya alır almaz, uyanık hâldeyken bilincin, şeref duygusunun ve korkunun bizi koruduğu tutkuların oyuncağına dönüşür.[25] Dolayısıyla Freud gevşeme ve kontrol ya da istek eksikliği konusunu kısmen bu yazarlardan ödünç almıştır ama aynı zamanda, rüyanın tamamen başka nedenlerle açıklanan biçimsel özelliklerini açıklamak için sansür sebebiyle bir kılık değiştirme yaşanabileceği fikrini de bu konuya dahil etmiştir.[26]

Freud'dan sonra başka yazarlar da "uyanık hâldeyken geriye ittiğimiz [arzuların] uyku sırasında yeniden ortaya çıktıkları" fikrini savunmaya devam edeceklerdir. Örneğin Marcel Foucault 1906 yılında, uyku boyunca "üst ahlaki melekelerin askıya alındıkları"nı ve "aklın, uyanık hâldeyken kontrol ettiği tüm zihinsel ve ahlaki kuvvetlerin [uykuda] zincirlerinden kurtulduğu"nu[27] savunur: "Bastırılmış arzuların ve akıl dışı korkuların rüyada işgal ettiği bu baskın yerin genel nedeni bana, uyku sırasında kontrol ve yönetim güçlerinin askıya alınmasında ya da zayıflamalarında yatıyor gibi görünüyor: Uyanık insanın aklının bilinçaltına ittiği tüm kuvvetler, eleştirel melekelerin eylemi ortadan kalktığında yeniden ortaya çıkıyor."[28] Yves Delage da 1920 yılında bastırma eylemini uyanık yaşamın tarafına yerleştirir: "Bu eser boyunca sergilenenlerden, rüyaların genellikle gerçek yaşam sırasında ya araya giren koşullar nedeniyle ya da irademizin bir eylemi aracılığıyla sıkıştırılmış, bastırılmış düşünceleri yeniden

[25] A.g.e., s. 90-92.

[26] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Bölüm 9 — Uykunun Çerçevesi" (s. 289-306) ve "Bölüm 11 — Oneirik İşlemler" (s. 325-366).

[27] M. FOUCAULT, *Le Rêve. Études et observations*, a.g.e., s. 181.

[28] A.g.e., s. 204.

ürettiği sonucu çıkmaktadır. Araya giren koşullarla bastırılmış düşünceler önemsizdir ve sistemlileştirilemezler çünkü onlar, onları kovalayan koşulun ortaya çıktığı anda tesadüfen zihni meşgul eden düşüncelerden ibarettirler. Bilinçli olarak bastırdığımız düşünceler için aynı şey geçerli değildir. Onlara karşı öyle davrandıysak bunun nedeni belirli bir tabiata sahip olmaları, duygularımızdan birini incittiği için tedirgin eden ya da sarsan düşünceler olmalarıdır. Oysa bizi inciten ya da sarsan şeyler genellikle kendimize itiraf etmeyi sevmediğimiz, kendi kendimizi aldatmak için istemli ya da istemsiz olarak gözümüzü kapadığımız şeylerdir. Ve işte rüya, kendi kendimizden sakladığımız bu şeyleri, bu duyguları, bu eğilimleri, bu dürtüleri aniden gözlerimizin önüne getirir ve bunu yaparak bize hizmet eder, yeter ki ondan fayda sağlamayı bilelim."[29]

Dolayısıyla, rüyadaki imgeleri açıklayan şeyin sansür mü yoksa onun gevşemesi mi olduğunu pek bilemiyoruz. Bir uzlaşma oluşumu söz konusu olduğuna göre bunun bir ölçü meselesi olduğu söylenebilir. Sansür azalabilir, zayıflayabilir ama tamamen yok olmaz: "Ama bazı koşullarda, sansürü bir anlamda gevşeten uyku sırasında, iki işlevin karşılıklı etkinlikleri artık aynı değildir; bastırılmış ürünler artık tamamen reddedilemez ve kendilerine, bilince kadar giden bir yol açmayı başarırlar. Bununla birlikte, sansür hayli zayıflamış olabilse de asla tamamen ortadan kalkmadığından, bastırılmış konuların, bilinç tarafından kabul edilebilmek için tiksindirici mahiyetlerini kaybedecek şekilde başka bir biçime girmeleri gerekir; ve böylelikle bilince nüfuz eden şey, birinci işlevin eğilimleri ile ikincinin utanç duyguları arasında gerçekleştirilen bir uzlaşıdır."[30]

Bununla beraber, sansürün azami gevşemesine ilişkin düşünce ile daha sık bahsi geçen, daimi bir gizleme fikri, aynı sansürün baskıcı bir şekilde her yerde hazır ve nazır olduğunu farz eden bir biçim değiştirme ya da şifreleme düşüncesi arasında bir gerilim bulunur: "Eğer sansürün gereklerini rüyanın çarpıtılmasının temel nedeni olarak kabul edersek, neredeyse tüm yetişkin rüyalarının erotik arzuların çözümlenmesine indirgeniyor olmasında

[29] Y. DELAGE, *Le Rêve. Étude psychologique, philosophique et littéraire* (1920), a.g.e, s. 569.
[30] S. FREUD, *Le Rêve et son interprétation*, a.g.e., s. 98-99. Her yerde hazır ve nazır bulunan sansür ile zayıflamış sansür arasındaki dengeyi, *Rüyaların Yorumu*'nda da buluruz. S. FREUD, *Rüyaların Yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 296-298.

şaşırtıcı hiçbir şey olmadığını görürüz."[31] Sansür ya mevcut değildir veya çok gevşemiştir ya da rüyayı, gizli düşüncelerin tamamını ahlaki bakımdan doğru açık düşüncelere dönüştürecek kadar yapılandırır. Her ikisini de aynı anda tutmayı istemek, argümantasyon cambazlığının alanına girer. Kamuflaj teknikleri o kadar gelişmiştir ki sansürün gerçekten nerede gevşemiş olduğunu merak ederiz. Hatta bu acımasız sansür, rüya içinde uyanık yaşama nazaran çok daha kurnaz bir biçimde işliyor görünmektedir. Peki Freud uyanma ârunda "yeniden yürürlüğe giren"[32] sansürün gevşeme olasılığının olduğunu tam olarak neden kabul eder? Yapılan hatayı, bu soruya cevap vererek anlayabiliriz.

Ahlaki ve Biçimsel Sansürün Silinmesine İlişkin Toplumsal Koşullar

> "Genç bir adam, ebeveynlerinin ayrılmasını arzular, nitekim biraz despot olan annesi, babasının hayatını berbat etmektedir. Anne Parislidir ve baba da Güneyli bir isme sahiptir. Ve oğul rüyasında, Avignon garından çıkar ve sokaklardaki düzen ve alışılmamış temizlik karşısında hayrete düşer. Ona şöyle söylerler: 'Fransa'nın güney bölgesi bağımsız bir cumhuriyet olduğundan beri her şey eskisinden daha iyi işliyor.' Böylelikle bu örnekte, neredeyse bir hayal gücü oyununun simgeselliğine benzer bir simgeselliğin var olduğunu görüyoruz ve buna rağmen sansürü dahil etmek güç çünkü anlamlar ortada."
>
> Jean PIAGET
> *La Formation du symbole chez l'enfant, imitation, jeu et rêve, image et représentation* (1978), Delachaux & Niestlé, Neuchâtel, 1989, s. 204.

Şayet sosyal bilimcilerin, tahakküm ilişkilerinin söylemsel ya da gayri söylemsel davranışlar üzerindeki sansürlere ilişkin araştırmalar alanındaki katkılarını hesaba katarsak, Freudcu bastırma ve sansür kuramını yeniden gözden geçirmemek güç olur. Tahakküm altındakilerin [*dominés*], hâkimlerle [*dominants*] etkileşim içinde olup olmamalarına bağlı olarak, davranış ve söylem-

[31] S. FREUD, *Le Rêve et son interprétation*, a.g.e., s. 110.
[32] A.g.e., s. 100.

lerinin değiştiğini vurgulayan James Scott[33] ya da "dilbilimsel alışverişlerin ekonomisi" konulu çalışmasında toplumsal dilbilimci William Labov'un araştırma sonuçlarını kuramsallaştıran Pierre Bourdieu[34] gibi yazarlar bu bakımdan temel bir öneme sahiptir. Özünde, sansürün yönünü değiştirme amacıyla rüyanın gizli düşüncelerini şifrelemekten (biçim değiştirme, gizleme, vs.) ibaret olan "rüya çalışması"na ve sansüre ilişkin Freudcu kuramı belirli bir perspektif içinde değerlendirme imkânını sunarlar.

James Scott'ın temel düşüncesi birkaç cümle ile özetlenebilir. Tahakküm altındakiler için iki tür "metin" (söylemler, el kol hareketleri, tutumlar) bulunur: tahakküm altındakilerin hâkimlerin yanındayken onların yaptırımlarından çekinmemek için başvurdukları "kamusal [bir] metin" ve sadece tahakküm altındakiler, hâkimlerin doğrudan kontrolüne tabi olmayan alanlarda ("güçlülerin bakışından uzakta"[35]), ya kamusal sahnelerin "kulislerinde"[36] ya suç ortaklığı içeren bir kendi arasındalıkta yani görece özerk alanlarda (aile ortamı ya da arkadaş çevresi) ya da yaşamış oldukları şey hakkında sonradan düşündüklerinde "kendi içlerinde" bulunduklarında ortaya çıkan "gizli [bir] metin": "Malezya'daki saha araştırmam sırasında yoksul köylülerle yüz yüze konuştuğum zaman köyde cereyan eden bir şeyin, bir hikâyenin *hususi bir versiyonunu* anlattıklarını keşfettim. Zenginlerle yüz yüze konuştuğumdaysa *başka bir versiyon*a erişiyordum. Son olarak, zenginler de yanlarındayken yoksullarla konuştuğumda *yine başka bir versiyon* dinliyordum."[37] Yahut: "Aramızdan kim daha önce hiç üzerimizde belirli bir gücü olan biriyle çok dikkatli bir biçimde konuşmak zorunda kalmamıştır ki? Ve daha sonra, *kendi içinde ya da yakın arkadaşlarının önünde* aslında gerçekten söylemeyi dilemiş olduğumuz, söylemiş olmayı dilediğimiz ama söy-

[33] J. SCOTT, *La Domination et les arts de la résistance. Fragments du discours subalterne*, Éditions Amsterdam, Paris, 2008.

[34] P. BOURDIEU, *Ce que parler veut dire*, Fayard, Paris, 1982 ve W. Labov, *Sociolinguistique*, Minuit, Paris, 1976.

[35] J. SCOTT, *La Domination et les arts de la résistance*, a.g.e., s. 19.

[36] Scott, arka bölgeler (ya da "kulisler") ile ön bölgeler (ya da "sahneler") analizini Goffman'dan ödünç alır. Goffman sahne arkasının, sahnedeki davranış ve tutumları yapılandıran normlara nazaran (bedene, dile, giyime, vs. ilişkin) her türlü gevşeme biçimine izin verdiğini söyler. E. GOFFMAN, *Günlük yaşamda benliğin sunumu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014 (3. Baskı), s. 126-127.

[37] J. SCOTT, *La Domination et les arts de la résistance*, a.g.e., s. 246. İtalik vurgu bana aittir.

leme imkânımızın olmadığı şeyleri *yeniden ifade etmek* zorunda kalmamıştır ki?"[38] "Kamusal metin" dolayısıyla daima *dışavurumun baskılanmasının* (gizleme, bastırma, maskeleme, biçim değiştirme) ve "gizli metin" de hâkimlerin karşısında *kısıtlamasız bir dışavurumun* ürünüdür.

Yargıç ya da sansürcünün o andaki yokluğunun ve benzerlerin varlığının dışavurumu, itibarın yeniden kazanılması ve şeref mantığı çerçevesinde, bozguncu bir cesaret gösterisine ya da eleştirel saldırıya *ittiğini* ve *mecbur bıraktığını* bile söyleyebiliriz. Çünkü "gizli metni" "özgün", "doğru" ve "özgür" bir metin ve "kamusal metni" zoraki, mecburi, sahte ya da riyakâr bir metin hâline getirmek yanlış olur. Aslında, toplumsal davranışların doğruluğu durumlara bağlı olarak üretilen "metinler"in çeşitliliğinde yatar ve gizli metinlerin üzerindeki baskılar, kamusal metinlerin üzerindekilerden daha hafif değildir. Sosyoloğun tek yapması gereken her bir hususi metni, metnin dile getirilmesine ve üretilmesine ilişkin özgül koşullarla eklemlendirmektir. Scott, üzerinde bir güç uygulanan kişilerin "kamusal beyanlarını peşin para olarak görme[me]k"[39] gerektiğini söyler. Ama aslında "güvenli bir ortamda" gerçekleşmiş özel beyanlar hakkında da aynı şeyi söyleyebilirdi. Toplumsal ilişkilerin doğruluğunun bir kısmının kaynağı, tahakküm altındakilerin kamusal durumlarda pek çok kez "iyi" görünmek zorunda olmalarında yatmaktadır. Yani yalnızca kulislerde veya tahakküm edenlerin doğrudan kontrolünün dışındaki alanlarda dile getirilen eleştirel, alaycı ya da öfkeli söylemde yatmaz. Daha "özgür" olarak değerlendirebileceğimiz bu dışavurum durumlarında başka türden baskılar kurulur: Dışavurum, tahakkümle doğrudan bağdan kurtulmuş olması anlamıyla "özgür"dür fakat bu özgürleşme kişiyi, başka toplumsal çerçeveler tarafından zorlanmaya götürür: aile ve arkadaş çevreleri, gündüz düşüne ya da uykudaki rüyaya ilişkin zihinsel çerçeveler.

"Kamusal metinler"i doğuran durumlar Bourdieu'nün "resmî" ya da "meşru piyasalar" olarak adlandırdığı şeye yani "tahakküm edenlerin hâkim olduğu" piyasalara tekabül eder. Hâkim piyasalar belirli sansürler (duruş, davranış, konuşma, giyinme, vs. biçimleri) dayatır; ve meşru sansür içinde bulunulan

[38] A.g.e., s. 247. İtalik vurgu bana aittir.
[39] A.g.e., s. 10.

durumun resmî ve gergin olduğu oranda kuvvetli olur. Öte yandan, "gizli metinler"in gözlemlenebildiği durumlar hükmedenlerin sansürlerinin askıya alındığı "açık sözlü piyasalar"dır. Pierre Bourdieu "sözlerine kapılıp gidenler"den ve "dışavurum dürtüsüne herhangi bir kısıtlama ya da sansür olmaksızın teslim olanlar"dan[40] söz ettiğinde tıpkı Scott gibi, açık sözlü piyasaların ve açık sözlülerin hiçbir kurala ya da zorlamaya maruz kalmadığını ve kontrol edilmeyen ya da gem vurulmayan bir "tabiat"a daha yakın olduklarını düşündürmektedir –dürtüye ilişkin kelime dağarcığı da bu izlenimi kuvvetlendirmektedir.

Bourdieu bu analizi büyük ölçüde Amerikalı toplumsal dilbilimci William Labov'a borçludur. Labov dilsel davranışların, konuşmacının içinde yer aldığı durumun "resmiyet" ya da "gerginlik" derecesine göre değişmesinin sadece anlamlı üretimler olarak söylemleri değil, nadiren bilinçli olarak kontrol edilen sözün en biçimsel [*formel*][41] yönlerini de (telaffuz, sözcüksel ve cümlesel dizge, söylem üslubu) ilgilendirdiğini söyler. Bu suretle, bazı durumlarda uygulanan biçimsel sansürün etkilerinin, bu sansürün etkilediği kişiler tarafından gerektiği gibi algılandıklarında, dilsel "tercihler"e yönelik maksatlı bir idaredense pratik bir dilsel anlamla ilgili gayri bilinçli ayarlamalara yol açtığını kanıtlar. Pierre Encrevé Labov'un araştırma sonuçlarını şu şekilde özetlemiştir: "Bağlam ne kadar 'resmî' ise konuşmacıların tamamında o kadar çok 'itibar' değişkesi (üst sınıfların en çok kullandığı değişkeler) ortaya çıkar."[42]

Bourdieu, meşru piyasalardaki kamusal sözden açık sözlü piyasalardaki özel olarak (arkadaşlar ya da aileyle birlikte) sarf edi-

[40] P. BOURDIEU, *Ce que parler veut dire*, a.g.e., s. 89.

[41] Fransızcada biçim anlamına gelen *forme* kelimesinden türemiş *formel* kelimesi hem biçimsel hem de resmî anlamına gelir -çn.

[42] P. ENCREVÉ, "Labov, linguistique, sociolinguistique", W. LABOV, *Sociolinguistique*, a.g.e. içinde, s. 21. "Kültürel tüketimler"in tüketimlerin "özel" ortamda gerçekleştirildiği oranda, meşru kültürel normların ve meşruiyet etkilerinin zayıflamasından dolayı, daha ticari ve da az şey gerektiren arzlara doğru gevşeme şanslarının artacağını göstermek için ben de bu modeli kullandım. Bunun en iyi örneği sinemada ya da televizyonda izlenmiş olmalarına göre tüketilen filmlerdir: Yüksek bir kültürel sermaye hacmine sahip tüketiciler televizyondaki ticari filmleri daha az izliyor değildir ama sinemaya gittiklerinde daha "zor" eserlere yönelirler. Bkz. B. LAHIRE, "Chapitre 16: Tensions et relâchements, en public et en privé", B. LAHIRE, *La Culture des individus. Dissonances culturelles et distinction de soi* içinde, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2004, s. 612-636.

len söze uzanan bir ifade etme yelpazesi sunar: "Piyasanın birleşmesi, tahakküm altındakilerin özel hayat içinde, tanıdıklarıyla birlikteyken, en resmî piyasalara uygulanan fiyatları belirleyen yasaların askıya alındığı piyasalar bulamayacakları kadar bütünsel değildir: Homojen partnerler arasındaki bu özel alışverişler kapsamında, 'gayrimeşru' dilsel ürünler, üretim ilkelerine göre ayarlanmış olmalarından ötürü, onları, ayrımın [*distinction*] ve değerin muhakkak karşılaştırmalı mantığından kurtaran ölçütlere göre ölçülür. Bununla birlikte, gerçekten ihlal edilmektense bu şekilde geçici olarak askıya alınan resmî yasa hâlâ yürürlüktedir ve tahakküm altındakiler açık sözlülüğün geçerli olduğu (ve tüm yaşamlarının içinde geçebileceği) açık sözlü bölgelerden çıkar çıkmaz kendini onlara hatırlatır."[43] Tıpkı Bourdieu gibi Scott da rüya örneğini hiç aklına getirmez. Gizli ya da kamusal "metinler" üzerindeki düşüncelerinde, o daha ziyade gündüz düşlerinin "kendi içindeliği"nden, "denk statü ve iktidar seviyelerindeki arkadaşlarla olan sohbetler"e ve toplama kampına kadar uzanan bir durum yelpazesini tahayyül eder.[44]

Scott'a göre, tahakküm altındakiler iktidarda olanların yaptırımına uğramamak için niyetlerini, duygularını, anlık hissetme ve eyleme biçimlerini "gizlerler", "maskelerler", "başka bir biçime sokarlar". Dolayısıyla, Bourdieu'nün Freudcu bir kelime dağarcığını seferber ederek çok iyi analiz ettiği bu "dışavurumsal dürtüler" üzerinde bir "şekle sokma" ve hatta "baskılama" ya da "bastırma" işi uygulanmaktadır: "Her ifade dışavurumsal bir çıkar ve söz konusu ifadenin içinde sarf edildiği alanın yapısı tarafından oluşturulan bir sansür arasında bir ayarlamadır. Bu ayarlama, sonu, sansürlenmiş söylemin en uç aşaması olan tam bir sessizliğe kadar gidebilecek bir örtmece faaliyetinin ürünüdür. Bu örtmece faaliyeti, söylenmesi planlanan şeyler, söylenmesi gerektiği düşünülen şeyler ve söz konusu alanın verili temel yapısı dikkate alındığında söylenebilecek olan şeylerin bağdaştırılıp düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkan bir tür taviz noktasına varır. Diğer bir deyişle, belirli bir alanda neyin söylenebilir olduğu, şekle sokma olarak adlandırabileceğimiz bir işlemin sonucudur: Konuşmak, biçim vermek demektir."[45]

[43] P. BOURDIEU, *Ce que parler veut dire*, a.g.e., s. 66-67.

[44] J. SCOTT, *La Domination et les arts de la résistance*, a.g.e., s. 17.

[45] P. BOURDIEU, "Sansür", *Sosyoloji Meseleleri* içinde, a.g.e., s. 170-171. Bu, tek bir "ayrıntı" haricinde yerinde bir analizdir: Uyanıkken ya da uyku sırasında rüya

Scott ve Bourdieu'nün analizleri rüya meselesine değinmese de rüyanın, aslında özel kutbun en uç noktasında yer aldığının bilincine varmayı sağlarlar. Scott'ın kelimelerini kullanacak olursak, rüyanın *gizli metinlerin en gizlisi* olduğunu söyleyebiliriz. Ve Bourdieu'nün dilinden de *açık sözlü piyasaların en açık sözlüsünün* (kendi kendiyle diyaloğun ve kendi kendiyle iletişimin gerçekleştiği piyasa[46]) içinde ortaya çıkan bir simgesel üretim olduğunu söyleyebiliriz. Rüya gören kişinin kendisinden başkası olmayan muhatabı rüya hakkında *bilgi veren* iki temel özelliği bir araya getirir: *tamamen eşit bir toplumsal değere* sahiptir (toplumsal homojenlik saf ve kusursuzdur) ve tam olarak *aynı varoluşsal ve yatkınlıksal arka planı* paylaşır (bu arka plan eş, kardeşler, baba ya da anne, eski arkadaşlar ve iş arkadaşları gibi en yakın toplumsal partnerler arasında yalnızca kısmen paylaşılır). Açık sözlü piyasaların en açık sözlüsünün üretimi olarak *rüya*, tahakküm edenin ya da meşru normların tüm potansiyel taşıyıcılarının yanındayken sözünün doğmasının engellendiğini gören kişinin *sessizliği* ile tam bir tezat teşkil eder. Dolayısıyla, mevcut dışavurum biçimleri arasından rüya, istisnai biçimde korunmuş üretim biçimleri nedeniyle, ister biçimsel ister ahlaki olsun, sansür kuvvetlerine karşı en az duyarlı olandır. Freud, dikkati rüya çalışmasının kökeninde olduğunu ileri sürdüğü sansürün üzerine çekerek, çelişkili bir biçimde rüyanın ayırt edici özelliğini keşfetmiştir: sansürün, iktidarların ve meşru normların sürekli olarak varlık gösterdiği tüm toplumsal durumlara nazaran zayıflaması.

Pierre Bourdieu çok ilgi çekici bir biçimde "Freudcu model her türlü dışavurumu dışavurumsal çıkar ile sansür biçimi altında işleyen bir alanın yapısal gerekliliği arasındaki bir uzlaşmanın ürünü hâline getiren genel bir modelin hususi bir örneğidir"[47] diye yazar –bildiğim kadarıyla bu düşüncesi sosyolojik alanda neredeyse hiç yorumlanmamıştır. Bu yorumuyla, rüyayı muhtemel olanın hususi bir örneği, ancak dışavurumsal çıkar (ben bunu rüya görenin varoluşsal sorunsalı –varlığının en çok tekrarlanan ve yapılandıran meşguliyetleri– ve onun, en sağlam yatkınlıkları hakkında açığa çıkardıkları olarak adlandırırdım) [rü-

---

görmekte olan kişilerin durumunun gayet net biçimde gösterdiği üzere, bütün simgesel üretim bağlamları [muhakkak] alan değildir.

[46] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Kendi kendiyle iletişim: iç dil, biçimsel ve örtülü gevşemeler" (s. 294-306)

[47] P. BOURDIEU, "Censure et mise en forme", *Ce que parler veut dire*, a.g.e. içinde, s. 168.

yanın] dışavurum koşullarının kesiştiği noktada anlaşılan bir dışavurum biçimi örneği olarak düşünme olasılığının kapısını aralar.

Fakat Bourdieu sezgisini sonuna kadar takip etmez ve esas meseleyi kaçırır. Öncelikle, bu dışavurumsal çıkarı sosyolojikleştirmek yerine, onun "toplumsal" olduğu kadar "biyolojik [bir] dürtü" olma ihtimalini unutur. Daha sonra, alan kavramının genel tutarlılığını yeniden sorgulamaz ve onu, örneğin, aileden alana doğru bir sorunsal genişletmesine maruz bırakmayı yeğler. Bu suretle şöyle yazar: "Belirli bir türden (ve toplumsal koşullara bağlı olarak yapıları değişebilen) kuvvet ilişkileri alanı olarak hane içi birim dahilinde icra edilen toplumsal baskılama, biçimi (sessiz buyurmanın ve önermenin biçimi) bakımından bütünüyle farklıdır ve son derece belirli bir çıkar sınıfına, cinsel dürtülere uygulanır [...]".[48] Ayrıca bu alıntıda, hane içi alanın cinsel dürtülerin baskılanmasıyla nitelendirildiğinin farz edildiğine dikkat çekebiliriz: Bourdieu bunu yazarak, Freud'un baskılama ve bu baskılamanın cinsellik odaklı açıklaması üzerindeki savlarını hiç tartışmadan yeniden ele alır.

Ama özellikle, Bourdieu, Freudcu modeli düşüncesine dahil ederken, Freud'a göre rüyalar üzerinde uygulanan sansür kuvvetini tartışmaya açmaz ve sanki rüyalar ve felsefi üretimler (incelemiş olduğu Martin Heidegger'in düşünceleri) bu sansüre aynı yoğunlukla maruz kalıyormuş gibi yapar. Ve bu hususta şöyle yazar: "Rüyanın cümle yapısı ile özel kullanıma yönelik tüm ideolojiler hakkındaki Freudcu analiz, biyolojik ya da toplumsal bir dürtü toplumsal bir sansürle her uzlaşmak zorunda kaldığında gerçekleşen örtmece ve şekle sokma faaliyetini anlamak için gereken tüm araçları sağlar."[49] Dikkatini uyanık bir bilinçlilik hâlinde üretilmiş, kamusal simgesel üretimlere sabitlemiş olduğundan, rüyaya uygulanan dürtülerin sansürlenmesi modeli hakkında söyleyecek hiçbir şey bulamaz. Oysa, onun da altını çizdiği gibi Freudcu modelin, oneirik üretimlere fersah fersah uzak edebî, siyasi ya da felsefi nitelikli simgesel üretimleri analiz etmek için bilhassa iyi işliyor olması, onun eleştirel dikkatini çekmeliydi. Dolayısıyla Bourdieu Freudcu hatayı görmeden onun yanından geçip gider. Bu hata, sansürü, rüyayı (aldığı biçimi) –rüya burada, sansürleme kuvvetlerinin bu özel, kendi

[48] A.g.e.
[49] A.g.e.

kendiyle iletişim anlarında bilhassa noksan olduğu zaman bile sansürün kontrolünden kaçınması gereken gizli bir düşüncenin kılık değiştirmesidir– açıklayan kuvvetli bir ilke hâline getirmekten ileri gelir.[50]

Freud ise, durumları özel ya da kamusal, gayriresmî ya da resmî, mahrem ya da gayrişahsi, zihinsel ya da sözlü, uykuda ya da uyanık doğalarına göre ayırmaz. Özel, mahrem, zihinsel kutba doğru gidildikçe ahlaki ve dilsel kontrol zayıflar. Buna karşılık, kamusal durumlar daha kuvvetli bir gerilim, daha yüksek bir otokontrol seviyesi ve çok yüksek bir ahlaki ve dilsel hiperdüzeltim gerektirir. Bu bakımdan rüya, gündüz düşünden ayrılır; rüya, bir yakınla yüz yüze gerçekleştirilen gayriresmî etkileşim değildir, bir iş arkadaşıyla gerçekleştirilen daha resmî etkileşim değildir, kamusal alandaki resmî söylem ya da okuldaki sınav, vs. değildir. Psişik aygıta ilişkin kuramsal modeli, bağlamların değişmesini pek hesaba katmaz ki bu da onun, rüyanın diğer dışavurum biçimlerine nazaran sahip olduğu özgüllükleri kavramasına engel olur.

Freud bu suretle, rüya görenin ruh-içi durumunun bir kişi ile onun üstünde olan biri arasındaki iletişim durumuna benzediğini düşünür: "Ama arzu gidermenin anlaşılmaz olduğu, kılık değiştirdiği olaylarda arzuya karşı savunmaya geçmeye yönelik bir eğilim olmalı; bu savunma yüzünden arzu, çarpıtılmış bir kılığın dışında kendini dile getiremez. Zihindeki bu içsel olaya paralellik gösteren bir toplumsal olgu bulmaya çalışacağım. Toplumsal yaşamda ruhsal bir eylemin benzer bir şekilde çarpıtılmasını nerede görebiliriz? Sadece içlerinden birisinin, diğerinin hesaba katmak zorunda olduğu bir güce sahip iki kişi arasında. Bu durumda ikinci şahıs ruhsal eylemlerini çarpıtacak, ya da başka bir deyişle örtbas edecektir. Gündelik yaşamda sergilediğim nezaket büyük ölçüde bu türden bir örtbas etmedir [...]".[51] Oysa gerçek bir karşılaştırma onun, iki durumun, sansürün etkisi bakımından

[50] Tarihçi Peter Burke için de aynı şey söz konusudur (P. BURKE, "L'histoire sociale des rêves", a.g.m., s. 329-342). Sansür bilhassa cinsel nitelikli işlerle ilgilenen doğal ve evrensel bir biçimmiş gibi yapmaktansa baskılama biçimlerinin tarihini yazmayı önerse de ("17. yüzyılda insanlar üzerinde uygulanan baskının daha ziyade siyasi ve dinî teşebbüsleri ilgilendirdiğini ve buna karşılık, cinsel nitelikli teşebbüslerin günümüze kıyasla daha az baskılandığını iddia eden cazip fakat doğrulanamaz bir varsayımda bulunulabilir." a.g.m., s. 342) dolayısıyla, rüyanın, gizli düşüncelerin sansürden kaçınmak üzere çarpıtılmasının ürünü olduğunu ileri süren Freudcu düşünceyi hiçbir şekilde tartışmaya açmaz.

[51] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 228.

hiçbir benzer özelliğinin olmadığının farkına varmasını sağlayabilirdi. Sosyal bilimcilerin çalışmalarını ilginç kılan şey tam da sansürün, dışavurum bağlamı ne olursa olsun her yerde aynı olmadığını göstermeleridir. Erk sahibi o kişiden yakın arkadaşlarına bahseden kişi, aynı şeyleri söylemeyecektir. Fakat, rüyada her şey kendi kendiyle yani herhangi bir harici muhatap ya da dinleyici olmadan cereyan ederken duygularını farklı bir kılığa sokma kaygısının kendini neden rüya gören kişi sanki erk sahibi biriyle karşı karşıya kalan bir madunmuş gibi dayattığını merak edebiliriz.

Aynı şekilde, Freud rüya gören kişinin durumunu mevcut iktidara saldıran bir metin yayımlamak isteyen bir yazarınkiyle kıyaslar: "Otorite sahibi olanlara anlatacak nahoş gerçekleri olan politik yazar da benzeri bir zorlukla karşılaşır. Bunları olduğu gibi sunacak olursa otoriteler eğer sözlü olarak dile getirilmişse söylendikten sonra, yok eğer yayımlanması amaçlanıyorsa yayımlanmadan önce bastıracaklardır. Yazarın sansüre dikkat etmesi ve bu nedenle düşüncelerinin telaffuzunu yumuşatması veya çarpıtması gerekir. Bu amaçla, sansürün gücüne ve duyarlılığına bağlı olarak ya sadece bazı saldırı biçimlerinden uzak durmakla yetinecek, ya doğrudan göndermeler yerine imalarla konuşacak, ya da tepki uyandıracak düşüncelerini görünürde masum bir kılığın altına gizleme ihtiyacı duyacaktır; örneğin gerçekte düşündüğü insanlar kendi ülkesindeki resmî görevliler iken, o Orta Kraliyetteki iki Devlet Adamı arasındaki bir ihtilafı anlatabilir. Sansür ne kadar katıysa, örtü de o kadar kapsamlı olacak ve okurun gerçek anlamı hissetmesini sağlamakta kullanılan yöntemler de o kadar dahice olacaktır..."[52] Sansür, içsel olarak ve devlet gibi güçlü bir iktidar kurumu tarafından aynı kuvvette mi uygulanır? Freud bu soruyu kendine sormaz ve sansür varsayımından vazgeçmesine ve uykunun çerçevesine özgü özelliklerin incelenmesine doğru yönelmesine izin verecek problemi kaçırır.[53] Mark Solms gibi Freudcu kurama hiç de muhalif olmayan bir nöropsikolog (nöropsikanalizin kurucusu odur) dahi günümüzde, rüya çalışmasına akılcı bir açıklama getirmek için "sansürün teşkil ettiği ikincil işlevi dahil etmeye [şüphesiz] hiç ihtiyaç"[54] duymadığımızı düşünür.

[52] A.g.e., s. 229.

[53] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Bölüm 9 — Uykunun Çerçevesi" (s.289-306).

[54] Bkz. M. SOLMS ve O. H. TURNBULL, *The Brain and the Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience*, Other Press/Karnac Books, New York, 2002, s. 215

Maurice Halbwachs rüyada biçimsel olduğu kadar ahlaki sansürün hangi nedenlerden ötürü uygulanmadığının özünü kavramıştır çünkü o, dikkatini hafızanın toplumsal çerçevelerine çevirmiştir ve döneminin psikoloji literatürüne hâkimdir. Öncelikle, rüya gören insanın içinde bulunduğu durumda hiçbir şey onu açık ve tutarlı olmaya zorlamaz. Kendisinden başka hiç kimseye hitap etmediğinden, kendi deneyimine gönderme yapan sahneleri tahayyül etmesi yeterlidir: "Uyuyan insan toplumun kontrolünden sıyrılır. Başkaları tarafından doğru anlaşılmaya çalışmadığından, hiçbir şey bu insanı kendini doğru ifade etmeye zorlamaz."[55] Fakat bu anlatısal ya da biçimsel disiplinin bulunmayışının arkasında, söylememize izin verilen şeyler üzerindeki ahlaki kontrolün bulunmayışını da görebiliriz: "İnsanın toplumsal disiplin ile görüp hissettiği şeyi anladığı ve zekâsının, ona yakın ya da uzak beşerî çevresinden gelen düşüncelerden (neredeyse tüm sözel kısımları) oluştuğu gözlemlendiğinde, rüyadaki temsillere karışan ve bize göre bu temsilleri koşullandırıp dizilişlerini yöneten kavrayıcı zekanın üzerinde neden bu kadar ısrar ettiğimiz anlaşılacaktır. Kuşkusuz, [...] uyku sırasında bu [toplumsal] disiplin son derece gevşer. Birey, bu grupların baskısından sıyrılır. Artık onların kontrolünde değildir. Ama aynı zamanda buradan aldığı ışığın bir kısmından da mahrumdur. Bu sebeple geçmiş yaşamına ait şu ya da bu dönemi ya da sahneyi, iyi konumlandırılmış tutarlı olaylar dizisi biçiminde hatırlayamaz."[56]

Bununla birlikte, sansür probleminin en tutarlı ifade ediliş biçimini filozof, dilbilimci ve Rus edebiyatı kuramcısı Mihail Bahtin'e borçluyuz. Konuşmacı ile muhatabı arasındaki yakınlık –ve yakınlık rüyada özdeşliğe dönüşür– sansürün neden zayıfladığını açıklar. Yakın türlerle özel türlerin ortak özelliği, hitap edilen kişiyi "toplumsal hiyerarşinin ve uzlaşımların çerçevesinin (az çok yüksek bir derecede) dışında, belki de 'rütbesiz'" olarak algılamalarıdır: "Bunun sonucunda, sözün kendine özgü bir *açıklığı* ortaya çıkar (bu açıklık yakın üsluplarda kinizme kadar gidebilir). Özel üsluplarda, konuşmacı ile muhatabının bütünüyle kaynaşmasına meyleden bir tür gayret kaydederiz. Yakın çevreyle

[55] M. HALBWACHS, "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 87.
[56] A.g.e., s. 89.

olan söylemlerde, dildeki yasaklar ve uzlaşımlar ortadan kalktığından, kişisel, resmî olmayan bir tutum gerçek olanın yerinde mümkün olur (sokağın açık sözlü ağzı –şeylere isimleriyle seslenmek– daima bu tarza özgü bir özellik olmuştur). [...] Özel tür ve üsluplar konuşmacı ile sözün muhatabı arasındaki azami bir içsel yakınlığa (hatta belki de onların kaynaşmalarına) dayanır. Özel söyleme, konuşmanın hitap ettiği kişiye duyulan derin bir güven ve onun duygudaşlığı -cevabi anlayışının duyarlılığı ve iyi niyetliliği- işlemiştir. Konuşmacı, bu derin güven ortamında tüm içsel derinliklerini ortaya döker. [...] Yakın ve özel tür ve üslupların sunduğu (bugüne kadar çok az incelenmiş) örneklerden yola çıktığımızda, üslubun, konuşmacının karşısındaki algılama ve anlama biçimine ve etkin bir cevabi anlayışı varsayma biçimine ne kadar bağlı olduğunu görürüz. [...] Konuşmacının *öteki*yle ve onun [edinilen ya da varsayılan] sözleriyle olan ilişkisini göz ardı ettiğimiz vakit, diye sonuçlandırır Bahtin, bir söylemin ne türünü ne de üslubunu anlayabiliriz."[57] Bu parlak alıntının son cümlesi kulağa, karşısındaki hususi dışavurum biçimini anlamak için *dışavurum durumu*nun tabiatını hesaba katmayı göz ardı etmiş Freud'a yöneltilebilecek hayli radikal bir eleştiri gibi geliyor. Tek üzücü olan, Bahtin'in rüya öyküsünü düşüncesine dahil etmemiş olmasıdır çünkü yazar rüya öyküsünde çözümlemelerinin yerindeliğini tasdik edecek ek bir araç bulabilirdi. Gönderen ile alıcının kaynaşması, ahlaki gevşemenin ve rüyanın eliptik ve görünüşte mantıksız mahiyetini açıklamak için yeterlidir.

Sansür Ne Yapar?

Freud, rüya gibi bir dışavurum biçiminin içinde cereyan ettiği çerçevenin özelliklerini betimlemeye çalışmak yerine, argümantatif cambazlıklara teslim olarak ya da kimi olgular hakkında ketum bir sessizliği koruyarak sansür kuramını kurtarmayı dener.

Söz konusu cambazlıklarla ilgili olarak; Freud, rüyanın açık içeriğinin rüyanın gizli içeriğinin sansürün etkisiyle çarpıtılmış bir versiyonu olduğu görüşünde kesinlikle ısrarcı olsa da insanların korkunç şeyler yaptıkları ya da gördükleri bazı rüyaları açıklamaya mecbur kalır. Bu durumda, gizli içeriğin "sansürden kaçıp rüya içeriğine aynen girdiği"[58] varsayımını geliştirmesi ge-

[57] M. BAKHTINE, *Esthétique de la création verbale*, Gallimard, Paris, 1984, s. 305-306.
[58] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, a.g.e., s. 374.

rekir. Fakat bu tür bir açıklama pek tatmin edici değildir. Sansürün etkileri neden aniden değişiklik göstersin? Freud, kimi zaman başarısızlığa uğrayabilecek bir sansür [mekanizması] icat etmektense, sansürün rüyada hayli etkin olduğu durumunu ve rüya çalışmalarını ilginç kılan temel ögenin tam olarak bu olduğunu kabul etmeliydi. Şayet Scott, tahakküm ilişkilerinin kulislerinde "gizli [bir direnç] metni" görmekte haklıysa, öyleyse rüya, sansürden en çok kurtulmuş "gizli metin"dir.

Rüyaların yorumu'nda Freud'un analiz ettiği rüyalardan birinde bir kadın, geçmişte vefat eden yeğeninin (kız kardeşinin oğlu Otto'nun) tabutunun başında karşılaştığı bir erkeğe âşık olur. Ve bu kişiyi yeniden görmeyi istemektedir; dolayısıyla rüyasında kız kardeşinin Otto'ya kıyasla çok daha az sevdiği diğer çocuğunun (Karl) ölmüş olduğunu görür.[59] Freud bunun bir sabırsızlık rüyası olduğunu ve söz konusu kadının erkeği, daha önce onu yeniden görmüş olduğu korkunç koşullarla bağdaştırdığını söyler. Fakat bu rüyanın en şaşırtıcı tarafı şudur: Başka bir çocuğun ölmesini dilemek ahlaki olarak pek doğru bir şey değilse de rüyayı gören kişi, o erkeği yeniden görme arzusunu dışavurmak için bu yola başvurmaktadır. Hatta Karl'ı Otto'ya nazaran daha az seviyor olması, sansürün zihnini meşgul etmemesine ve onu rüyasında öldürmesine neden olur çünkü onun gözünde önemli olan tek şey, elde etmeyi umduğu sonuç yani Karl'ın ölümünün bağlı olduğu, o adamı cenazede yeniden görme ihtimalidir. Dolayısıyla rüya aynı anda, hem Karl ile olan bağını hem de bir erkeğe duyduğu arzuyu –bu ikisi zihninde birbiriyle ilişkilidir– yoğunlaştırmaktadır.

Başka bir rüyada da bir hukukçu rüyasında kollarında bir kadınla evine geldiğini ve polisin onu bir çocuğu öldürme suçundan tutukladığını görür.[60] Bu kişi, rüyadan önceki gün metresinin evine gitmiş ve geceyi orada geçirmiştir. Hukukçu ve metresi, geceleyin ve sabah erken saatte sevişmişlerdir. Metresi evli bir kadın olduğu için onun hamile kalmasını istemez. Dolayısıyla, *coïtus interruptus*[61] yöntemine başvurur ki bu da, bir tür çocuk yapmama ve bir anlamda, o kadınla birlikte sahip olabileceği çocuğu potansiyel olarak öldürme biçimidir. Onun arzusu –Freud

[59] A.g.e., s. 240.
[60] A.g.e., s. 243-245.
[61] Latincede boşalmadan önce geri çekilme -çn.

bu noktada şüphesiz haklıdır– o kadından çocuk sahibi olmamaktır. Ama Freud bir kez daha esas korkunçluğun rüyanın gizli içeriğindense (çocuk istememek, onu öldürdüğümüzü hayal etmek değildir!) açık içeriğinde olduğunun farkına varmaz. Böyle bir rüyanın kanıtladığı şey daha ziyade, rüyayı gören kişinin toplumsal kontrolün ve sansürün dizginlerini bırakıyor olmasıdır. Gerçekte dilediği şeyden çok daha kötüsünü hayal eder ve bu rüyanın içinde [kendi kendinden] neyi sakladığını pek göremeyiz.

Sessizliklere gelince; Freud erotik yahut daha doğrudan pornografik rüyalarla oyalanmaz, oysa bu tür rüyalar pekâlâ mevcuttur ancak Freud'un kendi rüya külliyatında son derece çok nadiren ortaya çıkarlar. Hatta Freud *Rüyaların yorumu*'nda, basit bir dipnotun içinde "bariz cinsel içerikli rüyaların analizinden" kaçındığını itiraf eder.[62] Söylenemeyen şeyin genellikle cinsel arzu olduğu yahut cinsel arzunun ancak biçim değiştirmiş şekilde söylenebileceği fikrini savunan Freud, açıkça ve hatta çiğ bir biçimde cinsel rüyalardan ancak rahatsız olabilir. Son derece sıradan, önemsiz yahut tuhaf gerçekliklerin arkasında peşine düşmemiz ve saklandığı yerden çıkarmamız gereken şey, tüm o ışıkların altında rüya sahnesine nasıl ansızın girebilir ki?

Örneğin, *Rüyaların yorumu*'nda, Otto Rank'in iş arkadaşlarından birine ait bir rüyayı aktarır. Bu kişi rüyasında, küçük bir kız çocuğunun peşinde merdivenlerden aşağı koştuğunu görür. Kız çocuğunu yakalar ve merdivenin tam ortasında kendi cinsel organını onunkine sürter: "[...] ansızın kendimi merdivenin ortasında çocukla (sanki havadaymış gibi) cinsel ilişkide buluyorum. Bu aslında gerçek bir cinsel ilişki değil; sadece organımı onun organına sürtüyorum, bunu yaparken de organları olduğu kadar kızın yukarı, yana dönük olan başını son derece net görüyorum."[63] Cinsel ögenin çarpıtılması ve hatta atlanması aslında özünde Freud'un bu rüyaya verdiği başlıkla ilgilidir çünkü Freud bu rüyayı edepli bir biçimde "Bir merdiven rüyası" olarak

[62] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, s. 391. Ludwig Wittgenstein Freud hakkındaki eleştirel notlarında bu çelişkiye dikkat çeker: "Freud çok sık, bir cinsel yorum diyebileceğimiz örnekler verir. Fakat verdiği tüm rüya raporları arasında doğrudan doğruya cinsel rüya olan tek bir örnek olmaması ilginçtir. Ancak bunlar yağmurun yağması kadar doğaldır." L. WITTGENSTEIN, "Freud üzerine söyleşiler", L. WITTGENSTEIN, *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler* içinde, Türkçeye çeviren: Muhsin Yılmaz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 74.

[63] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, s. 116.

adlandırır. Rüyayı gören kişi, analistine küçük bir kızla birleşme içermeyen bir cinsel pratiği açık bir şekilde sahneleyerek anlatır. Yani bir kez daha ahlaki sansürün kuvvetlerinin nerede olduğunu merak ediyoruz!

Scherner henüz 1861 yılında "çıplaklık ve şehvetle ilgili oneirik oluşumlarla sık karşılaşıldığını" ama "bununla birlikte bireyin, uyanıklık hâlinde ahlaklı olduğunu" yazıyordu: "Kendi kendimizin ve ötekilerin, uyanık insanın büyük bir gayret sarf ederek gizlediği doğal bedensel ihtiyaçları açıkça giderdiğini görürüz: Rüya gören kişi kendini, büyük sıklıkla, evin tüm sakinlerinin hacetlerini gidermek için geçmek zorunda oldukları yerlerde sevgi dolu kadınlarla birlikte görür."[64] Keza, binlerce rüya üzerinde çalışmış Calvin S. Hall ve Vernon J. Nordby de bazı rüyaların, onları görenlerin onlardan utanmalarından ötürü anlatılmadığını yazarlar. Bu rüyalar, rüya gören kişiye yakın insanları içerir ve kimi zaman hayli yakışıksızdır.[65] Dolayısıyla sansür, uyandıktan sonra yeniden ortaya çıkar fakat rüya boyunca orada bulunmayışıyla göze çarpar. Çok sayıda rüya gören kişi, isimlerinin anonim kalacağı taahhüdünü aldıkları için ve araştırmacıyla aralarında belirli bir bağ bulunmadığı için tabu niteliğinde, utanç verici ya da hoş olmayan şeyler içeren rüyalarını bile kolaylıkla araştırmacıya kolaylıkla açtığına göre, sansürün etkilerinin uyandıktan sonra uzaklaştırılabildiği dahi söylenebilir. Bazıları da bariz bir şekilde rahatsız edici rüyalarını da anlatırlar çünkü kendilerini, uyku esnasında düşündüklerinden sorumlu hissetmezler.[66] Saldırgan rüyalara (bir kadın rüyasında bir arkadaşıyla birlikte babasını öldürdüğünü görür yahut bir erkek yakınlarını teker teker öldürdüğünü görür[67]) ve cinsel rüyalara (görüşmeciler rüyalarında aynı ya da karşı cinsten kişilerle, hayvanlarla cinsel ilişkiye girebilirler ve rüyalarda her türlü cinsel pratiğe rastlanır: mastürbasyon, anal seks, oral seks, vs.[68]) sık rastlanır. Hall ve Nordby rüyaların, güdülenimleri uyanık yaşamda olduğundan çok daha "ham" bir biçimde dışavurmaya olanak tanıdığını söylerler.[69]

[64] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 71.
[65] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 13-14.
[66] A.g.e., s. 147.
[67] A.g.e., s. 20-21.
[68] A.g.e., s. 28.
[69] A.g.e., s. 148 ve 163.

Açıkça cinsel yahut bariz biçimde saldırgan durumları sahneye koyan rüya hakkındaki bilimsel literatürden daha pek çok örnek verilebilir.[70] Örneğin René Allendy genç bir kızın gördüğü şöyle bir rüya aktarır: "Genç bir kadınla çatının üzerindeydim ve onunla birlikte, düşmeden inmem gerekiyordu. Sevgilisi onu aşağıda bekliyordu. Yere iniyorum. Adam beni arzuladığını hissettiriyor ve ben de kaldırımda kendimi ona teslim ediyorum."[71] Bu sahnenin neden bahsettiğini anlamak için elbette açık içeriğinin ötesine geçmek gerekir. Bunun için de rüyayı gören kişiye, daha önce bir çatının üzerinde bulunma ihtimalinin olup olmadığını veya bu sahnenin ona bir film ya da roman sahnesini hatırlatıp hatırlatmadığını, söz konusu genç kadını ve sevgilisini tanıyıp tanımadığını ya da bu iki kişinin ona tanıdığı insanları anımsatıp anımsatmadığını ve daha önce hiç başka biriyle birlikte olan bir kişiyle cinsel ilişkiye girip girmediğini sormak gerekir. Fakat keşfedilecek anlamın, hayli uzaktaki bir sansürün atlatılma teşebbüsüyle pek bir alakası yoktur. Aksine, rüya gören kadının –rüyayı yorumlayan kişinin tanımayı öğrenmesi gereken– tüm geçmiş deneyimiyle ve tüm varoluşsal arka planıyla bağlantılıdır.

Çok sayıda rüyayı ihtiyatlı bir biçimde, bağlamlarıyla ve onları gören kişilerin başvurdukları çağrışımlarla birlikte kaydetmiş olan Allendy'nin bizzat kendisi, elbette ancak bir sansürün etkisiyle açıklanabilen kimi rüyalar olduğuna şaşırır: "Şimdi sansürün çarpıtma etkisi az çok rüyalara ve bireylere ve belki aynı zamanda, yakın geçmişte edinilmiş sansürü değişken bir derecede uyuşturabilen uykunun derinliğine göre işliyor. Bununla birlikte rüyalarda, en azından bilinçli etiğimizin bakış açısına nazaran iğrenç eylemleri ya da canavarsı arzuları soğukkanlılıkla gerçekleştirdiğimiz olur. Rüya, bu suretle sıklıkla aslında sevdiğimiz kişilerin ölümünü gösterir bize, yeter ki bu kişiler içgüdülerimizi en ufak bir şekilde rahatsız etsin. [...] Bu düzensizlikleri sansür mekanizmasının içinde açıklamak bize biraz güç görünüyor."[72]

[70] Jacques Montangero, rüyasında eski erkek arkadaşının ondan ayrılmak istediğini söylediğini gören otuz yaşında bir kadının vakasını anlatır. Kadın, eski erkek arkadaşına tokat atmaya ve saçlarını çekmeye çalışır fakat başarılı olamaz. Uyandığında, ayrılmalarını ve çaresiz kızgınlığını anımsar. Gerçek hayatta sözsel açıklamaların dışında bir şey aramayacakken, daha doğrudan ve daha az kontrol altındaki oneirik sahneleme, bu duyguyu somutlaştırmasına olanak tanımaktadır. J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 160.

[71] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 125.

[72] A.g.e., s. 84-85.

Son olarak, Jacques Montangero'nun incelediği bir rüyayı ele alacağız. Montangero bu örnekte, rüyada neredeyse hiç sansürün bulunmadığının yanı sıra rüyanın, kökeninde bulunan gerçek durumda olduğundan çok daha açık sözlü ve doğrudan olduğunu da göstermiştir. Rüyayı gören kişi, ellilerinde evli bir erkektir ve cinsel partnerle tanışmaya açık olduğunu belli etmek için iletişim bilgilerini bırakan genç bir kadına bir mektup yazmıştır. Mektubu cevapsız kalır fakat üç ay sonra, genç kadının tasvirine benzeyen bir yeğeniyle karşılaşır ve söz konusu kadının yeğeni olabileceğini düşünerek büyük bir mahcubiyet hisseder. Bir süre sonra rüyasında kuzeninin kızıyla birlikte olduğunu ve mahcup bir şekilde, evinde içinde kullanılmış bir prezervatif bulunan bir mektup bulacağını ona nasıl söyleyeceğini düşündüğünü görür. "Bu oneirik mübalağa yoluyla [...], diye yorumlar Montangero, rüyanın sahneye konma biçimi hayli çiğdir; mektubun alt kuşaktan bir aile üyesine gönderildiğini, cinsellikle ilgili olduğunu ve onu göndermiş olmanın son derece sarsıcı olduğunu ortaya çıkarır."[73] Açıkça görülüyor rüya bir sansürü atlatmaya çalışmamakla kalmayıp, uyanık hâldeyken duyulan mahcubiyeti de abartır.

Rüyanın Berraklığı

Rüya, neredeyse var olmayan bir sansürden sıyrılmak için çarpıtılmaz; hatta kendini dışavurumun (ya da Bahtin'in deyimiyle bireyselliğin) en "saf" ucudur, tüm uzlaşma mecburiyetlerinden kurtulmuş dışavurumdur. Dolayısıyla Freud'un onda görmek istediği "uzlaşma oluşumu" değil, hem başkalarıyla (sözlü ve yazılı) iletişimin dilsel ya da biçimsel gerekliliklerinin hem de sarsıcı bir rahatsızlığa sebep olmamak yahut ayıplamayı tetiklememek için genellikle sansürlenen dışavurumun ahlaki gerekliliklerinin ötesine geçebilen, kendine karşı bir dışavurumdur. Rüyanın kimi zaman parçalı, mantıksız, kronolojik olmayan, tutarsız mahiyetini açıklayan şey resmî bir sansürün bulunmayışıdır (rüyayı gören kişi uyandığı zaman rüyasını her şeye rağmen kabul edilebilir bir biçimde anlatmaya çalışmak zorundadır).[74] Siyasi ya da ahlaki bir sansürün olmaması, rüyayı rüya gören kişinin problemlerinde daha doğrudan bir biçimde köklendi-

[73] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., 43-44.

[74] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Kendi Kendiyle İletişim: İç Dil, Biçimsel ve Örtülü Gevşemeler" (s. 294-306).

ren şeydir. Rüya, kişinin zihnini meşgul eden şeylerin kaynağına gider ama bunu, rüya gören kişinin uyaruk hâldeyken kafasını karıştıran biçimlerde yapar. Rüyaların berraklığı yahut problemleri cımbızla tutmadan ya da etraflarından dolanmadan, hatta onları dramatize ederek ve böylelikle, uyanık bilinçle algılandıklarından daha net ve daha büyük bir şekilde ortaya çıkararak gösterme kabiliyetleri bu nedenle zaman zaman vurgulanmıştır.

Léon d'Hervey de Saint-Denys 1867 yılında, tam da rüyayı görenin, onu düşüncesinden uzaklaştırabilecek unsurlardan tamamen kopmuş olması nedeniyle zihin idrakinin altını çiziyordu: "Kuşkusuz, içimizdeki öznenin en ilginç yönlerinden biri bu son derece kuvvetli idraktir; zihnin, kimi zaman, rüya hâlinde dikkatin tüm kuvvetlerinin mutlak yoğunlaşması sayesinde yükselebildiği bu bir tür sezgisel geleceği görme yetisidir."[75] Yazar, doktor ve filozof Pierre Jean Georges Cabanis'i alıntılar. Cabanis, rüyamızda bazen, uyanık yaşantımızda sevdiğimiz bir kişinin tam olarak açık sözlü ve dürüst olmadığını gördüğümüzü ve olayların rüyamızı haklı çıkardığını açıklar.[76] Uyanık yaşamdaki kısa ömürlü, yarı bilinçli ve nihayetinde farkına varmadığımız duygular, rüyada çok daha net imgelerin oluşmasına neden olabilir.

Yves Delage da 1920 yılında rüyanın, rüya görenin kişiliği hakkındaki en aydınlatıcı uzam olduğunu söylüyordu: "Rüya bize paha biçilemez bir hizmette bulunur ve bir anda tüm perdeleri çekip açarak kendimizi bize gerçekte olduğu hâliyle gösterir: Onun işaretlerini hafife almamak bize kalmıştır. [...] Rüya, en mahrem tabiatımızın derinliklerini aydınlatan bir meşaledir. Onu elinde tutanın akıl değil fantezi olduğunu ileri sürmek suretiyle onun ışığına gözlerini kapamak bilgece olur mu? Eskiler, *in vino veritas*[77] diyorlardı. Bu veciz söze bir tane de biz ekleyebiliriz: *In somnio veritas* [Hakikat rüyadadır]."[78] Delage, 11 Nisan 1914'ü 12 Nisan'a bağlayan gece gördüğü bir rüyayı aktarır. "Nezaketsiz ziyaretçi rüyası"[79] ismini verdiği bu rüya, rüya görenin şuurunu yahut en azından, uyanık yaşamında yalnızca örtülü bir biçimde

[75] L. D'HERVEY de SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), a.g.e., s. 38.
[76] A.g.e., s. 38-39.
[77] Latincede, hakikat şaraptadır -çn.
[78] Y. DELAGE, *Le Rêve. Étude psychologique, philosophique et littéraire* (1920), a.g.e., s. 574.
[79] A.g.e., s. 575-576.

ortaya çıkan bir durumun doğruluğunu sahneye koyma kabiliyetini kanıtlar. Yazar rüyasında, çok yakın arkadaşları Mösyö ve Madam X.'i çat kapı ziyaret ettiğini ve çiftin, bilhassa Madam X.'in onu son derece soğuk bir biçimde karşıladığını (onu görmezden gelmiş ve daha sonra da hayli mesafeli davranmışlardır) görür. Uyanık yaşamda hiçbir şey Delage'a arkadaşlarının böyle bir tepki vereceğini düşündürtemezken yazar şuna işaret eder: "Ona [Madame X.'e] atfedilen tavırlardaki belirli bir katılık onun karakterine yabancı değildir, öyle ki aklımdan, uyanıklık hâlinde onu bana, rüyamda kendini bana gösterdiği biçimde betimleyen ve algılandığı anda bastırılmış hızlı birtakım görüşler geçmiş olabilir." Uyanıklık hâlinde ancak yarı bilinçli olan şey, rüyanın mahremiyeti içinde hiçbir ince ayrım olmadan sergilenir: "Rüya, bilinçdışı beyin faaliyetinin sonucunda ortaya çıkan bu yargıları, bu fikirleri onları gizleyen bir perde olmaksızın, hatta hayâsız bir şekilde takdim eder. Bu açıdan incelendiklerinde pek çok şey bu olmadan sahip olamayacağı bir açıklığa kavuşur. Ve rüya, kendi düşüncelerimizin içinden kendi kendimize itiraf etmeyi istemeyeceklerimizi gözlerimizin önüne sererek bize işte bu şekilde bir hizmet sunar."

Rüyaya ilişkin bir şuur, bir idrak yahut bir "doğruluk" hakkındaki en gelişmiş düşünceye Erich Fromm'un çalışmalarında rastlarız. Fromm bu berraklık kazanımını, rüya görenlerin uyku sırasında "çalışmanın yükünden, savunma ya da hücum yükümlülüğünden kurtulmuş" olmalarına ve dolayısıyla, "artık gerçekliği denetlemek ya da onu tahakküm atlına almak" zorunda olmamalarına bağlar.[80] Artık çevresinden herhangi bir talep almayan rüya gören kişi kendini, uyanık yaşamında hiç olmadığı kadar düşüncelerine verebilir: "Tesirli her düşünce, uyanık yaşamda genellikle yerine getiremediğimiz bir zihinsel yoğunlaşmayı gerektirir."[81] Uyanık yaşamın kısa ömürlü duyguları ya da geçici sezgileri [rüyada] geliştirilebilir. Fromm bu hususa örnek olarak, rüya gören kişinin rüyasında bir kişiye karşı gündüz yaşamında olduğundan daha büyük bir "idrak" ile yaklaştığı bir rüyayı anlatır. Bu kişi, uyanık yaşamda hayranlıkla karşılanır ve idealize edilirken rüyada, (daha sonra olaylar tarafından doğrulanacak olan) acımasızlığı ortaya çıkar. Fromm, "uyanık hâldeyken veri-

[80] E. FROMM, *Le Langage oublié*, a.g.e., s. 36.
[81] A.g.e., s. 53.

len hükümden daha isabetli ve doğru bir hüküm"den[82] söz eder. Bu, rüyanın gelecekten haber verdiğini ileri süren bilim-öncesi düşünceye geri dönmenin bir şekli değildir. Sadece, rüyanın dışavurum koşulları uyanık yaşama ait bilinçdışı yahut bilinçli fakat kısa ömürlü algılara kendilerini daha açık bir şekilde ifade etme olanağı tanır.

Son olarak, Ernest Hartmann'ın daha yakın tarihli çalışmaları rüyaya ilişkin aynı "idrak" ve "berraklık" fenomenlerini ortaya çıkarır.[83] Örneğin Hartmann, rüyalar hakkındaki araştırmaları sırasında altı kadından yaklaşık aynı türde bir rüya dinlemiş olduğunu söyler. Bu rüya aşağı yukarı şunu anlatır: "Rüyamda erkek arkadaşım 'Jim'le ilgili bir şey görüyordum ve sonra bir anda o, babama dönüştü". Gündelik hayatlarında bu kişilerin babalarına ve erkek arkadaşlarına karşı davranışları şüphesiz analojilere dair bilinçdışı bir algı tarafından yönlendirilmektedir. Fakat uyanık hâldeyken, bu konunun bilincinde değildirler. Rüya, uyanık yaşamda "eylenen" şeyi simgesel olarak dışavurmaktadır. Bazı kadınlar, sabah uyandıklarında rüyalarında görünceye kadar erkek arkadaş ile baba arasındaki yakınlığı fark etmemiş olduklarını söylemişlerdir. Dolayısıyla, rüyaya dair belirli bir şuur bulunmaktadır. Rüyayı gören kadınlar uyanık yaşamda bilinçsizce algılanan bir şeyi görmektedir.

Ancak bu berraklık kazanımının bazı aşikâr sınırları vardır. Rüya yalnızca rüyalarını hatırlamakla kalmayıp, rüyasının üzerine, ondan kendini ve ötekini tanımasına yardımcı olacak birkaç unsur çıkarabilecek kadar uzun süre eğilen kişilere berraklık kazandırır. Çünkü rüya, uykudaki bir kişiden beklenmeyecek bir berraklık kazanımını açığa çıkarsa da her şeye rağmen, uyanınca onu hatırlayan kişi için epey şifreli bir biçimde takdim eder kendini. Dolayısıyla daha ziyade, rüyanın yorumlanması işinden geçen belirli bir şuur biçimine muhtemel bir erişimden söz etmek gerekir.

Her Rüya Doyurulmamış Bir Arzunun Gerçekleştirilmesi Değildir

Freud'un bastırma eyleminden, bastırılmışın geri dönüşünden ve sansürden ayrı düşünülemez bilinçaltı kuramı, psikanali-

[82] A.g.e., s. 47.

[83] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e.

zin babasını rüyayı, uyanık yaşamda gerçekleştirilmemiş (bastırılmış) bir arzunun (biçim değiştirmiş) gerçekleştirilmesi olarak görmeye iter. Çağdaşları tarafından olduğu gibi ardından gelen pek çok araştırmacı tarafından aşırıya kaçtığı düşünülen bu genelleştirme, rüyanın uyanık gerçekliğin doyuramadığı bir arzuyu hayalî bir şekilde gerçekleştirme fırsatı olduğu kadar mevcut ya da öngörülü bir kaygıyı dışavurma, geçmişte kalan bir travmatik durumu tekrar etme yahut sadece, bir problemi ortaya koyma fırsatı da olduğunu görmeyi engeller.

Freud, bilinçdışı bir arzunun örtülü bir biçimde gerçekleştirilmesine ilişkin ana savını tamamen bilinçli olarak basitleştirir ve genelleştirir. Kuramının çerçevesinde buna ihtiyaç duyar: "Rüyanın anlamının da uyanık kişilerin düşünce süreçleri kadar çeşitli olduğunun ortaya çıktığını ekleyebilirdim. Bu kâh gerçekleşmiş bir arzu kâh bir korku kâh rüyada devam eden bir düşünce kâh (Dora'nın rüyasında olduğu gibi) bir çözüm kâh bir düşünsel üretim parçasıdır, vs. Durumun böyle bir sunumu, erişilebilirliği dolayısıyla şüphesiz cezbedici olabilir ve örneğin burada incelenen Dora'nın rüyası gibi iyi yorumlanmış çok sayıda vakayı temel alabilirdi."[84] Böylelikle, görünür saiklerin arkasında sürekli olarak, hatta yorumlayıcı cambazlıklara başvurmak suretiyle, hangi gerçekleştirilmemiş dileğin gizlendiğini ortaya çıkarmaya çalışacaktır.

Fakat bu uygulamanın sınırları vardır. Rüyalar açıkça dileklerin gerçekleştirilmeleri olarak sunulmuyorlarsa bunun nedeni, "dileğin olabilecek her şekilde saklanıyor" olmasıdır ve Freud, bu noktada, "rüya sansürünün işlemlerinin" etkisini kabul eder.[85] Rüya, bir arzunun gerçekleştirilmesi olarak görülmek için açıkça fazla acı verici olduğunda Freud, aynı tüfeği kullanmaya devam edebilmek için tüfeği öteki omzuna alır: Bununla birlikte, bunaltıcı rüya dilek-rüyanın tanımına uyabilir ama dilek artık bilinçdışının dileği değil, benliğin ya da sansürleyen mercinin kidir.[86] Bu suretle, "cezalandırma rüyaları" da yine arzuları gerçekleştiren

[84] S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 139-140. Aynı zamanda, ana savını tartışmaya açmadan, "bir rüyanın, saydığınız her şeyi –bir niyeti, uyarıyı, düşünceyi, hazırlığı, bir sorunu çözme çabasını, vb.– temsil edebileceği ve bunların yerine geçebileceği doğrudur" diye yazar. (S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 273).

[85] S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 605.

[86] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, s. 233.

rüyalardır ama bu defa, bastırılmış bilinçdışı arzuya cezalandırma arzusuyla karşılık veren benlikten kaynaklanır...[87] Ve Freud'un rüyada bir arzunun gerçekleştirildiğini ileri süren savının yerindeliğinden şüphe eden bir kadın hasta, bir isteğin gerçekleştirilmesine benzemeyen bir rüya sunduğunda Freud onun, kendisine karşı çıkmak ve böyle bir rüya görerek onu haksız çıkarmak suretiyle pekâlâ bilinçdışı bir dileği gerçekleştirdiğini söyler.[88] Her şey onu haksız çıkarıyor gibi görünürken bile nasıl her şey onaylanmış gibi yapılabilir?

Bizzat Freud, "tekrarlamadan kaynaklı zorlama"yla ortaya çıkan rüyaların önemini gecikmeli olarak fark etmiştir. "Haz ilkesinin ötesinde"[89] metninde, hazza değil, aynı rahatsızlık verici ya da açıkça travmatik durum ya da olayların (tren çarpışmaları, kazalar, savaşlar, vs.) kompülsif tekrarına ilişkin bir ilkenin varlığını kabul eder. Rüyalar ve aynı zamanda çocuk oyunları ya da analitik tedavinin etkileşim çerçevesi, her zaman arzulanmayan ya da hazla bağdaştırılmayan durumların yeniden etkinleştirilmesinin gözlemlendiği anlardan bazılarıdır. Freud'a oneirik dışavurumun başka nedenleri de olabileceğini düşündürerek onu değiştirecek olan, 1914-1918 savaşı olacaktır. Askerlerin (bunlar travmatik nevrozlardan mustarip kişilerdir) savaşın dayanılmaz darbelerini tekrarlayan rüyaları Freud'u, yorumunu değiştirmeye iter. Aniden ortaya çıkan olayı kontrol edemeyerek travma geçirmiş olan bu kişiler rüyalarında, "edilgen bir biçimde" yaşamış oldukları olayı simgesel olarak kontrol etmek için söz konusu sarsıcı olayı tekrarlarlar. Ancak Freud yine de *Rüyaların yorumu* eserinin sonraki baskılarında bir değişikliğe gitmez.

Tıpkı gündelik dil gibi rüyanın dili de bir yönelimden ibaret değildir. Rüyanın bilinçdışı arzuları dışavurmakla yetindiğini söylemek, sözsel dilin yalnızca konuşan öznelerin ya da konuşmacıların arzularını dışavurmaya olanak tanıdığını söylemek gibidir. Oysa dil, ister görsel ve oneirik ister sözsel ve uyanık yaşama ilişkin olsun, farklı işlevleri yerine getirir: bir arzuyu, öfkeyi, endişeyi, bunaltıyı, korkuyu, kaygıyı, şüpheyi, ikilemi, düzeni vs. dışavurmak. Sanki Freud, tüm oneirik dil oyunlarını tek bir dil oyununa, rüya gören kişinin uyanık yaşamının gerçekleştirmesine izin verememiş olduğu bir arzuyu ifade etmesini sağlayan dil oyununa indirgemek istiyor gibidir: "Çok farklı rüya bi-

[87] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, s. 335.
[88] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, s. 239.
[89] S. FREUD, *Haz ilkesinin ötesinde. Ben ve İd.*, ag.e., s. 24-78.

çimlerinin olması ve bunların tümü için tek bir açıklama tarzının olmaması da muhtemeldir. Nitekim çok farklı şaka biçimleri de vardır. Ya da şaka biçimleri gibi birçok farklı dil biçimi de mevcuttur. [...] [Freud] rüyanın ne olduğunu gösterecek bir açıklama biçimi bulmak istiyordu. Rüya görmenin mahiyetini bulmak istiyordu. Dolayısıyla onu tümüyle değil de kısmen doğrulayacak her öneriyi reddediyordu. Onun kısmen yanılıyor olması, onun için tümden yanılma anlamına geliyordu –yani rüya görmenin mahiyetini gerçekten bulamadığı anlamına."[90] Rüyanın da çok sayıda kullanımı bulunur.

Cenevreli doktor ve psikolog Théodore Flournoy (1854-1920) 1903 yılında, Cenevre *Archives de psychologie* [Psikoloji Arşivleri] dergisinde *Traumdeutung*'un Fransızca dilindeki ilk açıklamalı ve eleştirel incelemesini yayımlar. Freud'un, rüyayı "anı kalıntılarının meydana getirdiği tutarsız ve rastlantısal basit [bir] değersiz şeyler yığını" olarak görmek yerine ona bir anlam yüklemesini olumlu bir dille vurgular. Fakat genelleştirilmede aşırıya kaçılması gibi birkaç sınıra ya da kusura da dikkat çeker: "Bazıları onun kimi zaman fazla hünerli olduğunu ve şu veya bu rüyaya ilişkin yorumunun fazla zorlama olduğunu düşünecektir. Savına kattığı evrenselliğin bizi hayrete düşürdüğünü itiraf etmeliyiz. Şüphesiz, çok sayıda rüyamız düzgün bir biçimde incelendiğinde, gerçekten de 'baskılanmış bir arzunun kılık değiştirmiş bir biçimde gerçekleştirilmesi' olmaktan ibarettir; ama hepsinin öyle olmasını kabul etmek biraz daha güç görünüyor." Flournoy bazı durumlarda rüyaların, arzu ya da dilek üzerine değil endişe üzerine kurulduğunu belirtir ve rüyaya sadece geçmişin anımsatılması işlevini değil, hazırlama işlevini de yükler.[91] Nihayetinde Freudcu kuram ona fazla dar görünür ve Flournoy, rüya "tüm eğilimlerimizi, sadece arzuları değil endişelerimizi de ifade eder" ve "bunlar sadece bastırılmış eğilimler değil, benliğin kendine kusursuz biçimde itiraf ettiği eğilimlerdir" ve "her zaman bir kılık değiştirme mevcut değildir" diyerek Freud'a katılmadığı noktaları özetler.[92]

[90] L. WITTGENSTEIN, *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç...*, a.g.e., s. 75.

[91] Freud'un kendisi de öngörü rüyalarından bahseder: "Çıkmayı planladığımız bir seyahatten önceki gece, rüyamızda sıklıkla gideceğimiz yere vardığımızı görürüz; rüya, beklenen hazzı teatral bir biçimde temsil etmeden, karşılamadan önce onu, sıklıkla –adeta sabırsızlıkla– öngörür." S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 69.

[92] 1907'de gerçekleştirilmiş "À quoi servent les rêves?" [Rüyalar ne işe yarar?] isimli konferans için notlar (Kişisel arşivler), alıntılayan: M. CIFALI, "La Belle au Bois dormant en terre romande", *Le Coq-héron*, Sayı 218, 2014/3, s. 30-37.

Birkaç yıl sonra Marcel Foucault da Freudcu kuram hakkında aynı çekinceleri paylaşır. Doyurulmamış bir arzunun gerçekleştirilmesi modeline uyan rüyaların varlığını kabul eder. Örneğin, okulu olduğu için dışarı çıkamayan bir öğrenci rüyasında, bir dalavereye başvurarak arkadaşlarıyla dışarı çıkmayı başardığını görür. Başka bir öğrenci de tatilin verdiği hazzı uzatma arzusuyla rüyasında, okulların açıldığı gün onu okula götürecek treni kaçırdığını görür.[93] Ancak Foucault'ya göre, arzu gibi korku da "zihinsel bir geviş getirme" olan rüyayı oluşturmaya katkıda bulunur. Rüya, bir telafi olduğu kadar gelecekteki eylemi hazırlama ve karşılaşılan güçlüklerle mücadele etme aracıdır da. Örneğin, çok başarılı bir öğrenci rüyasında şeref listesine giremediğini gördüğünde[94] bu rüya, okuldaki konumunu muhafaza etmek isteyen kişiye özgü endişeleri açığa çıkarır: "Freud'un, tüm rüyaların bir dileğin gerçekleştirilmesi olduğunu ileri süren kuramının biraz önce alıntıladığım olayları açıklayabileceğini sanmıyorum ama daha ziyade, korkunun da tıpkı olumlu arzu gibi rüyayı düzenleyen bir kuvvet olarak işlediğine inanıyorum. [...] olumlu arzu yaratıcıdır, anında gerçekleştirilmesini sağlayan ya da hiç değilse ileride gerçekleşmesine hazırlık yapılmasını sağlayacak araçlar önerir. Dolayısıyla, rüyanın teşkil ettiği bu zihinsel geviş getirme faydalıdır: Zihne, meylettiği hedeflere ulaşması için gereken ve ayrıca değerleri hayli değişken olan araçları sağlar. [...] korku da aynı şekilde hareket eder; o da eylem araçları, örneğin öngörülen ve korkulan tehlikenin uzaklaştırılmasını sağlayacak araçları önerir."[95]

Fakat Freud'un, tüm olgusal gerçekliğe karşın, rüyada bir arzunun gerçekleştirildiğini öne süren savını korumuş olmasını iyi niyet ilkesi gereği anlayabiliyoruz. Rüyanın, sansürcünün denetiminin oyununu bozmasını sağlayan tüm araçların araştırılmasını mümkün ve hatta gerekli kılmış sansür varsayımı gibi bir arzunun gerçekleştirilmesine ilişkin sav da rüyanın, pekâlâ, araştırılması gereken bir anlamının olduğu ve tutarsız bir anlamsız imge dizisi olmadığı düşüncesini savunmaya izin verir. 16 Mayıs 1897 tarihinde Fliess'e yazdığı heyecanlı bir mektupta, manidar bir şekilde şöyle söyler: "Literatüre bir göz attım ve kendi kendime, tıpkı yaramaz Kelt cini gibi şöyle söyledim: 'Ne kadar da mutluyum! Hiçbir insan bakışı Puck'ın kostümünün sır perdesini

[93] M. FOUCAULT, *Le Rêve. Études et observations*, a.g.e., s. 173 ve 175.
[94] A.g.e., s. 187.
[95] A.g.e., s. 197.

aralayamadı.' Hiç kimse, rüyanın anlamsız bir şey olmanın çok ötesinde, pekâlâ bir arzunun gerçekleştirilmesi olduğundan asla şüphelenmiyor."[96]

Freud'un araştırmasının tartışmasız katkısı (rüyayı biyolojik ya da nörolojik unsurlara indirgememesi; rüyada yalnızca şekilsiz, tutarsız ve akıl yoluyla anlaşılamayan bir şey görenlere karşı çıkması ve rüyalarda etkin olan bilişsel işlemlerin tamamını –görselleştirme, dramalaştırma, simgeleştirme, yoğunlaştırma, yer değiştirme, vs.– betimlemeye özen göstermesi) onun, bütün rüyaları bastırılmış bir arzunun kılık değiştirmiş bir biçimde gerçekleştirilmesiyle ilişkilendirerek meydana getirdiği indirgemeyi görmesini engeller. Freud'un, her ikisi de çıkmaz bir sokakta son bulan *organik-biyolojik indirgemecilik* ile *rüyanın akıl yoluyla anlaşılamazlığı* kapılarını kapalı bırakmaya izin veren bir anahtar kullandığını fakat bu anahtarın, bu şekilde tamamına erişilemeyecek devasa bir yapının yalnızca küçük bir kapısını açtığını söyleyebiliriz. Bu anahtarın, aynı zamanda bir dizi problemi bir araya getirmesine de olanak tanıdığını eklemek gerekir: Histerininkiler de dahil olmak üzere her türden tüm nevrotik belirtiler ve rüyalar onun sayesinde çözüm bulurlar.[97]

Ancak bilinçdışı bir arzunun gerçekleştirilmesi fikri ile sansür nedeniyle bu arzunun kılık değiştirmesi fikrini bir kenara bırakabiliriz ve bunu yaparken rüyanın anlamlı olduğu ve üzerindeki belirli baskılara bağlı dışavurum yöntemlerinin betimlenmesi gerektiği fikrinden vazgeçmemiz gerekmez. Freud'un hatası bir kuramın ne olabileceğine ya da ne olması gerektiğine dair de bir hatadır. Freud, tüm rüyaları açacak *anahtarı* bulma ihtiyacını hisseder, oysa bu teşebbüs doğası gereği başarısız olmaya mahkûmdur.

Genel bir kuram kesinlikle mümkün ve hatta dilenebilir bir şeydir ancak bu kuram, tüm rüyaları açıklayacak tek bir ilke sunmaktan ibaret olamaz. Bir kuramın yapabileceği tek şey, rüyanın içinde hangi süreçlerin ya da hangi mekanizmaların işlediğini, rüya imgelerinin nelerden meydana geldiğini ve bu imgelerin yorumlanabilir hâle gelmek için nelerle –rüya gören kişinin yaşamı hakkındaki ne tür verilerle– ilişkilendirilmeleri gerektiğini göstermektir. Böyle bir kuram, tüm rüyaları yorumlayacak bir

[96] S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e., s. 177.

[97] Freud, 19 Şubat 1899 tarihli mektubunda Fliess'e şöyle yazar: "Son genellemem hâlâ ayakta ve sonsuza dek ilerlemek istiyor gibi görünüyor. Arzunun gerçekleştirilmesi olan şey yalnızca rüya değil, aynı zamanda histerik giriş." A.g.e., s. 246.

form ya da onların ortaya çıkışlarına ilişkin genel bir ilke değil, yalnızca; her yeni rüyada, rüya gören kişinin sorgulanması, bağlamla tutarlı unsurların aydınlatılması ve birbirleriyle ilişkilendirilmesi ile bütünün yorumlanması işlerini yeniden gerçekleştirmek için belirli bir yöntem sağlar.

7
Varoluşsal Sorunsal ve Rüyalar

"Bütün duygularımız rüyada kendilerini ele verir; bütün hayatımız orada kendini tekrarlar; yüreğimiz kendini orada belli eder; rüyalarımızda sevgilerimizi, endişelerimizi, umutlarımızı, geçmişimizi düşündüğümüzden daha sık görürüz."
Gabriel TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, Éditions BHMS, Lozan, 2009, s. 73.

Rüyaların yorumlanmasına ilişkin genel formülde[1] kullanılan "varoluşsal sorunsal" ifadesi her bireyin, kişisel tarihine bağlı olarak karşılaşmak zorunda olduğu az çok bilinçli sorun, kaygı ve tasalar bütününü belirtmektedir. Bu kişisel tarihin kendisi de bireyin dahil olduğu ya da az çok uzak bir geçmişte dahil olmuş olduğu grup ve kurumların (aile, arkadaşlar, okul, kilise, şirket, siyasi parti, sendika, kulüp ya da dernekler, vs.) tarihlerine bağlıdır. Dolayısıyla, bireylerin karşılaştıkları varoluşsal sorunları kavramak için varoluş hakkındaki felsefelere teslim olmaktansa biyografik güzergâhları nesnelleştiren sosyolojik yöntemler kullanmak gerekir.[2]

Beşerî bilimler alanındaki araştırmacılar "ıstırap"[3] gibi bir kavramı sosyolojikleştirmeyi başarmış olsalar da "kaygı" (*Sorge*) yahut "zihin meşguliyeti" (*Besorgen*) meselesini neredeyse ta-

[1] Bkz. önceki sayfalarda, "Şema 3: Rüyanın üretilme süreci" (s. 115).

[2] "Buradan da, bir sosyoloğun ustalığına sahip olunmadığı takdirde, kişiliği ve başarımları ne denli benzersiz olursa olsun, bir bireyin yaşamındaki sorunları, örneğin bir yaşamöyküsü biçiminde gelecek kuşaklara aktarmanın ne kadar zor olduğu anlaşılıyor." N. ELIAS, *Mozart, Bir Dâhinin Sosyolojisi*, Almancadan çeviren: Yeşim Tükel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 21.

[3] P. BOURDIEU (ed.), *Dünyanın sefaleti*, Türkçe söyleyen: Aslı Sümer vd., Heretik Yayıncılık, İstanbul, 2015; C. Dejours, *Souffrance en France. La banalisation de l'injustice sociale*, Seuil, Paris, 1998; E. Renault, *Souffrances sociales. Sociologie, psychologie et politique*, La Découverte, Armillaire, Paris, 2008.

mamen Martin Heidegger'in gerçeklikten çıkaran felsefesine[4] bırakmışlardır. Oysa Alman filozofun kendisi "kaygı" kavramıyla "yaşamın kaygıları" arasında açıkça bir mesafe bırakmaya özen gösteriyordu. Dolayısıyla, "varoluşsal sorunsal" ifadesindeki "varoluşsal" niteleme sıfatı, felsefi çağrışımlarına rağmen, bireylerin gerçek varoluşlarının ve diğerleriyle birlikte varoluşlarının sıradan, tekdüze sorunlarının ötesinde bir şeye gönderme yapmamaktadır.[5]

Bir bireyin varoluşsal sorunsalı, yaşamı boyunca karşısına çıkan ve zaman içinde değişim gösteren, birbirlerine az çok eklemlenmiş sorunlardan meydana gelen bir takımyıldız gibidir. İlk olarak aile konfigürasyonunda yerleşmiş bulunan ve yaşam döngüsünün her aşamasında ve az çok mühim biyografik güzergâh çatallanmaları ya da değişimleri sırasında ortaya çıkabilen ya da dönüşebilen bu sorunlar kimi zaman, tedirgin edici yatkınlıklarla (endişeli, ürkek, depresif yatkınlıklar; kendi kendini suçlamaya, kendi kendini değersizleştirmeye yönelik yatkınlıklar, vs.), kimi zaman karşıt (daimî gerginliklere ya da şüphelere neden olan) yatkınlıklar arasındaki çatışmalarla ve kimi zaman da yatkınlıklarla yaşam bağlamları arasındaki düzenin bozulmasıyla tetiklenen krizlerle (başarısızlık, utanç ya da tedirginlik duygularının eşlik ettiği rahatsız, hoşnutsuz, uyumsuz yatkınlıklarla) bağlantılıdır. Fakat genellikle toplumsal yaşamın faaliyet alanlarıyla, boyutlarıyla ve belirli ilişki ya da durum türleriyle bağlantılı sorunlar söz konusudur: kadın ya da erkeklerle olan ilişki, otoriteyle olan ilişki, şu veya bu alanda aşağılık ya da üstünlük kompleksi, cinsellikle olan ilişki, hastalıkla ya da bedenle olan ilişki, vs.

"Varoluşsal sorunsal" ifadesini ilk olarak Franz Kafka'nın edebî yaratım mantıklarını açıklamak için şekillendirdim.[6] Kafka babasıyla, yaratımıyla, kadınlarla ve evlilikle olan ilişkileriyle, mesleğinin gerekleri ile yaratım çalışması arasında yaşadığı geri-

[4] Bkz. M. HEIDEGGER, *Être et Temps*, Gallimard, Paris, 2011.

[5] Toplum içindeki bireylerin gündelik yaşamlarının somut taraflarına gönderme yapması gereken "varoluş" ya da "varoluşsal problemler" gibi terimlerin artık dünyadaki varlık ve yaşamın ya da ölümün anlamıyla ilgili salt felsefi meseleleri düşündürmesi temelde hayli şaşırtıcıdır. Dolayısıyla sosyal bilimlerin metafiziğin, fenomenolojinin ya da varoluşçuluğun kendi tekeline aldığı bu meselelerle yeniden ilgilenmesi gerekmektedir.

[6] B. LAHIRE, *Franz Kafka*, a.g.e., s. 77-87.

limlerle, vs. bağlantılı bir dizi sorunların içinde kıvranır. Kafka yazılarında, peşini bırakmayan varoluşsal sorgulamalarını, içsel gerilimlerini, suçluluk ve baskı altında olma duygularını işler ve böylelikle edebiyatı, *varoluşsal düğümlerini*[7] çözmeyi hedefleyen bir özgürleşme teşebbüsü olarak kullanır. Ayrıca varoluşsal sorunsalının farklı unsurları edebî ürünlerinde olduğu kadar oneirik ürünlerinde[8] de dışavurulmaktadır. Rüya öyküsünü ya da yaratım metnini varoluşsal sorunsalının örtülü unsurlarıyla ilişkilendirmeden onların yalnızca sözsel yüzeyini değerlendirmenin benim gözümde kesinlikle hiçbir anlamı olmazdı.

Thomas Morton French'in kusursuz bir biçimde gösterdiği gibi, rüya ilk bakışta anlamlı görünmüyorsa bunun nedeni rüyanın, onu gören kişinin yaşamının bağlamına nasıl oturduğunu her zaman bilmiyor olmamız ve özellikle de rüya anında hangi sorunlarla cebelleştiğinden bihaber olmamızdır.[9] French, rüyanın anlamlarının bir yapbozun parçaları gibi birleşme şeklini ve bu yapbozun rüya gören kişinin yaşamının gerçek durumunda nasıl bir yer aldığını belirtmek için "bilişsel yapı" ifadesini kullanır –rüyanın içindeki duygusal boyutun merkeziyetini düşünecek olursak bu pek de başarılı bir ifade değildir. Rüyanın bilişsel yapısı, rüya gören kişinin rüya anında "odaklandığı sorun"u[10] da içeren birbiriyle bağlantılı sorunlar kümesidir. Dolayısıyla, French'e göre rüyayı doğru yorumlamak için –belirli bir geçmişe sahip ve sıklıkla kişilerarası uyumlanma meselelerine ilişkin– odaklanılan sorunu ve onu etkinleştirmiş-tetiklemiş hızlandırıcı uyaranı bulmak gerekir.

Varoluşsal sorunsal kavramı bana kalırsa, rüya çalışmalarına bilhassa uygun görünüyor çünkü tamamen anlamsız ya da yalnızca tamamen sıradan durumları ele alan hiçbir rüya yoktur. Oneirik ürünler hakkındaki bilgilerin güncel vaziyetini temel alırsak, *rüya uzamının hâlihazırda devam eden çözümlenmemiş, fakat*

[7] Burada "varoluşsal düğümler"den, Wittgenstein'ın kullandığı "anlamanın düğümleri" ifadesine atıfta bulunarak bahsediyorum. Wittgenstein'a göre filozofun görevi "anlamanın düğümlerini" çözerek düşünce ağrılarını tedavi etmek olmalıdır. L. WITTGENSTEIN, *Remarques philosophiques*, Gallimard, Tel, Paris, 1975, s. 13.

[8] C. S. HALL, R. E. LIND, *Dreams, Life & Literature*, a.g.e.

[9] T. M. FRENCH, *Psychoanalytic Interpretations*, a.g.e. ile T. M. FRENCH ve E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e.

[10] T. M. FRENCH ve R. M. WHITMAN, "A focal conflict view", M. KRAMER, R. M. WHITMAN, B. J. BALDRIGDE, P. H. ORNSTEIN (ed.), *Dream Psychology and the New Biology of Dreaming* içinde, Charles C. Thomas, Springfield, 1969, s. 65-71

geçmişe ait sorunlu durumlara gönderme yapan sorunların işlenme yeri olduğuna dair varsayımı makul bir biçimde ileri sürebiliriz. Zihinsel meşguliyetler; ruhiçi ya da kişilerarası çatışma ya da gerilimler; korkutucu, tedirgin ya da rahatsız eden yahut üzücü durumlar, vs. bu sorunlara örnek verilebilir. Bu suretle, Roger Bastide'le de hemfikir bir biçimde, "kişisel rüyalar rüya gören kişinin var olma güçlüklerini çağrıştırır" [11] diyebiliriz.

Rüya gören kişi, tüm rüyalarda mutlaka sahne almıyor olsa da ve rüya sahnesindeki yeri her zaman çok net olmasa da (sahneyi, sübjektif kamera çekiminde olduğu gibi yani kendi kendini görmeden yaşayabilir ve dünyayı o şekilde görebilir; kendini önce bir rolde, daha sonra başka bir rolde ya da aynı anda birden fazla rolde görebilir) daima rüyasının merkezinde yer alır.[12] Fakat her halükârda, rüya görenin talep etmediği ve kasıtlı bir şekilde üretmediği rüya, ister istemez, rüyayı görenin sorgulamalarının ya da onun zihnini meşgul eden şeylerin bir yansımasını oluşturur: "Rüyalar tamamen bencilcedir."[13] Rüyaları incelemek, rüya gören kişinin uyanık yaşamında karşılaşmak zorunda olduğu sorunların kalbine ulaşmak ve sorunları yaşama şeklini kavramaktır: "Oneirik üretimler kişinin zihnini meşgul eden şeyleri ve derin arzularını temsil etmekle yetinmez, sıklıkla, onun dünyayı tahayyül etme ve başkalarına tepki verme şeklinin göstergesidirler."[14]

[11] R. BASTIDE, *Le Rêve, la transe et la folie*, a.g.e., s. 69.

[12] Bu merkezî durum geniş bir rüya külliyatını inceleyerek doğrulanabilir. Örneğin, dreambank.net isimli internet sitesinde bulabildiğimiz İngilizce dilindeki (dilsel homojenlik arayışı içinde olduğumuz için Almanca dilindeki rüyaları çıkardık) rüya öyküleri için bu geçerlidir. Bu şekilde seçtiğimiz külliyat, 1897 ve 2000 yılları arasında yedi ila yetmiş dört yaşlarındaki büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri vatandaşının anlattığı 21.697 rüya öyküsünden oluşmaktadır. Bu rüya öykülerinin %63,2'si kadınlar ve %36,8'i de erkekler tarafından anlatılmıştır. Rüyayı gören kişinin rüyadaki sürekli varlığı, rüya öykülerinde en sık kullanılan terimleri aratttığımız zaman açıkça ortaya çıkmaktadır. En sık kullanılan kelime "ben"i (%95,8) [özne olarak ben], "benim" (%67,7) kelimesi [sahiplik sıfatı olarak benim] takip etmektedir ve "ben" [zamir olarak ben] de altıncı sırada (%56,2) yer almaktadır. En sık kullanılan iki kelimelik dizileri ortaya koymak istediğimizde de sırasıyla şu dizileri elde ediyoruz: "ben gidiyorum" (%30,6), "ben görüyorum" (%26,2), "ben düşünüyorum" (%23), "ben, ben" (%22,2), "benim [...] var" (%20,8), "sonra ben" (%19,9), "ben [...] -mem/mam," (%19,1), "ben söylüyorum" (%19,1), "ben bakıyorum" (%14,2), "ben [...] -ım/ -ım zaman" (%14,1).

[13] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, s. 62.

[14] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 169.

Rüya öyküleri hakkındaki nitel ve nicel içerik analizleri –gördüğümüz üzere bunu biraz yüzeysel bir biçimde yapıyor olsalar da– uyanık yaşama ait ve rüya görenlerin durumlarına göre farklılık gösteren sorunlarla rüya konuları arasındaki bağları göz önüne sermeyi başarır: Engelli erkek ya da kız kardeşler engele dair sorunlu durum hakkında rüya görürler, savaş bölgesinde yaşayan çocuklar rüyalarında savaş sahneleri görürler, travma geçirmiş kişiler travmaya neden olay hakkında rüya ya da kâbus görürler, eskiden Kızıl Tugaylar'ın üyesi olan mahkûmlar rüyalarında aynı durumları görürler, spor ya da müzik bölümü öğrencileri diğer öğrencilere kıyasla daha fazla spor ya da müzikle ilgili rüyalar görürler, vs.[15]

Örneğin, hamile kadınlar üzerinde yapılan bir araştırma "onların rüyalarının, doğurganlık, hamilelik, doğum ve doğacak çocuklarının cinsiyeti ile sağlığına ilişkin tasalarını yansıttığını" ve "daha endişeli olmak için nedenleri olan kadınların [...] bu duyguları rüyalar aracılığıyla dışavurmaya ya da çözmeye daha müsait oldukları"nı göstermektedir.[16] Isabelle Arnulf da rüyalar hakkındaki bir dizi çalışmayı özetlerken şöyle yazar: "Rüyaların büyük bir çoğunluğu; aile, rüya görenin sevdiği kişiler, hobi faaliyetleri ve uykudaki kişinin birlikte eğitim gördüğü ya da çalıştığı kişilerle olan etkileşimleriyle alakalı sıradan zihinsel meşguliyetleri sahneye koyar."[17] Ve yakınlarımızla (aile, arkadaşlar, iş arkadaşları) ilgili rüyalar görüyorsak bunun nedeni onların, iyisiyle kötüsüyle duygusal olarak yakınlık kurduğumuz kişiler olmalarıdır.

Calvin S. Hall ve Vernon J. Nordby, 1972 yılında, nicel araştırmalardan elde edilen çok büyük bir sonucu hatırlatıyorlardı; aynı birey ya da farklı birey grupları tarafından görülen tüm rüya dizileri içinde mutlu rüyalara kıyasla üzücü rüyalara ya da talihsizlik rüyalarına daima daha sık rastlanmaktadır: "Yedi kişi tarafından anlatılan toplam 709 rüyadan 582'si bir saldırı, mutsuzluk ya da başarısızlık içerirken 313'ü arkadaşça bir olay, talihli bir olay ya da başarı içeriyordu. [...] Yedi kişinin sonuçları, 200 genç erkek ve kadından elde edilen 1000 rüyanın analiziyle tas-

[15] Bkz. önceki bölümlerde, "Sözcük Anlamına Bağlı Yaklaşımların Sınırları: Rüya Öykülerinin İçerik Analizi" (s. 80-96)

[16] S. SEKED, H. ABRAMOVITCH, "Pregnant dreaming: search for a typology of a proposed dream genre", *Social Science & Medicine*, Cilt 34, Sayı 12, 1992, s. 1410.

[17] I. ARNULF, *Une fenêtre sur les rêves*, a.g.e., s. 27.

diklendi. 931 rüyanın içinde bir saldırı, mutsuzluk ya da başarısızlık ve 573 rüyanın içinde de arkadaşça bir olay, talihli bir olay ya da başarı yer alıyordu. Sonuç açık. Rüyalarda, iyi şeylere kıyasla çok daha fazla kötü şey gerçekleşmektedir. Bu sonuç, rüyalarda tecrübe edilen duyguların analizinden elde edilen neticelerle de açıkça ortaya konmuştur. Genç yetişkinler tarafından anlatılan 1000 rüya içinde üzüntü, öfke, korku ve kafa karışıklığı duygularından 565 kez bahsedilmiş. Mutluluk duygularından ise sadece 137 kez bahsedilmiş."[18] İkinci örnekte bahsi geçen Hall ve Van de Castle'ın araştırması[19], 1000 rüya öyküsünde ifade edilen 700'ün üzerinde duygunun yaklaşık %80'inin olumsuz ve sadece %20'sinin olumlu olduğunu ve 411 "şanssızlık" vakasına (kazalar, yaralanmalar, hastalıklar, kayıplar, engeller, vs.) karşılık sadece 58 "şans" vakasına rastlandığını (demek ki şanssızlık durumlarına şanslı durumlardan yedi kat daha fazla rastlanmış) tespit ediyordu. Daha yakın tarihli başka bir araştırma da bu bulguları doğrulamaktadır.[20] Yazarlar, iki haftalık bir süre boyunca 39 üniversite öğrencisinden (19-36 yaşları arasında 16 erkek ve 23 kadın) 419 rüya öyküsü ve 490 uyanık yaşama ait olay derlemiş ve onlara, yaşamlarındaki korkutucu olaylar hakkında sorular sormuşlardır (n=714). Araştırma sonuçları, derlenen rüyaların dörtte üçü korkutucu olaylar içerirken kaydedilen uyanık yaşam olaylarının sadece %15'inin ürkütücü olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar rüyanın, hiçbir sorun teşkil etmeyen şeylerdense zihni meşgul eden şeylerle ilgili olduğunu kanıtlama eğilimindedir.[21]

Aragon'un düşüncesini yorumlayarak, "mutlu rüya yoktur" diyebiliriz. Bu, rüyaların tüm mutsuzlukların boşaltıldığı bir yer olduğu anlamına gelmez ama psişik faaliyet, tüm rutin ve rüya görenin dikkatini özellikle çekmeyen durumlardansa çözümlenmemiş sorunlarla (bunlar mutlu durumlarla bile ilgili olabilir), engellenmiş arzularla, gündüz yaşamının gerilimleri ya da

[18] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 34.

[19] C. S. HALL ve R. L. VAN de CASTLE, *The Content Analysis of Dreams*, a.g.e.

[20] K. VALLI, T. STRANDHOLM, L. SILLANMÄKI, A. REVONSUO, "Dreams are more negative than real life: Implications for the function of dreaming", *Cognition and Emotion*, 2008, 22 (5), s. 833-861.

[21] Bu bulgu başlı başına son derece önemlidir ama daha olumlu görünen rüyaları da ayrıca sorgulayabiliriz. Onlar hakkında yapılacak daha ayrıntılı bir inceleme belki daha sorunlu yönleri gösterebilir.

çelişkileriyle, küçük ya da büyük travmalarla, yakın gelecekte gerçekleşmesi beklenen (sınav, iş görüşmesi, seyahat gibi) endişe ya da heyecan verici olaylara ilişkin beklentilerle daha fazla ilgilidir. Bu doğruysa, rüyalar rüya gören kişinin yatkınlık mirasını ya da kişiliğinin yapısının tamamını bütünüyle kuşatmaya kesinlikle izin vermezdi ve sadece zihnini meşgul eden belirgin noktaları ve sorunsalları görmeye olanak tanırdı. Tüm kaygı, zihinsel meşguliyet, sorun, çatışma ve gerilimlerin mekânı olan rüya, "kendiliğinden olan"ın dışavurulduğu alan değildir. Rüya gören kişinin sorunları, her şeyi kendine doğru çeken havuzlar, imge ve duyguların etrafına toplandığı sabitlenme noktaları gibidir: "Ne zaman bir şeyle, bir güçlük ya da yaşamınızda büyük bir yeri olan –örneğin cinsellik gibi– bir problemle meşgul olsanız, nereden başladığınız önemli değil, çağrışım sürecek ve sonuçta kaçınılmaz olarak aynı noktaya geri dönecektir."[22]

Ve varoluşsal sorunsalı meydana getiren sorunlar görece istikrarlı olduğu için oneirik durum ya da senaryoların görünürdeki çeşitliliğine rağmen rüyalarda tekrar eden unsurlar bulunur. Bu suretle, "tekrarlanan" diye nitelenen rüyalar, varoluşsal sorunsalın yavaş değişen yapısının mümkün kıldığı daha az açık ya da daha gizli bir tutarlılığın sadece açık kısmını meydana getirir. Erich Fromm, tekrarlanan rüyaların " kişinin nevrozununun ya da kişiliğinin en önemli yönünün anlaşılmasında anahtar bir rol oynayan çok önemli bir konunun, bir kişinin yaşamındaki *leitmotiv*in ifadesi"[23] olduğunu yazıyordu. Fakat rüyaların karınca gibi kaynaşan yüzeyinin altında, bütünü sessizce yapılandıran en sabit levhaları aramayı bilmek gerekir.

Dolayısıyla rüya, "düşlenen"[24] (dilenen, arzulanan, vs.) durumların sahnelenmesinin dışında her şeydir. Hatta rüya kelimesinin genel anlamda çok istenen ya da arzulanan fakat idealize edilmiş, umutsuz, boş ve fazla gerçekçi olmayan durumlardan bahsetmek için kullanılması ("dünya tuzuna çıkmayı düşlüyorum", "zengin olmayı düşlüyorum", "bir gençlik düşüm var",

[22] L. WITTGENSTEIN, *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç Üzerine...*, a.g.e., s. 78.

[23] E. FROMM, *Le Langage oublié*, a.g.e., s. 184.

[24] Fransızcada *rêver* kelimesi hem rüya [*rêve*] görmek hem de düşlemek, hayalini kurmak anlamına gelir. Türkçede rüya kelimesinden türetilen fiiller yalnızca uyku hâlindeki rüya üretimini belirttiği için bu paragraf özelinde ve kitabın genelinde hayal, düş, rüya kelimeleri ve onlarla ilgili eylemleri belirten fiiller Türkçe dilindeki kullanımları gözetilerek dönüşümlü olarak kullanılmıştır -çn.

"Amerikan rüyası", "bu sadece bir düş", "gerçekler ve hayaller", "hayallerini gerçek sanmak", vs.) hayli çelişkilidir. Rüya, böyle idealize edilmiş bir üretimin karşısında yer alır. Tuhaf ve tutarsız biçimler alsa da rüya gören kişinin çok eskilere uzanan yahut aksine çok yakın tarihli, geçmiş ve güncel, gerçek deneyiminden gelen unsurları "çalıştırdığı" ölçüde, olağan dışı bir şekilde daha az gerçekçi değildir. Rüya kelimesinin ikili anlamı, uyku sırasında açığa çıkan dışavurum biçimi olarak rüyanın anlaşılmasını engellemeye şüphesiz katkıda bulunmuştur. Ve bu az çok karışık anlamsal durumun Freud'un rüyayı "doyurulmamış bir dileğin gerçekleştirilmesi" olarak tanımlamasını etkileyip etkilemediğini sorgulayabiliriz.

Rüya ve Rüya-Dışı

Rüyayı doğru biçimde yorumlamak için onunla, rüya anındaki dış koşullar, rüya gören kişinin uyku esnasındaki bedensel duyumlar, o andaki yaşam bağlamı yahut geçmişi ve bilhassa da çocukluk yaşamı arasında bir bağ mı kurmak gerekir? Rüyayı inceleyen tüm bilim insanlarının tamamı ilgili rüya-dışı bağlam sorusuna şu veya bu şekilde bir yanıt vermiştir. Ve hatta, iyi birer biçimci olan bazı içerik analizcilerinin yalnızca rüya öyküsünü inceleme tercihi, bu soruyu yanıtlamanın hayli radikal bir yoludur.

Rüyanın, rüya gören kişinin zihnini meşgul eden şeyleri ele alıyor olduğu düşüncesi yeni değildir. Lucretius (M.Ö. 1. yy.) ünlü *De Rerum Natura* eserinde, rüyalarımıza giren gündüz yaşamına ait meşguliyetlerden bahsediyordu: Avukat rüyasında savunma yaptığını, general savaşta olduğunu, gemi tayfası denizde bir fırtınayla boğuştuğunu, vs. görür. Aynı düşünceye Daldisli Artemidorus'un (M.S. 2. yy.) *La Clef des Songes* [Rüya Tabirleri] isimli eserinde de rastlanır: "Duygulanımlarımızın bazıları ruha yolculuğu boyunca eşlik etmeye, onun yanında yer almaya ve bu suretle rüyaları yaratmaya tabiatları gereği yatkındır. Örneğin, âşık insan rüyasında mutlaka sevdiğiyle birlikte olduğunu, korkan insan mutlaka korktuğu şeyi, aç insan yemek yediğini, susamış biri su içtiğini ve çok fazla yemek yiyen biri de istifra ettiğini ya da boğulduğunu görür. Dolayısıyla bu rüyalar, duygulanımlar hâlihazırda onların temelini oluşturduğu için görülüyor olabilir, bu rüyaların kendisi geleceğe dair bir işaret değil, mevcut gerçekliklere dair bir anı taşır."[25] Artemidorus rüya gören ki-

[25] ARTEMIDORUS, *La Clef des songes*, a.g.e., s. 19.

şinin duygulanımları üzerinde durur ve şayet avukat rüyasında savunma yaptığını ve tayfa da fırtınayla boğuştuğunu görüyorsa bunun nedeninin, bu durumların onlar için büyük bir önem taşıyor olması ve gündelik yaşamlarında duygusal olarak merkezî bir yere sahip olmaları olduğu söylenebilir: "Hakkında hiç kaygılanmadığımız şeylere dair asla rüya görmeyeceğiz, der Artemidorus, çünkü kendi işlerimizle ilgili kaygılanmadığımız vakit, o şeyler hiçbir rüyaya vesile olmazlar."[26]

Artemidorus, o dönemde dahi, rüyayı yakından incelemeyi, "kötü eğilimler"le mi yoksa "iyi eğilimler"le[27] mi bağdaştıklarını sorgulamayı ve rüya göreni olabildiğince yakından tanımayı; yaşını, cinsiyetini, mesleğini, yoksulluk ya da varsıllık vaziyetini, toplumsal statüsünü (köle mi yoksa efendi mi olduğunu), gelenek ya da göreneklerini, bedensel ve psikolojik durumunu, vs. öğrenmeyi tavsiye ediyordu. Geleceğin onirokritlerine önerilerde bulunurken şöyle yazıyordu: "Hem rüyayı gören kişi hem de onu yorumlayan kişi için, rüya eleştirmeninin rüyayı gören kişinin kim olduğunu, mesleğini, nasıl doğduğunu, nasıl bir servete sahip olduğunu, bedensel durumunu ve kaç yaşına geldiğini bilmesi faydalı ve daha ziyade sadece faydalı değil, gerekli de olabilir. Ve rüyanın kendisini içeriğiyle birlikte tam olarak incelemek gerekir. Gerçekten de rüya üzerinde yapılacak küçük bir ekleme ya da çıkarma, sonucu değiştirebilir; bunu ilerleyen kısımlarda göstereceğiz. Öyle ki onirokrit eğer bu ayrıntılara dikkat etmezse, olası bir başarısızlık durumunda bizden ziyade kendine kızmalıdır."[28]

Hatta onirokrit, derlenen bilgilerin niteliğine bilhassa dikkat eder: "Rüya gören kişinin âdetlerini tartmakla başla işe, yani bu âdetler hakkında özenli bir biçimde bilgi topla. Ve şayet bizzat rüya görenlerden bilgi alman güvenli değilse, bu işi şimdilik erteleyerek, başarısız olmamak adına, onlar hakkında başka birinden bilgi al."[29] Ve sözlerine, bu âdetler hakkında bilgi sahibi olduğumuzda, rüyada görülen şeyin gündelik yaşama dair bir alışkanlık mı yoksa başka bir şeyden bahsetme yani onu simgeleştirme biçimi mi olduğunu anlayabileceğimizi söyleyerek devam eder.

[26] A.g.e., s. 23.
[27] A.g.e., s. 31.
[28] A.g.e., s. 29-30.
[29] A.g.e., s. 249.

Dolayısıyla Artemidorus ile ortaçağdan bu yana tekyönlü anlamları işaretlerle örtüştürerek evrensel simge sözlükleri öneren rüya tabirleri yaklaşımı arasında büyük bir mesafe vardır. Bu eserler rüya ögelerini (kimi zaman asgari düzenler içinde ele alınan yer, nesne, hayvan ve insanlar) bağlamlarından koparmakla kalmayıp, anlamların evrensel olduğunu farz eder ve rüya gören kişilere özgü varoluşsal arka plan meselesini açıklığa kavuşturmazlar. Ortaçağdaki rüya tabirleri bu suretle, "kısıtlı sayıda kelimeye indirgenmiş bu içerik ile aynı şekilde yoğunlaştırılmış bir biçimde verilen tekyönlü bir anlam"[30] arasında bir bağ kurar. Örneğin, "kişi rüyasında bir zither görmüştür ama onun, söz konusu nesneyle olan ilişkisi hakkında hiçbir şey söylenmez."[31] Nesnenin bizatihi yani rüya gören kişinin nesneyle olan ilişkisinden bağımsız olarak bir anlam ifade ettiği farz edilir.

Fakat rüyayı onu gören kişinin durumuyla ilgili bilgilerle ilişkilendirme yöntemini kullanmaya yönelik –Artemidorus'un daha o dönemde tavsiye ettiği– bazı pratikler rüya tabirlerinden kurtulur. Jean-Claude Schmitt, rüya görenlerin mantıklarına yöneltilen böyle son derece takdire şayan bir dikkatin var olduğunu göstermiştir: "Guibert [de Nogent]'in annesi hiçbir rüya tabiri kitabı kullanmıyordu. Rüyayı gören kişiyle rüyaların içeriği hakkında uzun uzun sohbet ediyor ve onun ruhsal ve ahlaki durumunu da göz önünde bulundurarak genel bir yorum sunuyordu. Örneğin, oğlu bu hususta şöyle bir itirafta bulunuyordu: 'Eğitimime verdiğim özeni, eylemlerimi ve meşgalelerimi benimle birlikte gözden geçiriyordu'."[32]

18. ve 19. yüzyılların bilim insanları Lucretius ya da Artemidorus gibi yazarları, ya onların da katıldıkları batıl inançlara dikkat çekmek ya da bir rüya biliminin oluşturulmasında kullanılabilecek tutarlı unsurları kaydetmek için düzenli olarak alıntılamışlardır. Örneğin Jérôme Richard, gündüzleri zihni meşgul eden şeylerle geceleyin ortaya çıkan hayal gücü arasındaki bağların altını çizen Lucius Accius'tan (M.Ö. 170-86) alıntılar yapar: "Çok eski bir şair, insanların, yaşamlarının sıradan akışı sırasında gördükleri ve meşgul oldukları konulara rüyalarında da ya-

[30] J.-C. SCHMITT, "Les clés des songes au Moyen Âge", J. CARROY ve J. LANCEL (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves*, a.g.e. içinde, s. 65.
[31] A.g.e., s. 66.
[32] A.g.e., s. 69.

kalandıklarına şaşırmamak gerektiğini, doğru olduğu kadar zarif bir biçimde söylemiştir."[33] Richard, rüya eleştirmenlerinin, rüya gören kişi onlara durumu hakkında bilgi verdiği için rüya yorumlarında pek yanılmadıklarını düşünür: "Her kim ki bir rüyayı açıklama işine karışmak ister; onu gören kişinin kim olduğunu, ne yaptığını, nasıl doğduğunu, servetinin, sağlığının ve yaşının durumunun ne olduğunu bilmelidir. Alınması gereken bu tedbirlerden bahseden, Artemidorus'un ta kendisidir."[34] Ona göre, rüyanın imgelerinin "ruhu, uyanık yaşamda en fazla etkilemiş olan şeyle ve en sık meşgul eden konularla"[35] bağlantılı olduğu açıktır. Fakat aynı zamanda rüyaya özgü biçim nedeniyle bu bağlantıların bilincine varamayacağımızın da altını çizer. Bu irade dışı ve sıklıkla tuhaf insani dışavurum biçimi, uyanık dünyadaki düşünce, duygu ve eylemlerimizle de yakından ilgilidir: "Dikkatimizi rüyadaki olağan dışı ve yeni ögeye o kadar çok vermişizdir ki geri dönmeye ve daha önce var olmuş olduğumuzu, fikirlerimizin olmuş olduğunu ve rüyaya vesile olan söylemler duymuş, projeler hazırlamış, eylemlerde bulunmuş olduğumuzu hatırlamaya cesaret edemiyor gibiyizdir. Hayal gücünün uyku sırasında bu farklı imgeleri sunma şeklinin, ruhumuzu derinden etkileyen düzensizliği, uyanık vaziyetteyken bizi meşgul eden her şeydir; şaşkınlığa ve hayrete düşeriz; oysa vuku bulmuş olanlar hakkında düşünme alışkanlığı rüyaları da tıpkı dikkatimizi çekmeyen fakat doğal ve gerekli bin türlü eylemi gerçekleştirdiğimiz gibi farkında olmadan bizzat meydana getirdiğimize inandırabilirdi bizi; ama biz rüyada yalnızca doğal olanı görüyoruz ve onda harikulade ya da tanrısal bir şey aramayı hayal bile etmiyoruz."[36]

Yaklaşık bir yüzyıl sonra, Karl Albert Scherner rüya gören kişi hakkında bilhassa rüyaya yol açan yakın geçmiş koşulları bakımından daha derin bir bilgi edinmemiz gerektiğini söyler: "[Araştırmacı] aynı zamanda, büyük bir dikkatle, rüya gören kişinin yaşamının rüya öncesindeki koşullarını belirler; ruhun, sabahleyin hâlâ mevcut olan derinliklerinde ve hâllerinde rüyaya yol açan saik türünü araştırır ve daha sonra, söylenmiş ve yapıl-

[33] J. RICHARD, *La Théorie des songes*, a.g.e., s. 32.
[34] A.g.e., s. 36-37.
[35] A.g.e., s. 80.
[36] A.g.e., s. 40.

muş olanı onlarla karşılaştırır; genellikle rüya gören kişinin ruhunun derinliklerini, rüyanın, onu anlatan kişiye ifade ediyor gibi göründüğü şeyin çok ötesini okur ve [rüya gören kişinin] mahremiyetinin tüm sırrı, gece boyunca irade dışı bir biçimde üretilen rüya imgelerinin vasıtasıyla zuhur eder. Bununla birlikte, genellikle rüyanın diğer imgeleri için taşıyıcı kolon görevi gören belirgin rüya imgelerinin temeline ilişkin gerçek durum ve tabiata giden yolu bulmak için rüya gören kişinin bireysel durumu hakkında çok kati bilgiler edinmek gerekir; çünkü rüyanın ana imgeleri genellikle rüya gören kişinin rüyadan önceki gün ilgilenmiş olduğu şeyler ile onların gerçek tecessümleri tarafından belirlenir."[37] Scherner'e göre, "rüyanın gölgedeki yaşamı"nı rüyayı gören kişinin "gerçek hâlleri"yle karşılaştırmadan aydınlatmak imkânsızdır. Bu gerçek hâller, rüyanın içinde "hafifçe belli olur" ya da "kendilerini göstermeye çalışırlar."[38] Scherner, güncel zihinsel meşguliyetlerin bir tarihin içinde yer aldığını ve rüya görenler tarafından içselleştirilmiş yatkınlık ve şemalardan ayrılamaz olduklarını hesaba katmasa dahi ve ne Freud'un serbest çağrışım tekniğine ne de biyografik türdeki sosyolojik mülakatlar gibi yöntembilimsel araçlara sahip olsa dahi rüya dilinin şifresinin, rüya gören kişi hakkında kati bir bilgi olmadan çözülemeyeceğini anlar.

Bu kanaatle donanan Scherner bir analiz çalışması yürütür ve rüyayı meydana getiren farklı imgelerin kökenini araştırmaya başlar. Rüya ögelerinin rüyayı gören kişinin yaşamından geldiğini göstermeyi iyi başarır fakat, Freud'un yapacağından farklı olarak, bu farklı imgelerin neye gönderme yaptığını ve rüya gören kişinin varoluşsal sorunsalı hakkında ne söylediklerini bulmaya çalışmaz: "Genç bir adam rüyasında teyzesinin ona bir hediye vererek sürpriz yaptığını görür ve hediyesini açtığında içinde her biri farklı renklerde –beyaz, kırmızı, sarı, mavi– dört kısa mayo olduğunu görerek şaşırır. Kim bu rüyanın temelinde yatan bariz imgelerin gerçekte nasıl doğduğunu bilmeden onu çözebilir? Oysa bu, yalnızca çok basit bariz bir rüyadır. Rüyayı gören kişi gerçek hayatta teyzesinden gerçekten de bir hediye beklemektedir, çünkü üçüncü bir kişiden bu yönde bir duyum almıştır; rüyadan önceki gün, şehirdeki, önemli şahısları ağırlamak

[37] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 120.
[38] A.g.e., s. 121.

için bir dizi farklı renklerde bayraklarla süslenmiş belediye binasında bulunmuştur; ayrıca, rüyayı gören kişi tecrübeli bir yüzücüdür ve sanatını her gün büyük bir keyifle icra etmektedir. Rüya, bu üç belirgin andan meydana gelmiştir: teyzeden beklenen hediye, belediye binasındaki bayraklar, mayolar. Rüya işte bu üç unsurdan itibaren hoş bir şekilde örülür; başlangıç noktasını en yoğun saik olan hediye beklentisinden alır, hediyeyi renkli bayraklarla devam ettirir ve sonra o bayrakları da aynı renkleri taşıyan mayolara dönüştürür."[39] Bahsi geçen bu üç unsuru birbirine bağlarsak, rüyayı gören kişi kabul görmeyi bekliyor gibi görünmektedir. Hediye, mükafat ve güzel bir sürpriz düşüncesine gönderme yapmaktadır. Önemli şahsiyetlerle bağdaştırılmış bayrakların rengi, kendisinin de (mükafatlandırılmış) önemli bir şahıs olmayı beklediği anlamına gelebilir. Ve mayoların söz konusu olması durumunun şüphesiz rüyayı gören kişinin tecrübeli bir yüzücü olmasıyla ve bu yeterliğinin kabul görmesiyle bir bağı vardır. İcra edilen şey için bir kabul görmeyi beklemek ve önemli bir şahıs olmak: Söz konusu rüya bundan bahsediyor olmalıdır. Fakat tamamen emin olmak için, rüya gören kişinin yatkınlıklarını (hırslı mı yoksa utangaç mı?) ve daha genel varoluşsal durumunu (durumundan memnun mu, değil mi; değişiklikler olmasını ümit ediyor mu?) öğrenmek gerekir.

Freud, uyanık yaşam ile oneirik yaşam arasındaki bağlar hakkındaki bu uzun düşünce silsilesinden esinlenmiştir: "*Rüyanın, gündüz yaşamında ilgimize eşit biçimde layık olmayan şeylerle asla ilgilenmediğini* ve *gündüz bizi etkilemeyen önemsiz şeylerin, bizi uykumuza kadar takip edecek güçte olmadığını* söyleyebiliriz."[40] Uyku esnasındaki dış koşulların ya da bedensel duyumların rolü hakkındaki kuramları hak ettikleri ikincil konuma yeniden yerleştirmiş[41] ve günün kalıntılarını, rüyanın (muharrik kuvvetleri olarak değil) uyarıcıları olarak nitelemiştir. Freud'un gücü, bu

[39] A.g.e., s. 138.

[40] S. FREUD, *Sur le rêve, a.g.e.*, s. 87.

[41] Bu noktada, daha önce, içsel olduğu kadar dışsal uyaranların (gürültü, koku, fiziksel temas ve bedensel duyum) rolünü göreceli olarak ele alan Léon d'Hervey de Saint-Denys'nin düşünce akımını izlemekle yetinmiştir (L. d'HERVEY de SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), a.g.e., s. 11-12). D'Hervey de Saint-Denys, böylelikle rüyada bir araya gelen iki fenomeni birbirinden ayırır: "1. Sürekli bir anımsama zincirinin doğal ve kendiliğinden seyri; 2. Zinciri meydana getirenlere yabancı bir düşüncenin, rastlantısal bir fiziksel sebebi müteakip ani müdahalesi." (A.g.e., s. 24).

suretle, rüyayı harekete geçiren bir unsurun bulunduğunu ve rüyadan önceki günün deneyimlerinden gelen rüya "malzeme"sinin –uyku hâlinin, "hayatta ilgilenilen her şeyden el ayak çekilmesi"ni sağlayarak böyle bir dışavurumu teşvik etmesinden ötürü– rüyayı gören kişinin bu dışavurum dürtüsünü ifade etmek için kullandığı şeyden ibaret olduğunu görmek olmuştur. Fakat ne yazık ki yorumun merkezine, ona göre özellikle erken çocukluk döneminden gelen tüm bastırılmış olayların meydana getirdiği bir bilinçdışını yerleştirmiş, daha sonra tartışmalı olduğu ortaya çıkacak olan sansüre bağlı bir bastırma mekanizmasından söz etmiş ve rüyayı oluşturan hareketi, esasen cinsel mahiyetli bir itici kuvvet ("öfke ile inkâr edilen bir arzu biçimindeki bir dürtü"[42]) hâline getirmiştir.

Alfred Adler'e gelince, o, salt çocukluk geçmişine ait cinsel deneyimlerle açıklamayı reddeder ve rüyayı, bilhassa, kişinin zihnini güncel olarak meşgul eden şeylerin alanına yerleştirir. Rüya, "rüyayı göreni bir sorunu kendi usulünce çözmeye hazırlar"[43]: "Rüya, psişik tutumların özet bir yansımasıdır ve gözlemciye, rüya gören kişinin belirli bir sorun karşısındaki davranış biçimini gösterir. Bunun sonucunda, kurgusal yönelim hattıyla karışır; yalnızca, saldırgan bir davranışa dair öngörü denemeleri, yöntemsiz hazırlıklar sunar ve bu bireysel hazırlıkların, yatkınlıkların ve özneye kılavuzluk eden kurgunun anlaşılmasını büyük ölçüde kolaylaştırır."[44] Aynı şekilde, Adler'in bireysel psikolojisine yönelmeden önce Freudcu psikanalize yakın olan psikiyatr ve psikoterapist Alphonse Maeder rüyayı, "uyanık yaşamın sorunlarına 'hazırlayan [bir] alıştırma'" olarak görür.[45] Maeder, 24 Ekim 1912 tarihinde Freud'a yazdığı bir mektupta, rüyanın içinde iki süreç olduğundan bahseder: uyanık yaşamda hissedilen bir eksikliğin "telafisi" ve "çatışmaların gerçekleştirilebilir çözümüne hazırlayıcı alıştırma."[46]

Freud'un, bütün rüyaları bir arzunun gerçekleştirilmesiyle ve bütün arzuları da cinsel bir boyutla ilişkilendirerek gerçekleştirdiği indirgemeyi fark etmiş çok sayıda araştırmacı vardır. Rüyaların etkinleştirdiği sorunlar farklı mahiyetlere sahiptir ve rüya

[42] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 52.
[43] A. ADLER, *Le Sens de la vie* (1933), a.g.e.
[44] A. ADLER, *Le Tempérament nerveux* (1912), a.g.e., s. 90.
[45] L. MARINELLI ve A. MAYER, *Rêver avec Freud*, a.g.e., s. 148.
[46] A.g.e. içinde, s. 256.

görenlerin gerçek durumlarıyla da bir o kadar farklı ilişkiler içinde yer alırlar. Fakat merkeziyet dereceleri ne olursa olsun belirli noktalarda Freud'a haklı olarak itiraz etmek, onun genel yorumlama modelini tahtından indirmeye yetmez. Rüyada dışavurulan meseleyle ilgili daha yerinde formülleştirmeler önermek ve bu formülleştirmeleri, rüyanın üretilme sürecine ilişkin daha genel meseleye eklemlemek gerekir. Oysa ne Adler ne de Maeder bunu başarmaya yaklaşabilmiştir.

Duyguların İtici Kuvveti

Maurice Halbwachs rüya meselesine eğildiğinde şu iki noktanın altını çizer: "duyarlılığımızın az çok karanlık eğilimleri"nin[47] önemi ve rüyalarımızın "hayli belirgin duygusal havası: baskı, zihinsel meşguliyet, yapılması gerekeni yapmadığına dair eziyetli duygu, mikromani, vs."[48] Uyanık yaşam sırasında geliştirdiğimiz duygulara rüyalarda da rastlanır: "endişe, korku ve hatta dehşet, utanç, tedirginlik ve aynı zamanda, güçsüzlük ve başarısızlığın yol açtığı tatmin olmama"[49] duyguları.

Duygulara atfedilen böylesi bir önem, rüya hakkındaki araştırmalar tarafından defalarca vurgulanmıştır: Rüyamızda, duygusal olarak bir bağ kurduğumuz kişi, nesne, yer ya da durumları görürüz. Tüm rüya kuramcıları arasından Ernest Hartmann, duygunun oneirik süreçteki önemini bilhassa çok iyi kavramıştır. Hartmann rüyayı, yakın tarihli olaylar ile onlara gönderme yapan az çok uzak geçmişe ait olaylar arasındaki bir bağlantı zamanı olarak inceler. Ona göre, "duygu [...] bağlantı sürecini başlatan ya da ona rehberlik eden kuvvettir ve sayısız muhtemel bağlantıdan hangisinin belirli bir anda güncelleştirileceğini ve dolayısıyla, rüyada hangi imgelerin ortaya çıkacağını belirler. Rüyalar, egemen duyguyu 'bir bağlama yerleştirir'".[50] Fakat Hartmann'ın sözünü ettiği duygular boşlukta süzülmez: Zihinsel meşguliyetlere, kaygılara ya da havada kalmış sorulara bağlıdırlar. Örneğin, rüyada sahneye konan genel bir korku değildir; yanlış yapmaktan, ölmekten, başarısız olmaktan ya da başkaları-

[47] M. HALBWACHS, "Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil", a.g.m., s. 44.
[48] A.g.e., s. 49.
[49] A.g.e., s. 60.
[50] E. HARTMANN, "Outline for a theory on the nature and functions of dreaming", *Dreaming*, Cilt. 6 (2), 1996, s. 153.

na zarar vermekten, vs. korkmaktır. Bunlar duygusal olarak sorunlu durumlardır.

Eğer yakın tarihte ciddi bir travmaya maruz kalmış (bir yangından kurtulmuş, tecavüze uğramış ya da ciddi bir tren kazası kurbanı) birine dair çok bariz bir örneği ele alırsak, söz konusu kişinin zihnini meşgul eden, düşüncelerini ele geçiren ve rüyalarına kadar nüfuz eden sorunun ne olduğunu çok iyi görürüz. Yaşanan travmatik olay ile görece benzer geçmiş olaylar yahut televizyonda, sinemada, tiyatroda görülmüş ya da okumalar tarafından önerilmiş, vs. imgeler arasındaki bağlantılar, rüya gören kişinin zihnini duygusal olarak meşgul eden şeyler tarafından yönlendirilir: "Travma önce, ilk ortaya çıkma biçimiyle tamamen aynı şekilde olmasa da canlı ve görkemli bir şekilde yeniden oynanır: Rüyada genellikle en azından bir büyük değişiklik, gerçek hayatta gerçekleşmemiş bir şey yer alır. Rüyalar kısa sürede bu travmatik malzemeyi duygusal olarak benzer ya da bağlantılı görünen diğer malzemelerle birleştirmeye ve aralarında bir bağlantı kurmaya başlar. Genellikle, [...] belirli türden bir travma yaşamış biri rüyasında o güçsüzlük, dehşet ya da suçluluk duygusuyla bağlantılı olabilecek farklı türlerde travmaları görür. Bu bağlantı bazı durumlarda, geçmiş bir travmayı ve travmanın hatırlattığı ('yeniden canlandırdığı') duygusal bakımdan önemli şahsi konuları etkinleştirmekten ibarettir."[51]

Hartmann, daha sıradan rüyalar hakkında düşünmek üzere travma sonrası rüya örneğinden münasip bir biçimde faydalanır çünkü travma sonrası rüya, rüyanın içinde işleyen süreçler üzerinde bir büyüteç etkisi yaratır: "Travma, yaşamlarımızda ne denli sık ya da nadir bulunursa bulunsun, ben onun bir paradigma olarak yahut rüyaların içinde olup biteni daha açık görebildiğimiz durumların içinden en basit olanı olarak kabul edilebileceğini ve muhtemelen başka rüyaların da aynı modeli –bu modeli ayırt etmek daha zor olsa da– örnek aldığını öne sürüyorum. Yakın geçmişte ağır bir travmatik olay yaşamış olan birinin yaşamı hakkında en ince ayrıntısına kadar bilgi sahibi olmasak da egemen duygularının hangileri olduğundan kesinlikle emin olabiliriz. Elbette geçmiş deneyimler, gündüz kalıntıları, vs. bağlamın dışında değildir; onlar aslında duygunun, rüyanın imgelerini oluşturmak üzere beraberinde götürdüğü şeylerdir. Bana ka-

[51] A.g.e., s. 155-156.

lırsa, bir travmadan daha az dramatik durumlara geçersek, aynı saikleri görmeye devam edebiliriz ama onları travmada olduğu kadar açık bir biçimde göremeyiz."[52] Rüya gören kişinin zihnini duygusal olarak meşgul eden şeyler, nadiren ağır travmalarla bağlantılı zihinsel meşguliyetler kadar kuvvetlidir. Travmanın duygusal kuvveti, temel bir merkezî sorunun rüya gören kişinin zihinsel uzamında büyük bir yer kaplamasına neden olur. Fakat rüya görenlerin zihinlerini meşgul eden şeyler daha hafif olduğunda ve bu meşguliyetlerin birden fazlası rüyalarda birleştiğinde tespit edilmesi çok daha güç bir hâl alır ve analistin işini çok daha karmaşık kılarlar. Yalnızca rüya gören hakkında, biraz uzun bir terapi[53], analitik tedavi[54] ya da rüya görenlerin rüyaları ve yaşamı hakkındaki sosyolojik mülakat dizisi[55] vasıtasıyla elde edilecek daha derinlemesine bir bilgi sorunun eksik verilerini ya da yapbozun eksik parçalarını yeniden inşa etmeye olanak tanır.

Sorunların Açıkça Ortaya Konmasının Terapötik ve Siyasal Etkileri

Rüyalar, her türlü sorunu etkinleştiriyor olsa dahi bu sorunların, görüşme işlemiyle ve daha sonra da derlenen oneirik ve biyografik malzemelerin yorumlanmasıyla açığa çıkarılmasının muhakkak –araştırmacı tarafından özellikle istenmemiş olsalar da– terapötik olarak nitelendirebileceğimiz etkileri olur. Rüya görenler, görüşmeler sırasında, gündelik yaşamlarının seyri boyunca anlatmak ya da yorumlamak için nadiren zaman ya da fır-

[52] A.g.e., s. 158.

[53] Hartmann, ele aldığı iki küçük çocuk annesi ve uzun zamandır yeterince iyi bir anne olamamaya ilişkin suçluluk duygusu gibi takıntılı bir duygusal kaygının ele geçirdiği bir kadının vakasından söz eder. Küçüklüğünden beri ebeveynleri tarafından eleştirilen kadın, daima işini yeterince iyi yapmadığı ve asla yeterli olmadığı izlenimine kapılır. Anne babasının evinden ayrıldıktan ve evlendikten sonra kendini çok daha iyi hissetmeye başlasa da anne olmak, suçluluk duygusunu yeniden canlandırır. Bu suretle, belirli bir konu üzerinde rüyalar ve kabuslar görmeye başlar ve uzun süreli bir terapi bu konunun ne olduğunu ortaya çıkarır. Kadın rüyasında çocuklarının kaybolduğunu ve onları bulamadığını, oğlunun yalnız olduğunu ve büyük bir kedinin onu öldürdüğünü, çocuklarının gelgit dalgalarına kapılıp boğulduklarını, vs. görür. A.g.e., s. 159.

[54] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Analitik Tedavi: Rüyanın Koşullarını Yeniden Yaratmak" (s. 400-404)

[55] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Açıklamalar, Çağrışımlar, Kısmi ya da Sistemli Biyografik Öyküler" (s. 424-430)

sat buldukları deneyimlerinin bazı parçalarını açıkça ortaya koyma yoluna girerler. Zihinlerini meşgul eden şeylerin bazı yönlerini açıklığa kavuşturarak ve görüşmenin desteği olmadan ilişkilendiremeyecekleri deneyimler arasında bağlar kurarak onları içten içe meşgul eden şeylerin ve onları belirli bir şekilde eylemeye, hissetmeye ve düşünmeye iten şeylerin bilincine varırlar. Sosyolojik mülakat, deneyimleri sözlü bir biçimde dışavurmaya teşvik ettiği için çok sayıda tedavi biçiminin temelinde yatan bilinçlenme etkilerine yol açar.

Fakat ortaya çıkan tedavi etkileri, yorumlama, sosyolojik yorumlama durumunda olduğu gibi, bireyselin içindeki kolektifi ve yaşanmış en kişisel deneyimdeki gayrişahsiyi ortaya çıkardığında; kelimenin geniş anlamıyla siyasi etkiler de kazanır. Freud, tüm sorunları cinselliğe indirgeme eğiliminde olarak, ya hastalarının sorunlarını "kişiselleştirme"ye ya da onları, aile alanının dar sınırları içine kapatmaya katkıda bulunuyordu. Şayet sorunlar salt kişisel bir tabiata sahipse, hastanın onları çözmek için özellikle *kendi üzerinde bir çalışma* gerçekleştirmesi gerekir. Şayet "kişisel" sorunlar aileyle ilgiliyse, bu sorunların belirginliklerini yitirmesi ya da yok olması için ailevi ilişkilerin düzenini nasıl dönüştürmek gerektiğini sorgulamak gerekir.[56] Ve şayet "kişisel" sorunların farklı türlerde (aile, okul, meslek, cinsellik, din, siyaset, vs. konularına dair) yapısal meselelerle ilgili olduğu ortaya çıkarsa, o zaman çözüm, büyük ölçüde, toplumsal yapıları değiştirmeyi hedefleyen *siyasal bir çalışma* gerçekleştirmekten geçer.

Frantz Fanon, mesleki kariyerinde "ilerlemek"te güçlük çeken siyah bir arkadaş-hastanın rüyasını yorumlarken bunu yapmayı öneriyordu. Söz konusu kişi şöyle bir rüya anlatır: "Uzun bir süre koşmuş, yorulmuştum; varacağım yerde beni önemli bir şeyin beklediğini düşünüyordum; birçok engel ve duvarı aştıktan sonra, boş bir salona vardım; bir kapının önündeydim. İçeriden gürültüler geliyordu. Önce bir süre girmekte tereddüt ettim, sonunda girmeye karar verdim ve girdim. Girdiğim bu ikinci

[56] Bu tür bir akıl yürütme Palo Alto okulu psikologları ile psikanalistlerinin bir kısmını (Gregory Bateson, Jay Haley, Don Jackson ve bilhassa John Weakland'ı) "sistemik" olarak adlandırılan aile terapileri tasarlamaya itmiştir. Bu tür terapilerde, aile üyelerinden biri bir sorun yaşadığında bunun genellikle, grup üyelerinin tamamının arasındaki ilişkilerin sonucu olduğu kabul edilir. Dolayısıyla hastayı tedavi etmek için, aile üyelerinin her biriyle sürdürdüğü ilişkilerin tabiatını değiştirmeye gayret etmek gerekir.

odada Beyaz adamlar vardı ve işin tuhafı, ben de Beyazdım."[57] Psikanalist[58] burada bilinçdışı bir arzunun gerçekleştirilmesini görse de Fanon, bu arzunun derin bir biçimde toplumsal (ve bu örnekte ırksal) boyutunun altını çizer. Rüya, hastanın kurtulmasına yardım etmeye çalışmak gereken bir "aşağılık kompleksi"ni göz önüne serer ama "hasta kendini Beyaz olma tutkusuna tamamen kaptırma noktasında ise, bu onun aşağılık kompleksi veren ve bu kompleksin varlığını pekiştiren bir toplumda, belli bir ırkın üstünlüğünü dayatan bir toplumda yaşadığını gösterir. Böyle bir toplumun hastanın karşısına çıkardığı güçlüklere eşdeğer bir ölçüde, hasta nevrotik alana sürüklenmiş bulacaktır kendini."[59] Rüyayı "dünyanın bağlamı"na bağlayan böyle bir yorumun sonucu elbette yüksek ölçüde siyasaldır: "[...] Siyah adama yapılması gereken yardım, ona şu çıkmazdan kurtulmanın yolunu göstermektir: Beyazlaşmak, yahut silinip gitmek. Ona bu iki akıldışı alternatifin dışında da bir var olma olanağının bulunduğunu fark etmek zorunda olduğunu göstermek. Başka bir deyişle, eğer toplum derisinin renginden ötürü onun önüne birtakım engeller koyuyor ve ben de onun rüyalarında renk değiştirme yönünde bilinçdışı bir tutkunun izini yakalıyorsam, benim görevim onu bu tutkudan vazgeçirip bu tür duygulardan uzak durmayı önermekle bitmiyor, tam tersine, benim görevim, aradığım güdüleri bir kere bulduktan sonra onları kısırlaştırmak değil, onları iç çatışmaların asıl kaynağına, toplumsal ilişkiler ağına karşı bilinçli tepkilere, bilinçli eylemlere dönüştürmektir."[60]

Rüyanın merkezindeki sorun (başarıyı Beyazlaşmak olarak gören kişinin yaşadığı yabancılaşma) hastanın dışında, toplumsal yapıların içinde yer alan bir sorun olarak kabul edildiği andan itibaren, hastanın nevrozunu iyileştirmek [psikanalisti], nihayetinde, toplumsal yapıları dönüştürmeye çalışmaya götürür.

Fanon'un açıklamaları temelde, bir rüya sosyolojisinin terapötik-siyasal işlevine ilişkin soruyu sorar. Kişinin rüyaları ve yaşamöyküsü hakkındaki bir dizi mülakatın yarattığı donanım, o kişi üzerinde muhakkak terapötik bilinçlenme etkileri yaratır.

[57] F. FANON, *Siyah deri, beyaz maskeler*, Türkçeye çeviren: Cahit Koytak, Encore Yayınları, İstanbul, 2016, s. 125.

[58] Fanon'un kitabında geçen, Fransız psikanalist ve *Sömürgeciliğin Psikolojisi* adlı kitabın yazarı Octave Mannoni -çn.

[59] A.g.e., s. 126.

[60] A.g.e.

Fakat sosyoloji, psikanalizden farklı olarak, kişilere, rüyalarında etkinleştirdikleri sorunların, rüyaları da dahil olmak üzere her an içlerini kemiren kaygı ya da zihinsel meşguliyetlerin toplumsal dünyanın yapılarından ve bilhassa da ait oldukları yahut geçmişte içinde bulunmuş oldukları gruplardan bağımsız olmadığının bilincine varmalarını sağlar.

8
Tetikleyici Olaylar

"Sık sık, rüyanın bir gün önce ya da daha önceki günlerde karanlıkta bırakılmış bir ya da daha fazla zihinsel durumu ele geçirdiği –ki bu izlenim artık terk edildi– ve bu gece görülen rüyanın şu veya bu yerden, tamamen yok olmuş bu kalıntıları aldığı ve onları az çok tanınmaz bir hâle soktuğu sanılır."
P. VALÉRY, *Cahiers Paul Valéry. 3 Questions du rêve*, Gallimard, NRF, Paris, 1979, s. 105.

Tıpkı bölüm be bölüm katmanlarını açmaya devam ettiğimiz rüyaların yorumlanmasına ilişkin genel formül gibi, pratiklerin yorumlanmasına ilişkin genel formül[1], tetikleyici olayların rüya gibi pratiklerin üretimindeki rolünü ortaya çıkarmaktadır. İçselleştirilmiş geçmiş (şema ya da yatkınlıklar) gibi varoluşsal sorunsalın ögeleri de sanalı etkiliye, kuvveti eyleme dönüştüren olaylar (sözler, belirli el ve kol hareketleri ya da daha genel durumlar) vasıtasıyla etkinleştirilir.

Kişilerin sahip oldukları duygusal şemalar, deneyim şemaları ya da yatkınlıklar ancak rüyanın görüldüğü gün ya da önceki günlerde uyanık yaşamdaki olay ya da durumlar tarafından *tetiklenmiş* oldukları için rüyada kendilerini gösterirler. "[...] her rüyada bir önceki günün yaşantılarıyla bir temas noktası bulmanın mümkün olduğu savıyla işe koyulmam gerekir"[2], der Freud. Ondan önce Scherner, 1861 yılında, "canlı yankısı rüyanın yaşamında akseden, yahut bir önceki gün içimizdeki ilgiyi özellikle uyandırmış gerçek nesneleri takiben, çok güçlü biçimde ve yakın zamanda hissedilmiş o günün duyumsal izlenimlerden"[3] bahse-

[1] Bkz. önceki sayfalarda, "Şema 1: Pratiklerin yorumlanmasına ilişkin genel formül" (s. 109) ve "Şema 3: Rüyanın üretilme süreci" (s. 115).
[2] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, a.g.e., s. 255.
[3] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e, s. 113.

der. Aynı yıl, uykuya dalmadan önce her defasında "hangi ruhsal durumlarda" bulunduğunu kaydederek bir rüya defteri tutmuş olan Alfred Maury de "koşullar"ın rüyanın üretimindeki rolünün altını çizer: "Uyanık yaşamda kaybedilmiş imge ve hislerin hatırlanması çoğu kez rüyanın ögelerini temin eder. Rüyamızda, görmüş, söylemiş, arzulamış ya da yapmış olduğumuz şeyi görürüz."[4]

Gün içinde (ya da önceki günlerde) yaşanmış deneyim, tam anlamıyla rüyanın itici gücünü teşkil etmese de onu "doğurur". Freud'un "günün kalıntıları" olarak adlandırdığı ve o dönemden bu yana türlü bilim dallarından araştırmacılar tarafından devamlı olarak teyit edilmiş, doğrulanmış ve daha kati bir şekilde ifade edilmiş olan şey budur. Örneğin, nörobiyolog Michel Jouvet, Aralık 1970 ile Ağustos 1978 arasında, geceleyin ya da sabahleyin uyanınca not edilmiş 2525 kişisel rüya anısı üzerinde çalışmıştır. Jouvet bu külliyattan, rüyanın açık içeriğine nüfuz etmiş olayı kati bir biçimde (0 ila 14 gün arasında) tarihlendirilebilen (130'u olağan yaşam hâlinde ve 270'i de yurt dışına seyahat sırasında ya da sonrasında olmak üzere) 400 rüya anısı örneği alır. 130 olağan rüyadan 45'i, rüyanın görüldüğü güne ait unsurlar içerir (%34, 6), bu durum daha sonra rüyadan önceki altıncı güne ulaşıncaya dek hızla düşer fakat sekizinci günde önemli bir tepe noktası (%10) görülür.[5] Yine kişisel oneirik temellere dayanan Ernest Hartmann'ın araştırması da 800 rüya örneğinin %94'ünde, rüyanın görüldüğü güne ait günün kalıntılarının bulunduğunu gösterir.[6] Ari W. Epstein tarafından yürütülen başka bir araştırma da bir gündüz olayıyla açık bir bağın kurulabildiği 50 rüyanın yarısından biraz fazlasında olay ile rüya arasında 0 ila 24 saatlik bir süre bulunduğunu, dörtte birinden biraz fazlasında bu sürenin 24 ila 48 saat arasında olduğunu, rüyaların beşte birinden biraz azında bu sürenin 48 ila 72 saat arasında olduğunu ve sadece bir örnekte daha geriye gittiğini gösterir.[7] Ve Tore A. Nielsen ile Russel A. Powell, günün kalıntıları üzerindeki çalışmalardan yo-

[4] A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves* (1861), a.g.e., s. 33.

[5] M. JOUVET, "Mémoire et 'cerveau dédoublé' au cours du rêve à propos de 2 525 souvenirs de rêve", *L'Année du Praticien*, 29 (1), 1979, s. 27-32 ve M. JOUVET, *Le Sommeil et le rêve*, a.g.e, s. 68-69.

[6] E. HARTMANN, "The day residue: Time distribution of waking events", *Psychophysiology*, 5 (2), 1968, s. 222.

[7] A. W. EPSTEIN, "The waking event-dream interval", *American Journal of Psychiatry*, 142 (1), 1985, s. 123-124.

la çıkarak hazırladıkları sentezde[8] rüyaların, rüyadan önceki iki gün boyunca gerçekleşmiş olayları içermektense (%30-35), rüyadan bir önceki gün gerçekleşmiş olayları içermeye (%65-70) daha yatkın olduğu sonucuna varırlar.

Fakat söz konusu günün kalıntılarının kati tabiatını anlamak için onu, rüyanın genel üretim dinamiğinin içine yeniden yerleştirmek gerekir. Rüyayı gören kişinin yakın geçmişte yaşadığı ve rüyada ortaya çıkabilecek olaylar alelâde olaylar değildir. İçselleştirilmiş geçmişinin bazı parçalarını uyandıracak ve rüyanın merkezinde yer alan, varoluşsal soruna ilişkin unsurlarla bağlantılı olanlardır. Rüyada, neden bu yakın tarihli olayların ve onlara gönderme yapabilen geçmişe ait unsurların yeniden belirdiğini anlamak için bu yakın tarihli etkinleştirmelerin, uyku zamanına ertelenmiş bir eylemi olduğunu farz etmek gerekir.

Freud, yakın geçmişe ait olaylarla bilinçdışının temel eğilimlerini eklemleyerek –benim gözümde bu eklemleme daima doğru bir biçimde formüle edilmiş olmasa da– işin özünü anlamıştır. Bu hususta örneğin şöyle yazar: "Bilinçli yaşamımızdan türetilen ve bunun özelliklerini paylaşan bir şey –ki buna 'günün kalıntıları' diyoruz– bir rüyayı oluşturacak şekilde, bilinçdışı dünyasından gelen başka bir şeyle birleşir. Rüya çalışması bu iki bileşen arasında gerçekleşir."[9] Birleşmeden bahsetmek, iki taraf arasında bir tür uzlaşım olduğunu önermektir; oysa rüya gören kişinin kimi zaman hatırlayabildiği yakın tarihli olayların, geçmiş deneyimler sırasında meydana gelmiş ve rüya gören kişinin artık bilincinde olmadığı içselleştirilmiş şema ya da yatkınlıkları uyandırdığını söylemek gerekir.

[8] T. A. NIELSEN, R. A. POWELL, "The Day-Residue and Dream-Lag Effects: A Literature Review and Limited Replication of Two Temporal Effects in Dream Formation", *Dreaming*, Cilt 2, Sayı 2, 1992, s. 67-77. Aynı türden bir oran, C. J. G. Marquardt, R. A. Bonato ve R. F. Hoffmann tarafından da saptanır: C. J. G. MARQUARDT, R. A. BONATO ve R. F. HOFFMANN "An Empirical Investigation into the Day-Residue and Dream-Lag Effects", *Dreaming*, Cilt 6, Sayı 1, 1996, s. 57-65. 17 kadın ve 11 erkekten (ortalama yaş = 20,6) oluşan deney grubu, bu araştırmaya psikoloji lisansı birinci sınıfındaki psikolojiye giriş dersi kapsamında dahil olmuştur. 28 denek, iki haftalık bir süre boyunca toplam 208 rüya aktarmıştır. Kişi başına rüya aktarım ortalaması 7,43'tür ve her bir deneğin rüya yelpazesi 2 ila 14 arasında değişmektedir. Denekler toplamda 270 günün kalıntısı aktarmıştır. Elde edilen neticeler günün kalıntısının etkisini ve bir önceki günün kalıntılarıyla önceki iki günün kalıntıları arasında yaklaşık 2/1'lik bir oran bulunduğunu doğrulamaktadır.

[9] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 260.

Freud, bu yakın tarihli olayların rolünü nitelendirmek için kimi zaman "rüyayı *başlatan* olay"dan[10] ya da "rüyayı *kamçılayan* önceki gün"den[11] bahsederken daha yaratıcı bir dil kullanır. Güncel olaylar geçmişimizin, kendi gerekleri ve aciliyetleri olan gündüz yaşamının üzerine eğilmemizi engellediği parçalarını sürekli olarak yeniden açar. Buna karşılık, bu olayların rüya gören kişinin dikkatini çekmesinin tek nedeninin geçmiş deneyim dizilerine ve onlara özgü sorunlara gönderme yapıyor olması olduğunu da söyleyebiliriz. Yakın tarihli (bir önceki güne ait) tetikleyiciler, deneyim şemaları içselleştirilmiş biçimde var oldukları ve rüya gören kişi, bu olayları algılamaya ve onlara karşı duyarlı olmaya hazır yahut yatkın olduğu için tetikleyici olurlar. Tetikleyici olay bu rolü sadece rüyayı gören kişi ona karşı duyarlı olduğundan ötürü oynar. Belirli bir duyarlılık yapısı olmasaydı, söz konusu olay ya da durum rüya gören kişiye temas edemezdi ve kişi, o rüyayı göremezdi.

Freud, kişinin rüyasına dahil ettiği, gündüz yaşamına ait "tali [...] olay"lardan[12] söz eder. Fakat rüya gören kişinin yaşamının koşullarının görünürdeki bu tali, anlamsız yahut önemsiz mahiyeti hiçbir şekilde dikkati esas olandan ikincil olana doğru çevirmek suretiyle sansürü yanıltmaya yönelik bir yol değildir. Bu "olay"lar, en önemsiz güncelin rüya gören kişiye özgü bir içselleştirilmiş geçmişle nasıl kuşatıldığını görmeyen analistin dışarıdan bakan gözleri için talidir yalnızca. Yakın geçmişe ait izlenimlerin en ufağı bile geçmişin daha travmatik deneyimlerini yeniden canlandırabilir. René Allendy bu konuda şöyle yazar: "Eskiden tanıdığım bir üniversite hocası, kendini her nahoş bir durumda (hastalık, kaygılar) bulduğunda rüyasında, ona göre son derece endişe içinde ve sağlıksız bir hâldeyken girdiği yeterlilik sınavının koşullarını görüyordu. [...] Gün içinde hissedilen çok hafif duygular, geçmişe ait çok yoğun anıları geri getirebilir (bir iş arkadaşıyla yaşanan küçük bir kavga, savaş ve süngüyle saldırı hikâyelerini hatırlatabilir).[13] Fakat bu "tali olay"lar, içselleştirilmiş geçmiş (yatkınlık ya da şemalar ve rüya gören kişinin varoluşsal sorunsalının durumu) ile yakın geçmişe ait yaşam bağ-

[10] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap.*, a.g.e., s. 255.
[11] A.g.e., s. 265.
[12] A.g.e., s. 265-266.
[13] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 12-13.

lamı tarafından meydana getirilen bütünün iki ögesinden sadece biridir.

Dolayısıyla, rüyayı tetikleyen içsel uyaranlar ancak bu içselleştirilmiş geçmişle bu yakın tarihli durumların kesişim noktasında anlam kazanır. Rüya, geçmiş durum-deneyimlerle güncel durum-deneyimin bir karışımı olan bir hikâye üretir. Ve yoğunlaştırılmış melez suretler biçimini alabilen ya da gerçek hayatta temas etmelerinin imkânsız olduğu kişi, yer ve nesneleri yan yana getirebilen bu karışımdır ve rüyaya, tutarsız yahut münasebetsiz bir görünüm veren odur.

Bir rüyayı yorumlarken şu iki karşıt hataya düşmekten de kaçınmak gerekir: 1) rüyada sadece çocukluk geçmişinin (kılık değiştirmiş) dışavurumunu görmekten ileri gelen hata ve 2) rüyada sadece güncel zihinsel meşguliyetlerin açık (tamamen saydam) dışavurumunu görmekten ileri gelen hata. Birinci hataya genel olarak psikanaliz ve ikincisine de dikkatlerini sadece rüya öyküsünün açık içeriğine çeviren içerik analizcileri düşer. Her iki içeriği de eş zamanlı olarak hesaba katabilmek ve rüyalarda şu veya bu kişinin, nesnenin, yerin, vs. var olmasını neyin teşvik ettiğini anlamak için hem rüya gören kişinin yakın tarihli yaşam bağlamını (ve bilhassa rüyadan önceki günü/günleri) hem de bu yakın tarihli durumun görece benzer bir dizi geçmiş durumla kurduğu bağları bilmek gerekir.[14]

Günün Kalıntısı: Kuramsal-Yöntembilimsel Belirsizlikler

Ama şimdi tetikleyici olay meselesine geri dönelim. "Günden kalanlar" veya "günün kalıntıları" yani rüyadan önceki gün gerçekleşmiş ve rüyaya dahil olan unsurlar hakkında yürütülmüş çok sayıda araştırma, genellikle, bu "kalanlar"ın tabiatına ilişkin belirsizliklerden mustariptir.[15] Örneğin, herhangi bir hesaplama

[14] Freud, rüyayla ilişkilendirilen tüm "düşünceler"in rüyanın kökeninde mi yattığını yoksa sadece analitik durum tarafından mı doğurulduklarını sorgular (S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e., s. 11). Bu soruya, rüya düşüncelerinin, şayet rüya görenin olduğu kişi olmasına katkıda bulunmamış olsalardı, oldukları şey olmayacakları yanıtını vermek gerekir. Dolayısıyla, bu düşünceler de tıpkı analitik tedavinin bütünüyle ortaya çıkarma imkânlarına sahip olmadığı bir dizi başka düşünce gibi ister istemez rüyanın kökeninde yatıyorlardı.

[15] Bu konu hakkındaki zengin literatür içinden bilhassa şu eserlere gönderme yapabiliriz: E. HARTMANN, "The day residue: Time distribution of waking events",

yapmadan önce günün kalıntılarının rüya içine dahil olma zamanını tahmin etmenin herhangi bir anlamının olup olmadığını düşünmek gerekir ki bu araştırmacılar bunu yapmazlar. Bazı araştırmalar günün kalıntılarını kesin bir biçimde tarihlendirmeye çabalar ve bunlardan belirli düzenlilikler ve hatta yasalar çıkarmaya çalışırlar –rüyadan yaklaşık yedi gün öncesine tarihlenen anıların tepe noktası bunlardan biridir. Oysa "ölçmek"te olduğumuz şeyin kati tabiatı ve onu "ölçmek" için başvurduğumuz yöntem hakkındaki her şey belirsizdir.

Her şeyden önce, "kalıntı" ya da "tortu" terimi bu unsurları, uyanık yaşamın seyrinden koparılmış bir biçimde oneirik yapının içine dahil olan *edilgen* bir malzemeye dönüştürme eğilimindedir. Oysa bu unsurlar, deneyimlerin kronolojik düzeni içinde, çağrışımların *tetikleyicileri* ve analoji makinesini çalıştıran *uyaranlar*dır.[16] Dolayısıyla tamamen *etken* bir rol oynarlar. Ancak şeyleri kendi dinamikleri içinde ele almayı unutursak edilgen bir malzemeye dönüşürler. Yazılı rüya öyküsü gözünün önünde olan bilge *lector*[17] bakış açısını benimsediğimiz ve öyküyü meydana getiren unsurların kökeninin ne olduğunu düşündüğümüz zaman gerçekleşen şey budur.

Daha sonra, araştırmacıların gündüz yaşamına ilişkin bu unsurları nasıl derlediklerini sorgulayabiliriz: Rüya gören kişinin tuttuğu uyanık yaşam güncesi (fakat bu güncenin tutulmasına

---

Psychophysiology, 5 (2), 1968, s. 222; A. W. EPSTEIN, "The waking event-dream interval", *American Journal of Psychiatry*, 142 (1), 1985, s. 123-124; T. A. NIELSEN, R. A. POWELL, "The Day-Residue and Dream-Lag Effects: A Literature Review and Limited Replication of Two Temporal Effects in Dream Formation", *Dreaming*, Cilt 2, Sayı 2, 1992, s. 67-77; J. Harlow ve S. Roll, "Frequency of day residue in dreams of young adults", *Perceptual and Motor Skills*, 1992, 74, s. 832-834; T. A. NIELSEN, R. A. POWELL, J. S. CHEUNG, T. M. CERVENKA, "Temporal delays in incorporation of events into dreams", *Perceptual and Motor Skills*, 1995, 81, s. 95-104; C. J. G. MARQUARDT, R. A. BONATO, R. F. HOFFMANN, "An Empirical Investigation into the Day-Residue and Dream-Lag Effects", *Dreaming*, Cilt. 6, Sayı 1, 1996, s. 57-65; M. JOUVET, *Le Grenier des rêves*, a.g.e.; M. JOUVET, *Le Sommeil et le rêve*, a.g.e.; M. BLAGROVE vd. "Assessing the Dream-Lag Effect for REM and NREM Stage 2 Dreams", *PLoS ONE*, Ekim 2011, Cilt 6, Sayı 10, http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0026708; M. BLAGROVE vd., "A replication of the 5-7 day dream-lag effect with comparison of dreams to future events as control for baseline matching", *Consciousness and Cognition*, 20 (2011), s. 384-391; M. Jouvet, *De la science et des rêves*, a.g.e.

[16] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Bölüm 10 — Psişik Yaşamın İlksel Biçimleri" (s. 307-324).

[17] Latincede, *okur, okuyan kişi* -çn.

ilişkin hangi talimatlar verilmiştir?) ile rüya öykülerini "nesnel bir biçimde" karşılaştırarak mı? Yoksa rüya gören kişiden, rüyasındaki hangi ögelerin ona önceki günün uyanık yaşamına dair şeyleri hatırlattığını tespit etmesini talep ederek mi? Yoksa rüya gören kişiye rüyanın her unsuru hakkında sorular sorarak bunların ona neyi düşündürdüğünü anlamaya çalışarak ve böylelikle, Freud'un salık verdiği serbest çağrışım pratiğine yaklaşarak mı?

Sonrasında rüya öyküleriyle karşılaştırmak üzere rüya görenlerden uyanık yaşamlarının olayları hakkında bir günce tutmalarını talep etmek, çok sayıda araştırmacının göz ardı ediyor gibi göründüğü ciddi sorunları da beraberinde getirir. Gerçekten de rüyadan önceki gün sayısız olay, nesne, kişi, yer, hayvan, vs. tecrübe edilmiş olabilir (üstelik, zamanda geriye gittikçe durumun daha da karmaşıklaştığını tahmin edebiliriz) ve rüya gören kişi bunların hepsini kaydedemez. Eğer ona aradığımız şeyin tabiatıyla ilgili hiçbir talimat vermezsek, kendisine önemli gibi görünen şeye göre ya da bazı şeyleri yapmak için harcadığı zamana göre seçim yapabilir. Ve eğer ondan, duygusal bakımdan iz bırakan olayları kaydetmesini açık bir dille talep edersek, uyanık yaşamın unsurlarının sadece çok küçük bir kısmını seçmiş oluruz ve bunu dile getirmezsek de Freudcu düşüncenin, gündüz kalıntısının görünürdeki kimi zaman anlamsız ya da sıradan mahiyetine ilişkin varsayımıyla açıkça ters düşmüş oluruz. Araştırmacı, bunu kuramsal olarak üstlenmese de genellikle sadece "iz bırakan", "kuvvetli", "duygusal bakımdan yüklü" unsurların gündüz kalıntılarını teşkil edebileceğini düşünür; oysa uyanık yaşamın mikro-olaylarına dair bellek, söz konusu olaylar sistemli bir biçimde bellekte tutulmak için çok "küçük" ya da "önemsiz" olduklarından zayıf olabilir.

Fakat araştırmacılar, neyin günün kalıntısı olduğuna karar vermek üzere araştırma dışından insanlardan (manidar bir biçimde "hakem" olarak adlandırılan bu kişilerin gündüz kalıntılarının varlığını abartmak ya da azımsamaktan *apriori* herhangi bir menfaatleri yoktur) uyanık yaşam günceleri ile rüya defterlerini karşılaştırmalarını talep ettiklerinde bu körlük doruk noktasına ulaşır.[18] Hedeflenen hatalı bir şekilde bilimsel nesnelliğin, ha-

[18] F. ROUSY vd., "Does early-night REM dream content reliably reflect presleep state of mind?", *Dreaming*, 6, s. 123-132.

kemlerin harici konumları sayesinde elde edileceği farz edilir. Buna karşılık, ne onlardan karşılaştırmaları talep edilen malzemeler ne de bunu yapmak üzere gerçekleştirecekleri bilişsel işlemler temel olarak sorgulanmaz. Böyle tarafsız "hakemler" haklarında pek bir şey bilmedikleri durumlar arasındaki benzerlikleri nasıl görebilirler? Örneğin, eğer kişi rüyasında bir şapka görüyorsa ve rüyasından önceki günlerde yaşamış olduğu en iz bırakan olaylardan biri bu tür bir şapka takan birini içeriyorsa, rüyayı gören kişi güncesinde şapkadan bahsetmediyse ondan başka hiç kimse bu ilişkiyi çözemez.

Rüya gören kişiye, geriye dönük bir biçimde, rüyasındaki hangi ögelerin uyanık yaşamında yaşamış olduğu şeyleri hatırlattığını sormak üzere görülen rüyadan yola çıkmak çok daha az yapay bir yöntemdir. Gerçekten de rüyasında neyin gündüz deneyimlerine gönderme yaptığını en iyi söyleyebilecek kişi, rüyayı gören kişidir. Fakat bu durumun da belirli güçlükleri vardır çünkü rüyayı gören kişiden (gündüz yaşamı ile rüyalar arasında) benzerlik kurma işini tek başına yapmasını istemek, rüyadan önceki günlerde karşısına çıkan sahneleri, nesneleri, kişileri, yerleri, vs. hatırlamaya yönelik kendiliğinden bir kabiliyete sahip olduğunu farz etmektir. Oysa bundan daha zor bir iş yoktur. Freud'un serbest çağrışım uygulaması ya da rüya hakkındaki sosyolojik mülakat bu nedenle, rüya gören kişiye ilişkileri ya da örtüşmeleri bulmaya yönelik az çok sistemli arayışında destek verdiği ölçüde, en yerinde çözümdür. Freud'un, bu noktada, onu gerçek anlamda bilimsel (burada kastedilen, klinik yöntemden ziyade deneysel türde bir yöntemdir) bir yöntem kullanmamış olmakla eleştirenlerden çok daha ince ve tutarlı bir yol izlediği ortaya çıkar.

Araştırmacıların, uyanık yaşama ait ögenin günden kalan olup olmadığına karar verebilmek üzere biri uyanık yaşamdan, diğeri de rüya öyküsünden elde edilen iki ögenin birbirlerine yeterince benzediğini kabul etmelerini belirleyen şeyin ne olduğunu da sorgulayabiliriz. Acaba az çok geniş bir durum benzerliği ("seyahat etmek", "endişeli bir biçimde bir yere gitmek, "bir sokaktan geçmek", "alışveriş yapmak", vs.) o ögeyi günden kalan olarak nitelendirmeye yeter mi? Ayrıca, günden kalanı izole ögeler (rüyada kedi, bıçak, şapka, bir şehir ya da bina, belirli bir kişi görmek) seviyesinde mi –ki bu durum, bunun Freudcu anlamıyla bir gündüz kalıntısı olduğundan şüphelenmeye itebilir– (Eğer

rüyamda bir kedi görüyorsam ve bu kedi hususi bir durumda hususi bir şey yapmıyorsa, onun dün karşıma çıkan bir kediyle mi yoksa on beş gün önce karşıma çıkan bir kediyle mi yoksa yaşamım boyunca karşıma çıkan tüm kedilerle mi bir ilgisi olduğunu nasıl bilebilirim?) yoksa durumlar (örneğin, bir topla oynayan bir kedi ya da tırmalayan bir kedi, vs.) seviyesinde mi ele alınması gerekir? Peki eğer sadece genel durum tekabül ediyorsa (örneğin, "bir şeyi kaçırma korkusuyla bir yere gitmek") ama belirli ögelerden hiçbiri tekabül etmiyorsa (bir havaalanına gitmek ama bunun uyanık yaşamdakinden bambaşka bir havaalanı olması; havaalanındansa tren istasyonuna gitmek; bankaya, oraya varıldığında kapalı olmasından korkarak gitmek, vs.), bunun yine de bir günden kalan olduğunu düşünebilir miyiz? Bunlar, ölçü takıntılılarının asla sormadığı sorulardır.

Son olarak, "günden kalan"ın zamanın içinde yer aldığı anın tahmin edilmesinin nasıl mümkün olduğunu sorgulayabiliriz. Ögeler noktasal ve tek seferlik olduğunda (örneğin, rüyadan önceki gün son derece karakteristik bir şapkası olan bir kadın görmüş olmak, kaynar süt tenceresini devirmiş olmak, vs.), zaman içindeki yerleri kolaylıkla belirlenebilir. Fakat bunlar uyanık yaşamın sık gerçekleşen ve sıradan ögeleri olduğunda, onları zaman içinde belirli bir yere oturtmanın neredeyse hiçbir anlamı kalmaz (örneğin, kişi rüyasında annesini görmüştür ama onu zaten her gün görmektedir; sahne mutfağında geçmektedir ama zaten her gün orada yemek yemektedir, vs.). Bizzat Michel Jouvet "rüya gören kişi [rüyasıyla] aynı ortamda yaşadığı zaman bir olayın *kesin* tarihlenmesine ilişkin [bu] güç sorun"un altını çizer: "Eğer sıradan bir olay aynı evde, aynı iş yerinde, aynı sokakta, aynı kentte değilse de aynı ülkede sık sık vuku buluyorsa, nasıl kesin olarak tarihlendirilebilir?"[19]

Tüm imkânları seferber ederek, statüleri belirsiz ve derlenme koşulları şüpheli verileri toplamaya çalışmaktansa, uyanık yaşam ögelerinin en yenilerden en eskilere, dinamik bir biçimde nasıl eklemlendiklerini; uykunun teşkil ettiği hususi çerçevede, rüya gören kişilerin aktardıkları rüya öyküleri sayesinde eriştiğimiz rüyaları doğurmak üzere rüya görenlerin içselleştirilmiş geçmişleriyle nasıl birleştiklerini sorgulamak çok daha acildir.

[19] M. JOUVET, *Le Grenier des rêves*, a.g.e., s. 47.

Günün Kalıntısı: Alışkanlığın Eylemsizliği

Farklı araştırmalar, rüyalarda geçmişe ait bir eylemsizlik kuvvetinin bulunduğunu gösterme eğilimindedir. Rüya gören-seyahat eden kişilerin durumu, ortam değişikliğinin bu yeni ortamı hemen rüyada sahneye koymaya sevk etmediğini göstermektedir gerçekten. Beynin, güncel yaşamın ögelerini rüyaya dahil etmek için yeni alışkanlıklar edinmeye başlamış olması gerekir. "Kendi onirotek[20] örneğimde, der Michel Jouvet, (ya beş gün ya on, on beş ya da on beş gün süren) yirmi yurt dışı seyahatinden sonra on ila on iki gün boyunca derlenmiş üç yüz altı rüya anısını tasnif ettim. [...] Neticeler, *seyahatin süresi arttıkça yeni ortamla ilişkili rüya anılarının yüzde oranının da (ilk hafta %7'lik bir artıştan üçüncü hafta %42'lik bir artışa kadar) arttığını* gösteriyor."[21] Aynı şekilde, Senegalli Bassari halkından Tama'nın vakası da etnologlar tarafından yakından incelenmiştir. 1939 ya da 1940 yılında dünyaya gelen Tama, antropologların talebi üzerine 1964 yılında 148 günlüğüne (221 rüya) ve 1967 yılında da 134 günlüğüne (278 rüya) Fransa'ya gelir. Tama, kendi ülkesinde, Senegal'deyken rüyalarının %85'i günün kalıntıları içerirken Fransa'da yaşadığı süre boyunca rüyalarının yalnızca %15'inde günün kalıntıları tespit edilebilmiştir ve bu durum Senegal'e geri döndüğünde de değişmez. Michel Jouvet bundan, Tama'nın bilinçdışının "Fransa'daki yaşama entegre olmadığı"[22] sonucunu çıkarır: "Tama, her gün Paris sokaklarını arşınlamasına rağmen rüyalarında yalnızca doğduğu köyü, arkadaşlarını ve hayvancılık ve tarım faaliyetini görüyor. Bilinçdışı ona her gece bir bavul açıyor ve bu bavulun içinden babası, annesi, eşleri ve erkek kardeşleri çıkıyor."[23] Bu sonuçlar, astronotların rüyaları üzerinde çalışan araştırmacılarınkilerle tutarlılık gösterir: "Gerçekten de astronotların uzayda, yerçekimsiz ortamda gerçekleştirdikleri görevler sırasında gördükleri çok sayıda rüyayı derlediler ve bu astronotların rüyalarında evlerinde, ailelerinin yanında ya da yeryüzündeki bir ortamda olduklarını gördüklerini ve *Traumta-*

[20] Fransızcada *onirothèque*, Latincede rüya anlamına gelen *oneiros* ile herhangi bir nesnenin saklandığı kap, mahfaza anlamındaki *teca* kelimesinden türetilmiştir, rüyaların saklandığı hazne, yer anlamındadır -çn.

[21] M. JOUVET, *De la science et des rêves*, a.g.e., s. 248.

[22] A.g.e., s. 285.

[23] M. JOUVET, *Le Grenier des rêves*, a.g.e., s. 189.

gın[24] sadece %3'ünün yerçekimsiz koşullarıyla ilişkili olduğunu fark ettiler."[25]

Michel Jouvet'nin sunduğu olguların (bir ortamın bariz bir biçimde rüyalara dahil olmaya başlaması için o ortamda uzun süre bulunmak gerekir) Freud'un, (rüyadan önceki günün olaylarının rüyaya nüfuz ettiğini ileri süren) günün kalıntısı olgusuyla uzlaşmadığı düşünülebilir. Ama aslında hiç de öyle değildir. Anlık şimdiki zamanın ögeleri (kişiler, yerler, nesneler, vs.) rüyaya, şimdiki zaman rüya gören için hâlihazırda tarihsel bir katmana sahip olduğu zaman açık bir şekilde girer; yani aslında söz konusu olan sadece sahte bir şimdiki zamandır. Rüyasına giren şey sadece anlık şimdiki zaman değil, onun için alışıldık olandır. Bu olgu, seyahat ya da göç edenlerin örneğinde olduğu gibi rüya gören kişinin yaşam koşulları aniden değiştiği zaman ortaya çıkar: Yeni alışkanlıkların oluşması ve yeni koşulların rüyaya nüfuz etmesi için birkaç hafta beklemek gerekir. Bununla birlikte, içselleştirilmiş geçmişin ögelerini tetikleyen, bu yeni bağlamda ortaya çıkan olaylar, etkileşimler ve sorunlardır. Şimdiki zaman her zaman geçmişi tetikler fakat rüyanın üretimine, ancak rüya görenin nezdinde belirli bir katmanı ya da belirli bir varoluşsal derinliği olduğunda açık ve bariz bir biçimde dahil olur.

Tetikleyici Olayların Gecikmeli Etkileri

Rüyanın hususiyetlerinden biri, tetikleyici güncel bağlamın - günden kalanların ya da günün kalıntılarının- rüyanın anlık üretim bağlamı olmamasında yatar. Uyku çerçevesi, rüyadan önceki gün ya da günlerde vuku bulmuş ve rüya gören kişinin nezdinde az çok önemli olaylar tarafından kışkırtılmış-tetiklenmiş çağrışımların tamamının ortaya konduğu bir oyun sahası sunar. Sanki uykunun çerçevesi ortalığı, "yedek olarak ayrılmış" ve yakın tarihli tetikleyici olaylarla bağlantılı iç uyaranların eylemine bırakıyor ve böylelikle, içselleştirilmiş geçmişe, benzer durumlar arasındaki bir dizi bağlantı vasıtasıyla kendini ifade etme fırsatı veriyor gibidir.

Rüyaları tetikleyen uyaranlar, uyanık yaşamın dış uyaranlarından farklı olarak, içsel bir biçimde üretilir. Uyanık düşünceyle

[24] Almancada, rüyanın görüldüğü gün -çn.
[25] M. JOUVET, *De la science et des rêves*, a.g.e., s. 284-285.

ilişkilendirilen –resmî olduğu kadar ahlaki– pek çok gerek, uyku sırasında mevcut değildir ve iç uyaranlara verilen "tepkiler"in kendileri de bedenselden ziyade ancak zihinsel olabilir. "Uyuduğumuz zaman, der Katherine Macduffie ve George A. Mashour, birincil duyumsal bölgelerimiz devreden çıkar. Dolayısıyla, rüya gören beyne sunulan tüm bilgiler iç kaynaklı bir biçimde üretilir. İtici kuvvetimiz de durdurulur ve dolayısıyla tüm yanıtlar da iç yanıtlarla sınırlı kalır."[26] Rüya gören kişinin dış duyumsal uyaranları zayıf bir biçimde algılaması ile tüm kontrol ve planlamaya ilişkin düşünümsel işlemlerden sorumlu prefrontal korteksin zayıf bir biçimde etkinleşmesi, zamanın içinde az çok geri kalan geçmiş ve güncel deneyimler arasındaki bağlantı oluşumunu kolaylaştırır: "Rüya gören kişi, dışarıdan bir uyarılma olmadan ve hipoaktif bir PFC [*Prefrontal Cortex*] ile aynı anda hem 'çevrimdışı' hem de 'zamandışı'dır. Uyanık bilincin bu iki unsurunun baskılanması, beyni sessizliğe indirgemektense onu hiper-çağrışım için özgür bırakabilir."[27]

Çocuk oyununda ya da gündüz düşünde olduğu gibi, *anlık* dış uyarımların bulunmayışı özneye, yakın tarihli fakat rüya anında mevcut olmayan bir bağlam aracılığıyla bütün bir içselleştirilmiş geçmişin açılış sahnesini "yeniden oynama" olasılığını sunar. Bu nedenle, rüyanın, öznenin varoluşsal sorunsalının parçalarına ve içselleştirilmiş geçmişine erişmeyi sağlayan en ideal yollardan biri olduğunu (bu yola erişim oneirik imgelere özgü özelliklerden ötürü güçleşmiş olsa da) söyleyebiliriz.

Dolayısıyla rüya, uyanık hâl sırasında filizlenmeye başlamış ve uyanık hâlin çok sayıda olağan talebi (bireyin yapmak ya da söylemek zorunda kaldığı şeylerin tamamı) tarafından durdurulmuş, baskılanmış ayrıntılı bir hazırlığın *gecikmeli* dışavurumudur. Rüya, yaratıcının zihnini meşgul eden birtakım sorunları dışavurmak söz konusu olduğunda, uygulamalı faaliyetlerin akışının dışında düzenlenmiş bir uzam olarak sanatsal yaratıma yaklaşır: Kültürel donanımları en düşük seviyede olan ve eylemin ele geçirdiği bireyler dahi rüya süresi boyunca, *her türlü uygulamalı buyruğun dışında bir yaratıcı dışavurum biçimi* içine girerler. Onları kaygılandıran, olumlu olduğu kadar olumsuz anlam-

[26] K. MACDUFFIE ve G. A. MASHOUR, "Dreams and the Temporality of Consciousness", *The American Journal of Psychology*, Cilt 123, Sayı 2, Yaz 2010, s. 190.
[27] A.g.e., s. 195.

da zihinlerini meşgul eden şeyler, iradelerinden bağımsız olarak işler içlerinde.

Gece Algı ve Duyumları

Tetikleyici olaylar meselesiyle ilgili başka bir noktayı daha ele almamız gerekiyor. Rüyayı kesinlikle bilimsel bir bakış açısıyla ele almak isteyenlerin bir kısmı, oneirik dilin içinde, iç bedensel duyumların (bilhassa mide ağrıları, kas krampları, ateş ve benzeri çeşitli ağrılar) ve duyumsal uyarımların (özellikle işitme, görme, koklama ve dokunma ile ilgili olanlar) uykudaki düşünce üzerindeki etkisini görmeye çalışmıştır. Örneğin, Jérôme Richard (1766), rüya imgelerinin rüya görenin "organlarının durumu" ile ilgili olduğu kanaatindeydi.[28] Ve Moreau de la Sarthe (1820) da "rüyada açık bir pencere görmek için yatakta üşüyor olmak ve bu duyumu gece görüsüne dönüştürmek gerekir" diyordu.[29] Moreau böylelikle rüya öyküsünü geceleyin tecrübe edilen bedensel duyumların tasvirine bağlıyordu. Aynı şekilde Alfred Maury (1861) de çocukluğunda kafasının bir örs üzerinde yer aldığını, bir çekiçle kafasına vurulduğunu ve kafasının tıpkı bir buz gibi eridiğini görür. Sıcak nedeniyle kafası terlemiş bir biçimde uyanır ve çekiç sesleri duyar. Ve sıcağın etkileriyle çekiç darbelerinin gürültüsünün rüyasındaki imgelere sebep olduğu sonucuna varır.[30] Hatta Maury uyku esnasında algılanan seslerin, kokuların, fiziksel temasların, vs. rüyalara dahil olduğunu ispat eden çok sayıda deney gerçekleştirmiştir. Ona göre, "dış duyumlar büyük ölçüde rüyalara girer [...], genellikle rüyanın çıkış noktasını oluştururlar."[31] Fakat verdiği tüm örnekler rüyaya giren şeylerin bu duyumların yorumları ya da aktarımı olduğunu gösterir.

Rüyaları, rüya gören kişinin yaşamının unsurlarıyla (ve bu durumda, uyku sırasında müdahil olan olaylarla) ilişkilendirme düşüncesi, Descartes'ın iki yüzyıl öncesinde mümkün kıldığı, insana dair materyalist bir kavrayışa sahip olmayı gerektirir. Bu bakış açısından yola çıkarak, Freud'un da öncellerinin bazıları kadar materyalist olduğunu söyleyebiliriz ama onun materyalizmi ne organikçi ne de algıcıdır. Rüyaların rüya gören kişinin

[28] J. RICHARD, *La Théorie des songes*, a.g.e., s. 58.
[29] J. CARROY, *Nuits savantes*, a.g.e., s. 27.
[30] A.g.e., s. 88.
[31] A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves* (1861), a.g.e., s. 135.

deneyimleriyle bir ilgisi olsa da bunlar, esasen, geceleyin gerçekleşen iç ve dış duyumsal deneyimler değil, toplumsal bir varlık olan insanın geçmiş (çocukluktan bu yana süren) ve güncel (rüyadan önceki gün ya da saatlerde yaşanmış) deneyimleridir. Fakat rüyanın kökenini insan ilişkilerine yerleştirdiği için ve sadece bu ilişkilerin rüya gören kişinin toplumsallaşmış bedeninde bıraktığı ve ancak hastayla edilen sohbetler ya da analitik tedavi aracılığıyla kısmen erişebildiğimiz psişik yahut zihinsel izlerle ilgilendiği için "sosyopsişik" olarak adlandırabileceğimiz bu materyalizm, pozitivizm karşıtı bir bilimsel yöntem gerektirir. Freud, psişik olmayan uyaranlara gereğinden fazla değer verilmiş olduğunu tespit etmenin onu şaşırtmadığını söyler çünkü bunlar keşfedilmesi ve deneyimleme yoluyla onaylanması en kolay uyaranlardır ve "rüyaların bedensel kökeni görüşü"[32] onun döneminin psikiyatrik düşüncesine damgasını vurmuştur. Freud, rüya meselesini bilimsel olarak ilerletmek için, fizyolojik bir materyalizm ile temelsiz bir spiritüalizm arasında durmaya mecburdu.

Freud, geceleyin tecrübe edilen bazı algı ya da duyumların rüyaya dahil olabildiğini inkâr etmiyor: "Uyku hâlinde işleyen duyumsal uyaranların rüyaların içeriğini etkilemesi bilinen bir şeydir; deneysel olarak ispatlanabilir ve rüya konusundaki tıbbi araştırmalar alanında elde edilmiş çok kısıtlı sayıdaki kesin (fakat gereğinden çok fazla değerlendirilmiş) neticelerden biridir."[33] Fakat bu duyumlar rüyaya girdiğinde, onun ne merkezini ne de itici kuvvetini meydana getirirler ve, kendi mantığını izleyen ve zaman zaman sunulan ögeleri kendi bünyesine dahil eden imgesel öykü içinde yalnızca *aktarılmış* bir biçimde ortaya çıkarlar.[34] Dolayısıyla rüya, öyküsüne devam etmek için, rüya gören kişinin bedensel duyumlarından ya da uykusu sırasında algıladığı dış

[32] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. kitap*, a.g.e., *s.* 106. Çok yakın tarihte gerçekleştirilmiş bazı çalışmalar aynı araştırma türünün izinden giderler ama daha sağlam deneysel temellere sahiptirler. Örneğin, bazı kokular eğer gün içinde belirli imgelerle açıkça ilişkilendirildilerse, geceleyin deneklere iradeleri dışında koklatıldıklarında aynı türden imgelerin oluşmasına yol açabileceklerini ispat ediyorlar. Bkz. M. SCHREDL, L. HOFFMANN, J. U. SOMMER, B. A. STUCK "Olfactory Stimulation During Sleep Can Reactivate Odor-Associated Images", *Chemosensory Perception*, Aralık 2014, Cilt 7, Sayı 3, s. 140-146.

[33] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., *s.* 130.

[34] "Eğer durum buysa geriye sadece organik uyarımların rüya imajlarına dönüşmesini belirleyen yasaları incelemek kalıyor." *Rüyaların yorumu, 1. kitap*, a.g.e., *s.* 99.

olaylardan faydalanabilir fakat rüya, "bir uyarımı üretmekle [kopyalamakla] kalmaz; bu uyarımın üzerinde çalışır, uyarıma göndermeler yapar, içeriğe ekler, uyarımı başka bir şeyle değiştirir."[35] Geceleyin kuvvetli bir ışık, bir çan ya da çalar saat sesi, bir koku, bir üşüme hissi, bir sinek ısırığı, vs. olabilir. Fakat bu duyum ya da algılar basit bir biçimde gözardı edilmediğinde[36], rüyanın bütününü meydana getirmezler ve rüyaya aktarılırlar: Bir gök gürültüsü rüyaya bir silah sesi gibi dahil edilebilir, bir kapı gıcırtısı eve hırsız girmesine tekabül edebilir, ayaklar yatağın dışında kalınca rüyada yerin kaydığı görülebilir, vs. Rüya öyküsünün mantığının rüyaya dahil olan söz konusu ögelerden daha önemli olmasının ve bu ögelerin rüya öyküsünün temel açıklamalarını teşkil etmemesinin kanıtı, aynı uyaranların rüyadan rüyaya farklı şekillerde ifade edilmesinde yatar: Çalar saat sesi çan sesine, hayvanların boynundaki çıngırağa, bir tabak çanağın kırılma sesine, vs. dönüşebilir.[37]

Bu şekilde düşünen ilk kişi Freud değildir. Örneğin Karl Albert Scherner 1861 yılında, kaynağını "organik bedensel uyaran-

[35] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., *s.* 129.

[36] Daha yakın tarihli araştırmalar, uyanık yaşamda olduğu gibi uyku sırasında da "organizmanın, kendisi için 'farksız olan yani ne bir tehlikeyi ne de bir hazzı haber veren bir uyarana yanıt vermemeyi öğrendiğini" gösteriyor: "Beyin, 'nötr' uyaranların tekrarlanması karşısında fazla enerji harcayan savunma mekanizmalarını (uyanma, kaçma ya da saldırı) kullanmamayı öğrenmiştir: Bu, Pavlov'un sözünü ettiği 'iç inhibisyon'dur (ya da 'supraliminal inhibisyon'dur). Beyin bu işlem sırasında endişelenmeyi bırakır, dolayısıyla uyanmaz ve dolayısıyla, 'artık tehlikede değilim ve enerji harcamıyorum' anlamına gelen bir hâlde uykuya geri döner. Bu fenomene 'uyanma tepkisinin alıştırılması' adı da verilebilir. Bu fenomen bizim, bir tren istasyonunun ya da havaalanının yakınında yaşıyor olsak bile huzur içinde uyumamızı sağlar. Bir kedinin uyku esnasında akustik olarak uyarılması yoluyla elde edilen deneysel neticeler sesin kediyi uyandırmaması için bu uyarımı birinci gün on üç kez tekrarlamak gerektiğini fakat dördüncü gün sadece üç tekrarın yeterli olduğunu gösteriyor. Kedi, artık farksızlaşan bir işarete yanıt vermemeyi öğrendiğine göre demek ki bir öğrenme ve hatta 'olumsuz bir öğrenme' gerçekleşiyor. Buna karşılık, akustik uyarımlar patisinin üzerine uygulanan ve biraz acı veren elektroşoklarla birleştirilirse kedi her defasında uyanıyor çünkü akustik uyaran bir acı işaretine dönüşmüş oluyor." M. JOUVET, *De la science et des rêves*, a.g.e., *s.* 89-90.

[37] Freud; Jessen, Meïer, Henning, Hofflauer, Gregory, Maury ve Hildebrandt'ın gözlem ve deneylerinden destek alıyordu. S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, s. 85-88. C. S. Hall da rüya gören kişinin avucuna bir mumun koyulduğu bir deneyi aktarır: Bu kişi bu rüyalardan birinde golf oynadığını ve bir diğerinde de spor salonunda halter kaldırdığını görür. Bkz. C. S. HALL, *The Meaning of Dreams*, a.g.e., *s.* 6-7.

lar"dan alan rüyanın malzemesinden bahsediyor fakat bu uyaranların "zihne sadece, hayal gücünün tasarılarına göre kullandığı ögeleri sunduğunu" belirtiyordu.[38] Léon d'Hervey de Saint-Denys de 1867 yılında organik sebeplerin önemine ilişkin şüphelerini paylaşıyordu: "Bana göre, ki ben daha kesin ve bilhassa daha müspet verileri uzun uzadıya incelediğime inanıyorum, organik sebeplere tüm rüyalarımızın kökeni ve seyri üzerinde bu denli geniş bir etki atfedemeyiz. [...] Birden fazla rüyayı çözümlemek suretiyle, fikirlerin çağrışımının genellikle rüyanın seyrine tek başına liderlik ettiğini ispatlamaya çalışacağım."[39] Freud için olduğu gibi bu yazarlara göre de rüyanın mantığı birincildir ve hem iç hem dış uyaranların etkileri ikincildir ve bu rüya mantığının içinde yer alırlar. Sinirbilim ve bilişsel psikoloji alanındaki çalışmalar psikanalizi türlü yönlerden eleştirseler de bu noktada onu yalanlamazlar.[40]

[38] M. GÉRAUD, "Préface", K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e. içinde, s. 6.
[39] L. d'HERVEY de SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), a.g.e., s. 81.
[40] Bilhassa bkz. J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e. ve J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e.

9
Uykunun Çerçevesi

"Rüyayı uykuyla tanımlamak."
Gabriel TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*,
Éditions BHMS, Lozan, 2009, s. 50.

Önceki bölümlerde içselleştirilmiş geçmiş, varoluşsal sorunsal ve tetikleyici olayların rüyanın üretilme sürecinde birbirlerine nasıl eklemlendiklerini gördük. Rüyanın yorumlanmasına ilişkin genel formülün[1] son ana unsuru *uykunun çerçevesi* yani rüya imgelerinin ortaya çıktığı bağlamdır.

Rüya, biçimsel özelliklerinin, ifade edilişinin özel koşullarına bağlı olduğu bir dışavurum biçimidir. Maurice Halbwachs, rüyayı sosyolojik bir araştırma konusu hâline getirmekteki tereddütlerine rağmen "rüyadaki düşünceler ile uyanık hâldeki düşünceler arasında öyle temel bir fark vardır ki ne biri ne de öteki aynı çerçeveler içinde gelişir" derken rüya meselesini doğru bir biçimde ortaya koyuyordu. Maury ve Freud rüyayı farklı bir biçimde kavrıyor olsalar da bu mesele hakkında aynı sezgiyi paylaşıyorlardı: "Maury rüyayı birtakım zihinsel yabancılaşma biçimlerine benzetirken, her ikisi de kişinin, yalnızca onun için anlamı olan kişiler, nesneler ve sözler arasında ilişkilerin kurulduğu, kendisine has bir ortamda yaşadığını düşünmektedir. Toplumsal uzlaşımları unuttuğu gibi fizik kurallarını da unutarak gerçek dünyadan çıkan kişi, yabancılaşmış olarak içsel bir monoloğu sürdürür kuşkusuz [...]. Lakin Freud, rüyadaki imgelere, anlamı kişinin gizli endişelerinde yatan göstergeler değerini yüklerken temelde bundan başka bir şey söylemez."[2] Uykunun çerçevesinin doğru bir biçimde kavranabilmesi için hem toplumsal hem göstergesel hem ruhsal hem de beyinsel özelliklerle belirlenen bir çerçeve olarak betimlenmesi gerekir.

[1] Bkz., önceki sayfalarda, "Şema 3: Rüyanın üretilme süreci" (s. 115).

[2] M. HALBWACHS, "Rüyalar ve görsel anılar", M. HALBWACHS, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri* içinde, a.g.e., s. 39-40.

Beyinsel ve Ruhsal Engeller

Freud, bugünkü sinirbilim bakış açısından bakıldığında hakkında sahip olabileceğimiz izlenimin aksine *Rüyaların yorumu* eserinde bile "uyku durumunun tipik özelliklerinden birisinin de ruhsal aygıtın işleyiş koşullarında değişiklik yaratması" olduğunu ve "uyku hâlinde" yaşanan bu değişikliğin rüyaların incelenmesine dahil edilmesi gerektiğini yazıyordu.[3] Daha önce de gördüğümüz gibi[4], uyku hâlinde beyin ve bedenin geri kalanı tam olarak uyanık yaşamda oldukları durumda değildir: Beden, (paradoksal uyku sürelerinde) kas zayıflığı ya da (yavaş uyku sırasında) kas gevşemesi evreleri yaşar; duyumsal sistem, uykudaki kişinin uykusunu korumak adına dışarıdan gelen bilgileri ayrıştırır[5]; beyin az çok yoğun bir faaliyet gösterir (bu faaliyet paradoksal uyku dönemlerinde bilhassa yoğundur) ama buna karşılık, düşünümsel bilincin (planlama, düşünümsel ya da yürütücü kontrol, bilginin yeniden düzenlenmesi, dikkatin korunması, çalışma belleği, eylemin ayarlanması, vs.[6]) merkezi olan prefrontal korteksin etkinliği azalır.

Dışavurum biçimlerinin üretilmesinin nörobiyolojik koşulları uyanık yaşamda da uykudaki yaşamda olduğu kadar önemlidir. Fakat sosyologların genellikle uyanık bireyler üzerinde çalışmalarından ötürü, bu evrensel nörobiyolojik koşullar nihayetinde nötrleşir ve unutulurlar. Nörobiyolojik işleyişin farklılıkları, ancak uykudaki yaşam ile uyanık yaşamı birbirlerine eklemlemek istediğimiz zaman varlıklarını hatırlatırlar. Fakat Amerikalı nöropsikiyatr John Allan Hobson'ın düşündüğünün aksine, rüyanın –evrensel olduğu ve fizyolojinin alanına girdiği kabul edilen– *biçimini* ("ayrıntılı duyumsal görseller, gerçeklik yanılsaması, mantıksız düşünce, duygunun yoğunlaşması ve güvenilir olmayan anılar"[7]), "belirli bir bireysel deneyime atfedebileceğimiz"[8] *içeriğ*inden ayırmanın hiçbir anlamı yoktur. Hem biçim hem de içerik beynin nörobiyolojisiyle ya da nörofizyolojisiyle olduğu

[3] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 65.

[4] Bkz., önceki bölümlerde, "Toplumsal, Beyinselin İçinde Çözünür mü?" (s. 58-67).

[5] "Uykunun –ve rüya yanılsamalarının– sürmesi için dış dünyadan gelen sinyallerin içsel olarak etkinleşmiş zihin-beyne girişini engellemek zaruridir." J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 250-251.

[6] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 35, 49 ve 90-91.

[7] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 282.

[8] A.g.e., s. 280-281.

kadar sosyolojik, dilbilimsel ve psikolojik nedenlerle de açıklanabilir. Her belirlenim türü, temelde, diğer "düzenlerin her birinde temsil edilen şeye özgü düzenin ifadesidir yalnızca. Örneğin, "rüyanın acayipliği" sadece "beynin, paradoksal uyku evresi sırasındaki münferit fizyolojik koşulları"ndan ya da "beynin işlemsel özelliklerindeki bir değişiklik"ten[9] değil, kendi kendiyle iletişim koşullarından da ileri gelir.

Théodore Jouffroy rüya sırasında "kabiliyetlerimizin idaresinin gerektirdiği gayret"in[10] ortadan kaybolduğunu söylüyordu. Rüyada gördüğümüz imgeler artık "irade tarafından düzenlenmiş"[11] imgeler değildir. Karl Albert Scherner de "merkezileştirmenin kuvveti"nin uyku sırasındaki yitiminin altını çiziyordu. Uyanık yaşam sırasında "zihnin yaşamının unsurlarını kontrol" ya da "terbiye" edebilen "Benliğin merkezî kuvveti", "merkezî kuvvetinden tamamen kurtulmuş oneirik imgelerin yaşamı"na yer açmak üzere ortadan kaybolur.[12] Ve Freud de uykuyu "*istemli kasların felci*" ve "*irade felci*"yle tanımlıyordu.[13]

Ignace Meyerson rüyada, "belirli bir rahatlama, dış dünyaya yönelik dikkatte belirli bir zayıflama"[14] görüyor ve üretilen imgeler üzerindeki istemli kontrolün ve bu imgelere düzeltme amaçlı geri dönüşün eksikliğini saptıyordu: "Simgeler (imge ya da sözcükler) [...] artık uyanık yaşamda olduğu gibi düzeltilmeyecektir."[15] Bu düşünümsel kontrol eksikliği, uyanma anındaki rüya anısının yol açtığı tutarsızlık duygusunu kısmen açıklar. Rüya gören kişi, tutarlı bir görsel öykü; giriş, gelişme ve sonu olan bütünleşik bir anlatısal bütünlük inşa etmek için gerekli bilişsel araca sahip değildir. "Olağan anılarımızın bileşenlerinin birlikteliğini gerçekliğe uygun bir şekilde korumak için anılarımızı yöneten sentez ilkesi, rüyalarımızda bulunmaz."[16] Fakat rüyanın biçimsel düzlemde parçalı olan öyküsü, devreye soktuğu sorunların ve

[9] A.g.e., s. 319.

[10] T. JOUFFROY, "Du sommeil" (1827), *Mélanges philosophiques*, a.g.e., s. 357.

[11] A.g.e., s. 358.

[12] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 22, 27, 38, 51, 55 ve 82.

[13] S. FREUD, "Esquisse d'une psychologie scientifique", S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e. içinde, s. 353.

[14] I. MEYERSON, "Remarques pour une théorie du rêve. Observations sur le cauchemar" (1937), *Écrits 1920-1983. Pour une psychologie historique*, PUF, Paris, (1953) 1987, s. 197.

[15] A.g.e., s. 198.

[16] R. ALLENDY, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, a.g.e., s. 6.

irade dışı bir biçimde seçtiği imgelerdeki anolojilerin açısından bakıldığında daha az tutarsız değildir.

Etkileşim Akışının Geri Çekilmesi

Uyku, olağan toplumsal etkileşimlerin geri çekilmesine neden olur: Rüya gören kişi görece yalnızdır; içinde bulunduğu ortam ondan uyanık yaşamda olduğundan çok daha az şey talep eder (bununla birlikte beyni endişe verici ya da anlamlı sesleri tespit edebilir ve onu uyandırabilir: çocuk ağlamaları, alışılmadık bir ses, çalar saat sesi, vs.); sessizdir, genellikle karanlığa ya da alacakaranlığa gömülmüştür, yatar ya da oturur vaziyettedir. Rüya gören kişi dış taleplere yanıt vermek, söylenmesi ya da yapılması gereken şeylerin aciliyetine karşı koymak, herhangi bir uygulamalı işi idare etmek ya da tüm dikkatini gerektiren belirli bir sorunu çözmek mecburiyetinde olmadığından, rüyasının imgelerine yoğunlaşabilir ve onları, gerçek bir deneyimi yaşar gibi yaşayabilir.

Psişik faaliyet uyanık yaşamda genellikle dışarıdan gelen taleplerin pençesindedir (yapmakla yükümlü olduğumuz şeyler; önümüzde hayat bulan söz, ses, olay ya da kişiler bize doğrudan ya da dolaylı olarak seslenir ve dikkatimizi vermemizi isterler). Uyanık yaşamın durduğu anlarda (gündüz düşleri) ve özellikle geceleyin (rüya), "dikkat dağıtan şeyler"in bu aralıksız akışı durur ve psişik faaliyet, rüya gören kişinin zihnini meşgul eden sorulara zaman ayırabilir. Antoine Charma "içine gömüldüğümüz katmanı", yaşamın içine sokabileceği her türlü şeyden ayrı tuttuğumuz bir mezar"a benzetiyordu: "Gözden ışığı, kulaktan sesi, burundan kokuları, ağızdan tatları, tenden soğuk ve sıcak alternatiflerini, havanın hareketini, darbeleri ve her türlü ezilmeyi çıkarınız."[17] Çünkü uyumak, "içine dalmış bulunduğumuz ortamla olan tüm alışverişi kesmek[tir]: bir anlamda dış dünyadan elini eteğini çekmektir."[18]

Olağan yaşamın, uykunun imkân verdiği bu azamî geri çekilişi ile rüya görenin yalnızlığı, psişik faaliyetin artık dışa doğru dönmesine gerek kalmamasını ve iç dünya üzerine yoğunlaşarak hareketi tersine çevirmesini sağlar. "Merkezcil etkinlik bir dur-

[17] A. CHARMA, *Du Sommeil*, a.g.e., s. 22-23.
[18] A.g.e., s. 22.

durulmaya maruz kalır"[19] ve merkezkaç kuvveti devreye girer.[20] Fakat rüya gören kişinin yönlendirildiği bu iç dünya, dış dünyayla olan etkileşimlerin onda tetiklemiş olduğu şeylerin tamamından meydana gelir. Dolayısıyla rüya gören kişi kendi içinde yine toplumsal dünyayı bulur fakat bu; onu sahiplenen, ona seslenen ve onun hikâyesiyle bağlantılı bir biçimde içinde işlemeye devam eden bir dünyadır.

Antoine Charma'nın da kaydettiği gibi, anlık dış taleplerin bulunmayışı salt içselleştirilmiş taleplere (uyaranlara) yer açar: "Uyku bir anda beş duyuyu da ortadan kaldırır. Uyanıkken bir psikoloji ya da geometri meselesi üzerine kafa yorduğunuzda, sanırım, o an özellikle canlandırmayı istediğiniz düşünsel kuvvetin eylemine hizmet etmektense ona zarar verebilecek olan şiirsel ya da başka türden kabiliyetlerinizi, içinizde bu türden ne kadar kabiliyet varsa hepsini kenara itersiniz. Bunu yapmaya ne kadar gayret etseniz de içinizde tesis etmeye çalıştığınız soyutlama hâli, içinde siper aldığınız merkezin etrafında yaşayan ve hareket eden her şeyi susturamaz, susturmaya kadar gitmeyi başaramaz. Siz uyur uyumaz, aksine, çeşitli kabiliyetlerinizi birbirleriyle birleştiren sempatik sistem bağı, bazen koptuğunu düşünmemize yol açacak kadar gevşer ve ruh başka bir yere yol alır ve kendini, yabancı duyguların onu rahatsız edemeyeceği ve dolayısıyla harikalar yaratacağı bir düşünce çemberinin içine kapatır."[21] Bununla birlikte Charma, rüya görenin yoğun bir biçimde odaklanışının aynı zamanda, uyanık hâldeyken bir eser yaratmaya ya da bir sorunu çözmeye gayret eden şeyi aradığını ve elde etmeyi kısmen başardığını ayırt eder.

Rüya gören kişi kendini geçici olarak "gündelik işler"den çekerek, eylem ve etkileşimlerin aralıksız akışıyla olan bağlantısını koparırak o kadar dikkat çekici bir imge dünyası yaratabilir ki

[19] Bu metafor 1878 yılında Alman Heinrich Spitta tarafından, dış dünyanın uyanık hâl sırasında uyku hâlinden farklı olarak sahip olduğu çekim kuvvetini çağrıştırmak için kullanılmıştır. Joseph Delbœuf tarafından *Le Sommeil et les rêves* (a.g.e.) içinde alıntılanmıştır.

[20] "Rüya Benliğin, dış dünyanın geri çekilmesi nedeniyle öz-gözlemin hizmetine sunulmuş bazı bilinçli işlevlerini açığa çıkarır; gerçekten de rüya sırasında, Benliğin, dış uyaranlardan yoksun kalmış algılayıcı işlevleri içsel psişik faaliyete doğru döner." J. RALLO ROMERO, M.-T. RUIZ DE BASCONES, C. ZAMORA DE PELLICER, "Les rêves comme unité et continuité de la vie psychique", *Revue française de psychanalyse*, 5-6, Cilt 38, Eylül-Aralık 1974, PUF, s. 917.

[21] A. CHARMA, *Du Sommeil*, a.g.e., s. 39.

orada gerçekliğin ta kendisini gördüğüne inanabilir: "Uykunun yanılsamalarını dilediğimiz gibi adlandırabiliriz; kendinden geçme, hezeyan ve hatta delilik diyebiliriz ama özünde eşsiz bir fenomen olduğunu kabul edelim; çevreleyen dünyadan tecrit, zihnin kendi içine çekilmesi ve bunu müteakip, sadece zihnimizde var olan olayların varlığına ve gerçekten birbiri ardına geldiklerine inanma."[22] Herhangi bir karşılaştırma noktası olmayınca iç dünya yegâne dünya olur ve rüya gören kişi bu dünyanın içinde, aslında yaratmakta olduğu bir şeyi gerçekten yaşıyormuş gibi hareket eder.

Kendi Kendiyle İletişim: İçsel Dil, Biçimsel ve Örtülü Gevşemeler

Uykunun bu hayli hususi çerçevesi içinde, rüya gören kişinin dışavurumu esasen bir *kendi kendiyle iletişim*dir. Dinleyicisi olmayan ve bunun neticesinde ne öteki tarafından anlaşılma ihtiyacı (biçimsel sansür) ne de ahlaki açıdan doğru olmama endişesi (ahlaki sansür) olan içsel ya da özel bir dil. Kendi kendiyle iletişim olarak rüya, rüya gören kişiye özgü analoji ya da bitişiklik yoluyla çağrışımlarla, görünür süreksizlikler ya da daldan dala geçişlerle, çok sayıda imalı ya da söylenmeyen şeyle, kısa yollarla ve daha genel olarak, dolambaçlı bir dışavurumla nitelenir.

Rüya ve diğer meseleler hakkındaki Freudcu düşüncenin en büyük eksikliklerinden biri, kendi kendiyle iletişim hâli olarak rüyanın dışavurum durumuna ilişkin dilbilimsel, psikodilbilimsel ya da sosyo-dilbilimsel meselede yatar. Oneirik dışavurumun bu temel yönünü hesaba katarak, rüya çalışmasının ve "rüya öyküsü"nün biçimsel özelliklerinin çok büyük bir kısmını, düşüncenin sansürü atlatmak için biçim ya da kılık değiştirmesine ilişkin savı kurmak zorunda kalmadan açıklayabiliriz. Kısacası Freud'un "çarpıtma"[23] olarak sunduğu şey yalnızca, tıpkı herhangi başka bir dışavurum biçimi gibi belirli dışavurum koşullarına uyum sağlamış bir dışavurum biçimine içkin özelliklerdir.

[22] L. D'HERVEY de SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), a.g.e., s. 61. Yazar burada büyük ölçüde doktor ve filozof Pierre Cabanis'in *Rapports du physique et du moral de l'homme* eseri içindeki savlarından esinlenmiştir: Pierre CABANIS (1802), *Rapports du physique et du moral de l'homme*, Slatkine, Cenova, 1980.

[23] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 219.

"Rüyanın çarpıtılması" "sansürün bir sonucu" değil, kendi kendiyle iletişimin bir sonucudur.

"Rüyada, diyordu Maurice Halbwachs, sadece kendimizle ilgileniriz. Bu andan itibaren, o sırada aklımızda bulunan her şey, herhangi bir dille ifade edilip herhangi bir biçimle temsil edilir çünkü kişinin ne fiziksel gücü vardır ne de buna karşı gelebilir."[24] Rüya gören kişi kendisinden başka kimseye hitap etmez ve kendi kendine konuşan (soru soran, yanıt veren, hareketlerini yorumlayan, vs.) çocuğun benmerkezci dilinden farklı olarak, rüya dili görseldir, kimi zaman işitsel, dokunsal ve kinesteziktir (ve çok ender olarak da tatsal ve kokusaldır).

Rüya ve Samimiyetin Kodları

Birbirine yakın kişiler arasındaki özel karşılıklı ilişkilerin, resmî ve gergin durumlardaki kamusal karşılıklı ilişkilerden çok daha gayriresmî ve örtülü olduğunu biliyoruz. Söylemini açıklamaya özen göstererek kendini anlatmak, karşımızdakilerin o konuda deneyimleri olmadığı için yahut onun hakkında hiçbir bilgileri olmadığı için neden bahsettiğimizi bildiklerini farz etmemek; normal şartlarda sözlü ya da yazılı kamusal karşılıklı ilişkilerin üzerindeki ağırlık işte budur. "Konuştuğum sırada, der Mihail Bahtin, sözümün hitap ettiğim kişi tarafından hangi kavrayış temeli üzerinde alınacağını daima hesaba katarım: Söz konusu kişinin durum hakkındaki bilgi derecesi, verili kültürel karşılıklı iletişim alanında sahip olduğu uzmanlaşmış bilgileri, fikir ve kanıları, (benim bakış açıma göre) önyargıları, sempati ya da antipati duyduğu şeyler, vs. –çünkü ifademe karşılık veren anlama gücünü koşullandıracak olan şey budur. İfadenin türünü, bileşimine ilişkin yöntemlerin seçimini [...] bu etkenler belirleyecektir."[25] Dolayısıyla kendi kendiyle iletişim demek, azami seviyede "paylaşılmış bilgi" ya da "paylaşılmış deneyim" demektir.

Birbirlerinin söylediklerini çok kısa sürede anlayan uzun süreli arkadaş ya da çiftler, birbirlerini tanımayan kişilere ya da toplumsal olarak birbirlerinden çok uzak olan kişilere kıyasla çok daha az çaba sarf etmek zorunda kalırlar. Hatta bazen, aynı olaya tanıklık ederken, aynı sözlere ya da duruma tepki verirken ortak

[24] M. HALBWACHS, "Rüyalar ve görsel anılar", M. HALBWACHS, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri* içinde, a.g.e., s. 40-41.
[25] M. BAKHTINE, *Esthétique de la création verbale*, a.g.e., s. 304.

geçmiş deneyimleri sayesinde tam olarak aynı şeyi düşündüklerinden ötürü, tek bir kelime bile sarf etmeden birbirlerine bakar ve gülümser, güler ya da anlamlı anlamlı bakışırlar. "Kafe ya da barlardaki yahut akşamları aynı evin içindeki samimi arkadaşlar arasındaki sohbetleri dinleyin: Bunlar, kati betimlemelerdense göndermelerle ve süreklilikletense daldan dala atlamalarla bezelidir."[26]

Bu sohbet türünde, tam olarak, İngiliz sosyolog Basil Bernstein'ın ifadesiyle, dar bir sosyo-dilbilimsel kodla karşı karşıya geliriz: Söylem "hızlı ve akıcı[dır], geçiş ifadeleri belli belirsiz[dir], bazı anlamlar yoğunlaşmış ve çok hususi parçacıklarla ifade edilir, kelime dağarcığının ve sözdiziminin seçilim seviyesi düşük olacaktır ve sadece bireysel tekilliğe gönderme yapan anlamlar muhtemelen örtülü olacaktır."[27] "Toplumsal ilişkilerin biçiminin yakinen paylaşılan özdeşleştirmelerin, ortak önkabullerden oluşan geniş bir bütünün üzerine temellendiği yerde"[28] kısıtlı bir kod bulunur. Aynı değer ya da deneyimleri paylaşan samimi kişilerin arasındaki karşılıklı ilişkinin, her şeyi açıklamaya ve her şeye biçim vermeye gerek duymayan kişilerin kodu ise "samimiyet kodu"dur[29]: "Söz gelimi, uzun süredir evli çiftlerdeki iletişim modelini örnek verelim: Anlamların, anlaşılmak için tamamen bariz olmasına gerek yoktur; ses tonundaki ya da şivedeki hafif bir değişiklik, gizli bir el kol hareketi karmaşık bir anlam bütünü yansıtabilir. İletişim, öyle yakinen paylaşılan bir özdeşleştirme ve öyle derin bir hissî empati temelinde gelişir ki, konuşmacılar dile getirdikleri anlamları geliştirmeye ve söylemlerine büyük bir mantıklı tutarlılık vermeye ihtiyaç duymazlar."[30]

Fakat rüya örneğindeki gibi gönderenin ve teslim alanın aynı kişi olduğu bir durumda ve dolayısıyla varoluşsal ortaklık bütünsel olduğunda zihin, meşguliyetlerini etkinleştirmek üzere büyük bir deneyim deposundan yararlanabilir. Rüya gören, kendi kendine "söylediği" şeyi anlamasına olanak veren tüm kavrayış temeline sahiptir. Böylece, uykudaki gönderen ile uykudaki teslim alanın kusursuz örtüşmesinden ileri gelen bu durum oneirik türü diğerlerinden ayırır. Bununla birlikte Bernstein, aklında rüya örneği olmasa da kısıtlı kod kapsamındaki "yoğunlaşmış

[26] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 131.
[27] B. BERNSTEIN, *Langage et classes sociales*, Minuit, Paris, 1975, s. 132.
[28] A.g.e., s. 196.
[29] A.g.e., s. 323.
[30] A.g.e., s. 197.

simge" ("simgesel şiddetlenme ve yoğunlaşma") ve metafor kullanımının[31] –bu kullanım rüyanın biçimsel özellikleri hakkındaki analizlere gönderme yapar[32]– altını çizer.

Bu durum, daha sonra göreceğimiz üzere, biçimsel gevşemeleri olduğu gibi ahlaki gevşemeleri (harici ahlaki yargının bulunmayışı) de büyük ölçüde açıklar. Örtülü anlatımlar; dolambaçlı ifadeler; sebepsiz yere durdurulan eylemler ve "daldan dala atlama" türü geçişler; herhangi bir açıklama olmaksızın ortaya çıkan, ortadan kaybolan ya da dönüşen insanlar; bir o kadar vakitsiz yer, nesne, dekor, duygu değişimleri; pek de açık olmayan bir mikro anlatı sekansı dizisiyle yer değiştiren bütünleşik bütünlüğün bulunmayışı, vs.[33]: Rüyayı dışavurum bağlamına yeniden yerleştirdiğimiz an her şey anlam kazanır. Fakat uykudaki gönderen ile uyanık teslim alan arasındaki geçirimsizlik yeniden çok büyük bir boyuta ulaşır. Rüya gören kişi için aşikâr olan şey uyanık bireyin gözüne tuhaf ya da tutarsız görünür.

French ve Fromm 1964 yılında "rüya gören kişinin, rüya görme esnasında düşüncelerini başka birine iletilebilecek bir biçime sokmaya ihtiyaç duymadığı"nın altını çok net çizmişlerdir. Rüya gören kişi "kişisel bir duygusal ve pratik soruna çözüm bulmak için [yalnızca] mücadele etmeye gayret eder ve büyük çoğunlukla başarısız olur." Ve rüyasını analiste aktardığı zaman "neyi düşünmekte olduğunu açıklamak"ta güçlük çeker çünkü rüyasında gönderme yaptığı sorunun nadiren bilincinde olur.[34] Rüya gören kişinin ürettiği öyküye dair açıklamalar ve mantıklı ya da sadece sözdizimsel bağlantılar sunmaya hiç ihtiyaç duymamasını açıklayan şey kendi kendiyle iletişimdir: "Rüya çalışmasında eksikliğini duyduğumuz mantık, söyleme dair sözdizimsel mantıktır [...]. Söylem her şeyden önce iletişim için tasarlanmıştır. Rüya gördüğümüz anlarda, düşüncelerimizi başkalarına iletmekle ya da önermeler temelinde mantık yürütmekle özel olarak ilgilenmeyiz. Bunun neticesinde, sözdizimsel mantık olmadan da yapabiliriz."[35] Freud, bir rüya hakkında "bu rüyadaki saçmalık izleniminin büyük bir bölümü, rüya düşüncelerinin farklı kısımlarındaki cümlelerin birlikte ve geçişsiz ifade edilme-

[31] A.g.e., s. 232 ve 323.

[32] Bkz., ilerleyen sayfalarda, "Bölüm 11 — Oneirik İşlemler" (s. 325-366).

[33] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 89, 106, 111.

[34] T. M. FRENCH, E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e., s. 87.

[35] A.g.e., s. 162.

sinden kaynaklanıyordu"[36] der fakat söz konusu geçişsizliğin, iletiyi bulanıklaştırma aracı olmaktan öte, rüya gören kişi için, rüya anında derhal anlayabileceği bağları açıklığa kavuşturmanın gereksizliğiyle ilişkilidir.

Rüyasını Yaşamak

Rüya öyküsünün, yaşanmış bir deneyim –bu deneyim tamamen hayalî olsa da– öyküsü olduğunu daha önce de belirttik. Rüya gören kişi rüyasının katılımcısıdır, önünde gerçekleşen bir gösteriye tanıklık etmekten ziyade rüyasını yaşar. Rüya gören kişinin düşüncesini ele geçiren görsel engeli anımsatan "içsel sinema" deyimi, rüya gören kişinin rüya sahnesinin dışında durduğu izlenimini vermesi bakımından tam anlamıyla tatminkâr değildir. Rüya gören kişi *kendini orada görür* ve *orada olduğuna inanır*, bütün yönleriyle olayların failidir ve bu nedenle kimi zaman çok kuvvetli duygular yaşar.

Rüya gören kişi rüyasında gördüğü şeyi yaşadığını düşündüğü için rüyadaki her şey şimdiki zamanda geçer ve rüya ne geçmiş olayların anısı ne de gelecek olayların öngörüsü olarak yaşanır. Rüya gören kişinin hatırlaması ya da öngörmesi için uykudaki bir bireyin bilincinin erişemeyeceği, eylemin güncelliğinin dışında yer alan işaret noktalarına sahip olması gerekir. Gündüz düşü sırasında hatırlama dünyasında ya da gelecek sahnelere (sınav, randevu, vs.) zihinsel hazırlık dünyasında yaşanmış olabilecek şey "uykusunda rüya gören kişi için güncel bir gerçeklik hâline gelir"[37].

Ve kişi, rüyasını görmekten ziyade yaşadığı için, olaylara belirli bir mesafede duruyor ve anlatısal bir bütünlük inşa ediyor olsa, bu durumda kurabileceği kadar tutarlı bir öykü kuramaz. Mihail Bahtin, toplumsal dünyada yönünü "etik ve pratik bilişsel kategoriler (iyi ve doğru kategorileri ile pratik gayelere ilişkin kategoriler) arasından"[38] geçerek bulan ve olayı "açık ve tesadüfi"[39] olarak yaşayan kişinin "etik-pratik" maksadını, anlatıcıyı "egzotopik [bir] konum"a yerleştiren ve onun, biçimsel bakımdan açık, mantıklı ve tutarlı bir öykü kurmasına olanak veren "estetik" maksattan ayırır. Örneğin, arkadaşlarıyla birlikte hay-

[36] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 194.
[37] G. TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, a.g.e., s. 78.
[38] M. BAKHTINE, *Esthétique de la création verbale*, a.g.e., s. 109.
[39] A.g.e.

dutluk oyunu oynayan ve haydutların lideri rolündeki çocuk, "haydut hayatını içinde yaşar. [...] gezgin rolündeki bir çocuğun önünden koşarak geçen ikinci bir çocuğu haydudun gözlerinden görür. Her birinin, oynamaya karar verdikleri hayata ait olay –yolcu arabasına saldırı– ile kurduğu ilişki, olayın bir parçası olma arzusundan, bu hayatı bir katılımcı olarak yaşama arzusundan [...] başkası değildir. Kendini hayatı şahsen, bizzat yaşama arzusunda gösteren bu ilişki, hayatla kurulmuş estetik bir ilişki değildir; bu anlamda oyun, kendimizi, baş karakterin gerçekliğini ve ilgi çekici hayatını yaşamak için onunla özdeşleştirdiğimiz hayal ya da bir romanın saf duygularla okunmasıyla aynı türdendir; başka bir deyişle, sadece başka bir yazarın yönetimi altında düş görürüz fakat bunun sanatsal olayla hiçbir alakası yoktur."[40]

"Egzotopi" konumu yani durumun, eylemlerin, kişilerin dışında yer alma durumu, rüya gören kişinin örtülü anlatımlardan kaçınmasını; kişi, yer, an ve eylemleri birbirlerine göre konumlandırmasını, kronolojik bir düzene uymasını[41] ve Aristoteles'in görüşlerini alıntılayacak olursak, olayların bir sistem içinde düzenlenmesi olan tutarlı bir öykünün anlam bütünlüğünü teşkil etmesini sağlayabilecek tek konumdur. Oysa rüya gören kişinin *deus ex machina* ile hiçbir alakası yoktur ve böyle bir amaca ulaşmak için ne gereken bilişsel-beyinsel (planlama, metadilsel kontrol, vs.) araçlara ne de iletişimsel gerekliliğe (yalnızca kendine hitap eder) sahiptir.

Rüya Öyküleri ve Kötü Okul Hikâyeleri

Rüya öyküsü, birbirine yakın kişiler arasındaki gayriresmî sözlü anlatıya ya da okulda büyük güçlükler çeken çocukların sözlü ya da yazılı anlatılarına çok benzer aslında.[42] Üstü kapalı

[40] A.g.e., s. 89.

[41] Rüya gören kişi French ve Fromm'un bahsettiği şu küçük oğlanla karşılaştırılabilir: "Örneğin, küçük bir oğlan çocuğu sinemada izlediği bir hikâyeyi anlatmaya çalıştığında, hikâyenin olaylarını hatırladığı sıralamayla anlatır. Karşısındaki kişinin her bir olayı anlayabilmesi için, genellikle, öncesinde gerçekleşmiş şeylere dair bir fikri olması gerektiğini anlamaz." T. M. FRENCH ve E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e., s. 160.

[42] Bkz. B. LAHIRE, "Les pratiques langagières orales en situation scolaire des enfants de milieux populaires", *Revue Internationale de Pédagogie*, Cilt 37, Sayı 4, 1991, s. 401-413; "L'inégalité devant la culture écrite scolaire: le cas de l''expression écrite" à l'école primaire", *Sociétés contemporaines*, Sayı 11, 1992, s. 171-191; *Culture écrite et inégalités scolaires*, a.g.e.

anlatımlarla dolu ve daima kronolojik bir sırada ilerlemeyen, kesilmiş ifadelerden ve kopuk kopuk anlatısal parçalardan oluşan bu öyküler öğretmenlerin gözüne "tutarsız", "karmaşık" ya da "anlaşılmaz"[43] görünüyor olmalıdır. Hikâyeler çocuklar tarafından gerçekten anlatılmaktansa yeniden yaşanır, yeniden oynanır ve mimiklerle aktarılırlar. Söz konusu olan dinlenecek sözlerden ya da okunacak yazılı öykülerdense yaşanacak hikâyelerdir (kişilerin duygularını yeniden veren tonlamalara; eylemleri canlandıran jest ve mimiklere veya bedensel hareketlere başvurulur; yansımalar sesleri yeniden üretir). Okulun beklentileri bakımından damgalanmış bu hikâyelerde olduğu gibi rüya da kendi içlerinde tutarlı bir dünya meydana getiren unsurlardan ziyade, ancak rüya gören kişi tarafından önceden varsayılmış, daha karmaşık durumların ve genel bir deneyimin *parçaları* olarak kabul edilirse anlam kazanan unsurlardan oluşur. Rüyalar üzerinde çalışan âlimler onlar hakkında daima okulun "kötü okul hikâyeleri" üzerinde sahip olduğu söyleme benzer bir söyleme başvurmuşlardır: karmaşık, örtülü, mantıksız, kopuk, anlaşılmaz, daldan dala atlayan, vs.[44] Rüya, bütün bir örtülü içselleştirilmiş geçmişe gönderme yaptığı için görünürde birbirleriyle ilgisiz ve sadece, rüya gören kişinin sahip olduğu ekonomik imkânlarla (görsel simgeseleştirme, metafor, yoğunlaştırma, vs.) gösteren ya da anımsatan küçük anlatısal parça dizileriyle işleyebilir.

[43] Örnek olarak, babası o sırada işsiz bir beton ustası ve annesi de ev kadını olan, ilkokul birinci sınıfı iki kez okumuş bir ilkokul üçüncü sınıf öğrencisinin sözlü anlatısını alıntılayalım: "Ben... yemek yemeye gidiyorum. Sonra ben, sonra annem... annem geziniyor. Geziniyor, geziniyor v e ben d e gezinmek için dışarı çıkıyorum. Bir defa, bir defa daha, bir... defalarca kez! Birkaç tur atıyorum, kuzinimin evine gidiyorum. Sonra ben, sonra biz... sonra konuşuyoruz, konuşuyorduk, onlar konuşup duruyorlardı. Sonra eee... kuzenim, bilirsin ya eee..., o benimle aynı boyda. Sonra konuşuyorduk, konuşuyorduk. Sonra... sonra eee... odada biraz oynuyorduk. Sonra eee... F... eee..., adı F. Sonra o şey dedi, eee...: 'Git... yanına git, annenin yanına.' Sonra eee annem de bana şey dedi eee: 'Neden gidip F. ile eğlenmiyorsun?' Ben de sonra şey dedim: 'Hayır! Artık canım istemiyor.' Sonra o bana şey dedi: 'O zaman gel, eve dönelim.' Sonra eve döndük, saate baktım, saat ondu. Sonra biz... sonra ben uyudum, annem de şey dedi: 'Uyu!'" (Doktora tezimin ampirik malzemesinden alınmış bir parça-1990).

[44] Jan Philipp Reemsta'nın Adorno'nun kendi rüyaları hakkında yazdığı eserin sonsözünde "yaşamış oldukları şeyi hikâye biçiminde sunmaya çalışan küçük çocukların başarısızlığı"na ilişkin durumdan söz etmesi tesadüf değildir. Yazar, "biçimlendirilmemiş bir malzeme söz konusudur" der. J. P. REEMSTA, "Postface", T. W. ADORNO, *Mes rêves* içinde, Stock, "L'autre pensée", Paris, 2007, s. 120.

Nasıl konuşma dili, Vendryes'in söylediği gibi, "düşüncenin zirvelerini öne çıkarmakla yetiniyor" ve "kelimelerin ve cümle parçalarının kendi aralarındaki mantık ilişkileri ya eksik bir biçimde tonlamayla ve jestlerle belirtiliyor ya da hiçbir şekilde belirtilmiyor ve zihin tarafından tamamlanıyor"[45] ise, rüyayı meydana getiren farklı unsurlar da suyun altındaki daha büyük kısmının görünmez olduğu bir buzdağının suyun üzerindeki kısmı gibidir ve rüya gören kişi tarafından belirtilmeye hiç ihtiyaç duymazlar.

Buzdağının suyun altındaki kısımlarından bihaber olduğumuz ve rüyanın anlamını yalnızca rüya öyküsünün kelimelerinde aradığımız müddetçe –titiz içerik analizcilerinin tam bir kuramsal bilinçsizlikle yaptıkları şey budur– söz konusu öykünün arkasında dönen dolapları anlayamayız. Freud rüyanın etrafında şekillenmiş çağrışımların gerekliliğini rüyanın ögelerinin –şayet onları doğru anlamak istiyorsak– rüyayı gören kişinin önceden varsaymış olduğu diğer tüm şeylerden ayrılamaz olmalarıyla gerekçelendiriyordu: "Rüyanın izole, bağlamlarından koparılmış ögeleriyle ilişkili çağrışımları izlemek suretiyle, içlerinde, psişik yaşamının kıymetli dışavurumlarını keşfettiğim bir dizi düşünce ve anıya ulaştım."[46] Bu çağrışımlar rüyanın, eksik (simgesel) stenografik notlara benzeyen ögelerini *bir bağlama yerleştirir*. Bütün çağrışımlar "rüyanın tüm parçalarının üzerine şaşırtıcı bir ışık yansıtır, aralarındaki boşlukları doldurur ve tuhaf harmanlarını anlaşılır kılarlar" ve şayet "onlarla rüyanın içeriği arasındaki ilişki"yi açıklamak istersek rüyanın "bu çağrışımların özeti gibi" olduğunu kabul etmek gerekir ama bu "özet, gerçekten de hâlâ bilinmeyen ve unsurları, bir halkın seçilmiş temsilcileri gibi görünen kurallara göre yapılmıştır".[47] Tüm bu birleştirme ve açıklığa kavuşturma işi, rüya gören kişinin rüyanın içinde sahneye koymaya ihtiyaç duymadığı tutarsızlıkları, örtülü anlamları, imaları, vs. ortadan kaldırmaya olanak tanır.

Rüya stenografiktir ve yalnızca, ancak kendilerini destekle-

[45] J. VENDRYES, *Le Langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Albin Michel, Paris, 1968, s. 168.

[46] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 57.

[47] S. FREUD, *Nouvelles conférences sur la psychanalyse*, Almancadan çeviren: Anne Berman, Gallimard, Paris, 1936; yeniden basım, 1971, idées koleksiyonu. http://classiques.uqac.ca/classiques/freud_sigmund/nouvelles_conferences/nouvelles_conferences.html.

yen koşullarla ve deneyim dizileriyle ilişkilendirildiklerinde anlam kazanan, yoğunlaşmış simgesel imgelerin teşkil ettiği belirgin noktaları muhafaza eder. Abbé Richard'ın 1766'da yazdığı gibi, "hayal gücünün hızlılığı birbirlerinden tamamen ayrı görünen fakat aslında –diğerlerinin bilmediği ve bağlantılarını yalnızca onları hisseden ruhun algılayabildiği olayları hatırlatan bu algı zincirine tutundukları için– öyle olmayan düşünceleri art arda dizdiği zaman"[48] düşüncenin tutarlılığını dışarıdan itibaren kavramak çok zor olur. Yalnızca eksik parçaların bilimsel olarak yeniden inşa edilmesi bu dışarıda olma sorununu telafi edebilir.

Fakat çelişkili bir biçimde, "alışkanlığın ya da uzlaşımların çağrıştırmaya mecbur kılacağı şeyleri göz önünde bulundurmadan, esas olanla (birkaç anlamı çağrıştırmakla) ilgilenen"[49] rüya ve aynı şekilde, dinlenecek ya da okunacak hikâyeler olmaktansa yaşanacak hikâyeler olan "kötü okul hikâyeleri" sıradan anlatısal yapıların keyfi ve yapay mahiyetini görmeye zorlar. Bunlar, *bir entrikanın düzenlenmesi* ile *deneyime dilsel bir tutarlılık verilmesi* temeline dayanan ve özellikle, okulda öğrenilmiş bir söylem düzeniyle desteklenen anlatısal yapılardır. Dünyayı onların gözünden görmeye alıştığımız ve genellikle "aşikâr" ve "doğal" olarak kabul ettiğimiz bu (bilhassa anlatısal) sürekli dilsel zorlamalar aslında psişik faaliyetin gerçek işlevini ve üretim çerçevelerine göre değişiklik gösteren dışavurum biçimlerinin mantığını kavramamıza engel olur.

Rüya gören kişi, uyandığı andan itibaren deneyiminin anlatısal şekillendirilmesine ilişkin olağan çerçeveler tarafından yeniden ele geçirilebilir ve böylelikle, uyku anlarına özgü ve tamamen tutarlı analojik etkinlikle olan temasını kaybeder. Rüya ânında toplumdan uzaklaşmış değildir çünkü rüyada da kamusal etkileşimlerinde olduğu kadar toplumsallaşmıştır ama yine de uykunun çerçevesi daha yoğunlaşmış, bir bütüne daha az dahil olmuş ve daha örtülü bir kendi kendiyle iletişimi mümkün ve hatta gerekli kılar. Kişi, olayların uyanık seyrine bir kez yeniden kapıldıktan sonra bu iletişime artık doğrudan erişemez. Rüyasında belli bir tutarlılığı olan şeyleri gören ve uyandığı anda onları anlayamayan aynı kişidir. Çünkü ben, rüyada da ötekidir.

[48] J. RICHARD, *La Théorie des songes*, a.g.e., s. 84.
[49] J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e., s. 120.

İçsel Dil, Yalnızlık ve Rüya

Herhangi bir dış dinleyicisi olmayan içsel bir dille karşı karşıya olduğumuzu hesaba kattığımız andan itibaren rüyanın pek çok biçimsel özelliği gayet iyi anlaşılır. "İçsel dil" ("içsel söz", "endofazi"[50]) psikologlar tarafından incelenmiştir. Fakat bu kavramın sorunu bu dilin sıklıkla, *sözsel* içsel bir diyalog ya da monolog gibi özünde sözsel bir tabiata sahip olduğunun düşünülmüş olmasıdır; oysa rüya ya da gündüz düşü örnekleriyle farkına vardığımız şey, içsel düşüncenin ya da psişik faaliyetin esasen sözcüklerden değil imgelerden ve hatta az çok süreksiz, imgelerle bezeli anlatısal bölüm dizilerinden meydana gelmiş olmasıdır. Bu bakımdan, eğer rüya gören kişinin izleyici değil, başrol olduğunu belirtirsek "içsel sinema" ifadesi en doğru ifade olur. Dolayısıyla, söz merkezli "içsel dil" kavramını bu fiilen temel veriye uygun hâle getirmek gerekmektedir.

Zihinsel yaşamımızın "düşünce" adını verdiğimiz büyük bir kısmı yalnızca sözcüklerden değil, zihinsel imgelerden de geçer.[51] Bir insan hangi kıyafetleri giyeceğini düşündüğünde, bir mimar bir evin planını tasarladığında, bir kimse satranç oynadığında ya da arkadaşlarına gitmek için hangi yoldan gideceğini düşündüğünde, vs., akıllarından geçenler, sözcük ya da sözceler kadar –içsel monolog ya da diyalog hariç tutulmasa da– imge ve sahnelerdir de. Aynı şekilde, geçmişin hatırası da sıklıkla görsel sahneler biçiminde geri gelir. Fakat uyku bir dışavurum biçimine, rüyaya olanak verir ve ona, kuvvetli bir görselleştirme[52] baskısı yapar: Rüya gören kişi konuşamaz, yazamaz, okuyamaz, çizemez, vs. ama sahneleri yaşadığını tahayyül eder. Aynı zamanda konuşmaları ya da sesleri duyabilir, bedensel duyumları olabilir yahut bedeninin hayalî hareketlerini hissedebilir (düştüğünü, havada süzüldüğünü ya da ilerleyemediğini, vs. hissedebilir) ve kuvvetli duyguları (üzüntü, neşe, korku, baskı, vs.) tecrübe edebilir.

İçsel dil, Rus psikolog Lev S. Vygotsky tarafından "başkaları için [bir] dil" (yazılı dil "öteki için azamî bir anlaşılırlığa dönük bir dil"dir) olan "dışsallaşmış dil"den farklı olarak "kendi için

[50] İçinden konuşma -çn.

[51] William James'e göre "bilinç akışı" salt sözsel değildir, "görsel imgeler"den de meydana gelir. Aynı zamanda bkz. S. M. KOSSLYN, *Image & Brain. The Resolution of the Imagery Debate*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, Londra, İngiltere, 1996.

[52] Bkz. ilerleyen sayfalarda, "Görselleştirme" (s. 332).

dil" olarak çok doğru bir şekilde tanımlanmıştır.[53] Biçimsel farklılıkları belirleyen, hitap edilen bir kişinin var olup olmamasıdır: "Birinin [bir dilin] ve diğerinin işlevleri arasındaki kökten ve temel farkın onların [bu dillerin] tabiatı üzerinde bir etkiye sahip olmayacağı düşünülemez."[54] İçsel dilin kimi zaman dolambaçlı ve üstü kapalı olmasının nedeni, konuşmacının "içsel söylem[in]de neyin söz konusu olduğunu daima"[55] biliyor olmasıdır. Ve bu dil "bir yabancı tarafından işitilebilir olsaydı [dahi] konuşmacının kendisi dışında herkes için anlaşılmaz kalmaya devam ederdi çünkü kimse onun, içinde geliştiği psişik sahaya vakıf değildir."[56] Uyanık hâldeyken geliştirilmiş içsel dil ile oneirik içsel dil arasındaki karşılaştırma şüphesiz burada sona erer. Çünkü uyanık insandan farklı olarak rüya gören insanın kendisi de uykusu sırasında büyük bir incelikle (analojik olarak) ifade ettiği şeyi anlamaz.

Maurice Halbwachs, rüya gibi bir nesnenin sosyolojik statüsü hakkında tereddüt etse de oneirik dilin teşkil ettiği "içsel dil"in hususiyetine dikkat eden ilk bilim insanlarından biri olmuştur. Ona göre, bu iç dil "uyanık yaşamın olayları ile rüya sahneleri arasındaki aracı"dır.[57] Bu, "tutarsız, otomatik, genellikle aceleye gelmiş, konuşkan, kimi zaman boşluklarla sekteye uğramış, kesilmiş [bir] dil"dir[58], "şayet uyanık hâldeyken kendi kendimizle bir monologa girseydik, konuştuğumuzda kabul edemeyeceğimiz çok sayıda tekrarla, çelişkiyle, saçmalıkla yetinebilen" bir dildir.[59] Halbwachs, öteki tarafından anlaşılmakla meşgul olmayan ve rüya gören kişinin her yerde hazır bulunma ve her şeyi bilme yönünü ortaya çıkaran içsel dilin tüm ayırt edici özelliklerini bu dile yükler: "Rüya tasvirlerinde birilerini konuştururuz; tıpkı bir kukla oyununda, kendi söylediği sözleri önce birine sonra da ötekine yükleyen, kuklaları sahneye koyan kişi gibi. Ama eğer izleyici olmasaydı, sözcükleri yüksek sesle seslendir-

[53] L. S. VYGOTSKY, *Pensée et langage* (1934), La Dispute, Paris, 1997, s. 342.
[54] A.g.e., s. 442-443.
[55] A.g.e., s. 475.
[56] A.g.e., s. 342.
[57] M. HALBWACHS, "Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil", a.g.m., s. 26. Halbwachs burada rüya gören kişinin içselleştirilmiş geçmişinden bahsetmeyi unutur, oysa bu geçmiş de uyanık yaşamın olayları ile rüyaya aracılık eder.
[58] A.g.e., s. 13
[59] A.g.e., s. 27.

meyebilirdi: Sadece her birinin söylemesi gereken şeyi düşünürdü. Rüyaların büyük bir kısmı bu şekilde gerçekleşiyor gibi görünüyor."[60]

Avangart edebiyat (James Joyce, Virginia Woolf, William Faulkner, vs.) çok kez içsel dilin özelliklerini keşfe çıkmıştır. Örneğin, *Ulysses* romanındaki Bloom karakterinin içsel monologları nadiren bütün cümlelerden oluşur. Genellikle tamamlanmamış ve sekteye uğramışlardır; üç nokta ile son bulurlar; tanımlıkları, kişi zamirleri, ilgeçleri ve koşaçları kesilmiştir ve Joyce'un "içsel dile dair hünerli bir üslup değil aslına uygun bir temsil vermeyi hedeflemiş olması muhtemel"dir.[61] Hatta Dorrit Cohn, Bloom'un monoloğundaki cümlelerin Vygotsky'nin içsel dil tanımına denk düştüğünü yazar: "Vygotsky sözdizimindeki bu hususiyeti 'son derece belirli bir eksilti biçimine eğilim; sadece yüklemi muhafaza etmek üzere bir cümlenin öznesi ile isim dizimindeki tüm sözcükleri es geçme işlemi' olarak tanımlar. Bu sistemli eksiltinin çok basit bir açıklaması vardır: İçsel dilin sadece yüklemle özetlenebilmesinin nedeni, hâlihazırda hangi konuyu düşündüğümüzü biliyor olmamızdır."[62]

Uyanıkken hayal kuran ya da rüya gören birinin içinde bulunduğuna en yakın toplumsal durum, Cuma ile tanışmasından önceki Robinson Crusoe'nun durumu olur: Onun için sözsel dışavurum artık yalnızca kendi kendine konuşmadır, içsel bir monologdan ya da sözlerdense imgelerden meydana gelmiş bir bilinç akışından artık çok net bir biçimde ayrılamaz. Hitap edebileceği kimsesi olmayan Robinson, düşündüklerini ya da yaptıklarını, yapacaklarını ya da yapmış olduklarını söze dökmesini gerektiren hiçbir dış buyruğa tâbi değildir artık. Sözlerini (öteki için) açıklığa kavuşturmak zorunda değildir ve hayli örtülü bir kendi kendine yönelik dil kullanımına doğru gerileyebilir. Uyku esnasındaki rüyaların da ekleneceği bu sürekli gündüz düşü düzeni kişinin, imgeleri ve dünyayı tutarlı bir biçimde algılayamamasına neden olur. Dünyaya dair algımızı biz çoğu zaman farkında olmadan yapılandıran şey, öteki insanlarla olan etkileşimlerimizdir, ötekiyle kabul edilebilir ve anlaşılır şekilde (açık, az

[60] A.g.e., s. 36.

[61] D. COHN, *La Transparence intérieure. Modes de représentation de la vie psychique dans le roman*, İngilizceden çeviren: Alain Bony, Seuil, Paris, 1999, s. 114.

[62] A.g.e., s. 118.

da olsa sarih, tutarlı) bir iletişim kurmak uğruna kendi içimizden çıkmaya ihtiyaç duyuyor olmamızdır.

Eğer bu tekrarlanan dış talep olmasaydı; tutarsızlık, mantıksızlık, sadece kendilerine yönelik imgeler ya da kendine özgü simgeleştirmeler hâkim olurdu: "Artık biliyorum ki her insan, dedirtir Michel Tournier Robinson'a, alışkanlıklar, uyaranlara karşı gösterilen tepkiler, cevaplar, düzenekler, saplantılar, düşler ve benzerlerinin sürekli temasıyla oluşmuş ve değişmeye devam eden sonuçları kapsayan, kırılgan ve karmaşık bir yapı iskeleti içinde –ve sanki üzerinde– taşır. Özsuyundan mahrum kaldığında bu nazik çiçeklenme sararıp solar ve dağılır. 'Başkası', evrenimin temel taşı... Her gün kişilik yapımda yeni çatlakları saptarken ona borçlu olduklarımı daha iyi ölçüyordum. Konuşma alışkanlığımı kaybederek neyi tehlikeye atmış olacağımı biliyorum ve bendeki iç daralmasının tüm ateşiyle güçsüzlüğün bu doruk noktasına karşı savaşıyorum. Ama nesnelerle olan ilişkilerim de yalnızlığımdan dolayı biçim değiştiriyor. Bir ressam ya da heykeltıraş, bir manzaranın içine ya da bir yapının yakınlarına kişiler yerleştirdiğinde, bunu süse olan eğiliminden dolayı yapmaz. Kişiler bir *ölçü sağlar* ve daha da önemlisi gözlemcinin gerçek bakış açısına, zorunlu gücüllükleri ekleyen *olası bakış açıları* oluştururlar."[63]

İlerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere evrensel bir genel simge sözlüğünün ya da rüya tabirleri kitabının olamayışı tam olarak, rüya gören insanın öteki tarafından anlaşılıp anlaşılamayacağını merak etmiyor olmasından kaynaklanır. Onun rüyasına damga vuran şey, anlık bir muhatabının ve etkileşimi çevreleyen dış bir toplumsal çerçevenin bulunmayışıdır. Dışsal bir varlık olmadığı zaman rüya gören kişinin elinde, bilhassa bir dil oluşumuna ve az da olsa yapılandırılmış bir bilinç akışının ihtimaline olanak sağlayan, (yakın ya da uzak) geçmişteki muhataplarının hayaletlerinden başka bir şey kalmaz.

[63] M. TOURNIER, *Cuma ya da Pasifik arafı*, Fransızcadan çeviren: Melis Ece, Metis yayınları, İstanbul, 2021 (5. Baskı), s. 45.

10
Psişik Yaşamın İlksel Biçimleri

Rüyaların yorumlanmasına ilişkin genel formülü[1] daha iyi anlamak için, rüyanın imgelerinin üretiminin temelini oluşturan işlemlerin başlıca özelliklerini açıkça belirtmek önemlidir. Bu suretle, benzer bir havası olan şeyleri bir araya getirerek rüya dışı düşüncede olduğu gibi rüya düşüncesinde merkezî bir yere sahip olduğu ortaya çıkan, analojidir. Fakat analoji yoluyla çağrışıma, bitişiklik yoluyla çağrışım da eklenir ve bu da, iki şeyin zihinsel bakımdan birbirinden ayrılamaz olmasını sağlar: Bir şeyin imgesi dolaysız olarak diğerinin imgesine seslenir çünkü bunlar genellikle rüya görenin gerçek deneyimi içinde birbirleriyle bağlıdır.

Pratik Analoji

"Analojilerin evrenselliği nasıl açıklanır? İnsan, yaşamak için, başına gelenlerle geçmişte başına gelmiş olanları devamlı olarak karşılaştırmaya ihtiyaç duyar. Biliş, karşı karşıya kaldığı durumlara en yakın geçmiş deneyimlerden her an istifade etmesine bağlıdır."
Douglas HOFSTADTER ve Emmanuel SANDER
L'Analogie, Cœur de la pensée,
Odile Jacob, Paris, s. 38.

Freud, analitik tedavideki aktarım ve karşı-aktarımdan söz ederek, serbest fikir çağrışımı tekniğini geliştirerek ve "rüya çalışması"ndaki merkezî işlemleri ayırt ederek (simgeleştirme, metafor, yoğunlaştırma, yer değiştirme ya da ikame) farkında olmadan, ilişkisel ve psişik yaşamın temel bir yönünün üstüne basmıştır. Çünkü kendisinin de bazı durumlarda fark edebilmiş

[1] Bkz. önceki sayfalarda, "Şema 3: Rüyanın üretilme süreci" (s. 115).

olduğu gibi, çağrışım ve aktarımların analiz eden/analiz edilen ilişkisine özgü bir yönü yoktur ve oneirik işlemler gibi bu süreç ya da mekanizmaların temelini de pratik analoji oluşturur.

İrade dışı ve bilinçsiz pratik analoji, *rüyada ve uyanık yaşamda*, insanın psişik faaliyetinin kalbini oluşturur. Analojik süreçler tarafından bir araya getirilen bütün bir zihinsel işlem dizisini tanımlamak için farklı terimlerin kullanılması kimi zaman, psişik faaliyetin, temelinde *insanların tarihsel tabiatı*na bağlı bu merkezî yönünün görüntüsünü bulanıklaştırmaya meyleder: Şimdiki zamanda algılanan, hissedilen, temsil edilen ya da yorumlanan şey muhakkak, karşımıza çıkan yeni durum ile önceden yaşanmış durumlar arasındaki az çok takribi bir bilinçdışı analojik yakınlaştırmaya dayanır ve beyin bu yakınlaştırmanın izini şema ya da yatkınlıklar (prototipler, modeller, şemalar, kalıplar, bilişsel yapılar, vs.) biçiminde muhafaza etmiştir. Dolayısıyla analoji, insanlar geçmiş deneyimlerini şema ya da yatkınlıklar biçiminde içselleştirebildikleri ve sürekli olarak yeni durumlara uyuyor oldukları için, tarihin ürünleri oldukları ve sürmekte olan bir tarihe sahip oldukları için onların psişik işleyişlerinin temel bir fenomenidir. Hofstadter ve Sander bu hususu çok iyi özetlemiştir: "Geçmiş olmadan düşünce olmaz ve analoji olmadan da düşünce olmaz çünkü analoji tam da şimdiki zamanla geçmiş arasındaki bu ilişkilendirmeyi mümkün kılar."[2] *Analojinin, İnsana özgü bir nitelik olduğunu ve insanın tarihsel bir varlık olduğunun işareti olduğunu söyleyebiliriz.*

Onları diğer varlıklardan ayıran bir beyin ve sinir sistemine sahip olan insanlar, geçmiş deneyimler ile karşılarına çıkan yeni durumlar arasında analojik yakınlaştırmalar kurmaya dolayısıyla doğal olarak mahkûmdurlar. Güncel "durum" ile geçmişte yaşanmış "durumlar" ("geçmiş benzerler") arasındaki neredeyse hukuki yakınlık, şimdiki zamanın daima geçmişten yola çıkılarak algılanıyor ve hatta öngörülüyor olmasına yol açar. *Deneyimlerin kaçınılmaz ardıllığı* içinde yer alan tarihsel varlıklar olarak insanlar, genellikle ön-düşünümsel öngörü biçimini alan pratik analoji süreçlerinden kaçamazlar. Bu öngörüler doğrulanabilir ya da yanlışlanabilirler fakat her hâlükârda insanlar şimdiki zamanı, ancak geçmiş deneyimleri boyunca meydana gelmiş algılama ve temsil etme yapılarından yola çıkarak algılarlar.

[2] D. HOFSTADTER ve E. SANDER, *L'Analogie*, a.g.e., s. 29.

"İnsanın analoji kurma kabiliyeti", "düşüncenin devindirici gücünün ta kendisi"dir.[3] Pratik analoji, bebeklerin içselleştirdikleri etkileşim şemalarının sözsel olmayan ilk öğrenimlerinden itibaren mevcuttur. Bebekler hareketlerini ve tepkilerini, geçmiş etkileşim ritüellerinin edinmelerine olanak verdiği öngörülerden yola çıkarak ayarlarlar. Ebeveynleriyle olan güncel etkileşimlerinin içinde geçmiş etkileşim şemalarını görerek tanıyan bebekler, ister istemez, geçmiş ile şimdiki zaman ve geçmiş karşılıklı ilişki alışkanlıkları ile güncel karşılıklı ilişki adımları arasında sürekli olarak bilinçsiz bir benzerlik kurmaya ve kimi zaman da bunlara ilişkin ayarlamalara başvururlar.[4]

Daha konuşma evresine girmeden önce başlayan ilişkisel ve hissî şemaların içselleştirilmesi, bireyin tüm yaşamı boyunca devam edecektir. Toplumsallaşmış birey, her "yeni" durumda, o durumun tetiklediği içselleştirilmiş şema ya da yatkınlıkları bilinçdışı bir biçimde seferber ederek hareket eder. Ve *pratik analoji* geçmişin şimdiki zamanla açılışında merkezî bir rol oynar. Birey, az çok tutarlı bir şekilde hareket etmesini sağlayan yatkınlıkları ya da yeterlikleri, güncel durum ile özet deneyimler (şemalar) biçiminde içselleştirilmiş geçmiş deneyimlerden oluşan tutarlı diziler arasındaki benzerliği –analitik olaraktansa pratik ve genel olarak– bulmaya yönelik kabiliyeti dahilinde etkinleştirebilir.

Analoji çalışması, dilin ve algılamanın öğrenilmesi sırasında, çocuk dünyadaki varlık ve nesneleri adlandırmayı yavaş yavaş öğrenirken seyrini sürdürür. Adlandırma eylemleri, yeni nesneler ile hâlihazırda repertuara alınmış olanlar arasındaki analojileri tespit etme kabiliyetlerine dayanır. Örneğin çocuk, farklılıklarına rağmen "benzer bir hava"sı olan çok çeşitli hayvanlar için "köpek" kelimesini kullanmayı öğrenir (Wittgenstein). Boyları, tüyleri, renkleri, irilikleri, çenelerinin ya da vücutlarının şekli değişse de köpek kategorisine olan ortak aidiyetlerine gölge düşürmez.

Çocukların ayırt etme ve tanıma kabiliyetleri, –aynı kategoriye ait farklı durumlarla imgelerle donatılmış ya da gerçek bir temas kurma işleminden ayrılamaz– dilsel toplumsallaşma boyunca gelişir ve kendini gösterir. Bir çocuk, öğrenimin ilk aşama-

[3] A.g.e., s. 9.

[4] D. STERN, *Le Monde interpersonnel du nourrisson* (1985), a.g.e.; M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e.

larında, karşılaştığı dört ayaklı hayvanların neredeyse tamamını "köpek" kelimesinin yardımıyla tanımlayabilir. Çocuk, başka hayvan kategorilerine ait fakat bununla birlikte, ortak özellikler taşıyan (tıpkı köpekler gibi kediler, koyunlar, keçiler ya da taylar da dört ayaklıdır ve genellikle tüylüdürler) hayvanları tanımlamak için belirli bir hayvan kategorisinin kelimesini kullanarak gerçekliğin farklı nesnelerini az çok tutarlı bir şekilde birbirine yaklaştıran irade dışı analoji çalışmasını ortaya koyar. Aynı şekilde, dil evresine giren küçük çocuk evin köpeği ile konuşmaya çalışabilir çünkü bu köpeğin, hareketlerinin bazılarının vasıtasıyla insan oyun arkadaşlarına yakın olduğu ortaya çıkar.

Kelimeler de konuşan öznenin yaşamış olduğu az çok benzer pek çok somut durumu kendilerinde topluyor olmaları bakımından şemalarınkine benzer bir işleyişe sahiptirler. Çocuk, "anne" kelimesinin tekilleşmiş kullanımından (bu kullanım bir kelimeyle tek bir gerçekliği örtüştürür) daha soyut, genelleşmiş ya da özgülüğünü yitirmiş (sadece tek bir annenin var olmadığını gösteren) bir kullanıma geçmek için "anne" kelimesinin içine bir dizi benzer durumu anlamsal olarak dahil eder ("benim annem" vardır ama "annem"in de bir annesi vardır, arkadaşlarının da bir annesi vardır, vs.): "İlk olarak, somut bileşenleri olan somut bir durum bulunur. Dolayısıyla biricik ve dünyanın geri kalanından ayrılabilir bir şey gibi algılanır. Bununla birlikte bir süre sonra, benzer olduğunu düşündüğümüz başka bir durumla karşılaşırız ve bağ kurulur. O andan itibaren, iki durumun zihindeki temsilleri birbirlerine bağlanmaya, dolaşmaya ve karışmaya başlar ve böylelikle, iki kaynağın her birine göre daha az belirli (yani daha az ayrıntılı) olsa dahi temelde onlardan farklı olmayan yeni bir zihinsel yapıya yol açarlar."[5]

Çocuk, ikinci aşamada ve özellikle okulun pedagojik eylemi sayesinde nesneleri daha analitik, maksatlı, düşünümsel bir biçimde ayırt etmeyi öğrenecektir fakat gerçeklikleri daha sağlam temeller üzerinde birbirinden ayırmaya yönelik bu yeni yöntem onun için, algılarını ve akıl yürütmelerini devamlı olarak dayandırdığı pratik analojik hâkimiyetten daima daha belirsiz olacaktır. Genel benzerliğin pratik anlamına olağan bir şekilde başvurulması, nesnenin ölçütleri üzerindeki sistemli bir analize kıyasla daima daha az kesindir fakat aynı zamanda, René Allendy'nin de

[5] D. HOFSTADTER ve E. SANDER, *L'Analogie*, a.g.e., s. 47.

belirttiği gibi kıyaslanamaz biçimde daha ekonomik, hızlı ve etkilidir: "İlk olarak, bir durumun imge yoluyla temsili analitik tasvirinden çok daha hızlıdır; bir sentezdir. Örneğin, kararsız, kaygıların kemirdiği, güçlüklere takılmış, kendi fiziki ya da ahlaki biçimsizliklerinin engellediği bir insanın ruh hâlini ifade etmek uzun ve karmaşık bir iştir. Buna karşılık, çamura batmış bu adamın anlık bir resmini çağrıştırmak, *çamurlu* olduğunu söylemek, simgecilik yoluyla onun durumuna ait anlık bir izlenim vermektir."[6]

Rüyada Analoji

Rüya, rüyayı gören kişinin sorunsal güncel yaşamı ile az çok geçmişteki sorunsal yaşamına ait farklı belirleyici unsurları arasında bağlar kurar. Geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki benzerlikten ötürü anlamamıza, yorumlamamıza, eylememize, tepki vermemize ve hatta olayların seyrini öngörmemize olanak vererek uyanık yaşamdaki davranışımıza yön veren *pratik analoji*, bununla birlikte, istisnalar (örneğin, dil sürçmesi ya da sayıklama) dışında, uyanık yaşam sırasında *kaynaşmalara* ya da *karışımlara* götürmez: Geçmiş ve şimdiki zaman *birbirlerinden* genellikle *açıkça ayrıdırlar* ve yalnızca şimdiki zamana ait unsurlar bilince erişir; bir hatıranın, bir gündüz düşü ya da bir hatırayı çağrıştıran bir söz biçiminde, bariz bir biçimde yeniden hatırlandığı durumlar hariç.

Rüya ise şimdiki zamanımıza ait sahne, yer, kişi ve nesneler ile geçmişimize ait benzer sahne, yer, kişi ve nesneleri birbirleri ile ayrımsız bir biçimde *karıştırabilir*. Geçmişe ait *analogon*lar geceleyin serbest kalır ve rüya gören kişinin irade dışı bilincinin yüzeyine çıkarlar: O zaman analojik yakınlaştırmalardaki geçmişe ait unsurlar üstü kapalı (uyanık gündelik yaşamda öyledirler) kalmayı bırakıp; simgeleştirme, yoğunlaştırma, metafor ya da ikameler biçiminde oneirik alandaki şimdiki zamana ait ögelere eşlik ederler. *Uyanık bilinçte* sadece *arka planda* yer alırken, uykudaki bilincin alanında belirirler. Rüyanın içinde *sahneye çıkarken*, uyanık yaşamda biz durumun farkına varmadan ve doğrudan ortaya çıkmadan *kuliste* kalmaya devam ederek bizi *belirledikleri*ni söyleyebiliriz.

[6] R. ALLENDY, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, a.g.e., s. 29.

Ernest Hartmann'ın söylediği gibi, rüya, rüya gören kişinin geçmişine ait farklı anlar ile güncel yaşamı arasında bir bağ kurmak suretiyle psişik işleyişimizin hiper-bağlılığını *ortaya çıkarır.*[7] Fakat bu hiper-bağlılık, uyanık hâlde olduğu gibi uykuda da sürekli olarak yeni olanı hâlihazırda bilinen şeye bağlayan ve yeniyi, hâlihazırda bilinen şeyden yola çıkarak kavrayan beynimizin olağan işleyişidir. *Dolayısıyla rüyanın özgülüğü, bir meseleyi ortaya koymak üzere uyanık bilinç tarafından ayrı tutulmuş olan şeylerin karışımında yatmaktadır.* Geçmiş ve şimdiki zaman karışımı ya da karması, bu işlemlerin kullanma kılavuzunu sağlamadan işler: Geçmişin farklı anlarından alınan farklı unsurlar aynı *oneirik alan*da bulunabiliyor olsa da onların mevcudiyetlerinin nedeninin kendisi tamamen örtülü kalır çünkü *rüya gören kişi sadece kendi kendine seslenir.*

Rüya gören kişi bir kez uyandı mı uyku sırasında aynı şekilde çalışmayan uyanık bilincinin rüya imgelerinin anlamını kavrayamamasının nedeni işte budur. Dolayısıyla, rüya yorumu, rüya gören kişi tarafından farkında olunmaksızın geliştirilmiş *analojik yakınlaştırma süreçleri hakkındaki bilgi*ye giden ideal yoldur. Aynı zamanda *rüya gören kişinin yaşamındaki sorunlara erişmek* için de en iyi yoldur. Fakat bununla birlikte, başka yollardan asla erişemeyeceğimiz gerçeklikleri rüya incelemesi *aracılığıyla* kavrayabileceğimizi de sanmamalıyız: Rüyada dışavurulan yatkınlıklar ve varoluşsal sorunsala ait unsurlar, başka şekillerde olsa da rüya gören kişinin uyanık yaşamında da sürekli olarak dışavurulur. Rüyayı bir araştırma nesnesi olarak ele almak, ruhun ya da psişizmin sırlarına vakıf olmak değil; bu unsurların, uykunun teşkil ettiği bu özel çerçevede nasıl işlediğini ve dışavurulduğunu sorgulamaktır sadece.

İçselleştirilmiş deneyim şeması şimdiki zamana ait farklı unsurlar arasında, geçmişe ait farklı unsurlar arasında ya da geçmişe ait unsurlar ile şimdiki zamana ait unsurlar arasında analojik bir ilişki kurduğu andan itibaren, beyin için geçmişe ait unsurlar ile şimdiki zamana ait unsurlar birbirleriyle değiştirilebilir ya da denk, ikame edilebilir ya da birleştirilebilir gibidir. Rüya gören bir kadının babası ile sevgilisi uyanık yaşamda birbirlerinden bariz bir biçimde farklı olsalar da rüyada birbirlerinin muadili olarak kabul edilebilir ve bu şekilde muamele görebilirler çünkü rü-

[7] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e.

ya gören kadının beyni, iki erkek arasındaki benzerlikleri veya ortak özellikleri tespit etmek suretiyle aralarında birtakım bağlar kurmuştur. Rüyada, birbirine benzeyen her şey yoğunlaşabilir ya da birbirlerini ikame edebilir.

Analoji makinesi rüyanın içinde daima etkin durumdadır. Bu makinenin eylemi durumların, kişilerin, yerlerin, nesnelerin, vs. arasında alansal ya da dünyasal sınırlar olmadığını açıklar: Toplumsal dünyanın, farklılaşmış zaman ve mekânlarda düzenlenen deneyimleri bireyler tarafından birbirleriyle iletişim kuran, birleşen, birbirlerine gönderme yapan ya da muhalefet eden deneyimler gibi yaşanır. Ve geçmiş ile şimdiki zaman arasında da ayrım yoktur: En uzak geçmişe ait deneyimler (durumlar, kişiler, yerler, nesneler, vs.) ile en anlık şimdiki zamana ait olanlar aynı simgesel alan içinde birbirleriyle birleşir ve iletişim kurarlar.

Son olarak rüya, esas olan ile salt ikincil olarak görünebilen şey arasında bir ayrım yapmaz. Freud, yer değiştirme kavramıyla, esas unsurlar ile ikincil unsurların sırasını değiştirmeye yönelik yöntemi –sansürün dikkatini başka bir yöne çevirmek için biraz kurnazca bir yol– tanımlıyordu. Oysa söz konusu yer değiştirme sadece bir şeyin (kişi, yer, nesne, durum, vs.) başka bir şeyle (kişi, yer, nesne, durum, vs.) ikame edilmesidir. Dolayısıyla, rüyada neyin birincil neyin ikincil olduğuna kimin karar verebileceğini sorgulayabiliriz. Rüyanın kökenindeki uyaranları tetikleyen gündüz olayları kimi zaman ayrıntı ya da dışarıdan birine göre önemsiz, anlamsız olaylar gibi görünebilir. Fakat rüya gören kişi, kendine ait şema ya da yatkınlıklarıyla bu nesne ya da durumlar arasındaki analojiyi bilinçli ya da bilinçdışı bir şekilde algılamıştır.

Ele alınan sorunun rüyada seferber edilen parçalarının uyanık öznenin gözüne her zaman çok açık görünmeyebiliyor olmasının nedeni sansürün maskelemeye, atlatmaya ya da biçim değiştirmeye zorlaması değildir. Kişi, yer, zaman, durum, vs. kaynaşmaları ya da olanaksız birleşimlerinin olmasının nedeni de rüyanın, önceden haber vermeden kişi, yer ve zamanları değiştirmek suretiyle bilhassa "doğal yasalar"ı ihlal etmesi değildir.[8]

[8] Bu, bu değişim ve birleşimlerin kendi mantık ve tutarlılıkları olduğunu görmeyen Hobson'ın savıdır. Bu değişim ve birleşimler ya kişiler, yerler, nesneler, durumlar, vs. arasındaki derin analojileri ya da yerler ile kişiler, kişiler ile nesneler, aynı döneme ilişkin nesneler ile kişiler, vs. arasındaki çağrışımları gösterir. Hobson, tüm bunların nedenlerini rüya gören kişinin dışavurmaya çalıştığı şey ile onu

Bunun nedeni, *analogon*ların rüyada, beynin ele aldığı sorunun unsurlarının muadilleri olarak kabul edildikleri ölçüde seferber ediliyor olmalarıdır sadece. Sanki her bir ögesinin başka bir eşdeğer öge (ya da bir dizi eşdeğer öge) tarafından değiştirilebileceği bir denklemle karşı karşıya gibiyizdir. Dolayısıyla, rüyanın altında yatan sorunu bulmak için rüyanın her unsurunu, hangi dile getirilmemiş unsurun *analogon*u olduğunu sormak suretiyle deşifre etmek gerekir. Rüya bazen aynı anda birden fazla şey söyler ve rüyanın karışık ve alacalı mahiyeti, üzerinde çalışılmakta olan sorun ya da sorunların tüm analojilerinin birleşiminin ürünüdür.[9]

Filozof ve psikolog Marcel Foucault'nun şahsi rüyalarından biri, durumlar arası analojiye dayanan oneirik bir ikamenin nasıl işlediğini gösterir. Foucault, lisede öğretmenlik yaparken okulun müdüründen bilhassa çekiniyormuş. Bir gece rüyasında öğrenci olduğunu ve ezberlemiş olması gereken mısraları okuma anı geldiğinde onları hatırlamakta büyük güçlük çektiğini görmüş. Dolayısıyla, aslında gerçek yaşamındaki müdürden başkası olmayan "öğretmen Bay X.'in herkes tarafından bilinen sertliği nedeniyle" hayli kaygılanmış: "Bu suretle, gündüz müdürümün bende neden olduğu engin kaygı ve hata yaparken yakalanma korkusu rüyada gerçekleşmiş oldu çünkü [rüyamda] dersimi bilmiyordum ve onu öğrenemiyordum."[10] Hiyerarşik öğretmen/müdür ilişkisi ile hiyerarşik öğrenci/öğretmen ilişkisi arasındaki analoji, bir unsurun diğeriyle ikame edilmesini açıklar.

Georg Lakoff tarafından incelenen bir vakada[11], bir kadın rüyasında üniversitede en sevdiği öğretmeninin sınıfında olduğunu görür. Öğretmen ona doğru gelir ve yeterince çalışmadığı için

---

dışavurduğu koşulların kesişim noktasında aramak gerektiğine inanmaz. J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 259.

[9] Jacques Montangero, "bir anlam diğerini ikame ettiğinde ya da onunla şaşırtıcı bir şekilde kaynaştığında, sıklıkla, iki anlam arasında aynı sınıfa aidiyet biçiminde bir bağ bulunduğunu tespit ederiz." (J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e., s. 200). Fakat farklı unsurların aynı sınıfa ait olmasının analojik ilişkilere dayandığını belirtmek gerekir.

[10] M. FOUCAULT, *Le Rêve. Études et observations*, a.g.e., s. 193-194. Yazarın müdürüne karşı duyduğu bu kaygı başka rüyalarında da ortaya çıkar ve bu, şüphesiz bir dizi başka benzer durumu da içeren, tekrarlanan bir ilişkisel şemayla karşı karşıya olduğumuzun işaretidir.

[11] G. LAKOFF, "How Metaphor Structures Dreams: The Theory of Conceptual Metaphor Applied to Dream Analysis", a.g.m., s. 94.

sınavlarda başarısız olacağını söyler. Rüya gören kişi, gerçek hayatta, rüyasında gördüğü öğretmenin bir meslektaşıyla evlidir. Evlendikten sonra hiç sevmediği bir işten ayrılmış ve çalışma hayatına son vermiştir. Bu nedenle, çalışmıyor olmasının onu, evliliğini de başarısızlığa sürükleyecek bir finansal duruma sokmasından korkmaktadır. Aslında, rüyasında eşinin yerine onun meslektaşını koymuş ve evlilik yaşamındaki korkularını (evliliğinin başarılı olmasını sağlamak için çalışmak), okul düzenine aktarmıştır (okulda başarılı olmak için çalışmak). Bu rüyayla, eşinin onu, ilişkilerindeki zorlukların aslında onun çalışmıyor olmasından kaynaklanmakla suçladığını tahayyül etmektedir (okuldaki başarısızlık, evlilik hayatındaki başarısızlığı yansıtmaktadır).

Calvin S. Hall ve Vernon J. Nordby de kişiler ve durumlar arasındaki analojilerin, endişe bozuklukları yaşayan genç ve bekâr bir kadının rüyasını tamamen şekillendirdiği bir vakayı aktarırlar. Kadın terapistine şu rüyayı anlatıyor: "Peşimde bir fil vardı. Eve kadar koşuyordu ama kapı kapalıydı ve ben içeri giremiyordum."[12] Kadının çağrışımları, çocukluğunda babası tarafından sirke götürüldüğü günden beri fillerden çok korktuğunu ortaya çıkarıyor. Sirkte numaralar gerçekleştiren filler onu dehşete düşürüyormuş ve o, babasına sokuluyormuş. Genç kadın babasının ağzında ağır bir koku olduğunu ve kan çanağına dönmüş gözlerini yarı kapalı tuttuğunu hatırlıyor. Büyüyünce, babasının o gün sarhoş olduğunu anlıyor. Babasını şişman, kırmızı koca bir burnu olan biri olarak betimliyor ve çocukken ondan korktuğunu söylüyor. Fil gösterisi sırasında ağlamaya başlamış ve eve dönmek istemiş. Babası şiddete başvurduğunda onu koruyan annesinin yanına dönmek istediğini hatırlıyor. Fakat zaman içinde annesi ailesinden uzaklaşmış ve onu gözetmeyi bırakmış. Dolayısıyla rüya, çok sayıda analojinin yardımıyla, onu takip eden tehditkâr bir babanın durumunu ve anne korumasının eksikliğini sahneye koyuyor. Ürkütücü fil, babanın bir *analogon*unu (şişman, koca burunlu ve ürkütücü) teşkil ediyor; kovalama sahnesi çocukluğunda babası ile yaşadığı durumlarla analoji kuruyor; kapalı kapı, artık ona hiçbir yardım ya da koruma sağlamayan annenin kapalılığının görsel *analogon*u ve ev de koruyucu mekânın *analogon*unu teşkil ediyor.

[12] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 69.

Güncel ve geçmiş durumlara ve kişilere dair, bir yoğunlaşma sürecine götüren analoji Erich Fromm'un verdiği şu örnekte gözlemlenebilir: "Otoriter bir yöneticinin altında çalışan bir adam, çocukluğunda babasına karşı duyduğu korku nedeniyle yöneticisinden gereksiz yere korkabilir. Yöneticisi tarafından şu veya bu nedenle paylandığı günün ardından geceleyin kabusunda, yüzü babasının yüzü ile onu öldürmeye çalışmakta olan yöneticisinin yüzünün karışımı olan bir adam görür. Şayet çocukken babasından korkmamış olsaydı, yöneticisinin eleştirileri onu korkutmazdı. Ancak eğer o gün yöneticisinin canı sıkılmamış olsaydı ve onu paylamak zorunda kalmamış olsaydı, söz konusu adamda kemikleşmiş olan bu korku harekete geçmezdi ve bu rüya ortaya çıkmazdı."[13] Ve René Allendy'nin alıntıladığı rüyaları anlamamızı sağlayan da yine geçmiş ve güncel durumlara dair analojidir: "Örneğin bir adam, gün içinde yaptığı işin ne kadar nankör olduğunu ve mesleğinin monotonluğunu düşünerek uykuya dalar: Rüyasında, ortaokul anılarını görür. Kuşkusuz, soluk ışıklandırmalı bir derslikle perakende satış yerlerinde ticari ürünleri yerleştirme işi arasında akılcı kavramlar bakımından bir yakınlık kurmak için hiçbir mantıklı bağ bulunmaz fakat öznenin, öğrenim yıllarında hissettiği sıkıntı, baskı ve monotonluk duyguları bildiğimiz vakit, yapmak zorunda kaldığı mesleğe karşı hissettiği tiksinmeyi belirtmek için, başka hiçbir anının daha uygun bir hissî not içeremeyeceğini keşfederiz. Üniversitede öğretmenlik yapan başka biri de belirli bir dönem boyunca çok sık bir biçimde rüyasında *agrégation*[14] sınavına girdiğini ve türlü zorluklarla karşılaştığını görür. Bu sınavı verdiği dönemde sağlığının çok kötü durumda olduğunu ve yine bir hastalık hâliyle ilgili olarak sorunlar yaşadığını bildiğimiz vakit, rüya bariz bir anlam kazanır. Söz konusu sınav kötü bir sağlık durumunun alegorisi, somut imgesi hâline gelmiştir ve fiziksel rahatsızlık hissiyle doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkar."[15]

Maurice Halbwachs, Freud'un yorumlarını, özellikle rüyanın unsurlarına göndermе yapabilen çağrışımların çok sayıda olmasından ötürü "hem çok karmaşık hem de muğlak"[16] buluyordu.

[13] E. FROMM, *Le Langage oublié*, a.g.e., s. 79.

[14] Fransız milli eğitim sisteminde, hem orta hem yükseköğretim seviyesinde ders verebilmek için geçmek gereken sınav -çn.

[15] R. ALLENDY, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, a.g.e., s. 26-27.

[16] M. HALBWACHS, "Rüyalar ve görsel anılar", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 40.

"Aynı ismin ardında bir diğerine dönüşmeye hazır pek çok kişiliği aramak gerekiyor" olması ve bunun, "rüyalarımızdaki olayların ve nesnelerin çoğu için geçerli" olması sosyoloğu hayrete düşürüyordu.[17] Fakat eğer oneirik şemalar deneyim *özetleri* olan deneyim şemalarına bağlılarsa, muhtemel ikamelerin listesi çok uzun ve hatta süresiz olarak uzayabilir demektir. Bununla birlikte, çağrışımların sınırsız olabilecek olması, söz konusu oneirik şemada işin içinde olan şeyin, bir bakıma, görece benzer geçmiş deneyimlerin tamamı olduğunu doğrular. Analist, rüya gören kişiden rüyanın farklı unsurlarını başka unsurlarla birleştirmesini talep ederek, aynı deneyim dizisine ait birkaç vakayı derlemekle yetinir ancak vakaların bütününü yeniden tesis etmesi imkânsızdır. Hatta, derlediği vakaların rüyanın üretiminde en belirleyici rolü oynamış olanlar olduğundan emin bile değildir. Ama bu, rüyanın temelinde yatan şema dizilerinin tutarlılığını yeniden bulmaya yönelik yöntemin uygunluğundan hiçbir şey kaybettirmez.

Analojik Aktarım Olarak Analitik Aktarım

Analiz edilen kişinin, çevresindeki önemli kişilerle (bunlar genellikle sadece çocukluk geçmişindeki önemli kişilerle sınırlıdır) kurmuş olduğu bağları (ilişki biçimleri, duygular, arzular, fanteziler, vs.) analiz eden kişiye yansıttığını ya da aktardığını öne süren meşhur analitik aktarım elbette doğrudur ancak hiçbir şekilde analitik tedavi durumuna özgü değildir. Sosyolojik mülakat da analitik tedaviden pek farklı değildir; görüşmecinin araştırmacıya verdiği statüyü ve araştırmacının görüşmeciye hangi vasıfla hitap ettiğini (yarı baba, yarı anne, yarı oğul, yarı meslektaş, vs.) sorgulamaya iter. Fakat daha genel olarak, kurulan her yeni kişilerarası ilişki, ilişkinin ortaklarının her birine, geçmişte daha önce başka insanlarla deneyimlenmiş bazı usulleri, farkında olmadan, aktarma (ilişkiye dahil olan iki kişinin aktarım ve karşı aktarımı) olanağı verir. Ve bu geçmiş ilişkilerin güncel ilişkilere aktarılmasının temelinde yatan, pratik analojilerdir. Ötekinde diğer insanların bir *analogon*unu gördüğü için bazı temsillerini onun üzerine yansıtır ve ona, geçmişte ortaya koyduğuna benzer bir biçimde davranır.

[17] M. HALBWACHS, "Dil ve Hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 70.

Freud, işin içindeki toplumsal ilişkilerin şahsi mahiyeti üzerinde şüphesiz fazlaca durur. Çünkü analiz edilen kişinin yaşı ne kadar ileriyse, söz konusu ilişki türü o kadar hayli uzun bir ampirik kişi dizisi tarafından tesis edilmiş ve oluşturulmuş olabilir ve dolayısıyla, sadece şu veya bu kişiyle olan ilişki hakkında değildir. Jean-Michel Quinodoz, histeri nedeniyle tedavi gören Dora ile Freud arasındaki aktarımdan bahsederken, örtülü bir biçimde söz konusu olan ilişkilerin çoğulluğunun altını çizer: "Tedavi sırasında geçmişteki önemli bir figürün şimdiki zamanda psikanaliste yansıtılmasıyla ortaya çıkan bir sahneleme olarak tanımlanabilecek olan aktarım, gücünü Freud'a işte böyle gösterir. Dora vakasında Freud'un üzerine aktarılan geçmişe ait tek bir figür değildi, çünkü Freud sadece Bay K.'yı değil, aynı zamanda daha eski bir baştan çıkarıcı olup sırası gelince yerini Bay K.'ya bırakmış olan Dora'nın babasını da temsil ediyordu. Böylece bu analiz sırasında, hayatında yakın zamanda gerçekleşmiş gerçek bir olay Dora'yı bu olaydan daha eski bir geçmişe, babası tarafından baştan çıkarılmaya dair çocukluğuna dek uzanan düşlemlere geri götürüyordu."[18] Öyleyse, tedavi ya da sosyolojik mülakatta ve herhangi başka bir kişilerarası ilişkide söz konusu olan, ilişkisel şemalardır. Tek fark, analistin de sosyoloğun da bu aktarımların bilincinde olmaya ve analiz edilen ya da görüşme yapılan kişiyi daha iyi anlamak için onlardan fayda sağlamaya gayet etmelerinde yatar.

"Aktarımsız bir analiz imkânsız" ise bunun nedeni, *tüm kişilerarası ilişkilerin* aktarımlara yol açmasıdır. Bizzat Freud'un da söylediği gibi, "[...] aktarımın analiz tarafından yaratıldığını ve analizden bağımsız gerçekleşmediğini zannetmek yanlış olur. Analizde aktarım yalnızca ortaya çıkarılır ve ayrı tutulur. Aktarım insan zihninin evrensel bir fenomenidir, her tür tıbbi müdahalenin başarısını belirler ve aslında her bir bireyin çevresi ile ilişkilerine hükmeder."[19] Dora'nın vakasında, etkileşimdeki kişilerin yaş ve cinsiyetine bağlı ilişkinin toplumsal yapısı, danışan ile analisti arasındaki bağımlılık ilişkisinin tabiatı[20], baba-kız iliş-

[18] J.-M. QUINODOZ, *Freud'u okumak*, a.g.e., s. 81.

[19] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 50.

[20] Erich Fromm, analitik tedavi kapsamında hastanın çocuklaştırılıyor olmasının altını haklı olarak çizer: "Bütün bu düzenlemeler; suskun, tanınmadığı varsayılan, hiçbir soruya cevap vermeyen ve hastanın arkasında oturan (dönüp de doktora bakmak kesinlikle yasaktır) bir doktor, hastanın bu tedavi süresi boyunca kendini

kisi türünde bir ilişkiyi yeniden açar: "İlk başlarda fantazmalarında babasının yerini aldığım ortadaydı, aramızdaki yaş farkını dikkate alınca bu bir anlamda çok doğaldı. Beni sık sık ve bilinçli bir şekilde babasıyla karşılaştırıyordu."[21]

Aktarım, vakalara göre az çok birebir tekrar ya da adaptasyon, bir ayarlama, (Piaget'nin kabul ettiği anlamıyla) bir uzlaştırmadır: "Bazı aktarımlar, kişilerin ikame edilmesi dışında içerik bakımından modellerinden hiçbir şekilde ayrılmaz. Dolayısıyla bunlar, daha önce yapılmış bir karşılaştırmaya başvuracak olursak, bozulma içermeyen basit yeniden baskılardır. Bazı aktarımlar ise daha inceliklidir, onların içerikleri bir hafiflemeye, bir yüceltmeye –kullandığım terim budur– maruz kalmıştır ve hatta doktorun, ustalıklı bir şekilde faydalanmayı bildikleri, gerçek bir hususi özelliğine yahut onun kişiliğine bağlı bazı koşullara dayandıkları ölçüde bilinçli hâle gelebilirler. Böylelikle onlar artık yeniden baskılar değil, düzeltilmiş baskılar olur."[22] Fakat birebir aktarım ya da geçmiş bir ilişki şemasının saf ve yalın tekrarı, toplumsallaşmış bireylerin en çok yaşadıkları durum değildir kesinlikle. İlişkinin dinamiği, benimsenen davranış biçimlerinin, kişinin keşifleri arttıkça ayarlanmadan ve düzeltilmeden önce ilk olarak geçmişe ait benzer deneyimlerden destek almasına neden olur.

Tüm insan etkileşimlerinde, etkileşimdeki insanlar arasında sürekli olarak ilişkilere ve davranışlara ilişkin aktarım ve karşı aktarımlar gerçekleşir. Bir kadın yazar, kadın editöründe hem sevdiği hem çekindiği hem de saygı duyduğu bir tür anne görüyor olabilir; bir çırak, patronunda korkulan bir baba figürü görüyor olabilir ve otoriter bir babaya sahip bir oğul gibi hareket edebilir; maaşlı bir çalışan, kendinden daha yaşlı bir iş arkadaşına geçmişte imrenmiş olduğu ağabeyinin imgesini yansıtabilir ve onunla

---

bir çocuk olarak hissetmesine yol açar. Başka hiçbir yerde, yetişkin bir insan böylesine bir pasiflik içinde ve bütün yetkileri bir başkasına (doktora) aktararak, en gizli duygu ve düşüncelerini açıklamaz. Aslında bu davranışa kendi isteği ile de uymaz, doktorla baştan bir analiz yapmak için anlaşırken verdiği söze uymak adına, yani bir görev anlayışı içinde katlanır bu duruma. Freud'a göre hastanın böyle bir çocuk durumuna dönüştürülmesi ona en yararlı olan durumdur. Çünkü zaten amaç çocukluktaki gizleri ortaya çıkarmak, gerekiyorsa onları yeniden canlandırarak yönlendirmektir." E. FROMM, *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*, a.g.e., s. 65-66.

[21] S. FREUD, Dora, *Fragment d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 221.

[22] A.g.e., s. 218.

bu ilişkiye bağlı bir etkileşime girebilir; bir kadın, yeni sevgilisine eski kocasına davrandığı gibi davranabilir, vs.

Çağrışım: Analoji ve Bitişiklik

"Zaten biraz düşünürsek, en çılgın ve başıboş hayallerimizde, hatta rüyalarımızda bile muhayyilemizin hiç de gelişigüzel ilerlemediğini, birbirinin yerini alan farklı fikirler arasında yine de bir bağlantı olduğunu görürüz."
David HUME, *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma*,
İngilizceden çeviren: Ferit Burak Aydar,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul, 2016.

"Çağrışım"dan söz ederken kimi zaman iki bağ türünü birbirine karıştırırız: iki gerçeklik (kişiler, yerler, nesneler, durumlar, vs.) arasındaki *analoji* ve uzamsal, zamansal ya da mantıksal *bitişiklik* bağı (iki gerçeklik rüya gören kişinin deneyiminde bağlamsal olarak birbirlerine bağlıdır, iki gerçeklik birbirini izlemiştir, biri diğerinin sonucudur). Birinci durumda özne, şeyleri benzer ve dolayısıyla birbirinin muadili ve ikamesi olarak algıladığı için birbirleriyle birleştirir. İkinci durumda, rüyada örneğin tütsülenmiş bir som balığının kullanılmasının nedeni, bu yemeğin rüya gören kişinin bir arkadaşının en sevdiği yemek olması ve rüyada tütsülenmiş som balığı görmenin bu arkadaşı görmek anlamına gelmesidir[23]; Portakal çiçeğinin kokusu özneyi doğduğu topraklar olan Fas'a yeniden götürür; sarı bir yağmurluk görmek ailesinin teknesini hatırlatır ve bir çamlıktan bahsedilmesi zihninde bir yaz mevsimi sırasında yaşamış olduğu yangını çağrıştırır: Söz konusu gerçeklikler benzer değil ama birliktedirler. Durkheim, *Felsefe Dersleri*'nde, daha o dönemde bu iki çağrışım türünün varlığının altını çiziyordu: "Bu durumda en az iki çeşit fikir çağrışımını onaylamamız gerekir: bitişiklik yoluyla çağrışım, benzerlik yoluyla çağrışım."[24]

[23] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 235.

[24] E. DURKHEIM, *Felsefe Dersleri*, a.g.e., s. 92. Aristoteles'in düşüncesinde izlerine rastladığımız fakat David Hume tarafından daha açık bir şekilde ifade edilmiş

Karl Albert Scherner, "çağrışım yasası"ndan ve içinde "fikir çağrışımları"nın gözlemlenebildiği "çağrışım rüyaları"ndan söz eder. İlk olarak, benzer durumları art arda birbirine bağlayan rüyalardan bahseder. Örneğin, bir çocuk rüyasında bir saksağan yuvasına erişmek için ağaca tırmanır ve anne baba saksağanlar tehditkâr bir biçimde çocuğun kafasının üzerinde uçarlar, daha sonra okulundaki sınıfında olduğunu ve dersini iyi öğrenmediği için öğretmeninin bir şıvgınla (ince ve esnek değnek) kafasını tehdit ettiğini görür. Her iki durumda da rüya gören kişi kötü bir şey yapar ve cezalandırılmakla ya da yaptırıma maruz bırakılmakla tehdit edilir.[25] Fakat Scherner "bitişiklik ve eşzamanlılık biçimindeki çağrışım rüyaları"ndan da söz eder: "Onların yasaları şudur: Gerçekte aynı yerde (bitişiklik) ya da aynı anda (zamansal şartlar, konjonktür, vs.) görmüş yahut yaşamış olduğumuz şeyler, bağlantılar kurmak için rüyanın temsilî nesneleri olarak karşılıklı bir biçimde birbirlerini anımsatır."[26]

Jacques Montangero, rüyada ortaya çıkan şeylerin analoji ya da bitişiklik fenomenlerine bağlı olabileceğini çalışmalarının vasıtasıyla oldukça iyi bir biçimde göstermiştir. Bu suretle, eğer John'un amcası vefat etmişse, amcası hakkındaki bir düşünce "amca" sınıfına ya da amcanın dahil olduğu sınıflara ait benzer unsurları tetikleyebilir.[27] Örneğin, söz konusu amcaya benzeyen ya da onu andırabilen tüm insanlar (yetişkinler, amcalar, öfkeli insanlar, otoriter insanlar, alkolikler, vs.) onun yerini alabilirler.

---

analoji ve bitişiklik yoluyla çağrışımlar, sentagmatik ve paradigmatik ilişkiler hakkındaki Saussure'cü dilbilimsel düşüncenin de merkezinde yer alır. Bu düşünce daha sonra Roman Jakobson'ın afazi üzerine dilbilimsel incelemelerinde de sürdürülmüştür: "Bir konu (*topic*) bir diğerine ya benzerlik ya da bitişiklik yoluyla götürür.", R. JAKOBSON, "Deux aspects du langage et deux types d'aphasie", *Essais de linguistique générale* içinde, Minuit, Paris, 1963. Gilles Deleuze, 20 Kasım 1984 tarihli "sinema/düşünce" konulu yetmişinci dersinde bu iki çağrışım türü hakkında son derece açık ve özet hâlinde bir sunum yapmıştır (transkript: Mathilde Lequin). Bu dersin metnine www.univ-paris8.fr sitesi üzerinden ulaşılabilir.

[25] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 127.

[26] A.g.e., s. 132.

[27] Paul Valéry rüya hakkındaki yazılarında, rüyanın nesne, yer ya da kişileri aynı "kategori"ye veya "mantıksal sınıf"a ait başka nesne, yer ya da kişilerle ikame edebildiği yönündeki varsayımı ileri sürerek bu meseleye yaklaşır. Ancak Valéry rüyayı rüya gören kişinin geçmişiyle ilişkilendirmekten kaçındığı için, "mantıksal"dan ziyade "deneyimsel" ya da "varoluşsal" olarak nitelendirilebilecek bu kategori ya da sınıfların derin toplumsal tabiatını kavrayamaz. Bkz. P. VALÉRY, *Cahiers Paul Valéry. Questions du rêve*, a.g.e., s. 97 ve 112.

Ayrıca, amcayla "bitişik" unsurlar da rüyada ortaya çıkabilir: "Oturduğu yer, kışın taktığı o kasket, koleksiyonunu yaptığı eski mobilyalar."[28] Aynı şekilde, bir kadının eski sevgilisi rüyasında kadının erkek kardeşinin yüzüyle belirir çünkü "her ikisi de kadında aynı aciz kızgınlık hissini uyandırmaktadır."[29] Yahut bir üniversite öğrencisi, beş kişiden oluşan bir jüri karşısında tez savunmasına çıkmaya hazırlanırken rüyasında gökyüzündeki beş yıldızı fikirlerinin iyi olduğuna ikna etmeye çalıştığını görür; bu, jürisinin üyelerinin onun için parlak ve erişilmez birer yıldız gibi olduklarını söylemenin imgelerle bezeli bir şeklidir.[30]

Freud'un kullandığı "serbest çağrışım" yöntemi, "ya belirli bir unsurdan (bir sözcük, bir sayı, bir rüyanın imgesi, herhangi bir temsil) yola çıkarak ya da kendiliğinden akla gelen bütün düşünceleri, aralarında herhangi bir ayrım yapmaksızın ifade etmeye yönelik [bir] yöntem"dir.[31] Analistin, hastaya özgü –analoji ya da bitişiklik yoluyla ortaya çıkan– çağrışımların evrenine girebilmesi için hastanın, düşüncelerini serbest bırakması sağlanır. Freud, rüya gören kişiden "dikkatini rüya içeriğinin farklı unsurlarına yönlendirmesini ve bu parçaların doğuracağı çağrışımlar ortaya çıktıkça onları [onunla] paylaşmasını" ister.[32] Bu çağrışımlar, rüyadan önceki günün anılardan daha uzak dönemlerin anılarına, rüyanın anlaşılır olmasını sağlayan çeşitli malzemeler sunar. Freud, bu çağrışımların –ya da aynı türden çağrışımların– rüya sırasında işlediğini ve rüyayı mümkün kıldıklarını ileri sürer. Çünkü rüya çalışmasının merkezinde, pratik analoji (benzerlik) ve bitişiklik yoluyla çağrışım (ayrılmazlık) –Freud bu ikisini her zaman pek iyi ayırt etmez– bulunur: "Rüya oluşum mekanizması bu mantık ilişkilerinden sadece birisini özellikle tercih etmektedir: Benzerlik, uygunluk veya yakınlık –'tıpkı'– ilişkisi. Diğerlerinden farklı olarak rüyalarda bu ilişki çok çeşitli yollardan temsil edilebilmektedir."[33]

Freud, hastalarının birinin rüyasında -rüya gören kişinin sağladığı kesinlik ve çağrışımlar sayesinde- bitişiklik yoluyla bir çağrışım, bir yarı-eş sesliliğin harfiyen ifadesi ile örtülü bir analo-

[28] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 50.
[29] A.g.e., s. 51.
[30] A.g.e., s. 51.
[31] J. LAPLANCHE ve J.-B. PONTALIS, *Vocabulaire de la psychanalyse*, a.g.e., s. 228.
[32] S. FREUD, *Nouvelles conférences sur la psychanalyse*, a.g.e., s. 10.
[33] S. FREUD, *Rüyaların Yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 59.

ji tespit eder: "Bir hasta uzunca bir rüyasının bir yerinde, *ailesinin birkaç üyesinin tuhaf biçimli bir masanın etrafında oturduğunu*, vs. görür." Rüyadaki masa ona, baba ve oğul arasındaki ilişkilerin gergin olduğu bir ailenin evinde gördüğü bir masayı anımsatır ve rüya gören kişi hemen "kendisiyle babası arasındaki ilişki için de aynı şeyin söz konusu olduğunu" belirtir. Dolayısıyla masa, bir aileyle ilişkilidir ve kendi ailesini masanın etrafında toplanmış bir şekilde görmüş olmak, iki ailenin birbiriyle benzer olduğunu söylemenin etkili bir görsel yoludur. Bu, "onlar için söz konusu olan bizim için de doğru" demek gibi bir şeydir. Fakat bu iki aileyi birbirleriyle ilişkilendirmek ve bu analojiyi anlamlandırmak için masanın tercih edilmesi, bir yarı-eş seslilikten kaynaklanmaktadır çünkü masanın sahibi olan ailenin adı "*Tischler*"dir [masa anlamına gelen *Tisch* kelimesinden türemiştir][34]: "Yakınlarını bu *Tisch*'e [masaya] oturtarak, kendilerinin de *Tischler*'ler olduğunu söylüyor."[35]

René Allendy'nin yayımladığı bir rüya, bitişiklik yoluyla çağrışımları ve belirli durumlar arasındaki analojileri açıkça ortaya çıkarır.[36] Genç bir adam rüyasında Arcachon kentinde olduğunu ve çam ağacı iğneleri üzerinde kızakla kaydığını görür. Analist, rüyayı gören kişiyle konuşurken Arcachon'un verem hastalığını atlatmış olduğu yer olduğunu öğrenmiştir. Genç adam o dönemde hem kadınlara karşı bir ilgi duymuş hem de onlardan çekinmiş ve bu nedenle çok sayıda ilişki fırsatını kaçırmıştır. Dolayısıyla Arcachon, duygusal anlamda başarısız olduğu ve hastalıkla ilişkilendirdiği bir yeri temsil etmektedir. Buna karşılık, çam iğneleri üzerinden kızakla inme eylemi, çocukken (sekiz yaşındayken) La Bourboule'de yaşamış olduğu son derece olumlu bir deneyime gönderme yapmaktadır. O dönemde bu eylemi yapan tek kişi olmakla gurur duyuyormuş; diğer çocuklar onu kıskanıyorlarmış. Ayrıca, tedavisi de çok iyi netice vermiş. Fakat çam iğneleri aynı zamanda yakın dönemde arkadaşlarından birinin, o henüz bekârken, nişanlanmış olduğu Vosges bölgesini de anımsatmaktadır. Dolayısıyla, bitişiklik çağrışımları, (Arcachon'da olduğu gibi) duygusal ilişki fırsatlarının olduğu bir durumda bulunmayı ama bu defa, (La Bourboule'de) kızakla kayarken hisset-

[34] *Tischler*, Almancada marangoz demektir -çn.

[35] S. FREUD, *Psikanalize Giriş Dersleri*, a.g.e., s. 15.

[36] R. Allendy, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 155-156.

tiği başarı ve övünç duygularını tecrübe etmeyi dilediğini söylemesine olanak tanımaktadır. O da tıpkı nişanlanan arkadaşı gibi duygusal anlamda başarılı olmayı istemektedir.

René Allendy, açıkça hem analoji yoluyla çağrışıma hem de bitişiklik yoluyla çağrışıma dayanan başka bir rüya daha sunar: "Genç bir adam, yirmi yaşında ölen kız kardeşinin kaybından çok etkilenmiş. Kederi o kadar büyük ki, onu düşünmemeye gayret ediyor ve yas hâlinden hiç bahsetmiyor. Şöyle bir rüya görüyor: *Rüya.* —Eskiden anne babamın evinde sahip olduğumuz (ve gerçekte ölmüş olan) küçük bir köpeği yeniden görüyordum. Hâlâ hayatta olduğuna şaşırıyordum, uzun ömürlülüğüne hayran kalıyordum ve ona karşı içimden taşan bir sevgi besliyordum. *Yorum.* —Söz konusu köpeğin bilhassa rüya gören kişinin kız kardeşine ait olduğunu ve sahibesinden kısa bir süre önce hayatını kaybetmiş olduğunu bildiğimizde, diriliş arzusunun ve muazzam şefkat duygusunun aslında rahmetli kız kardeşle ilgili olduğunu anlıyoruz. Bu yer değiştirme, fazlasıyla yoğun duyguları biraz olsun hafifletmeyi başarıyor ve gerçek nesneye karşı duyulan ve münasebetsiz olabilecek sevgi taşkınlıklarına olanak tanıyor."[37] Dolayısıyla [rüyada] bir durum analojisi (vefat etmiş kız kardeş/vefat etmiş köpek) ve bitişiklik yoluyla bir çağrışım (köpeğin sahibi kız kardeştir) bulunur. Travmaya yol açan ilk durumu daha az ıstırap veren ya da korkutan bir hâle sokmak ve duygusal anlamda daha az etkilenmek için travmayı, söz konusu durumu dönüştürmek suretiyle dışavuran travma sonrası rüyalarda olduğu gibi[38], ikameye sansür değil şimdiki zaman ile geçmiş arasında *bağlantı kurma çalışması* yol açar. Allendy, rüya gören kişinin gün içinde kız kardeşinin köpeğini hatırlatabilecek bir köpeğe rastlayıp rastlamadığını ya da en basitinden, söz konusu köpekten bahsedildiğini duyup duymadığı veya onun bir resmini görüp görmemiş olduğunu belirtmez. Ancak rüya gören kişi, var olmayan bir sansürü atlatmaya ihtiyaç duymaz: Kız kardeşinin köpeğinin derinlerde bir yerde kız kardeşinin *analogon*u olduğunu bilir.

[37] A.g.e., s. 58.

[38] T. M. FRENCH, *Psychoanalytic Interpretations*, a.g.e., s. 256. Ayrıca bakınız, D. HOLLAN, "The Influence of Culture on the Experience and Interpretation of Disturbing Dreams", a.g.m. ve R.-L. PUNAMÄKI, K. J. ALI, K. H. ISMAHIL, J. NUUTINEN, "Trauma, Dreaming, and Psychological Distress Among Kurdish Children", a.g.m.

11
Oneirik İşlemler

"Oneirik yapının tasviri (dışavurumun olanaksızlığı, figürasyonun diktatörlüğü, yegâne dışavurum aracı olarak yoğunlaştırma), örtük düşüncelerin gizlenmesini rüyanın koşuluna olduğu kadar sansür ile bastırılmış olan arasındaki mücadeleye de dayandırır. [...] Bilinçdışı hâl, uyanık yaşamdaki dışavurum normlarının terk edilmesidir."
MAURICE MERLEAU-PONTY, *L'Institution, La Passivité, Notes de cours au Collège de France (1954-1955)*, Belin, Paris, 2003, s. 210.

Psişik işleyişi anlamak için merkezî olan iki kavramla yani, analoji yoluyla çağrışım ve bitişiklik yoluyla çağrışım ile donatıldıktan sonra artık rüyaların üretilme sürecine müdahil olan oneirik işlemlere yakından bakabiliriz.

Freud, rüya çalışmasını sıklıkla (gizli) bir dilin başka (açık) bir dile tercümesi olarak düşünmüştür. Ona göre "benimsenen bir arzunun açık doyumu" olan çocuk rüyasının haricinde, "sıradan çarpıtılan bir rüya", "bastırılan bir arzunun kılık değiştirmiş doyumu"dur.[1] Sansür, psişik aygıt tarımında temel bir yere sahip olduğundan, bu tercüme aslında bir tür "kodlama", "şifreleme" ya da "kriptolama"dır. Dolayısıyla rüya çalışması, ona göre, gizli düşüncelerin açık düşüncelerde kendilerini göstermelerine aracı olan tüm yöntemlerden meydana gelmiştir. Freud, "rüyanın gizli düşüncelerinin rüyanın açık içeriğine dönüşümü"nden ve hatta "bir dışavurum biçiminden diğerine; anında anlamlandırabildiğimiz bir dışavurum biçiminden, ancak iyi yönlendirilmiş gayretlerin yardımıyla anlayabileceğimiz bir diğerine geçen psişik bir malzemenin aktarımı"ndan söz eder.[2]

[1] S. FREUD, *Psikanalize Giriş Dersleri*, a.g.e., s. 266.
[2] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 63.

Böyle bir görüşün sorunu, "gizli [bir] rüya"nın "açık rüya"ya çevrilmeyi bekliyormuş gibi davranmasıdır; oysa bilinçdışının kıvrımlarının arasında, rüya çalışmasının sansür tarafından kabul edilebilecek bir açık mesaja dönüştürmeye-o şekilde kriptolamaya gayret edeceği hâlihazırda şekillenmiş bir mesaj yoktur. "Gizli rüya" daha ziyade yorumlayan kişinin "görünür rüya"yı anlamak için formüle etmeye mecbur hissettiği varsayımdır. Onu bir dışavurum biçimi, bir dil ya da hâlihazırda orada bulunan bir içerik hâline getirmek, Bourdieu'nün dediği gibi, gerçekliğin modelinden modelin gerçekliğine doğru kayılmasına neden olur.[3] Rüyanın açık içeriğinin sadece gizli bir içeriğin tercümesi olduğunu düşünmek, başlangıçtaki tam olarak açık bir mesajın "ilginç ve şaşırtıcı [bir] biçim"e[4] dönüşeceğini tahayyül etmek; dilsel üretimler, zihnin içselliğinde[5] hâlihazırda ifade edilmiş bir düşüncenin tercümesinden ibaretmiş gibi yapmaktır.

Rüya öyküsünün aracılığıyla eriştiğimiz açık içeriğin, rüyayı gören kişinin yaşamına rüya dışına dair unsurlar (rüyanın öncesindeki koşullar, geçmiş deneyimler ve kişinin zihnini meşgul eden şeylerin güncel ve geçmiş durumu) yeniden inşa edilmeden ve rüya çerçevesinin teşkil ettiği hususi dışavurum koşullarında gerçekleşen rüyanın üretim sürecine katkıda bulunan psişik işlemlerin tamamı hesaba katılmadan anlaşılamayacağını ve dolayısıyla yorumlanamayacağını söylemek aslında daha uygun olur.

Uygun olmayan bağlamlarda yer alan sıradan nesne, kişi ya da eylemler; sıradan bağlamlarda yer alan alışılmadık nesne, kişi ya da eylemler; başka nesne, yer ya da eylemlere dönüşecek şekilde başkalaşım geçiren nesne, yer ya da eylemler; fiziksel bakımdan tanınabilir olan fakat rüyayı gören kişinin zihninde baş-

[3] Jürgen Habermas, hastanın psikanalistin yardımıyla "kendisinin zedelediği ve çarpıttığı kendi öz metinlerini okumayı ve simgeleri, özel bir dil olarak bozulmuş bir anlatım kipinden, kamusal iletişiminin anlatım kipine çevirmeyi" öğrendiğini söyleyerek Freudcu modelin ortaya koyduğu sorunu vurgular. J. HABERMAS, *Bilgi ve insansal ilgiler*, İngilizceden çeviren: Celal A. Kanat, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 276. Rüyayı gören kişiye dahi rüyanın anlaşılmasına yardım edecek unsurların verilmesi için özel bir dilden kamusal bir iletişime geçişin gerçekleşmesi gerekir. Çünkü rüyayı gören kişi uyandığı zaman bizzat üretmiş olduğu şeyi anlamaz. Fakat zedelenmiş ve önceden mevcut olan metinlerden bahsetmenin hiçbir anlamı yoktur.

[4] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, s. 206.

[5] J. BOUVERESSE, *Le Mythe de l'intériorité. Expérience, signification et langage privé chez Wittgenstein*, Minuit, Paris, 1987.

ka kişilerin kimliğine sahip olan insanlar; birden fazla nesne, yer ya da kişinin karışımları olan nesne, yer ya da kişiler; gerçek yaşamdaki olağan davranışlarına nazaran çok sıra dışı bir şekilde davranan kişiler; nesne, yer ya da kişilerin aniden ortadan yok olması; zaman ya da mekânda yaşanan beklenmedik sıçramalar, vs.[6]; tüm bu ögeler rüya öyküsüne saçma, tuhaf ya da uygunsuz bir görünüm kazandırmaya katkıda bulunur. Bu tuhaflık sisi, ancak kullanılan oneirik işlemlerin tabiatını ve rüyayı gören kişinin deneyimi bakımından sahip oldukları anlamı anlarsak dağılır.

Rüyanın Sözsel Dili, Simgeleştirme Kabiliyeti ve İmgeleri

Rüyamızda her şeyden önce görsel imgeler görürüz ve dolayısıyla, anılarımız genellikle dilsel değil görseldir. Rüyalardaki kişiler her zaman konuşmazlar fakat rüya gören kişi, onların ne düşündüklerini ya da hissettiklerini bilen, her şeye vâkıf bir anlatıcıdır. Bununla birlikte, algılanmayan fakat tahayyül edilen sahneleri zihnimizde canlandırmamızı sağlayan simgeleştirme kabiliyetimiz ve aynı zamanda, anlatı bakımından tamamen tutarsız olmayan, en basitinden (tek bir eylem) en karmaşığına (çok sayıda eylemin art arda dizilişi) entrikalar biçiminde düzenlenen imgeleri üretme kabiliyetimiz ne söz dağarcığına ilişkin ne de sözdizimsel ve anlatısal dilsel yeterliklerimizden bağımsızdır. Ayrıca, pek çok rüyanın kültürel bakımdan farklılaşmış metaforların harfi harfine açıklanmasına ("üstün olmak", "bir şeyleri aşmış olmak", "bir şeylerin yüzüne çarpılması", "birinin sırtında yük olmak", "tüm bağlarını koparmış olmak", vs.) yahut eş seslilikle-re (Bay Woolf rüyada bir kurt[7] biçiminde ortaya çıkabilir) dayandığını bildiğimiz zaman, her türden dilsel kabiliyetin oneirik üretime gizliden gizliye katkıda bulunduğunu anlarız.

[6] Rüyanın biçimsel özelliklerinin sentezi için bakınız: Sophie SCHWARTZ, *Matière à rêver. Exploration statistique et neuropsychologique des phénomènes oniriques au travers des textes et des images de rêves*, Lozan Üniversitesi Sosyal ve Siyasal Bilimler Fakültesi'nde sunulmuş psikoloji tezi, Mart 1999, s. 195-310. Bununla beraber, rüyanın tuhaflıklarını nöropsikolojik sendromlara yaklaştırmaya çalışarak, bu farklı bilişsel işlemleri doğrudan beynin mekanizmalarına eklemlemek istemek kendine, onların rüya gören kişinin deneyiminin içinde ne anlama geldiğini anlama ve bunun sonucunda, görünürdeki tüm o uygunsuzlukları düzenleyen alt mantıkları kavrama olanağı tanımamaktır.

[7] İngilizcede *wolf* -çn.

İnsanların simgeleştirme kabiliyetleri, biriktirdikleri deneyim ve bilgilerini bir nesilden diğerine aktarma yetileri ve geçmiş deneyim dizilerini şema yahut yatkınlık biçiminde depolamalarını sağlayan hafıza kapasiteleri onların, hayvanlardan farklı olarak, anlık durumlara daha az bağımlı olmalarını sağlar. Geçmiş olayları yeniden düşünerek ya da gelecek olayları planlayarak yahut hayal ederek eylemin şimdiki zamanının diktalarını aşabilirler. Hatta, oyun sırasında, başkalarına söyledikleri yalanlarda, yaratım eyleminde, gündüz düşünde ya da rüyada onları meşgul eden sorunlar hakkında çalışmak üzere hiç vuku bulmamış olaylar icat edebilirler.

Dolayısıyla rüya, çok sayıda dışavurum biçiminden biridir sadece. İnsanların bellek kapasitelerinin ve o anda orada bulunmayan ya da var olmayan şeyleri zihinlerinde canlandırmalarını sağlayan simgeleştirme kabiliyetlerinin sayesinde mümkün kılınır. Norbert Elias'ın yazmış olduğu gibi, insanlar "bazı şeyler ya da olaylar ne anımsatıldıkları anda ne de belki başka bir anda mevcutken, hatta hiç var olmamışken onları, belleklerinde depolanan deneyim ya da duygularından yola çıkarak anımsatmaya ve simgesel olarak temsil etmeye yönelik olağanüstü bir kabiliyet"e sahiptirler. "Elde gerçeğe uygun hiçbir imgesi bulunmayan nesnelerin hayalî temsillerini geliştirme"[8] kabiliyetine sahiptirler.

David Foulkes, insan türünü diğer hayvan türlerinden farklı özellikleriyle tanımlamaya ve insan yaşamını ontogenetik gelişimi içinde ele almaya gayret etmek suretiyle rüyanın, diğer hayvanların gerçekleştiremedikleri ve erken çocukluk dönemi sırasında, çocuğun simgesel kabiliyetleri geliştikçe ancak çok kademeli bir biçimde ortaya çıkabilen simgesel bir üretim olduğunu savunur. Dolayısıyla, rüya görme kabiliyeti doğuştan gelen bir kabiliyet değildir. Çocuk psikolojisi üzerine yapılan çalışmalar çocukların "işaretler ve zihinsel semboller içerecek şekilde zihinlerinde bir şeyler tahayyül etmeye" on beş ila on sekiz ay arasında başladıklarını ve "sembolik oyun ve dil"in artık mümkün hâle geldiğini göstermektedir.[9] Mantıken, ilk oneirik etkinliklerin de aynı dönemde başladığı düşünülebilir fakat araştırmalar rüya görme kabiliyetlerinin ancak yavaş yavaş yerleştiğini göstermektedir.

[8] N. ELIAS, *Théorie des symboles*, a.g.e., s. 111.
[9] D. N. STERN, *Bebeğin Kişilerarası Dünyası*, a.g.e., s. 208.

Bunun nedeni, dilin dünyasına girişin ancak çok yavaş bir biçimde gerçekleşmesi ve çocuğun ilk başlarda, hâlihazırda uygulamalı olarak hâkim olduğu söz öncesi deneyimi sözsel bir biçimde ifade etmekte güçlük çekmesidir. Daniel N. Stern'in de altını çizdiği gibi, hayatın belirli epizotları genellikle "dilbilimsel kalburdan geçer ve çocuk dilde epey ilerleyene kadar, bazen de hiçbir zaman söze dökülemez".[10] Hatta kültürel eşitsizlikler bu noktada son derece farklılaştırıcı olabilir. Fakat çocuk, dilinin karmaşıklaşmasıyla birlikte, söz öncesi deneyimlerini ifade edebilmekle kalmayıp, bu deneyimlerin gerçekliğini de bükebilir: "Dilin ortaya çıkmasıyla birlikte bebekler kendi kişisel deneyimleriyle doğrudan teması yitirirler. Dil, yaşandığı ve temsil edildiği hâliyle kişilerarası deneyim arasında bir mesafe yaratır. [...] Son olarak, dilin ve sembolik düşünmenin ortaya çıkmasıyla birlikte çocuklar artık gerçekliği aşma ve saptırma aracına sahip olurlar. Geçmiş deneyime karşı beklentiler yaratabilirler. Şimdiki zamana ait bir olgu karşısında bir arzu meydana getirebilirler. Birini veya bir şeyi gerçekten asla aynı anda bir arada deneyimlenmemiş olan ancak izole epizotlardan sembolik bir temsile taşınabilen ("kötü anne" ya da "yetersiz ben") sembolik çağrışımlara sahip atıflarla (örn. Anneyle yaşanan kötü deneyimler) temsil edebilirler."[11] Dolayısıyla dilsel kabiliyetlerin öğreniminde bir paradoks bulunur çünkü "her ne kadar dil gerçekliği kavrayışımızı muazzam ölçülerde genişletse de deneyimlenen gerçekliği saptırma mekanizmalarına da sahiptir".[12] İmgelemi, yalanı, düşünümsel geri dönüşü, tahmine dayalı planlamayı, gündüz düşünü ve rüyayı mümkün kılan bu paradokstur.

Foulkes, çocukların ve ergenlerin rüyaları hakkındaki düşüncelerini iki araştırmadan destek alarak geliştirir: uzun periyodik bir araştırma (bir grup çocuk önce 3-5, sonra 5-7 ve sonra 7-9 yaşlarında incelenmiştir; başka bir grup da önce 9-11, sonra 11-13 ve en son 13-15 yaşlarında incelenmiştir) ile (farklı yaşlarda çocukları karşılaştıran) çapraz bir araştırma. Öncelikle, bebeklerin henüz simgeleştirme kapasitesine yani o anda mevcut olmayan gerçeklikleri ya da tam olarak o şekilde var olmayan gerçeklikleri zihinlerinde canlandırma kapasitesine sahip olmadıklarını hatır-

[10] A.g.e., s. 226.
[11] A.g.e., s. 232-233.
[12] A.g.e., s. 292.

latır: "Bebekler, ortamda güncel olarak mevcut bilgiyi işleyebilirler fakat ortamın desteği olmadan onu işleyemezler. Gerçekten de oyuncak bebek oradayken onu 'düşünebilirler' fakat orada değilken bunu yapamazlar. Peki öyleyse, nasıl oyuncak bebek imgesini anımsamakla kalmayıp, uyurken, onun hakkında bir hikâye üretebilirler?"[13]

Rüya görmek, sadece algılama yeterliklerimizden ziyade, uyku zamanlarımızda olduğu gibi uyanık yaşamda da imgelerle düşünmeye yönelik simgesel kabiliyetimizle doğrudan ilişkilidir. Rüyada görmek, bilhassa imgelerle düşünmektir. Foulkes, görme yetisini beş yaşından önce yitirmiş insanların uyanık yaşamda ve rüyalarda görsel olarak düşünemediklerini fakat görme yetisini beş yaşından sonra yitirmiş insanların uyanık yaşamlarında ve rüyalarında görsel biçimde düşünmeye devam ettiklerini kanıtlayan araştırmalardan bahseder.[14] Bu basit sonuç, rüya gören kişinin, özerk bir içsel görselleştirme sistemi oluştuktan sonra artık, rüyalarında bir şeyleri görmek için görsel algılama kabiliyetlerine bağımlı olmadığını kanıtlama eğilimindedir.

Üç ila beş yaş arasındaki çocukların, paradoksal uyku sırasında uyandırıldıklarında en sık verdikleri cevap rüya görmüyor olduklarıdır ve Foulkes "okul çağına gelmemiş çocukların genellikle (yani sadece rüyalarında değil), faal bir kendiliği yahut devam etmekte olan herhangi bir hareketi veya etkileşimi zihinsel olarak tahayyül etmekte güçlük çektiklerini öne sürer".[15] Rüyalarında gördükleri imgeler genellikle sabit imgelerden ibarettir; rüyalarında bizzat yer almaz ve imgelerle bağlantılı duygular da hissetmezler. Rüyaları, ancak beş ila dokuz yaş arasında yetişkinlerinkilere benzemeye başlar. Dönüşme süreci şu şekilde gerçekleşir: İlk olarak, rüya öyküleri giderek uzar fakat illâ ki daha sık değildirler; rüyayı statik imgeden hareketli imgeye geçiren toplumsal etkileşimleri ve hareketleri bünyelerine katarlar ve rüya gören kişi her zaman rüyanın bir parçası olmaz; ikinci aşamada, rüyalar sıklaşır, anlatısal bakımdan karmaşıklaşır ve rüyadaki olaylarla bağlantılı duygu ve düşünceler geliştiren rüya gören kişinin kendisini sahneye koyarlar.

Foulkes'un çalışmalarını özetleyecek olursak, üç yaşına kadar

[13] D. FOULKES, *Children's Dreaming and the Development of Consciousness*, a.g.e., s. 11.
[14] A.g.e., s. 15.
[15] A.g.e., s. 65.

hiçbir rüya görülmediğini; üç ila beş yaş arasında nadiren rüya görüldüğünü, bu rüyaların statik imgeler içerdiklerini ve izole olaylardan meydana geldiklerini, rüya gören kişinin rüyaların bir parçası olmadığını; beş ila yedi yaş arasında biraz daha fazla rüya görüldüğünü, hareketli imgelerden oluşan bu rüyalara rüya gören kişinin yine katılmadığını ve son olarak; yedi ila dokuz yaş arasında görece daha sık rüya görüldüğünü ve bu kez rüya görenin de katıldığı bu rüyaların daha karmaşık bir anlatı ile hareketli imgeler içerdiğini söyleyebiliriz.[16]

Üç ila beş yaş arasındaki rüya görme güçlükleri ile rüyaların göreli zayıflığı, çocuk psikologlarının "çocukluk amnezisi" olarak adlandırdıkları şeyden yani hayatın ilk yıllarına ait epizotları hatırlayamama durumundan bağımsız değildir. Erken çocukluk yıllarında yaşanmış olayları, ilk başta zihinsel olarak görselleştirme yetersizliği ve daha sonra da zayıf bir biçimde görselleştirme kapasitesi, söz konusu olayların hatırlanmasını ve onların, gündüz düşleri ya da rüyalar biçiminde az çok değiştirilmiş olarak yeniden kullanımlarını güçleştirir.[17] Çocukların beş yaşında bildikleri şey, "beden yoluyla" (Bourdieu), pratik ya da usule ilişkin bir şekilde (Dornes) öğrenilmiştir fakat bu öğrenme işlemi muhakkak akılda tutulabilir ve daha sonra hatırlanabilir epizotlar biçiminde gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde, hayvanlar alışkanlık edinebilir fakat geçmişte yapmış oldukları şeyleri hatırlayamazlar. İçselleştirilmiş eylem şemalarına sahiptirler ve bu şemalar, eğitimleri sırasındaki maksatlı bir telkinin ürünü olabilir fakat cereyan etmekte olan duruma adanmış ve şimdiki zaman tarafından ele geçirilmişlerdir. İnsan türü örneğinde ise, çocuklar bir şeyleri zihinlerinde canlandırmayı yavaş yavaş öğrenirler ve orada olmaksızın orada olabilir, başka bir şeyi düşünürken bir işi yerine getirebilir, ardından gelecek olan şeye hazırlık yapabilir ya da gerçekleşmiş bir şeyi düşünebilir ve rüya görebilirler.

Amerikalı bir dilbilimci, Patricia A. Kilroe, sözel düşüncenin "rüya imgelerinin doğduğu kaynak"[18] olabileceği düşüncesini ortaya koymuştur. Ona göre, "dilsel sistem hem rüyanın içeriği için hem de rüyanın oluşumu için önemlidir".[19] Rüya, her şeyden ön-

[16] A.g.e., s. 74-75.

[17] A.g.e., s. 145-146.

[18] P. A. KILROE, "Verbal aspects of dreaming: A preliminary classification", *Dreaming*, Cilt 11 (3), Eylül 2001, s. 107.

[19] A.g.e., s. 108.

ce sözel ifadeler içerebilir: Rüya gören kişi, başkalarıyla konuşur ya da onunla konuşulur; kendi düşüncelerini ya da başkalarınınkini yazar yahut okur, duyar, vs. Rüyayı meydana getiren imgeler, daha sonra, kelime oyunu (örneğin, Madam Tilki'yi [*Madame Renard*] simgeleyen bir tilki [*renard*][20]) ya da metaforik ifade (örneğin, rüyada yıldırım görmek âşık olunan kişiyle tanışmayı çağrıştırabilir) gibi dilsel mecaz türleri olabilirler. Rüya, şimdiki andan kurtulup geçmişe dair unsurları seferber ettiğinde ya da gelecek olaylara dair kestirimlerde bulunduğunda (bu, yalnızca dilin öğreniminin mümkün kıldığı simgesel bir hâkimiyet gerektirir) dolaylı bir biçimde dile bağlı da olabilir. Ve son olarak, rüya öyküsü rüya gören kişinin yahut rüyadaki başka kişilerin gözlemlenemeyen zihinsel durumlarına –bunlar genellikle zihinsel deneyimlere başvuran fiiller aracılığıyla ifade edilir– gönderme yapar: Dil olmadan ifade edilemeyecek olan ruh hâllerini dışavuran "endişeleniyorum", "merak ediyorum", "istiyorum", "farkına varıyorum", vs.[21]

Dolayısıyla rüya imgeleri dilsel kabiliyetlerimizle ve bilhassa dilin öğrenilmesiyle inşa edilmiş gerçekliği simgeleştirme kabiliyetimizle olduğu kadar tam anlamıyla algılama kapasitemizle de ilgilidir. Eylem parçalarını imgeler biçiminde inşa edebilmek için, gerçekliği simgeleyen imgeleri algılama yardımı olmaksızın zihinsel olarak işleyebilmek gerekir.

Görselleştirme

Rüyanın önemli ayırt edici özelliklerinden biri –aslında bu özelliği gündüzlerimizi vurgulayan çok sayıda hayalle paylaşır– önünde sonunda söze dökülmüş bir öykü olmadan önce imgelerden, seslerden, rüya gören kişi tarafından yaşanmış duyum ve duygulardan meydana gelen bir akış olmasıdır. Rüya gören kişi rüya anında genellikle gerçek bir deneyim yaşadığına inanır. Dolayısıyla rüya, biçimsel olarak, rüya gören kişinin başrolde olduğu bir filme benzetilebilir ve görsel boyut, rüya deneyiminin içinde merkezî bir yere sahiptir. Scherner de daha 1861 yılında bunun altını çiziyordu: "İmgelem, görülebilir izlenimler yoluyla

[20] Bu hususta bkz. P. A. KILROE, "The dream pun: What is a play on words without words?", Dreaming, Cilt 10 (4), Aralık 2000, s. 193-209.

[21] P. A. KILROE, "Verbal aspects of dreaming: A preliminary classification", *Dreaming*, Cilt 11 (3), Eylül 2001, a.g.m, s. 108.

konuşur."[22] Bu temel özellik, "rüyalar ise özünde imajlarla düşünür"[23] ve rüyayı anlatırken karşılaşılan güçlüklerden biri kesin olarak "bu imajları kelimelerle ifade etme gereğinden kaynaklanır"[24] diye yazan Freud tarafından da yeniden teyit edilmiştir. Oneirik dramalaştırma "düşüncenin duruma dönüştürülmesi"nden ibarettir.[25]

Amerikalı nöropsikiyatr John Allan Hobson 1980'lerin sonlarında, 1903 yılında Fransız fizyolog ve psikolog Henri-Étienne Beaunis tarafından ampirik verilere dayanarak elde edilmiş sonuçları onaylıyordu: Rüyalar, duyumsal olarak özünde imgelerden, daha sonra işitsel ve dokunsal duyumlardan meydana gelir ve neredeyse asla kokuyla ya da tatla ilgili duyumlardan oluşmazlar.[26] Başka araştırmacılar bu listeye kinestezik boyutu (düşme, uçma, ilerleyememe hissi, bacaklarının ya da bedeninin ağırlaştığını hissetmek, vs.) da eklediler.[27] Ve elbette, rüya görenler tarafından hissedilen duygular da bu boyutların tamamına eşlik eder.

Bunun neticesinde, düşüncelerin betimlenmesinin gerekliliği, onların dışavurumunu etkileyen ciddi bir engeldir. Rüya gören kişinin dışavurumsal maksatlarının "görsel ve somut"[28] bir biçim alması gerekir. Maurice Halbwachs'ın yazıya dökmüş ve incelemiş olduğu 150 kişisel rüyanın yalnızca yaklaşık %10'u "gerçekte telaffuz edilmiş yahut işitilmiş" sözleri içermektedir: "Diğerlerinde, her şey görsel imgelere, düşüncelere, hissî durumlara indirgeniyor gibi görünmektedir. Gerçekten de rüyada –sanki ortamda sadece gerçekte söylenmemiş, hiçbir sesle ifade edilmeyen söylemleri, talepleri, yanıtları, karşılıkları atfettiğimiz dilsiz insanlar varmışçasına– kendimiz yahut başka insanlar tarafından söylenmiş ya da işitilmiş şeyler ile yalnızca düşünülmüş şeyleri ayırt etmek sıklıkla zordur.[29] Peki rüya gören kişi, yakından ta-

[22] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 95.
[23] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 115.
[24] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 123.
[25] S. FREUD, *Le Rêve et son interprétation*, a.g.e., s. 50.
[26] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant* (1989), a.g.e., s. 102.
[27] Michel Jouvet şu eserinde "görsel ve kinestezik rüyalar"ın baskınlığının altını çizer: M. JOUVET, *Le Sommeil et le rêve*, a.g.e, s. 72. Ve Jacques Montangero da "görsel yöntem rüyanın temsilleri içinde ağır basar" (J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 22) diyerek kinestezik boyuta işaret eder. Bkz. J. Montangero, *Rêve et cognition*, a.g.e., s. 11.
[28] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 82.
[29] M. HALBWACHS, "Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil", a.g.m., s. 35.

nıdığı kişiler söz konusu olduğunda ve tek başına hem anlatıcı hem de dinleyici olduğunda neden onları konuşturma ihtiyacı hisseder? Kendi kendine hitap ederken, normalde öteki tarafından anlaşılmasını sağlayan dilsel ve bilhassa da anlatısal uzlaşımlara uymak mecburiyetinde değildir.

Halbwachs aynı zamanda, rüyanın imgelerinin çok belirgin bir anlamı olmayan ve koşullara bağlı imgelerdense örnek simge ya da figürler olarak işlediklerine dair çok doğru bir sezgiye sahiptir: "[...] rüyada görülen imgenin ardında gerçekten de az çok genel bir kavramın bulunduğu sonucuna varılabilir. Bu imge, bizzat bu kavramı sembolize etmekle sınırlı olması, kısmen de bu kavramla karışması yüzünden, nesnelerin yalnızca bir yönünü yeniden üretebilecek canlı bir resimden ziyade sadeleştirilmiş bir sembole benzer."[30] Bu imgeler bir problemin görsel çökeltisi gibi olduklarından, bir anlamda imge-şemalardır. Rüyamda X'i (kişi, yer, nesne, vs.) değil, X'in benim için belirli bir yönden temsil ettiği şeyi görürüm.

Dramalaştırma-Abartma

Rüyaların bir diğer niteliği olan dramalaştırma-abartma işlemi, büyük ölçüde onların simgesel ve görsel mahiyetinden ileri gelir. Bir "problem"i imgelerle ifade etmek zorunda olan rüya, zihni, durum uyanık hâlde sözlü bir biçimde anlatıldığında olduğundan daha kuvvetli bir şekilde etkileme eğilimindeki simgeleştirme ve metaforlaştırmalara başvurur. Varlığının kontrolünü yitirme duygusunu örneklendirmek için rüyada bizi yutan devasa bir dalga görmek ya da bir projenin başarısız olduğuna dair hissi somutlaştırmak için koşmaya çalışırken yerinde saydığını görmek, rüyaya dramatik bir özellik vermeye katkıda bulunur.

Fakat rüya, bir sahneyi dramalaştırırken, sadece uyanık yaşamda hissedilmiş duyguya sadık da kalabilir. Marcel Foucault bu hususta rüyasında bir aslan tarafından yendiğini gören altı yaşında bir çocuk örneğini aktarır. Çocuk, rüyadan önceki gün içindeki köpeklerin havladığı bir evin yanından geçmiştir ve ona eşlik eden kız çocuğu ona, köpeklerin onu yiyebileceğini söylemiştir. Çok korkan çocuk, bu korkusunu hemen o gece rüyasında sahneye koymak suretiyle ifade eder. Bir önceki tatili sırasında

[30] M. HALBWACHS, "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*, a.g.e., s. 71-72. [düzeltilmiş çeviri]

aslanlar görmüştür ve dolayısıyla, korkusunun şiddetini dışavurmak ve oneirik durumla kız çocuğunun sözünü örtüştürmek için köpeğin yerine, daha büyük ve onu yiyebilecek bir aslan koymuştur.[31] Aynı şekilde, bir öğretmenin sınıfında yaşanmış olduğu önemsiz bir olay (öğrenciler, yaşadığı bir dil sürçmesinin ardından gülümsemişlerdir), olayı bin kat artıran ve otoritesini uygulayamama korkusunu ortaya çıkaran bir rüyayı tetikler: Aynı gece rüyasında sınıfındaki öğrenciler o kadar çok gürültü yaparlar ki derse başlayamaz; müdür de en olmayacak bir anda sınıfa girer ve bu gürültüye tanık olur fakat o da öğrencileri sakinleştirmeyi başaramaz.[32]

1876 yılında F. W. Hildebrandt rüyalar hakkında bir araştırma yayımladığında, "rüya[nın], rüya gören kişiye ahlaki eğilimlerini büyütülmüş bir imgeyle" sunduğunu ifade eder.[33] Théodore Flournoy ise rüyanın "ilginç dramalaştırma melekesi"nden[34] bahseder. Aynı şekilde, Freud'un kadın bir hastası, (birinci yeğeninin ölümü ile arzuladığı bir adamla tanışması arasında bitişiklik yoluyla bir çağrışım kurmasından ötürü) rüyasında ikinci yeğeninin öldüğünü gördüğünde de duyguların abartılması söz konusudur.[35] Freud, bu rüyanın kadını üzmemesinin nedeninin kadının, ikinci yeğeninin ölümü ile arzuladığı adamı yeniden görme olasılığı arasında zihinsel bir ilişki kurması olduğunu açıklar. Fakat, söz konusu hastanın (bir süre önce vefat etmiş) birinci yeğenini yeğlediğini açıkça söylediğini göz ardı eder. Dolayısıyla, üzgün olmama durumu ikinci yeğenine karşı muhtemel duyguları hakkında da vurgulu ve dramatize edilmiş bir biçimde bir şey söyler. Rüya, tamamen gerçek duyguları temel alarak yoğunlaştırır, karikatürize eder ve abartır.

Jacques Montangero da rüyanın işleyişinin hiperbol temelli mahiyetini tespit etmiştir: "Rüyalarda olayların, nesnelerin ve insanların ayırt edici özelliklerine hayli sıklıkla rastlarız. Hiperbol

[31] M. FOUCAULT, *Le Rêve. Études et observations*, a.g.e., s. 188.

[32] A.g.e., s. 195.

[33] Bkz. H. F. ELLENBERGER, *Histoire de la découverte de l'inconscient*, a.g.e., s. 306. Hildebrandt'ın eserinin adı *Der Traum und seine Verwertung für's Leben. Eine psychologische Studie* idi.

[34] T. FLOURNOY, "La genèse de quelques prétendus messages spirites", *Revue de philosophie*, Cilt XVLVII, 1899, s. 16. M. CIFALI tarafından alıntılanmıştır: "La Belle au Bois dormant en terre romande", *Le Coq-héron*, Sayı 218, 2014/3, s. 32.

[35] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 240. Bkz. geçmiş sayfalarda, "Sansür Ne Yapar?" (s. 237-242)

söz sanatının rüya üretim süreçleri tarafından sık sık kullanıldığını söyleyebiliriz."[36] İsviçreli psikolog ve terapist kendisini, "ciddi ve acılı" bir sahneden ayrılan "Roma ordusunda bir cüce" olarak görmüş olduğu bir rüyasını inceler. Bu rüya onun küçük, gülünç ve işe yaramaz (başka bir çağa ait) olduğuna yönelik hislerini temsil eder çünkü gerçek yaşamında, psikoterapi uygulamasına kendi iradesinin dışında son vermek zorunda kalmış ve bu, onun için acılı bir deneyim olmuştur.[37] Rüya senaryosu, kelimelerin o kadar etkili bir biçimde betimlemekte güçlük çekeceği bir duyguyu, çok çarpıcı bir şekilde görsel olarak ifade eder.[38]

Rüyanın durum, duygu ve problemleri "abartılı bir biçimde" temsil etmesi, neredeyse hiçbir sansür ve kontrolün bulunmayışı yönündeki varsayımı doğrular. Rüya gören kişi öteki ile uyuşmak zorunda değildir ve gündelik yaşamın etkileşimleri sırasında kendini alıkoyacağı birtakım gevşemelere, karikatürlere ve doğrudan ifadelere başvurabilir. Bir problemi görsel bir şekilde ele almak zorunda olduğu için ve kendini örtülü bir biçimde ifade etmek mecburiyetinde olmadığı için rüyası, durumu dramatize bir biçimde ortaya koyan sesli imgeler kullanır. Örneğin rüyasında küçük yeğeninin öldüğünü gören Freud'un hastası, bu ölüm gerçek bir ölüm değil de arzuladığı adamı yeniden görebilmeyi istediğini söylemenin etkili bir aracı olduğu için (aynı zamanda gerçekten vefat etmiş olan büyük yeğenini daha çok sevdiğini de vurgulamaktadır) merhamet eksikliğinden hiç etkilenmez.

Kişisel ya da Evrensel Simgeleştirme

Bazı simgeleştirme biçimleri bir "şey"i, özellikleri söz konusu birinci şeyinkileri andıran başka bir "şey"in işaretiyle temsil etmeye dayanır. Bu suretle, terazi adaletin simgesi olabiliyorsa ve başka herhangi bir keyfî işaret (bir kahve makinesi ya da ekmek

[36] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 122.
[37] A.g.e., s. 13.
[38] George William Domhoff'un çalışmaları da rüyaların rüya gören kişinin bilişsel yapısına ait unsurları dramalaştırdığı düşüncesine dayanır. Bilhassa bkz., G. W. DOMHOFF, "Dreaming as embodied simulation: A widower's dreams of his deceased wife", *Dreaming*, Cilt 25 (3), Aralık 2015, s. 232-256. Bu varsayım, dul bir adamın yirmi iki yıllık bir dönem boyunca kaybettiği eşi hakkında gördüğü rüyaları kaydettiği 143 rüya öyküsünde yer alan duygular, toplumsal etkileşimler, talihli ve talihsiz durumlar hakkındaki nitel bir inceleme ile ispat edilmiştir.

tahtası) onun yerini alamıyorsa bunun nedeni, lehte ve aleyhte olan şeylerin ölçülmesini çağrıştırıyor olmasıdır. Keza, uzun biçimli nesnelerin erekte olmuş fallusu ya da her türlü oyuğun kadın cinsel organını simgeleyebiliyor olması onların biçimsel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Öyleyse bazı simgeler analojilere dayalıdır. Başka simgeler ise daha uzlaşımsaldır: Bir gül hediye etmek aşkı simgeleyebilir, kırmızı renk devrimci mücadele anlamı taşıyabilir ve güvercin, barışla ilişkilendirilebilir. Bir simgenin var olması için nesnenin ya da nesnenin işaretinin kendileri olarak değil, anımsattıkları şey, temsil ettikleri şey yahut tarihsel açıdan ilgili oldukları şey olarak görülmeleri gerekir. Güvercinleri inceleyen kuşbilimci, bir barış simgesi üzerinde çalışmaz; tıpkı güllerle ilgilenen bir bitki bilimcinin aşk uzmanı olmadığı yahut şemsiye ya da bıçak satıcılarının fallik simge ticaretiyle uğraşmadıkları gibi.

Dolayısıyla her nesne yahut her işaret değer, şey, faaliyet ya da eylemlerin simgesi hâline gelebilir. Fakat mesele, bu nesne ya da işaretlerin *kimin için* simge olduğunu bilmektir. Bir simgenin simge olarak algılanması için onu üretmiş olanların ve onu teslim alanların ortak deneyim ya da bilgileri paylaşmaları gerekir. Simgeler çok geniş kitlelere yayılabildikleri gibi çok sınırlı bir biçimde de kullanılabilirler (bir çift ya da bir arkadaş grubu, mikro gruplarının dışında kalan kişiler tarafından anlaşılamayan simgeleri paylaşabilirler). Ancak her halükârda, tarihsel, kültürel ve toplumsal olarak farklılık gösterebilen zihinsel çağrışım alışkanlıklarına dayanırlar.

Örneğin, Amerikalı antropolog Jeanette Mageo, Washington State University'de lisans eğitimi almış öğrencilerin rüyalarında otomobil figürünün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir (18'i erkek 17'si kadın toplam 35 öğrenci, 193'ü erkekler ve 107'si de kadınlar tarafından yazılmış 300 rüya öyküsü). İncelenen 300 rüyadan 47'si rüyanın kilit figürü olarak araba içermektedir.[39] Pratik bir nesne ve A.B.D.'de temel bir kültürel tema olarak araba, toplumsal bir statüyü; cinselliği; özgürlük, özerklik, macera, hareketlilik, vs. ihtiyacını ya da duygusunu simgesel bir biçimde dışavurmaya olanak tanır. Reklamlarda, filmlerde, romanlarda, vs. tüm bu temalara rastlanır ve araba, yaşamın temel yönlerini

[39] J. MAGEO, "Figurative Dream Analysis and U.S. Traveling Identities", *Ethos*, Cilt 34, Sayı 4, Aralık 2006, s. 456-487.

ifade etmeye olanak verir: tercih ya da yönelim kavramı (otoyolda bir bağlantı yoluna gelince doğru yolu seçmek); yaşlılığın bir araba enkazı gibi olduğu düşüncesi; yaşamın bir yolculuk olduğu düşüncesi; kimileri yol alırken kimilerinin yol kenarında kaldığına yönelik düşünce; büyük, sağlam ve hızlı bir arabaya sahipseniz erk ve önem sahibi, küçük, güçsüz ve ağır bir arabaya sahipseniz zayıf biri olunduğuna yönelik düşünce; arabanın direksiyonundayken hâkim ya da etken bir konumda ve basit bir yolcuyken ve sürücü koltuğunda bir başkası varken tahakküm altında ve edilgen bir konumda olunduğuna dair düşünce, vs. Amerikalıların rüyalarında arabalara bu kadar çok yer vermelerinin nedeni, arabaların, ötekiyle olan iletişimi kolaylaştıran ve kendi kendiyle iletişimdeki dışavurumu yoğunlaştırmaya imkân veren, hayli geniş çevrelerin paylaştığı simgeler olmasıdır.

Rüyanın simgesel boyutu, rüyalarla ilgilenilmeye başlandığından bu yana hiçbir yorumcunun dikkatinden kaçmamıştır. Fakat mesele, karşımızda ne tür simgelerin bulunduğudur. "Rüya tabirleri"nden Freud'a, rüyayı araştıranlar evrensel olarak tutarlı oneirik simge liste ya da sözlükleri teşkil etmeye yönelik kuvvetli bir istek duymuşlardır. Psikanaliz; bilinçdışını arkaik, doğuştan gelen, evrensel bir temelin ürünü ya da bireysel bir toplumsal tarihin ürünü olarak kabul eden bir yaklaşım benimsemesine bağlı olarak, rüyalarda ortaya çıkan simgelerin anlamını tüm toplum ve dönemlerdeki rüya görenler için geçerli olacak şekilde, kesin olarak belirlemeyi umar ya da ummaz. Rüyanın simgeleri evrensel midir yoksa kişisel mi? Ve şayet simgeler kişisel olabiliyorsa da küçük ya da büyük grupların paylaştıkları düşünülen simgeler nasıl sadece tek bir birey tarafından paylaşılıyor?

Onirokritler, Antik çağlardan bu yana simgelerin tabiatı meselesiyle ilgilenmişlerdir. Daldisli Artemidorus "teorematik[40] rüyalar" ile "alegorik rüyalar" arasında bir ayrım yapar: Teorematik rüyalar "gerçekleştirilmiş hâllerinin gösterdikleri şeylere tıpatıp benzediği" rüyalardır ve alegorik rüyalar da "birtakım şeyleri başka şeyler aracılığıyla anlatan rüyalardır".[41] Artemidorus, bazı açıklamalarıyla sabit bir evrensel simge sözlüğündense her yeni vakaya göre yeni bir yöntem kullanımına yönelir. Örneğin, aynı tür rüyanın ya da rüya unsurunun rüya görenlere göre çok farklı

[40] Teorem niteliğinde -çn.

[41] ARTEMIDORUS, *La Clef des songes*, a.g.e., s. 20.

anlamlara gelebileceğini ve çok farklı şeyleri simgeleyebileceklerini gösterir. Rüyasında köprüye dönüşen biri bu imge aracılığıyla ırmak salcısı olduğunu çağrıştırabilir ama rüyasında köprü gören başka birisi de kendini küçük görülmüş ve "ayaklar altında ezilmiş" hissettiğini ifade ediyor olabilir ve başkaları da kendilerine fahişe gibi davranıldıkları hissini simgeleştirmek için çok sayıda insanın "üzerinden geçtiği" bir köprünün imgesini kullanabilirler. Aynı unsurlar her defasında aynı şeyleri simgeleştirmez ve bunların neye atıfta bulunduğunu anlamak için rüyayı gören kişinin hayatını kesin olarak bilmek gerekir.[42] Artemidorus'un düşüncesinde "rüyanın şartlarının ve rüyanın unsurlarının tamamının hesaba katılmasına verilen önem" ile "bir unsur yerel geleneklere bağlı olarak bir yerde farklı, başka bir yerde farklı bir anlam taşıyabileceği için simgesel sistemi, yorumlayan kişinin işini icra ettiği yere uygun hâle getirmenin önemi"ni de görürüz.[43] Dolayısıyla, onirokritlerin en meşhurunun bazı önerileri, hem bireysel ölçekte bir psikoloji ya da sosyolojiye hem de grup ya da halklara özgü bir kültür ve gelenek sosyolojisine ya da antropolojisine doğru yönelir.

19. yüzyılın Avrupalı âlimleri arasından, rüyadaki simgeler meselesini doğrudan ele alan kişi Antoine Charma'dır. Charma, rüyanın "kendisine özgü bir dil" konuştuğunu ve bu dilin "basit ve dolaysız ifade"yle nadiren yetindiğini söyler: "Metaforu ve alegoriyi arar; her şeyi simgeleştirir, dramalaştırır. Aklınızdan herhangi bir tehlike düşüncesi mi geçiyor? Bir anda sizi midesine indirmeye hazırlanan bir aslan fırlayıverir! Yanlış bir konumda yattığınız zaman içten içe yataktan düşmekten mi korkuyorsunuz? Ayaklarınızın altında bir uçurum açılır ve siz de içine düşersiniz!"[44]

Rüya simge, metafor ve alegori kullanır ve Charma, şüphesiz, rüya dilinin bu özelliğini bu kadar açık bir biçimde vurgulayan ilk kişidir. Fakat rüya dili hakkındaki bu neredeyse dilbilimci yorumlarına, bu dili ilkel insanların ve çocukların dili hâline getiren mitsel açıklamalar getirir: "Bu mecazlı, şarklı üslup, çocuk kalmış insanın ve dünyanın konuştuğu dildir; bu kopuk kopuk, düşü-

[42] A.g.e., s. 253-254.

[43] J. DU BOUCHET, "Artémidore, homme de science", J. CARROY ve J. LANCEL (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves*, a.g.e.içinde, s. 41.

[44] A. CHARMA, *Du sommeil*, a.g.e., s. 50.

nülmemiş, taşkın birleşimler, milletlerin ve bireylerin çocukluğunun bize sunduğu biçimiyle düşüncedir. [...] çocuk için uyumak, ham olana inmektir; yetişkin içinse, yeniden çocuk olmaktır!"[45] Mitsel olanla bilimsel olanın karıştırılması, Charma'nın söyleminin güç kaybetmesine de neden olur.

Karl Albert Scherner de 1861 yılında yayımlanan *La Vie du rêve* [Rüyanın yaşamı] isimli kitabında psişik faaliyetin yorumlanabilir bir simgesel dilde ifade edildiği düşüncesini destekler. Simgelerden evrensel dil unsurları yaratma eğilimindedir. Örneğin hayal gücünün insan bedenini "evrensel olarak" "duvarlardan yapılmış [bir] bina" yani bir "ev" ile tanımladığını iddia eder.[46] Aynı şekilde, ona göre, "parlak sarı renkli kuş", "çocukları seven kadın ve genç kızların en gözde rüyalarından biri"dir ve "rüyada mutlu hissetmek sevecen bir biçimde boynunu büken çiçeklerle ifade edilir".[47] Rüyalar hakkında eril cinsel simgeler (bıçaklar, sivri uçlu silahlar, pipolar, klarnetler, vs.) ile dişil cinsel simgelerden (dar avlu, merdiven) bahseden ilk kişilerden biri odur: "Cinsel hareket, bizzat uyarılmış organ replikleri biçiminde ya da cinsel doyum arzusunu dışavuran hayal gücünün imge ve eylemleriyle simgelenir."[48] Freud Scherner'in düşüncesinde, başka temellere ve bilhassa histeri üzerine vaka çalışmasına dayalı kendi "cinsellik odaklı" kanaatlerini geliştirmesine imkân veren bir şey bulmuştur. Fakat işin ilginç yanı, Freud her şeyi gizlenmiş bir cinsel unsurla ilişkilendirme eğilimindeyken (kimi zaman bunu inkâr etse de), Scherner bu cinsel organların simgeleştirilmelerinde yalnızca herhangi bir simgeleştirme türü görür.

Freud, görsel simgeleştirmenin rüyalardaki bazı tuhaflıkları tek başına açıklayabilecek, rüya gören kişiye özgü bir güçlük olduğunu anlasa da sembolizm söz konusu olduğunda sansür varsayımından vazgeçmez. Ona göre psişizm, sansürü atlatmak için simgeleştirmeden destek alır: "Özetle rüya sansürüne ek olarak sembolizm, rüyalardaki çarpıtmadan bağımsız ikinci bir etkendir. Ama rüya sansürünün, sembolizmden yararlanmayı uygun bulduğu söylenebilir, çünkü aynı amaca hizmet eder: rüyaların tuhaflığı ve anlaşılmazlığı."[49] Oysa simgeler hiçbir şeyi gizlemez:

[45] A.g.e., s. 52.
[46] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1881), a.g.e., s. 104.
[47] A.g.e., s. 34.
[48] A.g.e., s. 166.
[49] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 211-212.

Rüya gören kişiyle konuşan deneyim özetleri gibi işlerler ve hayli dikkate şayan bir araç tasarrufuyla, geçmişinin ve güncel yaşamının ona dayattığı problemleri rüyada ortaya koymasına olanak tanırlar. Bu bakımdan rüya gören kişi, netlik kazanmış problemler üzerinde sadeleştirilmiş bir dille çalışabilmek için matematiksel simgeleri kullanan bir matematikçi gibidir.

Ayrıca Freud, uzun bir süre iki yol arasında tereddüt eder, gidip gelir: simgeleri hastanın geçmişinden yola çıkarak yorumlama ile iç dünyasını fikir çağrışımları aracılığıyla tanımaya karşılık evrensel simgeler arayarak yorumlama. Onu ikinci yola bazı talebeleri itmiştir. Örneğin, doktor, psikolog ve psikanalist Wilhem Stekel 1909 yılında en sık tekrarlanan simgeleri inceleyebilmek için kolektif bir rüya derlemesi hazırlamayı önerir.[50] Stekel ve Freud bir "rüya simgeleri sözlüğü" tesis etmeyi arzularlar. Keza, Freud'un 1913 yılında iki yazısını *Rüyaların Yorumu* eserine dahil ettiği (bunlardan biri "Rêve et création poétique" [Rüya ve şiirsel yaratım] başlıklı yazıdır) Otto Rank, yaşamöyküleri üzerinde değil, "eserle ilgili simgesel konuların dökümü"[51] üzerinde çalışır. Ve Freud'a göre bireysel geçmişi yorumlama yolundan biraz fazlaca ayrılarak kolektif bilinçdışını yorumlama yolunu tercih eden de yine Carl Gustav Jung'dur: "Jung analiz olgularına soyut, kişi-dışı ve tarihsel olmayan nitelikte yeni bir yorum getirmeye kalkıştı ve böylece çocukluk cinselliği ve Oidipus kompleksini tanıma ihtiyacından ve aynı zamanda çocukluğun analizinin gerekliliğinden kaçmayı umdu."[52]

Freud, simgeleri evrensel simgelere indirgemez ve Stekel'e, Rank'e ya da Jung'a kıyasla çok daha tedbirli davranır: "Belirli bir dil ya da kültür bölgesinde yaşayan rüya görenlerin tamamında rastladığımız, evrensel erimli simgeler vardır; bazı simgeler ise çok dar ve bireysel sınırlar dahilinde ortaya çıkarlar, bunlar, herhangi bir bireyin kendi temsil malzemesinden yola çıkarak şekil verdiği simgelerdir."[53] Etrafı aynı zamanda, bir simge sözlüğünün oluşturulmasına yönelik girişimin gerçekleştirilebilirliğine şüpheyle yaklaşan âlimlerle de çevrilidir.[54] Fakat 1925 yı-

[50] L. MARINELLI ve A. MAYER, *Rêver avec Freud*, a.g.e., s. 88-89.

[51] A.g.e., s. 121.

[52] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 62.

[53] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 137.

[54] Eugen Bleuler, 26 Mart 1910 tarihli mektubunda Freud'a şöyle yazar: "Stekel'in 'Rüya sözlüğü' bana henüz olgunlaşmamış geliyor; *vita est multiplex* [Latincede, hayat çokkatmanlıdır -çn.]" S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e., s. 84.

lında *Rüyaların Yorumu*'na eklediği bir notta şöyle söyler: "Rüyayı gören kişinin çağrışımsal malzemelerine ulaşamadığımız sürece rüya yorumlama yöntemimizin uygulanamayacağı bu savın tamamlanması gerekiyor: Bir durumda –yani rüyayı gören kişi rüya içeriğinde *sembolik* ögeler kullanmışsa– yorum etkinliğimiz bu çağrışımlardan bağımsızdır."[55] Ve aynı eserde "[...] rüya analizinin bizi insanın ruhsal açıdan onda doğuştan gelen arkaik mirası konusunda bir bilgiye ulaştırmasını" bekleyebileceğimizi yazar.[56] Dolayısıyla Freud, evrensel ölçekte anlamlı ve yorumlanabilir ve böylelikle, rüya gören kişiye özgü deneyimlerin bilinmesini gereksiz kılan simgelerin var olabileceğini kabul eder: "Semboller, bazı durumlarda sembol konusunda söyleyecek bir şeyi olmayan rüya sahibini sorgulamaksızın bir rüyayı yorumlamanızı mümkün kılar."[57]

Aynı zamanda, rüyanın simgelerini rüyayı gören kişiye özgü deneyimlerle ilişkilendirmeye her zaman özen göstermeden yorumlarını genelleştirme eğilimindedir. Ona göre; imparator ve imparatoriçe, kral ve kraliçe muhakkak ebeveynleri simgeler (onların " sembolle temsilleri"dir[58]), tüm uzun nesneler erkek organını temsil edebilir ve tüm kutu, sandık, dolap ya da oyuklar vajinayı simgeler[59], annesinin karşısındaki dört yaşındaki bir çocuğun düşünceleri çocuğun üreme hakkında simgesel bir biçimde düşünme yöntemi olarak yorumlanır (çocuklar annelerinin içinde ağaçların toprağın içinde büyüdüğü gibi büyürler [toprak ana = anne] ve baba da dünyayı yaratan Tanrı'nın suretindedir [baba = Tanrı])[60] ve "daha önceden bildiğimiz gibi 'büyük bir grup', gizlilik anlamına geliyor"![61] Bu açıklamalarda kimi zaman en vahşi biçimiyle oniromansinin pek uzağında sayılmayız.

Oysa, kati rüya araştırması Freud'un rüyanın simgelerinin, belirli deneyimlere gönderme yapmaları bakımından, son derece şahsi mahiyetinin tamamen farkında olduğunu gösterir. Kişi rüyasında, onun için en çok anlam ifade eden unsurları tutar sade-

[55] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, a.g.e., s. 344.
[56] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e., s. 325.
[57] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 191.
[58] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e., s. 96.
[59] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e., s. 104.
[60] S. FREUD, "Association de pensées chez un enfant de quatre ans", S. FREUD, *Œuvres complètes*, Cilt XV, *1916-1920* içinde, a.g.e. 271.
[61] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e., s. 23.

ce. Bunlar bir tür şahsi simgedir, onun deneyiminin çok sayıda yönünü temsil eder ve yoğunlaştırırlar. "Çok sayıda düşüncenin odaklandığı 'düğüm noktaları'"[62], rüyanın anlamaya çalışılması gereken ögeleridir ve bunun için her şeyden önce, genel ya da evrensel simgelerden bahsetmeden önce rüya gören kişinin temsil ve çağrışımlarından destek almak gerekir.[63]

Ve simgelerin daha genel olarak paylaşıldığı durumlarda dahi (otorite ya da iktidar figürlerini canlandıran polis, öğretmen, kral ya da kraliçe örneklerinde yahut Hitler ya da Mussolini gibi önemli tarihsel şahsiyetlerin örneğinde olduğu gibi), bu simgelerin her bir rüya görenin zihninde neye göndermeye yapabileceğini bilmek yeğdir: "Bazı simgelerin açıkça daha kişisel olduğunu hemen söyleyelim, onlar sadece rüya gören kişinin hususi anı, izlenim ya da yargılarına dayanırlar. Bazıları ise o kadar genel bir mahiyete sahiptir ki herhangi biri onları anlayabilir. Fakat derinlemesine bir inceleme bu genel simgelerin seçilme nedeninin, rüya gören kişinin iç dünyasında kişisel bir şeye tekabül etmeleri olduğunu ortaya çıkarır."[64]

Kolektif olarak paylaşılsa da hepsi aynı deneyimleri simgelemeyen imge ya da simgeler bulunur: Eyfel Kulesi kimileri için toplumsal gücün işareti olabilecekken kimileri için de kişisel hırsın işareti olabilir, olası bir terör saldırısı korkusunu simgeleyebilir, fallik bir simge olabilir ya da bir aşk macerası sırasında Eyfel Kulesi'nin altında randevulaşmış kimseler için aşkın simgesi olabilir. Freud ve psikanalistlerin büyük bir çoğunluğunun kral ve kraliçeleri, imparator ve imparatoriçeleri ebeveynlerin *analogon*ları olarak görmeleri örneğinde olduğu gibi; esas tartışmalı olan, yorumların sistematikliğidir. Bu, bütün rüya görenlerin otorite figürlerini canlandıran ebeveynlere ya da ebeveyn yerine geçen yakınlara sahip olduğunu ve örneğin, hiyerarşik bakımdan üstlerin figürlerinden ziyade sadece ebeveyn figürlerinin rüya görenlerin zihinlerini meşgul edebileceğini farz etmektir. Yalnızca rüya görenlerin fikir çağrışımları "genel arzuyu bireysel koşulların içine yerleştirebilir ve rüya gören kişinin duygusal probleminin nerede olduğunun anlaşılmasını sağlayabilir."[65]

[62] A.g.e., s. 16-17.
[63] A.g.e., s. 105.
[64] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 132.
[65] A.g.e., s. 55.

Dolayısıyla, oneirik simgelerin daima, her bir hususi rüyanın teşkil ettiği hususi düzen içinde ve rüyasındaki belirli bir simgenin belirli bir deneyimine gönderme yaptığı kişinin yaşamının olay örgüsü dahilinde bir bağlama oturtulmaları gerekir. Allendy'nin de yazmış olduğu gibi: "Yorumcu genellikle tamamen rüya sahibine özgü bir simgesel dille karşı karşıya kalır. Bu şartlarda, bir tür yorumlama tablosu, batıl inançlıların kullandığı ve simgelerin yalnızca evrensel değerini verebilen şu 'Rüya tabirleri kitapları'na benzer bir tür simge sözlüğü tesis edemeyeceğimiz aşikârdır."[66] Bu, ortak varoluşsal sorunsal unsurlarına (işten çıkarılma, kaza, hapse girme, hastalık, vs.) sahip kişilerin rüyalarını incelememize ve bireyaşırı tekrarlamaları tespit etmemize engel olmaz fakat bu uygulamanın bazı sınırları vardır ve salt yapay bir cemaat yaratmamış olduğumuzu teyit etmemize olanak tanıyan daha derinlemesine vaka incelemeleriyle kontrol edilmelidir.

Ve her hâlükârda, bilimsel araştırmanın evrensel bir simge ya da metafor sözlüğü oluşturma imkânına sahip olmadığını kabul etmesi gerekir. Araştırmacı, simgelerin (oneirik, koşullara ilişkin ve biyografik bir) bağlama oturtulması ilkesine uymazsa, rüyanın ona neyi düşündürdüğünü kendisine özgü, fakat rüyayı üreten kişiye ait olmayan bir varoluşsal arka plandan yola çıkarak söyleyebilir. Farklı ögelerin rüyada hangi unvanla bulunduklarını kavramak için aksine, bu farklı ögelerden ve rüya sahibinin onlar hakkında sahip olabileceği temsillerden yola çıkmak gerekir. Örneğin, rüyada eğer New York kenti görülüyorsa, bu kentin rüya sahibinin deneyiminde nasıl bir yere sahip olduğunu ve o kente hangi anlamları atfettiğini düşünmek gerekir: "Çok büyük ve hareketli bir kent", "dünya çapında bir sanat merkezi", "eskiden özgür ve mutlu olduğum bir yer", vs.[67]

Erich Fromm'un çok iyi ifade ettiği şey, bir rüyayı doğru yorumlamak ve aşırı yorumlamalardan kaçınmak için rüya sahibinin deneyimini bilme gerekliliğiydi: "Bir kişinin tanınmış bir şehirde, başından can sıkıcı bir olay geçmiş olduğunu varsayalım. Daha sonradan bu şehrin adını duymak, o kimsede moral bozucu bir etki yaratacaktır. Aynı biçimde eğer başından sevindirici bir olay geçmiş olsaydı, o şehrin adını duyduğunda göstereceği tepki de mutluluk duymak olarak belirecekti. [...] Bu nedenle de

[66] R. ALLENDY, *Les rêves et leur interprétation psychanalytique*, a.g.e., s. 95.
[67] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 90.

bu sembolün anlamını bulabilmek için rüyayı görenin diğer çağrışımlarını bilmemiz gerekir. Rüyayı gören, sembolle ilgili başından geçenleri anlatmadıkça ya da hatırlayamadıkça sembolü çözmemiz mümkün olmaz."[68]

Metafor

"Yürek darlığını bir canavarla ifade etmek ya da mideyi rahatsız eden ağır bir akşam yemeğiyle ifade etmek –bunlar iki metafordur."
P. VALÉRY, *Cahier Paul Valéry. 3 Questions du rêve,* Gallimard, NRF, Paris, 1979, s. 94.

Metafor kullanımı, rüyanın üretilmesinde temel bir önem taşır. Patricia Kilroe bu hususta "rüyayı gören kadının, kazağını kafasından çıkarmaya çalışan bir kadının önünde ayakta durduğu" bir rüyayı alıntılar.[69] Rüyasına dair sorular sorulan kadın, iş yerindeki bir kadının onun "gözlerinin üzerine yün çekmeye" (*pull the wool over her eyes*) yani onu kandırmaya çalıştığını anlatır. Kısaca hayli soyut bir kavram olan kandırma ya da aldatma, "birinin gözlerinin üzerine yün çekmek" gibi kültürel olarak yerleşik bir metaforik ifade aracılığıyla görsel olarak temsil edilme imkânını bulur.

Rüya düşüncesinin karşısına çıkan görsel engel, oneirik bir ifade aracı olan metafora önem atfeden şeydir. Âdeta dışavurma maksadı görsel kısıtlama altında kendini gerçekleştirmek için rüya gören kişinin elinin altındaki tüm imgelerle bezeli ifadelerden fayda sağlıyor gibidir. Metaforun her uzam ve zamanda varlık göstermesi –ki bu, görsel kısıtlamanın gücünü gösterir (rüya gören kişinin imgelerle düşünmekten başka seçeneği yoktur)– oneirik imgelerin sözlü dilin kültürel olarak belirlenmiş yapılarından tamamen bağımsız olmadığını da kanıtlar, çünkü imgelerle donatılmış sözlü bir dışavurum, rüyanın içinde kendini ifade etmek için kullanılan çerçeve olabilir.

Metaforun rüya içinde merkezî bir yere sahip oluşu, çok sayıda bilim insanı tarafından ortaya konmuştur. İlk olarak Gotthilf

[68] E. FROMM, *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*, a.g.e., s. 129-130.
[69] P. A. KILROE, "Verbal aspects of dreaming: A preliminary classification", a.g.m., s. 110.

Heinrich Schubert "ruhun" rüya içinde "kullandığı metaforik ifade yöntemi"nden[70] söz eder. Daha sonra Freud, rüyalarda metaforun nasıl kullanıldığını başarılı bir şekilde gösterir ve bunu yaparken, sansürü atlatmak için metafor kullanımının gerekliliğinin etkisini de görür. Bir şeyden dolaylı bir biçimde yani o şeyin gerçekliğinden uzaklaştıran kelimelerle bahsetmek Freud tarafından ancak bir maske ya da kılık değiştirme biçimi olarak görülebilirdi. Bununla birlikte, düşüncenin yalnızca görsel olarak temsil edilmesine ilişkin kısıtlama, rüya gören kişilerin bu amaç ya da ifade koşullarına en uygun araçları kullanmalarını açıklamaya yeterlidir. Bu, somut bir imge biçiminde ifade edilecek olan şeyin, kökeninde daha ziyade soyut olmasından ötürü (örneğin, bir duygu ya da bir dizi duygu) çok daha doğrudur.

Freud, rüyalarından birinde[71], sakarca ve tereddütlü bir biçimde ata bindiğini görür; yine at üzerinde fakat kendisinden çok daha emin bir meslektaşını görür ve bu kişi ona ata binme şekli hakkında hoş olmayan bir yorumda bulunur. Freud bu yorumun ardından kendisini atın üzerinde giderek daha iyi hisseder ve "yukarıda" kendisini tam anlamıyla evinde gibi hissettiğini söyler. Freud o dönemde testis torbasının altındaki bir çıbandan mustarip olduğundan, ata binemiyordu. Dolayısıyla rüya onu, acıya meydan okuduğu ve faaliyetini ifa etmeye devam etmek için –gerçekte öyle yapmıştır– bir anlamda acısını inkâr ettiği bir konuma sokar. Fakat rüya aynı zamanda Freud ile kadın hastalarından birinin takibini devralmış olan bir meslektaşı arasındaki gerilimlerden de bahseder. Freud bu meslektaşının uzun zamandır "ona tepeden bakmaktan"[72] hoşlandığını düşünmektedir. Ve ayrıca, "kentin başı çeken hekimleri arasında beni destekleyen birkaç kişiden birisi", mesleğini icra ettiği kurumdaki konumundan bahsetmek için ona şöyle bir yorumda bulunmuştur: "Orada eyerine böylesine sağlam oturman beni etkiledi." At sahnesi, son derece yoğunlaştırılmış ve etkili bir biçimde onun hem acı veren çıban sorunundan hem her gün sekiz ila on saat boyunca mesleğini icra etmesi için gereken cesaretten, hem ona tepeden

[70] G. H. SCHUBERT, *La Symbolique des rêves (1814)*, Almancadan Fransızcaya çeviren ve eseri takdim eden: Patrick Valette, Albin Michel, Bibliothèque de l'Hermétisme, Paris, 1982, s. 64.

[71] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 1. Kitap*, a.g.e., s. 321-334.

[72] [Freud'un eserini Türkçeye çevirenin notu: Rüyadaki "atın üstünde dimdik oturuyordu" ifadesi ayrıca "tepeden bakmak" anlamına da geliyor.]

bakan bir meslektaşıyla olan gerginliğinden hem de nüfuzlu bir meslektaşının mesleğini icra ettiği kurumun içinde sahip olduğu konumunun meşruiyetine ilişkin iltifatından bahsetmesini sağlamıştır.

Ve Freud, bir kadın hastasının bir rüyası hakkında parlak bir biçimde şöyle yazar: "Bu rüya, son derece basit bir yolla amacına ulaşmıştır: Rüya, konuşma dilindeki bir figürü alıp, sözel yapısında net olarak temsil etmiştir."[73] Gerçekten de bu rüyada hasta, bir hizmetçi kızın onun üzerine türlü hayvanlar ve bilhassa da bir maymun fırlatır. Freud, "maymun"un, tıpkı diğer hayvan isimlerinin olduğu gibi bir küfür teşkil ettiğine ve rüyanın ortaya çıkış noktası olan deyimin "küfür savurmak" (*mit Schimpfwörtern um sich werfen*) olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla bu tür bir yola başvurmaya iten şey sansür korkusu değil, kendini görsel olarak ve yoğunlaştırılmış biçimde ifade etme gerekliliğidir. Jean Piaget bu hususta Freud'un talebesi olan ve gündüzleri, Kant'ın ve Schopenhauer'in zamana dair düşünceleri arasında bir karşılaştırma üzerinde çalışan H. Silberer'in bir rüyasını alıntılar. Söz konu karşılaştırmayı tamamlayamadan uyuyakalan Silberer, "kendini bir kamu dairesinde, gişelerindeki iki memurla iletişime girmeye çalışırken ve sırasıyla her ikisini de kaçırırken görür."[74] Piaget, Silberer'in rüya günü ya da rüyadan önceki günlerde bir devlet dairesinde benzer bir durum yaşamış ya da duymuş olduğuna dair bir şey söylemez fakat Silberer'in rüyasının görsel modelini yakın tarihli böyle bir durumdan ödünç almış olması kuvvetle muhtemeldir.

Freud'un kusursuz bir biçimde betimlemiş olduğu uygulanan yöntem, *metaforun harfiyen kullanımıdır*. Bu, örneğin kendi içinde sürmekte olan mahkemeden ve babasıyla arasındaki "havada kalmış korkunç dava"dan söz etmek için adli bir metafordan destek aldığında Kafka'nın kullandığı bir edebî yöntemdir.[75] Joseph K.'nın yaşadığı şeyin daimî bir davaya *benzediğini* ya da sosyal ve öznel yaşamının bir mahkemeyle *karşılaştırılabilir* olduğunu açık bir dille söylemez fakat bir dava, mahkeme ve suçluluk hikâyesini o kadar tuhaf bir şekilde anlatır ki okur onun şüphesiz gerçek bir mahkemeyle ve gerçek bir davayla karşı karşıya

[73] S. FREUD, *Rüyaların yorumu, 2. Kitap*, a.g.e., s. 158.

[74] J. PIAGET, *La Formation du symbole chez l'enfant, imitation, jeu et rêve, image et représentation* (1978), a.g.e., s. 206.

[75] B. LAHIRE, *Franz Kafka*, a.g.e.

olup olmadığını düşünmeye mecburdur. Aynı şekilde, ailesi ve bilhassa babası onu bir parazit olarak gördüğünden, *Dönüşüm* eserinde, biraz canavarımsı bir parazite dönüşen ve tüm aileye mutsuzluk getiren bir insanı sahneye koyar. Söz konusu yöntemin Kafka'nın eserindeki mevcudiyeti o kadar kuvvetlidir ki, tam olarak rüyalarının transkripsiyonu sayesinde keşfettiği oneirik mantıktan esinlenip esinlenmediğini sorgulayabiliriz.[76]

İsviçreli psikiyatr Ludwig Binswanger'in çözümlemiş ve Michel Foucault'nun da yorumlamış olduğu bir rüyada, metaforun harfiyen kullanımının güzel bir örneğini buluruz. Ağır bir depresyon geçiren, sık sık öfke krizleri yaşayan ve cinsel bakımdan kendini bastıran (beş yaşında cinsel bir travma yaşamıştır) otuz üç yaşındaki bir kadın, şu rüyayı gördüğü sırada bir yıldır psikoterapötik tedavi görmektedir: "Sınırı geçmekte olduğu sırada bir gümrük memuru valizlerini açmasını ister, 'bütün eşyalarımı açıyorum, çalışan onları birer birer alıyor, son olarak paket kâğıdına sarılı gümüş bir kupa çıkarıyorum. O zaman bana: 'Neden en önemli parçayı en son getiriyorsunuz?' diyor.'"[77] Rüya, metaforik biçimde terapi çalışmasını sahneye koyar: Terapi, olağan ifadelerle ifade edilecek olursa, "valizlerimizi bıraktığımız" ve "çantamızı boşalttığımız" yerdir. Ve tıpkı bir gümrük gibi, (acı çektiğimiz) bir dünyadan (iyileştiğimiz) bir diğer dünyaya geçişi sağlar. Rüyanın üretildiği anda cinsel travma henüz ortaya konmuş değildir fakat ortaya konmak üzeredir. Rüyayı gören kadının valizlerinden çıkardığı gümüş kupa rahatsızlık hissi yaratır ve bitişiklik-ad aktarması vasıtasıyla, evinde böyle bir kupası olan büyükannesiyle ilişkili olduğu görülür. Ve kadın, travmasını büyükannesinin evinde yaşamıştır. Olayın gerçekleştiği odada, paket kâğıdına sarılı gümüş bir çaydanlık bulunmaktadır. Dolayısıyla rüya, harfiyen kullanılan bir metaforun ve bir ad aktarmasının yardımıyla terapi çerçevesinde açığa çıkarılacak sahnenin büyükannenin evinde meydana gelmiş olduğunu ifade eder. Rüya çalışması, terapideki çağrışımlar sayesinde, daha sonra uyanık hâlde psikiyatrın yardımıyla tamamen yeniden teşkil edilecek olan travmayı ortaya çıkarmaya başlar.

[76] "Bunların çevriyazıları onun için kesinlikle bir esin kaynağından daha fazlasını teşkil ediyor olmalıydı: bir yazı aracı, edebî konularını geliştirmeye yönelik bir yöntem." F. GUATTARI, *Soixante-cinq rêves de Franz Kafka*, Lignes, Paris, 2007, s. 11.

[77] M. FOUCAULT, "Introduction [au livre de L. Binswanger, *Le Rêve et l'existence*]", a.g.m., s. 98.

Alfred Adler de 1993 yılında rüyanın, "tıpkı çeşitli his ve duygular uyandırmayı arzulayan bir şairin yapacağı gibi 'karşılaştırma', metafor ve paralel imgeler yoluyla" işlediği düşüncesini destekler. Fakat bu metafor kullanımının uyanıklık hâlinde de son derece mevcut olduğuna dikkat çeker: "Şiirsel anlayıştan en yoksun insanların bile bir izlenim üretmek istediklerinde, 'eşek', 'ihtiyar kadın', vs. gibi küfürler vasıtasıyla olsa da bir karşılaştırmadan faydalanabildiklerini ekleyebiliriz; tıpkı bir öğretmenin bir şeyi basit sözlerle anlatabilme ümidini yitirdiği zaman yaptığı gibi."[78] René Allendy de bazı rüyaların "günlük dilin bazı ifadelerine benzediğine" işaret ediyordu. Buna örnek olarak "mirasçısı olduğu teyzesinin uzun bir yolculuğa çıktığını gözünün önüne getiren yoksul bir genç adamın rüyası (ölüm)" ile "genç bir kadın satıcının ona ayakkabı denettiğini ve ayakkabıların ayağına tam olduğunu gören adamın rüyası (ayağına uygun ayakkabıyı bulmak [*trouver chaussure à son pied*][79])".[80] Ama bazı rüya görenlerin kendilerini ifade etmek için film sahnelerinden de faydalandıklarını kaydediyordu (örneğin bir rüya, rüya gören kadının Michael Curtiz'in *Mystery of the Wax Museum* filminden bazı sahneler barındırır ve kadın çağrışımlar sırasında bu filmi hatırlar); bu, metaforun kendisinden ziyade görsel bir biçimde dışavurum kısıtlamasının belirleyici olduğu düşüncesini pekiştirmeye katkıda bulunur.[81]

Metaforun harfiyen kullanımı Maurice Halbwachs tarafından da örneklendirilir. Sosyolog, rüyasında B. isminde birinin yüzmekte olduğunu ve bir su kütlesinin girdap gibi fışkırdığını görür. Ve B.'nin ona, "durumunu düzeltmeye" ihtiyacı olduğunu ve kendisini "bir girdaptan çıkıyormuş" gibi hissettiğini söylediğini hatırlar.[82] Sosyolog, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*'nde başka

[78] A. ADLER, *Le Sens de la vie*, a.g.e.

[79] Fransızcada bu deyim, ihtiyacı olan şeyi bulmak anlamında kullanılır -çn.

[80] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 99.

[81] Michel Jouvet bir metafordan ziyade eş sesliliğin harfiyen kullanımına ilişkin bir yöntemi gösteren kişisel bir rüya örneği verir. Ağabeyi 1981 yılında, yetmiş yaşında hayatını kaybeder ve Jouvet o günün akşamında "kesik bir eli gösteren" bir rüya görür. Rüyasını anlattığı annesi ona, iki yaşına doğru konuşmaya başladığında ağabeyine bilmediği bir nedenden ötürü "El" diye seslendiğini hatırlatır. Dolayısıyla kesik el rüyası, görsel bir yöntem aracılığıyla, ağabeyinin ("El"in) öldüğünü söyler ("orakla biçmek" "öldürmek" fiiline gönderme yapar; ayrıca, ölümden bahsetmek için "orakçı" kelimesini de kullanırız.). M. JOUVET, *De la science et des rêves*, a.g.e., s. 252.

[82] M. HALBWACHS, "Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil", a.g.m., s. 18.

bir örnek daha verir: "'O sabahı sınavları okuyarak geçirmiştim. Rüyamda idealist bir filozof ile birlikte makalemi okuduğumu ve fikir teatisi yaptığımı görüyorum. Benim bakış açımı birlikte inceliyor, konuşuyoruz. Düşüncemiz yükseliyor. İşte, birden, nasıl olduğunu bilmiyorum, biz de yükseliyoruz çatı penceresine kadar; pencerenin içinden geçiyor ve çatının eğimi boyunca sürekli daha yukarı tırmanıyoruz.' Yükselen bir düşünce fikri ancak bir fikir olabilir. Bu şekilde figürleştirilmiş olmasının ve bu figürü ciddiye alınış olmanın sebebi belki de, mekânda *belirli bir yerdeyim* hissinin, aynı zamanda düşüncemde de bulunmasıdır."[83]

Montague Ullman 1969 yılında, metaforun yapılandırıcı rolünü gösterdiği "Dreaming as Metaphor in Motion" [Hareket hâlindeki metafor olarak rüya] başlıklı bir makale yayımlar.[84] Bilhassa, bir pazar günü şekerleme yaparken şu rüyayı gören kişinin örneğini kullanır: "Kasırganın bu öğleden sonra şehri vurup vurmayacağını sormak için hava durumu ofisini arıyorum. Soruyu sorduğum anda kendimi rahatsız ve suçlu hissediyorum. Aramayı sonlandırmaya çalıştığım anda uyandım." Rüya gören kişinin, bir hava durumu ofisine kasırga çıkma ihtimali hakkında soru sorarken kendini suçlu hissediyor olması apriori tuhaf bir durumdur, çünkü eylemimizden tamamen bağımsız bir fenomen hakkında kendimizi suçlu hissedemeyiz. Fakat kasırga bir kasırga değildir; bir taşkınlığın metaforik imgesidir. Rüyayı bağlamı içinde değerlendirdiğimizde tüm bunlar aydınlığa kavuşmaktadır. Rüyayı gören kişi, teslim etmesi gereken bir proje nedeniyle haftalardır aşırı bir çalışma yükünün altında olan bir mimardır. Art arda dört pazar günü boyunca aile hayatından uzaklaşarak ve dört çocuklarıyla ve ev hayatı ile ilgilenme işinin yükünü eşine taşıtarak söz konusu proje üzerinde çalışmaktadır. Dördüncü pazar günü, eşi giderek artan sinirlenme ve öfke işaretleri göstermeye başlar ve bilhassa çocuklara sinirlenir. Mimar, öğleden sonra bir şekerleme yapar ve rüya görür. Rüya elbette yaşamakta olduğu ailevi durumla tamamen örtüşmektedir ve o, eşinin duygu patlamasını görselleştirmek için kasırga metaforunu kullanır. Rüyayı gören kişi, çağrışımları sırasında, gerçekte yeniden bir kasırga çıkacak olursa isminin, eşinin isminin baş harfiyle başla-

[83] M. HALBWACHS, "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*, a.g.e. içinde, s. 74.

[84] M. ULLMAN, "Dreaming as Metaphor in Motion", *Archives of General Psychiatry*, Cilt 21, Aralık 1969, s. 696-703.

yacağını bile söyler. Eşine karşı suçluluk duygusu hisseder; hafta sonları ilerledikçe, mesleki zorunlulukları ne olursa olsun, hiçbir şeyin ailesiyle ilgilenmemesini ve eşini baskı altına sokmasını haklı çıkarmayacağına dair duygu giderek şiddetlenir.

Thomas Morton French ve Erika Fromm'un da işaret ettikleri gibi, rüya gören kişinin kullandığı metaforlar, kendini ifade etmenin basit fırsatları ya da pratik araçları değildir. Bir şey söylerler ve dolayısıyla belirli bir saikten doğarlar. Metaforun kullanım nedenlerini, onun ne ile (hangi faaliyet alanı, hangi bağlam) ya da kim ile (yakın çevredeki insanlar) ilişkili olduğunu yahut hangi gerçek durumun dönüşümünü içerdiğini sorgulayarak anlayabiliriz. Örneğin, yazarlar tarafından incelenen kişi, ailesinin imgesini evin ve çimentonunkiyle ikame etmek suretiyle sorununu daha az duygusal ve daha az müdahil bir biçimde ele alabilmekte ve bu da çektiği acıyı hafifletmektedir.[85]

Acı ya da rahatsızlık veren olayların uzaklaştırılmasına ilişkin aynı etki, travma sonrası rüyalarda da görülür. Nitekim Ernest Hartmann şu rüyayı aktarır: "Sahil boyunca yürüyorum. Sarının yanımda biri var, arkadaşım K. olabilir. Birden, on metre yüksekliğinde dev bir dalga beliriyor ve bizi de beraberinde götürüyor. Yüzeye çıkmak için suyun altında mücadele ediyordum ki uyandım."[86] Söz konusu rüyayı gören kişi, yakın bir geçmişte ailesinden birini kaybettiği bir ev yangınından kurtulmuştur. Okyanusa yüzlerce kilometre uzakta yaşamaktadır ve en az bir yıldır oraya hiç gitmemiştir. Rüya, duygularını imgelere dökmekte ve şunu söylemesini sağlamaktadır: "Korkuyorum. Boğuluyorum. Savunmasızım." Böylelikle duygu, cisimleşmemiş değildir: Düzenlenmiştir, belirli bir bağlama yerleştirilmiştir ve bilhassa, yalnızca birinin su yüzüne çıkmak için mücadele etmeyi başardığı iki kişiyi sahneye koymaktadır. Dolayısıyla görselleştirilen türlü duygularıyla (şaşkınlık ya da serseme dönme; korku; yaşananların dışında kalma, onlar tarafından istila edilme, dibe batırılma duygusu) birlikte bir sahne, bir durumdur. Metaforik imgelerin kullanılması; konunun ağırlık merkezinin, ilk başta gündüz düşlerinde ve rüyalarda takıntılı bir biçimde kendini tekrar eden ve travmaya neden olan ilk olayın dışına taşınmasıyla sonuçlanır.

[85] T. M. FRENCH, E. FROMM, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), a.g.e., s. 63-67.
[86] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e., s. 7.

Hartmann ve ekibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin farklı farklı bölgelerinde yaşayan ve yıllardır rüyalarını yazıya döken 44 kişiyle gerçekleştirdikleri bir araştırma kapsamında katılımcılardan yirmi rüya öyküsü vermelerini talep ederler: 11 Eylül 2001 tarihinden önceki son on rüya ile olaydan sonraki on rüya. Araştırma böylelikle 880 rüya öyküsünü kapsar. Araştırmanın sonucu açıktır: 11 Eylül sonrası 440 rüyadan hiçbiri binalara çarpan uçakları içermez.[87] Bununla birlikte, Hartmann biri 11 Eylül'den üç ay sonra ve diğeri de sekiz ay sonra görülmüş ve binalara çarpan uçak kazalarını sahneye koyan iki rüya derlemiştir. Ve her iki durumda da (biri uzun süreli ve önemli bir ilişkinin bitmesi nedeniyle ve diğeri de kalp krizini müteakip dörtlü koroner arter baypas ameliyatı nedeniyle) rüya görenlerin büyük stres altında oldukları görülmüştür.[88] Dolayısıyla, büyük bir şaşırma, şok ya da duygusal kazayı metaforik olarak ifade etmek için uçakların çarptığı kulelere ait görüntülerin sahiplenilmesini tetikleyen şey, yeni travmatik durumlardır.

Metaforlar, herhangi basit bir söylem şekli değildir. Niceliklerinin artışı görünürlüklerini yitirmeleriyle sonuçlansa da tıpkı dayandıkları analojik yakınlaştırma ya da bitişiklik yoluyla çağrışım gibi, rüyada olduğu kadar uyanık yaşamda da her zaman ve her yerde mevcutturlar. D. Hofstadter ve E. Sander'in analoji hakkındaki başlıca çalışmalarından[89] yaklaşık otuz yıl önce, George Lakoff ve Mark Johnson "metafor[un] gündelik yaşamın her alanında, sadece dilde değil düşünce ve eylemde de mevcut olduğu" ve "düşünmemize ve eylememize yarayan olağan kavramsal sistemimiz[in] tabiatının temel olarak metaforik olduğu" savını savunmuşlardır.[90] Rüya, görsel bir kısıtlama altında olduğundan, uyanık düşüncenin içinde hâlihazırda mevcut metaforların kullanımını vurgulamaktan ya da artırmaktan başka bir şey yapmaz. Lakoff, bu suretle, rüya örneği kapsamında metafor üzerine yürütülen araştırmayı sürdürmüştür.[91] Ona göre, meta-

[87] A.g.e., s. 17-19.

[88] A.g.e., s. 24-25.

[89] D. HOFSTADTER ve E. SANDER, *L'analogie*, a.g.e., 2013.

[90] G. LAKOFF ve M. JOHNSON, *Les Métaphores dans la vie quotidienne*, a.g.e., s. 13. Ayrıca bkz. J. L SINGER, "Experimental studies of ongoing conscious experience", *Experimental and Theoretical Studies of Consciousness*, Wiley and Sons, New York, 1993, s. 100-122.

[91] Lakoff'un çalışması bilhassa şu çalışmalardan esinlenmiştir: Montague ULLMAN, "Dreaming as Metaphor in Motion", a.g.m. ve John S. ANTROBUS, "The

forlar "rüyaları üretmeye"[92] katkıda bulunur ve Freud onların önemi üzerinde yeterince durmamıştır.

Verdiği rüya örnekleri metaforun yapılandırıcı olduğunu, karmaşık duygu ya da durumları görselleştirme gücü sayesinde imtiyazlı bir biçim olduğunu ama bununla birlikte, kökleri rüya görenlerin varoluşsal arka planına dalan rüyaların (kelimenin kuvvetli anlamıyla) üreticileri olmadıklarını gösterir. Örneğin, Steve isimli bir adam onu alarma geçirebilecek ya da körlükten korkmasına neden olabilecek hiçbir sağlık problemi olmamasına rağmen rüyalarında sık sık kör olduğunu görmektedir.[93] Geceleyin, "Kör oldum!" diye bağırarak eşini uykusundan uyandırdığı olmuştur. Steve asla yeterince şey bilmemekten korkan, evhamlı ve titiz bir üniversite öğretmenidir. Ve İngilizcede, "bilmek görmektir" (*knowing is seeing*) anlamına gelen bir metafor vardır. Steve "Göremiyorum" cümlesiyle, "cahil" olmaktan korktuğunu ifade etmektedir. Kör olmak, cahil olmaktır. Fakat İngilizcede, mastürbasyon eyleminin körlüğe neden olduğunu söyleyen bir deyiş de vardır (Fransızcada ise sağırlığa neden olduğu söylenir). Ve Steve, yeterince güç ve nüfuz sahibi olmadığını düşünmektedir. Tekrar eden körlük rüyaları önemli bir idari konumda yer almasından hemen önce ve çok anlamlı şeyler gerçekleştirmeyi başaramamaktan endişe duyduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Erkeklerde cinsel birliktelik yaşamakta güçlük çekmek daima iktidarsızlıkla nitelendirilir ve bu terim de güç eksikliğine işaret eder. Bu durumda, üniversitedeki durum Steve'in gerçekten de çocuk sahibi olacak kadar doğurgan olmadığına gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla, "kör oldum" demek ya da rüyada kendini kör olarak görmek hem "ben cahilim" hem de "(akademik anlamda) iktidarsızım" ve "(cinsel anlamda) iktidarsızım" demektir. Böylelikle, körleşme metaforu İngiliz dilinde rüya gören biri için çok farklı türlerde kaygı ve üzüntüleri yoğunlaşmış bir biçimde ifade etmeyi sağlar: yeterince bilgin olmama, çocuk sahibi olamama ve diğer insanlar üzerinde akademik anlamda bir iktidar sahibi olmama. Bu farklı unsurlar açıkça bilgiye, kendine ve ötekine ilişkin daha genel ruhsal durumları göstermektedir ve

---

dream as metaphor: an information-processing and learning model", *Journal of Mental Imagery*, 2, 1977, s. 327-338.

[92] G. LAKOFF, "How Metaphor Structures Dreams: The Theory of Conceptual Metaphor Applied to Dream Analysis", a.g.m., s. 77.

[93] A.g.m., s. 89-90.

bunları, biyografik görüşmeler yardımıyla aydınlığa kavuşturmak gerekir. Ancak Lakoff bir dilbilimcidir ve çalışmasını rüya öyküsünün sınırları dahilinde tutar (aslında sadece rüya dışı durum ya da sorunlara bir biçim verildiği yerde bir üretici görme eğilimi buradan kaynaklanır).

Lakoff'un ele aldığı ikinci bir örnek de Herb isimli bir Amerikalının vakasıdır. Herb, âşık olup kız arkadaşıyla birlikte yaşamaya başlar fakat ilişkileri kabusa dönüşür; kavga etmeden yaşayamaz hâle gelir ve üzülerek, ayrılmaya karar verirler. Herb o gece rüyasında, birlikte bir yolculuğa çıktıklarını fakat şiddetli bir fırtınanın San Francisco körfezindeki Richmond-San Rafael Köprüsü'nü devirdiğini görür. Rüya, "duygusal iklim" metaforunu kullanmaktadır. İç duygular dış iklim koşullarıyla kıyaslanmaktadır: Ayrılmanın yol açtığı duygusal bir fırtına rüyada gerçek bir fırtına ile ifade edilir. Mutluluk günün aydınlığıyla bağdaştırılırken bunalım, gecenin karanlığıyla ilişkilendirilir. Böylelikle rüya üç metafora dayanmaktadır: Duygusal anlaşmazlık bir fırtına, aşk bir yolculuk ve aşk ilişkileri de âşıkları, tıpkı iki yakayı birbirine bağlayan ve kimi zaman yıkılabilen bir köprü gibi birbirine bağlayan bağlardır.[94]

Lakoff'un incelediği diğer örneklerin[95] hepsi çeşitli metaforların oynadığı temel rolü gösterir. Örneğin, çok hareketli bir meslek hayatı ve özel hayat yaşayan fakat kimi zaman yorgunluktan hasta düşen ve kendini bunalımda hisseden bir avukat, pek hoş olmayan bir biçimde havada uçtuğunu sahneleyen rüyalar görür. Çok yükseklerde ya da çok hızlı bir biçimde uçmaktadır ve bu da onu korkutur. İzne çıkmaya karar vererek, hayli uzun bir süre Paris'te konaklar ve orada, müzikle ilgilenerek ve karşılaştığı çok sayıda insanla arkadaşlıklar kurarak daha sakin bir yaşam sürer. O sırada, yine bir "uçma" rüyası görür ve bu defa özellikle çok yüksekten ve çok hızlı uçmaktadır. Yere çakılmaktan korkar fakat bir arkadaşının omuzlarına inmeyi başarır, arkaya doğru bir salto yapar ve nihayetinde ayaklarının üzerine düşer. Yaşam tarzında yaptığı kısmi değişiklik onun, arkadaş desteği sayesinde, uçma eyleminin tehlikesine rağmen rüyada gerçek anlamına uygun olarak ve gerçek yaşamda da metaforik olarak "dört ayak üzerine düşme"sini sağlar.

Biraz daha karmaşık başka bir vakada, Eileen ismindeki bir

[94] A.g.m, s. 92-93.
[95] A.g.m., s. 93-97.

kadın rüyasında ameliyat edilen bir katır görür. Katırın kafası açılmış ve içine bir saatli bomba yerleştirilmiştir. Daha sonra, dikiş atılan hayvan koşmaya başlar ve zarif ve güzel bir ata dönüşür. Eileen kafasında bir saatli bombayla zarafet içinde çalım yapan ata dehşetle bakar. Rüyayı anlamak için, her şeyden önce katırın inatçı, kısır ve ata kıyasla beceriksiz olarak kabul edilen bir hayvan olduğunu bilmek gerekir. Eileen âşık olduğu adamla evlenmeyi arzulamaktadır fakat bu onun ikinci evliliği olduğu için "biyolojik saatin işlediğini" ve yakın bir gelecekte o adamla çocuk sahibi olamayacağını bilmekte ve bu da onun canını çok sıkmaktadır. Aynı zamanda kariyerini devam ettirmeye de kararlıdır ve o alanda da zamanın geçtiğini ve gecikmemesi gerektiğini hissetmektedir. Dolayısıyla, kariyer tasarısı evlilik projesiyle ve çocuk sahibi olma olasılığına ilişkin endişesiyle çelişmektedir. Ayrıca, Eileen daha önce endişe krizleri yaşamış ve uzun yıllar boyunca bu krizlerden kaçınmak için ilaç kullanmış, daima endişe içinde yaşayan biridir. Rüyayı gördüğü dönemde bu sebepten ötürü doktora gitmektedir ve rüyasından hemen önce, evlenme arzusu ile kariyer arzusu arasındaki gerilimler hakkında bir endişe krizi yaşamıştır. Eileen bu rüyadan önce, önceki eşinden ayrıldığı için dört yıl boyunca terapi görmüştür. Terapi kendine olan güvenini tazelemiş ve yeni biriyle daha sakin bir ilişki kurmayı düşünebilmesini sağlamıştır. Eileen, mesleki hedeflerinden vazgeçmeden, sevdiği adamla evlenmeyi istemektedir. Eileen aynı zamanda sağlıklı ve dengeli kalmasını sağlayan fiziksel faaliyetlerde bulunmayı seven eski bir dansçıdır. Sağlığının yerinde olması onu çocuk sahibi olma ihtimaline nazaran rahatlatmaktadır. Peki Eileen bu rüyayla ne "söylemektedir"? Terapiden önce metaforik olarak bir katır olduğunu (kafa ameliyatı = terapi) ve zarif ata dönüştüğünü. Ancak hâlâ katırın bazı özelliklerine sahiptir: evlenme ve kariyer yapma düşüncesinde inatçı ve ikinci eşiyle çocuk sahip olamayacağından ötürü kısır. Terapiden beri gerginlikleri azalmış ve başka endişe krizi yaşamamıştır fakat krizin, patlamaya hazır saatli bir bomba gibi geri dönebileceğine ilişkin gizli bir risk olduğunu hissetmektedir. Saatli bomba hem biyolojik hem de mesleki saati simgeleştirmektedir, patlama ihtimali askıdaki endişe krizini olduğu kadar çocuk sahibi olma ve aynı zamanda kariyerini sürdürme umutlarının yıkılma riskini simgelemektedir. Fiziksel bakımdan formda olması, iyi bir aşk ilişkisine sahip olması ve mesleki kariyerini devam ettirmesi do-

layısıyla zarif bir at gibidir fakat bu, kafasının içinde saatli bir bomba olan bir attır.

Ve son olarak, Lakoff'un yorumladığı son bir rüyayı alıntılayacağız. Bir kadın rüyasında tanıdık bir yaşlı Yahudi çiftin evine davetli olduğunu ve sıcak bir biçimde karşılandığını görür. Bir süre sonra, küçük kız kardeşiyle birlikte bitişik bir odaya geçer ve orada bir yapboz yapmaya başlar. Yapbozun parçaları fincan, fincan tabağı ve mutfak aletleri şeklindedir. Daha sonra yaşlı Yahudi çiftle birlikte mutfağa gider; kız kardeşi ise başka bir yöne gider ve rüyada bir daha görünmez. Rüyayı anlamak ve hatta onun metaforlar aracılığıyla dışavurulduğunu anlamak için, rüyayı gören kadının hikâyesini ve rüyada etkinleştirdiği varoluşsal sorunsalının unsurlarını bilmek gerekmektedir. Rüyayı gören kadın yarı Katolik yarı Yahudi'dir. Yahudi babası Katolikliğe geçmiş ve kadın, Katolik bir ailede yetiştirilmiştir. Ona karşı mesafeli ve pek sıcak davranmayan ebeveynleriyle mutsuz bir çocukluk geçirmiştir. Ebeveynlerinin onu hiçbir zaman kabul etmemiş oldukları gibi bir izlenime sahiptir ve daima, Yahudi ebeveynlerin Katolik ebeveynlere kıyasla daha anlayışlı ve ödüllendirici olduğunu düşünmüştür. Rüyayı gören kişi ergenlik döneminden beri Katolik kiliseden uzaklaşmıştır fakat küçük kız kardeşi onun aksine Katolik değerlere hayli bağlı kalmıştır. Rüyayı gören kadının aklı kültürel kimliği bakımından karışıktır. Yahudi bir erkekle tanışmıştır ve içinde hissettiği Yahudilik hakkında olumlu düşünmekte ve onunla evlenmeyi düşlemektedir. Aynı zamanda kendini kız kardeşiyle sahip olabileceği ilişki hakkında sorgulamaktadır. Rüyadaki yaşlı Yahudi çift, zihninde Katolik ebeveynlerden çok daha sevgi dolu olan, eskiden Yahudi olan alternatif ebeveynleri simgelemektedir. Kız kardeşiyle birlikte kimlik yapbozunun parçalarını bir araya getirmeye çalışmaktadır (parçaların mutfak aletleri şeklinde olması durumu hane içi yönüyle ilişkilendirmektedir). Yaşlı Yahudi çiftin yanına gitmek için odadan çıkarak Yahudi evi (gelecekteki eşiyle olan evi) tercih ederken kız kardeşi, Katolik evi seçerek rüyadan yok olur.

Görsel metafor koşullarla ilgili ve az çok geçici bir sorunu ortaya koymaya yardımcı olabilir ama aynı zamanda, özellikle tekrar eden ve rüya gören kişinin kişiliğinin parçası olan bir deneyim şemasını da imgelerle anlatabilir. Jacques Montangero'nun aktardığı bir vakada[96], genç bir kadın rüyasında kaldırımda otu-

[96] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 115.

rurken önünden insan kalabalığının geçtiğini görür. Bu sahneyi kelimesi kelimesine çevirebilir ve insanların ona bakmadan, ona dikkat etmeden "yollarına devam ettiklerini" ve kendisinin "yol kenarında bırakıldığını" söyleyebiliriz. Oysa çözümleme rüyayı gören kadının insanların onu ya görmezden geldiklerini ya da küçümsediklerini düşündüğüne ilişkin hayli kuvvetli bir yatkınlık özelliğini ortaya çıkarır. Bu, ailesi tarafından "göz ardı edilmiş ve kimi zaman kötü muamele görmüş" olmasından ötürü erken çocukluk döneminde ortaya çıkmış ve ergenlik boyunca da sürdürülmüş bir yatkınlıktır. O dönemden beri, öteki insanların "daima düşmanca ve soğuk" bir davranış göstereceğini öngörmektedir.

Rüyadaki metafor kullanımı hem oneirik düşüncenin araç tasarrufunu hem de ifade edeceği şeyi ifade etmek için kullandığı imgelerin tutarlılığını ve çağrışım yaptırma gücünü gösterir. Rüya gören kişi uykuya dalmış olsa da güç göstergesel numaralar gerçekleştirebilen bir bilinçten yoksun değildir. Yoğunlaşma fenomenlerinin incelenmesinin göstereceği şeylerden biri de budur.

Yoğunlaşma

"Yoğunlaştırma yalnızca sansüre karşı gizleme yöntemi değildir. Oneirik bilincin gerektirdiği, rüyanın kendisine özgü bir yöntemdir."
Maurice Merleau-Ponty, *L'Institution. La Passivité. Notes de cours au Collège de France (1954-1955)*, Paris, Belin, 2003, s. 206.

Yoğunlaştırma birden fazla kişinin, birden fazla yerin ya da birden fazla nesnenin karışımları olan kişiler, yerler, nesneler, vs. yaratmaya yönelik, rüyaya özgü bir fenomendir. Fakat ne (geçmişle şimdi arasındaki) zamansal farklılıklara, ne (birbirinden ayrı yerler arasındaki) mekânsal farklılıklara ne de fizyolojik, (bir kişinin başka birinin yüzüne ya da kıyafetlerine sahip olabilmesini, başka birinin karakteristik davranışında bulunabilmesini ya da aslında oğlu olduğu birinin babasına dönüşebilmesini, vs. sağlayan) psikolojik ya da sosyolojik farklılıklara riayet eden bu melezleşmeler, bu birleşim ya da karışımlar her şeye rağmen tesadüfen meydana gelmez. Birleştirilen unsurların ya da bu un-

surların gönderme yaptığı gerçekliklerin rüya gören kişi için bitişiklik yoluyla birleştiğini ya da analojik ilişkiler geliştirdiklerini gösterirler. Çok sayıda yoğunlaştırma işlemine başvuran rüyalar ilk okumada anlaşılmaz görünse de aslında, uyanık yaşamda olduğu gibi uyku sırasında da tamamen bilinçdışı bir biçimde örülmüş analojik bağlar bakımından zengindirler.

Alman doğa bilimci G. H. Schubert, 1814 yılında yoğunlaştırma fenomenini keşfetmeye çok yakındı. Yanlış ipuçları (doğuştan gelen bir dil fikri, rüyanın haberci mahiyeti) ile doğru ipuçlarını (rüya dili, metaforik bir dışavurum biçimi, düşünce çağrışımları yasası ya da uyku hâli sırasındaki belirli bir bağlam fikri) birbirine karıştırarak, "kısaltma ve hiyerogliflerden yapılmış bir dil"den bahseder: "Ruh, rüyada ve sıklıkla uykunun öncesinde gerçekleşen o hezeyan hâlinde bile her zamankinden bambaşka bir dil konuşuyor gibidir. [...] Ruh bu dili konuştukça, fikirleri her zamankinden farklı bir çağrışım yasasına tâbi olur ve bu yeni çağrışım yasasının daha ziyade sözcüklerimize başvurarak düşündüğümüz uyanıklık hâlinden çok daha hızlı, gizemli ve kısa bir şekilde tesis olduğu inkâr edilemez. Bu dilin içinde, birbirleriyle tuhaf bir biçimde birleşen –bizi ivedilikle, ya birbiri ardına hızlı bir şekilde ya da birlikte tek seferde, temsil eden– hiyeroglif benzeri birkaç imge yoluyla, saatler boyunca sözcüklere dökebildiğimizden daha fazlasını ifade ederiz."[97]

Ardından 1861 yılında Karl Albert Scherner rüyadaki imge birleşimlerinden söz etmiş (örneğin, ağaçtaki bir ceviz salkımının aynı zamanda bir yuva olduğu bir rüyadan bahseder[98]) ve rüyanın "zaman içindeki ardıllığa"[99] uymadığını, en uzak geçmişe ve en yakın şimdiki zamana ait şeylerin aynı durumun içine dalabileceğini göstermiştir. Fakat yoğunlaştırmaların temelini oluşturan analojiyi kavrayarak yoğunlaştırma olgularını aynı sene içinde göz önüne seren, Alfred Maury olur: "Bir keresinde, bir miktar para kaybedeceğimden endişe ederken rüyamda, başlangıç noktaları zihnimi meşgul eden bu olay olan maceraların oyuncağı oldum. Bana borcu olan kişiyle karşılaştım, üzgün ve canı sıkılmış görünüyordu; benimle karşılaşmamaya çalışıyordu. [...] yüzü değişti ve onda, arkadaşlarımdan birini gördüm: Beni

[97] G. H. SCHUBERT, *La Symbolique des rêves* (1814), a.g.e., s. 61.
[98] K. A. SCHERNER, *La Vie du rêve* (1861), a.g.e., s. 128.
[99] A.g.e., s. 42.

size borcu olan kişiyle karıştırıyorsunuz, dedi, onu tanıyorum ve onunla konuşurum. Olay şuydu ki bu iki kişi arasındaki ilişki muhtemeldi, hatta olasıydı ama ben bunu düşünmemiştim, bu ihtimal ancak rüyamda aklıma geldi."[100] Borçlu-arkadaş yoğunlaşması uyanıkken zihninde bilinçli bir şekilde canlandıramadığı iki kişi arasındaki analoji ile bağlantılıdır. Rüya, uyanık yaşamda etkin olsa da asla açık bir biçimde ortaya çıkmayan analojileri uyanık bilincin alışkın olmadığı yoğunlaştırılmış bir biçimde ortaya koyar: "Dolayısıyla yine de rüyalar, tıpkı bir delinin düşünceleri gibi, ilk bakışta göründüklerinden daha az tutarsızdır; sadece fikirlerin bağlantısı akılcı hiçbir yönü olmayan çağrışımlar yoluyla, genellikle uyandığımız zaman anlamadığımız ve ayrıca, fikirler imgelere dönüştüğü için ve imgeleri, hareketi bir manzaranın tuvalinin farklı parçaları gibi birbirlerine lehimlendiklerini görmeye alışkın olmadığımızdan ötürü daha az kavradığımız analojiler yoluyla gerçekleşir."[101]

Daha sonra 1867 yılında Hervé de Saint-Denys rüyanın, imgeleri karıştırma işlemini ya da daha doğrusu analojik bir nedene sahip olan "imgelerin üst üste bindirilmesi"[102] işlemini uyguladığını açıklar. Örneğin, rüyasında Brüksel'de (gravürleri ile bilinen) bir kiliseyi ve Fransa'daki bir sokağı (canlı bir anı) görür ve bu iki imge arasında "düşüncelerin birbirlerini çağrıştırma yoluyla [hangi] bağın kurulmuş olabileceği"ni düşünür: "Bir düşünce diğerini çağırmış ve onlara tekabül eden imgeler o anda kendilerini göstererek aynı genel tablo içinde aniden bir araya gelen iki anıyı birleştirmiştir. Öyleyse ilk olarak kısaca düşüncelerin rüyadaki seyrinin nasıl gerçekleştiğine, bu düşüncelerin nasıl ortaklaştıklarına ve birleştiklerine bakalım."[103] Ayrıca "en tuhaf bileşikler"den söz eder ve iki şeyin ya da iki kişinin soyut bir ortak niteliği paylaştıkları için birbirlerine yakınlaşmalarına neden olan süreçten bahseder.[104] Kişiler, nesneler, yerler, vs. arasındaki analojiler yazarın soyutlama, düşünce ya da imgelerin üst üste binmesi ya da kaynaşması terimleriyle adlandırdığı yoğunlaştırma süreçlerine temel teşkil eder.[105] Son olarak, Yves De-

[100] A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves* (1861), a.g.e., s. 94.
[101] A.g.e., s. 117.
[102] L. d'HERVEY DE SAINT-DENYS, *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), a.g.e., s. 19.
[103] A.g.e., s. 19.
[104] A.g.e., s. 23.
[105] A.g.e., s. 153.

lage 1891 yılında Freud'un yoğunlaştırma olarak adlandırdığı süreçlere yakın süreçleri betimler. Rüyanın, yakın geçmişe ait anılara olduğu gibi çok eski anılara da girebileceğini ve eski anıların, karmaşık bir çağrışım oyunu vasıtasıyla daha yeni anılara bağlandığını savunur. Ve ona göre, özellikle "rüyadaki görüler ve düşünceler", "uyanık hâldekilerin basit bir devamıdır fakat birbirlerinden ayrı kalmak yerine birbirleriyle üst üste biner, kaynaşır ve gerçek yaşamdan ödünç alınan unsurları tanınmaz hâle gelebilen genellikle absürt sahneler oluşturacak şekilde birleşirler."[106]

Dolayısıyla Freud, farklı yazarların ampirik olarak desteklediklerı çalışmaları sürdürmüştür. O, rüyanın "şaşırtıcı ölçüde büyük bir yoğunlaşmanın ürünü" olduğunu söyler ve "rüya düşüncelerinin kapsamına ve bolluğuna kıyasla rüyalar kısa ve özlüdür" diye yazar.[107] Yoğunlaşmanın gerçekleşmesi için "bileşenlerin içinde bir –ya da birden çok– ortak unsurun var olması gerekir".[108] Freud bu suretle rüya çalışmasını Charles Darwin'in kuzeni Francis Galton'ınkiyle karşılaştırır. Galton, kompozit fotoğraf yönteminin yardımıyla, aile üyeleri arasındaki morfolojik benzerlikleri ortaya çıkarmak için aynı ailenin üyelerine ait bir dizi fotoğrafı jenerik bir görüntüde kaynaştırmıştır. Ancak bu kaynaştırma çalışması rüyaya özgü değildir. Sadece, uyanık hâldeki dışavurum biçimlerine kıyasla rüyada daha sık kendini gösterir.

Freud, "rüyaların arkasında çok daha fazla düşüncenin bulunduğu"nu söylerken ve "kesin anlamda konuşursak, yoğunlaşmanın miktarını belirlemek mümkün değildir"[109] derken kesinlikle haklıdır fakat kuramsal öngörüden yoksundur. Çünkü rüyanın arkasında olanlar geçmişte yaşanmış ve tek tek ele alınan deneyim ya da durumlar değil, bu çok sayıdaki deneyim sırasında yavaş yavaş teşkil olmuş ve bu deneyimlerin *özetleri*ni teşkil eden model ya da şemalardır. Freud'un yoğunlaşmadan söz etmesinin nedeni rüyanın açık içeriğinin, zengin psişik malzemeyi sıkıştırıyor gibi görünmesidir. Ancak söz konusu ruhsal malzeme, çözümlemeyi yapan kişi tarafından hastaya, rüyasın-

[106] Y. DELAGE, "Essai sur la théorie du rêve", *Revue scientifique*, XLVIII, Sayı 2, 1891, s. 47.
[107] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, s. 11-13.
[108] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 76.
[109] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, s. 11-12.

daki şu veya bu olayın ona neyi düşündürdüğü sorularak kavranır. Hasta ilk olarak bunun ona neyi anımsattığını söyler ve daha sonra, fikir çağrışımları yoluyla başka anımsamalara doğru ilerler. Dolayısıyla, farklı fikir çağrışımlarının gönderme yaptığı şey, muhtemelen, açık rüyadaki durumu hatırlatan deneyimler bütünüdür. Fakat bu geçmiş deneyimler; yakın tarihli bir gündüz deneyimiyle yeniden etkinleştirilmiş ve söz konusu rüyayı oluşturmaya katkıda bulunan şemalar, "karşılaştırmalar", deneyim modelleri biçiminde teşkil olur ve somutlaşırlar. Hastayı konuşturmaya devam edersek, şüphesiz, rüyadaki durum, kişi ya da yerleri, vs. anımsatan durum, kişi ya da yerlerin, vs. çok daha uzun bir listesini elde edebiliriz.

Rüyadaki bir kişi, gerçek yaşamda farklı kişilerle ilişkilendirilen özellikleri bir araya getiren "birleşik bir oluşum" olabilir. Bu durumda, "birleşik bir kişi"nin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz: "Bir insana, bir insanın ya da başka birinin özelliklerini vermek ya da ona, onu rüyada düşündüğüm ismin ait olduğu insandan başka birinin biçimini vermek suretiyle bir kişi oluşturabilirim yahut zihnimde bir kişinin görünümünü canlandırabilir fakat onu başka biriyle gerçekleşmiş bir durumun içine taşıyabilirim."[110] Ancak görünürde belirli bir mantığı olmadan birbirine dolanmış ya da karışmış bu kişiler rüya gören kişinin deneyiminde birbirine denk özellikler taşırlar ve rüya gören, bu kişileri birbirlerine benzer olarak gördüğü için onları birbirinden ayırmaz: "'A şahsı bana düşmanlık besliyor, B de öyle' demek yerine, rüyada A ve B'den oluşan birleşik bir figür yaratırım, ya da A'nın, aslında B'ye özgü olan bir şey yaptığını görürüm."[111] Örneğin Freud, meşhur Irma'nın enjeksiyonu rüyası hakkında şöyle yazar: "Irma, yoğunlaşma çalışmasına feda edilen diğer bütün kişilerin temsilcisi olmuştu, çünkü bana *onları* hatırlatan her şeyi noktası noktasına *ona* aktarmıştım."[112] Söz konusu diğer kişiler başka kadın hastalar ve kendi kızıdır. Rüya belirli bir açıdan tanıdık bir havası olan tüm kişileri yoğunlaştırır. Ve uyanık yaşamda bilinçli olarak ayrı kalan şeyler rüyada yoğunlaştırılır, birleştirilir ve yakınlaştırılır ve rüyanın nihai ürünü bu işlemlerin izlerini taşır. Dolayısıyla rüya, beynin gece gündüz durmaksızın

110 S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., 78.
111 S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 61.
112 A.g.e., s. 28.

icra ettiği analojik yakınlaştırma işini herhangi başka bir dışavurum biçiminden çok daha iyi açığa çıkarır.[113]

René Allendy şu durumun altını çizer: "Karşılaştırma ve benzerlik rüyada bir yoğunlaştırma aracılığıyla ifade edilir: İki ilişki tek bir ilişkide birleşecek şekilde kaynaşır veya birleşik bir oluşumda bir araya gelir yahut iki ilişkiden biri sadece varlık gösterirken diğeri mevzu bahis olur."[114] Örneğin, "rüya, iki hanenin karşılaştırılabilir olduğunu ifade etmek için birinin kocasını ve diğerinin karısını tek bir çiftin bünyesinde resmetmekle yetinebilir"[115] veya rüya, mekânların rüya gören kişinin gözünde analojisini tesis etmek için Paris sokaklarının hemen ardından Londra sokaklarına geçebilir.

Jacques Montangero'nun incelediği bir rüyada yoğunlaşma, son derece açık bir endişeyi olabilecek en az sayıda araçla ifade etmeye olanak verir. Julien isimli bir erkek şöyle bir rüya görür: "Bir spor salonunun soyunma odasındayım. Askılarda çok sayıda kıyafet var ve bunlardan biri de kareli kahverengi bir ceket. Soyunma odasının sonundaki kapıyı açıyorum ve hayal kırıklığı içinde salondaki kimseyi tanımadığımı fark ediyorum. Zaten burası bir sınıf ve içeride öğrenilmesi zor bir dil üzerinde çalışılıyor."[116] Kareli ceket, kuzeni Jean'ın giydiği bir cekettir. Normalde spor salonuna Jean'la gitmektedir fakat Jean'ın spor yapma isteğinin azaldığını ve derse tek başına gitmek zorunda kalabileceğini fark etmiştir. Ayrıca, Julien her hafta Almanca dersi de almakta ve kendisini orada pek rahat hissetmemektedir çünkü diğer öğrenciler birbirlerini tanıdıkları için kendini biraz dışarıda bırakılmış hissetmektedir. Bu durumda, bir dersin aniden başka bir derse dönüşmesi hayli açıktır: Rüyayı gören kişi, varlığı ad aktarması yoluyla (Jean'ın ceketi Jean'ı simgelemektedir) gösterilen kuzeninin ayrılmasının ardından tıpkı dil dersinde olduğu gibi spor dersinde de yalnız kalmaktan korkmaktadır. Rüya daha

[113] Sandor Ferenezi, 1909 yılında Budapeşte Kraliyet Tıp Cemiyeti'nde verdiği bir konferansta rüyaların yorumlanmasına ilişkin psikanalitik modeli sunarken "birleşik oluşumlar"ın "yorumlanma kuralı"ndan söz ediyordu. Bu kurala göre rüya gören kişiden, rüyasının her bir ögesini hatırladığı anılarla birleştirmesi ve sonra, "bileşime temel oluşturmuş olabilecek analoji"yi keşfetmesi talep edilir. Bkz. S. FERENCZI, "The Psychological Analysis of Dreams", *The American Journal of Psychology*, Cilt 21, Sayı 2, Nisan 1910, s. 309-328.

[114] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 87.

[115] A.g.e., s. 51.

[116] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 47.

genel olarak Julien'in tanımadığı insanların arasına katılmakta yaşadığı güçlüğü ortaya çıkarmaktadır ki bu, onun yaşam hikâyesiyle ilişkili genel bir eğilimdir.

Tersine Çevirmeler, Karşıtlıklar, Çelişkiler

Freud'a göre bazı durumlarda rüya çalışması düşünülenin aksini söyleyerek rüyanın anlamını bulandırabilir ve bunu daima, her an ve her yerde hazır bulunan sansürün kontrolünden kaçmak için yapar. Fakat önerilen bu yorumlamanın temeline ancak şüpheyle yaklaşabiliriz. Çünkü, kim ya da ne, analisti, özellikle de uyanık hastayı yorumlamalara kuvvetli biçimde direnç gösterebilecek hale getirdikten sonra, bir durumu şu ya da bu (öncekinin aksi) şekilde okumaya karar vermeye itebilir ki? Dolayısıyla artık hastanın yardımına güvenemeyecek olan analist kendini rüya yorumlama aracının tek efendisi olarak bulur...

Freud, Dora'nın histeri vakasını incelerken ona şöyle söyler: "Kendi kendinize şöyle söylüyordunuz: Bu adam beni takip ediyor, odama girmek istiyor, 'mücevher kutum' tehlikede ve eğer kötü bir şey olursa, bunun suçlusu babam olacak. Bu yüzden rüyanızda aksini ifade eden bir durumu, babanızın sizi kurtardığı bir tehlike durumunu seçmişsiniz. Rüyanın bu kısmında her şey tersine dönüştürülmüş."[117] Ve Freud, rüyasında aceleyle göl sularına girdiğini gören bir kadının rüyasını da tersten yorumlar: "Bu türden rüyalar, doğum rüyalarıdır. Bunların yorumu, açık rüyada anlatılan olayı tersine çevirerek sağlanır; dolayısıyla 'suya dalmak' yerine 'sudan çıkmayı' yani doğmayı koyarız."[118]

Aynı şekilde, Freud, "ikiyüzlü" olarak nitelendirdiği rüyalarda onların ortaya çıkmasına neden olan gerçekleşmelerin karşıtlarını görür. Örneğin, rüyamızda uzun zaman önce görüşmeyi bıraktığımız bir arkadaşımızla yeniden barıştığımızı görmek mutlaka aksi yönde yorumlanmalıdır: Ondan nefret ediyorsunuzdur ama rüya onunla barıştığınızı sahneye koyar çünkü nefretle ilgili bir rüya görmek fazlasıyla uygunsuz olur.[119] Peki neden basit bir şekilde, tüm bozulan arkadaşlık ilişkilerinin bir ilişkinin başarısız olduğu duygusuna ve bu bozulma karşısında duyulan samimi pişmanlığa neden olabileceği düşünülmesin? Rüyada bir

[117] S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 142.
[118] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 152.
[119] A.g.e., s. 241.

barışma görmek rüya gören kişinin, uyandıktan sonra eski arkadaşına olan hıncını ya da öfkesini muhafaza etmesine engel teşkil etmez.

Daha doğrudan anlaşılabilir gibi görünen ve tutarsız, münasebetsiz ya da absürt görünmeyen bazı rüyalar Freud'a göre "çok daha kapsamlı bir revizyon"a maruz kalmış olabilir: "Bir anlamları varmış gibi gözükür, ama bu anlam, gerçek anlamlarından olabildiğince uzaktır."[120] Ve Freud, kişisel bir rüyası hakkında, bu rüyanın bir kişiye (Bay R.) yönelik olumsuz yargıyı kabul edilebilir kılmak için rüyaya (var olmayan) bir sevecenlik yerleştirmek suretiyle dikkati (hangisini?) başka bir yöne çevirdiğini ifade eder: "Rüya düşüncelerimde R'ye karşı bir iftira vardı; ve bunun farkına varmamı engellemek için rüyada bunun karşıtı, yani ona duyduğum sevecenlik ortaya çıkmıştı."[121]

Şayet sansürü atlatma mekanizmasının teşkil ettiği "bomba"yı imha edersek, Freud'un kimi zaman önerdiği ve okuru şaşkınlığa sürükleyen bu tersine çevirme yoluyla dönüştürme yöntemini de ancak terk edebiliriz: Rüya sahnesi kimi zaman, fakat her zaman değil, rüyayı gören kişinin bilinçsizce düşündüğü şeyin aksini gösteriyor olabilir. Çünkü rüyada görülen bazı şeylerin rüyada neden doğrudan, sözcük anlamıyla simgelemeler sıfatıyla görüldüğünü ve başka şeylerin de ifade ettiklerinin aksini ifade ediyor olmaları gerektiğini anlamayız: "Rüyaların, karşıtlar ve çelişkiler kategorisini ele alış tarzı son derece ilginçtir. Bu tür şeyler kısaca göz ardı edilir. [...] Rüyalar, karşıtları bir bütünlükte birleştirmeye veya bunları tek ve aynı şey olarak temsil etmeye özel bir eğilim göstermektedir. Ayrıca rüyalar, herhangi bir ögeyi arzu giderici karşıtıyla temsil etmek gibi bir özgürlüğe sahiptir; dolayısıyla rüya düşüncelerinde karşıtı olabilen bir ögenin pozitif olarak mı yoksa negatif olarak mı alınacağını ilk bakışta belirlemek mümkün değildir."[122] Eğer gerçekten böyle olsaydı, eğer rüya bir şeyi söylediği şey için ya da söylediğinin aksi için söyleyebiliyor olsaydı rüyanın anlamı hakkında kesin hiçbir şey söylenemezdi.

Freud, kendisine yöneltilebilecek tüm itirazlara karşı çıkarak eleştirilerin üzerine yürür fakat onlara tam anlamıyla yanıt ver-

[120] A.g.e., s. 257.
[121] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 228.
[122] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 57-58.

mez: "Bu görüşü desteklemek için her şeyden önce rüyadaki belli bir öğenin gerçek anlamıyla mı yoksa bir sembol olarak mı anlaşılması gerektiğini hiçbir zaman bilemeyeceğimizi, çünkü bu açıdan sembol olarak kullanılan şeylerin rüyada kendileri olarak da görülebileceğini söyleyeceksiniz. Buna karar verecek nesnel bir ipucu yoksa, yorumun bu noktada yorumlayanın keyfi seçimine bırakılması gerekecektir. Dahası, rüya çalışmasında karşıtların uyum içinde olmasının [birleşmesinin] bir sonucu olarak, belli bir öğenin olumlu mu yoksa olumsuz anlamıyla mı –yani, kendisi olarak mı yoksa karşıtı olarak mı– değerlendirileceği her zaman belirsizliğini korumaktadır. Bu, yorumcunun keyfi seçimi için yeni bir fırsattır. Üçüncüsü, rüyaların o kadar eğilimli olduğu her türden tersine çevirmenin bir sonucu olarak, yorumcunun, rüyada seçtiği herhangi bir bölümle ilgili olarak keyfi bir tersine çevirme yapması söz konusudur."[123] Bununla birlikte, psikanalizin babası her yerde tersine çevirme ve çelişkiler göre göre nihayetinde uygulanması güçleşen bir yorumlama modeli önerir. Analistin elinde sınırsız sayıda rüyayı dilediği yönde eğip bükme olasılığının olması, yorumlayıcı yöntemin bütünü üzerine ancak bir kuşku gölgesi düşürebilir.

Geriye dönüp baktığımızda, rüyaların psikanalitik yorumunun sınırlarına rağmen (Maury ya da Hervé de Saint-Denys gibi âlimlerin ardından gelen) Freud'un ne kadar büyük bir adım attığını görebiliriz. Freud rüyalardaki simgeleştirme, yoğunlaşma, kısmi ya da bütüncül karışım yahut dönüşüm fenomenlerini tespit etmekle kalmamış, aynı zamanda onların mantıklarını (temellerini oluşturan analoji ya da bitişiklik yoluyla çağrışımları) da kavramıştır.

Freud'dan otuz yıl önce, 1870'li yılların başında, genç Gabriel Tarde yorumlu rüya defterinde, rüyadan önceki günün olayları ile rüya sahneleri arasındaki bağları ortaya koymakla ve melezleşmelere ("belki [...] dün akşam hatırladığım Madam de C.'nin kendi çehresi ile en sevdiğim eski öğretmenlerimden biri olan P. Poisson'un yüzünü [...] karıştırdım, birleştirdim"[124]; hatta, "sıklıkla rüyamda arkadaşlarımdan birinin yüzünü gördüğüm ve ona başka birinin ismini atfettiğim olmuştur"[125]) ya da simgesel

[123] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 279-280.
[124] G. TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, a.g.e., s. 59-60.
[125] A.g.e., s. 71.

ikamelere (kendi vücudumun termitler tarafından kemirilmiş bir ağaçtan olduğunu [...], büyük sıklıkla, birinin aslında başka biri olduğunu, bir evin başka bir ev olduğunu [...] sandım; daha da sıra dışı olarak, bir keresinde rüyamda, ebeveynlerimden birinin bir böcek larvası olduğunu gördüm"[126]) işaret etmekle yetiniyordu ve onların anlamını hiç aramıyordu. Tıpkı çok sayıda başka âlim gibi Tarde da rüyadaki imgelerin henüz sadece "beynin kıvrımlarının oyunu"nun tesadüfi ürününü teşkil ettiğini düşünüyordu.

[126] A.g.e., s. 96.

12
Dışavurum Biçimlerindeki Değişimler

Bir problemi uygun bir biçimde çözmeye çalışanların karşısına iki büyük bilgiye ulaşma stratejisi çıkar. Çoğunlukla kendini spontane bir şekilde benimseten birinci strateji, dikkatini söz konusu soruna –bu sorunu başkaları tarafından aynı şekilde çözüleceğini düşünebileceğimiz tüm diğer sorunlardan ayırarak– yoğunlaştırmaya dayanır. Dolambaçlı bir yol ve daha kapsamlı bir düşünce gayreti gerektiren ikinci strateji ise daha geniş bir kuramsal çerçeve inşa etmektir ve söz konusu problem bu çerçevenin içinde, *muhtemel olanın özel bir örneğine*, genel yapının içine dahil edilmesiyle çözülmesi kolaylaşan herhangi bir bölgesel probleme dönüşür.

Birinci strateji; problemleri, onları bölerek ve birbirlerinden ayırarak daha iyi çözebileceğimizi düşünen uzmanlaşmış araştırmacıların kullandıkları stratejidir. İkinci strateji ise, uzmanlaşmaya daha az meyilli fakat sorunları daha iyi ortaya koymayı ve sorunların her birinin temsil ettiği bilmeceleri daha kolay bir şekilde çözmeyi sağlayan kavramsallaştırmanın ve karşılaştırmanın meziyetlerine kesin olarak inanan araştırmacıların tercih ettiği stratejidir.

İkinci strateji açıkça Freud'un kullandığı stratejidir: "Rüyaların gözlenen olabildiğince çok özelliğini belli bir bakış açısından açıklamaya çalışan ve aynı zamanda rüyaların daha geniş bir olgular alanında işgal ettiği konumu tanımlayan her tez bir rüya teorisi adını hak eder."[1] Yalnızca karşılaştırmanın rüyayı doğru biçimde değerlendirmeye olanak verdiğini görsel bir şekilde ifade etmek için, *Rüyaların yorumu*'nda, bir cevizi ikinci bir cevize bastırarak daha kolay kırdığımızı açıklar: "Bilimsel çalışma sırasında çözümü zor bir sorunla karşılaştığımız zaman, tıpkı iki cevizi bir cevizden daha kolay kırmamız gibi, özgün olanın yanı sı-

[1] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 146.

ra ikinci bir sorunu da ele almak çoğu kez işe yarar."[2] İki cevizin birliğinden kuvvet doğar... Fakat birbirlerine bastırılarak kırılan iki ceviz imgesine başvurmaktansa; her bir cevizin özgüllüğünü ve gerçek anlamını açığa çıkarmasının yolunun, bir dizi cevizi bir araya getirmekten ve daha belirli bir şekilde söylemek gerekirse, sahip olunan cevizlerin tamamının içinde yer aldığı "doğru küme"yi bulmaktan geçtiğini söylemek gerekir.

Matematikçi Alexandre Grothendieck de düşünce yöntemini tasvir etmek için, belki Freud'dan esinlenerek, bir ceviz imgesini kullanır. Grothendieck bir matematik teoremini ispatlamak için iki yaklaşım sunar. Ortaya konan problemi bir cevize benzetir; cevizi kırarak içine ulaşmak için ya bir çekiç ve oyma keskisi kullanabiliriz ya da cevizi alıp, kabuğunu yumuşatacak ve zaman geçtikçe, elimizle hafifçe bastırdığımızda cevizin içine ulaşmamızı sağlayacak yumuşatıcı bir sıvının içine koyabiliriz.[3] Grothendieck'in söyleminin söz konusu problemi çözmek için başka problemleri devreye sokmuyor gibi görünmesinin nedeni, problemin içinde daha kolay bir biçimde çözülebileceği (yumuşatıcı bir sıvıyla dolu bir bardak tarafından temsil edilen) çerçevenin üzerinde durmasıdır. Ve problemleri karşılaştırmaya ve onları muhtemel olanın örneğine dönüştürmeye olanak tanıyan da bu çerçevedir.

Önceki iki örnekte, sadece söz konusu durumu değil, tüm yakın, akraba ya da görece benzer durumları çözmeyi sağlayan şey temelde belirli durumun genel ölçekte sorunsallaştırılması yani genel bir kuramsal çerçevenin inşa edilmesidir.[4] Problemi çözmek için doğrudan ona doğru gitmeye yönelik kendiliğinden hareket aslında uzun vadede bir geri çekilme ve genelleştirme gerektiren karşı-sezgisel hareketten daha az etkilidir.

[2] A.g.e., s. 221.

[3] A. GROTHENDIECK, *Récoltes et Semailles: Réflexions et témoignage sur un passé de mathématicien*, Univ. Sci. et Tech. Languedoc ve CNRS, Montpellier, 1985, s. 552-553.

[4] Hofstadter ve Sander, Albert Einstein'ın da aynı yönteme başvurduğunu gözlemlerler. İlk bakışta sadece "iki fenomen arasında iddialı bir analojik sıçrayış" gibi görünen şeyin günün sonunda, Einstein gibi bir fizikçinin düşüncesinde, "o ana dek ayrışmış olan kavramları birleştirme ve onları, tek bir fenomenin iki tezahürü gibi gösterme" biçimi olduğu ortaya çıkar. D. HOFSTADTER ve E. SANDER, *L'Analogie*, a.g.e., s. 546-547.

Dışavurumsal Bir Süreklilik

Dışavurum biçimleri hakkında böyle bir bilgi stratejisini kullanan araştırmacılardan biri, Ignace Meyerson'dur. Tüm dikkatini belirli bir probleme ya da hatta o problemin belirli bir parçasına veren uzmanın bakış açısındansa bu meseleler üzerine çok genel bir bakış açısını benimsemiştir. Meyerson, beşerî dışavurumun sınıflarına (sanat, bilim, teknik, din, toplumsal kurumlar, vs.) ilişkin kuramıyla, meseleyi doğru görüş yüksekliğinden ifade etmeyi başaran araştırmacılardan biridir. Dışavurumunun biçimi ne olursa olsun, bu biçim ister maddi ister simgesel, ister pratik ister estetik olsun insan, toplumsal bir varlık olarak teşkil ettiği şeyi eylemleri ve farklı dilleri aracılığıyla ("kendinin dışına çıkarma" anlamında) dışavurmayı bırakmaz. "Dışsallaştırmaya ve dışavurmaya yönelik bir ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç süreklidir ve neredeyse sürekli bir dışavurum eylemiyle ifade edilir."[5] İnsanın biyolojik olarak psişik bir etkinliğe sahip olacak şekilde üretildiğini ve bu etkinliğin, yaşamının farklı anlarında icra edildiği fizyolojik ve toplumsal koşullara göre farklı biçimler aldığını söyleyebiliriz.

Meyerson bize, beşerî dünyanın alt evrenlerden oluştuğunu söyler ve bu alt evrenlerden her birine tekabül eden belirli bir "dışavurum sınıfı" bulunur: "Her biri kendine özgü bir içeriğe, kendi maddesine, teknik üretim koşullarına, biçimsel çerçevelerine, kurallarına sahiptir."[6] Bu suretle resim, müzik, edebiyat ya da matematik belirli dışavurum sınıflarını teşkil eder ve onlardan doğan dışavurum biçimlerinin bir sınıftan diğerine çevrilmesi pek kolay değildir.[7] Fakat bir tür toplumsal dışavurumcu iş bölümü kuramı olan dışavurum sınıfları kuramının çerçevesinin dışına çıkmak ve düşüncenin içine; işçilerin, köylülerin, zanaatkârların, tüccarların, vs. (bu kişiler icra etme, üretme ve söyleme biçimlerinde ya da bizzat varoluş tarzlarında deneyim şemalarını *dışavururlar*) el kol hareketlerinin, sözlerinin ve en sıradan eylem-

[5] I. MEYERSON, *Les Fonctions psychologiques et les œuvres*, Albin Michel, Bibliothèque de l'évolution de l'humanité, Paris, 1995, s. 75.

[6] I. MEYERSON, "Discontinuités et cheminements autonomes dans l'histoire de l'esprit" (1948), I. MEYERSON, *Écrits 1920-1983. Pour une psychologie historique* içinde, PUF, Paris, 1987, s. 61.

[7] I. MEYERSON, "Problèmes d'histoire psychologique des œuvres: spécificités, variation, expérience" (1948), *Écrits 1920-1983. Pour une psychologie historique* içinde, a.g.e., s. 82.

lerinin teşkil ettiği dışavurum biçimleri kadar Meyerson'un anladığı anlamla dışavurum sınıfları olmayan rüya ve gündüz düşü gibi zihinsel dışavurum biçimlerini de dahil etmek gerekir. Dolayısıyla Meyerson'un bakış açısını uyanık olsun ya da olmasın tüm simgesel dışavurum biçimlerini kapsayacak şekilde genişletmek gerekir. Rüyayı tüm beşerî dışavurum biçimleri içinde *muhtemel olanın bir örneği* olarak kabul eden böyle bir genişletme, rüyanın bilimsel analizin karşısına çıkardığı problemi çözmenin tek yoludur. Çünkü problemin çözümü, çelişkili bir biçimde *rüyadan çıkmayı* ve onu, diğer dışavurum biçimleriyle *kıyaslama yoluyla* anlamayı gerektirir.

Ayrıca, bizzat Meyerson rüyayı, özgüllüklerini de inkâr etmeksizin psişik ve dışavurumsal bir süreklilik içinde ele alır: "Bilhassa Scherner, Volkelt ve Freud'dan bu yana genel olarak rüyanın 'simgesel etkinliği' olarak adlandırdığımız şey rüyaya özgü değildir: Rüyanın simgesel yönü bizi, uyanık düşüncenin kinden daha çok etkiler çünkü simgeler daha yetersizdir. [...] Rüyanın içeriğinin ve biçiminin özenli çözümlemesi 'üst' bir kontrolün kusuruna bağlı 'otomatik', 'alt' bir işleyişe ilişkin klasik varsayımı doğrulamaz. Aksine, rüyanın içinde uyanık yaşamda olanla aynı karmaşık psişik bütünün var olduğu düşüncesine yöneliriz. Benliğin birliğinin, bireyin birliğinin tabiatı farklı değildir ancak kişinin birleşmesi, uyanık yaşamda ve rüyada aynı görünüme sahip değildir, gerilim ve gevşeme aynı alanlar, aynı nesneler üzerinde değildir."[8]

Bana kalırsa, rüya çalışmalarında uzmanlaşmış çok sayıda araştırmacının zihnindeki ikili düşünce (bu düşünce rüya ve akılcılığı, oneirik düşünce ile mantıklı düşünceyi, oneirik dünya ile gerçek dünyayı, gece bilinci ile gündüz bilincini, uykudaki düşünce ile uyanık yaşamdaki düşünceyi, duygu ile aklı keskin bir biçimde karşı karşıya getirir) anlama yetisi için zararlıdır. Rüyanın karşısına rüya olmayan her şeyi koymak yerine –ki bu rüyayı izole etmeye ve her türlü karşılaştırma noktasını kaybetmeye katkıda bulunur; *rüyayı, toplumsal durum türleri ile zihinsel ve beyinsel hâl türlerinden ayrıştırılamaz dışavurum biçimlerinden oluşan bir sürekliliğin içine yeniden yerleştirmek daha uygundur.* Sim-

[8] I. MEYERSON, "Remarques pour une théorie du rêve. Observations sur le cauchemar" (1937), I. MEYERSON, *Écrits 1920-1983. Pour une psychologie historique*, a.g.e. içinde, s. 206.

gesel dışavurum biçimleri hakkında böyle bir genel kurama erişmek için sosyolojinin, dilbilimin, sinirbilimin ve bilişsel psikolojisinin bazı katkılarını birleştirmek gerekir. Rüya; bilincin, özgüllükleri olsa da bilincin diğer kıtalarından ayrı bir kıta gibi olmayan bir gerçekliğidir.

Bu durum, sinirbilim alanındaki uyku çalışmaları cephesi için özellikle geçerlidir. Ludwig Crespin'in de yazdığı gibi, "rüya hakkındaki araştırmalarda, bu zihinsel etkinliği bilinçli bir deneyim –ki bu deneyimin işleyişi, uyanık zihinsel yaşamdan, bu zihinsel yaşam hayal biçimini alsa bile, kıyaslanamaz bir şekilde farklıdır– hâline getirmek suretiyle onun tekilliğini dramatize etmeye yönelik son derece popüler bir eğilim bulunur. Ve bu eğilim rüyanın son derece belirli bir uyku hâli olan REM [*Rapid Eye Movement*] uykusu ya da paradoksal uyku ile bağdaştırılmasında doruk noktasına çıkar (bilhassa Hobson ve Carley, 1977; Hobson, 1988; Jouvet, 1992, (s. 49) 2013; Debru, 1990)."[9] Oysa, "bilimsel olarak sağlam neticeleri"; oneirik olguların uykunun tüm aşamalarında var olduğunu gösteren delillere karşın "rüya hakkındaki psikofizyolojik araştırmanın doğuşundan bu yana" görülen uyanıklık/uyku ikili düşüncesine ve paradoksal uykunun "nörofizyolojik özelliklerine yönelik hayranlık" eğilimine rağmen daha ziyade "REM uykusunun, REM olmayan uykunun ve uyanıklığın bilişsel etkinliği arasındaki süreklilik"[10] varsayımını desteklemeye daha çok imkân tanır.

Araştırma konularını daha iyi kavramak amacıyla ondan uzaklaşma fikrine direnenler aynı zamanda, rüya çalışmalarının rüya öykülerindeki içeriğin nitel analizinde uzmanlaşmış olanlar başta olmak üzere bazı hayli uzmanlaşmış olanlardır. Nitekim Ernest Hartmann, George W. Domhoff gibi bir psikoloğu, rüyayı zihinsel bir işleyiş sürekliliği içine yerleştirmeden sadece rüyayla ilgilenmekle eleştirir. Gerçekten de Domhoff, rüyayı incelemek hâlihazırda hayli zorken, bir de gündüz düşünü araştırmanın güç olduğunu düşünür.[11] Fakat onun ana sorunsaldan uzaklaşma olarak gördüğü şey aslında, rüyanın doğasını ve işleyişini gerçek anlamda anlamak için gereken koşuldur.

Ayrıca, insanı (duyguları, analojik melekeleri ve bulanık ve

[9] L. CRESPIN, *Redécouvrir la conscience par le rêve*, a.g.e., s. 48.

[10] A.g.e., s. 51.

[11] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e., s. 84-85.

takribi mantıklarından ziyade) zekâsı, aklı ve mantıklı akıl yürütme kabiliyetleriyle tanımlamaya yönelik felsefi eğilim rüyayı, aklın alanının dışında kalan bir istisna hâline getirmeye katkıda bulunur. Oysa rüya, mantığın en çok rehberlik ettiği düşünce süreçleri bile dahil olmak üzere olağan düşünce süreçlerini düzenlemeyi bırakmayan düşünce işlemlerini açığa çıkarmaktan başka bir şey yapmaz. Örneğin, René Allendy mitsel düşünce ile tipik bir karşılaştırma yapmak suretiyle oneirik süreci "gerileyen, arkaik, muhtemelen hayvanların ya da çok ilkel insanların (küçük çocukların, yabanilerin) bilincinin teşkil ettiğine yakın bir düşünce şekli" olarak nitelendirir.[12] Rüya "tam olarak her türlü mantıktan bağımsız, içgüdüden daha yeni kurtulmuş" ve "duygusal unsurun baskınlığı"yla öne çıkan "ilkel düşünceyi temsil eder".[13] Bununla birlikte, tutarlılığın ve mantığın uyanık yaşamda "yüce ve dayanılması zahmetli bir gayret, hassas ve neredeyse istisnai bir bilinç hâli, sonsuza dek sürdürülemeyecek güç bir iş" gerektirdiğini kabul eden de aynı yazardır: "Aslında, bütün en iyi koşulların gerçekleşmesinin durduğu andan itibaren düşünsel gayret güçleşir. Duyguların, yorgunluğun, hastalığın, ateşin, alkol ya da uyuşturucu zehirlenmesinin, vs. ilk sonucu zihinsel sentez çalışmasına köstek olmak ve, temsillerin birbirini takibinin artık pragmatik ve yararcı irade tarafından kontrol edilmez olduğu bir bilinç hâli gerçekleştirmek olur: Bu hâl, nitelendirilme derecesine bağlı olarak hayal, hezeyan ve yabancılaşma isimlerini alır. Uyku sırasındaki normal psikolojik var olma şeklini teşkil eder ve böylelikle rüyanın, bu eserde ilgileneceğimiz temsillerini üretir. Ancak rüya, uyanık hâlde görülen hayal, sayıklama ve delilik arasındaki mutlak mahiyet benzerliklerini iyi tesis etmek gerekir. Hepsinde aynı mekanizmaların işlediğini görüyoruz ve şayet rüyanın belirli bir anlam ve yasalara sahip olduğunu keşfediyorsak, bunların komşu hâllere de uygulanması gerekecektir."[14]

Hata; en yönelimsel, düşünümsel ve akılcı uyanık bilinci rüyanın değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında kullanılan ölçüm standardı olarak görmektir. Dolayısıyla, rüya, temelde bilinçli ve akılcı varlıklar tarafından üretilmiş muhakkak "tuhaf", "tutarsız", "mantıksız" ve "alışılmışın dışında" bir simgesel

[12] R. ALLENDY, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, a.g.e., s. 3.
[13] A.g.e., s. 4.
[14] A.g.e., s. 2-3.

ürünmüş gibi yaparız. Araştırmacıların mantık-merkezciliği ya da mantıklı-merkezciliği rüyayı ancak uyanık bilince nazaran bir sapma, bozulma ya da (kimi zaman olumsuz ve kimi zaman –yarı haberci kabiliyetler atfedildiğinde– olumlu) istisna olarak görebilir. Uyanık bilincin referansı olarak bu bilincin en soyut dışavurum biçimlerini (matematik hesaplama, kavramsal düşünce, mantıklı akıl yürütme, vs.) almak bu hatayı daha da ağırlaştırır.

Rüyayı belirli bir uyanık bilincin görüş açısından incelemektense onu, insan bilincinin herhangi bir biçimi olarak kabul etmek gerekir. Rüyayı tuhaf bir şey hâline getirerek, onu *dışavurumsal bir farklılık* olarak düşünmeyi engellemiş oluruz. Aslında, her şey düşünümsel ve yönelimsel bilincin etrafında dönmez; o hiçbir şekilde psişik yaşamın merkezi değildir. Bizzat düşünümsel ve yönelimsel bilinç insan bilincinin herhangi bir biçimidir sadece. Dolayısıyla, hem uyanık düşünümsel bilinci ağırlık merkezi olmaktan çıkarmak hem de rüyayı dışavurumsal bir süreklilik içine yerleştirmek gerekir. Gündelik hayatta gündüz düşlerinin büyük bir yer tutmasının ve kontrolün zayıfladığı anların sayıca çok olmasının yanı sıra, zihinsel etkinliğin otomatik pilottaki tüm rutin işleyişi de gündelik yaşamının içindeki bireyin iradesinin sürekli olarak dışına çıkar.

Süreklilik içinde yer alan rüya, olası dışavurum biçimlerinden sadece biridir. Rüyadan yola çıkarak çok sayıda dışavurumsal biçim içeren büyük bir dışavurumsal sürekliliğin içinde yer alır: (uykuya dalma anında görülen) hipnagojik[15] ve (uyanma anında görülen) hipnopompik[16] görüntüler, gündüz düşleri, (alkol ya da uyuşturucu alımından, güneş çarpmasından, susuzluktan, yüksek ateşten kaynaklanan ya da paranoyak yahut şizoid hezeyan gibi zihinsel bozuklukların etkisi altında görülen) hezeyan ve halüsinasyonlar[17], hipnoz altında söylenen sözler, analitik tedavinin "serbest çağrışımlar"ı, otomatik yazı, günlük tutulması, kurgu bir metnin okunması ya da bir filmin izlenmesiyle tetiklenen gündüz düşleri, çocuk oyunları, yakınlar arasındaki gayriresmî

[15] Hipnagojik hâl, uyanık bilinç hâli ile uyku bilinci hâli arasındaki belirli bir ara bilinç hâlidir ve uykunun ilk aşaması olan uykuya dalma sırasında vuku bulur.

[16] Hipnopompik hâl de uyanık bilinç hâli ile uyku bilinci hâli arasındaki belirli bir ara bilinç hâlidir fakat o, uykudan uyanma aşamasında vuku bulur.

[17] Alfred Maury daha 1861 yılında rüya hâlini halüsinasyonla ve yabancılaşmayla karşılaştırıyor ve bunlar, "hezeyanın farklı biçimleri"dir diyordu. A. MAURY, *Le Sommeil et les rêves* (1861), a.g.e., s. 342.

sohbetler, farklı sanatsal yaratım biçimleri (edebiyat, resim, vs.), okula ilişkin öyküler, kamusal söylemler, hukuki ifade biçimleri, hesaplamalar ya da bilimsel, teknik, matematik veya mantıksal problemlerin çözümleri, vs.

Söz konusu etkinlik dışavurulma biçimine göre özel ya da kamusal, tekil ya da grup içinde gerçekleşen, içselleştirilmiş ya da dışsallaştırılmış, kişisel ya da öteki tarafından talep edilmiş, kendine ya da ötekine (başka bir kişi ya da kuruma) yönlendirilmiş, uyku zamanına ya da uyanıklık zamanlarına özgü, istem dışı ve kontrol edilmeyen ya da istemli ve kontrol edilen, gayriresmî ya da resmî, tamamen zihinsel nitelikli ya da bir destekten yardım alan, kurumsal bir çerçeve içinde yer alan ya da almayan, çok açık ya da çok sistemli bir kurumsal çerçeve içinde yer alan, vs. bir etkinlik olabilir. Dışavurumsal olasılıklar yelpazesinde uç bir noktada bulunsa da bu suretle, oneirik dışavurum biçiminin ortak bağlamsal özellikleri paylaşan tüm biçimlere yakın olduğu ortaya çıkar: "Uyku sırasındaki düşünce uyanık düşüncenin yakın akrabasıdır; özellikle de zihnimizin daldan dala atlamasına izin verdiğimizde, bir olayı hatırladığımızda ya da tahmin ettiğimizde yahut onu yakın çevremize anlattığımızda aldığı kendiliğinden ve gayriresmî biçimlerde. Bilme yetisi bu durumlarda imgelerle bezeli, süreksiz ve yoğunlaştırılmıştır ki bunlar, rüyaların üç ayırt edici özelliğidir."[18]

Amerikalı psikiyatr Ernest Hartmann, rüya üzerine çalışan araştırmacılar arasından, rüyanın içinde yer aldığı zihinsel ve dışavurumsal süreklilik ile rüyanın tekillikten çıkarılması üzerinde ısrarla durmuş (İsviçreli bilişsel psikolog Jacques Montangero ve Amerikalı psikolog David Foulkes ile birlikte) nadir kişilerden biridir. Uyanık hâldeki zihinsel etkinlik "en hedefine kilitlenmiş, tetikte ve düşünülmüş düşünceden rüyayı andırmaya başlayan hayale"[19] kadar uzanır. Hartmann rüyayı uyanık düşünce ya da zihinsel etkinlik biçimleriyle karşılaştırdığımızda bu karşılaştırmayı genellikle radikal bir biçimde karşıt, mantıklı, resmî, akılcı, düşünümsel, vs. düşünce türleriyle yaptığımıza dikkat çeker.

[18] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 181.

[19] E. HARTMANN, "Outline for a theory on the nature and functions of dreaming", a.g.m., s. 153. Hartmann bu yakınlıkların "başka yazarların yanı sıra Foulkes ve Fleisher (1975), Klinger (1990), ve Reinsel, vd. (1992) tarafından gerçekleştirilen, rahat ve insanlardan uzak koşullardaki hayal ve zihinsel etkinlik incelemeleriyle" gösterildiğini yazar. A.g.m.

Oysa "rüyayı (zihinlerimizin geceleyin işleyiş biçimini) daha ziyade, uyanık hâlde gerçekleşen deneyimlerimizin tamamıyla (zihinlerimizin gündüz işleyiş biçimiyle) karşılaştırmalıyız. Bu uyanık hâldeki deneyimlerimiz, algının dünyasındaki yaşam ve yönelimin yanı sıra gündüz düşlerinin, fantezinin ve hayal gücünün dünyasındaki yaşam ve yönelimi de kapsar."[20] Uyanık etkinliğe ait bu daha kontrolsüz biçimleri gözlemlediğimizde onların "rüya kadar görsel ve tuhaf" olabileceklerini görürüz. Ayrıca, rüyalar da kimi zaman tamamen olağan sahnelere yer verebilir.[21]

Böylelikle rüya meselesi, *birey-içi davranış değişiklikleri* ve bu durumda, *dışavurumsal davranış sosyolojisi* çerçevesinde ortaya konur. Tıpkı içselleştirilmiş kültürel yatkınlıkların bağlama göre (özel ya da kamusal bağlama, şu veya bu kültürel alanda olmamıza, durum türleri ile pratik koşullarına, vs. göre) farklı şekillerde ifade edilmeleri[22] gibi, dışavurumsal dürtüler de bireyin uyanık ya da uykuda olmasına göre ve resmî ya da gayriresmî, kurumsal bağlarla ve belirli kodlarla bağlanmış ya da öyle olmayan, vs. bağlamın tabiatına göre aynı şekilde ifade edilmez. Rüya ve hipnagojik görüntüler, gündüz düşleri, sürrealizmin göklere çıkardığı otomatik yazı deneyimleri[23] ya da psikanalistin "serbest çağrışımlar"ı arasındaki farklar, *doğalarından* ziyade *(süreksizlikçi sav) derecelerine (süreklilikçi sav)* ilişkindir ve rüya, o kadar radikal bir biçimde özgül olmayan bir düşünce ve ifade türü olarak ortaya çıkar.[24]

Aynı bireylerin bu dışavurum biçimlerinin hepsini ya da bir kısmını kullanabiliyor olması, bu biçimlerin her birinin üretiminde değişken bir pay ile görece değişken bir payın bulunduğunu düşündürmektedir. Rüyanın, *dışavurum bağlamı*ndan ayrı düşünülemez *özgül* bir *dışavurum biçimi* ve bir *psişik etkinlik biçimi*

[20] A.g.m., s. 162-163.

[21] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e., s. 34.

[22] B. LAHIRE, *La Culture des individus*, a.g.e.

[23] André Breton, *Sürrealizm Manifestoları*'nda (1924) sürrealizmi ahlaki ya da estetik kontrolü altında olmamasıyla tanımlar ve onu "rüyaların mutlak kudreti" ve "tarafsız düşünce oyunları" ile ilişkilendirir. Ona göre, otomatik yazı ne bilincin ne de iradenin müdahil olduğu bir yazı üslubudur.

[24] 1872 yılında, *İnsan ve hayvanlarda duyguların ifadesi* gibi bir eser, hayvanlar ve insanlar arasında sistemli bir paralellik kuruyordu. Darwin bu kitapta, hayvan ve insan dünyaları arasında büyük ölçüde bir süreklilik olduğunu öne süren ve burada da farklılıkların doğalarda değil derecelerde ortaya çıktığı, karşılaştırmalı bir evrimci etoloji düşüncesini sunuyordu.

olduğunu göstermek, aynı zamanda, belirli bir birey için neyin bir etkinlik türünden ya da bir bağlamdan diğerine *değişmediğini* ve neyin bu dışavurum biçimlerinin tamamına (rüyadan oyuna, oyundan gündüz düşüne, gündüz düşünden okumaya, vs.) destek teşkil ettiğini anlamayı da sağlamaktır. Dışavurum biçimi, psişik etkinlik türü ve bağlam türü belirli bir bireyin kişisel tarihinin belirli bir anında değişiklik gösterir fakat heterojen olabilen *şematik* ya da *yatkınlıksal temel* değişmez. *Daimî bir değişim içindeki üç parçalı tabloyu* ayakta tutan tek *görece değişmez unsur* odur.

Bizzat Freud'a göre, rüya temelde, bir bilinçdışı kuramıyla birleştirilmiş herhangi bir psişik etkinlik biçiminden ibaretti. "Rüyaların yorumu, zihnin bilinçdışı etkinlikleri konusundaki bilgiye giden ana yoldur"[25] fakat yegâne yol değildir. Dil sürçmeleri ile edim hataları ve ruhsal bozukluklar hakkında gerçekleştirilen çalışmalar, bilinçdışının varoluşun tüm anlarında mevcut olduğunu fakat dışavurum bağlamına göre farklı biçimlerde "eylediğini" açığa çıkarır. Freud, çeşitli ve farklı ruhsal bozukluklardan ve özellikle histeri vakasından yola çıkarak rüyanın, hastaların bilinçdışına erişim sağlayan yorumlanabilir bir malzeme olduğunu keşfetmiştir. Dolayısıyla rüyanın diğer çok sayıda dışavurum biçimlerinden, bilinçdışıyla doğrudan bir ilişkiye sahip olması bakımından radikal bir biçimde ayrıldığını kabul edemeyiz. Bilinçdışı, rüyanın imgelerinde olduğu kadar uyanık yaşama ait söylenen söz, düşünce, algı ve eylemlerde de işler. Değişen şey söz, düşünce, algı ve eylemlerin üretilme koşulları ve aldıkları biçimlerdir.

Hatta, yakından bakıldığında görülür ki, Freud histeri vakaları hakkında oluşturmaya başladığı kuramı harfiyen rüyaya aktarmıştır. Bir yandan rüyanın gizli içeriği ile açık içeriği arasında ve öte yandan bastırılmış geçmiş travma ile histerik belirtiler arasında aynı ilişki kurulur, birincilerden ikincilere doğru aynı aktarma-dönüştürme süreci işler, bilinçdışı aynı ağırlığa sahiptir, "psikoseksüel etmen"e aynı belirleyici rol yüklenir ve hatta açıklamada aynı "çocuksuluk"[26] kullanılır. "Histerinin tahammül edilemez bir düşünceyi takiben bir savunma tedbiri olarak ortaya çıktığı"[27] gibi rüya da bilinçdışı düşüncelerle sansürler arasın-

[25] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap*, a.g.e., s. 393.

[26] S. FREUD, "Avant-propos de la seconde édition", S. FREUD ve J. BREUER, *Études sur l'hystérie*, *a.g.e.* içinde, s. XII.

[27] S. FREUD, "Psychothérapie de l'hystérie", S. FREUD ve J. BREUER, *Études sur l'hystérie*, a.g.e. içinde, s. 230.

daki bir uzlaşma oluşumu olarak anlaşılacaktır. Ve tıpkı histerik belirti gibi rüya da doyurulmamış bir (cinsel) arzunun gerçekleştirilmesidir.[28]

Sonuç itibarıyla, Freud rüyayı, bastırılmış bilinçdışı arzuları açığa çıkaran herhangi bir belirti hâline getirir: "Rüyaların semptomlar gibi oluştuğu ortaya çıktıysa, açıklamaları benzer varsayımları –dürtülerin bastırılması, ikame-oluşumu, uzlaşım-oluşumu, bilincin ve bilinçdışının çeşitli psişik sistemlere bölünmesi– beraberinde getirdiyse, psikanaliz artık psikopatoloji alanında yardımcı bir bilim olmaktan çıkmalıydı, bunun yerine normal olanın anlaşılması için bir o kadar vazgeçilmez olan, daha derin ve yeni bir ruh biliminin temeli hâline gelmeliydi."[29] Dolayısıyla Freud, rüya incelemesiyle birlikte psikopatolojiden normal yaşamın içindeki psişik etkinliğin incelenmesine geçiş yapar. Rüyaların ve ruhsal bozuklukların iki benzer gerçeklik yani arzu ve sansür arasındaki uzlaşmalar olduğunu söylemek, psikanalizi daha geniş bir sahaya, normal olduğu kadar patolojik psişik yaşamın bütününe açmaktır.[30]

Öyleyse Freud hiçbir durumda basit bir rüya kuramcısı olmaya çalışmıyordur. Bunu açıkça ilan eder: "Çalışmamızın amacı ne? Her türlü bilimsel çalışmada amaçlanan bir şeyi istiyoruz: olguları anlamak, aralarındaki ilişkiyi kurmak ve mümkünse, olgular üzerindeki gücümüzü [kontrolümüzü] artırmak."[31] Rüyaları sadece ruhsal bozukluklarla değil, edebî eserlerle de karşılaştırır[32]; tıpkı edebî eseri, oyunu ve gündüz düşünü karşılaştırdığı gibi. "Rüyalar, fanteziler, nevrotik semptomlar, nükteler ve sa-

[28] S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 44.

[29] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 55.

[30] Freud normale doğru ilerlemek için patolojik olandan yola çıksa da başka araştırmacılar, histerinin dışındaki patoloji biçimlerini sorgulamak için onun rüya kuramından yola çıkarlar. Özellikle Eugen Bleuler şizofreniyi incelerken bu yolu izler: "Freudcu mekanizmaların' Bleuler'in araştırmalarına olan temel katkısı, şizofreni hastasının sanrısal oluşumlarının ve diğer belirtilerinin anlamını oneirik oluşumların anlamına benzer bir şekilde yorumlama olanağı vermesiydi." M. SCHRÖTER, "Bleuler et la psychanalyse. Proximité et autonomie", S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, a.g.e. içinde, s. 243.

[31] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 134.

[32] "W. Jensen'in özgün bir değeri olmayan *Gradiva* isimli kısa bir hikâyesinden yola çıkarak, yazarın uydurduğu rüyaların gerçek olanlarla benzer şekilde yorumlanabilir olduğunu ve 'rüya-çalışması'nda bize tanıdık gelen bilinçdışı mekanizmaların aynı zamanda kurgusal yazarlık süreçlerinde de etkili olduğunu gösterebildim." S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 77.

natsal yaratıları karşılaştırıyordu" diye yazmıştı Ellenberger.[33] Freud, bu farklı psişik etkinlik biçimleri arasında benzerlikler kurarak, uyanık yaşamda olduğu gibi uyku sırasında da ortaya çıkan ve normal olduğu kadar patolojik de olabilen tüm psişik tezahürleri inceleme olanağını verecek genel bir yorumlayıcı modeli inşa etme yolunda olduğunu gösterir. Fakat Freud, "rüyaların oluşum yasaları mitlerin ve sanat eserlerinin oluşum yasalarıyla aynıdır (mit, nesnel bir uyanık rüya olarak tanımlanabilir)"[34] iddiasında bulunduğunda, farklı dışavurum biçimlerinin (edebî eser için edebî oyun, rüya için uyku çerçevesi, mit için kabileye ilişkin çerçeve, vs.) üretildiği toplumsal çerçevelerin özgüllüğünü hesaba katmayı unutur.

Dolayısıyla, rüyayı anlama yolunda ilerlemeyi, bazı rüya ve uyku uzmanlarının yaptığı üzere sadece rüya üzerine yoğunlaşarak değil; rüyaları iradeli ya da irade dışı, resmî ya da gayriresmî (gündüz düşleri ya da az çok belirli bir kurumsal çerçevesi olan sözlü hikâyeler) diğer anlatısal ürünlerle yahut (oyun ya da halüsinasyon gibi) diğer dışavurum biçimleriyle karşılaştırarak başarabiliriz.

Dışavurum Biçimleri, Psişik Etkinlik Biçimleri ve Toplumsal Bağlam Türleri

Kurumsal olarak, araştırma kurumlarında olduğu gibi üniversite bölümlerinde de birbirinden ayrı ve büyük ölçüde özerk araştırmalar yürüten sinirbilimciler, dilbilimciler, psikologlar, sosyologlar ve daha genel anlamda sosyal bilimciler bulunduğu için beyinle ilişkili problemler psikolojik ya da psişik problemlerden, dille ilgili, dilbilimsel ya da simgesel problemlerden ve toplumsal problemlerden genel olarak ayrı tutulur. Oysa olgulara baktığımız zaman, psişik etkinlik biçimlerinin çeşitliliğine tekabül eden ve kendisi de toplumsal bağlam türlerinin çeşitliliğinden ayrı düşünülemeyecek bir dışavurum biçimleri çeşitliliği olduğunu pekâlâ görüyoruz.

Halbuki, sinirbilimin beynin etkinliği hakkında anlamlı bilgiler üretmeye başlamasından bu yana, bu psişik etkinlik biçimlerinin, dışavurum biçimlerinin ve toplumsal bağlam türlerinin *be-*

[33] H. F. ELLENBERGER, *Bilinçdışının keşfi*, a.g.e., s. 428.
[34] M. BAKHTINE, *Le Freudisme*, a.g.e., s. 49.

*yinsel faaliyet türleri*ne bağlı olduğunun anlaşıldığını eklemek gerekir. Rüya çalışmaları bu üç parçalı tabloya, beyin uyanık hâlde ve uyku anlarında tam olarak aynı koşullarda çalışmadığı ölçüde, beyinsel etkinliğin durumu sorusunu da dahil etmeye zorlar.[35] Dolayısıyla rüya, "olağan" ya da değiştirilmiş bilinç hâlleri meselesini ya da daha uygun bir şekilde, bilinç hâllerinin kalıcı değişimine ilişkin meseleyi ortaya koyar.

Genel olarak sosyologlan her türlü toplumsal etkinliğin özellikle dilsel (ya da simgesel) ve psikolojik boyutlarını –nörobiyolojik ya da nöropsikolojik boyutlardan bahsetmiyoruz bile– göz önünde bulundurmaktan vazgeçiren şey, her defasında analiz araçlarını değiştirmeyi gerektiren –en yalınlardan en karmaşıklara, en koşullara bağlı ve dolaysız eylem bağlamlarına bağlı olanlardan en gelişmişlere ve uzun yazılı metinler biçiminde somutlaşmış olanlara, resmî ya da ahlaki bakımdan en kontrollü olanlardan en serbestlere– birbirinden çok farklı dilsel pratiklerle ve psişik etkinliklerle karşı karşıya kalmalarıdır. Somut olarak, sıradan bir ticari etkileşimin toplumsal çerçevesindeki dilin kullanımı ve psişik etkinlik ile edebî bir oyun çerçevesinde edebî bir eser yaratmak için ya da siyasi bir saha çerçevesinde siyasi bir söylemi şekillendirmek için yazılı dilin kullanımı ve ona tekabül eden psişik etkinlik arasındaki dilin işlevi ve biçimi, onunla ilişkili zihinsel etkinlik ve bu dilsel pratiklerin ve psişik etkinliklerin içinde yer aldığı uygun toplumsal bağlamlar aynı tabiata sahip değildir.

Dilbilim alanında sözlü etkileşimler ya da konuşmalarla, sıradan yazma eylemleriyle, siyasi söylemlerle, edebî ya da bilimsel eserlerle ilgilenen araştırmacıların birbirinden ayrı topluluklar içinde yaşadıkları ve kendi aralarında pek iletişim kurmadıkları (örneğin, konuşma analistleri ile söylem analistleri, bireysel ya da mesleki yazı uzmanları ile edebiyat kuramcıları, vs. birbirleriyle diyalog kurmazlar); mantıklı düşünce üzerinde ya da matematik problemlerinin çözülmesinde kullanılan bilişsel stratejiler üzerinde çalışan psikologlar ile paranoyak hezeyanların ya da rüyaların üzerinde çalışanların da birbirleriyle daha fazla diyalog

[35] Rüyaların içinde gerçekleştiği nörobiyolojik ve nöropsikolojik koşullar meselesini bir kez ortaya koyduktan sonra, eş ölçüde, uyanık yaşamın farklı anlarının içinde seyrettiği nörobiyolojik ve nöropsikolojik koşulların neler olduğunu sorgulamaya da yöneliriz.

kurmadıkları[36] ve; kurumlar, örgütler, az çok kurumsallaşmış sahalar ya da gündelik hayatın etkileşim durumları üzerinde çalışan araştırmacıların araştırma nesneleri, yöntemleri ve kavramları bakımından genellikle birbirlerinden ayrı oldukları düşünülecek olursa araştırma nesnesi türlerinin ve incelenen boyutların türlerinin (dilbilimsel, psikolojik ve sosyolojik) yeniden birleştirilmesine ya da bütünleştirilmelerine yönelik bir girişimde bulunmakta tereddüt edilebileceği anlaşılır.

Fakat problemlerin karmaşık olması, mütevazı olanlar da dahil olmak üzere çözme girişimlerinin önünü kesmemelidir. Her şeyden önce ancak dilsel pratik türlerinin, psişik etkinlik türlerinin ve toplumsal bağlam türlerinin büyük çeşitliliğini göz önünde tutarak ve onların birlikte değişimlerini yorumlayarak ilerlemeye başlayabiliriz. Dil ve psişik etkinlik çok farklı biçimler alıyorsa bunun nedeni, farklı pratik ya da etkinlik türlerine eşlik etmeleri yahut onlarla benzer bir tabiata sahip olmaları ve bunun neticesinde, heterojen toplumsal işlevleri yerine getiriyor olmalarıdır. Wittgenstein bu şekilde, ona göre "yaşam biçimleri"nin ayrılmaz bir parçası olan "dil oyunlarının çeşitliliği"nin altını çiziyor ve bu dil oyunlarına örnek olarak "emir vermek ve emirlere uygun hareket etmek", "bir şaka yapmak" ya da "talepte bulunmak, teşekkür etmek, sövüp saymak, selam vermek, dua etmek" eylemleri kadar "bir olayı bildirmek", "bir deneyin sonuçlarını tablo ve çizelgelerle göstermek", "bir hikâye yaratmak" ve "bir dili bir diğer dile çevirmek" eylemlerini de veriyordu.[37] Ve bu dışavurum biçimlerinin her birine farklı bir zihinsel etkinlik karşılık getirilebilir.

Gündelik hayattaki sözlü etkileşim biçimleriyle ve romanın biçimleriyle eşit derecede ilgilenen dil kuramcısı Mihail Bahtin meseleyi şu şekilde ifade ediyordu: "İnsan etkinliğinin alanları ne kadar çeşitli olursa olsun daima dilin kullanımına bağlanır. Eğer bu kullanımın mahiyeti ve şekli bizzat insan etkinliğinin alanları kadar çeşitliyse bunda şaşılacak ne olabilir; bu, dilin ulusal birliğiyle çelişmez."[38] Ve dil-oyunları (ya da "söylemsel janra-

[36] Bu şekilde, özellikle "irade tarafından kontrol edilen düşünce ile mantığın ilkeleri" (J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e, s. 55) üzerinde çalışmış olan Jean Piaget'yi histeri, paranoya, dil sürçmeleri, rüyalar, vs. üzerinde çalışmış olan Sigmund Freud'un karşına koyabiliriz.

[37] L. WITTGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus suivi de Investigations philosophiques*, a.g.e., s. 125.

[38] M. BAKHTINE, *Esthétique de la création verbale*, a.g.e, s. 265.

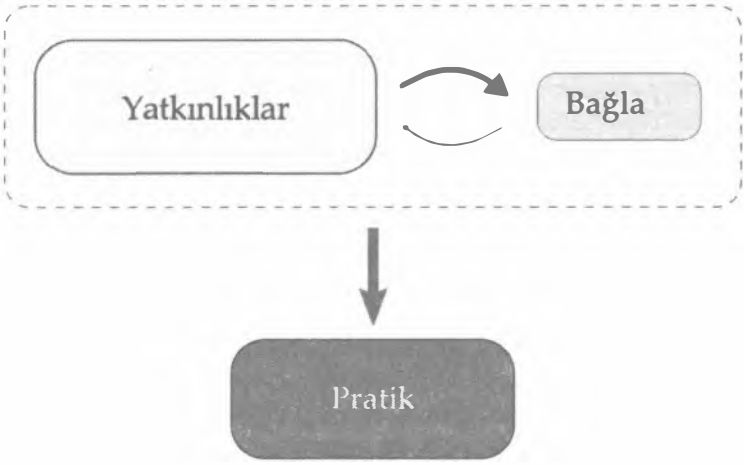
lar"), psişik etkinlik türleri ve yaşam biçimleri ("insan etkinliğinin alanları" ya da "insan etkinliğinin sahaları") birbirlerinin ayrılmaz parçaları olduğu için dil bilimleri, psikolojik bilimler ve sosyal bilimler birlikte çalışmaya gayret etmelidir. Fakat bir roman, sıradan bir konuşmadan alınan bir ifade, standartlaştırılmış bir emir ya da bir rüya öyküsü arasındaki aleni farklar, psişik yaşam biçimleriyle toplumsal yaşam biçimlerine eklemlenmiş dilsel pratiklere ilişkin genel bir kuramın tesis edilmesine yönelik girişimleri güçleştirmiştir.

Rüyanın Sahte "Serbest Dışavurumu" ve Bağlamsal Kısıtlamaların Derecelenmesi

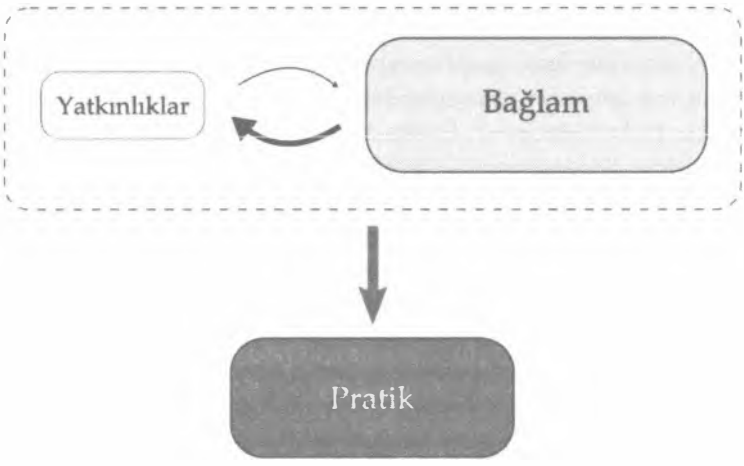
Pratikleri açıklamak için bir yandan, içselleştirilmiş bir geçmişin olası bir durumda seferber edilebilir unsurlarını ve öte yandan, bu pratiğin bağlamlarının ayırt edici özelliklerini yeniden inşa etmek gerekir. Oysa, bu farklı bağlamların değişme ilkelerinden birinin kaynağı, pratikler üzerindeki az çok sert kısıtlama ya da zorlama derecelerindedir. Bazı bağlamlar failleri çok sert bir şekilde kısıtlarken bazıları da belirli sınırlar dahilinde onların yatkınlıklarını dışavurmalarına daha çok izin verir. Dolayısıyla, Yatkınlıklar <--> Eylem bağlamı => Pratikler şeklindeki pratiklere ilişkin genel formülün de yatkınlıklar ve bağlamlar arasındaki, bir kuvvet terazisi, her zaman dengede durmayan bir terazi olarak düşünülmesi gerekir.

Bağlam bazen içselleştirilmiş geçmişten güncellenebilecek olanı dayatır ve bazen de yatkınlıkların oyununa daha fazla yer vermek için yeterince belirsiz ya da esnek bir şekilde belirlenmiş olur.[39] Kafka[40] gibi hem hukukçu hem yazar birinin yazılarında birlikte gözlemlenebilen edebî yazı ve hukuki yazı örnekleri, hukuki yazının kimse tarafından beklenmediği ve çok sayıda olası biçim ve temaya sahip olabildiği için icat etme olasılığını artıran edebî yazıya kıyasla nasıl çok daha belirli kodlarla bağlanmış ve kurumsal olarak hazırlanmış, öngörülmüş, programlanmış olduğunu gösterir. Düzenlenmiş yazılarla yaratım yazıları arasındaki tüm fark işte budur.

[39] Bkz. sonraki sayfada "Şema 6: Zayıf bağlamsal kısıtlamalar altındaki yatkınlıklar" ve "Şema 7: Güçlü bağlamsal kısıtlamalar altındaki yatkınlıklar."
[40] B. LAHIRE, *Franz Kafka*, a.g.e.

Şema 6: Zayıf bağlamsal kısıtlamalar altındaki yatkınlıklar

Şema 7: Güçlü bağlamsal kısıtlamalar altındaki yatkınlıklar

Pierre Bourdieu "bu sürekli dizinin bir kutbunda habitusa ve otomatik stratejilerine terk edildiklerinden 'özgür' görünen sahalar varken, diğer uç ise açıkça toplumsal yaptırımlarla desteklenen ve tesis edilen etik ve hukuki sahalarla temsil edilir"[41] diye-

[41] P. BOURDIEU, *Bir pratik kuramı teorisi için taslak*, a.g.e., s. 195.

rek bağlamlardaki (pratiğin alanlarının) bu değişmeden söz ediyordu. Fakat pratiklerin bağlam yoluyla sabitlenme derecesi sadece bir kodlama ya da hukuki normalleştirme meselesi değildir. Rüya meselesi, dışavurumsal etkinliğin içindeki, bireyin yanıt ya da tepki verdiği dış taleplerin görüş açısına göre daha az ya da daha çok kısıtlayıcı anları ayırt etmeye imkân verir.

Halbwachs'ın ifadesine göre rüya, "ebedi yaratım alanı"dır.[42] Rüya gören kişinin bedeni sabit hâle gelir (ve hatta paradoksal uyku sırasında bir kas gergi yitimi yaşar) ve dış dünyayla olan etkileşim sınırlanır. Beyin uyku esnasında ne herhangi bir pratik vazifeyi idare etmek ne de belirli bir problemi çözmek zorundadır ve böylece, oneirik imge üretimine yoğunlaşabilir: Artık öteki ile olan ilişkilerin, uyanık yaşam sırasında bireyi yapılandırmayı, kontrol etmeyi ve tetikte tutmayı bırakmayan zorunlu ve az çok despot gereklilikleri tarafından harekete geçirilmez; dikkatini çekecek ve onu düşünce akışından saptıracak insani ya da maddi bir çevreden talepler almaz; yalnızca en alışılmışın dışında işitme, dokunma, koku alma, görme olaylarına (bu olaylar ya az çok aktarılmış bir biçimdeki rüyaya dahil olur ya da rüyayı gören kişiyi uyanmaya zorlarlar) dikkat eden, tetiklik hâlindeki bir duyusal sisteme sahiptir. Rüya gören kişi, kasıtlı olmadan, kendisinin tek alıcısı olduğu bir imge dünyası kurar (kendi kendiyle iletişim); kendi kendiyle "konuştuğu" ya da "hikâyeler anlattığı" için görülen şeyin biçimi ya da içeriği üzerinde bir kontrol icra etmek mecburiyetinde değildir yahut ihlal edilebilecek (cinsel, hiyerarşik, hukuki, ahlaki, vs.) toplumsal normlara nazaran açıklama yapmaya ya da kendini gözetmeye ihtiyacı yoktur. Rüya, pratiklere ilişkin kurumsallaşmış ve dahası, belirli kodlarla düzenlenmiş bir alana aktarılamaz ve dolayısıyla, rüya gören kişi, "konumlanabileceği" ya da başvurabileceği nesnelleşmiş bir hikâyeye sahip değildir. Son olarak, rüya gören kişi her zaman rüyalarını anlatmaz, hiçbir öğrenim kurumunda eğitim almaz (rüya okulu yoktur) ve toplumsal olarak olumlu ya da olumsuz yaptırımlara maruz kalmaz.

Rüya, toplumsal bakımdan kurumsallaşmamış mahiyetine rağmen karşımıza "kısıtlamasız bir biçimde işleyen [bir] ruh"[43] olarak çıkmaz ve uyku esnasındaki zihinsel işleyişin "düşünceyi

[42] M. HALBWACHS, *La Psychologie collective*, a.g.e., s. 165.
[43] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e, s. 12.

kısıtlayıcı kurallardan kurtardığını"[44], "rüyanın, insan bilinci serbest bir teker gibi döndüğünde onun yöntemlerini açığa çıkardığını"[45] ya da "düşüncenin özgürce aktığını"[46] yahut "özgürce dolaştığını"[47] söyleyemeyiz. Rüya kısıtlamasız ve dışarıdan gelebilecek taleplerden tamamen kurtulmuş olmayan bir bağlamda üretilir ancak bu kısıtlama ve talepler rüya örneğinde öncelikli olarak içseldir. Rüya şu unsurlar tarafından yapılandırılır: 1) rüyayı görenin kişiliğini yapılandıran ve onun toplumsal geçmişinin ürünleri olan şema ve yatkınlıklar; 2) onun varoluşsal sorunsalını yapılandıran unsurlar; 3) rüya imgelerinin tetikleyicileri gibi hareket eden, yakın geçmişte dışarıdan gelen taleplerin (uyanık yaşamın, rüya gören kişinin yatkınlıklarını ve varoluşsal sorunsalının unsurlarını uyandıran yakın tarihli olaylarının) gecikmeli ürünleri olan içsel uyaranlar.[48]

Dolaysız şimdiki zaman rüya gören insanın beyninin üzerinde uyanık insanınkinden daha az etki eder. Bunun neticesinde rüya gören kişinin şimdiki zamanın aciliyetleriyle olan bağı daha kopuktur ve o daha ziyade, daha yapılandırıcı bir role sahip (yakın ya da uzak) geçmişin unsurlarına yoğunlaşmıştır. Rüya, öznenin içselleştirilmiş geçmişinin güncel yaşamın az çok kısıtlayıcı çerçevelerine tabi olduğu, (Freud'un anladığı anlamla) bir "uzlaşı oluşumu" değildir pek. Yatkınlıklar <—> Eylem bağlamı => Pratikler şeklindeki formülün terazisi, böylelikle, rüya örneğinde açıkça içselleştirilmiş geçmişten yana ağır basar.

Gündüz düşü, hipnagojik ve hipnopompik görüntülerle birlikte, kısıtlamaların tabiatı bakımından şüphesiz rüyaya en yakın uyanık dışavurumsal etkinliktir. Hezeyan ve halüsinasyon durumları, konuşan kişinin (söz konusu olan artık imgeler değil sözlerdir) etrafındaki insanları hesaba katmadığı ölçüde, rüyaya hâlâ hayli yakındır. Daha sonra ise örneğin analitik tedavi ve serbest çağrışımları, otomatik yazı ve yakınlarla yapılan ve kimi zaman tam bir güven ortamı içinde ve gerçek hayat üzerinde etki etmeyecek şekilde tüm fantezileri, fikirleri, duyguları, vs. ifade etmeye olanak tanıyan gayriresmî konuşmalar gelir. Edebî eser kolektif kısıtlamalar (edebî gelenekler biçimi altında nesnelleşti-

[44] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 25.
[45] J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e., s. 38.
[46] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 28.
[47] J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e., s. 13.
[48] Bkz., geçmiş sayfalarda "Şema 3: Rüyanın üretilme süreci" (s. 115).

rilmiş bir tarih, edebî çalışmalara yönelik bir okul eğitimi, edebiyat eleştirileri, edebiyat toplantı ve gösterileri ile edebiyat röportajları, yazar rezidansları, edebiyat bursları, kütüphane ve kitapçılar, edebiyat ödülleri, vs.) tarafından daha fazla –fakat hukuk ya da matematik, vs. alanındaki yazılara kıyasla çok daha az– yapılandırılmıştır.

Bahtin'in, her bir sözün ve netice itibarıyla her bir "söylem janrasının" az çok "bireysel" mahiyeti hakkındaki düşünceleri bu noktada bilhassa tutarlılık kazanır. Her söz, der Bahtin, "konuşan (ya da yazan) kişinin bireyselliğini yansıtabilmesi gereğince bireysel"dir.[49] Fakat sözleri birbirlerinden, onları söyleyenlerin bireysellikleri karşısındaki açıklık derecelerine göre ayırır. Hukuk, ordu ya da bilimin kimi sahaları gibi bazı etkinlik alanları olabilecek en sistemli türlere öncelik verir ve konuşan ya da yazan bireylerin "kişisel" ya da "münferit" şeyleri ifade etme olasılıklarını kısıtlarlar. Böylelikle beyanda bulunanlar, hizmetinde çalıştıkları kurumlar tarafından teşvik edilen kodların, formüllerin, kuralların, hiyerarşik bir düzene sahip törensel alışverişlerin, vs. altında ezilirler.

Buna karşılık diğer alanlar (örneğin tarihsel olarak görece özerk bir dünya şeklinde yapılanmış edebî alan) bireyselliğin dışavurumuna daha açıktır: "Tüm janralar sözün diline belirli bir bireysellik yansıtma konusunda eşit derecede muktedir, başka bir ifadeyle, bireysel tarza elverişli değildir. En elverişli janralar, edebiyat alanındakilerdir –bireysel tarz, (edebiyat çerçevesinde, janra çeşitliliğinin bireyselliğin dışavurumuna ilişkin farklı olasılıklardan oluşan ve gereksinimlerinin çeşitliliğini karşılayan geniş bir yelpaze sunmasına karşın) bizzat beyan etme teşebbüsünün parçasıdır ve onun yönlendirici hatlarından birini teşkil eder. Dilde bireyselliği yansıtmaya en az muktedir olan koşullar ise resmî evrakın, askerî buyruğun, hizmet notunun, vs. ifadesi gibi standartlaşmış bir biçim gerektiren söylem janralarının sunduklarıdır. [...] Söylem janralarının çoğunda (sanatsal-edebî janraların dışında), bireysel tarz beyanın niyetine dahil olmaz, salt onun amaçlarına hizmet etmez ve onun, tabiri caizse, epifenomeni, bütünleyici ürünüdür."[50]

Bakhtine'in kafasında öncelikli olarak edebiyat meselesi olsa

[49] M. BAKHTINE, *Esthétique de la création verbale*, a.g.e., s. 268.
[50] A.g.e., s. 268-269.

da onun yazılarını okurken pekâlâ rüyayı ya da gündüz düşünü de düşünebiliriz çünkü dolaylı bir biçimde talep edilen ve elbette belirli kodlarla düzenlenmemiş olan bu dışavurum biçimleri, "öznenin bireyselliği"ni açığa çıkarmaya daha da muktedirlerdir. Aynı sebeple, *rüyanın yorumlanmasının rüya gören öznenin bireyselliğine giden ana yol olduğu*nu da söyleyebiliriz.

David Foulkes'un da dediği gibi, "istediğimiz şeyi düşündüğümüze inanabiliriz ama zihinsel etkinliğimiz içinde bulunduğumuz bağlam ve birlikte olduğumuz insanlar tarafından yoğun ölçüde kontrol edilmektedir."[51] Dolayısıyla rüyanın içinde yalnızca, içselleştirilmiş geçmişimizle, varoluşsal sorunsalımızın hâliyle, yaşamımızın yakın tarihli olaylarıyla birlikte ve toplumsal etkileşim akışının geri çekildiği durum ve beyinsel etkinliğimizin belirli bir işleyiş biçimi olarak uykunun teşkil ettiği özel çerçeve kapsamında düşünebildiklerimizi düşünürüz.

Özümleme ve Uyumlama Arasında Rüya

Rüya, dolaysız bağlamın kuvvetinin diğer pek çok dışavurum biçiminde olduğundan çok daha düşük olması bakımından rüya gören kişinin yatkınlıklarını özellikle açığa çıkarır. Bağlam, yatkınlıkları güncel durumun mantığına aktarılmaya, uyum sağlamaya, uyumlanmaya zorlamaz. Dolayısıyla, karşılaşılan sorunlar, varoluşsal düğümlülükler ve onlara temel teşkil eden duygusal şemalar, kendi kendiyle iletişim kapsamında çok az araç kullanarak (görsel simgeleştirme, dramalaştırma, metaforlaştırma, yoğunlaştırma, vs.) ve kuvvetli bir örtülü anlam derecesiyle (rüyada görülen sahnelerin dayandığı örtülü bilgiyi yeniden inşa etmek için rüya gören kişilere sorular sorma gerekliliği buradan doğar) dışavurulsa dahi çok daha doğrudan ifade edilirler.

Piaget'nin özümleme ve uyumlama kavramları rüyayı anlamak için de çok faydalıdır. Piaget'ye göre, özümleme, "önceki durumlarla bütünleşmedir. [...] [Bu durumlar] aynı kalabilir ya da bizzat bu bütünleşme tarafından az çok değiştirilebilirler fakat önceki hâl ile süreksizlik göstermez yani yok edilmezler ve sadece yeni duruma uyumlanırlar."[52] Buna karşılık, uyumlama "özümleme şemalarının, bu şemaların uygulandığı dış durumla-

[51] D. FOULKES, *Children's Dreaming and the Development of Consciousness*, a.g.e., s. 124.
[52] J. PIAGET, *Biologie et connaissance: essai sur les relations entre les régulations organiques et les processus cognitifs*, Gallimard, Paris, 1967, s. 20.

rın (ortamın) etkisi altında gerçekleşen her türlü dönüşüm"ü belirtir. Ve uyumlama olmadan özümlemenin olmadığı gibi özümleme olmadan da uyumlama olmaz: "Bu, ortamın sadece izlerin kaydına ya da kopyaların oluşumuna neden olmadığını, aynı zamanda etkin ayarlamaları da tetiklediği anlamına gelir ve işte bu nedenle 'uyumlama'dan yalnızca 'özümleme şemalarının uyumlanması'nı kastederek bahsediyoruz."[53] Böyle bir diyalektik, birey ile onu çevreleyen kişiler, nesneler, hayvanlar, yerler, vs. dünyası arasında örülen daimî karşılıklı bağımlılık bağlarına damgasını vurur.

Fakat benim yatkınlıklar ve bağlam arasındaki kuvvetler terazisinin birinin ya da diğerinin lehine olacak şekilde ağır basabileceğini belirttiğim gibi Piaget de eşyalı çocuk oyunu örneğinde, oynayan kişinin olduğu şeyi dış kısıtlamalara uygun hâle getirmesinden ziyade, şeyleri kendi eğilimlerine tabi kıldığı ölçüde (çok az uyumlama içeren) "neredeyse saf [bir] özümleme"[54] bulunduğunu görür. Piaget bunu şöyle açıklar: "Gerçekten, pek çok durumda, oyuncak bebek çocuk için kendi varlığını simgesel olarak yeniden yaşama fırsatıdır sadece. Bu, bir yandan bu varlığın farklı yönlerini daha iyi özümleme ve diğer yandan gündelik çatışmaları tasfiye etme ve o ana dek doyurulmamış arzuların tamamını gerçekleştirme fırsatıdır. Böylelikle, çocuğun yaşamında cereyan etmiş keyifli ya da üzücü bütün olayların etkilerini oyuncak bebeklerin üzerinde göstereceğinden emin olabiliriz."[55]

Dışavurum, dışavurum bağlamının tabiatına bağlı olarak daima az çok kısıtlanır: Bilimsel ya da hukuki bir metni adam asmaca oynar gibi kaleme almayız; heykelciklerle ya da çeşitli nesnelerle (taşlar, ahşap parçaları, ip) satranç oynar gibi oynamayız. Bu bakımdan rüya, gerçekten de tıpkı çocuk oyunu gibi, bağlama uyumlanmadan ziyade "saf özümleme"ye daha yakındır. Öğretmenin talep ettiği bir yazıya ya da hatta belirli bir dinleyici kitlesi karşısında sarf edilen sözlü anlatıya kıyasla dış dünya tarafından çok daha az kısıtlamaya maruz kalır. Ve tıpkı oyuncak bebeklerle oynanan oyun gibi rüya da açıklamalardan ziyade, bilinçli olarak anlamlarına nadiren hâkim olduğu simgesel sahne-

[53] A.g.e., s. 25.

[54] J. PIAGET, *La Formation du symbole chez l'enfant, imitation, jeu et rêve, image et représentation* (1978), a.g.e., s. 92.

[55] A.g.e., s. 113.

lemelerle ilerler: "Oyunda sıklıkla, bizzat öznenin anlamlarını anlamadığı simgelerin var olduğunu gözlemleriz. Örneğin, erkek kardeşinin doğumunu kıskanan ve tesadüfen aynı boylarda olmayan iki bebekle oynayan bir çocuk, büyük bebek annesiyle kalırken küçük olanı uzaklara, seyahate gönderecektir: Öznenin, söz konusu olanın küçük kardeşiyle kendisi olduğunu anlamadığını varsayarsak burada bilinçdışı ya da ikincil bir simge olduğunu söyleyebiliriz."[56]

Dolayısıyla rüya, herhangi başka bir dışavurum biçimine kıyasla, beynin tamamen bilinçdışı bir şekilde gerçekleştirdiği gizli analojik yakınlaştırma işini çok daha doğrudan teslim eder. "Rüya", "özümlemenin önceliği" nedeniyle "çocukların oyununkine benzer bir simgesel düşüncenin durmaksızın ve tekrar tekrar gelişmesine şahit olur ve bilinçdışı özümlemelerin oyunu ile öznenin duygusal şemalarının düzenlenmesi hakkındaki ilgi çekici emareleri bu nedenle temin eder."[57] Rüya gören kişinin (duygusal ya da başka türdeki) şemaları hareket, eylem ve dayatılmış katı çerçevelere aktarılmak ya da dönüştürülmek zorunda değildir fakat model tesis eden simge ve metaforların biçimini alırlar. Freud'un saptamış olduğu yoğunlaştırma süreci, böylelikle, analoji kurmanın nasıl işlemekte olduğunu gösterir: "Genelleme gibi yoğunlaştırma da belirli sayıda farklı nesneye ortak bir anlam inşa etmeye dayanır ve bu ona, tam olarak, genellikle uzak geçmişe ait çeşitli durumları birbirleriyle özdeşleştiren birden fazla duygusal şemanın iç içe geçmesini ifade etme imkânı tanır."[58]

Önce çocuk sonra erişkin insan, çocuğun oyun oynarken yaptığı şeyi rüyada yapmaya devam eder: "Çocuğun rüyası simgesel oyunu bir anlamda uzatır."[59] Örneğin, iki yaşında bir çocuk oyuncak bebekleriyle bir yemek sahnesini yeniden üretir ve çocuk-bebekleri annenin otoritesine tabi tutar. Ya da babasıyla arası bozulan beş yıl sekiz aylık bir kız çocuğu, bir oyuncak bebeğine babasının kafasını kestirmek suretiyle intikamını oyuncak bebeğine aldırır. Çocuğun ilişkisel ve duygusal yaşamındaki problemler bu suretle "iyileştirilmiş" olmasa da en azından bu oyunların içinde dışavurulurlar; tıpkı rüyada olduğu gibi. Bazı rüya-

[56] A.g.e., s. 181.
[57] A.g.e., s. 224.
[58] A.g.e., s. 225.
[59] A.g.e., s. 187.

lar "acı verici bir olayı yeniden resmeder ama olaya, oyunun yaptığı gibi elverişli bir çıkış yolu sunarlar."[60] Babasının kafasını bebeklerinden birine kestiren ve açıkça annesini yeğlediğini ve babasına karşı düşmanca bir tavır sergilediğini gösteren o kız çocuğu, gündüz doktor iğne yapmaya gelince hayli korkar. Geceleyin rüyasında "kısa boylu bir adamı" (bu adam hakkında babasına "senin gibi koca bir göbeği vardı, senin gibiydi" der) öldüren bir doktor görür ve dolayısıyla bu sahneye hem (tehlikeli) doktor korkusunu hem de babayı ortadan kaldırma isteğini aktarır.[61] Öyleyse, oyun oynayan öznenin uyanık bilinci oyunu rüyanın olduğundan "çok daha istemli bir biçimde kontrol edilen" bir etkinlik olmaya yönlendirse de rüya, "kurgusal oyunun yakın bir komşusu"dur, "simgesel oyunun bir uzantısı gibi"dir.[62]

Edebiyattan Farklı Olarak Rüya

Rüya ya da gündüz düşü zaman zaman edebî yaratımla karşılaştırılmıştır.[63] Bu karşılaştırma, rüya ve edebiyat arasında basit bir yakınlaştırmanın dışına çıktığı zaman, rüya ve özgüllüklerine dair açığa çıkardıkları bakımından hayli yararlıdır. Rüyanın, yetenekle en yakından ilgili ve en kişisel sanatsal etkinlikle dahi hiçbir ortak noktası olmayan, doğal bir yaşamı vardır. Gerçekten de rüya gören rüya görmeyi ya da görmemeyi seçmez ve tıpkı edebiyat için yapıldığı gibi, rüya görenin nasıl –özdeşleşme ile mi teşekkül ile mi– rüya görmeye başladığı sorusu sorulabilir. Rüya, kendimizi ona vermemeye karar verebileceğimiz, bize sunulmuş dışavurum olasılıklarından biri değildir. O, insanların simgesel bir şekil verme kabiliyeti edindikleri andan itibaren kendini tüm insanlara dayatan insani bir gerçekliktir.

Rüya görenler; (hayatta ya da vefat etmiş) diğer rüya görenlere nazaran konumlanan, onlarla birlikte ya da onlara karşı rüya gören, oneirik stratejilere başvuran ve oneirik anlamda belirli bir

[60] A.g.e., s. 190.

[61] A.g.e., s. 191-192.

[62] A.g.e., s. 216.

[63] Edebiyatın bazı biçimlerini rüyalarla karşılaştıran tüm metinlerin dışında (Örneğin Kafka'nın yapıtları genellikle "oneirik edebiyatın ustaları"ndan biri olarak kabul edilmiştir. M. ROBERT, *Les Puits de Babel*, Grasset, Paris, 1987), Freud'un gündüz düşleri ile edebî yaratım hakkındaki meşhur çalışmasından da söz etmek gerekir. S. FREUD, "Le créateur littéraire et la fantaisie", *L'Inquiétante Étrangeté et autres essais* içinde, Almancadan Fransızcaya çeviren: Bertrand Féron, Gallimard, Folio, Paris, 1988, s. 33-46.

kabul görmek için mücadele eden "failler" de değildirler. Dolayısıyla rüya görenlere ait bir alan yoktur. Rüyanın kaçınılmaz gerekliliği kendini herkese dayatır. Her bireyin deneyim şemalarını "etkinleştirmesi" yani varoluşsal sorunsalı diyebileceğimiz şeyin ögelerini oneirik düzene aktarması gerekir. "Dışavurum güdüsü" ya da "dışavurumsal ilgi" (Pierre Bourdieu) yaratıcılar hakkındaki çalışmalar[64] için önemli olsa da rüya görenler hakkındaki çalışmalarda daha da önem kazanır. Oneirik süreç bizatihi bir tercih değildir; her rüya onu gören kişinin *bir şeyi dışavurma* gereksiniminin meyvesidir.

Rüya, onu gören kişiye *varoluşsal sorunsalının ögelerini etkinleştirme* imkânı sunar. Bu onun için olası olanları deneyimleme ve gerçeğin kısıtlamalarını keşfetme aracıdır. Ve bu nedenle rüya gören kişinin gerçek, geçmiş ve güncel yaşamının ögelerini bilmeden; onun psişik yapısının ve şema ya da (görmeye, hissetmeye ve eylemeye yönelik) yatkınlıklardan oluşan bireysel mirasının teşekkülünün toplumsal olarak nasıl doğduğunu bilmeden; kısacası sadece sosyolojik biyografinin sağlayabileceği şeylere başvurmadan oneirik aktarımların kesin tabiatını kavramak imkânsızdır.

Rüya, edebiyattan farklı olarak tarihsel-ötesi bir gerçekliktir. Her hususi rüya toplumsal olarak anlamlı bir bireysel tarihin ürünü olsa da bizzat oneirik süreç hiçbir şekilde tarihin ürünü değildir (öyle olsaydı tıpkı yazılı ve devletli toplumlarla yazısız ve devletsiz toplumların olduğu gibi rüyalı ve rüyasız toplumlar olurdu) ve belirli bir sosyo-tarihsel düzenin içinde ortaya çıkmamıştır. Hiç kimse tarafından "finanse edilmez" ve hiç kimse onun gerçekleşmesini kasıtlı olarak yönlendirmez; hiçbir hususi kurum onu önceden şekillendirmez ya da belirli kodlara göre düzenlemez (kişilere daha iyi rüya görme ya da kendi rüya görme biçimlerini bulma eğitimi verecek rüya kurumları yoktur); bizim toplumlarımızda rüya, kimi zaman yakınlara anlatılsa da (bu kişilerin sabahleyin hazır bulunacak kadar ya da bu denli kişisel bir deneyimin öyküsünün açılabileceği kadar yakın olmaları gerekir) zorunlu bir şekilde paylaşılmaya ve dolaşımda olmaya mecbur değildir; belirli bir değerler ölçeğine göre değerlendirilmez, yargılanmaz, takdir edilmez ve öyküsü hiçbir net toplumsal kâr sağlamaz.

[64] B. LAHIRE, *Franz Kafka*, a.g.e.

Edebiyatla karşılaştırmaya devam edersek yazarın, kendini kendi duygularının, sorgulamalarının ya da hayal gücünün rehberliğine teslim ederek kendisinin dışındaki talep, beklenti, zevklerle zihinsel ve davranışsal alışkanlıkları aktarmayı bırakması için tarihsel olarak "zanaatkâr" statüsünden (zanaatkâr, son derece ehil olarak bilindiğinde dahi halkın ve/veya finansörün örtülü ya da açık beklentilerine göre eserler gerçekleştirir) "sanatçı" statüsüne geçmesinin gerekmiş olduğunu söyleyebiliriz. Problemlerinden ve varoluşsal sorgulamalarından yola çıkarak az çok dönüşmüş kendi yaşamının ana hatlarını sahneye koymak, en kişisel takıntı ya da sıkıntılarının üzerinde edebî bir biçimde çalışmak, tekilliğini ve özgünlüğünü beslemek için kendine izin vermek; günümüzde bir sanatçı için "doğal" görünen bunca şey aslında pekâlâ tarihin ürünleridir. Oysa rüya, en başından beri "kendinin dışavurumu"dur ve rüya gören kişi bu statüyü büyük mücadelelerle elde etmek zorunda kalmamıştır. Böylelikle rüya gören kişi "bağımsız sanatçı"ya benzer.[65]

Rüya, onu gören kişinin varoluşsal sorunsalı yeniden teşkil edilmeden saf bir gizem olarak kalır ve rüyayı en başından itibaren sayısız yoruma açık olarak kabul eden vahşi bir oniroloji, her bir yorumcunun kendi ilgilerine göre yorumlamaktan keyif alabilir. Dolayısıyla, rüyayı gören kişinin sosyolojik biyografisinin yeniden inşası araştırma nesnesinin özellikleriyle hiçbir bağı olmayan keyfi bir yöntem kararı değildir. Çünkü rüya gören kişi, "kişiliğini" ve problemlerini dışavurduğu bir konumdadır, rüyaları ancak deneyim şemaları, zihinsel meşguliyetleri ve yatkınlıkları üzerinde yapılacak bir incelemeden yola çıkılarak anlaşılabilir. Rüya gören kişinin ufkundan; onun için çözülmesi gereken problemler, aşılması gereken engeller, bilhassa ona ait zorluk ya da meşguliyetler olan şeylerden yola çıkarak bu ufkun ve rüyalardaki bu problemlerin az çok karmaşık biçim değişimini anlamaya çalışmak: Oneirik yaratım bilimi olarak rüya biliminin hedefi işte budur.

Oyun ve Rüya

Freud edebî yaratım, gündüz düşü ve çocuk oyununu birbirleriyle karşılaştırmıştır: "Edebî etkinliğin ilk izlerini daha çocukluk döneminde aramamız gerekmez mi? Çocuğun en kıymetli ve

[65] N. ELIAS, *Mozart. Bir dâhinin sosyolojisi*, a.g.e.

en yoğun meşgalesi oyundur. Şöyle bir şey söylememize müsaade edilebilir: Oyun oynayan her çocuk, kendine özgü bir dünya yarattığı ölçüde ya da daha kesin bir dille konuşacak olursak, kendi dünyasının şeylerini yeni bir düzene dilediğince aktardığı ölçüde âdeta bir şair gibi davranır. [...] Öyleyse edebî eser yaratan kişi oyun oynayan bir çocukla aynı şeyi yapar; bir fantezi dünyası yaratır ve yarattığı bu dünyayı çok ciddiye alır yani onu açık bir şekilde gerçeklikten ayırarak onu bol miktarda duygu ile donatır."[66]

Freud "makara" ya da "Fort-Da" ("gitti! -işte!") oyunu örneğini verir. Bir buçuk yaşında bir çocuk (kendi torunu) üzerinde iplik sarılı (yoyo gibi) tahta bir makarayı uzun bir "o-o-o-o-o" sesiyle fırlatarak ve daha sonra bu kez de "ah!" nidası eşliğinde ipliği çekmek suretiyle makarayı kendine doğru getirerek oyun oynar. Oyunun belirli bir yapısı vardır (ortadan kaybolma-yeniden ortaya çıkma, uzak-yakın, orada-orada değil) ve bu noktada "fırlatma-geri getirme" şemasından söz edilebilir. Bu şekilde ifade ettiğimizde, çocuğun bu oyun aracılığıyla benzer bir durumu simgesel olarak taklit edebildiğini anlıyoruz: giden anne (yokluk) ve geri gelen anne (varlık). Makara annenin *analogon*udur ve makaranın gidip gelmesi, annenin gidip gelmesini taklit etmektedir. İp, çocuk ve anne arasındaki bağı simgeliyor olabilir: Anne, uzaklaşsa dahi çocuğuna ona geri dönecek kadar bağlıdır ve çocuk, ağlamak ya da bağırmak suretiyle annesini kendine geri getirebileceğini bilir (ipin makarayı tuttuğu gibi o da annesini tutar). Dolayısıyla oyun, travmatik bir durumu (annenin yok olması ya da uzaklaşması) simgesel olarak tekrarlar ve bu da çocuk için, pasif bir şekilde yaşanmış olan şeyi sahiplenme ve simgesel olarak onu kontrol etme şeklidir: "Başlangıçta çocuk [annenin gidişine dair yaşanmış deneyim konusunda] pasifti, yaşantıya maruz kalıyordu; oysa hoşnutsuzluk verse de durumu oyun gibi yineledikçe aktif bir rol almaya başladı."[67] "Çocukların, yaşamlarında üzerlerinde iz bırakan her şeyi yineledikleri, böylece [...] kendilerini duruma bir tür egemen kıldıkları görülüyor"[68] ve her yeni yineleme, çocuğun arzuladığı egemenliği geliştiriyor gibi görünüyor.

[66] S. FREUD, "Le créateur littéraire et la fantaisie", S. FREUD, *L'Inquiétante Étrangeté et autres essais* içinde, a.g.e., s 34.
[67] S. FREUD, *Haz İlkesinin Ötesinde. Ben ve İd.*, a.g.e., s. 32.
[68] A.g.e.

Hatta çocuk, onun için travmatik olan ve hoşnutsuzluk veren önceki durumdan (annenin yokluğu) ona haz veren bir durum yaratabilir: her şeye rağmen makaranın uzaklaşmasına ve geri dönüşüne hâkim olduğu (makarayı fırlatan da onu kendine geri getirmek için ipi çeken de odur) makara oyunu. Çocuk, büyük ölçüde maruz kaldığı (anne uzaklaşır ya da çocuğu emzirmeyi bırakır ve çocuk buna engel olamaz) ya da sadece kısmen kontrol ettiği (ağlamalar anneyi çocuğa geri götürebilir ve çocuk bu şekilde ağlayarak annesini geri getirebildiğini anlar, tabii eğer anne onun ağlamalarına hiç tepki vermezse çocuk uygulamalı bir biçimde ağlamanın hiçbir şeye yaramadığı çıkarımında bulunur) bir durumdan tamamen kendi kontrolü altında bir durum yaratır.

Dolayısıyla, okuma eyleminin yazılı bir desteğe dayanan bir tür gündüz düşü olması gibi oyun da maddi desteklere dayanan bir tür gündüz düşüdür.[69] Freud bu konuda şöyle yazar: "Ergen oyun oynamayı bıraktığında, gerçek nesnelere dayanmayı terk etmiş olur; artık *oyun oynamak* yerine *kendini fantezisine teslim eder*. Kendine İspanya'da şatolar inşa eder[70], gündüz düşleri dediğimiz şeyi yaratır."[71] Fantezi, çocuğun oyun etkinliğini başka araçlarla "sürdürür sadece". Her iki durumda da bu, bir tür göreceli tecrit içinde uygulanan bir etkinliktir. Çocuk kendi dünyasını yaratır: Tek başına oynar "ya da diğer çocuklarla birlikte, gayesi oyun olan kapalı bir psişik sistem kurar".[72]

Fakat çocuk oyununun rüyaya benzemesinin bir diğer nedeni de gündelik yaşamdaki durumları metaforlaştırma kabiliyetidir. Çocuk oyunun nesnelerine ya da bu nesnelerle canlandırdığı sahnelere, rüya gören kişinin rüyanın imgelerine yansıttığı şeyleri yansıtır. Öyleyse tıpkı rüya gibi çocuk oyunu da analojilere dayanır: "Simgesel oyunun ana ayırt edici özelliklerinden biri, sanki mahiyetidir. Bir nesneye, örneğin bir küpe, o 'sanki' bir arabaymış gibi davranılır ve çocuk o küpü, bir yandan araba homurtusu sesi çıkararak ve evin içinde sürerek arabacılık oynar.

[69] Bkz. *L'Homme pluriel* [Çoklu insan], kitabımda ifade ettiğim ve "gündüz düşleri sosyolojisi"ne gönderme yapan bir "edebî deneyim sosyolojisi" programı. B. LAHIRE, *L'Homme pluriel*, a.g.e., s. 107-118.

[70] İspanya'da şatolar inşa etmek [*construire des châteaux en Espagne*], Fransızcada gerçek dışı projelere sahip olmak, hayal görmek anlamında kullanılan bir deyimdir -çn.

[71] S. FREUD, "Le créateur littéraire et la fantaisie", S. FREUD, *L'Inquiétante Étrangeté et autres essais* içinde, a.g.e., s 36.

[72] A.g.e., s. 37.

Dolayısıyla küpün somut özelliğini ondan çıkarıp alır ve onu bir araba simgesi olarak kullanır."[73] Çocuklar, bir ya da bir buçuk yaşından itibaren tamamen bilincinde olmasalar da davranışları simgesel olarak oynayabilirler (sahneleyebilirler). Simgesel alanda bulunurlar fakat henüz açık bildirimsel ya da düşünümsel alanda değildirler. Karakterlerle oynar ve etkileşimsel bir bilgiyi sahneye koyarlar fakat oynadıkları davranış şeması türünü sözlü olarak ifade etmeyi bilemezler. Rüyada da aynı şey söz konusudur. Rüyada bazı şeyler hikâye ve sahne biçimini alarak "söylenir" ve onları gören kişi ne söylediğini tam olarak bilmez. Bilgi, simgesel oyun eylemleri şeklinde ifade edilir. Söz konusu olan "bildirimsel/açık olmayan [bir] yöntemsel-simgesel bilgidir ve dolayısıyla simgesel bir eylem dilsel bir tezahürün yerini alır".[74]

Çok sayıda çocuk vakasıyla ilgilenmiş olan psikanalist Melanie Klein, sözlü bir şekilde açıkça ifade edilemeyen problemlerin dışavurumunu sağlamak için oyuncaklara başvurmuştur: "Çocuk, fantezilerini, arzularını ve geçmiş deneyimlerini oyun aracılığıyla simgesel bir biçimde aktarır. Bu şekilde, [rüyayla] aynı arkaik ve filogenetik dışavurum yöntemini, aynı dili, başka bir deyişle rüyada aşina olduğumuz dili kullanır; bu dili ancak onu Freud'un rüyaların anlamı üzerine öğrettiklerinin ışığında ele alarak anlayabiliriz."[75] Bununla birlikte, yetişkin insanı bilinçli bir sözel dışavurum varlığına indirgememek gerekir: O da kendini sözel dışavurum biçimleriyle olduğu kadar sözel olmayan davranışlarla ifade eder ve o da simgesel dışavurum şekilleri olan gündüz düşlerine ve bilinçli olarak kontrol edilmeyen rüyalara başvurur.[76]

Son olarak rüya, kurgusal mahiyeti unutulmuş bir hikâyenin icadı olduğu ölçüde çocuk oyunuyla karşılaştırılabilir. Rüyada görülen hikâye ile oynanan hikâye çocuğun da rüyayı gören kişinin de yoğun ve çok ciddi bir şekilde katıldıkları hikâyelerdir. Birkaç nadir istisnanın dışında, rüya gören kişi kafasının içinde

[73] M. DORNES, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, a.g.e., s. 78.

[74] A.g.e., s. 318.

[75] M. KLEIN, *La Psychanalyse des enfants*, Almancadan Fransızcaya çeviren: Jean-Baptiste Boulanger, PUF, Paris, 1959, s. 19.

[76] Gérard Bléandonu'nün Melanie Klein'ın çalışması hakkında yaptığı sunumda böyle bir karşıtlık okunabilir. Bléandonu Klein'ın böylelikle "çocuğun oyunu, etkinlikleri ve davranışıyla yetişkin insanın kelimeleriyle anlattığı şeyi ifade ettiğini keşfetmiş" olduğunu yazar. G. BLÉANDONU, *À quoi rêvent nos enfants ?*, a.g.e., s. 30.

sanki gerçekmiş gibi cereyan eden hikâyenin içine dalmış durumdadır. Korkuyu, endişeyi ya da neşeyi sanki gerçekten korkutucu, endişelendirici ya da neşeli olaylar yaşıyormuş gibi hisseder ve ter içinde ya da kalbi hızla çarparak uyanabilir. Yaşanan hisler o kadar kuvvetlidir ki neredeyse bir kendi kendini telkin vakası ile karşı karşıyayızdır.

Rüya ve Gündüz Düşü

Théodore Jouffroy 1827 yılında uyku hakkında yazdığı kısa yazıda, rüya ile gündüz düşü arasında bir yakınlık olduğunu düşünüyordu: "Sanırım, ruhun uyku esnasındaki hâlini doğru bir biçimde incelersek, derleyebileceğimiz çok sayıda ve çok çeşitli olgudan yola çıkarak bu hâl ile önceki günün *hayal* ve *İspanya'daki şatolar* hâlleri arasında çok az ayrım olduğu sonucuna varabiliriz."[77] Ve Paul Borel de 1914 yılında, rüya ile gündüz düşlerinin ortak psikolojik özelliklerinin altını çiziyordu: "Ortama dair bilincin yitimi, istemli dikkatin azalması, temsillerin seyrinin az çok yüksek otomatizmi; uyku gibi hayale de yalnızlık, monoton dış uyarılınalar, müzik, can sıkıntısı yani dikkati zayıflatan bütün nedenler yol açar."[78] Yalnız geçirilen tüm molalar (ulaşım süresi, uyku süresi, bekleme süresi, vs.) kısa ya da uzun bu anlara elverişlidir. Bireyler bu anlarda dış taleplerin kesintisiz akışına kapılmayı bırakır ve "kendi düşüncelerine dalarlar"; bu deyim içsel bir dünyanın içine dalmayı ve etraftaki dünyayla olan bağlantının kesilmesini mükemmel bir biçimde betimler. Bireyler bu içsel sinema tarafından ele geçirilmiş gibidir ve bu gündüz düşlerinden genellikle ancak dış müdahalelerle çıkarlar (biri onlara seslenir ya da omuzlarına vurur, bir gürültü onları düşüncelerinden uzaklaştırır, vs.).

Freud, bizzat rüyalarla aynı yorumlama türünü borçlu olduğumuzu düşündüğü "gündüz fantezileri"nden söz eder: "Rüyalar gibi bunlar da arzu gidermedir; rüyalar gibi bunlar da büyük ölçüde çocukluk yaşantılarına dayanır; bunlar da sansürün bir miktar gevşemesinden yararlanır."[79] Fakat Freud, rüyalardan farklı olarak, hastalarının anlatmış olabilecekleri gündüz düşlerinin incelenmesine hiç eğilmemiştir. Dolayısıyla bir arzunun gi-

[77] T. JOUFFROY, "Du sommeil" (1827), *Mélanges philosophiques*, a.g.e., s. 335.
[78] P. BOREL, "Les idées de grandeur dans le rêve", a.g.m., s. 401-402.
[79] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 2. Kitap.*, a.g.e., s. 258.

derilmesine ve çocukluk yaşantılarının geri dönmesine ilişkin varsayıma hayli şüpheyle yaklaşılabilir.

Amerikalı sosyolog Anselm L. Strauss, 1944 yılında, öğretmenlik kariyerine henüz başladığı sırada öğrencilerinden gündüz düşlerinden (*daydreams*) birkaçını not almalarını talep ederek bu konuda bir araştırma yürütmeye başlamıştır.[80] Strauss, eylemsizlik anlarına zihinsel bir şekilde yansıttığımız ve büyük bir bilinçli dikkat gerektirmeden gerçekleştirilmiş hareketlerin eşlik ettiği bu hayalî sahnelerin iki büyük kategoriye ayrıldığını gösteriyordu: öznelerin, belirli bir koşulda şu ya da bu şekilde hareket edebileceklerini ya da tepki verebileceklerini hayal ederek kendilerini, (bazıları muhtemel ya da ümit edilen) gelecek eylemler için denedikleri ya da hazırladıkları küçük senaryolar ürettikleri "ileriye yönelik gündüz düşleri" (*anticipatory daydreaming*) ve öznelerin, daha önce yaşanmış ve kimi zaman onları huzursuz etmiş ya da üzmüş sahneleri yeniden oynadıkları ve olayların nasıl başka bir yol alabileceğini, hangi şekilde başka türlü gerçekleşebileceklerini hayal ettikleri "geriye dönük gündüz düşleri" (*retrospective daydreaming*). Gelecek deneyimin hazırlığı ya da deneyime geri dönüş, Strauss'un gündüz düşü sahasına yaptığı bu ilk giriş denemesinden çıkardığı şey işte buydu. Sosyoloğu ilgilendiren şey, bu düş anlarının bireylerin eylemleriyle hâlâ nasıl bağlı olduğunu ve bu eylemlere kendilerince nasıl katıldıklarını görmekti. Bu anlar, gerçek deneyimden tamamen kopuk "İspanya'daki şatolar" olmak şöyle dursun, bireylerin denetim şemalarını işletmeye devam etme şekillerini teşkil ederler.[81] Bir anlamda eylem üzerine bir pragmatik sosyolojinin[82] alanına giren bu ilk sonuçları çıkarmak için yalnızca gündüz düşlerinin açık içeriği değerlendiriliyordu ve söz konusu düşler ile uyanık düş görenlerin yaşamöyküsünden alınan başka unsurlar arasında hiçbir bağ kurulmuyordu.

[80] A. L. STRAUSS, *Continual Permutations of Action*, Aldine de Gruyter, New York, 1993.

[81] *L'Homme pluriel*'de, öyküsel metin okumalarının; eyleme geri dönmeyi, onu uzatmayı, ona eşlik etmeyi ya da onu hazırlamayı sağlayan gündüz düşlerinin tetikleyicileri olduğunu ileri sürdüm. Okuma eylemi, edilgen ve eylem seyirlerinden kopuk bir etkinlik olmak şöyle dursun, eylemin etkin bir katılımcısıdır. B. LAHIRE, "De l'expérience littéraire: lecture, rêverie et actes manqués", B. LAHIRE, *L'Homme pluriel*, a.g.e. içinde, 1998, s. 107-118.

[82] Strauss gündüz düşlerinin "gereksiz, ya da sadece dışavurumsal" olabileceğini inkâr etmiyordu ama "onların eylemle olan ilişkilerine odaklanıyordu". A. L. STRAUSS, *Continual Permutations of Action*, a.g.e., s. 6.

1990'lı yılların başında başka bir sosyolog, Delores F. Wunder, engelli kişilerin kız ya da erkek kardeşi olan 41 kişiden, engelli kardeşleri hakkında görmüş olabilecekleri rüya ve gündüz düşlerinin öykülerini talep etmiştir.[83] Hem rüyalar hem de gündüz düşleri gündelik hayatta engelli kişi ile yaşanmış bazı sahnelere ilişkin beklentilerden; rüyayı gören kişinin, engelli birinin yardımına koşmuş olmaktan dolayı saygı duyulan bir kurtarıcı olarak sahnelenmelerinden; engelli kişinin mucizevi bir şekilde normale geri döndüğü ya da hayatını kaybettiği sahne görüntülerinden veya hatta, kız ya da erkek kardeşi engelliyken kendisinin normal olmasından ileri gelen kuvvetli suçluluk duygularını içeren sahne kurgularından meydana geliyordu.[84]

Bu sosyologların üzerinde çalıştıkları gündüz düşlerinde kişi, yer, nesne ve sahneler bilimsel literatürde yayımlanmış ya da kendi kendimize derleyebileceğimiz rüyalarda olduğundan çok daha *gerçekçi* görünmektedir. Az çok uzak bir geçmişe ait yaşantıların veya gelecek sahnelerin doğrudan uzantıları, yeniden oynanmaları, yeniden düzenlenmeleri ya da uyarlamalarıdır. Bununla birlikte bu, rüyaların ve gündüz düşlerinin hiçbir ortak noktalarının olmadığı anlamına gelmez. Rüyalar ve gündüz düşleri onları gören kişilerin zihinsel meşguliyetlerine demir atar ve o kişilerin var oluşları sırasında karşılarına çıkan problemleri etkinleştirirler. Ve her ikisi de içselleştirilmiş bir geçmişi ortaya koyar. Aralarındaki farklar özellikle uyku çerçevesi ile gündüz düşünün bağlamı arasında yer alır: Bu dışavurum biçimleri her iki durumda da "kendi düşünceleri içinde" olabilmek için bir tür kendi köşesine çekilme ya da yalnız kalma gerektiriyorsa da uykunun çerçevesi rüyanın, gündüz düşüne nazaran çoğunlukla [neden] daha az kontrol edilebildiğini ve nihayetinde [neden] daha tuhaf ve münasebetsiz olabildiğini açıklar.

Daha deneysel psikolojik araştırmaların cephesinde ise gündüz düşleri ile rüyalar arasında bir yakınlık olduğu tespit edilmiştir. Sadece paradoksal uyku aşamalarında değil, uykunun tüm aşamalarında ve aynı zamanda "gevşemiş uyanıklık hâlinde" de benzer yakın düşünce biçimlerine rastlanmaktadır: "Bu 'fiziksel' dinlenmenin hiçbir durumda zihinsel olarak etkin ol-

[83] D. F. WUNDER, "Dreams as Empirical Data: Siblings' Dreams and Fantasies About Their Disabled Sisters and Brothers", a.g.m.
[84] A.g.e.

mama anlamına gelmediği [...] kısa sürede açıkça ortaya çıkmıştır. Özneler, kendilerine açık bir görev verilmediğinde neredeyse derhal 'hayali, geleceğe ilişkin planları, anıların hatırlanmasını, vesaire içeren spontane düşünceler'e dalıyorlardı."[85] Tüm rüyaların hepsinin tuhaf ya da acayip olmadığı gibi –bazıları gündelik hayatın görece olağan sahnelerine yer verir[86]– bazı gündüz düşleri de kimi rüyalar kadar fantastik ya da acayip, tutarsız ve olasılıktan uzak olabilir.[87] Düşüncelerimiz, "duş alırken, toplu taşıma araçlarında ya da bir bekleme odasındayken [...] rüyaların çok sayıda ayırt edici özelliğini taşır: görsel doğaları, noksanlıkları, süreksizlikleri".[88] Ve iki zihinsel dışavurum biçimi arasında radikal bir farktan ziyade bir süreklilik olduğunu ileri süren savı biraz daha pekiştirmek adına araştırmaların, gündüz düşlerinin (1/5'i ile 1/4'ü arasında) bir kısmının rüyalar sırasında hissedilen aynı gerçeklik hissiyle yaşandığını[89] ve genellikle rüyalar kadar az anımsanabilir ya da geçici olduklarını gösterdiklerini hatırlatabiliriz.

Ludwig Crespin, gündüz düşleri hakkında yapılmış birkaç on yıllık çalışmayı özetlerken şöyle yazar: "Uykudan aktarılmış düşünce ile uyanık hâlden aktarılmış düşünce arasındaki karşıtlık sandığımız kadar keskin olmaktan uzaktır. Uyandıktan sonra elde edilen öykülere güvenebildiğimiz kadarıyla, uyuyan kişinin düşüncesi her zaman sarılı ve tuhaf değildir ve aksine, birey uykuda olmasa da düşüncelerini akılcı bir şekilde kontrol edemediğinde [düşüncesine], hayalini neredeyse uyanıkken görülen bir rüyaya dönüştüren sarılı epizotların ve tuhaf zihinsel içeriklerin karıştığını aktarır. Ayrıca ve devam eden bir önyargının ak-

[85] A.g.e., s. 56.

[86] F. SNYDER, "The phenomenology of dreaming », L. MADOW ve L. SNOW (ed.), *The Psychodynamic Implications of the Physiological Studies on Dreams* içinde, C. C. Tjomas, Springfield, Ilinois, 1970, s. 124-151; D. FOULKES, *Dreaming: A cognitive-psychological analysis*, Routledge, New York ve Londra, 1985 ve G. W. DOMHOFF, "Refocusing the neurocognitive approach to dreams: a critique of the Hobson versus Solms debate", *Dreaming*, Cilt 15 (1), 2005, s. 3-20.

[87] R. REINSEL vd., "Bizarreness in dreams and waking fantasy", J. S. ANTROBUS ve M. BERTINI (ed.), *The Neuropsychology of Sleep and Dreaming* içinde, Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1992, s. 157-184.

[88] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 131

[89] E. SCOTT ve D. FOULKES, "An above zero waking baseline for the incidence of momentarily hallucinatory mentation"», *Sleep Research*, Cilt 2, 1973, s. 108 ile D. FOULKES ve S. FLEISHER, "Mental activity in relaxed wakefulness", *Journal of Abnormal Psychology*, 84, 1975, s. 66-75.

sine, rüyaların yavaş yavaş siliniyor olması açıkça görülüyor ki gece düşüncesinin hususi bir özelliği değildir: Başıboş dolaşan düşünce ister gündüze ister geceye ait olsun kısa sürede unutulmaya mahkûmdur, özellikle de algısal canlılığı eksik olduğunda. Bu şartlar altında, rüyayı ve rüyanın unutulmasını paradoksal uykuya özgü 'aminerjik demodülasyon' gibi nöro-bilişsel mekanizmalarla ve daha genel olarak; rüya gördüğümüz sırada ve uyanık olmamıza rağmen hayallerimizin içinde kaybolduğumuzda ve özellikle de gerçek olanla hayalî olanı birbirinden ayıramayacak noktaya geldiğimizde işleyen benzer mekanizmalarla –nörofizyolojik mekanizmalar da dahil olmak üzere (Domhoff, 2015; Fox vd., 2013)– açıklamayı istemek, hiç değilse tartışılabilir niteliktedir."[90]

Gündüz düşleri aynı zamanda (uykuya dalma aşamasında görülen) hipnagojik ya da (uyanma aşamasında görülen) hipnopompik görüntülere de çok yakındır. Fakat bu görüntülere, karşımızda çok farklı hâller varmış gibi farklı isimler vermek; bireysel deneyimi uyanıklık hâlinden uykuya dalma aşamasına, uykuya dalma aşamasından uykuya, uykudan uyanma aşamasına, uyanma aşamasından farklı uyanıklık hâllerine devamlı olarak boydan boya dolaşan psişik ve dışavurumsal kılavuz çizgiyi kaybetme riskini almaktır daima. Uyanıklık hâlinin kendisi [bile] homojen bir zaman değildir. Bilincin bazı görevlere istemli bir şekilde odaklandığı tekil ya da toplu anları ve kimi zaman, görece özerk ve bireyin dışındaki ortamdan kopuk gündüz düşlerinin etkinleştirilmesine olanak tanıyan daha rutin ya da askıya alınmış (etkinlik içermeyen) diğer anları içerir. Ve uyanık yaşam sırasındaki mola ya da eylemsizlik anlarında; olayların ya da dış unsurların algılanmasından, bu algının tetiklediği anımsamalardan ve algılanabilir dünya şeyleri ile bağlantısı kopmuş ve daha özerk hayallerden oluşan bir karışım bulunur sıklıkla. Bireyi, dünyayı dikkatli bir şekilde algılamaktan uzaklaştıran bu hayaller genellikle, bizzat rüyada olduğu gibi, içsel uyaran rolünü oynayan zihinsel meşguliyetler tarafından tetiklenir, teşvik edilirler.

Rüyalar gündüz düşlerine kıyasla genellikle daha dağınık ve tuhaf olsa da; imgelem süreci, uyanıkken hayal gören kişiye kıyasla rüya gören kişi tarafından genellikle daha az kontrol edili-

[90] L. CRESPIN, *Redécouvrir la conscience par le rêve*, a.g.e., s. 78-79.

yorsa da[91] istisnalar yine de mevcuttur ve sınırların birbirine karışıyor olması, özgül nörofizyolojik ya da nörobiyolojik koşullar tarafından katı bir biçimde yönlendirilen, birbirinden radikal bir biçimde ayrılan dışavurum biçimleriyle karşı karşıya olmadığımızı ispat eder.

Analitik Tedavi: Rüyanın Koşullarını Yeniden Yaratmak

Freud, söz yoluyla tedavi etmeyi hedefleyen analitik tedavi yöntemiyle yöntembilim ve terapi alanlarına yenilik getirmiştir. Psikanalizin babası, bu tedavilerin başında hastanın karşısında otururken daha sonra, özellikle bilinçdışı davranışlarının hastayı etkilemesinden kaçınmak için hasta tarafından görülmeyecek şekilde oturmaya başlamıştır: "Biz hasta tarafından görülmeyecek şekilde onun arkasında yer alırken hastayı divanın üzerinde uzandırmaya yönelik bu tavsiyeye sıkı sıkıya bağlıyım. [...] Hastayı dinlerken ben de kendimi bilinçdışı düşüncelerimin seyrine teslim ettiğim için mimiklerimin hastaya yorumlanabilecek bir malzeme vermesini ya da anlattığı şeyle ilgili onu etkilemelerini istemem."[92] Aynı şekilde, psikanalist, hastanın yargılandığı ya da kontrol edildiği hissine kapılmaması için tarafsızlık ve iyi niyet ilkelerini kabul etmelidir. Freud, daha önce deneyimlemiş olduğu hipnoz uygulamasından, hastanın azami biçimde rahatlamasına olanak tanıyan yatay konum tekniğini muhafaza etmiştir: "Böylece hipnotizmadan vazgeçtim, fakat sadece benim hastayı görebildiğim ama onun beni göremediği şekilde arkasında oturduğum ve hastanın da divana uzanmasını gerektiren uygulamayı sürdürdüm."[93]

Bu tedavi yönteminde psikanalist, hastadan hastalığının "ayrıntılı bir öyküsü"nü anlatmasını, yaşam hikâyesinden bahsetmesini ve sırası önemli olmayacak bir şekilde rüyalarını aktarmasını ister. Fakat her şeyin ötesinde önem verdiği şey "serbest çağrışım"dır, psikanalist bu yolla hem biçimsel hem de ahlaki sansürü ortadan kaldırmaya gayret eder: tutarlı ya da az ve öz olmaya çalışmamak, başlangıç noktasına en uzak düşüncelerin

[91] S. STARKER, "Daydreaming styles and nocturnal dreaming", *Journal of Abnormal Psychology*, 1974, Cilt 83, Sayı 1, s. 52-55.
[92] S. FREUD, *La Technique psychanalytique*, a.g.e., s. 104.
[93] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 33.

diledikleri gibi gelmelerine izin vermek ve söylenen şeyi ahlaki olarak düzeltmekle ilgilenmemek ("utanç ya da acı verici"[94] düşüncelerin dışavurulmasına izin vermek). Dolayısıyla bu yöntem hastanın, seans sırasında, rüyasıyla ya da kurmaya başladığı ilk çağrışımlarla alakalı aklına gelen her şeyi analiste söylemesini gerektirir. Bu tekniğin tarihsel kökeni Freud'un hipnoz tekniğini bırakmasından sonrasına, Freud'dan kendisini sorularıyla araya girmeden dinlemesini isteyen bir kadın hastanın talebine dayanır.

Freud hastalarına şunları söylüyordu: "Siz başlamadan önce bir şey daha söyleyeyim. Anlatınız yine de bir noktada alışılageldik sohbetten farklı olmalıdır. Normalde sunumunuzu haklı olarak belirli bir tutarlılık içinde tutmaya gayret ederken ve tabiri caizse, alabildiğine gevezelik etmemek adına tüm araya karışan fikirleri ve rahatsız edici anızi düşünceleri uzaklaştırırken burada başka bir yol izlemek zorundasınız. Anlatınız sırasında bazı eleştirel itirazlara başvurmak suretiyle kovuşturmayı dilediğiniz çeşitli düşüncelerin geleceğini göreceksiniz. Şöyle söylemeye meyledeceksiniz: Şu veya bu şey burada konuyla alakasız ya da anlamsız ve dolayısıyla onu söylemeye gerek yok. Bu eleştiriye asla uymayın ve her şeye rağmen o şeyi söyleyin; bunu tam da onu söylemekten tiksinti duyduğunuz için yapın. Bu talimatın sebebini –ve doğrusunu söylemek gerekirse uymanız gereken tek talimat budur– daha sonra öğrenecek ve onu anlamayı başaracaksınız. Dolayısıyla aklınızdan geçen her şeyi söyleyin. Örneğin, bir tren vagonunda pencere kenarına oturmuş ve iç kısımda oturan birine gözlerinin önünde değişmekte olan manzarayı betimleyen bir yolcu gibi davranın. Son olarak, eksiksiz bir açık yüreklilik sözü verdiğinizi unutmayın ve şu veya bu nedenden ötürü onu söylemek size hoşnutsuzluk getirebilir diye hiçbir şeyi atlamayın."[95]

Hastanın, rüyalarından birinden bahsettiği anlarda, rüyanın her bir ögesine ilişkin serbest çağrışım, birbirine dolaşmış ipleri çözmeye, yoğunlaştırılmış olanı çözümlemeye ve bir şekilde, rüyanın izlediği yolun aksi yönündekini izlemeye olanak tanır: Rüyada beliren durumlar, kişiler, nesneler, yerler, vs. başka durumların, kişilerin, nesnelerin, yerlerin, vs. *analogon*larıdır; rüya gören kişiden onları birbirleriyle ilişkilendirmelerini istemek,

[94] S. FREUD, *La Technique psychanalytique*, a.g.e., s. 5.
[95] A.g.e., s. 105-106.

hangilerinin *analogon* olduğunu keşfetmeyi ve rüyanın anlattığı şeyi daha iyi anlamayı sağlar.

Bir yatağın ya da divanın üzerinde "sırt üstü rahat bir konum"da uzanmış ve düşünce ve anılarının çağrışımların keyfine göre akmasına izin veren bir hasta; onun görüş alanının dışında duran ve aralarındaki iletişimi ne yargılayan ne de kuvvetli bir şekilde yönlendiren, tarafsız ve iyi niyetli bir psikanalist; tedavi "içlerinden birinin, dikkatini dağıtabilecek, dikkatinin kendi ruhsal etkinliği üzerinde yoğunlaşmasını bozabilecek her türlü kas gayretinden ve duyusal izlenimden kaçındığı, eşit derecede uyanık iki kişi arasındaki [bir tür] konuşma"dır[96]... Freud'un temelde kurduğu şey, gündüz düşüne ya da rüyaya yaklaşan toplumsal bir karşılıklı ilişki durumudur. Uyanık fakat hareketsiz; uzanan ve bedensel olarak dinlenen; "aklından geçen her şey"i söylemesine izin veren hatta onu bu yönde cesaretlendiren ve onu yargılamayan, görmediği, silinmiş biriyle konuşan hasta neredeyse bir hayal ya da rüya görme durumunda bulunur. Dolayısıyla Freudcu rüya kuramı –hastayı, uykusu sırasında seyreden düşüncesinin dışavurum biçimine yaklaşabilecek duruma getiren– analitik tedavinin yarı oneirik düzeninde vücut bulur.

Amerikalı psikiyatr Ernest Hartmann'ın rüyayı bir psikoterapi ile karşılaştırması tesadüf değildir. Rüya görmek de bir terapi çerçevesinde kendini ifade etmek de "güvenli bir alan"da duygu ve olaylar arasında bağlantılar kurmayı gerektirir. Rüya gören için başkalarından gelen hiçbir talebin, hareketin, gürültünün ve onu rahatsız edebilecek herhangi bir unsurun olmadığı uyku çerçevesine, psikoterapistle olan güven ve kendini koyverme bağlamı karşılık gelir.[97]

Rüyayı dışavurumsal bir sürekliliğin içine yerleştirmek suretiyle onu tamamen erişilmez bir ada ve özel yorumlama yetenekleri gerektirecek bütün bir gizem hâline getirmekten kaçınmakla kalmıyor, aynı zamanda uyanık bilincin dünyasının da homojen olmaktan çok uzak olduğunun bilincine varıyoruz. Gündüz bilinci ile gece bilincini, uyanık hâldeki düşünce ile uyku sırasındaki düşünceyi karşı karşıya getiren çok sayıda yazarın metinlerinde uyanık bilinç akılcı, mantıklı, düşünümsel düşüncenin ta-

[96] A.g.e., s. 4.

[97] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e., s. 118.

rafında yer alırken uykudaki bilinç arkaik, çocuksu, ilkel, mantık öncesi, vs. olarak nitelendirilir. Söz konusu yazarlar bu şekilde tam anlamıyla klasik mitsel zıtlıkları tekrarlamış olurlar ki antropoloji, toplum türleri ya da düşünce tarzları arasındaki farklılıkları bilimsel bir şekilde açıklayabilmek için bu zıtlıkların karşısında durarak kurulmak zorunda kalmıştır.[98]

Uyanık bilinç çok yüksek yoğunlaşma, büyük bir düşünümsellik ve azami düşünce kontrolü anlarından ibaret değildir. Ve bu anlar bile pek kontrol edemediğimiz işlemlerle desteklenir. Rüyayı anlamak, özgüllükleri olan bir dışavurum biçimini anlamaktır ama aynı zamanda da en olağan uyanık yaşam içindeki psişik ve dışavurumsal etkinliğimizin karmaşıklığını ve değişimlerini daha iyi anlamak için gereken araçları elde etmektir.

[98] J. GOODY, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, İngilizceden çeviren: Koray Değirmenci, Pinhan, İstanbul, 2011.

13
Bir Rüya Sosyolojisi İçin Yöntembilim Unsurları

> "Eğer bir insan bütün rüyalarını hiçbir ayrım gözetmeden ve hiçbir önlem almadan, onlara sadık kalarak ve ayrıntılı bir biçimde ve aynı zamanda, yaşantısının ve okuduklarının hatıralarından yola çıkarak rüyalarına dair açıklayabileceği her şeyi kapsayan bir yorum eklemek suretiyle kaydetmeye karar verseydi insanlığa büyük bir armağan sunmuş olurdu. Fakat insanlığın bugünkü hâlini göz önünde bulunduracak olursak, hiç kimsenin böyle bir şey yapmayacağı muhtemeldir. Yine de insanın en azından kendisi için, kendi gelişimi için bunu denemesi hiç de fena olmazdı."
> Friedrich HEBBEL, *Tagebücher*, 1885.

Araştırmacı, nesne-rüyayı her türlü sahte gerçekliklere ve peşin hükümlere karşı inşa etmeyi başardığında, rüyaları olabildiğince doğru yorumlamak için sahip olunması gereken farklı verilere hangi yollardan erişebileceğini düşünebilir. Uygun yöntembilim, araştırma nesnesinin inşasının araştırmacıyı götürdüğü şeyin mantıklı ve pratik sonucundan ibarettir. Rüyanın üzerinde ve diğer tüm yeni nesneler üzerinde sosyolojinin alışılmış araçlarını kullanmak, önceliklerin sırasını değiştirmek ve sanki kuyruk köpeği sallıyor (*the tail wag the dog*) gibi yapmak olur.

Olabilecek en özenli yöntembilimden –bilhassa bu yöntembilim nicel olduğunda ve bilimsel ideali kusursuz bir biçimde canlandırıyor izlenimi verdiğinde– yola çıkarak onu herhangi bir nesneye mekanik bir biçimde uygulamak, söz konusu nesnenin özgüllüğünü kaçırmanın en iyi yoludur. Tam olarak neyi hesapladığımızı ya da ölçtüğümüzü bilmeden hesaplamak ya da ölçmek, ne öğrenmeye çalıştığımızı ve onu hangi yolla öğrenebileceğimizi tam olarak bilmeden sorular sormak, pozitivist bir iyi niyet göstermektir ki bu pozitivist iyi niyet, aynı zamanda ampirik delil kuralına uyulduğu izlenimini vererek, ismine yaraşır bir bilimsel bilginin üretilmesini engellemekten başka bir şey yapmaz.

İlerleyen sayfalarda hem rüya anılarının geçici ve kırılgan mahiyetinden doğan rüya öykülerinin derlenmesindeki özel güçlüğü, hem Freud'un kullandığı "serbest çağrışım" isimli yöntemin faydasını hem de rüya gören kişinin yaşamına dair, sosyolojik biyografinin alanına giren, daha sistemli bir yaklaşımın gerekliliğini göreceğiz.

Rüyanın Geçici Mahiyeti ve Rüya Öyküsü

"Gerçek hayatta horoz ötünce bütün rüyalarımız uçup gider."
Henri-Frédéric AMIEL,
Journal intime, 17 Mayıs 1878.

Uyku laboratuvarlarında gerçekleşen uyanma anları, oneirik etkinliğin uykudaki bilince özgü sürekli bir etkinlik olduğunu gösterme eğilimindedir. Rüyanın dönemi ne olursa olsun (derin ya da hafif yavaş uyku yahut paradoksal uyku), uykudan uyanan kişiler, rüyalarında görmekte oldukları şeylere dair az çok uzun ve karmaşık öyküler sunabilirler. Fakat uyanma anındaki rüya anısı çok hassas bir şeydir. Örneğin, John Allan Hobson uyanma anında unutulan uyku sırasındaki psişik etkinliğin oranının %95'in üzerinde olduğuna yönelik bir tahminde bulunur.[1] Bu zayıf anıların silinip yok olması için rüyayı gören kişinin rüyalarıyla ilgilenmemesi ya da hemen uyanık yaşamın gerekliliklerine yahut taleplerine kapılması yeterlidir.

Genellikle, uyanma anında rüyalarını daha sık hatırlamaya yatkın hâle getiren şey, rüyalara karşı duyulan ilgidir. Bu ilgi, çocuğu rüyasını anlatmasını teşvik etme yoluyla ya da ebeveynin kendi rüyalarını çocuklarına anlatmasıyla kimi zaman ailevi olarak beslenir.[2] Bu ilgi, mahrem olana ilişkin dişil kültürden ötürü erkek çocuklarına kıyasla kız çocuklarında genellikle daha belirgindir.[3] Aynı zamanda, sanatçılar gibi iç dünya ve psikoloji alan-

[1] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e.

[2] J. BACHNER, P. RAFFETSEDER, B. WALZ ve M. SCHREDL, "The effects of dream socialization in childhood on dream recall frequency and the attitude towards dreams in adulthood: A retrospective study", *International Journal of Dream Research*, 5, 2012, s. 102-107.

[3] Bu tür bir dişil kültür örneğin günce tutma deneyiminde kendini gösterir; kadınların günce tutma olasılığı erkeklerinkine kıyasla iki kat daha fazladır. 2008 yılında

larına yönelenlerde ya da sanata, kültüre yahut psikoloji ve insan ilişkileriyle alakalı meselelere yönelen kişilerde (Ernest Hartmann'a göre bu kişiler düşünce rüyası ile uyanık düşünce arasındaki "ince sınırlar"a (*thin boundaries*) sahip olmakla nitelenirler) mesleki dünyalarının daha ziyade bir dışsallık ve nesnellik kültürünü yansıttığı ve rüya ile gerçeklik arasında daha "kalın" sınırları (*thick boundaries*) muhafaza eden kişilere (hukukçular, askerler, tüccarlar, idareci ve muhasebeciler, bilim insanları, mühendis ya da teknisyenler, işçiler, çiftçiler, vs.) nazaran daha yoğun bir biçimde mevcuttur.[4] İnsanların aylaklık etmeye, rüya görmeye, hayal kurmaya, kendi haklarında düşünmeye ya da acil olarak harekete geçmeye, karar vermeye, teknik sorunları çözmeye, emir vermeye yahut almaya, vs. harcadıkları zaman sosyal ya da mesleki etkinliklerine göre değişir. Mesleki yatkınlıklar ve uyanma anında sahip olunan zaman, farklı durumlarda rüya anı ve öykülerinin kolaylaştırıcıları ya da ciddi engelleri olabilir.

Rüyalara karşı duyulan ilgi ve uyanır uyanmaz onları not alma alışkanlığı, bu alanda çalışan araştırmacıların gözlemledikleri rüya görenlerin rüyalarını anımsama kabiliyeti üzerinde olumlu etkilere sahiptir.[5] Ludwig Crespin bu konuda şöyle yazar: "Uykuya ait oneirik deneyimleri uyanma anına aktarabiliyor olmamız, bu deneyimlerin, daha sonra bilişsel bir kontrole tabi tutulmak üzere kısa süreli bellekte depolanmalarını sağlayan belirli

---

gerçekleştirilen Fransızların kültürel pratikleri hakkındaki araştırma da on beş yaşının üzerindeki kadınların %10'unun, son on iki ay boyunca bir günce tuttuklarını göstermiştir. Erkeklerde ise bu oran sadece %5'tir. O. DONNAT, *Les Pratiques culturelles des Français à l'ère numérique. Enquête 2008*, La Découverte/Ministère de la Culture et de la Communication, Paris, 2009, s. 201. Aynı zamanda bkz. B. LAHIRE, "De la réflexivité quotidienne: journal personnel, autobiographie et autres écrits narratifs", a.g.m.

[4] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e., s. 95-96. 2008 yılındaki araştırma, üst kategorideki yönetici ve entelektüel meslek sahiplerinin günce tutma olasılıklarının (%15) çiftçilere kıyasla yedi kat (%2) ve işçilere kıyasla da beş kat (%5) daha fazla olduğunu gösteriyordu. O. DONNAT, *Les Pratiques culturelles des Français à l'ère numérique*, a.g.e., s. 201.

[5] Sinirbilim alanındaki araştırmacı Perrine Ruby her sabah bir rüya defteri tutmanın rüyaların anımsanmasında olumlu etkileri olduğunu onaylar: "Neden olduğunu bilmesek de bunun rüya anısı sıklığını artırdığını biliyoruz." Damien MASCRET, "Comment le cerveau se souvient-il de certains rêves ?", *Le Figaro*, 09/04/2015. http:// sante.lefigaro.fr/actualite/2015/04/09/23607-comment-cerveau-se-souvient-il-certains-reves.

bir dikkatten faydalanmış oldukları anlamına gelir."[6] Buna karşılık, eğer uyanır uyanmaz rüyayı not alma merakı ya da kaygısı mevcut değilse, rüya gören kişi o anda etrafını çevreleyen ortam tarafından rüya anılarından koparılabilir ve başka işlere kapılabilir. Bu hususta Freud, "uyandıktan sonra duyular dünyası öne atılır ve o anda çok az rüya imajının direnebileceği bir güçle dikkat mekanizmasını kendi kontrolüne alır" diye belirtiyordu.[7]

Ancak rüya anısının geçici mahiyeti onun karmaşık, uygunsuz, tutarsız ya da mantıksız mahiyetiyle de ilgili olabilir. Rüya gören kişi uyandığı zaman uyanık düşüncenin çerçevelerine yeniden kavuşur ve bu da rüyanın çok sayıda tuhaflığının, temelde farklı çerçevelerde anımsanabilmelerinin ve dışavurulabilmelerinin güçleşmesine neden olur. Hobson, "Strümpell'in 1877 yılında rüya imgelerinin tuhaflıkları nedeniyle uyanma anında zayıf ve akıl yoluyla anlaşılamaz olduğunu düşündüğünü" hatırlatır ve devam eder: "[Rüya imgeleri] bu iki nedenden ötürü, uyanma ânının en açık ve en kuvvetli duyumlarıyla kovuşturulabilirler."[8] Jacques Montangero bu fikri, bilişsel psikolojinin kazanımları temelinde yeniden ele alacaktır: "Uyanınca bir anlığına hatırladığımız bir rüyayı unutma eğilimine gelince; bu eğilim tanıdık bir 'senaryo' –alışılmış bir olaylar zinciri– içinde yer almayan oneirik bölümün alışılmamış mahiyetiyle pekişir. Bilişsel psikoloji alanındaki uyanık düşünce çalışmaları, bir olay dizisinin, belirli bir senaryo içinde yer almadığı zaman bellekte daha az kaldığını gösterdi."[9] Fakat Freud karmaşık ve uygunsuz öykülerin güçlükle bellekte tutulmalarına ilişkin açıklamalara riayet etmez; insanların rüya meselesine kültürel ve toplumsal olarak farklı derecelerde ilgi gösterdiklerinden bahsetmez ve öznenin, içinde bulunduğu ortamın gerekliliklerine kapılmasını rüyanın geçici mahiyetinin temel nedeni olarak görmez. Başka hususlarda olduğu gibi burada da söz konusu unutmaların temel nedeni olması gereken şey, bilinçdışının bastırılmasıdır: "Rüyaların anısı, içinden çıkmış olduğu bilinçdışının içine kuvvetle yeniden itilir: Bastırılır."[10]

Rüya hakkında yalnızca rüya öyküsünün bize verdiği şeyleri

[6] L. CRESPIN, *Redécouvrir la conscience par le rêve*, a.g.e., s. 34.
[7] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 110.
[8] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 69.
[9] J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 31.
[10] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 69.

kesin olarak biliyoruz. Sinirbilim alanındaki ilerlemelere rağmen şu ana dek hiç kimse rüyaya doğrudan bir erişime sahip olmadı. Bu rüya öykülerinin üretim koşulları sıklıkla bu mesele hakkında çalışan bilim insanları tarafından titizlikle saptandı. Bu görüş açısına göre Freud, yöntembilimsel ihmaliyle diğerlerinden ayrılır. Araştırma nesnesinin inşasında olduğu gibi oneirik anlatısal malzemenin üretim koşullarıyla da pek ilgilenmez –yazıya bile şüpheyle yaklaşır ve hastalarından "rüyalarının her birini uyanır uyanmaz yazıyla sabitlemelerini"[11] talep etmeyi gereksiz bulur– ve hatta, yaşamöyküsüyle ya da rüyayla ilişkili sözlü malzemenin derlenme koşullarına dikkat etmez. Hastaları, rüyalarını sözlü biçimde, analitik tedavi çerçevesinde anlatırlar ve dolayısıyla Freud'un onların rüya öykülerini dinleyebilmesi günler ya da hatta haftalar alabilir. Bu durumda, yeniden inşa ya da Freud'un deyimiyle "ikincil açıklama" riski hayli yüksektir. Marcel Foucault, 1906 yılında "sonradan kaydetme" uygulamasından bahsederken bu yöntemin "genellikle bilimsel kesinlik kaygısı gütmeyen psikologlar tarafından kullanıldığı"nı yazar.[12] Elbette Freud, bu eleştirinin yöneltildiği ana isimlerden biridir.

Marcel Foucault'nun düşüncesinde, "rüya psikolojisi rüyaların elde edilme yöntemine ilişkin meselelerinin ayrılamaz bir parçasıdır".[13] Foucault'nun yöntembilime ilişkin açıklamalarının hepsi ileri bir bilimsel düşünümselliğe işaret eder. Foucault, öncelikle, "rüya psikolojisinin açıklaması gereken somut olgu, ona ampirik bilgi unsurlarını temin eden olgu rüyanın kendisi değil, anısıdır" diye yazar: "Dolayısıyla rüyanın kendisini açıklayabilmek için rüyanın anısını değerlendirmek, betimlemek, çözümlemek ve açıklamak gerekir."[14] Ancak rüya öyküsünün üzerinde çalışmak "onun unsurlarının bir kısmını unutma yoluyla kaybetme" riskine ve rüyayı rüya öyküsünden ayıran zaman aralığında gerçekleştirilen "dönüştürme ya da inşa etme çalışması"na dair sorular sormayı gerektirir.[15] Foucault, Alfred Maury'nin önerdiği ve uyku sırasında uyandırılarak bellekteki imgeleri hemen kaydetmeye dayanan "anında kaydetme" yöntemini savunur: "Şayet rüyayı kavramak ve onu, uyanma anının başında bi-

[11] S. FREUD, *La Technique psychanalytique*, a.g.e., s. 48.
[12] M. FOUCAULT, *Le Rêve. Études et observations*, a.g.e., s. 19-20.
[13] J. CARROY, *Nuits savantes*, a.g.e., s. 282.
[14] M. FOUCAULT, *Le Rêve. Études et observations*, a.g.e., s. 6.
[15] A.g.e., s. 5.

lince takdim edildiği şekliyle muhafaza etmek istiyorsak, diye yazar Foucault, onu hemen yazılı olarak kaydetmek çok mühimdir. Hatta her türlü dalgınlık sebeplerinden kaçınmak için tedbir almak; örneğin, uyumadan önce kâğıt ve kurşun ya da mürekkepli kalemi elinin altında olacak şekilde hazırlamak, uyumadan önce uyanır uyanmaz nesnel gözlemini yapma kararını almak gerekir."[16] Önce Mâcon ve daha sonra Nevers kentinde felsefe öğretmenliği yapan Marcel Foucault, öğrencilerinden rüya öyküleri toplamak istediğinde, onlardan bir kâğıt ve kalem hazırlayarak uyanır uyanmaz [rüyalarını] yazmalarını ve daha sonra bu yazılarını, rüyadan önceki günler ve gündüz ile ilgili bağlamsal unsurları eklemek suretiyle temize çekmelerini ısrarla talep eder. Rüya, uyandıktan sonra ne kadar erken kaydedilirse karşımıza o kadar "uykudan uyanan zihnin sürekli bir dramaya dönüştürmeye çalışacağı süreksiz sahneler" çıkar.[17] Öyleyse, sonradan kaydetme uygulaması "tutarsız" ve "süreksiz tablolar"ın "inşa edilme çalışması"nı ve "tutarlılaştırılma"larını teşvik eder. Her şey sanki uyanık zihin imgelerle anlatılmış öykünün parçalı biçimini destekleyemiyormuş gibi cereyan eder.

Rüya hakkındaki bilimsel araştırmaların tarihinde daha yakın bir dönemde, bazı araştırmacılar ilk olarak 1896 yılında Edmont Goblot'nun[18] ileri sürdüğü bir sav geliştirmiştir: "Daha yakın bir dönemde psikolog Calvin Hall tarafından geliştirilmiş ve Fransa'da nörobiyolog Jean-Pol Tassin (Tassin 2005, 2008) tarafından savunulan bu sava göre, 'rüyalar' o sırada ortamdan algılanan verilerden yola çıkılarak 'uyanıklık dönemi sırasında oluşturuluyor olabilir' (Hall, 1981)."[19] Bu sav uyku sırasında bir düşüncenin var olabileceğine karşı radikal bir şüphecilikle yaklaşmaktadır. Bu durumda karşımıza çıkan tek görüntüler, (uyanma anındaki) hipnopompik olanlardır. Oysa Fabian Guénolé ve Alain Nicolas'nın mükemmel bir şekilde argümanlara dayandırarak tartıştıkları bir makalede altını çizdikleri gibi, böyle bir sav uyanma şekli hakkındaki verilere karşı ayakta duramaz: "Eğer rüyalar gerçekten hipnopompik nitelikte olsaydı, uyanma türünün (ani ya da kademeli uyanmanın) rüya öyküleri üzerinde bir etkisinin

[16] A.g.e., s. 12.

[17] A.g.e., s. 40.

[18] E. GOBLOT, "Le souvenir des rêves", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, XLII, Temmuz-Ağustos 1896, s. 288-290.

[19] L. CRESPIN, *Redécouvrir la conscience par le rêve*, a.g.e., s. 95.

olması gerekirdi: Bu öyküler, kademeli uyanma durumunda mantıken daha yaygın ve daha zengin olurdu. Bu konu defalarca araştırılmıştır ve uzun zamandır bilinmektedir ki uykunun her aşamasında oneirik içeriklerin azami onarımına olanak veren, kademeli değil, ani uyanmalardır."[20] Rüyadan rüya öyküsüne geçişe ilişkin benimsenmesi gereken yöntembilimsel düşünümsellik, uyku süresi boyunca bir rüyanın var olmadığı sonucuna varmaktansa rüyanın öyküleştirilmesi hakkında sorular sormalıdır.

Deneyimin gerçekçi anlatı yapılarıyla düzene sokulmasının[21] –bu düzenlenme uyanık yaşamın toplumsal çerçeveleriyle ve öteki ile iletişimin getirdiği kısıtlamalarla desteklenir– uyanma anından sonra yavaş yavaş kendi egemenliğini yeniden kurduğunu söyleyebiliriz. Uyku esnasındaki "irade dışı bilinçli deneyim"i bu deneyimin öyküsünden ayıran David Foulkes tüm olay örüntüleriyle birlikte öykünün, en yaygın dışavurum biçimi (fakat bu biçim çocuklarda ancak aşamalı bir şekilde gelişir) olarak göründüğünü belirtir.[22] Dolayısıyla, anlatı yetileri farklı yaş kategorilerine göre eşitsiz bir şekilde gelişmiştir. Fakat toplumsal gruplara göre de eşitsiz oldukları ortaya çıkar.[23] Bu anlatı yetileri özellikle rüya görenlerin eğitim seviyelerine bağlıdır: Bu suretle, çocuklar ve okul deneyimi en az olan kişiler diğerlerine nazaran daha ayrıntısız rüya öyküleri sunarlar.[24]

Birinin Rüyalarını Anlamak İçin Onu Tanımak Gerekir mi?

André Breton, 1937 yılında aklındaki bir kitap tasarısından bahsetmek için Freud'a bir mektup yazar. *Trajectoire du rêve* [Rüyanın güzergâhı] ismini vereceği bu kitap, rüya öykülerinden oluşacaktır. Freud'un cevabı kesin olur: "Rüyaya eklenen çağrışımlar olmadan, rüyanın gerçekleşmiş olduğu koşullar bilinmeden yazılmış bir rüya derlemesi –böyle bir derleme benim için hiçbir şey ifade etmez ve başkaları için de bir şey ifade edebile-

[20] F. GUÉNOLÉ ve A. NICOLAS, "Le rêve est un état hypnique de la conscience: pour en finir avec l'hypothèse de Goblot et ses avatars contemporains", *Neurophysiologie Clinique*, 40, 2010, s. 196.

[21] J. BRUNER, *Culture et modes de pensée. L'esprit humain dans ses œuvres*, Éditions Retz, Paris, 2000 ve *Pourquoi nous racontons-nous des histoires?*, Pocket, Agora, Paris, 2005.

[22] D. FOULKES, *Children's Dreaming and the Development of Consciousness*, a.g.e., s. 150.

[23] M. STUBBS, *Langage spontané-langage élaboré. Parole et différences à l'école élémentaire*, Armand Colin, Paris, 1983 ve B. BERNSTEIN, *Langage et classes sociales*, a.g.e.

[24] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 13.

ceğini pek tahmin edemiyorum."[25] Rüya-dışını yeniden tesis etmeden bir rüyayı anlamak mümkün değildir. Zaten Freud bu nedenle *Rüyaların Yorumu*'nda rüya gören kişiler hakkında bilgi sahibi olunmadan rüyalara dayanan bir çözümleme yapmanın imkânsızlığını savunuyordu: "Kitabın akışından, konuya ilişkin literatürde bildirilen veya belirsiz kaynaklardan toplanan rüyalardan hiçbirisinin neden işime yaramadığı açıklık kazanacaktır. Kullanabildiğim tek rüyalar, kendi rüyalarımla psikanalitik tedavi gören hastalarımın rüyalarıdır."[26]

Bugün de bir sosyolog, rüyanın yorumlanması sorusuna Freud'la aynı cevabı verebilir. Charma'nın, sadece rüyaların yazılı olarak kaydedilmesi üzerine kurulmuş kesin bir bilimin olabileceğine yönelik umudunda belirli bir saflık bulunuyordu: "Araştırmacıların bu şekilde rüyalarını derlemiş ve onları yayımlamayı istemiş olmaları çok uygun olurdu. Filozoflara ciddi bir bilim malzemesini ancak bu türden gözlemleri çoğaltarak verebiliriz."[27] Çünkü geçici nesne türünün en iyi örnekleri olan rüyaların yazılı şekilde nesneleştirilmesi gerçekten de onların incelenmesi yolunda atılan ilk adım olsa dahi eğer rüya gören kişi hakkındaki bilgiler ona eşlik etmezse [araştırmacıyı] fazla uzağa götüremez.[28]

Rüyaları anlamak için rüyaların dışına çıkma konusunda en tereddütlü olanlar (bunlar gerçek anlam taraftarı içerik analizcileri yahut rüyanın sadece beynin işlevleriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünmeye eğilimli sinirbilimciler olabilir) bile nihayetinde, muhakemelerinin şu veya bu ânında, rüyaları yorumlamak için onları gören kişiler hakkında bilgi edinme araçlarının kullanımının meşruluğunu kabul eder ya da kendileri de onları kullanmaya başlarlar. Örneğin, John Allan Hobson nöropsikiyatr olarak icra ettiği çalışmanın "rüyaların anlamını bulmak için serbest çağrışım tekniğine başvurmayı gerektirmediği"ni[29], "rüyayı

[25] Breton'un *Tajectoire du rêve* (G.L.M., 1938) eserinde fotoğraf şeklinde ve tercüme etmeden yayımladığı 8 Aralık 1937 tarihli bu mektup, Jean-Louis Houdebine *Promesse* dergisinde (Sayı 32, Nisan 1972) tercüme edilmiş ve yorumlanmıştır.

[26] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap.*, a.g.e., s. 47.

[27] A. CHARMA, *Du sommeil*, a.g.e., s. 79.

[28] Gérard Bléandonu "yazarlar kendi çocukları ya da ailevi durumlarıyla yaşamöykülerini yakından tanıdıkları çocuklar hakkındaki gözlemlerini aktardıklarında [rüya çalışmaları alanında] ilerlenmiş oldu" diye yazar. G. BLÉANDONU, *À quoi rêvent nos enfants?*, a.g.e., s. 15.

[29] J. A. HOBSON, *Le Cerveau rêvant*, a.g.e., s. 267.

saydam olarak" gördüğünü ve "orada [rüyada], serbest düşünce çağrışımlarına ya da öyle olduğu kabul edilen simgelerin yorumlanmasına başvurmaksızın kişisel anlamlar bulabileceğimizi"[30] söylese de öte yandan "laboratuvarın fazla karmaşık, fazla maliyetli ve fazla göz korkutucu bir yer"olduğunu ve "psikanalizin biyografik geleneği"ni[31] dahil etmenin gerekli olduğunu kabul eder. Biyografi, kapıdan kovulsa bacadan girer.

Çünkü sinirbilim, örneğin neden rüyada *görebiliyoruz* sorusuna cevap verebilse de *gördüğümüz şeyi neden gördüğümüz* sorusunu cevaplayamaz: "Birinci soruyu şöyle yanıtlayabiliriz: 'Çünkü beynimin görsel sistemi biçimsel olarak uyanık hâldekine benzer bir şekilde etkinleşiyor.' Buna karşılık, ikinci sorunun kesin bir yanıtı bulunmaz çünkü güdülerimin ve belleğin beyinsel temelleri hakkındaki güncel bilgilerimiz hâlâ sınırlıdır."[32] Oysa beşerî ve sosyal bilimler tam olarak ikinci soru türünü yanıtlamaya çalışmaktadır.

Her halükârda Hobson, kendi rüyalarından bahsederken biyografik düşünce karşısındaki tüm tereddütlerini unutuyor gibi görünür: "Uyku sırasında kendi kendine etkinleşen beynimin böyle bir hikâye üretebilmiş olmasını kabul etmek ya da anlamak güç değildir çünkü orada [beynimde] gün yüzüne çıkan tüm psikolojik problemler ve tüm çatışmalar önemli zihinsel meşguliyetlere ve hatta uzun zamandır benimle birlikte olan derin kaygılara temas etmektedir."[33] "Hikâyenin tutarlılığının –bu tutarlılık paradoksal uyku hâllerine özgü düşünmenin eksikliğiyle aşınmış olsa da– kökeninin rüya sahibinin kişisel deneyiminde yattığını doğru farz ettiğini"[34] söyler ve hatta "dolayısıyla, oluşturulan varsayımları, rüyalarını yorumladığımız ve hâlâ hayatta olan bireylerin yaşamöykülerini değerlendirerek doğrulamanın önemli olduğunu"[35] ekler.

Fakat bu "rüya-dışı"nın yani rüya gören kişi hakkındaki bu bilginin konturları rüya bilimi için gerçek bir sorun teşkil eder.[36]

[30] A.g.e., s. 272.
[31] A.g.e., s. 278-279.
[32] A.g.e., s. 282-283.
[33] A.g.e., s. 287-288.
[34] A.g.e., s. 335.
[35] A.g.e. s. 347.
[36] Don Kuiken "Freud'un rüyaları yorumlama yönteminin, bizatihi rüya öyküsünün ötesinde bir yazılı malzemenin rüyaları yorumlamak için gerekli olduğunu açıkça belirttiğini" fakat "tutarlı bir ek yazılı malzemenin sınırlarının çok net ol-

"Oneirik bir içeriği anlamlandırmak, o içerikte rüyayı gören kişinin yaşantısıyla bazı bağlar görmektir"[37] ifadesi doğru yönü gösterir fakat hangi türden bir "yaşantının" söz konusu olduğunu ve ona nasıl erişileceğini söylemez. Söz konusu olan o andaki yaşantı mıdır, geçmişe ait deneyimler midir yoksa ikisinin bir karışımı mıdır? Ve şayet geçmiş de bir rol oynuyorsa, acaba bu geçmiş yalnızca koşullara bağlı anılar şeklinde mi yoksa duygu, eylem ve düşünce şemaları yani kısacası duyarlığa ve davranışa ilişkin genel yapılar şeklinde mi var olur? Ve bu geçmiş nasıl yeniden tesis edilebilir?

Bilim insanları rüya simgelerinin evrenselliğine, rüyaya ait arkaik ve evrensel bir dilin ya da oneirik malzemeyi belirleyen kolektif bir bilinçdışının varlığına ilişkin varsayımdan kesin olarak vazgeçtiler. Rüyanın yalnızca, uyku sırasındaki iç ya da dış uyaranlara verilen bir karşılık olduğunu ileri süren düşünceyi yavaş yavaş terk ettiler ve bu uyaranlar rüyanın içinde bazı etkilere yol açtığı zaman söz konusu etkilerin daima kendilerini aşan oneirik mantıklar içinde yer aldıklarını anladılar. Ayrıca, rüya ve önceki gün ya da günlerde yaşanmış olaylar (Freud bunlara günün kalıntıları adını vermiştir) arasındaki bağları görmeyi öğrendiler. Ama aynı zamanda, rüya görene özgü derin eğilimleri (kalıcı kişilik özelliklerini ya da rüya gören kişinin geçmişiyle bağlantılı duyarlık yapılarını) yansıtan yapı ya da oneirik şemaların varlığını tespit etmeyi de öğrendiler.

Sonuç olarak bir rüyayı anlamanın, bir yandan rüya gören kişiye rüyası hakkında sorular sormayı ya da her halükârda rüyanın farklı unsurlarıyla ilgili, anlamaya yönelik veriler toplamayı ve öte yandan, rüya gören kişiye sosyolojik biyografi araçlarıyla geçmişini yapılandıran unsurlar hakkında sorular yöneltmeyi gerektirdiği açıkça ortaya çıkmaktadır. İlerleyen sayfalarda önce çağrışım yöntemiyle ve daha sonra sosyolojik biyografi yöntemiyle göreceğimiz şey işte budur.

Rüya-Dışına Erişim: Çağrışımlar

Freud'un *Rüyaların Yorumu*'nda Daldisli Artemidorus'un temsil ettiği onirokritik geleneğe hakkını teslim etmesinin her-

---

madığını" söyler. D. KUIKEN, "Interpretation in *The Interpretation of Dreams*", *Dreaming*. Cilt 4. (1), Mart 1994, s. 87-88.

[37] J. MONTANGERO, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, a.g.e., s. 74.

hangi bir kışkırtmayla ya da bilime yapılmış bir narinkle alâkası yoktur. Artemidorus, rüyanın yorumlanabilir olduğunu kabul etmekle ve tüm rüyaları geleceği öngörme araçları hâline getirmemekle kalmıyor, aynı zamanda rüyayı gören kişinin durumuna ilişkin en eksiksiz bilgilerin elde edilmesi gerektiğini de savunuyordu.[38] Bununla birlikte Freud, rüya-dışının özünü rüyanın etrafındaki çağrışımlarda yoğunlaştırır; o, rüya gören kişinin en kuvvetli yatkınlıksal eğilimlerini, rüya anındaki büyük zihinsel meşguliyetlerinin durumunu ve bunların nasıl doğduklarını ve rüyayı tetikleyen unsurları anlamak üzere biraz ayrıntılarına inilmiş bir biyografik mülakata girişmeyi düşünemezdi.

David Foulkes "rüyaları, onları üreten zihnin bağlamına yeniden yerleştirmeye çalışmak için serbest çağrışımı kullanma[nın] hem yöntembilimsel hem kavramsal anlamda dev bir adım"[39] olduğunu düşünmekte haklıdır. Çağrışımlar, rüyanın farklı unsurlarının dayandığı tüm ön varsayımları yeniden tesis etmeye olanak verir: "Rüya hakkında aklıma gelen düşünceler, bizzat rüyanın içinde ayırt edilemeyen bağlantılar üretir."[40] Psikanalizdeki serbest çağrışım tekniği, rüyanın her bir parçasının hangi "arka plan düşünceleri"ne bağlı olduğunu anlamak için onu yeniden ele almaya dayanır. Psikanalist, rüya gören kişiye söz konusu unsurla ilgili aklına ne geldiğini sorar (Örneğin Freud Dora'ya "Yani bu mücevher kutusu size başka hiçbir şeyi anımsatmıyor mu?" diye sorar[41])[42] ve o kişiyi "kendilik algısındaki her şeyi tam olarak söylemesini engelleyen ve yeterince önemli olmadıklarından, alakasız ya da tamamen anlamsız olduklarından dolayı bazı çağrışımları yok saydıran eleştirel itirazlara boyun eğmemek için kendini zorlama"ya[43] davet eder. Bir çağrışım dizisinin koşullarını yaratmak, bir anlamda rüya gören kişiyi, "rüyanın unsurlarını birbirine yaklaştırmış olan psikolojik yönelimlerin yine aynı şekilde işleyebileceği şekilde"[44] gündüz düşü durumuna sokmaktır.

[38] Bkz. geçmiş sayfalarda, "Rüya ve Rüya-Dışı" (s. 260-267).

[39] D. FOULKES, "The Interpretation of Dreams and the scientific study of dreaming", *Dreaming*, Cilt 4 (1), Mart 1994, s. 84.

[40] S. FREUD, *Sur le rêve*, a.g.e., s. 55.

[41] S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 141.

[42] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 182.

[43] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 47.

[44] R. ALLENDY, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, a.g.e., s. 96.

Rüyanın içindeki çok sayıda söylenmemiş şey ile üstü kapalı olarak söylenmiş şey, rüyayı gören kişinin kendiyle konuşuyor olmasıyla ve bu nedenle, ötekine yönelik olarak gördüğü şeyi açıklığa kavuşturmasına gerek olmamasıyla açıklanır. Bu, eğer rüyanın varoluşsal arka planını anlamak istiyorsak onun yeniden inşa edilmesi gerek demektir. Ve bu da dolayısıyla, rüyanın boşluklarını dolduracak ya da onun farklı parçalarının alabileceği anlama keyfî bir biçimde karar verecek olanın psikanalist olmadığı; aksine, yapbozun eksik parçalarını temin etmenin rüyayı gören kişiye düştüğü anlamına gelir. Freud psikanalizin, rüyanın belirli bir unsurunun neyi düşündürebileceğini merak eden eskilerin aksine, söz konusu unsurun *rüyayı gören kişinin zihninde* neyle ilişkili olduğunu merak eder: "[Psikanaliz] yorum görevini rüyayı görenin kendisine yükler. Rüyadaki belli bir öğeyle ilgili olarak *yorumcunun* aklına gelenle değil, *rüyayı görenin* aklına gelenle ilgilenir."[45] Bununla beraber Freud bu hedefinden saparken suçüstü yakalanabilir çünkü rüya görenlerin (ki onlar, deneyimlerinin bazı yönlerini bastırıyor ve analistin yorumlamasına direniyor kabul edilirler) temsillerine başvurmaksızın rüyalara, (özellikle cinsel) bazı yorumları dayattığı ve hatta üzerlerine yapıştırdığı olur.

Belirli bir dönem Freud'un talebesi olmuş olan Carl Gustav Jung için de aynı durum geçerlidir. Jung, Avusturyalı genç bir fizikçinin (Wolfgang Pauli, 1900-1958) yaklaşık 400 rüyasının incelenmesine dayandığını iddia eden bir kitapta, çağrışım tekniğini çok ikna edici bir şekilde takdim eder.[46] Bir rüyayı anlamak için tek çaremizin şu olduğunu açıklar: "Bilmediğimiz kelimeler içeren ya da eksik bir metni okurken kullanılan yöntemi uygulamak: bağlamı incelemek." Ve bu bağlam çağrışımlar tarafından temin edilir: "Oneirik içeriklerin psikolojik bağlamı, oneirik dışavurumun kendini doğal olarak içinde bulduğu çağrışım dokusundan meydana gelir." Jung, "her şeyden önce tüm rüyaların ve tüm rüya parçalarının bilinmez olduğunu kabul etmeye ve ancak bağlamı titizlikle derledikten sonra bir yorumlama teşebbüsünde bulunmaya" dayanan "mutlak kural" üzerinde haklı olarak durur. Rüyaya, onu gören kişinin psikolojik bağlamıyla ilgili olma-

[45] S. FREUD, *Rüyaların yorumu 1. Kitap*, a.g.e., s. 176.

[46] C. G. JUNG, *Psychologie et alchimie*, Almancadan Fransızcaya çevirenler: Henry Pernet ve Doktor Roland Cahen, Libella, Buchet-Chastel, Paris, 2014, s. 80-83.

yan yorumları yansıtmama hususunda özellikle dikkat etme gerekliliğine dikkat çeker. Ama yine de uyguladığı yöntemin salık verdiği "tutumun tam karşısında yer alıyor gibi göründüğü"nü itiraf eder: "Öyle görünüyor ki rüyalar bağlam hiç dikkate alınmadan 'yorumlanmış'." Bu sapmayı karşısında münferit rüyalar değil, uzun bir rüya dizi olması durumuyla ve "dizinin gerçekten de bizzat rüya gören kişi tarafından temin edilen bağlamı teşkil etmesi"yle gerekçelendirir. Bununla birlikte Jung, tüm analizi boyunca simgelere dair kavrayışını bilhassa vahşi bir şekilde tatbik eder: Örneğin, bir şapkanın arkasında bir "mandala göndermesi" görür; denizin kolektif bilinçaltının simgesi olması gerektiğini ileri sürer "çünkü ayna gibi aksettiren yüzeyinin altında akla gelmeyecek derinlikler gizler"; koyunlar ona (psikanaliste) ilkel Hıristiyanlıktaki çoban ile koyunları alegorisini düşündürür, vesaire.[47]

Çağrışımların Ötesinde

> "Bir rüyada niteliksel olarak keşfedilmiş bir eğilimin niceliğini belirlemek için, başka yönlerin dikkate alınması gerekir: Başka rüyalarda özdeş ya da benzer konuların tekrarlanması, rüya gören kişinin çağrışımları, gerçek hayattaki davranışları yahut –bir eğilimin analizi karşısında gösterdiği direnç gibi– bambaşka bir şey arzu ve korkuların yoğunluğunun daha iyi kavranmasına yardımcı olabilir."
>
> Erich FROMM,
> *Le Langage oublié : Introduction à la compréhension des rêves, des contes et des mythes,*
> Payot & Rivages, Petite Bibliothèque Payot,
> Paris, 2002, s. 160-161.

Freud her şeye rağmen analizini yalnızca izole çağrışımlara dayandırmaz, onların analistin belirli bir karşılıklı ilişki çerçevesinde elde edebildiklerinden ibaret olduklarını bilir: "Ancak serbest çağrışımın aslında serbest olmadığını aklımızda tutmalıyız. Zihinsel faaliyetleri belirli bir konuya yöneltilmiyor da olsa hasta analitik durumun etkisi altındadır. Bu durumla ilgili bazı atıflar

[47] A.g.e., s. 80-83.

olmasa aklına hiçbir şeyin gelmeyeceğini düşünmekte haklıyız."[48] Psikanalizin babası, rüyanın uyku çerçevesine bağlı olması gibi çağrışımın da analitik duruma bağlı olmasından ötürü o denli "serbest" olmadığını görerek yöntembilimsel bir sağduyu örneği gösterir.

Yenilikçi bir bilim insanı olarak çok sayıda yöntembilimsel yol dener fakat bunları mutlaka kuramsallaştırmaz ve hayli nadiren sistemleştirir. Genellikle hastasından hastalığının öyküsünü talep eder, hastasının daha genel hikâyesine dair bir fikri genellikle vardır ve aynı zamanda, hastasının bizzat analitik tedavi sırasındaki davranışını da gözlemler. Örneğin Dora'nın vakasında Freud, analiz edilen kişinin sözleriyle olduğu kadar davranışlarıyla da "konuştuğunu" gösterir: "Dora'nın psikanalitik tedavisi sırasında otomatik olarak sergilediği belirti-eylemleri tesadüfen ya da şöyle bir bakarken gözlemlediği sırada Freud'un dikkati, orada da sadece analiz edilen kişinin söyledikleriyle sınırlı kalmıyor ve onun genel davranışlarına yöneliyordu. Freud bu vaka analizinde, psikanalistin anlatılan rüyaları ve onunla bağlantılı çağrışımları belirti-eylemleri derlemek suretiyle tamamlama şekline ilişkin örnek niteliğinde bir uygulama gösteriyordu. Böylelikle, hiçbir boşluğa yer bırakmadan 'ipucu toplayarak ispatlama'yı başarıyordu [...]."[49] Freud aynı zamanda hastalarının kendi kişiliğine yaptıkları aktarımlarının belirtilerine, onların hatalı eylem ve dil sürçmelerine de dikkat eder.

Bazı durumlarda, rüya gören kişinin bilincinin erişemediği erken dönem deneyim türlerini yeniden tesis etmek üzere dolaylı tanıklıklara da başvurabilir. Dora'nın vakasında, "yakınlarından Dora'nın hastalık geçmişiyle ilgili veriler ve, babası başta olmak üzere çevresinden bilgiler de toplar".[50] Doğumundan iki buçuk yaşına kadar bir bakıcıyla büyümüş olan Freud, kendi rüyalarını anlamak için annesinden bakıcısını betimlemesini ve ona karşı nasıl davranmış olduğunu anlatmasını istemiştir. Böyle bir yöntem mantıken, rüya gören kişinin çocukluğuna dahil olmuş yetişkinlerden o döneme ait tanıklıkları derleyebilmeyi gerektirir.[51]

Çok sayıda yöntembilimsel yolun ve bilgi kaynağının olması

[48] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 48.

[49] L. MARINELLI ve A. MAYER, *Rêver avec Freud*, a.g.e., s. 69-70.

[50] S. PONS-NICOLAS, "Préface. Dora 'la suçoteuse'", S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie* içinde, a.g.e, s. 12-13.

[51] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, s. 351.

haddizatında bir sorun teşkil etmez, aksine faydalı bile olabilir. Freud, hakikatin tüm olası yöntemlerle aranmasına öncelik vererek elindeki bütün yöntembilimsel olanakları kullanır. Daha sorunlu olan; bu yöntemlerin çoğu hakkında bir düşünümsellik göstermemiş olması, aynı zamanda onların uygulamalarını yeterince sistemli hâle getirmemiş olması ve bilgiyi derleme koşullarındaki kesinliğin, derlediği bilgiyi şüphe altında bırakacak şekilde açıkça noksan olmasıdır.

Dora'nın vakasını takdim ederken şöyle yazar: "Şimdi bu hastanın vakasında, rapor tutarken karşılaşılan teknik güçlükleri nasıl aştığımı anlatmak istiyorum. Günde altı ila sekiz psikoterapi seansı gerçekleştirmek zorunda olan ve hastada şüphe uyandırmamak ve algısal malzemeye dair kendi algısına müdahale etmemek için seans sırasında not alamayan bir doktor için bunlar önemli güçlüklerdir. [...] Ben bu hastanın hikâyesini, tedavinin son bulmasının hemen ardından, anılarım henüz taze ve vakayı yayımlama arzusuyla tetiklenmiş vaziyetteyken, belleğimde kalanlardan hareketle bizzat yazdım. Yani bu çevriyazı fonografik açıdan kesinlikle aslına sadık olmasa da yüksek derecede kesinlik iddiasında bulunabilir. Vakanın gelişiminin tutarlılığını korumak adına bazı yerlerde açıklamaların sırasıyla oynamanın dışında önemli hiçbir şey değiştirilmedi."[52] Dolayısıyla Freud tedavi sırasında hiç not almaz ve her gün birden fazla hasta görür. Peki bu şartlarda; farklı hastaların seansları, söylenen şeyleri düşünümsel bir biçimde düşünme imkânı olmadan art arda eklendiğinde üzerinde çalışılan malzemenin, psikanaliz tarafından gerçekleştirilen seçimlerin ve deformasyonların ürünü olmadığından nasıl emin olunabilir? Aslında sarf edilen sözlerin kati bir biçimde (not alarak ya da günümüzde ses kaydıyla) kaydedilmesi, az da olsa kati tüm bilimsel nesneleştirme yöntemlerinin temel bir koşulunu teşkil eder. Freud bu sorunu inkâr etmez fakat ona çok tatminkâr bir yanıt getirmez.[53]

[52] S. FREUD, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie*, a.g.e., s. 47-48.

[53] Freudcu tedavi kapsamındaki bir seansın (bir saatten biraz kısa) süresini hem hastaya rüyasının unsurları hakkında aklına gelen tüm çağrışımları geliştirme zamanını tanımak için fazla kısa hem de (not ya da ses kaydı alınmadan) akılda tutulabilmek ve gereken kesinlik ve titizlikle incelenebilmek için fazla uzun olduğunu farz edebiliriz. Peki buna karşılık, Jacques Lacan gibi bir psikanalistin uyguladığı, on dakikadan daha kısa süren seanslar hakkında ne söylenebilir? Uzun (saatler süren) ve tekrarlı (araştırma boyunca aynı görüşmeci ile birden fazla kez yapılan) mülakat yöntemini uygulayan tüm sosyologlar hastanın konuşma süresini bu den-

Yönlendirici olmamaya gereğinden fazla önem veren ve rüya gören kişi hakkında biraz derine inen tüm sorgulamaları güçleştiren Freud, yeterince sistemli bir yöntem uygulayamama hatasına da düşer: "Artık o günün seansının çalışma konusunu hastanın kendisinin belirlemesine izin veriyor ve bilinçdışının o sırada dikkatine sunduğu yüzeyden yola çıkarak ilerliyorum. Fakat bu durumda, belirtinin çözümü için elde ettiğim tutarlı malzeme bölük pörçük ortaya çıkıyor, farklı bağlamlarda iç içe beliriyor ve birbirinden çok uzak zamanlara yayılıyor."[54]

O dönemden bu yana çok sayıda psikanalist, yöntembilime (ve tedaviye) ilişkin daha yapısal önerilere[55] karşı analistin yönlendirici olmaması ve dalgalanan bir tutum içinde olması gerektiğini savundular. Bu suretle, bazı psikanalistler hastaya karşı bir dayatma olarak gördükleri, biraz olsun sistemli her türlü sorgulamanın karşısında yer aldılar. Alan Roland ve Thomas M. French gibi araştırmacıların öne sürdükleri "analistin, analiz edilen kişinin rüyasıyla ilişkilendirdiği olgu, düşünce ve duyguları öğrenmek için sorular sorduğu etkin tutum" fikrine karşı "psikanalizin temel kuralı olarak dalgalanan tutum"u salık veren bu psikanalistler, rüyanın karmaşıklığının azaltılmasından ve hastaya herhangi bir sorgulamanın dayatılmasından endişe ederler.[56] Fakat onların dayatma olarak gördükleri şeyler başka araştırmacılar –psikanalist ya da sosyologlar– tarafından aksine söz almaya yardımcı ya da destek (kelimenin her iki anlamıyla: dayanma noktası ve cesaretlendirme) olarak görülebilir. Çünkü elbette söz konusu olan görüşmecilere yorumlar dayatmak ya da onları kendilerinin muhakkak gitmeyi istemedikleri belirli bir yere götürmek değil; onlara, kendilerine ait özgün yönü dışavurma olasılığını vermektir.

---

li sınırlayan bir uygulamaya ancak büyük bir şüpheyle yaklaşabilir. Sosyologların ve psikanalistlerin amaçları tam olarak aynı olmasa da nesnelleştirmeye, kesinliğe, titizliğe ya da görüşmecilerin kendilerini ifade etmelerine en elverişli koşullarda derlenmiş malzeme üzerine sıkı bir çalışmaya ilişkin bilimsel gerekliğin, tedavi alanında da izlenecek bir model olmadığı kesin değildir.

[54] A.g.e., s. 51

[55] Örneğin, daha önce alıntıladığımız Thomas M. French'in ve Erika Fromm'unkiler gibi. Alan Roland da bu yönde önerilerde bulunmuştur (A. Roland, "The Context and Unique Function of Dreams in Psychoanalytic Therapy: Clinical Approach", *International Journal of Psycho-Analysis*, 52, 1971, s. 431-439).

[56] J. RALLO ROMERO, M.-T. RUIZ DE BASCONES, C. ZAMORA DE PELLICER, "Les rêves comme unité et continuité de la vie psychique", a.g.m., s. 943-944.

Rüya-Dışına Erişim: Sosyolojik Biyografi

Amerikalı psikanalist Thomas M. French, psikanalistlerin hastaların tepkilerini Freud'un tipik ve hatta kimi zaman evrensel olarak kabul ettiği yaşamöyküsü modelleriyle örtüştürme eğilimlerini hayli şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. Örneğin Oedipus kompleksinde böyle bir eğilim söz konusudur: "Ama hiçbir birey tamamen tipik değildir. Freud'un Oedipus kompleksiyle ilgili anlattığı öyküleri, içine giren her şeyin ona uyması gereken bir Procrustes yatağı olarak görmektense, o hususi hastanın davranış modellerini şekillendirmiş gerçek anıları bulmaya çalışmalıyız."[57] Örnek yaşam senaryoları ya da çatışmalar olduğunu varsaymaktansa, hastanın davranışına bir model kazandırmış olan geçmişe ait ve tekrarlanan gerçek durumları yeniden inşa etme yöntemini izlemek yeğdir. Sosyolojik biyografinin yapmayı hedeflediği şey tam olarak budur.[58]

Sosyolojik biyografi ilk olarak, birbirini izleyen ya da paralel –ailevi, okula ilişkin, mesleki, duygusal, siyasi, dini, sporla ilgili, vs.– toplumsallaştırıcı deneyimleri yeniden inşa etmeye çalışır. Görüşmecinin teşekkülüne aracı olmuş bu deneyimler onda inanma, görme, hissetme ve eyleme şema ya da yatkınlıkları şeklinde tortulaşmıştır. Böyle bir sosyolojik yönteme karşı gösterilen belirli bir muhalefet, bu yöntemde genellikle bireyi, doğduğundan beri taşıdığı ve doğrusal bir güzergâh boyunca adım adım yaşadığı münferit bir kaderin içinde izole etme, hapsetme biçiminin görülmesinden kaynaklanır. Halbuki biyografi, belirli bir bireyi diğer bireylere, grup ya da kurumlara bağlayan ya da bağlamış olan bağların tamamını yeniden inşa etmenin ve bireyin eylem, duygu ya da düşüncelerini daimî olarak etkileyen içsel (yatkınlıksal) ve dışsal (bağlamsal) kısıtlamalardan meydana gelen sıkı ağı yeniden tesis etmenin en iyi yolu olabilir. Bu aynı zamanda karşılıklı bağımlılık bağları ile deneyimleri, yol açtıkları sonuçların kronolojik sırasıyla kavramanın da bir yoludur.

Bizim toplumlarımızda aile, deneyim sırasında ilk yeri alır ve diğer deneyimler (bilhassa okulla ve meslek hayatıyla ilişkili olanlar) genellikle aile temelinin üzerine kurulur. Fakat aile çerçevesi uzmanlaşmış bir toplumsallaşma çerçevesi değildir. Çocuk her şeyi ailede öğrenir: konuşma şekli; ahlak; yemek ya da

[57] T. M. French, *Psychoanalytic Interpretations*, a.g.e., s. 238-239

[58] B. LAHIRE, *Portraits sociologiques*, a.g.e. ve B. LAHIRE, *Franz Kafka*, a.g.e.

giyinme ile ilgili zevkler ve kültürel tercihler; iktidar, beden, para, zaman, bilgi, vs. ile olan ilişkiler. Ailenin bünyesinde, ebeveynlerin ve çocukla ilişkide olan diğer tüm aile dizilimi üyelerinin toplumsal ve özellikle de yatkınlıksal özelliklerine göre kırılıp yansıyan, toplumun tamamıdır. Erich Fromm'un da altını çizdiği gibi, "psikanaliz dürtüsel kaderi çocukluğun ilk yıllarındaki bir varlığın kaderinden yola çıkarak yani insanın 'toplumla' neredeyse hiçbir ilişkisinin olmadığı, neredeyse sadece aile çevresinin içinde yaşadığı bir dönemden yola çıkarak açıklar. [...] Kuşkusuz, yetişmekte olan çocuğun üzerindeki ilk önemli etkiler aileden gelir. Ancak aile içinde örülen tüm tipik duygusal ilişkiler, ailenin temsil ettiği tüm pedagojik idealler de bizzat ailenin dahil olduğu toplumsal sınıfın arka planı ve kökenini oluşturan toplumsal yapı tarafından koşullandırılmıştır. [...] Aile, toplumun ya da sınıfın kendisine özgü belirli yapısını çocuğa ve hatta dolayısıyla yetişkine damgalayan aracıdır: *Aile, toplumun psikolojik temsilcisidir*."[59] Daha doğru bir biçimde söyleyecek olursak, ailenin toplumun *ilk* psikolojik temsilciliği [*agence*] olduğunu ve çocukların, yaşamları boyunca girip çıkacakları diğer farklı "temsilcilikler"de (okul, mesleki ortam, siyasi parti, sendika, dinî kurum, kültürel dernek, spor kulübü, vs.) yaşayabilecekleri deneyim türlerini koşullandırdığını söylemek gerekir.

Sosyolojik biyografi aynı zamanda, biyografik güzergâhın şekillendirmeye derece derece katkıda bulunduğu varoluşsal sorunsalın unsurlarını tesis etmeye de olanak tanır. Norbert Elias'ın sözlerini başka bir şekilde ifade edecek olursak; bir insanı anlamak için onun, doyurmayı dilediği baskın arzularının ve karşısına çıkmak zorunda olduğu sorunlarının neler olduğunu bilmek gerektiğini söyleyebiliriz. Fakat ne bu arzular ne de bu sorunlar deneyim öncesinde mevcuttur. Diğer insanlarla birlikte yaşamanın sonucunda erken çocukluk döneminden itibaren meydana gelir ve bireyin tüm varoluşu boyunca şekillenmeye ve dönüşmeye devam ederler.[60] Böyle bir yöntemin anekdotlaştıran, olayları temel alan, yalnızca olayların birbiri ardına gelişini tanı-

[59] E. FROMM, *La Crise de la psychanalyse*, a.g.e., s. 152.

[60] Gönderme yapılan asıl metin şöyledir: "Bir insanı anlamak için, gerçekleştirmek istediği egemen arzularının ne olduğunu bilmek gerekir. [...] Ama arzular insanın içinde tüm deneyimlerden önce oluşmaz. Bunlar çocukluğun ilk dönemlerinden başlayarak başka insanlarla birlikte sürdürülen yaşam içinde gelişerek kendini belli eder [...]." N. ELIAS, *Mozart. Bir dâhinin sosyolojisi üzerine*, a.g.e., s. 12-13.

yan ve eylemin, toplumsallaşmanın, davranışın, duyarlığın ya da kişiliğin yapılarını açıklığa kavuşturmaya yönelik her türlü iddiadan yoksun biyografiyle ilgisi yoktur.

Rüya gören kişinin yaşamı hakkında bilgiye sahip olmayı ne kadar çok öğrenirsek; rüyadaki kişilerle gerçek kişiler, rüyada görülen yer ya da nesneler ile gerçek yer ya da nesneler arasındaki ve nihayetinde, rüyada görülen durum ya da olay örüntüleri ile gerçek durum ya da olay örüntüleri arasındaki örtüşmeleri ve benzerlikleri kavrama şansımız da o kadar artar. Sosyolog, kısmi (deneyimin belirli boyutları üzerindeki ya da belirli bir problemin yahut özgül bir yatkınlığın toplumsal olarak nasıl ortaya çıktığını anlamaya yönelik) ya da sistemli biyografik mülakatlar gerçekleştirmek suretiyle (ancak bireyin dil yetisini edinmesinden itibaren ortaya çıkan) rüyaların, onları gören kişinin toplumsal olarak teşkil olmuş şema ya da yatkınlıklarının ve varoluşsal sorunsalının unsurlarının yapılandırıldığını gösterme araçlarını edinmiş olur.[61]

Ve biyografik mülakat, rüyanın muhakkak doyurulmamış bir arzunun gerçekleştirilmesi olduğuna dair bir ön varsayım geliştirmek yerine rüyanın söyledikleri ile rüyayı gören kişinin uyanık yaşamında yaşadıklarını karşılaştırmaya olanak verir. Bunu yapmaktaki amacı, rüyanın *telafi edici* mi (gerçek yaşamda cinsel bakımdan sorunlar yaşayan bazı kişiler çok sayıda cinsel rüya görürler ya da gerçek yaşamda tüm saldırganlıklarını bastıranlar çok saldırgan rüyalar görürler[62]; bazıları da gerçek yaşamlarında diğerkâm ve kendilerinden faydalanılan insanlarken rüyalarında bencil davrandıklarını görürler), *eşlik edici* mi (rüya, uyanık yaşamda karşılaşılan sorunlarla aynı türde sorunları analojik bir üslupta ortaya koyar), *hafifletici* mi (duygusal bakımdan daha az yüklü benzer durumları ele alarak gerçek sorunun dramatikliğini azaltır) yoksa *abartıcı* mı (yaşanmış durum ya da sorunları dramatikleştirir yahut vurgular) olduğunu tespit etmektir. Rüyayı

[61] Jacques Montangero rüya analizi deneyimi kapsamında rüyanın onu gören kişinin deneyim ve sorunlarıyla bağlantılı göründüğüne tanıklık eder: "Gönüllülerle ya da hastalarla rüyaları hakkında gerçekleştirdiğim çok sayıda derinlemesine mülakat, ortalama on vakadan dokuzunda, rüyalarının bazı unsurlarının kökeninin otobiyografik bir olaya, arzulanan bir gayeye ya da zihinsel bir meşguliyete dayandığını gösteriyordu." J. MONTANGERO, *40 questions et réponses sur les rêves*, a.g.e., s. 159.

[62] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 103.

gören kişinin yaşamını ne kadar iyi bilirsek gerçek durum ile rüyada görülen durum arasındaki örtüşmelerle deformasyonları o kadar iyi fark ederiz.

Açıklamalar, Çağrışımlar, Kısmi ya da Sistemli Biyografik Öyküler

"Bir rüyanın yorumlanmasıyla, onun karmaşıklıktan kurtulduğu bir bağlam içine oturtulduğunu söyleyebiliriz."
Ludwig WITTGENSTEIN,
Estetik, psikoloji ve dinsel inanç üzerine dersler ve söyleşiler,
Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 72.

Bu kitapta açıklığa kavuşturulan bilimsel bakış açısı, en azından ilk aşamada, sorunu olabilecek en eksiksiz biçimde ele almak için gereken verilerin tamamını en iyi koşullarda derlemeyi sağlayan *vaka incelemesi* yöntemine başvurmayı gerektirir. Dolayısıyla, sosyoloji alanında şu ana dek görülmemiş bir mülakat türüne yöneldim: rüya görenlerin yazdıkları rüya öykülerinden yola çıkarak rüyanın farklı unsurlarıyla bağlantılı açıklığa-kesinliğe kavuşturmalar, çağrışımlar ve biyografik sorgulamalar gerçekleştiren bir mülakat.

Tıpkı pratiklerin anlatıldığı mülakatın uygulamasında olduğu gibi uzun biyografik mülakatın alışılagelmiş sosyolojik uygulamasında da soruların büyük bir kısmı, az çok geniş alanlarda biyografik ayrıntıları ve deneyim öykülerini derlemek üzere önceden hazırlanır ve belirli soru formları altında toplanırlar. Sadece örneklendirme, bir noktayı belirginleştirme ya da (araştırmacı, konuşmanın belirli bir noktasını öngörülenden daha ileriye taşımanın önemli olduğunu hissettiğinde) doğaçlama geri dönüş talepleri soru formu tarafından çok büyük ölçüde işaretlenmiş bir alandan çıkmaya neden olur. Oysa münferit rüyalar hakkındaki açıklığa-kesinliğe kavuşturma/çağrışım/biyografi türündeki mülakat, bir görüşmeciden diğerine herhangi bir değişikliğe başvurmadan uygulanan önceden hazırlanmış bir soru formuna dayanmaz. İzlenen yol hâlâ aynıdır ama sorular bir rüya görenden diğerine ve bir rüyadan diğerine mutlaka değişir. Sosyolog, rüya gören kişinin daha önce anlatmış olduğu bir rüya öyküsünden destek alır ve rüyanın farklı bileşenlerini onu gören kişinin deneyimlerine bağlamak için tüm olası ipleri çeker.

Dolayısıyla sosyolog, kendisine tamamen yabancı bir öyküden yola çıkar. Rüya öyküsünün karşısında, bilmediği bir dilde yazılmış bir metnin karşısında gibidir; ilk başta, söz konusu olan şeyi anlamayı asla başaramayacağını sanır. Daha sonra, görüşmeciyle konuştukça, ondan bazı şeyleri açıklığa ve kesinliğe kavuşturmasını istedikçe, onun fikir çağrışımlarını öğrendikçe oneirik dilin üzerindeki sır perdesi aralanmaya ve şifre belirmeye başlar. Fakat tüm bunlar az çok uzun bir süre belirsizliğini korur ve sosyoloğun işinin son derece zahmetli olduğu ortaya çıkar. Usulünce kaydedilmiş ve tamamen yazıya dökülmüş üç dört saatlik seanslar, uzun ve karmaşık rüyalar söz konusu olduğunda sadece iki ya da üç rüya hakkında olabilir. Sosyolog, anlamaya çalıştığı pratikler ya da zevkler hakkında konuşturmaya çalışmak yerine, koşullarını ve üretim mantıklarını yeniden birleştirmeye çalıştığı *hususi* rüya öykülerinden yola çıkar. Yorumlama, belirli bir pratik alanına ilişkin genel bir rapor sunmaya çalışmaz; daha ziyade *tekil* üretimler hakkındadır.

Yorumcunun konumu, rüya gören kişiyi –toplumsal özelliklerini; zihinsel meşguliyetlerini; ilgi alanlarını ve en belirgin yatkınlıklarından bazılarını; aile, arkadaş ve iş çevrelerinden insanları, sık gittiği yerleri, vs.– daha iyi tanıdıkça ve onun ürettiği rüya tarzına alıştıkça daha rahat bir hâl alır. Tek bir kişiye ait bir rüya dizisi üzerinde çalışmak, tekrarları daha kolay bir şekilde tespit etmeyi sağlar ve yorumlama için daha sağlam destekler sunar.[63] Ve rüya gören kişi, tek ve aynı gecede gördüğü birden fazla rüyayı anlattığı zaman bu rüyaların genellikle, bu yöntem sayesinde tespit edilmesi kolaylaşan, "özdeş bir duygusal durumdan esinlenmiş"[64] olduğunu görürüz.

Dolayısıyla bu yöntem, kronolojik olarak, rüya gören kişinin ilk aşamada şu protokolü izleyerek bir rüya dizisini anlatmasını ister:

1) Rüya hakkında mümkünse uyanır uyanmaz notlar almak

[63] Belirli bir dönemde gördüğü rüyalarda aynı arzunun temsil edildiğini tespit eden Gabriel Tarde, bu konuda şöyle yazıyordu: "Söz konusu kişiden haber almak için duyduğum sabırsızlık, bir süredir benim temel arzumu oluşturuyor, rüyalarımda dışavurulması şaşırtıcı değil. Fakat benim hayranlık duyduğum şey, onun dışavurumlarının çeşitliliği ve her şeyin onun kendini açığa çıkarmasına hizmet etmesi." G. TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, a.g.e., s. 5

[64] R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 179. Yazar "hatta kimi zaman, bir rüya ancak aynı gece görülen başka bir rüya ile tamamlandığı zaman gerçekten anlaşılabilir olur" ekler. A.g.e., s. 183.

(gündüz yaşamının sorunlarına kapıldığımız andan itibaren rüyanın anısı hızla kaybolur).

2) Rüya, aralarında açık bir bağ olmayan bir sahne ya da imge dizisinden ibaretse onu (fazla) şekle sokmaya ya da öyküleştirmeye çalışmamak. Rüyada gördüğünüz şeye olabildiğince yakın olmak.

3) Rahatsız edici, utanç verici şeyleri değiştirmemek. Rüyanın doğruluğunu her türlü adabımuaşeret ya da ahlaklılık kaygısından üstün tutmak.

Rüya öyküsünün dışında:

4) Rüyaya ilişkin genel duyguyu yazmak: olumlu, tarafsız ya da olumsuz.

5) Rüyadan önceki güne ait ve rüyanın unsurlarına açıkça karşılık gelen unsurları (olaylar, durumlar, yerler, kişiler, nesneler, vs.) not almak.

6) Bilhassa rüya gününde ya da önceki günlerde hissedilenler olmak üzere büyük zihinsel meşguliyetleri, büyük kaygıları, büyük mutlulukları ya da o andaki ("dönemsel") büyük gerginlik ya da endişeleri not almak.

7) Rüyanın her bir unsurunun (yerler, nesneler, kişiler, vs.) zihninizde –eğer aradaki bağ size aşikâr görünüyorsa– neye gönderme yaptığını söyleyin. Örneğin, "Bu, benimkine benzeyen bir ev ama bazı yönleriyle başka bir evi andırıyor". Ya da: "Söz konusu nesne aklıma şu kişiye ait bir nesneyi getiriyor ve bu kişi benim için şunu ya da bunu temsil ediyor."

Rüya gören kişi birkaç rüyayı yazabildikten sonra onunla rüyaları ve onların yaşamında gönderme yaptığı durumlar hakkında konuşmak üzere mülakat yapılır. Sosyolog, rüyanın her parçasını okur ve sistemli bir biçimde, rüyayı gören kişiden, onun yaşamının dışındaki bir okurun kendiliğinden anlayamayacağı noktaları ayrıntılandırmasını ya da açıklamasını ister. Örneğin, rüyada hayli belirli bir isim ya da yer ortaya çıkıyorsa, sosyolog, bunların rüyayı gören kişinin gerçek yaşamındaki statülerini ve olumlu ya da olumsuz hangi deneyimlerle bağlantılı olduklarını öğrenmeye çalışır. Rüyadaki sahne ya da durumların da neleri çağrıştırdığı sorgulanır. Sosyolog örneğin şu soruları sorar: Bu size neyi çağrıştırıyor? Size neyi anımsatıyor? Yakın ya da uzak geçmişte yaşanmış bir deneyime ya da duruma gönderme yapıyor mu? Size bir şeyi hatırlatıyor mu? Sosyolog, böylelikle, rüyanın her bir unsuruyla bağlantılı tüm duygu, imge, anı

ve temsilleri sabırla derler. Rüyayı gören kişinin bu ifadeleri *bitişiklik* bağlarını açığa çıkarabilir (örneğin, belirli bir kasket onun gibi bir kasket takan büyükbabayla ilişkilidir; havuz, etrafındaki yaban arılarıyla ya da orada vuku bulmuş bir boğulma ile ilişkilidir, vs.). Aynı zamanda *analojiler*i de ortaya çıkarabilir (örneğin, erkek arkadaş, baba ile ortak özelliklere sahip olduğu için rüyada ona dönüşür; belirli bir rüya durumunda başarısızlık korkusu, gerçek yaşamdaki bambaşka bir durumda hissedilen başarısızlık korkusunu yansıtır, vs.). Rüya gören kişinin, sosyologla olan mülakat sırasında kurduğu fikir çağrışımları rüyasının kökenindekilerle aynı olmayabilir ama en azından, rüyayı meydana getiren farklı unsurların bağlı olduğu hangi görece tutarlı deneyim dizileriyle (şemalarla) bağlantılı olduğunu anlamaya olanak tanır.[65]

Sosyolog, rüyanın farklı unsurlarını açıklığa kavuşturmak ve çağrışımlar bakımından ayrıştırmak mecburiyetindedir. Bunu yapmaktaki amacı, bu farklı unsurların bir anlamda neyin temsilcileri, simgeleri ya da *analogon*ları olduğunu anlamaktır. Aynı zamanda, rüyada görülen durumun genel olay örüntüsünü[66] ya da verdiği genel izlenimi asla unutmamalıdır. Rüyayı gören kişinin, rüyasındaki hususi durumların, deneyimlerinin hangi parçalarıyla bağlantılı olduğunu görmesine yardımcı olmak için söz konusu durumları daha genel ifadelerle yeniden formüle etmeye çalışmalıdır. Örneğin, kişi rüyasında bir şey yapmaya çalışır fakat bunu yapması engellenir; kendisini iyi hisseder ama bir şey keyfini kaçırır ya da dilediği bir şeyi elde edemez fakat bu durumdan tatmin olmak ve bunu bir başarısızlık gibi yaşamamak için gerekçeler bulur, vs. Sosyolog bu nedenle rüyada mevcut olan baskın hissi ya da duyguyu hesaba katmalı ve rüyayı gören kişiye, gerçek yaşamın hangi durumunda aynı türden bir his ya da duyguyu deneyimlemiş olabileceğini sormalıdır. Analoji aynı zamanda sıklıkla hissî ya da duygusal bir analojidir.

[65] Jean Piaget'nin, "serbest çağrışımlar"ın mutlaka rüyanın kökenindeki çağrışımları bildirmediğini, ama yine de hastanın "kompleksleri"ni açığa çıkardıklarını saptarken söylediği şey esasında buydu. J. PIAGET, *La Formation du symbole chez l'enfant, imitation, jeu et rêve, image et représentation* (1978), a.g.e., s. 202. Çağrışımlar listesi bu nedenle potansiyel olarak sonsuz maddeden oluşabilir ve çok sayıda başka çağrışımı yani deneyim şemalarına hem bağlı olabilen hem de onları meydana getiren benzer deneyimleri ortaya çıkarmak için rüyayı gören kişiyle yapılan konuşmaları uzatmak yeterli olur.

[66] René Allendy, analist için "öncelikle rüyanın genel hattını, temel eğilimini bulmanın" öneminden söz ediyordu. R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 170.

Ayrıca sosyolog, açıklığa-kesinliğe kavuşturmalar ile çağrışımlar uygun koşulları her yarattığında; rüyada bahsi geçen kişi, yer, nesne, hayvan ya da etkinliklerin onun nezdinde neyi temsil ettiğini anlamak üzere rüyayı göreni (ailesi, arkadaşları, duygusal bağları, okul hayatı, iş hayatı, hastalığı, vs. hakkında) kısmi biyografik öyküler üretmeye yönlendirir ve böylece biyografik ipleri yeniden dokur. Eğer biyografik öyküler fazla kısmiyse sosyolog, rüyalardan bahsetmek için değil ama onları gören kişinin biyografisini daha sistemli bir şekilde yeniden tesis etmek için bir ya da daha fazla mülakat seansı gerçekleştirir.[67]

Netice itibarıyla rüyanın yorumlanma işi, prehistorik bir hayvan ya da insanın iskeletini ve hatta kimi zaman (yumuşak dokularıyla birlikte) bütün şeklini, birkaç fosilleşmiş unsuru temel alarak yeniden tesis etmeye gayret eden paleontologların işini andırır. Söz konusu hayvanın ya da insanın tamamını yeniden tesis edebilme olasılığı tüm eksik parçaların arkalarında bıraktığı boşlukları doldurmaya gelen bilgilere bağlıdır. Aynı şey rüya için de geçerlidir. Rüyanın da anlaşılması, öykü parçalarının içinde yer aldığı ve anlam kazandığı biyografik, yatkınlıksal ve bağlamsal çerçevelerin yeniden tesis edilmesini gerektirir. Bununla birlikte aralarında bir fark vardır. Paleontolog maddi bir olguyu inceler ve eksik verileri, çok sayıda başka örnek ya da türlere ait iskeletlerle ilgili karşılaştırmalı nesnel temellere dayanarak yeniden inşa edebilir. Oysa rüya sosyoloğu, ancak rüya gören kişiye geçmiş

[67] 1930'lu yıllarda New York Psychoanalytic Institute isimli kurumda, Abram Kardiner'in liderliğinde "psikobiyografi" adı verilen bir yöntem geliştirildi. "Bu [psikobiyografi] yaşamöyküsüne yakındır fakat öznenin bilincinde olmadığı bu deneyim derecelerini, anlamına hâkim olmadığı bu yaşantı biçimlerini değerlendirmeye çalışır. Öznenin kendi kendine sunduğu biçimle yetinmez, araştırmacıyla etkileşim içinde çalışır: Bu durum serbest çağrışımları teşvik eder, oneirik malzemeye başvurur, rüya analizini uygular ve Rorschach testleri başta olmak üzere çeşitli psikolojik testler gerçekleştirir. Bu yöntem ilk olarak 1937-1938 yılları arasında Cora Du Bois tarafından kullanılmıştır [...]." A. RAULIN, *Les Traces psychiques de la domination. Essai sur Kardiner*, Le Bord de l'eau, Lormont, 2016, s. 54. *The Mark of Oppression. A Psychosocial Study of the American Negro* (W. W. Norton & Compagny, New York, 1951) isimli eserde, Abram Kardiner ve Lionel Lovesey, her biri yaklaşık on sayfa uzunluğunda psikobiyografiler yazarlar. Bu biyografiler toplumsal sınıf, cinsiyet ve yaş aralığı, cilt rengi, köken ailenin konumu, (sağlıkla, duygusal hayatla, aileyle, meslek hayatıyla, vs. ilgili) varoluşsal problemler ile tutum ya da davranışları (acı, duygusuzluk, depresyon, başarma korkusu, kadınlara karşı duyulan kuşku, cinsel iktidarsızlık, özsaygı, vs.) içerir. Günümüz sosyolojisinin, özellikle bireysel ölçekte çalıştığında, sorgulanmayan alışıldık yöntembilimsel standartların dışına çıkmak için bu tarz girişimlerden esinlenmesinde fayda vardır.

yaşamı, güncel yaşamının koşulları ve karşısına çıkan problemler hakkında sorular sorarak anlayabileceği zihinsel bir olguyu inceler.

Wittgenstein'ın yorumlama işini çağrıştırmak için kullandığı, ressam-yorumcu tarafından tamamlanmış resim parçasına dair güzel metaforun sınırı işte buradadır. Çünkü bu metafor ne yazık ki yorumcunun, tabloyu tamamlayabilmek için rüyayı gören kişiye sorular sorması gerekirken eksikleri doldurmak için sadece kendi hayal gücüne güvenmesi gerektiği izlenimini verir: "Bu kendimizi, üzerinde bir el parçası, yüzün bir parçası ve diğer belirli şekillerin düzensiz ve bir bulmaca gibi düzenlendiği bir tuval parçasında resmetmemize benzer. Bu tuval parçasının kabul edilebilir beyaz bez parçalarıyla çevrelendiğini ve şekilleri –diyelim bir kol, bir gövde vs.– orijinal parçadaki şekillere uygun ve tamamlayıcı biçimde boyadığımızı düşünelim; sonra da şöyle diyelim: 'Ah, şimdi onun niçin öyle olduğunu, bunların tümünün nasıl böyle düzenlenmiş olduğunu ve bu çeşitli parçaların neler olduklarını anlıyorum...'"[68]

Yöntembilime ilişkin bu açıklamaları geçici olarak sonuçlandırmak üzere, rüya yorumu alanında, incelenen tüm rüyalar hakkında mükemmel ampirik örneklendirmeye ulaşmanın bilhassa zor olduğunun altını çizmek gerekir. Gerçekten de sistemli bir şekilde genel ya da eksiksiz bir ispatlamayı gerçekleştirebilmek için benim ifade ettiğim şekliyle problemin *tüm* noktalarına ilişkin yeterince eksiksiz ve ayrıntılı ampirik külliyatlar üzerinde çalışabilmek nadiren mümkün olur. Anımsama güçlükleri, rüyanın not alındığı koşullara (özellikle başlayan günün gerekliliklerine) bağlı eksik bilgiler, rüya gören kişinin mülakat sırasındaki sağlık durumu; tüm bunlar derlenen bilgilerin niteliğini etkileyebilir.

Fakat tek bir rüya incelemesinin ya da belirli bir araştırma aygıtının tam olarak tatminkâr bir şekilde ulaşmayı başaramadığı şeye, vaka sayısının çoğaltılması ve araştırma aygıtlarının çeşitliliği kimi zaman çok daha emin bir şekilde yaklaşır. Bana kalırsa, aynı kişiye ya da farklı kişilere ait farklı rüyalar hakkındaki kısmi analizlerin tutarlılığını kanıtlamak suretiyle bir o kadar eksiksiz ve tatminkâr bir ispatlamaya ulaşabiliriz. Bu araştırmanın ikinci cildinde göstermeye çalışacağımız şey budur.

[68] L. WITTGENSTEIN, *Estetik, psikoloji ve dinsel inanç...*, a.g.e. 72-73.

1. Sonuç
İşlevsiz Bir Rüya

"Rüyalar uyku sırasında sıkılmamamız için yaratılmıştır."
Pierre DAC

Rüya araştırmaları dünyasının içini kemiren bir soruyu tüm bu kitap boyunca aslında kasıtlı olarak bir kenara bıraktım. Çok sayıda rüya kuramcısının çalışmalarından anlaşılan, bir rüya kuramının şayet rüyanın *işlevi*nin ne olduğunu göstermiyorsa noksan kaldığıdır. "Rüya ne işe yarar?" sorusunun cevabı bile, tamamen cazip olmak ve belki de okurların ya da daha doğrusu, yeni ve kimi zaman şaşırtıcı işlevler bulmak için özgünlük rekabetine giren yazarların kesinlik ihtiyacını gidermek adına tekil olarak ifade edilmeli (işlev*ler* değil, işlev) gibi görünmektedir. Benim kanaatime göre, rüyanın tek bir işlevi yoktur ve onu daha iyi anlayabilmenin yolu ne işe yaradığını sorgulamaktan geçmez.

Freud böyle bir işlevi açık bir şekilde formüle ederek bu yolu açmış oldu. Temelde rüyayı doyurulmamış arzu ya da dileklerin gerçekleştirilmesi olarak tasavvur etmesine rağmen, yine de rüyanın kalıcı bir yapılandırma arzusuna yani uykuyu muhafaza etme arzusuna sahip olabileceğini varsayar. Meşhur sözlerine göre "rüyalar uykunun bozucuları değil, koruyucularıdır".[1] 9 Haziran 1899 tarihinde Fliess'e hitaben yazdığı bir mektupta şöyle yazar: "Rüyanın daima gerçekleştirmeye çalıştığı *tek bir arzu* vardır, aslında birden fazla şekle girebilen bu arzu, uyuma arzusudur! Uyanmaya mecbur olmamak için, uyumak istediğimiz için rüya görürüz."[2] Bizzat Freud rüyaya, gündüz yaşamında açılan yaraları iyileştirici ya da yatıştırıcı bir işlev yükleyen yazarlara (Burdach, Novalis ve Purkinje) atıfta bulunur.[3]

[1] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 336.
[2] S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse*, a.g.e., s. 251.
[3] S. FREUD, *Rüyaların yorumu. 1. Kitap*, a.g.e., s. 155-156.

Okur ürkütücü, endişe veren, rahatsız eden, üzüntülü rüyalar hakkında; insanları şiddetli bir şekilde gözyaşları içinde uykularından uyandıran rüyalar hakkında sorular sorabilir; teskin edici ya da dinlendirici olmanın çok ötesinde olan rüyaların tamamını düşünerek bu savın tutarlılığından şüphe edebilir ama Freud onu, rüyanın tek ve kaçınılmaz bir işlevi olduğu yönünde temin eder: Tıpkı midenin işlevinin besinleri sindirmek olması gibi rüyanın işlevi de uykunun korunmasıdır. Rüyanın işlevi uykuyu korumaktır ama Freud'un da söylediği gibi bunu her zaman başaramaz: "Rüya görmenin genel işlevini keşfetmek zor değildir. Bir çeşit yatıştırıcı eylemdir; rüya gören kişiyi uyandırabilecek iç ve dış uyaranları defetmeye ve böylece uykunun bölünmesine engel olmaya yarar. Dış uyaran yeniden yorumlanarak ve bazı zararsız durumlara dönüştürülerek defedilir. İçgüdülerin baskısından kaynaklanan içsel uyarana, gizil rüya-düşünceleri sansür denetimine boyun eğdiği sürece, uyuyan kişi tarafından serbestlik sağlanmıştır ve rüyada doyum bulmasına izin verilmiştir. Ancak eğer gizil rüya-düşünceleri sansür denetimini kabul etmez ve rüyanın anlamı anlaşılır hâle gelirse, uyuyan kimse rüyayı kısa keser ve korku içinde uyanır (Bu sınıftaki rüyalar *kaygı rüyaları* olarak bilinir). Rüya görme işlevindeki benzer bir başarısızlık dış uyaran uzaklaştırılamayacak kadar güçlü hâle geldiğinde de gerçekleşir (Bu *uyarılma rüyaları* türüdür)."[4]

Ernest Hartmann'ın *The Nature and Functions of Dreaming* isimli bir kitabında hatırlattığı gibi, Freud'dan sonra çok sayıda yazar rüyanın işlevlerine dair önerilerde bulunmuştur. Rüya, durumdan duruma değişecek şekilde, çatışmaları çözme, kişiliğin ihmal edilen yönlerini telafi etme, benliği geliştirme, benliğini koruma ve geliştirme, ruh hâlini düzenleme, strese uyum sağlama ya da gerilimleri azaltma, keyifli bir geçmişe geri dönme, gereksiz ve fazla yer tutan şeylerden kurtulma ("*clear the software*" [yazılımı temizleme -çn.]) işlevlerine, vs. sahip olabilir.[5]

[4] S. FREUD, *Otobiyografi*, a.g.e., s. 52-53.

[5] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e., s. 108. Aynı zamanda bkz. C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 10. Michel Jouvet bu listeye, (paradoksal uykudan ayırt etmediği) rüyanın (psikolojik kalıtımın korunması anlamında) psikolojik bireyleşmenin koruyucusu olabileceği yönündeki fikri de eklemiştir. M. JOUVET, "Le sommeil paradoxal: est-il le gardien de l'individuation psychologique ?", *Revue Canadienne de Psychologie*, 1991, 45 (2), s. 148-168.

Hatta Finlandiyalı psikolog ve sinirbilimci Antti Revonsuo rüyanın işlevini evrimci bir psikoloji modeli çerçevesinde ifade etmiştir. O, bu şekilde, rüyanın haddizatında hiçbir doğal işlevinin olmadığını düşünen herkese karşı çıkar. Rüyaların fenomenal içeriğinin ve biçimlerinin rastlantısal değil düzenli ve seçici olması bu araştırmacıyı, beynin rüya sırasında karmaşık bir dünya modeli inşa ettiğinin altını çizmeye iter. Bu dünyanın içindeki bazı unsurlar uyanık yaşama nazaran olması gerekenden daha az temsil edilirken bazıları da olması gerekenden fazla temsil edilirler. Ve rüyayı gören kişinin deneyim ve düşüncesine ilişkin toplumsal çerçevelerinin ne olduğunu ve başka unsurlara nazaran bunları seçerek olması gerekenden fazla temsil eden yaşanmış olay ya da durumların ne olduğunu merak etmektense, rüyanın biyolojik işlevinin tehditkâr olayları taklit etmek [*simuler*] ve böylelikle, tehditkâr durumlarla birlikte onlardan kaçınma yollarını da tekrar etmek olduğunu ileri süren varsayımı geliştirir.

Bu işlevin, çok sayıda tehdit altında kısa bir yaşam süren insan türünün atalara ilişkin kökenlerine nazaran bir anlamı olabilir. Bu gibi koşullarda, çok tehlikeli olaylar karşısında sahip olunan her türlü davranışsal avantaj türün hayatta kalına ve çoğalma olasılığını artırıyordu. Tehditlerden sakınmayı sağlayan yeterliklerin korunması ya da geliştirilmesi için, uyanık yaşama ait tehditkâr olayları seçme ve onları farklı kombinasyonlara göre defalarca taklit etme [*simulation*] eğilimindeki bir rüya üretim mekanizması gerekliydi. Revonsuo'ya göre, rüyaların normatif içeriğine dair ampirik veriler, çocukları gördükleri rüyalar, tekrarlanan rüyalar, kâbuslar, travma sonrası rüyalar ve avcı-toplayıcıların rüyaları, rüya üretim mekanizmalarımızın tehditkâr olayların taklit edilmesi konusunda uzmanlaşmış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla o, rüyanın birinci işlevinin tehditlerin taklit edilmesi olduğu varsayımını savunur.[6]

İnsan yaşamının kökenlerine doğru gerçekleştirilen bu açıklayıcı sıçrayış Revonsuo'yu, rüya görenlerin yaşam koşullarıyla deneyim türlerine daha doğrudan bağlı tüm açıklamaları kenara itmeye götürür. Revonsuo çocukların rüyalarında sık sık hayvan[7]

[6] A. REVONSUO, "The reinterpretation of dreams: An evolutionary hypothesis of the function of dreaming", a.g.m., s. 898.

[7] "Amerika Birleşik Devletleri'nde, hayvan suretinde temsil edilen kişilerin oranı çocukların rüyalarında %40 ila %50 arasındayken yetişkinlerin rüyalarında bu oran %4 ila %5'e düşer." G. W. DOMHOFF, "The Misinterpretation of Dreams", a.g.m.

ve hayvan saldırıları görmelerini, rüyanın biyolojik işlevini savunan evrimci varsayımı doğrulayacak ek bir delil olarak görür. Ona göre, çevrenin çocuklar üzerindeki etkisi yetişkinler üzerindekinden daha az olduğundan (benim görüşüme göre bu açıklamanın çocuk psikolojisi, sosyolojisi ve antropolojisi alanındaki çok sayıda çalışmanın karşısında hiçbir anlamı yoktur çünkü araştırmalar toplumsallaştırıcı çerçevelerin çocukların davranış ve kişilik yapısı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını uzun süre önce göstermiştir), rüyalarında, tıpkı atalarımızın zamanındaki gibi, daha fazla tehlikeli hayvan görürler. Revonsuo, çocuklara anlatılan hikâyelerin (ayrıca bizim toplumlarımızda hayvan biçimini alan pelüş ve diğer oyuncakları unutur) rüyalarında bu kadar çok hayvan görmelerindeki rolü hakkındaki tüm sorgulamaları bağlam dışı olarak değerlendirerek reddeder. Ve çocuklar büyüdükçe rüyalarında gitgide daha az hayvan görüyor olmalarının basit bir şekilde çocuksu kültürel dünyadan çıkışla ve hayvanların daha az yer kapladığı bir kültürel dünya ile muhayyele girişle bağlantılı olup olmadığını sorgulamaz.

Ernest Hartmann, rüyanın, en çok travma yaratan olayların tehlikesini bir anlamda etkisiz hâle getirmek üzere onları kendi bünyesine katmasında da bir işlev gördüğüne inanır: "Yakın bir tarihte yaşanmış dehşet verici olay ile diğer malzemeler arasında bağlantılar kurulduğu için duygu, daha az güçlü ve bunaltıcı bir hâl alır ve travma, yaşamın geri kalanıyla yavaş yavaş bütünleşir."[8] Bununla birlikte, bu tür bir işlevin yalnızca rüyayı gören kişilerde şiddetli duygusal şoklara yol açan durumlar için geçerli olmasının yanı sıra, sadece rüyaya özgü olduğu kesin değildir. Saldırı, kaza, doğal afet, yangın, vs. kurban ya da tanıkları üzerine yapılacak bir araştırma şüphesiz, travmaya neden olan olay "ile yaşama"nın; hissedilen öfke, üzüntü ya da korkuyu paylaşmak ve bu problemleri sindirmek, yorumlamak ve onların üzerlerinde çalışmak için düzenli aralıklarla başkalarıyla (eş, arkadaş,

[8] E. HARTMANN, "Outline for a theory on the nature and functions of dreaming", a.g.m., s. 166. René Allendy daha o dönemde rüyanın, uyanık yaşama ait sorunlu durumla bağlantılı duygusal yükü ortadan kaldırmak suretiyle bu durumların dramatikliğini azaltabileceğini düşünüyordu: "Rüya, gerçekliği bu yönde tersine çevirerek, çelişkili, komik ya da absürt bir görünüme bürünebilir. Söz konusu olan daima, tersine çevrilmiş bir dünyada dengesini ve yerini yeniden bulabilecek şekilde, korkutucu nesneyle oynayarak endişeyi hafifletmek ya da etkileyici bir modeli gülünç düşürmek yahut aksine, ayıplanabilecek bir nesneyi itibarlılaştırmaktır." R. ALLENDY, *Rêves expliqués*, a.g.e., s. 36.

komşu, doktor, psikolog, polis, vs.) konuşmaya dayandığını gösterecektir. Sıradan bir sohbet de aynı bütünleşme ve duygusallıktan çıkarma işlevini görebiliyorsa demek ki rüya, bu alanda herhangi bir özgüllükten yoksundur. Rüya, karşımıza çıkan sorunlarla mücadele etmek ve onları çözmek için sürekli olarak sarf etmek zorunda olduğumuz gayrete katılmanın dışında bir şey yapmaz. Hatta bu hususta, öteki ile olan kamusal eylem kapsamında işleyen uyanık bilinçten, herhangi bir dış talebin olmadığı bilinçlilik anlarına sahip olduğumuzda yaşadığımız gündüz düşlerinden, özel hayatımıza ilişkin yazma deneyimlerinden, vs. ne daha fazlasını ne daha azını yapar.

Peki rüyanın neden sadece tek bir işlevi olsun? Hatta bilimsel bakımdan yüzde yüz tatmin olmak için hangi işlev(ler)i yerine getirdiğini sorgulamak gerekli midir? Bundan daha az kesin bir şey olamaz. Rüyaya mutlaka bir işlev bulmak, dile ya da zihinsel temsillerimize tek bir işlev aramak gibidir. Konuşmak ne işe yarar? Düşünmek ne işe yarar? Bazıları konuşmanın "emir vermeye" ya da "eylemi düzenlemeye" yaradığını söylerken bazıları da konuşmanın "duyguları ifade etmeye", "müzakere etmeye", "bazı şeyleri hatırlamaya" ya da "öngörülerde bulunmaya", vs. yaradığını savunacaktır. Aslında, simgeleştirme kabiliyetine sahip olduğumuz, ve insan organizması hayatta oldukça, beyni işlerliğini yitirmedikçe temsil etme ve dışavurma işi asla durmayacağı için rüya görürüz.

İster uyanık ister uykuda olsun; ister eylemde bulunsun ister dinlensin; ister alkol ya da uyuşturucunun etkisi altında, güneş çarpması ya da şiddetli bir ateş kurbanı ister tamamen sağlıklı ve tüm yetilerini kullanabilir durumda olsun; insan düşünmeyi, temsil etmeyi, hissetmeyi ve kendini zihinsel ya da sözel olarak dışavurmayı asla bırakmaz. Calvin S. Hall, Vernon J. Nordby çok doğru bir şekilde şöyle yazarlar: "Beyin uyku sırasında da işlemeye devam eder, tıpkı kalbin ve akciğerlerin işlevlerini sürdürdüğü gibi".[9] Düşünce, daimî ve sürekli bir süreçtir.[10] Sadece aldığı biçimler dışavurumunun beyinsel-psişik-göstergesel-toplumsal koşullarına göre değişir.

[9] C. S. HALL ve V. J. NORDBY, *The Individual and His Dreams*, a.g.e., s. 162.

[10] Durkheim da daha o dönemde *Felsefe dersleri*'nde aynı şeyin altını çiziyordu: "Rüya, fikirleri birbirine bağlayan çekimin bir sonucudur. İrade artık bu çekimin gücüne karşı koymuyorsa hatıralarımıza tutsak olduk demektir. İrade tamamen uyumuyorsa ne uyku ne de rüya tamdır." É. DURKHEIM, *Felsefe dersleri*, a.g.e., s. 101.

Öyleyse yaşadığımız için ve düşünen, algılayan, hisseden ve ölümden başka bir ereği olmayan bir varlık sürdürdüğümüz için rüya gördüğümüzü söyleyebiliriz. Abbé Jérôme Richard da daha o dönemde bu konuya bu şekilde yaklaşıyordu: "Ruh daima birkaç imgeyle doludur; ruhsallık hâli onun tek bir eylemsiz an geçirmesine izin vermez; başka türlü olma özgürlüğüne dahi sahip değildir: Özü, düşüncedir. Yalnızca hareketle var olan ateşe benzeyen ruh, devamlı bir eylemin içindedir."[11] Bu sezgi[12] güncel deneysel çalışmalarla doğrulanmıştır: Bazı kişiler rüyalarını sadece nadiren hatırlasalar da herkesin her gece, uykunun tüm aşamaları sırasında rüya görüyor olması ve sadece bazılarının uyandıklarında rüyalarını düzenli olarak kendiliğinden hatırlıyor olması kuvvetle muhtemeldir.[13] Araştırmacılar tarafından gecenin farklı anlarında tetiklenen uyanma, uykudaki kişilerin uyudukları sırada yaşamakta oldukları imge ve duyumları her uyanma anında anımsadıklarını doğrulamaya olanak tanır.

Antoine Charma da 1851 yılında, düşünce etkinliğinin, uyanık hâlden uykuya ve uykudan uyanıklık hâline kadar devam ettiği yönündeki aynı fikri ifade etmek için ateş metaforuna başvuruyordu: "Birkaç kıvılcımı saklı tutmuş kibritin yeniden alev alması gibi insan da melekelerini tamamen yeniden kullanabilir hâle gelebilir. O, kabiliyetlerinin yok olmuş göründüğü bu kendinden geçme anlarında onları muhafaza etmekle kalmaz, dışarıdan bir tanık için anlaşılamaz bir derecede olsa da onları icra etmeye devam eder. Uyku, ölüm değildir; dolayısıyla uyanma da bir diriliş değildir."[14] Paul Radestock da rüyayı aynı anlayış-

[11] J. RICHARD, *La Théorie des songes*, a.g.e., s. 57.

[12] Aynı sezgiye Léon d'Hervey de Saint-Denys'nin düşüncesinde de rastlarız. Onun sezgisi, oneirik etkinliğe büyük bir dikkat gösteren kişisel deneyiminden destek alır: "Yavaş yavaş şu kanaate varıyordum: Rüyasız bir uyku olamaz, tıpkı düşüncesiz bir uyanıklık hâlinin olamayacağı gibi" (*Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), a.g.e., s. 7). De Saint-Denys, düşünce etkinliğinin sürekliliğinin altını çizmek için ateş ve kan dolaşımı metaforunu kullanır: "Düşünce asla mutlak bir şekilde sönmez, tıpkı kanın asla tamamen dolaşmayı bırakmadığı gibi" (A.g.e., s. 11).

[13] E. HARTMANN, *The Nature and Functions of Dreaming*, a.g.e., s. 95-96.

[14] A. CHARMA, *Du sommeil*, a.g.e., s. 29. 1827 yılında, Théodore Jouffroy da zihnin asla gerçekten tamamen dinlenmediğini ifade eder. Zihin, odaklanma ve dikkatin kimi zaman çok kuvvetli bir şekilde kullanıldığı uyanık anlardan kendini imgelerin ortaklaşmasına teslim ettiği uykuya geçtiği zaman sadece dışavurum şeklini değiştirir: "Gerçekten de bu onun dinlenme şeklidir; başka bir dinlenme şekli yoktur. Onu yoran şey etkinlik değildir: Etkinlik onun özüdür, etkinliğin eksikliği onun için dinlenme değil, ölüm olur; onu yoran, etkinliğinin aldığı yöndür, melekelerinin bir konu üzerine odaklanmasıdır." T. JOUFFROY, "Du sommeil" (1827), *Mélanges philosophiques*, a.g.e., s. 341.

la *"ruhun etkinliğinin uyku sırasındaki devamı"*[15] olarak tanımlıyordu.

Dolayısıyla, "Neden rüya görürüz?" sorusunu şöyle yanıtlamalıyız: "Uyku boyunca, temsil etme becerisine ve dil yetisine sahip varlıklar olarak yaşamaya devam ettiğimiz için rüya görürüz." Nefes alma ya da sindirme işlevlerini bilinçli bir şekilde etkinleştirmeye ihtiyaç duymadan kullandığımız gibi beyin de irademizin dışında bir eylem sürdürür. Dünyayı zihnimizde canlandırma yetisi mevcut olur olmaz, maksatlı olunsun ya da olunmasın, uyanık olunsun ya da olunmasın, temsil etme ve dışavurum işi başlar. Uykuyu etkinliklerin durdurulması olarak değil, başlı başına eksiksiz bir etkinlik olarak görmek gerekir. Bilişsel sinirbilim, rüya üzerinde çalışmış olan araştırmacıların geçmişte sezinlemiş oldukları bu durumu katiyetle doğrulamaya izin veriyor: "Hiçbir uyaranın bulunmadığı, karanlık ve sessiz bir ortamda [beyin], stabil kurulumlardan oluşan bir dizilim oluşturmak üzere kendi kendine düzenlenen bir tür nöronal dalga hareketine maruz kalır daima ve William James'in 'bilinç akışı' –aralarındaki bağları özgürce çözülmüş, sadece aklımızdaki hedefler tarafından şekillendirilmiş ve duyumsal girişleri yalnızca nadiren sorgulayacak olan düşüncelerin kesintisiz akını– olarak adlandırdığı şeye yol açar."[16] Bizi hatalı bir şekilde uykunun edilgen bir süreci teşkil ettiğini ve sadece uyanık yaşamın etken olduğunu düşünmeye ve uyku süresinin bir etkinliksizlik, uyanıklık süresinin ise etkinlik zamanı olduğunu kabul etmeye iten şey, uyanıklık etkinliklerinin toplumsallaşmış dünyasına tam manasıyla katılmamızı buyuran gündüz-merkezciliktir. Rüyanın hiçbir edilgen tarafı yoktur; o, zihnimizin herhangi bir dışavurum biçimidir.

Rüyalar; şeyleri zihinsel ve simgesel olarak temsil etmeyi sağlayan, insan türüne özgü bir yetinin ürünleridir. Çevreleriyle doğrudan bir etkileşim içinde olmayan ve temsillerini kasıtlı ya da iradi bir şekilde kontrol etme olanağından yoksun, uykudaki bireyler tarafından üretilirler. İnsana ait bu düşünce ya da dışavurum biçimi insan beyninin, içinde yer aldığı koşullar her ne

[15] Paul RADESTOCK, *Schlaf und Traum, eine physiologisch-psychologische Untersuchung*, Leipzig, 1879, alıntılayan: Joseph DELBŒUF, *Le Sommeil et les rêves*, a.g.e.

[16] S. DEHAENE, *Le Code de la conscience*, a.g.e., s. 34. Dehaene şöyle belirtir: "Nihai mekanizma ne olursa olsun uykunun, belleği güçlendiren yoğun bir bilinçdışı etkinlik süreci olduğu açıktır ve kimi zaman uyku, o ana kadar çözülememiş sorunlara gecenin karanlığında ansızın ışık tutuverir." A.g.e., s. 122.

olursa olsun ve bunun neticesinde, uyku zamanlarında da etkinliğini devam ettirme gereksinimi ile açıklanır ve hiçbir iyi belirlenmiş ya da yapılandırılmış doğal işleve sahip değildir.[17]

Bu görüş açısından değerlendirildiğinde, Freud'un formüle ettiği "uykunun koruyucusu" olma işlevinin totolojik bir yönü vardır. Gerçekten de eğer rüyanın, insanlar uyuduklarında gelişen bir düşünce biçimi olduğu kanısına katılırsak bu durumda, rüyanın uykuyu muhafaza etme ya da koruma işlevinin olduğunu söylemediğimiz müddetçe rüya ile uyku birbirlerinden ayrılamaz. Rüya uyumaya yaramaz; o, uyuduğumuz sırada cereyan eden zihinsel etkinlik türüdür sadece. Aynı şekilde, rüyanın, uyku hâlinin teşkil ettiği fiziksel hareketsizlik süresi boyunca beynin etkin kalmasını sağlamaya yaradığını söylemek[18], yalnızca rüyanın tasvirinden ibaret olan şeyi işleve dönüştürmektir: Rüya, beynin uyku boyunca etkin kalmasını sağlamaya *yaramaz*; o, beynin etkinliğinin uyku dönemlerinde kesintiye uğramamasından ötürü, uyku sırasında cereyan eden zihinsel süreç türünü *teşkil eder*.

Araştırmacıların yayımladıkları çok sayıda rüya örneği son derece çeşitli tabiatlara sahip rüyaların bulunduğunu göstermektedir. Rüyamızda çok çeşitli şeyler görürüz: endişe verici gelecek olaylar (sınav, uçak yolculuğu, iş görüşmesi, vs.) ya da beklediğimiz ve arzuladığımız olaylar (romantik bir tanışma, terfi alımı, vs.), geçmiş anlar (bunlar travma sonrası rüyalarda felaket ya da savaşlar olabilir; küçük düşüren, rahatsızlık ya da üzüntü yahut mutluluk veren durumlar olabilir), (mesleki, ailevi, arkadaşlarla ilgili, duygusal, cinsel, siyasi, dinî, vs. bakımdan) sorunlu durumlar, gerçek yaşamda arzuladığımız fakat henüz bu arzunun doyurulmadığı durumlar, vesaire. Ne kadar düşünce ya da duygu, sorgulama ya da endişe konusu türü varsa o kadar rüya türü vardır. Ve ne kadar dilsel işlev varsa o kadar rüya işlevi vardır. Dilin bir kullanım türünü ya da bir rüya türünü işleve dönüştürmek basit bir genelleme suistimalidir. Böyle bir durumda ha-

[17] David Foulkes'un de bu konudaki duruşu budur: "Rüyanın işlevi hakkında görkemli kuramları talep ettiğimiz, önerdiğimiz ya da kabul ettiğimiz zaman hataya düşeriz." Bkz. D. FOULKES, *Children's Dreaming and the Development of Consciousness*, a.g.e., s. 140. Aynı zamanda bkz. G. W. DOMHOFF, "Dreams Have Psychological Meaning and Cultural Uses, but No Known Adaptive Function". http://www2.ucsc.edu/ dreams/Library/purpose.html.

[18] J. MONTANGERO, *Rêve et cognition*, a.g.e., s. 234.

talı bir şekilde belirli bir *işleyiş*in tespitinden (*bu şekilde* işliyor) bir *işlevin* tartışmalı bir biçimde atfedilmesine (*bunun için* işliyor) geçilmiş olur.

Yaşadığımız müddetçe zihinsel temsiller üretmeye devam etmekten başka türlüsünü yapamayacağımız için rüya görürüz. Öyleyse, neden rüya gördüğümüze ilişkin ya da rüyanın payına hangi işlevin düştüğüne ilişkin soruyu yanıtlamaktansa, rüyamızda gördüğümüz şeyi (başka bir şeyden ziyade onu) neden gördüğümüzü ve onu neden (başka biçimlerdense) o belirli biçimlerde gördüğümüzü merak etmek yeğdir. Ve bu soruları yanıtlamak için insan zihninin nasıl işlediğini bilmemiz gerekir; rüyayı gören kişinin içselleştirilmiş geçmişinin, zihinsel meşguliyetlerinin, yakın dönemde yaşamış olduğu olayların ne olduğunu ve uyuduğu sırada hangi –beyinsel-psişik-göstergesel– koşullarda yer aldığını bilmemiz gerekir.

2. Sonuç
Rüya, İrade ve Özgürlük

"Rüya, zihnin serbest dönen tekeridir."
Pierre Reverdy, *Le Livre de mon bord*,
Mercure de France, Paris, 1948.

Sosyoloji, rüyayı incelerken Freud'un eserini kendi üslubunca devam ettirir ve sosyal bilimlerin bireylere (bu bireyler çeşitli temsillerin, zevk ya da tercihlerin, değer ve bilinçli ilgi alanlarının taşıyıcılarıdır) hâlâ, gerçekte sahip olduklarından çok daha fazla düşünümsel bilinç ve irade yüklediğini gösterir. Freud "benlik kendi evinin efendisi değildir"[1] diyor ve psişik etkinliğin bilinçli, maksatlı ya da iradi etkinlikten ibaret olmadığını belirtiyordu. Sosyolojik yatkınlıkçılık bireylerin taşıdıkları yatkınlık ve yeterliklerin bilinçli ve iradi bir şekilde kullanılıp kontrol edildiği ve hatta bireyler tarafından biliniyor oldukları varsayımında bulunmaz. Fakat rüyanın incelenmesi araştırmacıları, bireylerin seferber ettikleri tutarlı fakat iradi olmayan psişik etkinliğin kapsamının farkına varmaya mecbur bırakır. Rüya öyküleri, çok sayıda tuhaflıklarının aracılığıyla kendi işini aralıksız bir şekilde devam ettiren, bilinçdışı analojik yakınlaştırmalar gerçekleştirmeye yönelik gizli süreci görmeye zorlar. Buna karşılık, pratiklerimizin az çok tutarlı öyküleri uyanık yaşamın içinde bu süreci bize fazlasıyla sıklıkla unutturur.

Rüya imgeleri ile kurumların (aile içinde okulda ya da işte konuştuğumuz gibi konuşmayız), koşulların (bir bayram yemeğinde bir cenaze sırasında konuştuğumuz gibi konuşmayız) ve hitap edilen kişilerin (iş hayatımızın dışından bir arkadaşla hiyerarşik olarak üstümüzde olan biriyle konuştuğumuz gibi konuşmayız) sansürüne maruz kalmış uzlaşımsal dil biçimlerindeki uyanık yaşama ait öyküler arasında bir karşılaştırma yaptığı-

[1] S. FREUD, "Une difficulté de la psychanalyse", S. FREUD, *Œuvres complètes* içinde, Cilt XV, 1916-1920, a.g.e., s. 50.

mızda ilk olarak, uyanık toplumsal yaşamda üzerimizde daimî bir baskı kuran ve uykumuzda kendini daha az benimseten şeylerin tamamının bilincine varırız. İçinde bulunduğumuz durumların özelliklerine uyum sağlamış uzlaşımsal dil biçimlerini[2] benimsemeye o kadar alışkınızdır ki dışavurum biçimlerimizi kısıtlayan şeyleri görmez oluruz.

Ancak resmî ve görünür olanı bütünüyle gerçek olarak kabul ederek, görünümlerin arkasındakileri unuturuz. İrade dışı psişik etkinliğimiz uyku dönemlerinde olduğu gibi uyanık hâlde yani dış etkileşim ve taleplerle kesintiye uğrayan çok sayıda gündüz düşü anında ve yorgunluğun, ateşin, zihinsel bir hastalığın, uyuşturucu ya da alkol kullanımının, vs. yol açtığı söylem ve davranışlardaki ayarsızlık anlarında (sanrılar, hezeyanlar, dil sürçmeleri ve diğer hatalı eylemler) da işler.

Gündüz düşlerinin, geçici kontrol kayıplarının ya da hatta kendisinin dışında biri tarafından işlenmiş izlenimini veren bazı suç eylemlerinin ("kendimde değildim") sosyolojik dikkatin merkezine oturtulmayı hak etmeyen istisnai anlardan ibaret olduğu düşünülebilir. Oysa, bilinçli ve hatta kimi zaman akılcı bir şekilde düzenlenmiş anların tüm ayırt edici özelliklerine sahip olan uyanık eylem, etkileşim ve düşünce süreleri dahi bireysel jestlerinin, sözlerin, kararların ve tepkilerin arka planında yer alan o kasıtsız psişik etkinliğe içten içe bağlıdır. Yalnızca kamusal olarak düzenlenmiş insan davranışlarının uyanık hâli üzerinde çalışan sosyologlar, şeylerin akılcı, kamusal ve resmî yüzeyinin altında dolup taşanları unuturlar. Rüya, geçmiş toplumsal deneyimlerimizin yapılandırmış olduğu ve dünya ve öteki ile olan ilişkilerimize sürekli olarak rehberlik eden ve onları yapılandıran pratik ve kasıtsız analojileri diğer tüm simgesel dışavurumlardan daha fazla ortaya çıkarır. Ve rüyaların fail ve eylem kuramı kapsamında göz önünde bulundurulmasıyla dönüşebilecek olan nihayetinde tüm sosyolojidir.

Dolayısıyla, sosyolojinin uyanık yaşamlarımızı uyku dönemleri boyunca ortaya çıkan simgesel üretimlere yöneltmek zorunda olduğu bakışla inceleseydi nasıl bir hâl alacağını düşünmek gerekir. Öyle bir durumda özellikle, bedensel ve dilsel eylemle-

[2] Gayriresmî sohbetlerin hafif biçimlerinin, örneğin hukuki ya da okula ilişkin bir çerçevede gerçekleşen konuşmaların kurallı biçimlerinden daha az uzlaşımsal olmadığını belirtmek gerekir.

rimize, eylem ve etkileşimlerimize müdahil olan geçmiş deneyimin yoğunluğunu ve geçirimsizliğini (çoğunlukla bu geçmiş deneyimin yalnızca yüzeyini görürüz) göz önünde bulundurmaya mecbur kalırdı. Oysa hareketlerimizin her biri, sözlerimizin her biri yansıttıkları tüm geçmiş deneyimlerin en önemli kısımlarını oluşturur. İçimizde hareket eden, kendini dışavuran ve arzu, düşünce ve eylemlerimizi yönlendiren şeyin yalnızca bilinçli ya da görünür ucunu görürüz.

Varoluşumuzun her anında, "bizim" ne yaptığımıza, söylediğimize, düşündüğümüze ya da hissettiğimize karar veren; görece benzer geçmiş deneyim dizisi –bu dizi yaşımıza göre daha az ya da uzun olabilir– ile mevcut bağlamın kısıtlamaları (sınırlar, talepler, sorgulamalar, buyruklar, beklentiler, yaptırımlar, vs.) arasındaki karşılaşmadır. Ayrıca, tüm iş ve hareketlerini yalnızca akılla iradi bir şekilde yönlendiren, özerk ve bilinçli bir varlık olarak tasavvur etmeye genellikle fazlaca meylettiğimiz bu "biz" ya da "ben" nedir? Toplumsal yaşamın olağan eylemleri toplumsal olarak teşkil olmuş ve kültürel olarak belirlenmiş pratik analojilerle örülmüş bilinçdışılarımızdan genellikle sandığımızdan çok daha fazla etkilenir.

Toplumsal dünyanın, grup ve kurumların orada değil gibi göründüğü anlarda; sessizlik, karanlık ve kas hareketinin zayıflamasının bireyi izole ettiği ve onu büyük ölçüde içinde bulunduğu ortamdan kopardığı anlarda hâlâ mevcut olduğunu göstermek toplumsal dünyanın bireyleri, doğdukları andan itibaren uyanık yaşamın içinde yaşamaya zorladığı şeyin, uyku süreleri boyunca onların temsillerini yapılandırmaya devam ettiğini ispatlamanın bir şeklidir. Maurice Halbwachs'ın, başlangıçta "bireysel psikoloji" tarafından ele alınan konularla ilgilendiği için "sosyolojik emperyalizm"le suçlandığı dönem artık geride kaldı ve sosyolojinin, *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*'nin yazarının açtığı yolda onun çalışmalarını devam ettirmesinin vakti geldi.[3]

Grup ve kurumlar ölçeğinde yapılan sosyoloji, temel ve indirgenemez bir insan özgürlüğünün var olduğu yanılsamasını muhafaza etmeye hâlâ olanak tanıyordu. Ancak biyografik güzergâhları, bireysel pratik ve temsilleri incelediğinde, bu bireysel özgürlük mitini sarsmaya başladı. Ve bireysel ölçekli sosyoloji

[3] T. HIRSCH, "Présentation. Psychologie collective et sociologie", M. HALBWACHS, *La Psychologie collective* içinde, a.g.e., s. 7-42.

bireysel bilincin en mahrem merkezine daldığında, bireysel özgürlük yanılsamasından arta kalanları da yıktı. Sürrealistler 1924 yılında "sadece rüya insana tüm özgürlük haklarını bırakır" diye yazmıyorlar mıydı?[4]

Özgürlük miti bazı sosyologları rüyayı, son bireysel özgürlük alanı olarak değerlendirmeye dahi itmiştir. Nitekim Jean Duvignaud, Françoise Duvignaud ve Jean-Pierre Corbeau şöyle bir varsayımda bulunurlar: "Oneirik dramalaştırmalar [...] kolektif bir yaşamın örüntüsü içinde kendini seçmenin ve ütopik bir bakış aracılığıyla bu yaşamın belirlenimlerini aşmanın yollarıdır."[5] Rüyayı anlama işinde başarısız olan yazarlar, belirlenimlerden rüya yoluyla maksatlı ve ütopik bir çıkış, dolayısıyla bir tür oneirik özgürleşme hayal ederler.[6] Bireylerin rüya aracılığıyla "toplumsallıktan çıkmaları"nın ve bazı rüyaların "toplumsal belirlenimleri *sihirli bir şekilde* değiştirmeye yönelik bir girişim" teşkil etmesinin mümkün olabileceğinden bahsederler.[7] Bir fenomeni anlama konusundaki yetersizliğini bir özgürlük işaretine dönüştürmek; işte bazı araştırmacıların ulaştıkları nokta budur. Dolayısıyla, özgürlükten bahsetmenin aynı anda hem anlama yetersizliğine dair bir itiraf hem de bilimsel araştırmayı sürdürmeyi engelleyen bir bilgi eksikliğine sığınma olduğunu anlıyoruz.

Rüyaların sosyolojik yorumu, aksine, uyku sürelerimiz boyunca gizliden gizliye işleyen şeyin hiçbir parçasının yaşanmış toplumsal deneyimlerden ve bunun neticesinde, bizi olduğumuz şey hâline getiren çok sayıda toplumsal belirlenimden bağımsız olmadığını gösterir. Bunun bilincine varan ilk kişi Freud olmuştur. Öyle ki o, bireylerin irade ve kontrollerinden büyük ölçüde kurtulan psişik etkinliklerini ve davranışlarını belirleyen mantıkların işleyişini görüyordu. 1916-1917 yıllarında verdiği psikanalize giriş derslerinde, psişik bir belirlenimcilik fikrini cesurca savunur: "Daha önce, belirlenmeyen ruhsal olaylara ve özgür ira-

[4] J.-A. BOIFFARD, P. ÉLUARD, R. VITRAC, "Préface", *La Révolution surréaliste*, Sayı 1, 1 Aralık 1924, s. 1.

[5] J. DUVIGNAUD, F. DUVIGNAUD ve J.-P. CORBEAU, *La Banque des rêves*, a.g.e., s. 19.

[6] "Ekonomik ve toplumsal dünyanın içine sıkışmış olan bizler belki de rüyanın aracılığıyla daima tamamlanmamış olan bir hayatı tamamlamaya çalışıyoruzdur. Belki de bu oyun bizi, iktidar ve ideolojilerin bizi içine hapsettiği belirlenimlerden kurtarıyordur." A.g.e., s. 259. Belirlenimler "iktidar ve ideolojiler" tarafından kararlaştırılmadığı gibi oneirik oyun da bizi bu belirlenimlerden hiçbir şekilde özgürleştirmez. O, söz konusu belirlenimlerin devamı ve aktarımıdır sadece.

[7] A.g.e., s. 28-29. Vurgu bana aittir.

deye derin bir inanç beslediğinizi, ama bunun bilimsel olmadığını ve ruhsal yaşam için de geçerli olan bir belirlemeciliğin gereklerine boyun eğmesi gerektiğini söylemiştim."[8] İşte ister deneme yazarı, ister köşe yazarı yahut medyatik filozoflar olsunlar, tüm özgürlük âşıklarına bugün bile protesto çığlıkları attıracak türden sözler. Oysa Freud'un söylemek istediği ve aslında hiçbir skandalvari yönü olmayan şey, hiçbir şeyin saf tesadüf sonucu düşünülmediği ya da yapılmadığıdır ve aynı zamanda, gerçekleşmiş ve gerçekleşecek olan şeyin daima –büyük bir gayret sarf ederek keşfedebileceğimiz– koşullara, itici güçlere ve mantıklara sahip olduğudur. Rüya, şairin söylediği gibi "zihnin serbest dönen tekeri" değildir ya da eğer bu metaforu kabul edecek olursak o zaman onu gerçek anlamıyla ele almak ve "serbest teker"i gerçekte olduğu şey olarak kabul etmek gerekir: diğer mekanizmalardan daha az belirlenmiş olmayan hususi bir mekanizma.

Belirlenimleri gün yüzüne çıkarmak, gerçekleşecek olan şeyi öngörmek ya da önceden bildirmek değil; gerçekleşen şeyin ne kendiliğinden ne iradi ne tesadüfi ne de herhangi bir bağ veya kökten yoksun bilmem hangi özgür iradenin meyvesi olduğunu göstermektir. Sinirbilim, Freud'un dönemindeki âlimlerin ellerindekilerden daha incelikli imkânlarla çalışarak eğer özgür bir irade varsa bunun, iç ve dış, bilinçli ve bilinçdışı kuvvetler (bunlar toplumsal belirlemelerin ürünüdür) arasındaki nesnelleştirilebilir bir denge olduğunu göstermektedir: "Eylemlerimiz düşünülmüş ya da düşünülmemiş olabilir: Bilinçdışı duygulanımızın itkisiyle gerçekleştirdiğimiz refleks ya da eylemler de vardır, özgün bir bilinçli karar alma işleminden sonra seçtiğimiz refleks ya da eylemler de –'özgür' irade terimini doğruluyor gibi görünenler bana kalırsa ikinci kategoridekilerdir. [...] Eğer almam gereken zor bir karar varsa gerekli bir süre boyunca tüm alternatifleri gözden geçirebilirim. Alternatiflerin her biri benim geçmiş bilgilerimle, tercihlerimle, diğerleri üzerindeki tahminî sonuçlarla, onlara atfettiğim önemle, vs. dengelenir. Tüm bunlar bu bilinçli çalışma alanında dengelenir. Bu durumda; öncesinde sinapslarının her birine erişmiş biri bu kararı öngörebilecek olsa da özgür iradeden bahsetmekte haklıyızdır."[9] Bilişsel psikolog Stanis-

[8] S. FREUD, *Psikanalize giriş dersleri*, a.g.e., s. 141.

[9] S. DEHAENE, "Une science de la conscience: entretien", *Études*, Sayı 4222, Aralık 2015, s. 49.

las Dehaene'in bu sözlerinde kararın, uzun bir süre boyunca ölçülüp biçilmiş ya da müzakere edilmiş olduğunda dahi, toplumsal olarak daha az belirlenmiş olmadığını görüyoruz: Geçmiş bilgi ve deneyimlerimiz toplumsal bakımdan farklılaşmıştır, keza tercihlerimiz ve diğerleriyle olan ilişkilerimiz de. Ve çok sayıda algı ile bilinçdışı düşünce işlemine dayanan bu müzakereler bizi bu belirlenimlere nazaran özgürleştirmez.

Fiziki düzende olduğu gibi toplumsal düzende de ve mikroskopik ölçeklerde olduğu gibi makroskopik ölçeklerde de vuku bulan şey her zaman öngörülebilir olmaz ancak daima tamamen çoklu kuvvetler tarafından belirlenmeye devam eder. Sosyolojiyi, bilhassa bireysel ölçekte çalıştığı zaman özellikle karmaşık kılan şey, toplumun içinde eyleyen bireylerin aynı zamanda hem çok sayıda içselleştirilmiş niteliğin taşıyıcıları olmaları hem de sürekli olarak, bu nitelikleri içinde bulundukları eylem bağlamlarına göre farklı şekillerde seferber eden değişken kuvvetlere maruz kalıyor olmalarıdır.

Bireylerin münferit hareketlerinin her biri, masaya atılan iki zarın sonucu kadar öngörülmezdir. Zarların hangi rakamları göstereceğini önceden söylemek imkânsızdır ama araştırmacılar, nihai sonucun fiziksel olarak tamamen belirlenmiş olduğunu bilirler. Gelecek rakamlar –iki zarın görünür yüzlerinde beliren noktalar– zarların üretildiği maddeye (plastik, metal, mukavva, vs.), ağırlıklarına, boyutlarına ve fiziki homojenlik derecelerine (hileli zarların bazı değerler diğerlerine kıyasla daha olasılık dahilinde olacak şekilde tasarlandığını biliyoruz), zarların eldeki ilk konumlarına, zarların fırlatılışının eğimine, fırlatma hızına, havadaki dirence ve hava kütlelerinin olası hareketlerine, zarların düştüğü ve üzerinde kayacakları ya da yuvarlanacakları az çok pürüzlü ya da pürüzsüz yüzeyin türüne, avuç içindeki zarların olası fiziki etkileşimlerine ve hatta bir kez atıldıktan sonra birbirlerine çarpıp çarpmayacaklarına, vs. bağlıdır. Tüm bunlar kusursuz bir biçimde belirlenmiştir. Bunu biliyoruz. Fakat bilmediğimiz bir şey var ki o da tüm bu fiziki verileri ve bu kuvvetleri birleştirmek ve zarlar bir kez sabitlendikten sonra belirecek rakamları öngörmek için gereken hesaplamaları yapmak. Ve tüm bunlara ek olarak bir de zarların her birinin farklı bir tarihi olduğunu ve içine daldıkları ortamın da belirli bir tarihin ürünü olduğunu varsayarsak, sosyal bilimcilerin karşılaştıkları karmaşıklık derecesinin yüksekliği hakkında bir fikir sahibi oluruz.

Bireysel davranışları etkileyen toplumsal belirlenimlerin olduğu fikrine direnen herkes hem toplumsalı salt kolektif bir şey olarak görür hem de belirlenimciliğe dair basite indirgemeci ve mekanikçi bir imgeye sahiptir. Öyleyse *tüm* mahkûmların toplumun tahakküm altındaki gruplarından gelmediklerini, *tüm* parlamenterlerin hâkim sınıfların üyeleri olmadıklarını, *tüm* erkeklerin birlikte oldukları kişilere şiddet uygulamadıklarını ya da alt sınıflardan gelen *tüm* çocukların okulda başarısız olmadıklarını rahatlıkla göstermek için, kendi yorumlarını öne sürmek adına, elverişli bir konumda yer alırlar: "Bu bireysel bir sorumluluktur", "bu bir irade ya da gayret meselesidir", vs. Roger Bastide, psikanalistlerin "suç üzerine sosyolojik kuram"a muhalefet ettiklerini daha o dönemde dile getiriyordu: "Çevrenin belirli bir sorumluluğu olsa da aynı grubun üyeleri olan bireylerin içinden neden sadece bazılarının suçlulara dönüştüklerini anlamıyoruz. Öyleyse bireysel oluşumun, kişinin psişik yapısının toplumsal etkenlerden üstün olması gerekir."[10] Bu durumda belirlenimcilik, toplumsal çevreden yola çıkılarak ortaya konan tekanlamlı bir açıklama olur.

Oysa sosyoloji, grup ölçeğinde yalnızca olasılıkçı muhakemeler yürütebilir. Sosyoloji tüm erkeklerin eşlerine şiddet uyguladıklarını değil; güncel verilerin ışığında, bir kadının bir erkek tarafından şiddet görmesi olasılığının bir erkeğin bir kadın tarafından şiddet görme olasılığından çok daha yüksek olduğunu söyler. Ve sosyoloji, bireysel ölçekte çalıştığı zaman da çevre, sınıf ya da grup yoluyla yapılan büyük açıklamalarla yetinmeyip çok sayıda dışsal ya da içsel toplumsal belirlenimlerin yani yatkınlıklarda içselleştirilmiş hâlde varlık gösteren belirlenimler ile bireyin dışındaki belirlenimlerin (kişilerin, grupların ve dahil olunan kurumların nitelikleri) nasıl birleştiğini kavramaya çalışır. Aynı gruba ait bireylerin farklı şekillerde hareket etmelerini belirleyen şey bu çapraz kısıtlamalardır. Aynı aile içindeki bireylerin deneyimleri asla tamamen özdeş olmaz, yaşanan etkileşim ya da durumlar asla kesin surette aynı değildir, aile yapılanmasında sahip olunan konum kız ya da erkek çocuk yahut büyük ya da küçük kardeş, vs. olunmasına göre değişir.

Antropolog Ralph Linton bu hususta şöyle söylüyordu: "[...] özdeş ortamlar bile –özdeşliklerinin kavranabildiği durumda– farklı bireylere farklı deneyimler sunar ve nihayetinde onlara

[10] R. BASTIDE, *Sociologie et psychanalyse*, a.g.e., s. 59.

farklı kişilikler verirler [...]. Toplum ve kültür, dünyanın en bütünleşik unsurları da olsalar, onların içinde yetişmiş bireylere tekbiçimlilikten çok uzak ortamlar sunar."[11] Ve Roger Bastide de "bireylerin medeniyetin bütününe katılmadıklarını, toplumda işgal ettikleri yere göre –bu yer bireyin cinsiyetine, yaşına, meşguliyetlerine, yaşadığı bölgeye, dinine ve göç alan bir ülkede, ait olduğu etnik gruba bağlıdır– sadece bazı parçalarına dahil olduklarını" ekler ki bu da netice itibarıyla, "medeniyetin genel etkilerini, bireyin üzerinde etki etmiş belirli etkilerle ikame etme"ye götürür.[12]

Durkheim'ın "kurumlar ile onların doğuş ve işleyişleri hakkında [bir] bilim" olarak takdim ettiği türden makrososyolojik ölçekli bir sosyolojiye olduğu kadar psişik etkinliğin en mahrem kıvrımlarının içindeki toplumsal hayata dair izleri ortaya çıkaran bireysel ölçekli bu sosyolojiye de hiç olmadığı kadar ihtiyaç duymaktayız. Rüya üzerine yapılan bir inceleme toplumsal dünyadan, onun düzenliliklerinden, kısıtlamalarından ve ağırlıklarından uzaklaşmak değildir asla. Bireylerin, kişisel olduğu kadar dışsal problemlerle, onları *dışavurmak* suretiyle sürekli olarak mücadele etme mantıklarının keşfedilmesine katkı sağlar.

Dolayısıyla, oneirik dışavurumda rol oynayan toplumsal belirlenimleri inceleyen bilim dalı olarak rüya sosyolojisi, öznenin sahip olduğu özgürlük ve irade yanılsamalarına karşı gerçekleştirilen son bir hücumdur. Benim rüya üzerinde çalışmaktaki ve rüyanın üretiminin onu gören kişinin geçmiş ve mevcut toplumsal deneyimlerinden ayrılamaz olduğunu göstermekteki niyetim; toplumsal olanın bireylerin –olağan toplumsal gerçekliklerden en kopuk gibi göründükleri uyku anları da dahil olmak üzere– en mahrem kıvrımlarında dahi bulunduğunu göstermektir. Toplumsal mantıklar rüya ânında her türlü kurumun, grubun, etkileşimin ya da dış talebin yokluğunda bile rüya gören kişinin psişik etkinliğine damga vurmaya devam eder.

Rüyaların sosyolojik yorumu, sosyal bilimlerin ve özellikle de sosyolojinin karşılaştığı, en kişisel insan deneyiminde işlemekte olan ve pekâlâ toplumsal belirlenimler olarak adlandırılması gereken toplumsal mantıkları ortaya çıkarma iddialarına gösterilen dirençleri yine ve yeniden dindirmenin –ki bu iş asla bitmeyecek gibi görünmektedir– bir yoludur.

[11] R. LINTON, *Le Fondement culturel de la personnalité*, a.g.e., s. 129-130.
[12] R. BASTIDE, *Sociologie et psychanalyse*, a.g.e., s. 59.

Final
Pratiklerin Yorumlanmasına İlişkin Formülün Anlam ve Önemi

Pratiklerin doğası ne olursa olsun onların yorumlanmasına ilişkin genel bir formül üretme iddiası, toplumsal dünya hakkında, birbirinden ayrı ve genellikle birbirlerinin rakibi bilgi edinme gayretlerini birleştirmeyi amaçlar. Araştırma programlarını ve araştırmacıları bir araya getirebilecek mantıksal bağları görmeyi engelleyen şey, aralarındaki rekabettir. Gerçekten de rekabet, bilmeye yönelik isteği harekete geçirebiliyor olsa da aynı zamanda rakiplerin çoğunluğunun kısmi olarak körleşmesine neden olur; oysa daha geniş ve uzak bir açıdan görmek bilimsel problemleri daha etkili bir şekilde çözmeye ve insanların pratiklerini daha doğru yorumlamaya olanak tanır. *Her bir rakibin diğerlerinin hangi konuda kısmen haklı olduklarını görmeyerek hata ettiğini* söyleyebiliriz.

Bu çalışmanın kalbini oluşturan genel formül, bireysel yahut kolektif pratikleri belirli bir tarihin içinde yani faillerin içselleştirilmiş geçmişi ile eylemlerinin güncel bağlamının kesiştiği noktada ele almaya imkân verir. Bu suretle, bireylerin doğumlarından ölümlerine kadar olan tarihleri, toplumsal dünyanın onları dönüştürdüğü şey ile sürekli olarak onların karşısına çıkardığı şey arasındaki karşılaşmaların (bizzat bu karşılaşmalar da bireylerin ve durumların birbirinden ayrılamaz şekilde dönüştürücüleridir) tarihi olarak tasavvur edilir.

İnsanların yaptıkları şeyi neden yaptıklarını, hissettikleri şeyi neden hissettiklerini, düşündükleri şeyi neden düşündüklerini anlamayı istemek sadece onların (maddi olduğu kadar simgesel) *pratikler*inin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini değil, geçmiş deneyimlerinden ötürü sahip oldukları *yatkınlık* ya da *şemalar*ın incelenmesini ve aynı zamanda, bu pratiklerin ortaya konduğu ve gözlemlendikleri *bağlamlar*ın incelenmesini de gerektirir. Örneğin bir çocuğun davranışlarını ve okuldaki performansını anlamak

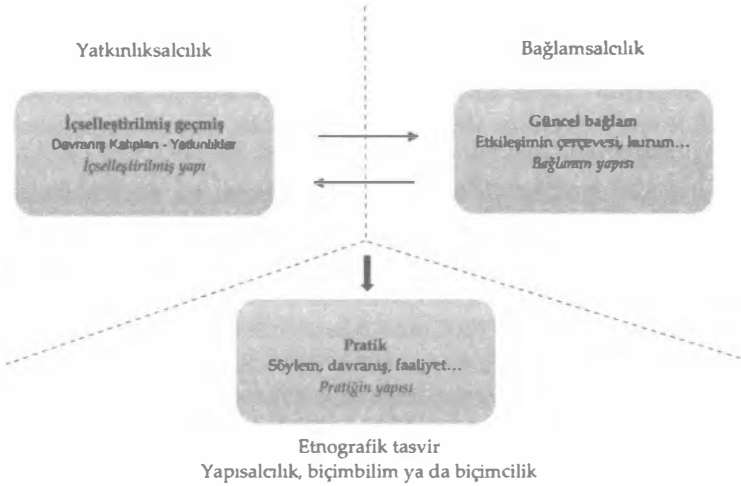
için okul bağlamına taşıdığı –öncelikli olarak aile içinde şekillenmiş– toplumsal yatkınlıklarını (bilgiyle ve dille olan ilişki, otoriteyle olan ilişki, kültürel yatkınlıklar, rekabet ruhu ve nefis kontrolü derecesi, vs.) ve söz konusu toplumsal bağlamı (öğretilen bilgilerin türü, aşılanan bilgiyle olan ilişkinin tabiatı, pedagojik teknik ve aygıtların türü, öğretmenlerle öğrenciler arasında kurulan otorite ilişkilerinin tabiatı, vs.) hesaba katmak gerekir. Aynı şekilde, daha makrososyolojik bir ölçekte, toplumsal bir sınıfın üyelerinin kültürel davranışını (kültürel pratik ve tercihlerini) anlamak için, *hem* ilk ailevi deneyimlerinin ve okul deneyimlerinin aracılığıyla edindikleri kültürel pratikleri *hem de* değerlendirilen kültürel bağlamın tabiatını (erişebildikleri az çok çeşitli kültürel arzın tabiatı, farklı kültürel ürünler arasındaki kültürel hiyerarşilerin tabiatı, kültürel kurumların nitelikleri, vs.) araştırmak şarttır.

Yatkınlıklar ve bağlam arasındaki ilişki, kronolojik sebeplerden ötürü genellikle sanıldığı gibi (geçmişten şimdiki zamana doğru ama kimi zaman da –faydacı bir bakış açısıyla– şimdiki zamandan geçmişe doğru işleyen) basit bir neden sonuç ilişkisine indirgenemeyecek diyalektik bir ilişkidir. Yatkınlıklar ve bağlam arasındaki "nedenselliğin yönü"ne ilişkin soru yani şimdiki zamanda algılanan ve yorumlanan şeyi ve onun algılanma ve yorumlanma şeklini belirleyenin geçmiş mi olduğunu yoksa daha ziyade şimdiki zamanın mı geçmişe ait şeylerin yeniden açılmasını, seferber olmasını, tetiklenmesini, etkinleşmesini sağladığını ve aksine, neyin hükümsüz vaziyette kalması gerektiğini, neyin dizginlenmesi ya da beklemeye alınması gerektiğini belirlediğini anlamaya yönelik sorunun pek bir tutarlılığı yoktur. Kısacası, güncel bağlam ve yatkınlıklar, en sıradan olanlardan en özgün ya da yaratıcı olanlara pratikleri doğurmak üzere *birleşirler*.

İçselleştirilmiş geçmiş ile güncel eylem bağlamı arasındaki ilişkiye dair tek tutarlı soru, bir yandan, bağlamın bireylerin eylemi üzerinde uyguladığı kısıtlamanın derecesini ve öte yandan, bireylerin içselleştirilmiş yatkınlıklarının kuvvet ya da kudret derecesini öğrenmeye yönelik olandır.

Her şeyden önce, bazı bağlamlar kuvvetli ve bazıları zayıftır, bazıları kapalı ya da katı ve bazıları açık ya da esnektir, bazıları kurumsallaşmış ve hatta belirli kodlarla bağlanmışken (örneğin, mahkeme salonundaki resmî bir söylem ya da savunma) bazıları bulanık, gevşek ya da düşük derecede kurumsallaşmıştır (örne-

ğin, arkadaş sohbeti). Askerî kurum arkadaş grubu değildir, aile kurumu okul kurumu değildir, hukuki alan edebî etkinlik değildir, iş görüşmesi bir kafedeki gayriresmî sohbetle aynı değildir, matematik ispatlama rüya ya da gündüz düşü ile aynı değildir, vs.

Şema 8: Pratiklerin yorumlanmasına ilişkin genel formül: yatkınlıksalcı-bağlamsalcı genetik yapısalcılık

Şema 8: Pratiklerin yorumlanmasına ilişkin genel formül: yatkınlıksalcı-bağlamsalcı genetik yapısalcılık

Ayrıca, içselleştirilmiş yatkınlıklar az çok belirli bir şekilde teşkil olmuştur ve sahip oldukları kuvvet, deneyimledikleri kuvvetlendirme derecesine bağlıdır: Erken bir dönemde sistemli ve sürdürülebilir bir şekilde yerleşebilmiş yatkınlıklar daha geç, daha nadiren ve daha kısa vadeli bir şekilde teşkil olmuş yatkınlıklara kıyasla çok daha kuvvetli ve etkindir. Yüksek bir kültürel sermayeye sahip egemen sınıfların çocuklarının içselleştirilmiş kültürel yatkınlıklarının neticeleri bu nedenle alt ya da orta sınıfların çocuklarının kültürel yatkınlıklarından çok daha kuvvetli ve etkilidir. Alt ya da orta sınıf üyesi çocuklar kültürel yatkınlıkları teşkil etmeyi daha az sistemli ve daha az kalıcı bir şekilde ve/veya (bilhassa okulun toplumsallaştırmacı eyleminden ötürü) daha geç öğrenirler.

Yatkınlıklar, bağlamın kısıtlama ya da zorlama derecesine gö-

re daha az ya da daha çok talep edilebilir, engellenebilir ya da daha "özgür" bir şekilde dışavurulabilir. Ayrıca, teşekkül-kuvvetlenme ve kudret derecelerine göre onları talep eden bağlamlar tarafından daha kolay ya da zor bir şekilde seferber edilebilir ya da etkinleştirilebilirler. Aynı zamanda bağlamlar tarafından daha kolay ya da zor bir şekilde engellenebilir ya da beklemeye alınabilirler. Bireylerin ne yapabileceklerine ya da söyleyebileceklerine "karar veren", tek yönlü nedensellik bağlarından ziyade yatkınlıklarla bağlamlar arasındaki *kuvvetlerin dinamik dengesi*dir.

Dahası, içselleştirilmiş geçmiş ve bağlam, bu gerçekliklerin *sosyogenetik* bakımdan incelenmesini gerektiren bir tarihe sahiptir. Bireylerin içselleştirdikleri şema ya da yatkınlıklar farklılaşmış toplumsallaşma bağlamlarında (aile kurumu; okul kurumu; mesleki çevreler; dinî, kültürel, siyasi, sportif, vs. kurumlar) az çok erken bir dönemde, az çok sistemli bir şekilde ve az çok uzun bir süre bulunmalarının *tarihinin meyveleri*dir. Şema ve yatkınlıklar, bireylerin tüm yaşamları boyunca yaşamaya doğru yönlendirildikleri, (bebeklerde çok kısa, en yaşlı yetişkinlerde ise çok uzun) görece benzer toplumsal deneyimlerin oluşturduğu bağımsız dizilerin *özetleri* (Piaget) gibidir.

Söz konusu formüle ilişkin güncel eylem bağlamı aynı zamanda, kendine özgü nitelikleriyle birlikte az çok uzun bir *tarihin ürünü*dür: belirli bir dönemde [yatkınlıklara] tutarlı niteliklerini ve özgüllüklerini veren kurumun, grubun, dünyanın, oyunun[1], alanın, vs. tarihi. Örneğin, okul kurumu hiçbir değişmez bir öze sahip değildir ve Eski Rejim'in orta öğrenim kurumlarından günümüze kadar dönüşümünü sürdürmüştür yahut belirli bir bilimsel alanın akımları ya da kutupları arasındaki meselelerin ve güç ilişkilerinin durumu söz konusu alanın tarihi boyunca çok sayıda değişikliğe uğrar. Dolayısıyla, güncel bağlam iki farklı bakımdan değerlendirilebilir: 1) bireylerin üzerinde yarattığı toplumsallaşma etkileri bakımından (hâlihazırda içselleştirilmiş şema ya da yatkınlıkların kuvvetlendirilmesi ya da marjinal bir biçimde değiştirilmesi yahut yeni şema ya da yatkınlıkların te-

[1] Yazar burada oyun kelimesini edebî oyun anlamında kullanmaktadır. Lahire'in edebî alan kavramını eleştirerek edebiyat evrenini oyun metaforu aracılığıyla tanımladığı ve açıkladığı eseri için bakınız: *La Condition Littéraire. La double vie des écrivains*, La Découverte, Paris, 2006 -çn.

şekkülü); 2) bireyler tarafından hâlihazırda içselleştirilmiş şema ya da yatkınlıkların tetiklenmesinin ya da beklemeye alınmasının, etkinleştirilmesinin ya da engellenmesinin doğrudan etkileri bakımından.

Formülün farklı ögelerinin eş derecede *yapı* ya da *biçim* olarak kabul edilmesi gerekir. Bu yapı ya da biçimler içselleştirilmiş, bağlamsal ya da bizzat pratiklere ve onların ürünlerine özgü olabilir. Bu yapıların tabiatını belirlemek, bilme yetisinin ilk hedefini oluşturur: Söz konusu olan, şema ya da yatkınlık biçiminde *içselleştirilmiş deneyimlerin yapısını*, *eylem bağlamlarının yapısını* (etkileşimin yapısı; grubun, kurumun, dünyanın, oyunun ya da alanın, vs. yapısı) ve *gözlemlenen pratiklerin yapısını* (davranışın yapısı, anlatı ya da söylemin yapısı, etkinliğin yapısı, vs.) ortaya koymaktır. Fakat bilme yetisinin bu hedeflerinin her biri (içselleştirilmiş yapıları bilmek, bağlamsal yapıları bilmek ve pratiklerin yapılarını bilmek) araştırmacılar tarafından kimi zaman haddizatında bir erek olarak kabul edilir ve bu da formülün birbirinden ayrılamaz ögelerini ayırmaya ve izole etmeye katkıda bulunur.

Pratiklerin yorumlanmasına ilişkin genel formül bana bütün bir mantık oluşturuyor gibi görünüyor ve, keşif amaçlı araştırmanın dışında ya da pratik nedenlerden ötürü (sınırlı araştırma süresi ya da ampirik malzemedeki eksiklikler), formülün farklı bileşenleri arasındaki dinamik bağları koparmanın sorunlu olduğu kanısındayım. Formülle bağlantılı olarak, yorumlamada oluşabilecek şu olası sapma ya da indirgemeleri bu nedenle belirttim:

1) pratikleri yorumlamak için sadece bağlamı hesaba kattığımızda (*bağlamsalcılık*);

2) pratikleri yorumlamak için sadece içselleştirilmiş geçmişi hesaba kattığımızda (*yatkınlıksalcılık*);

3) pratikleri anlamak için sadece onlara odaklandığımızda (pratikler hakkında bilinmesi gereken temel şeyi söylediği kabul edilen "basit" *etnografik tasvir*; dilbilimsel, göstergebilimsel ya da antropolojik göstergebilimsel ya da antropolojik *yapısalcılık, biçimcilik* ya da *biçimbilim* sadece pratiklerin yapısını ortaya koymaya çalışır ve onları diğer yapılarla ilişkilendirmeye gayret etmezler) kimi sapma ya da indirgemeler ortaya çıkabilir.

Pratiklerin yorumlanmasına ilişkin formül bana göre sosyolojik problemleri daha iyi ortaya koymayı sağlıyor. Fakat böyle bir yöntemin, bilimsel sahadaki rekabet ve uzlaşmanın yol açtığı ne-

ticelere rağmen kendini benimsetme olasılığının ne olduğunu sorgulayabiliriz. Bu formüle liderlik eden bütünleştirici yöntemin bilimsel meseleleri açıklığa kavuşturduğumuzda, mücadele içindeki rakiplerin çoğunluğunu ve özellikle de kendilerini kısmi görüş açılarına, kısmi yorumlayıcı modellerinin evrensellik iddiasından vazgeçmeyi kabul edemeyecek kadar fazlasıyla kaptırmış olanları ikna etmeyi pek ümit edemeyiz. Ancak bu bilimsel alana yeni girmiş olan ve böyle bir kuramsal bütünleşmenin bilimsel faydasını büyük bir serinkanlılıkla değerlendirebilecek olanları ikna etmeyi umabiliriz.

Bilimsel alanın içindeki rekabetin neticelerinin dışında, böyle bir yorumlama isteğinin karşısına çıkan bir diğer büyük engelin kökü de –beşerî ve sosyal bilimlerde gerçek bir ilerlemenin mümkün olmadığı ön kabulüne dayanan– radikal bir görecilik ve inşacılık biçiminde bulunur: Bilgilerin birikimli bir şekilde çoğalması mümkün değildir, rakip bilimsel programların göreli bulgusal güçlerini karşılaştırmak imkânsız ya da gereksizdir, araştırma sonuçlarını genellemek imkânsızdır, vs. Bu inanışların tamamını göz önünde bulundurduğumuzda, herhangi bir bilimsel ilerlemeye ya da farklı kısmi programların sentezleyici bir şekilde bütünleşmesine yönelik fikrin ortadan kaldırılmasını, safça bilimci (ya da "tabiatçı") olarak görülmesini ve en başından beri başarısızlığa mahkûm olacağının düşünülmesini anlıyoruz.

Bununla birlikte, bilim tarihi hakkında sahip olunan çok az bir bilgi bile Darwin, Marx, Freud, Einstein, Durkheim ya da Bourdieu gibi birbirinden çok farklı araştırmacıların sarf ettikleri bilimsel gayretlerin, dağınık ve bazen de rakip bilimsel görüş açılarıyla katkılarının özgün bir şekilde sentezlenmesinden geçtiğini anlamayı sağlar: Karşıt olarak değerlendirilen yaklaşımlar arasında köprü kurmak (örneğin, fizikteki sonsuz küçük ve sonsuz büyük yaklaşımları, genel görelilik kuramı ile kuantum mekaniğinin yaklaşımları ve aynı şekilde, matematik alanında cebir ya da aritmetik ve geometri bazı araştırmacılar onları birbirine bağlamanın yollarını buluncaya dek uzun bir zaman boyunca birbirlerinden bağımsız yaklaşımlar olarak kabul edilmiştir), farklı disiplinlerin ve alt disiplinlerin katkılarını bünyesine dahil etmek; *başka alanlarda olduğu gibi* beşerî ve sosyal bilimlerde de hedeflenmesi makul olan işte budur.

Yeniden üretim adlı eserin yazarları[2], eşitliksiz toplumsal sistemin yeniden üretilmesine ilişkin kuramlarını Marx, Durkheim ve Weber gibi üç büyük kaynağı açıkça belirterek takdim ediyorlardı. Bu üç isim o dönemde birbirine tamamen zıt olarak görülürken (ve pek çokları için hâlâ öyledirler) söz konusu eserde birlikte seferber ediliyorlardı. Pierre Bourdieu, her "kuram"ın ya da her "bilimsel program"ın diğerlerinden bağımsız bir şekilde var olması gerektiğini düşünseydi; (herkesin komşu programların "doğruları" ile hiçbir ilişkisi olmayan "kendi doğrusu"nu kattığı) geçmişteki bilimsel programların karşılaştırılmalarının ya da birbirlerine eklemlenmelerinin hiçbir anlamının olmadığına inansaydı; döneminin üstü kapalı yasaklarını ("Marksist biri Weberci olamaz; Weberci biri Durkheim'ın düşüncesini benimseyemez, vs.") delmeye cesaret etmemiş olsaydı ve sentezlenemeyecek olanı sentezlemeseydi alanlar [*champs*] ve habitus kuramı asla var olamazdı.

Ortamdaki bu bilimsel görecilik beşerî ve sosyal bilimler alanındaki tüm bilimsel iddiaları aşağı çeker ve bilimsel olarak yapabileceğimiz en iyi şeyin ya "olgular"ı fazla yorumlamaya çalışmadan ampirik malzemenin olabildiğince yakınında durmaktan ya da bir kışkırtma ya da retorik ustalık örneği göstermekten ibaret olduğunu düşünmemize izin verir. Aynı zamanda örtülü bir şekilde madde ve yaşam hakkındaki bilimlerin kati tabiatına dair çok vasat bir bilgiye dayanır. Tarihsel olarak egemen modeller ve bilimin örnek niteliğindeki temsilleri olan bu bilimler genellikle, beşerî ve sosyal bilimler alanlarındaki araştırmacıların erişemeyeceği bilimsel modeller olarak görülür. Oysa bu bilimler idealize edilmezse, beşerî ve sosyal bilimlerden o kadar da farklı olmadıkları ortaya çıkar. Onlar da tarihleri boyunca benzer engellerle karşılaşmıştır[3] ve rakip kuramların bir kısmını tamamen geçersiz kılabilecek yanlışlanabilirlik testlerini icat edebilecek konumda nadiren bulunurlar. Beşerî ve sosyal bilimlerde olduğu

[2] Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron -çn.

[3] Henri Poincaré'nin *Bilimin Değeri* isimli eserinde (Türkçeye çeviren: Fethi Yücel, M.E.B., 1989, s. 192-225.), döneminin bir filozofunun (Édouard Le Roy) bilimsel kuşkuculuğuna ve epistemolojik adcılığına verdiği hem sert hem de incelikli ve ayrıntılı yanıtı okuduğumuzda buna kolaylıkla ikna oluruz. Madde ve yaşam bilimleri kendi içindeki radikal bir şekilde uzlaşımsalcı ve sezgici bu görüşleri temizlemiş olsa da beşerî ve sosyal bilimler alanlarında "Le Roy" gibilerin sayısı ne yazık ki çoğalmıştır.

gibi burada da kuramların, uzun bir sürecin sonunda (iç tutarlılıkları ve sayıca artan olguları açıklama kabiliyetleri bakımından) diğerlerine nazaran daha geçerli olduğu ortaya çıkar. Beşerî ve sosyal bilimlerin, genellikle özgüllüklerini adlandırmak ve sınırlarını belirtmek için altı çizilen ("Değişken tabiatlı, fazla karmaşık, belirli bir değişken dizisiyle tanımlanamayan ve modellerle açıklanamayan bir gerçeklik hakkında nasıl bilim yapılabilir?" diye sorulur bizlere) tarihsel mahiyetine denk nitelikleri madde ve yaşam bilimlerinde de bulmak mümkündür.

En dikkat çekici örneklerden ikisini ele alacak olursak; evrim kuramı ya da jeoloji tarih dışı gerçekliklerle ilgilenmez, onlar aksine uzun (ya da "derin") zamanın inceledikleri gerçeklikler üzerindeki etkilerini düşünmeyi hiç bırakmamış tarihsel bilimlerdir.[4] Madde ve yaşam bilimlerinin deneysel ve takıntılı bir şekilde ampirik mahiyetinin (bunun onları, deney yapması mümkün olmayan ve genellikle spekülatif bir yaklaşım içindeki beşerî ve sosyal bilimlerden radikal bir biçimde ayırdığı düşünülür) mitleştirilmesi tüm bu bilimlerin eşitsiz bir biçimde deneysel olduğunu[5], ampirik doğrulamaları beklerken en spekülatif araştırmaları seve seve kabul ettiklerini ve gerçekliğin gözlemlenmesinden ya da dolaysız algılanmasından, olguları açıklamayı sağlayan kuramları asla doğrudan çıkarmamış olduklarını görmemeye yol açar. Aksine, en güçlü kuramlar, en iyi kurulmuş ampirik gerçeklikler gibi görünebilen şeylere nazaran sezgilere aykırıdır (örneğin, kuantum mekaniğinden daha sezgilere aykırı bir kuram yoktur ve bu kuram yine de transistör, lazer, bilgisayar, GPS, MR, cep telefonu, mikro dalga ya da atomik saat gibi çok çeşitli teknolojik ürünlerin doğmasını sağlamıştır). Madde ve yaşam bilimleri, en yüksek seviyedeki kuramsal risk alımları (bu konuda kuantum fiziğini ya da daha yakın döneme ait ve hâlâ tartışılan sicim kuramını örnek verebiliriz) *ile* gerçeklikle karşılaştırma gerekliliğini her zaman bir araya getirmiştir. Bilhassa fizik, şayet iddialı, sentezleyici ya da bütünleştirici kuramsal programlar üretmeye cesaret etmemiş olsaydı –ki bu programlar ancak çok

[4] S. J. GOULD, *Aux racines du temps*, Livre de Poche, Biblio Essais, Paris, 1990.

[5] Madde, evren ya da yaşama ilişkin bilimler ampirik doğrulamanın kısıtlamasına tabi olsa da her zaman laboratuvar ortamında deneysel durumlar üretemezler (evrenbilim ya da iklimbilim buna örnek verilebilir) ancak "yalnızca", kimi zaman toplumsal yahut tarihsel olgular kadar biricik ve tekil fenomenleri (ya da onların izlerini) gözlemleyebilirler.

sonra incelikli deneysel tasdiklerle sonuçlanmıştır (örneğin, genel görelilik kuramı, kuantum mekaniği ya da Higgs alanı kuramı), o müthiş bilimsel ilerlemeleri kaydedemezdi.

Madde ve yaşam bilimleri ile beşerî ve sosyal bilimler arasındaki farklılıkları inkâr etmeksizin, yine de hiçbir şeyin beşerî ve sosyal bilimler alanlarında çalışan araştırmacıları bilimsel iddialarından vazgeçirmemesi gerektiğini söyleyebiliriz. Kuvvetli de olsa tamamen aşılabilir toplumsal engellerin dışında, apriori sentezleyici kuramlar ya da bütünleştirici modeller inşa etme olanaklarının karşısında apriori hiçbir *epistemolojik* engel yoktur.

Kaynakça

ABSI Pascale, "La vie rêvée d'une anthropologue... au lit avec Yuli", *Chimères*, Sayı 86, Éditions Érès, 2015, s. 45-54.

ABSI Pascale, DOUVILLE Olivier, "Batailles nocturnes dans les maisons closes. L'univers onirique des prostituées de Bolivie", *Revue du MAUSS*, Sayı 37, 1/2011, s. 323-346.

ADLER Alfred, *Le Tempérament nerveux. Éléments d'une psychologie individuelle et applications à la psychothérapie* (1911), 1948 yılında Almancadan çeviren: Dr Roussel, Éditions Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1970.

ADLER Alfred, *Le Sens de la vie. Étude de psychologie individuelle* (1933), 1950 yılında Almancadan çeviren: Dr H. Schaffer, Éditions Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1968.
http://classiques.uqac.ca/clas-siques/adler_alfred/sens_de_la_vie/sens.html

ALLENDY René, *Les Rêves et leur interprétation psychanalytique*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1926.

ALLENDY René, *Rêves expliqués*, Gallimard, NRF, Paris, 1938.

ANTROBUS John S., "The dream as metaphor: an information-processing and learning model", *Journal of Mental Imagery*, 2, 1977, s. 327-338.

ANZIEU Didier, "Table d'hôte", S. FREUD, *Sur le rêve* içinde, Almancadan çeviren: Cornelius Heim, Gallimard, Folio, Paris, 1988, s. 9-37.

ARNULF Isabelle, *Une fenêtre sur les rêves. Neurologie et pathologies du sommeil*, Odile Jacob, Paris, 2014.

ARON Adriane, "The Nightmare of Central American Refugees", D. BARRETT (ed.), *Trauma and Dreams* içinde, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2001, s. 140-147.

ARTEMIDORUS, *La Clef des songes. Onirocriticon*, A. J. Festugière tarafından çevrilmiş ve notlarla zenginleştirilmiş, Vrin, Paris, 2013.

ASERINSKY Eugène et KLEITMAN Nathaniel, "Regularly occuring periods of eye motility and concomitant phenomena during sleep", *Science*, 118, 1953, s. 273-274.

BACHNER Joachim, RAFFETSEDER Peter, WALZ Benedikt, SCHREDL Michael, "The effects of dream socialization in childhood

on dream recall frequency and the attitude towards dreams in adulthood: A retrospective study", *International Journal of Dream Research*, 5, 2012, s. 102-107.

BAKHTINE Mikhaïl, *Esthétique et théorie du roman*, Gallimard, Paris, 1978.

BAKHTINE Mikhaïl, *Le Freudisme*, Rusçadan çeviren G. Verret, L'Âge d'homme, Lozan, [1925-1927] 1980.

BAKHTINE Mikhaïl, *Esthétique de la création verbale*, Gallimard, Paris, 1984.

BARRETT Deirdre (ed.), *Trauma and Dreams*, Harvard University Press, Cambridge, 1996.

BARTHES Roland, "Les deux critiques", *Essais critiques*, Seuil, Paris, 1964, s. 255-260.

BASTIDE Roger, *Sociologie et psychanalyse*, Presses universitaires de France, Paris, 1950.

BASTIDE Roger, *Le Rêve, la transe et la folie*, Seuil, Points, Paris, 2003.

BAUER-MOTTI Fanny, *Les Rêves et leur interprétation: systèmes interprétatifs culturels et interprétation psychanalytique*, Strasbourg Üniversitesi Klinik psikoloji ve psikopatoloji doktora tezi, Marie-Claude Casper'ın danışmanlığında, 13 Mart 2015.

BELL Alan S. ve HALL Calvin S., *The Personality of a Child Molester. An Analysis of Dreams*, Aldine Transaction, New Brunswick (ABD) et Londra, [1966] 1971.

BERADT Charlotte, *Rêver sous le IIIe Reich*, Almancadan çeviren: Pierre Saint-Germain, Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2004.

BERGSON Henri, *Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps à l'esprit*, Félix Alcan éditeur, 5. Baskı, Paris, 1908.

BERNSTEIN Basil, *Langage et classes sociales*, Minuit, Paris, 1975.

BESSON Gisèle ve SCHMITT Jean-Claude (ed.), *Rêver de soi. Les songes autobiographiques au Moyen Âge*, Anacharsis, Toulouse, 2017.

BINSWANGER Ludwig, *Rêve et existence*, Almancadan çeviren: F. Dastur, Vrin, Paris, 2012.

BLAGROVE Mark vd., "Assessing the Dream-Lag Effect for REM and NREM Stage 2 Dreams", *PLoS ONE*, Ekim 2011, Cilt 6, Sayı 10, http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0026708

BLAGROVE Mark vd., "A replication of the 5–7 daydream-lag effect with comparison of dreams to future events as control for baseline matching", *Consciousness and Cognition*, 20 (2011), s. 384-391.

BOIFFARD Jacques-André, ÉLUARD Paul, Vitrac Roger, "Préface", *La Révolution surréaliste*, Sayı 1, 1 Aralık 1924, s. 1-2.

BONAPARTE Marie, FREUD Anna, KRIS Ernst, "Introduction", S. FREUD, *La Naissance de la psychanalyse* içinde, Almancadan çevi-

ren: Anne Berman, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, Paris, 2013, s. 1-43.
BOREL Paul, "Les idées de grandeur dans le rêve", *Journal de psychologie normale et pathologique*, 11. yıl, Sayı 5, 1914, s. 400-412.
BOURDIEU Pierre, *Bir pratik teorisi için taslak. Kabiliye üzerine üç etnoloji çalışması*, Türkçeye çeviren: Nazlı Ökten, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 162-163.
BOURDIEU Pierre, "La censure", *Questions de sociologie*, Minuit, Paris, 1980, s. 138-142.
BOURDIEU Pierre, "Censure et mise en forme", *Ce que parler veut dire*, Fayard, Paris, 1982, s. 167-205.
BOURDIEU Pierre (ed.), *Dünyanın sefaleti*, Türkçe söyleyen: Aslı Sümer vd., Heretik Yayıncılık, İstanbul, 2015.
BOURDIEU Pierre, *Genel Sosyoloji. Collège de France dersleri (1981-1983)*, Türkçeye çeviren: Zuhal Emirosmanoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
BOURGUIGNON Erika E., "Dreams and Dream Interpretation in Haiti", *American Anthropologist*, New Series, Cilt 56, Sayı 2, 1. Kısım (Nisan, 1954), s. 262-268.
BOUVERESSE Jacques, *Le Mythe de l'intériorité. Expérience, signification et langage privé chez Wittgenstein*, Minuit, Paris, 1987.
BOWLBY John, *Le Lien, la psychanalyse et l'art d'être parent*, Albin Michel, Paris, 2011.
BRETON André, *Manifeste du surréalisme*, 1924.
http://inventin.lautre.net/livres/Manifeste-du-surrealisme-1924.pdf
BRUNER Jérôme S., *Le Développement de l'enfant. Savoir faire, savoir dire*, PUF, Psychologie d'aujourd'hui, 3. Baskı, Paris, 1991.
BRUNER Jérôme S., *Culture et modes de pensée. L'esprit humain dans ses œuvres*, Éditions Retz, Paris, 2000.
BRUNER Jérôme S., *Pourquoi nous racontons-nous des histoires?*, Pocket, Agora, Paris, 2005.
BULKELEY Kelly ve DOMHOFF G. William, "Detecting meaning in dream reports: An extension of a word search approach", *Dreaming*, Cilt 20 (2), Haziran 2010 s. 77-95.
BURKE Peter, "L'histoire sociale des rêves", *Annales. Économie, Sociétés, Civilisations*, 28. yıl, Sayı 2, 1973, s. 329-342.
CABANIS Pierre, *Rapports du physique et du moral de l'homme* (1802), Slatkine, Cenevre, 1980.
CALKINS Mary Whiton, "Statistics of dreams", *American Journal of Psychology*, Cilt 5, Sayı 3, 1893, s. 311-343.
CARROY Jacqueline, "Observer, raconter ou ressusciter les rêves? 'Maury guillotiné' en question", *Communications*, 1/2009 (Sayı 84), s. 137-149.

CARROY Jacqueline, "Les réveils de Gabriel Tarde. Science des rêves et autofictions", G. TARDE, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves* içinde, Éditions BHMS, Lozan, 2009, s. 1-44.

CARROY Jacqueline, *Nuits savantes. Une histoire des rêves (1800-1945)*, Éditions de l'EHESS, Paris, 2012.

CARROY Jacqueline ve LANCEL Juliette (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves. De l'Antiquité à Freud*, Les Belles Lettres, Paris, 2016.

CARTWRIGHT Rosalind, "Review of Freud's *The Interpretation of Dreams*", *Dreaming*, Cilt 4 (1), Mart 1994 s. 74-76.

CASTEL Pierre-Henri, *Introduction à* L'Interprétation du rêve *de Freud*, PUF, Paris, 1998.

CAUGHEY John L., *Imaginary Social Words: A Cultural Approach*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1984.

CHARBONNIER Georges, BOURGUIGNON André, PONTALIS Jean-Bertrand, BELAVAL Yvon, "Sciences et techniques, le rêve", *Les matinées de France Culture*, 30 Aralık 1966.

CHARMA Antoine, *Du sommeil*, Hachette, Paris, 1851.

CHARUTY Giordana, "Destins anthropologiques du rêve", *Terrain*, Sayı 26, Mart 1996, s. 5-18.

CIFALI Mireille, "La Belle au Bois dormant en terre romande", *Le Coq-héron*, Sayı 218, 2014/3, s. 30-37.

COGNASSE DES JARDINS Claude-Jean, *Essai sur les songes*, 29 Mart 1801 tarihinde Montpellier Tıp Okulu'nda sunulmuş tez, Imprimerie Jean Martel Aîné, Montpellier, 1801.

COHN Dorrit, *La Transparence intérieure. Modes de représentation de la vie psychique dans le roman*, İngilizceden çeviren: Alain Bony, Seuil, Paris, 1999.

COLIN Patrick, "Entre interprétation et explicitation. Le rêve chez Medard BOSS", *Cahiers de Gestalt-thérapie*, Sayı 102/2001, s. 169-176.

CRESPIN Ludwig, *Redécouvrir la conscience par le rêve. Le débat entre théories cognitives et non cognitives de la conscience à l'épreuve de la recherche sur le rêve*, Felsefe doktora tezi, Sébastien Gandon danışmanlığında, Blaise Pascal Üniversitesi, Clermont-Ferrand, 25 Kasım 2016.

D'ANDRADE Roy G., "Anthropological Studies of Dreams", F. L. K. HSU (ed.), *Psychological Anthropology: Approaches to Culture and Personality* içinde, The Dorsey Press, Homewood, Illinois, 1961, s. 296-332.

DASTUR Françoise, "Préface", L. BINSWANGER, *Rêve et existence* içinde, çeviren: F. Dastur, Vrin, Paris, 2012, s. 9-31.

DEHAENE Stanislas, *Le Code de la conscience*, Odile Jacob, Paris, 2014.
Dehaene Stanislas, "Une science de la conscience: entretien", *Études*, Sayı 4222, Aralık 2015, s. 41-52.
DEHAENE Stanislas et NACCACHE Lionel, "Toward a cognitive neuroscience of consciousness: basic evidence and a workspace framework", *Cognition*, 79, 2001, s. 1-37.
DEJOURS Christophe, *Souffrance en France. La banalisation de l'injustice sociale*, Seuil, Paris, 1998.
DELACROIX Henri, "Sur la structure logique du rêve", *Revue de métaphysique et de morale*, 1904, s. 921-934.
DELAGE Yves, "Essai sur la théorie du rêve", *Revue Scientifique*, Cilt XLVIII, 28. yıl, 2. yarıyıl, 1 Temmuz 1891-1 Ocak 1892, s. 40-48.
DELAGE Yves, *Le Rêve. Étude psychologique, philosophique et littéraire* (1920), PUF, Paris, 1924.
DELBŒUF Joseph, *Le Sommeil et les rêves, considérés principalement dans leurs rapports avec les théories de la certitude et de la mémoire*, Félix Alcan, Paris, 1885.
DEMENT William ve KLEITMAN Nathaniel, "The relation of eye movements during sleep to dream activity: an objective method for the study of dreaming", *Journal of Experimental Psychology*, 53, 1957, s. 339-346.
DEVEREUX Georges, *Psychothérapie d'un Indien des plaines: réalités et rêve* (1951), Fayard, Paris, 1998.
DIATKINE René, "Rêve, illusion et connaissance", *Revue française de psychanalyse*, 5-6, Cilt XXXVIII, Eylül-Aralık 1974, PUF, s. 779-820.
DOMHOFF George William, *Finding Meaning in Dreams: a quantitative approach*, Plenum Press, New York, 1996.
DOMHOFF George William, "The Misinterpretation of Dreams", Freud'un *The Interpretation of Dreams* eserinin yeni çevirisinin eleştirisi, çeviren Ritchie Robertson, ed., 400 s., Oxford, 1999, *American Scientist* içinde.
http://www.americanscientist.org/bookshelf/pub/the-misinterpretation-of-dreams
DOMHOFF George William, "New directions in the study of dream content using the Hall and Van de Castle coding system", *Dreaming*, 1999, 9 (2/3), s. 115-137.
DOMHOFF George William, "Why Did Empirical Dream Researchers Reject Freud? A Critique of Historical Claims by Mark Solms", *Dreaming*, Cilt 14 (1), Mart 2004, s. 3-17.
DOMHOFF George William, "Refocusing the neurocognitive approach to dreams: a critique of the Hobson versus Solms debate", *Dreaming*, Cilt 15 (1), 2005, s. 3-20.

DOMHOFF George William, "Dreams are embodied simulations that dramatize conceptions and concerns: The continuity hypothesis in empirical, theoretical, and historical context", *International Journal of Dream Research*, Cilt 4, Sayı 2, 2011, s. 1238-1247.

DOMHOFF George William, "Dreaming as embodied simulation: A widower's dreams of his deceased wife", *Dreaming*, Cilt 25 (3), Eylül 2015, s. 232-256.

DOMHOFF George William, "Content Analysis Explained. If we don't 'interpret' dreams, what *do* we do?" http://dreamresearch.net/Info/ content_analysis.html

DOMHOFF George William ve SCHNEIDER Adam, "Studying dream content using the archive and search engine on DreamBank.net", *Consciousness and Cognition*, 17, 2008, s. 1238-1247.

DONNAT Olivier, *Les Pratiques culturelles des Français à l'ère numérique. Enquête 2008*, La Découverte/Ministère de la Culture et de la Communication, Paris, 2009.

DORNES Martin, *Psychanalyse et psychologie du premier âge*, Almancadan çeviren: Claude Vincent, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, Paris, 2002.

DURKHEIM Émile, *Felsefe Dersleri*, Fransızca aslından Türkçeye çevirenler: Dença Kartun ve Adem Beyaz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2021 (2. Baskı).

DURKHEIM Émile, *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri*, Türkçeye çeviren: Fuat Aydın, Eskiyeni Yayınları, İstanbul, 2000.

DUVIGNAUD Jean, DUVIGNAUD Françoise ve CORBEAU Jean-Pierre, *La Banque des rêves. Essai d'anthropologie du rêveur contemporain*, Payot, Paris, 1979.

EGGAN Dorothy, "The Significance of Dreams for Anthropological Research", *American Anthropologist*, New Series, Cilt 51, Sayı 2, Nisan-Haziran 1949, s. 177-198.

EGGAN Dorothy, "The Manifest Content of Dreams: A Challenge to Social Science", *American Anthropologist*, New Series, Cilt 54, Sayı 4, Ekim-Aralık 1952, s. 469-485.

ELIAS Norbert, *Mozart, Bir Dâhinin Sosyolojisi*, Almancadan çeviren: Yeşim Tükel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

ELIAS Norbert, *Sosyoloji nedir?*, Almancadan çeviren: Oktay Değirmencioğlu, Olvido, İstanbul, 2016.

ELIAS Norbert, *Au-delà de Freud. Les rapports entre sociologie et psychologie*, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2010.

ELIAS Norbert, *Théorie des symboles*, Seuil, La librairie du XXIe siècle, Paris, 2015.

ELIAS Norbert, *La Dynamique sociale de la conscience. Sociologie de la connaissance et des sciences*, Almancadan çevirenler: D. Moraldo, M. Woollven ve M. Joly, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2016.

ELLENBERGER Henri F., *Bilinçdışının keşfi. Dinamik psikiyatrinin tarihi ve evrimi*, Türkçeye çeviren: Ebru Kılıç, Albaraka Yayınları, İstanbul, 2021.

ENCREVÉ Pierre, "Labov, linguistique, sociolinguistique", W. LABOV, *Sociolinguistique* içinde, Minuit, Paris, s. 9-35.

EPSTEIN Ari W., "The waking event-dream interval", *American Journal of Psychiatry*, 142 (1), 1985, s. 123-124.

ERLACHER Daniel ve SCHREDL Michael, "Dreams reflecting waking sport activities: A comparison of sport and psychology students", *International Journal of Sport Psychology, 35*, 2004, s. 301-308.

FANON Frantz, *Siyah deri, beyaz maskeler*, Türkçeye çeviren: Cahit Koytak, Encore Yayınları, İstanbul, 2016.

FERENCZI Sandor, "The Psychological Analysis of Dreams", *The American Journal of Psychology*, Cilt 21, Sayı 2, Nisan 1910, s. 309-328.

FINE Gary Alan ve FISCHER LEIGHTON Laura, "Nocturnal Omissions: Steps Toward a Sociology of Dreams ", *Symbolic Interaction*, Cilt 16, Sayı 12, Yaz 1993, s. 95-104.

FLOURNOY Théodore, *Des Indes à la planète Mars. Étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie* (1900), Le Seuil, Paris, 1983.

FOUCAULT Marcel, *Le Rêve. Études et observations*, Félix Alcan, Paris, 1906.

FOUCAULT Michel, "Introduction [au livre de L. Binswanger, *Le Rêve et l'existence*]", *Dits et Écrits*, Cilt 1, *1954-1988*, Gallimard, Paris, [1954] 1994, s. 65-119.

FOULKES David, *Dreaming: A cognitive-psychological analysis*, Routledge, New York ve Londra, 1985.

FOULKES David, "*The Interpretation of Dreams* and the scientific study of dreaming", *Dreaming*, Cilt 4 (1), Mart 1994, s. 82-85.

FOULKES David, *Children's Dreaming and the Development of Consciousness*, Harvard University Press, Cambridge, MA, Londra, 1999.

FOULKES David ve FLEISHER S., "Mental activity in relaxed wakefulness", *Journal of Abnormal Psychology, 84*, 1975, s. 66-75.

FOULKES David ve SCOTT E., "An above zero waking baseline for the incidence of momentarily hallucinatory mentation", *Sleep Research*, Cilt 2, 1973, s. 108.

FRENCH Thomas Morton, *Integration of Behavior*, Cilt II, *The Integrative Process in Dreams*, University of Chicago Press, Şikago, 1954.

FRENCH Thomas Morton, "The art and science of psychoanalysis", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 6, 1958, s. 197-214.

FRENCH Thomas Morton ve FROMM Erika, *Dream Interpretation: a new approach* (1964), International Universities Press, Classics in psychoanalysis, Madison, Connecticut, 1986.

FRENCH Thomas Morton ve WHITMAN Roy M., "A focal conflict view", M. KRAMER, R. M. WHITMAN, B. J. BALDRIGDE, S. H. ORNSTEIN (ed.), Dream Psychology and the New Biology of Dreaming içinde, Charles C. Thomas, Springfield, 1969, s. 65-71.

FREUD Sigmund, *Rüyaların yorumu*, 2 cilt, Türkçeye çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016 (3. Baskı).

FREUD Sigmund, "Une difficulté de la psychanalyse", S. FREUD, *Œuvres complètes* içinde, Cilt XV, *1916-1920*, PUF, Paris, 1996, s. 43-51.

FREUD Sigmund, "Association de pensées chez un enfant de quatre ans", S. FREUD, *Œuvres complètes* içinde, Cilt XV, *1916-1920*, PUF, Paris, 1996, s. 269-271.

FREUD Sigmund, *Haz ilkesinin ötesinde. Ben ve Id*, Türkçeye çeviren: Ali Babaoğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2020 (7. Baskı).

FREUD Sigmund, *Sur le rêve* (1901), Almancadan çeviren: Cornelius Heim, Gallimard, Folio, Paris, 1988.

FREUD Sigmund, "Le créateur littéraire et la fantaisie", *L'Inquiétante Étrangeté et autres essais*, Almancadan çeviren: Bertrand Féron, Gallimard, Folio, Paris, 1988, s. 33-46.

FREUD Sigmund, "Une difficulté de la psychanalyse", *L'Inquiétante Étrangeté*, Almancadan çeviren: Bertrand Féron, Gallimard, Paris, 1985, s. 173-188.

FREUD Sigmund, «Une difficulté de la psychanalyse », S. Freud, *Œuvres complètes* içinde, Cilt XV, *1916-1920*, PUF, Paris, 1996, s. 43-51.

FREUD Sigmund, *Correspondance. 1873-1939*, Almancadan çeviren: Anne Berman, Gallimard, Connaissance de l'inconscient, Paris, 1979.

FREUD Sigmund, *Psikanalize giriş dersleri*, Türkçeye çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2018 (7. Baskı).

FREUD Sigmund, *Abrégé de psychanalyse* (1938), Almancadan çeviren: Anne Berman, PUF, Paris, 2009.

FREUD Sigmund, *Nouvelles Conférences sur la psychanalyse*, Almancadan çeviren: Anne Berman, Gallimard, Paris, 1936 ; réimpression, 1971, collection Idées.
http://classiques.uqac.ca/classiques/freud_sigmund/nou-velles_conferences/nouvelles_conferences.html

FREUD Sigmund, "Contribution à l'histoire du mouvement psychanalytique" (1914), Sigmund FREUD, *Cinq leçons de psychanalyse suivi de Contribution à l'histoire du mouvement psychanalytique* içinde, 1927 yılında Dr S. Jankélévitch tarafından Almancadan çevrilmiş ve yazarın kendisi tarafından düzeltilmiş, Paris, Éditions Payot, 1965.
http://classiques.uqac.ca/classiques/freud_sigmund/cinq_lecons_psychanalyse/contribution_hist_mouv_psy/ contribution.html

FREUD Sigmund, "Psychologie collective et analyse du moi", S. FREUD, *Essais de psychanalyse* içinde, 1921 yılında Dr S. Jankélévitch tarafından Almancadan çevrilmiş ve yazarın kendisi tarafından düzeltilmiş, Éditions Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1968, s. 83-176.

FREUD Sigmund, La Technique psychanalytique, PUF, Quadrige Grands Textes, Paris, 2007.

FREUD Sigmund, Naissance de la psychanalyse, Almancadan çeviren: Anne Berman, PUF, Paris, 1969.

FREUD Sigmund, *Otobiyografi*, Türkçeye çeviren: Ayşegül Demir, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020 (2. Baskı).

FREUD Sigmund ve BLEULER Eugen, *Lettres. 1904-1937*, Almancadan çeviren: Dorian Astor, Gallimard, Connaissance de l'inconscient, Paris, 2016.

FREUD Sigmund ve BREUER Joseph, *Études sur l'hystérie*, Almancadan çeviren: Anne Berman, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, Paris, 2014.

FROMM Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, İngilizceden Türkçeye çeviren: Aydın Arıtan, Say Yayınları, İstanbul, 2019 (2. Baskı).

FROMM Erich, *Le Langage oublié: Introduction à la compréhension des rêves, des contes et des mythes*, Payot & Rivages, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2002.

FROMM Erich, *La Crise de la psychanalyse. Essais sur Freud, Marx et la psychologie sociale*, Denoël-Gonthier, Paris, 1973.

GANTHERET François, "Postface", C. BERADT, *Rêver sous le IIIe Reich* içinde, Almancadan çeviren: Pierre Saint-Germain, Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2004, s. 191-238.

GAY Peter, *Freud, une vie*, Hachette Littératures, Pluriel, Paris, 1991, 2 cilt.

GENARDIÈRE Claude de la, "D'un rêveur à l'autre", *Le Coq-héron*, 2007/2, Sayı 189, s. 113-121.

GLOSE Bernard, "Rêves, cauchemars et processus de pensée", *Journal de Pédiatrie et de Puériculture*, Cilt 5, Sayı 5, 1992, s. 283-287.

GOBLOT Edmond, "Le souvenir des rêves", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, XLII, Temmuz ve Ağustos 1896, s. 288-290.
GOFFMAN Erving, *Günlük yaşamda benliğin sunumu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014 (3. Baskı).
GOFFMAN Erving, *Façons de parler*, Minuit, Paris, 1987.
GOODENOUGH D. R. vd., "A comparison of 'dreamers' and 'non dreamers': Eye movements, electroencephalograms, and the recall of dreams", *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59 (1), 1959, s. 295-302.
GOODY Jack, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, İngilizceden çeviren: Koray Değirmenci, Pinhan, İstanbul, 2011.
GOULD Stephen Jay, *Aux racines du temps*, Livre de Poche, Biblio Essais, Paris, 1990.
GROTHENDIECK Alexandre, "Allons-nous continuer la recherche scientifique?", 27 Ocak 1972'te Cenevre CERN'de verilmiş konferans. https://archive.org/stream/ Allons nousContinuerLaRechercheScientifique/Grothendieck_ARS_djvu.txt
GROTHENDIECK Alexandre, Récoltes et Semailles: Réflexions et témoignage sur un passé de mathématicien, Univ. Sci. et Tech. Languedoc ve CNRS, Montpellier, 1985.
GUÉNOLÉ Fabian ve NICOLAS Alain, "Le rêve est un état hypnique de la conscience: pour en finir avec l'hypothèse de Goblot et ses avatars contemporains", Neurophysiologie Clinique, 40, 2010, s. 193-199.
GUATTARI Félix, Soixante-cinq rêves de Franz Kafka, Lignes, Paris, 2007.
HABERMAS Jürgen, *Connaissance et intérêt*, Almancadan çeviren: G. Clémençon, Gallimard, Paris, 1976.
HALBWACHS Maurice, "Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil", *Journal de psychologie normale et pathologique*, XXXIXe année, PUF, 1946, s. 11-64.
HALBWACHS Maurice, "Rüyalar ve görsel anılar" ve "Dil ve hafıza", M. HALBWACHS, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* (1925) içinde, Türkçeye çeviren: Büşra Uçar, Heretik Yayınları, İstanbul, 2019 (2. baskı), s. 21-65 ve s. 68-116.
HALBWACHS Maurice, *La Psychologie collective*, Champs classiques, Paris, 2015.
HALL, Calvin S., «What people dream about », *Scientific American*, 184, 1951, s. 60-63.
HALL Calvin S. ve VAN DE CASTLE Robert L., *The Content Analysis of Dreams*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1966.
HALL Calvin S., *The Meaning of Dreams: Their Symbolism and Their Sexual Implications*, Iconoclassics Books, BK, [1966] 2012.

HALL Calvin S., LIND Richard E., *Dreams, Life & Literature. A Study of Franz Kafka*, The University of North California Press, Chapel Hill, 1970.

HALL Calvin S., "The two provinces of dreams ", *Dreaming*, Cilt 1 (1), Mart 1991 s. 91-93.

HALL Edward T., *La Danse de la vie. Temps culturel, temps vécu*, Seuil, Paris, 1984.

HALTON Eugene, "The Reality of Dreaming", *Theory, Culture & Society*, Cilt 9, 1992 s. 119-139.

HARLOW John ve ROLL Samuel, "Frequency of day residue in dreams of young adults", *Perceptual and Motor Skills*, 1992, 74, s. 832-834.

HARTMANN Ernest, "The day residue: Time distribution of waking events", *Psychophysiology*, 5 (2), 1968, s. 222.

HARTMANN Ernest, "Outline for a theory on the nature and functions of dreaming", *Dreaming*, Cilt 6 (2), 1996, s. 147-170.

HARTMANN Ernest, KUNZENDORF Robert, ROSEN Rachel, GAZELLS Grace Nancy, «Contextualizing images in dreams and daydreams », *Dreaming*, Cilt 11 (2), Haziran 2001, s. 97-104.

HARTMANN Ernest, *The Nature and Functions of Dreaming*, Oxford University Press, New York, 2011.

HEBBRECHT Marc, "Les interprétations des rêves: de Freud à Bion", *Cahiers de psychologie clinique*, Sayı 42, 2014/1, s. 27-43.

HEIDEGGER Martin, *Être et Temps*, Gallimard, Paris, 2011.

HENNEVIN Elizabeth, "Le rêve vu par les neurosciences", *Champ psy*, Sayı 31, L'Esprit du temps, Paris, 2003, s. 69-79.

HERVEY DE SAINT-DENYS Léon (d'), *Les Rêves et les moyens de les diriger* (1867), FB éditions, Paris, 2015.

HILBERT Richard A., "The Anomalous Foundations of Dream Telling: Objective Solipsism and the Problem of Meaning", *Human Studies*, Cilt 33, Sayı 1, Mayıs 2010, s. 41-64.

HIRSCH Thomas, "Présentation. Psychologie collective et sociologie", M. HALBWACHS, *La Psychologie collective* içinde, Champs classiques, Paris, 2015, s. 7-42.

HOBSON John Allan, *Le Cerveau rêvant*, Gallimard, Paris, 1992.

HOBSON John Allan, "The ghost of Sigmund Freud haunt's Mark Solms dream theory", *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 2000, s. 951-952.

HOFSTADTER Douglas ve SANDER Emmanuel, *L'Analogie. Cœur de la pensée*, Odile Jacob, Paris, 2013.

HOLLAN Douglas, "The Influence of Culture on the Experience and Interpretation of Disturbing Dreams", *Culture, Medecine and Psychiatry*, Cilt 33, Sayı 2, Haziran 2009, s. 313-322.

HOLT David, *Eventful Responsability. Fifty years of dreaming remembered*, Validthod Press, Oxford, 1999.

HOVDEN Jan Frederik, "Return of the Repressed: The Social Structure of Dreams. Contribution to a social oneirology", J. F. HOVDEN ve K. KNAPSKOG (ed.), *Hunting High and Low* içinde, Spartacus/Scandinavian Academic Press, 2012, s. 137-157.

HUME David, *L'Entendement. Traité de la nature humaine*, 1. Kitap ve Ek, GF-Flammarion, Paris, 1995.

HUME David, *Enquête sur l'entendement humain*, Vrin, Paris, 2008.

JAKOBSON Roman, "Deux aspects du langage et deux types d'aphasie" R. JAKOBSON, *Essais de linguistique générale* içinde, Minuit, Paris, 1963, s. 43-67.

JOUFFROY Théodore, «Du sommeil » (1827), *Mélanges philosophiques*, Paulin éditeur, Paris, 1833, s. 318-343.

JOULAIN Patrick, "Rêve et Neurosciences", *Cahiers jungiens de psychanalyse*, 2/2013, Sayı 138, s. 111-127.

JOUVET Michel, "Mémoire et 'cerveau dedoublé' au cours du rêve à propos de 2 525 souvenirs de rêve", *L'Année du Praticien*, 29 (1), 1979, s. 27-32.

JOUVET Michel, "Le sommeil paradoxal: est-il le gardien de l'individuation psychologique?", *Revue Canadienne de Psychologie*, 1991, 45 (2), s. 148-168.

JOUVET Michel, *Le Sommeil et le rêve*, Odile Jacob, Poche, Paris, 2000.

JOUVET Michel, *De la science et des rêves. Mémoires d'un onirologue*, Odile Jacob, Paris, 2013.

JOUVET Michel, *Le Sommeil, la conscience et l'éveil*, Odile Jacob, Paris, 2016.

JUNG Carl Gustav, *Psychologie et alchimie*, Almancadan çeviren: Henry Pernet ve Dr. Roland Cahen, Libella, Buchet-Chastel, Paris, 2014.

KAHN David vd., "Dreaming and Waking Consciousness: a Character Recognition Study", *Journal of Sleep Research*, 9, 2000, s. 317-325.

KAHN David vd., "Emotion and cognition: Feeling and Character Identification in Dreaming", *Consciousness and Cognition*, 11, 2002, s. 34-50.

KAIVOLA-BREGENHØJ Annikki, "Rêver: Étude de folkloristique contemporaine", *Ethnologie française*, Yeni seri, Cilt 33, Sayı 2, Nisan-Haziran 2003, s. 243-249.

KARDINER Abram ve LOVESEY Lionel, *The Mark of Oppression. A Psychosocial Study of the American Negro*, W. W. Norton & Compagny, New York, 1951.

KILBORNE Benjamin, *Interprétation du rêve au Maroc*, La Pensée Sauvage, Bibliothèque d'ethnopsychiatrie, Grenoble, 1978.

KILBORNE Benjamin, "Pattern, Structure, and Style in Anthropological Studies of Dreams", *Ethos*, Cilt 9, Sayı 2 (Yaz 1981), s. 165-185.

KILROE Patricia A., "The dream as text, the dream as narrative", *Dreaming*, Cilt 10 (3), Eylül 2000, s. 125-137.

KILROE Patricia A., "The dream pun: What is a play on words without words?", *Dreaming*, Cilt 10 (4), Aralık 2000, s. 193-209.

KILROE Patricia A., "Verbal aspects of dreaming: A preliminary classification", *Dreaming*, Cilt 11 (3), Eylül 2001, s. 105-113.

KILROE Patricia A., "Reflections on the Study of Dream Speech", *Dreaming*, Cilt 24, Mart 2016, s. 1-16.

KLEIN Melanie, *La Psychanalyse des enfants*, Almancadan çeviren: Jean-Baptiste Boulanger, PUF, Paris, 1959.

KUIKEN Don, "Interpretation in *The Interpretation of Dreams*", *Dreaming*, Cilt 4 (1), Mart 1994 s. 85-88.

KOSSLYN Stephen M., *Image & Brain. The Resolution of the Imagery Debate*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, Londra, İngiltere, 1996.

KUNZENDORF Robert G., HARTMANN Ernest, COHEN Rachel, CUTLER Jennifer, "Bizarreness of the dreams and daydreams reported by individuals with thin and thick boundaries", *Dreaming*, 1997, Cilt 7, Baskı 4, s. 265-271.

LABERGE Stephen, *Exploring the World of Lucid Dreaming*, Ballantine Books, New York, 1991.

LAHIRE Bernard, "Les pratiques langagières orales en situation scolaire des enfants de milieux populaires", *Revue Internationale de Pédagogie*, Cilt 37, Sayı 4, 1991, s. 401-413.

LAHIRE Bernard, "L'inégalité devant la culture écrite scolaire: le cas de l'"expression écrite" à l'école primaire", *Sociétés contemporaines*, Sayı 11, 1992, s. 171-191.

LAHIRE Bernard, *Culture écrite et inégalités scolaires. Sociologie de l'"échec scolaire" à l'école primaire*, PUL, Lyon, 1993.

LAHIRE Bernard, "Masculin-féminin. L'écriture domestique", D. FABRE (ed.), *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes* içinde, MSH, Ethnologie de la France, Paris, 1997, s. 145-161.

LAHIRE Bernard, *L'Homme pluriel. Les ressorts de l'action*, Nathan, Essais & Recherches, Paris, 1998.

LAHIRE Bernard, *Portraits sociologiques. Dispositions et variations individuelles*, Nathan, Essais & Recherches, Paris, 2002.

LAHIRE Bernard, *La Culture des individus. Dissonances culturelles et*

distinction de soi, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2004.

LAHIRE Bernard, *L'Esprit sociologique*, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2005.

LAHIRE Bernard, *La Raison scolaire. École et pratiques d'écriture, entre savoir et pouvoir*, PUR, Paideia, Rennes, 2008.

LAHIRE Bernard, "De la réflexivité quotidienne: journal personnel, autobiographie et autres écrits narratifs", *Sociologie et Société*, Özel sayı: "L'archive personnelle des enquêtés, une source sociologique?", Cilt XL, Sayı 2, 2008, s. 163-177.

LAHIRE Bernard, *Franz Kafka. Éléments pour une théorie de la création littéraire*, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2010.

LAHIRE Bernard, "Postface: Freud, Elias et la science de l'homme ", Elias, *Au-delà de Freud. Les rapports entre sociologie et psychologie* içinde, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2010, s. 187-214.

LAHIRE Bernard, *Monde pluriel. Penser l'unité des sciences sociales*, Seuil, Couleur des idées, Paris, 2012.

LAHIRE Bernard, *Ceci n'est pas qu'un tableau. Essai sur l'art, la domination, la magie et le sacré*, Éditions la Découverte, Laboratoire des sciences sociales, Paris, 2015.

LAKOFF George ve JOHNSON Mark, *Les Métaphores dans la vie quotidienne* (*Metaphors We Live By*, 1980), İngilizceden çeviren: M. de Fornel, Éditions de Minuit, Propositions, Paris, 1986.

LAKOFF George, "How Metaphor Structures Dreams: The Theory of Conceptual Metaphor Applied to Dream Analysis", *Dreaming*, Cilt 3, Sayı 2, 1993, s. 77-98.

LAPLANCHE Jean, *La Révolution copernicienne inachevée. 1967-1992*, PUF, Quadrige, Paris, 2008.

LAPLANCHE Jean ve PONTALIS Jean-Baptiste, *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Bibliothèque de psychanalyse, 10. Baskı (1. Baskı, 1967), Paris, 1990.

LE GOFF Jacques, "Les rêves dans la culture et la psychologie collective de l'Occident médiéval", J. LE GOFF, *Pour un autre Moyen Âge* (1977) içinde, Gallimard, Tel, Paris, 2010, s. 299-306.

LEAVITT John, "L'analyse des rêves ", *Gradhiva*, 2/2005, s. 109-124.

LEIBOVICI Martine, "Les fables politiques de Charlotte Beradt", C. Beradt, *Rêver sous le IIIe Reich* içinde, Almancadan çeviren: Pierre Saint-Germain, Payot, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2004, s. 7-41.

Le Mystère des rêves lucides, belgesel, ZDF, 2013.

LE VİNE Sarah, "The Dreams of Young Gusii Women: A Content Analysis", *Ethnology*, Cilt 21, Sayı 1, Ocak 1982, s. 63-77.
LÉVY-BRUHL Lucien, *La Mentalité primitive* (1922), PUF, Paris, 1960.
LINTON Ralph, *Le Fondement culturel de la personnalité*, Dunod, Paris, 1986.
LUCRETIUS, *De Rerum Natura*, çeviren Alfred Ernout, Les Belles Lettres, Paris, [M.Ö. 1. yy.] 1930.
MACDUFFIE Katherine, MASHOUR George A., "Dreams and the Temporality of Consciousness", *The American Journal of Psychology*, Cilt 123, Sayı 2, Yaz 2010, s. 189-197.
MACKENZIE Norman Ian, *Dreams and Dreaming*, Vanguard, New York, [1965] 1982.
MAGEO Jeannette, "Figurative Dream Analysis and U.S. Traveling Identities", *Ethos*, Cilt 34, Sayı 4, Aralık 2006, s. 456-487.
MAGEO Jeannette, "Dreaming and its Discontents: U.S. Cultural Models in the Theater of Dreams", *Ethos*, Cilt 41, Sayı 4, 2013, s. 387-410.
MAGNENAT Luc, *Freud*, Le Cavalier bleu, Paris, 2006.
MALCOLM Norman, "Dreaming and skepticism", *Philosophical Review*, 65, 1956, s. 14-37.
MALINOWSKI Josie ve HORTON Caroline L., "Evidence for the preferential incorporation of emotional waking-life experiences into dreams", *Dreaming*, 24, 2014, s. 18-31.
Marinelli Lydia et Mayer Andreas, *Rêver avec Freud. L'histoire collective de* L'Interprétation du rêve, Aubier Psychanalyse, Paris, 2009.
MARQUARDT Clinton J. G., BONATO Richard A., HOFFMANN Robert F., "An Empirical Investigation into the Day-Residue and Dream-Lag Effects", *Dreaming*, Cilt 6, Sayı 1, 1996, s. 57-65.
MASCRET Damien, "Comment le cerveau se souvient-il de certains rêves?", *Le Figaro*, 09/04/2015.
http://sante.lefigaro.fr/actualite/2015/04/09/23607-comment-cerveau-se-souvient-il-certains-reves
MAURY Alfred, *Le Sommeil et les rêves. Études psychologiques sur ces phénomènes et les divers états qui s'y rattachent* (1861), Didier et Cie, Paris, 1865.
MERLEAU-PONTY Maurice, *L'Institution. La Passivité. Notes de cours au Collège de France (1954-1955)*, Belin, Paris, 2003.
MEYER Catherine (ed.), *Le Livre noir de la psychanalyse. Vivre, penser et aller mieux sans Freud*, Éditions des Arènes, Paris, 2005.
MEYERSON Ignace, "Discontinuités et cheminements autonomes dans l'histoire de l'esprit" (1948), *Écrits 1920-1983. Pour une psychologie historique*, PUF, Paris, 1987, s. 53-65.

MEYERSON Ignace, "Problèmes d'histoire psychologique des œuvres: spécificités, variation, expérience" (1948), *Écrits 1920-1983. Pour une psychologie historique*, PUF, Paris, 1987, s. 81-91.
MEYERSON Ignace, "Remarques pour une théorie du rêve. Observations sur le cauchemar" (1953), *Écrits 1920-1983. Pour une psychologie historique*, PUF, Paris, 1987, s. 195-207.
MEYERSON Ignace, *Les Fonctions psychologiques et les œuvres*, Albin Michel, Bibliothèque de l'évolution de l'humanité, Paris, 1995.
MONTANGERO Jacques, *Rêve et cognition*, Mardaga, Bruxelles, 1999.
Montangero Jacques, *Comprendre ses rêves pour mieux se connaître*, Odile Jacob, Paris, 2007.
MONTANGERO Jacques, "Dreams are Narrative Simulations of Autobiogra-phical Episodes, Not Stories or Scripts: A Review", *Dreaming*, Cilt 22, Sayı 3, 2012, s. 157-172.
MONTANGERO Jacques, *40 questions et réponses sur les rêves*, Odile Jacob, Paris, 2013.
MOVALLALI Kéramat, "Travail du rêve et neurophysiologie du sommeil", *Chimères*, Sayı 86, Éditions Érès, 2015, s. 115-126.
NACCACHE Lionel, *Le Nouvel Inconscient. Freud, le Christophe Colomb des neurosciences*, Odile Jacob, Paris, 2009.
NASIO Juan-David, *L'Inconscient, c'est la répétition*, Payot, Paris, 2012.
NATHAN Tobie, *La Nouvelle Interprétation des rêves*, Odile Jacob, Poches, Paris, 2013.
NELSON Julius, "A study of dreams", *The American Journal of Psychology*, Cilt 1, Sayı 2, Şubat 1888, s. 330-332.
NICOLE Pierre, *Traité de la grâce générale*, Cilt I, J. Fouillou tarafından yayına hazırlanmış, Cologne, 1715.
NIELSEN Tore A., "A review of mentation in REM and NREM sleep: 'covert' REM sleep as a possible reconciliation of two opposing models", *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 2000, s. 851-866.
NIELSEN Tore A., POWELL Russell A., "The Day-Residue and Dream-Lag Effects: A Literature Review and Limited Replication of Two Temporal Effects in Dream Formation", *Dreaming*, Cilt 2, Sayı 2, 1992, s. 67-77.
NIELSEN Tore A., POWELL Russell A., CHEUNG Jennifer S., CERVENKA Thomas M., "Temporal delays in incorporation of events into dreams", *Perceptual and Motor Skills*, 1995, 81, s. 95-104.
PALOMBO Stanley R., "The dream and the memory cycle", *Review of Psychoanalysis*, Sayı 3, 1976, s. 65-83.
PAROT Françoise, *L'Homme qui rêve*, PUF, Paris, 1995.
PAROT Françoise, "De la neurophysiologie du sommeil paradoxal à

la neuro-physiologie du rêve", *Sociétés & Représentations*, 1/2007 (Sayı 23), s. 195-212.

PERRIN Michel, *Les Praticiens du rêve. Un exemple de chamanisme*, PUF, Quadrige, Paris, 2011.

PETERS Larry G., "The Role of Dreams in the Life of a Mentally Retarded Individual", *Ethos*, Cilt 11, Sayı 1/2, İlkbahar-Yaz 1983, s. 49-65.

PIAGET Jean, *Le Langage et la pensée chez l'enfant*, Delachaux & Niestlé, Neuchâtel, 1923.

PIAGET Jean, *Biologie et connaissance: essai sur les relations entre les régulations organiques et les processus cognitifs*, Gallimard, Paris, 1967.

PIAGET Jean, *La Naissance de l'intelligence chez l'enfant*, Delachaux & Niestlé, Neuchâtel, 1978.

PIAGET Jean, *La Formation du symbole chez l'enfant, imitation, jeu et rêve, image et représentation*, Neuchâtel, Delachaux & Niestlé, [1978] 1989.

POINCARÉ Henri, *Bilimin değeri*, Türkçeye çeviren: Fethi Yücel, M.E.B., 1989.

POIRIER Sylvie, "La mise en œuvre sociale du rêve. Un exemple australien", *Anthropologie et Sociétés*, Cilt 18, Sayı 2, 1994, s. 105-119.

POLLOCK George H., "Foreword", Thomas M. FRENCH, *Psychoanalytic Interpretations* içinde, Quadrangle Books, Şikago, 1970, s. vii-xi.

PONS-NICOLAS Sylvie, "Préface. Dora 'la suçoteuse'", S. Freud, *Dora. Fragment d'une analyse d'hystérie* içinde, Cédric Cohen Skalli, Éditions Payot & Rivages, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2010, s. 7-39.

PRICE-WILLIAMS Douglass, "Cultural perspectives on dreams and consciousness", *Anthropology of Consciousness*, 5 (3), Eylül 1994, s. 13-16.

PRICE-WILLIAMS Douglass et NAKASHİMA-DEGARROD Lydia, "Dreaming as Interaction", *Anthropology of consciousness*, 7 (2), Haziran 1996, s. 16-23.

QUINODOZ Jean-Michel, *Freud'u okumak. Freud'un eserlerinin kronolojik olarak keşfi*, Fransızcadan çevirenler: Bahar Kolbay ve Özge Soysal, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2020 (4. Baskı).

RADESTOCK Paul, *Schlaf und Traum, eine physiologisch-psychologische Under-suchung*, Leipzig, 1879.

RALLO ROMERO José, RUIZ DE BASCONES Maria-Tereza, ZAMORA DE PELLİCER Carolina, "Les rêves comme unité et con-

tinuité de la vie psychique ", *Revue française de psychanalyse*, 5-6, Cilt XXXVIII, Eylül-Aralık 1974, PUF, s. 839-962.

REEMTSMA Jan Philipp, "Postface ", T. W. ADORNO, *Mes rêves* içinde, Stock, L'autre pensée, Paris, 2007, s. 107-145.

REINERT Max. "Les 'mondes lexicaux' et leur 'logique' à travers l'analyse statistique d'un corpus de récits de cauchemars", *Langage et société*, Sayı 66, 1993, s. 5-39.

REINSEL R. vd., "Bizarreness in dreams and waking fantasy", J. S. ANTROBUS ve M. BERTINI (ed.), *The Neuropsychology of Sleep and Dreaming* içinde, Erlbaum, Hillsdale, New Jersey, s. 157-184.

RENAULT Emmanuel, *Souffrances sociales. Sociologie, psychologie et politique*, La Découverte, Armillaire, Paris, 2008.

REVERDY Pierre, *Le Livre de mon bord*, Mercure de France, Paris, 1948.

REVONSUO Antti, "The reinterpretation of dreams: An evolutionary hypothesis of the function of dreaming", *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 2000, s. 877-901.

RICHARD Jérôme, *La Théorie des songes*, Frères Estienne, Paris, 1766.

ROBERT Marthe, *Les Puits de Babel*, Grasset, Paris, 1987.

RÓHEIM Géza, *Les Portes du rêve*, Payot, Science de l'homme, Paris, 1973.

ROLAND Alan, "The Context and Unique Function of Dreams in Psychoanalitic Therapy: Clinical Approach", *International Journal of Psycho-Analysis*, 52, 1971, s. 431-439.

ROUBAUD Jacques, *Jacques Roubaud, rencontre avec Jean-François Puff*, Argol, Paris, 2008.

ROUSSY F. vd., "Does early-night REM dream content reliably reflect presleep state of mind?" *Dreaming*, 6, s. 123-132.

RUBY Perrine, "Contrôler ses rêves, c'est possible... mais difficile: mode d'emploi", *Atlantico*, 13 Şubat 2015, https://atlantico.fr/article/decryptage/controler-ses-reves-c-est-possible-mais-difficile-mode-d-emploi-perrine-ruby

RUBY Perrine, "À la source des rêves ", Cycle: "La science des rêves", Cité des sciences et de l'industrie, Paris, 15 Mart 2016.

SAHEL Claude, "Charlotte Beradt, Rêver sous le IIIe Reich", *Che vuoi?*, 2003/1, Sayı 19, s. 261-268.

SCHERNER Karl Albert, *La Vie du rêve* (1861), Almancadan çeviren: Marc Géraud, Paris, Théétète éditions, 2003.

SCHMITT Jean-Claude, "Le sujet et ses rêves", J.-C. SCHMITT, *Le Corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale* içinde, Gallimard, Bibliothèques des histoires, Paris, 2001, s. 303-304.

SCHMITT Jean-Claude, "Récits et images de rêves au Moyen Âge", *Ethnologie française*, Yeni seri, Cilt 33, Sayı 4, Ekim-Aralık 2003, s. 553-563.

SCHMITT Jean-Claude, "Les clés des songes au Moyen Âge", J. CARROY ve J. LANCEL (ed.), *Clés des songes et sciences des rêves. De l'Antiquité à Freud* içinde, Les Belles Lettres, Paris, 2016, s. 61-71.

SCHNEIDER David D. ve LAURISTON Sharp, "The Dream Life of a Primitive People: The Dreams of the Yir Yoront of Australia", *Anthropological Studies*, Washington DC: American Anthropological Association, Sayı 1, 1969.

SCHORSKE Carl E., "Politique et parricide dans 'L'interprétation des rêves' de Freud", *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 28. yıl, Sayı 2, 1973, s. 309-328.

SCHREDL Michael, "Dream recall frequency in a representative german sample", *Perceptual and Motor Skills*, 106, 2008, s. 699-702.

SCHREDL Michael, "Dream content analysis: Basic principles", *Internatio-nal Journal of Dream Research*, Cilt 3, Sayı 1, 2010, s. 65-73.

SCHREDL Michael ve ERLACHER Daniel, "Relation between waking sport activities, reading, and dream content in sport students and psychology students", *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 142 (3), 2008, s. 267-275.

SCHREDL Michael ve HOFMANN Friedrich, "Continuity between waking activities and dream activities", *Consciousness and Cognition*, 12 (2), Haziran 2003, s. 298-308.

SCHREDL Michael, HOFFMANN Leonie, SOMMER J. Ulrich, STUCK Boris A., "Olfactory Stimulation During Sleep Can Reactivate Odor-Associated Images", *Chemosensory Perception*, Cilt 7, Sayı 3, Aralık 2014, s. 140-146.

SCHRÖDINGER Erwin, *Physique quantique et représentations du monde*, Seuil, Points, Paris, 1992.

SCHRÖTER Michael, "Bleuler et la psychanalyse. Proximité et autonomie", S. FREUD ve E. BLEULER, *Lettres. 1904-1937*, Gallimard, Connaissance de l'inconscient, Paris, 2016, s. 215-273.

SCHUBERT Carla C. ve PUNAMÄKI Raija-Leena, "Posttraumatic Nightmares of Traumatized Refugees: Dream Work Integrating Cultural Values", *Dreaming*, Cilt 26, Sayı 1, 2016, s. 10-28.

SCHUBERT Gotthilf Heinrich von, *La Symbolique des rêves* (1814), Almancadan çeviren ve takdim eden: Patrick Valette, Albin Michel, Bibliothèque de l'Hermétisme, Paris, 1982.

SCHÜTZ Alfred, *Le Chercheur et le quotidien*, Méridiens Klincksieck, Paris, 1987.

SCHWARTZ Sophie, *Matière à rêver. Exploration statistique et neuropsychologique des phénomènes oniriques au travers des textes et des images de rêves*, Lozan Üniversitesi Sosyal ve Siyasal bilimler Fakültesi'nde sunulmuş psikoloji tezi, Lozan, Mart 1999.

SCOTT James, *La Domination et les arts de la résistance. Fragments du discours subalterne*, Éditions Amsterdam, Paris, 2008.

SCOTT E. ve FOULKES David, "An above zero waking baseline for the incidence of momentarily hallucinatory mentation", *Sleep Research*, Cilt 2, 1973, s. 108.

SEBAG Lucien, "Analyse des rêves d'une Indienne guayaki", Les Temps modernes, 217, 1964, s. 2181-2237.

SEKED Susan, ABRAMOVİTCH Henry, "Pregnant dreaming: search for a typology of a proposed dream genre", Social Science & Medicine, Cilt 34, Sayı 12, 1992, s. 1405-1411.

SINGER Jerome L., "Experimental studies of ongoing conscious experience", Experimental and Theoretical Studies of Consciousness, Wiley and sons, New York, 1993, s. 100-122.

SINGH Simon, Le Dernier Théorème de Fermat, Hachette, Paris, 1998.

SNYDER F., "The phenomenology of dreaming", L. MADOW ve L. SNOW (ed.), The Psychodynamic Implications of the Physiological Studies on Dreams içinde, C. C. Tjomas, Springfield, Illinois, 1970, s. 124-151.

SOLMS Mark, "Dreaming and REM sleep are controlled by different brain mechanisms", Behavioral and Brain Sciences, 23, 2000, s. 843-850.

SOLMS Mark ve TURNBULL Oliver H., The Brain and the Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience, Other Press/Karnac Books, New York, 2002.

STARKER Steven, "Daydreaming styles and nocturnal dreaming", Journal of Abnormal Psychology, 1974, Cilt 83, Sayı 1, s. 52-55.

STEINER George, "The Historicity Of Dreams (two questions to Freud)", Salmagundi, Sayı 61, 1983, s. 6-21.

STERN Daniel N., *Bebeğin kişilerarası dünyası. Psikanaliz ve gelişimsel psikolojiden bir bakış*, İngilizceden çeviren: Öznur Karakaş, Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları: 72, İstanbul, 2017 (2. Baskı).

STEWART Charles, *Dreaming and Historical Consciousness in Island Greece*, The University of Chicago Press, Şikago ve Londra, 2017.

STRAUSS Anselm L., *Continual Permutations of Action*, Aldine de Gruyter, New York, 1993.

STUBBS Mickael, *Langage spontané-langage élaboré. Parole et différences à l'école élémentaire*, Armand Colin, Paris, 1983.

TAKAHARA Madoka, NITTONO Hiroshi, HORI Tadao, "Effect of Voluntary Attention on Auditory Processing During REM Sleep", *Sleep*, Cilt 29, Sayı 7, 2006, s. 975-982.

TARDE Gabriel, *Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves*, Éditions BHMS, Lozan, 2009.

TASSIN Jean-Pol, "Le sommeil, la mémoire et le rêve", *Spirale*, 2005/2, Sayı 34, s. 31-39.

TASSIN Jean-Pol ve TISSERON Serge, *100 mots du rêve*, PUF, Que sais-je?, Paris, 2014.

TEDLOCK Barbara, "The New Anthropology of Dreaming", *Dreaming*, Cilt 1, Sayı 2, 1991, s. 161-178.

TEDLOCK Barbara (ed.), *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations*, School of American Research Press, Santa Fe, 1992.

TOURNIER Michel, *Cuma ya da Pasifik arafı*, Fransızcadan çeviren: Melis Ece, Metis yayınları, İstanbul, 2021 (5. Baskı).

TYLOR Edward Burnett, *La Civilisation primitive*, İkinci baskı (1873) için İngilizceden çeviren: Pauline Brunet, Ancienne Librairie Schleicher, Alfred Cortes Éditeur, Paris, 1920.

ULLMAN Montague, "Dreaming as Metaphor in Motion", *Archives of General Psychiatry*, Cilt 21, Aralık 1969, s. 696-703.

ULLMAN Montague, "Do we need a sociology of dreams?", *Dream Appreciation Newsletter*, Cilt 4, Sayı 2, Bahar 1999, s. 1-2.

VALENTINO Nicola, "Rêves des détenus de la prison spéciale de Palmi", *Chimères*, Sayı 86, Éditions Érès, 2015, s. 193-206.

VALÉRY Paul, *Cahiers Paul Valéry. 3 Questions du rêve*, Gallimard, NRF, Paris, 1979.

VALLI Katja, REVONSUO Antti, PÄLKÄS Outi, PUNAMÄKI Raija-Leena, "The effect of trauma on dream content. A field study of Palestinian children" *Dreaming*, Cilt 16 (2), Haziran 2006, s. 63-87.

VAN DE CASTLE, Robert L., "A brief perspective on Calvin Hall: Commentary on Hall's paper", *Dreaming*, Cilt 1(1), Mart 1991, s. 99-102.

VANN Barbara ve ALPERSTEIN Neil, "Dream Sharing as Social Interaction", *Dreaming*, Cilt 10, Sayı 2, 2000, s. 111-119.

VENDRYES Joseph, *Le Langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Albin Michel, Paris, 1968.

VESTER Heinz-Günter, "Sex, Sacredness and Structure: Contributions to the Sociology of Dreams", *Symbolic Interaction*, Cilt 16, Sayı 12, été 1993, s. 105-116.

VOGELSANG Lukas, ANOLD Sena, SCHORMANN Jannik, WÜBBELMANN Silja, SCHREDL Michael, "The Continuity Between

Waking-Life Musical Activities and Music Dreams", *Dreaming*, Cilt 26, Sayı 2, 2016, s. 132-141.

VYGOTSKY Lev Semenovitch, *Pensée et langage* (1934), La Dispute, Paris, 1997.

WAGNER-PACIFICI Robin ve BERSHADY Harold J., "Portents or Confessions Authoritative Readings of a Dream Text", *Symbolic Interaction*, Cilt 16, Sayı 12, Yaz 1993, s. 129-143.

WHITMER Benjamin, *Pike*, Gallmeister, Paris, 2017.

WITTGENSTEIN Ludwig, *Remarques philosophiques*, Gallimard, Tel, Paris, 1975.

WITTGENSTEIN Ludwig, *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler* içinde, Türkçeye çeviren: Muhsin Yılmaz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015.

WITTGENSTEIN Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus suivi de Investigations philosophiques*, Gallimard, Tel, Paris, 1986.

WOLF Christa, *Ce qui reste*, Almancadan çeviren: Ghislain Riccardi, Éditions Alinéa, Aix-en-Provence, 1990.

WUNDER Delores F., "Dreams as Empirical Data: Siblings' Dreams and Fantasies About Their Disabled Sisters and Brothers", *Symbolic Interaction*, Cilt 16, Sayı 12, été 1993, s. 117-127.

ZLOTOWICZ Michel, *Les Cauchemars de l'enfant*, PUF, Paris, 1978.

ZWEIG Stefan, *Dünün Dünyası, Bir Avrupalının Anıları*, Türkçeye çeviren: Gülçin Wilhelm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020 (2. Baskı).

RÜYALARIN SOSYOLOJİK YORUMU

BERNARD LAHIRE

1997 senesinde Berkeley Üniversitesinde misafir olduğum bir dönemde rüya sosyolojisinin ilk ürünlerini okumalarım sırasında tesadüfen ve ilgiyle keşfettim; hayal ettiğim ve burada ilk bilimsel ifadesini okuyacağınız araştırma programının şekillenmeye başlaması, başka araştırmaların yanında yirmi yıllık okuma ve çalışma gerektirdi. Çok farklı bilim dallarından (psikanaliz, psikoloji, nörolojik bilimler, dilbilim, sosyoloji, antropoloji, tarih, vs.) gelen, rüya üzerine gerçekleştirilmiş geçmiş ve güncel çalışmalar hakkında elde ettiğim bu bilgiler yeni ve bütünleştirici bir kuram geliştirmeme olanak verdi. Bu kuram, Freud'un kendi zamanında önerdiği sentetik yorumlama modelinin kazanımlarından yola çıkarak, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın kesiştiği dönemde *Rüyaların Yorumu* kitabının temsil ettiği olağanüstü bilme gayretinden bu yana gerçekleştirilmiş çok sayıda bilimsel ilerlemeden faydalanarak bu modelin zayıflıklarını, eksikliklerini ve hatalarını düzeltmeye gayret etmekte.

ISBN : 978-625-8393-00-2

150₺ (K.D.V.'den muaftır)

Avec le soutien du CNL CENTRE NATIONAL DU LIVRE

pinhanyayincilik.com
/pinhanyayincilik
/pinhankitap